RÉNYI PÉTER

Ki van a kalap mögött?

Gondolat

POLITIKAI ÚTIRAJZOK 1956 – 1977

RÉNYI PÉTER

Ki van a kalap mögött?

POLITIKAI ÚTIRAJZOK, 1956—1977

RÉNYI PÉTER

Ki van a kalap mögött?

POLITIKAI ÚTIRAJZOK, 1956–1977

GONDOLAT 1978

Csepel Művek Munkásotthona
172093
Szakszervezeti üzemi Könyvtár

ISBN 963 280 468 6

© Rényi Péter, 1978

Tartalom

A CÍMLAPON

Előszó helyett 9

1956.

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Levél Hamburgba 33

1957.

AUSZTRIA

Bécsi levelek 40

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Magyar víziók Berlinben 50

Ismerős hajó 53

1958.

SZOVJETUNIÓ

Új csata Sztálingrádban 58

Huszonkétmillió lakás 62

Amerikai kiállítás Moszkvában 66

1959.

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

4000 km Nyugat-Németországban 71

1961.

AUSZTRIA

Karin 112

ANGLIA

Ködös Albion 119

1962.

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

„Von" elvtárs 137

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Találkozás Münchenben 141

1963.

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

A Spiegel-ügyről 148

NDIA

Egy szubkontinens — ablakból 153

FÖLDKÖZI-TENGER

Hajónapló 186

1964.

AUSZTRIA

Szomszédolás 217

1966.

ARGENTÍNA

Ki van a kalap mögött? 232

Buenos Aires-i képek 258

BRAZÍLIA
Donna Obzsektif 272
CHILE
Két látogatás 277

1967.
NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG
Bonni kérdőjelek 285

1970.
NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG
Meditáció egy fényképről 303

1971.
SZOVJETUNIÓ
Utazás a „plusz" körül 307
AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK
A döbbenetek országa 326

1972.
NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG
Mi újság az NDK-ban? 380
NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG
Milyen évszámot írunk? 398

1973.
ANGLIA
Robert, Jack és Jimmy 404

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Alkotmányvédők az alkotmányvédelem ellen 418

A precizitás dalnoka 423

1974.

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Werther—festékszóróval 430

1975.

SZOVJETUNIÓ

Az emberiség méreteiben 437

1976.

OLASZORSZÁG

A plebejusok próbálják a hatalmat 451

1977.

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Feliratok 457

CSEHSZLOVÁKIA

Két úr Karlsbadban 459

SPANYOLORSZÁG

Dolores hangja 463

172093

A CÍMLAPON:...

Előszó helyett

Képes folyóiratok tartalomjegyzékében szokás feltüntetni: *A címlapon* látható kép ezt és ezt ábrázolja. Hogy e könyv borítóján ki van a kalap mögött, azt az olvasó megtudhatja majd az azonos című fejezetből; hadd ne áruljam el már most. Amit e bevezetőben előre szeretnék bocsátani, az nem válasz a konkrét kérdésre, hanem először is annak a magyarázata: miért választottam ezt a címet.

Két évtized alatt írt és (elsősorban a *Népszabadság*ban) publikált útibeszámolóimból válogattam össze e kötet anyagát. Nem vagyok vérbeli, hivatásos riporter, nem kenyerem a leleplező szenzáció sem. Az az úriember, aki — míg fényképeztem — oly állhatatosan az arca elé tartotta a girardiját, merő véletlenségből akadt az utamba; nem én kerestem őt, ő hívott meg útitársaimmal együtt, ugyancsak merő véletlenségből, anélkül, hogy tudta volna, kik vagyunk. De hogy nem szerette, ha fényképezik, arra jó oka volt, mint ahogy az is érthető, hogy a titokzatosság, amely övezte, felcsigázta érdeklődésemet. A róla szóló riport címét és az őt ábrázoló fotót azonban csak jelképesen használom, annak jelképéül, hogy az itt közölt írások, akármiről, akárkiről szólnak, barátról vagy ellenségről, azzal az igyekezettel íródtak, hogy valamivel többet tárjanak fel a jelenségekről, a kor egyes szereplőiről és egyes folyamatairól, mint amit azok a felszínen mutatnak.

Akadt még néhány találkozásom (ha nem is sok) a kalapos úrhoz hasonló típusokkal, amikor önkéntelenül is a nyomozó riporter szerepébe kerültem. De többnyire nem ismeretlen tények, hanem belső összefüggések után kutattam, nem a világ elől tudatosan elrejtett bűntényeket akartam feltárni, hanem a törvényszerűt kerestem, másszóval: nem egyes konkrét jelenségek, személyek leleplezése, hanem az összefüggések elemzése volt az ambícióm. Persze, ezt a két tevékenységet sem lehet mindig élesen elválasztani egymástól. A nyomozás sem lehet meg hipotézisek, logikai

következtetések nélkül, a nagyobb összefüggések analizálása viszont ugyancsak lehetetlen matéria, tárgyi ismeretanyag nélkül. Néznie is kell az embernek, hogy valami mögé láthasson; érzékelnie kell a konkrét dolgokat, jelenségeket, hogy lényegükbe beleérezhessen, belegondolhasson, a mélyükre hatolhasson; egyszóval, hogy absztrahálni tudjon. Nyomozásaim főként az utóbbi irányt követték. Általában nem tényállásokat hoztak napfényre; inkább arra törekedtem, hogy a belső mozgásformákat megértsem.

No, persze, nem tudományos igénnyel, csupán az elvonatkoztatásnak azon a szintjén, amely egy olykor utazó zsurnalistától kitelik, és egy napilap hasábjaira ráfér. Nem a kor még fel nem tárt törvényszerűségeit akartam kifürkészni, hanem az aktuális helyzet bizonyos jellegzetességeire, hogy úgy mondjam: rövidtávú tendenciáira kerestem magyarázatot. De meg kell vallanom: ez a kutatás nem járt kevesebb izgalommal, mint a homályos, kusza értesülések alapján kideríteni, tulajdonképpen ki is volt az az ember, aki az arcát oly gondosan eltakarta a Rolleiflex lencséje elől.

Az összefüggések, a kölcsönhatások, a törvényszerűségek nyomozása van olyan kaland, jár annyi élménnyel és feszültséggel, mint a detektív munkája, aki az elmosódott nyomok után ered, azokból kombinál, apró jelekből igyekszik rekonstruálni, hogyan is történhetett az eset. A valóság, a társadalmi és politikai valóság is bizonyos értelemben rejtély. Már csak azért is, mert bonyolult és összetett, mert roppant sok tényező alakítja, mert fejlődését koincidenciák egész szövevénye határozza meg. Ez minden égtájra, minden rendszerre áll. S ehhez még hozzáadódik azoknak a társadalmi struktúráknak sok titokzatos vonása, amelyek raffinált manipulációkkal igyekeznek elfedni lényegüket, szántszándékkal tüntetik el a „nyomokat".

Sohasem ismertem és ma sem tudok érdekfeszítőbb játékot, mint megpróbálni az ilyen rejtélyek végére járni; se nagyobb örömet, mint a felfedezését, még ha az csak részleges és időleges is, mint mindaz, ami a naphoz kötődik.

*

Ha már titkok felfedéséről esik szó, azt sem rejtem véka alá, amit az olvasó amúgyis észre fog venni: ez a kis riport-antológia szerzőjét is „leleplezi". A kötetben közölt első írás (amely ugyan

nem külföldről, hanem külföldre íródott) és az utolsó írás között több mint két évtized telt el, s az olvasónak nem lesz nehéz felfedeznie, hogy ezen idő alatt, mint általában mindenki, magam is változtam, politikai tapasztalatban, életismeretben, és még sok minden másban.

Tudom, nem szokás erre felhívni a figyelmet: irodalmi művek vagy esszék gyűjteményei előtt ritkán találunk olyan bevezetőt, amelyben a szerző magyarázkodik-mentegetődzik, mert nagy az időköz a kötet első és utolsó írása között. De a politika változásaihoz szükségszerűen jobban tapadó riporter-publicista esetében talán érthető az utalás az időpontokra; szinte elkerülhetetlen, hogy azt is tekintetbe vegyük: mikor születtek ezek az írások, milyen szemléletbeli fejlődésen ment át a magyar újságírás is (a határon túlról való tudósítás különösképpen!) éppen ezekben az évtizedekben.

A mai fiatalok már el sem tudják képzelni, az idősebbek jórésze meg talán már kiejtette az emlékezetéből, hogy milyen beszűkült is volt a világképünk 20—25 évvel ezelőtt. Jómagam még gyermekkoromból, személyes tapasztalatból ismertem a weimari Németországot, ahol emigráns szüleimmel éltem; 1934-től, hazatértünk után már csak Romániába jutottam el rendszeresen, ezenkívül egyszer nyáron három hétig voltam Jugoszláviában és egyszer Olaszországban. Amikor kitört a második világháború, aznap érkeztem vissza Pestre Észak-Olaszországból, egy tanulmányútról, amelyhez nyomdászinasként úgy jutottam hozzá, hogy megnyertem egy ösztöndíjat.

Azután vége volt az efféle utazásoknak is. Az országhatárt szabályos útlevéllel csak 1949-ben léptem át újra, az egyik legelső szakszervezeti üdülőcsoporttal Csehszlovákiában jártam. 1951-ben pedig, a Világifjúsági Találkozó idején, a háború pusztította Berlin akkor még kísérteties utcáit, üres grundjait róttam néhány napig. Újabb három év elteltével — talán két rövid napra — kikerültem rég nem látott nyugati tájakra: Bécsben, mint a *Szabad Nép* tudósítója — tehát első ízben újságíróként — részt vehettem az újjáépített Burgtheater megnyitásán. Ennyi és nem több volt világjáró tapasztalatom 1957-ig, amikor már harminchat éves voltam. Pedig mind a felszabadulás előtt, mind utána a magam korabeliek átlagánál jóval több lehetőségem volt világot látni. — Ha összevetném azzal, hogy hányfelé jártak a ma harminc-negyven éves kollégáim, bizony szembetűnő lenne a különbség a maiak javára.

Annál is inkább, mivel az 1945 előtti nyugati tapasztalatok 1945 után sok tekintetben érvényüket vesztették. Hogyan tudtam volna elképzelni, hogy például Hamburgban, ahol Hitler hatalomra jutása előtt felcseperedtem — tizenkét évi fasizmus, a város nagy részét rommá tevő légitámadások, a háború utáni éhségkorszak elmúltával —, a nyugatnémet „gazdasági csoda" idején milyen lehet az élet? Mi folytatódhatott abból, amit annak idején ismertem? Úgy tűnt, korábbi ismereteimből semmiben sem bízhatom, Nyugat-Németország, a remilitarizált, a refasizálódó szövetségi köztársaság esetében végképp nem.

Meg aztán nemcsak a viszonyok változása rajzolt kérdőjeleket a múlt tapasztalatai után, hanem szemléletünk változása is. A magam korabeliek közül sokan, és nem is a legrosszabbak, a felszabadulás után mindent újraértékeltek; a nekünk új, szocialista eszmék vakító fényében, ifjú kommunista törekvéseink lelkesültségében a legszívesebben kitöröltünk volna mindent az emlékezetünkből, ami volt, és ami nem illett pontosan elképzeléseinkbe. Fenemód kritikusak voltunk: még azt sem hittük el, amit annak idején a saját szemünkkel láttunk, a saját bőrünkön éreztünk, ha nem fért össze a frissen befogadott ideákkal.

E kötet legelejére — mintegy mottóként — egy 1956 nyarán megjelent írásomat tettem *(Levél Hamburgba)*; azokból az időkből való, amelyeket Ilja Erenburg nyomán az olvadás korszakának neveztünk. Azért is adom e levelet közre, hogy érzékeltessem: akkoriban milyen belső vívódásokkal tudta csak reaktiválni az ember saját emlékeit is; mekkora erőfeszítésbe és lelki tusába került újra kimondania azt, ami ugyan a legszemélyesebb, cáfolhatatlan tapasztalata volt, de eltért akkori dogmáinktól és sémáinktól.

(Nem azért szólok erről, hogy felmentsem a nyugati világot, amely annak idején minden lehetőt elkövetett, hogy annak lássuk, aminek láttuk: megváltoztathatatlan és rendíthetetlen egységes antikommunista masszának; a kommunista pártokat és a békemozgalmakat külföldi ügynökségekként kezelték, idegen testnek, amelyet ki kell operálni a társadalomból. Nemcsak mi láttuk szimplifikálva a másik oldalt, a Nyugat uralkodó erői maguk is „szimplifikálni" akarták világukat, egyetlen egységes haditáborrá szerették volna változtatni, amely majd végez a szocializmussal. És ha e jelenségek a hidegháború viszonyaira voltak is jellemzők, akkor sem szabad elfelejteni őket.)

Nemcsak ebben a vonatkozásban tátongtak lyukak világismeretünkben. Nem sokkal többet tudtunk a szocialista országok valóságáról sem. 1957 előtt alig jártak tőlünk hírvivők és hírhozók a szocialista államokban. Ez alól kivételt úgyszólván csak a kultúra munkásai képeztek. Az ember talán a két kezén is megszámolhatta volna azokat az újságírókat, akik a Szovjetunióba eljutottak. A kisebb szomszédainkkal is hasonlóan gyér volt a kapcsolat. Akárcsak az iparfejlesztésben, itt is az autarkiára való törekvés uralkodott; a nagy általánosságok, a szép jelszavak helyettesítették a kölcsönös megismerést; a tapasztalatcsere főként egyes személyek révén bonyolódott le: szovjet tudósok és sztahanovisták — egyébként nagyszerű emberek — időnként eljöttek és előadták, amit ilymódon át lehetett adni: munkamódszereiket, egyes fogásokat, bizonyos felismeréseket; ez volt még talán a legkonkrétabb formája az információnak. S ezen nem sokat változtatott, hogy sokat forgattuk a párttörténet „rövid tanfolyamát"; a legtöbb téma az elvont emelkedettség magaslataiban köddé terült szét.

Vagyis a maga differenciáltságában felfedezni nemcsak a nyugati világot kellett, hanem a baráti, szocialista Keletet is.

*

Ennyit hát e kötet előtörténetéről, a starthelyzetről, amelyből a nemzetközi témáknak nekiindultam.

Első, kicsit hosszabb külföldi tartózkodásom sajátos „társasutazás" volt; több tízezer magyar „turistával" együtt jártam akkor Bécsben. A különbség csak annyi volt köztünk, hogy én útlevéllel mentem át az üresen tátongó hegyeshalmi határállomáson, ők meg kicsit odább cserkészték át magukat a nyitott határon, papírok és vámvizsgálat nélkül, de a jövőjüket illetően annál nagyobb szorongással. Az én megbízatásom az volt, hogy róluk írjak, hogy a *Népszabadság* hasábjain meggyőző szóval segítsük visszafogni a tragikus zűrzavar és az ellenséges hírverés hatására kisodródó áradatot.

Nem akármilyen iskola volt ez az 1957 januári bécsi út az újságíróknak. Nem utolsósorban azért, mert szemtől-szemben találkozhattam korábbi antikapitalista propagandánk minden gyengeségével.

Sosem fogom elfelejteni azt a hatalmas termetű bányászt, aki

a bécsi magyar követség folyosóján, amikor megtudta, hogy újságíró vagyok, megfogott a grabancomnál és majd kirázott a télikabátomból. Ő az elsők közt jött ki. Ausztriából egyenesen Belgiumba vitték valamelyik hírhedten elmaradt, elhanyagolt bányába, az átlagosnál alacsonyabb bérért, a legveszélyesebb és legnehezebb munkára. Akkoriban már hazatérőben volt, elege volt abból a „szabadságból", amelyet a Szabad Európa Rádió a disszidenseknek ígért. „Azt mondja meg nekem, kedves újságíró elvtárs — így szólított, érezhető malíciával a hangjában —, hogyan tudtak maguk úgy írni, hogy bár 90 százaléka annak, amit írtak, igaz volt, mi még 10 százalékot sem tudtunk elhinni belőle? Ezt magyarázza meg nekem!" Aki a szocialista újságírás értelmén és hatékonyságán valaha is elgondolkozott, nem engedhette el a füle mellett ezt a kérdést.

1957 elején pedig máson se törtük a fejünket: hol csináltuk a hibát, miért nem volt hitele annak, amit a Nyugatról hirdettünk, pedig az fővonalában, lényegét tekintve igaz volt? A felületesség, az elnagyoltság, a részletek és árnyalatok mellőzése — kétségtelenül ez volt az egyik ok. Mi csak arról beszéltünk, hogy a kapitalizmusban kizsákmányolás van, hogy a tőkés államban a profitérdekek jutnak érvényre. De arra már nem figyeltünk fel, hogy a monopoltőke, a nagyburzsoázia bizonyos tanulságokat levont a világgazdasági válságból, a fasizmus uralomra jutásából, és főként a II. világháború tapasztalatai alapján, a Szovjetunió győzelme, a szocialista világrendszer kialakulása után, módosította taktikáját az osztályharcban. Azokra az új formákra, módszerekre és politikai manőverekre, amelyek ebből következtek, nem fordítottunk figyelmet; argumentumainkat a kapitalizmus egy korábbi szakaszából merítettük.

Az a bányász bizonyára nem lett volna olyan mérges, ha lapjainkban annak idején olvashatta volna: az energiahordozók termelésében és felhasználásában igen jelentős újítások történtek Nyugat-Európában, egyfelől nagyfokú modernizálás ment végbe; másfelől hanyatlás következett be a széntermelésben, egyes országokban, mint Belgiumban különösképpen. A már említett bányászt nyilván megszédítette a nyugati rádiók hírverése; úgy képzelte, hogy a konjunktúra Nyugat-Európában általános és egyenletes, és ha kimegy, ő is haszonélvezője lesz a viszonylag magas jövedelemszintnek. Nem tudott arról, hogy szembetűnő különbségek vannak a gazdasági ágazatok között, szakma és ország sze-

rint is; arról se tudott, hogy a tőke, amely rákényszerült arra, hogy honi munkásainak jobban fizessen — a teljes foglalkoztatottság miatt — mindenhonnan importálta az olcsó munkaerőt, s hogy a Szabad Európa Rádió nem azért verte a disszidálásra felszólító nagydobot, mert hazánk fiait biztonságban és szabadságban akarta tudni, hanem — a politikai célok mellett — azért is, mert ilymódon jutányos áron munkásokat toborozhatott, az adott esetben jó magyar szakmunkásokat a kiuzsorázott, évtizedek óta elhanyagolt belga bányákba.

A konkrét megjelenési formák pontos ismertetései hiányoztak írásainkból. Az egyszerű emberek, akik köznapi módon, gyakorlatiasan, absztrakt sémák nélkül ítélik meg a valóságot, ezen mérték beszámolóink igazát, és ezen a mérlegen joggal találták őket könnyűnek. Persze: a „köznapi mérleg" is csalt. Tanúja voltam akkoriban disszidensek vitáinak. Azok, akik előnyös helyre kerültek, majdnem ölre mentek helyeslő és tagadó elfogultságukban azokkal, akiknek nem volt szerencséjük az elhelyezkedéssel. De ezek a konfliktusok is tükrözték a mi munkánk gyengeségeit.

*

Hogy a konkrétumok pontosságának mekkora a szerepe az újságírói munkában, azt a Bécsben töltött hetek alatt egy ellenkező előjelű példán is megtanulhattam. Ott-tartózkodásom idején megtámadott a *Die Presse* című osztrák napilap, amely akkor — régi hagyományaitól messze elrugaszkodva — egyike volt a legreakciósabb bécsi orgánumoknak. A glossza, amellyel szerény személyemet megtisztelte, egyrészt egy akaratlan bókot tartalmazott, amennyiben „Kádár-zsurnalistának" titulált, és szemrehányást tett a budapesti osztrák követségnek, amiért ilyen elvetemült embert beengedett az országba; másrészt azt állította, hogy a *Népszabadság*ban valótlan híreket terjesztek, hiszen — úgymond — azt írtam, hogy a bécsi városi tanács titkos határozatot hozott, miszerint ki kell telepíteni a magyar disszidensek szállásait a belvárosból. A hír — lényegében — igaz volt. Csakhogy nem Bécs város tanácsa határozott erről titkosan (lévén nyilvános testület, amelynek ülései nyíltak), hanem a főpolgármester. Ezt azonban nehéz volt bizonyítani addig, amíg a határozatot végre nem hajtották.

Viszont teljesen egyértelműen bizonyítható volt, hogy a szóbanforgó hírt nem én írtam. A hír az MTI jelzésével egyidejűleg

jelent meg az összes magyar napilapban. A *Die Presse* melléfogása onnan adódott, hogy a *Népszabadság* a közleményt a hírügynökségi jelzés nélkül nyomtatta ki. Másnap ugyan az egész magyar sajtóban megjelent a távirati iroda helyreigazítása, de a dolgot nem hagytam annyiban. Osztrák barátaink biztatására helyreigazítást követeltem a *Pressétől*, majd — miután ezt lehetetlen feltételekhez kötötték — pert indítottam az illetékes bécsi bíróságnál, rágalmazás címén, mondván: a vád engem személy szerint alaptalanul illetett.

Mellesleg a pert megnyertem; a *Presse* a kissé érthetetlenül megszövegezett, de mégis igazságot szolgáltató bírósági ítéletet kénytelen volt leközölni, sőt 2000 Schilling büntetést is fizetett az államkasszának, nekem meg ugyanannyi kártérítést.

De ennél nagyobb nyereség volt, hogy személyes élményemmé vált: milyen könnyen támadható a felületes általánosítás, és milyen erőt kölcsönöz a jó ügynek, ha pontosan érvelnek mellette. A *Presse* glosszaírója azért vetette el a sulykot, mert elragadták az indulatai. Bécsből keltezett leveleimet, amelyek a *Népszabadság*ban megjelentek, körülményesebb és kényesebb lett volna megcáfolnia, mint azt a butuska tévedést; ezen vesztett rajta.

*

A puszta elhatározás, hogy differenciáltan vizsgáljuk a valóságot, egymagában persze nem volt elég. Hosszú iskolát kellett mindnyájunknak, akik az újságírásra adtuk a fejünket, megjárnunk, amíg többé-kevésbé elsajátítottuk a legfontosabb ismereteket, tényeket, és szokásunkká váljék: folyvást törekedjünk a valóságban végbemenő folyamatok, események alapos megismerésére. Ez nem ment egycsapásra.

Az olvasó is konstatálni fogja, hogy e kötetben, különösen az első évek írásaiban, nem is ritkán vannak leegyszerűsített interpretációk, naivitások, nem egészen helyénvaló, nem egészen a lényeget érintő ítéletek. Nem került volna túl sok munkába, hogy eltüntessem ezeket, de szándékosan meghagytam őket. Szavamra: nem azért, mert hiúságból tévedéseimnek is jelentőséget tulajdonítok, vagy csökönyösségből, mert ragaszkodom hozzájuk. Mint tudati fejlődésünket karakterizáló elemeket „vállalom" őket, nem másképp. Mindenki tudja, én is, hogy túlhaladott, elnagyolt értékelésekről van szó, és aki tovább olvassa a kötetet,

találkozni fog nagy részük korrekciójával, pontosabb, találóbb kifejtésével.

A változás, amely itt nyomon követhető, nagyjában és egészében párhuzamos az egész hazai közvélemény, ezen belül az újságírók tudatának alakulásával. E két évtized alatt mindnyájan megtanultunk jobban odafigyelni a tényekre, megbízhatóbban elemezni, élesebben látni, és differenciáltabban, meggondoltabban általánosítani. A sajtó dolgozóinak persze előnyösebb feltételek jutottak; előbb és többet utazhattak, több információ birtokába kerültek, több idejük is volt, hogy ezeken a fejüket törjék, mint azoknak, akiket hivatásuk, foglalkozásuk másfajta fejtörésre kötelezett. De ezek a különbségek is egyre inkább kiegyenlítődnek. Egyre nehezebb — így is mondhatnám — a hazai újságolvasónak valami újat mondani.

Hogy ne bízzuk el magunkat, sem árt az útra emlékeztetni, amely ide vezetett, s amelynek nem jutottunk és sohasem jutunk a végére. Húsz év múlva, gyanítom, nem sokkal kevesebb naivságot fognak utódaink felfedezni mai gondolkodásunkban, mint amennyit ma húsz évvel ezelőtti tudatunkban felfedezünk. De ha szégyelljük a megtett út nehézségeit, ha nem valljuk be a múlt gyengéit, és tévedhetetlennek érezzük magunkat, hogyan birkózzunk majd meg mai nem tökéletes ítéleteinkkel, hogyan lépjünk tovább a valóság, az igazság feltárásában? Akit az istenek el akarnak veszejteni, annak elveszik az önkritikáját — hadd módosítsam így a régi mondást. S az önkritikához az is hozzá tartozik, hogy ne rejtsük el régi tévedéseinket sem.

*

Világképem tágulásához nagymértékben hozzájárult a közvetlen polémia nyugati vitapartnerekkel, írásban és szóban, négyszemközt és a nagy nyilvánosság előtt. Nehéz volna összeszámolni vagy felbecsülni, hány ilyen vitában volt részem, — szerkesztőségi dolgozószobámban, ahol szinte hetenként, olykor hetenként többször is felkerestek és felkeresnek az ellenoldalról jövő kollégáim, meg útjaim során, a különféle szerkesztőségekben, a *Times*tól a *Le Monde*-ig, a *Newsweek*től a *Spiegel*ig meg a santiagói *El Mercurio*ig. Még a külföldi tévékben és a rádiókban lefolytatott vitákat sem tudnám mind felsorolni, a sajtó hasábjain megjelent eszmecserékről nem is szólva. Ezek a többnyire nagyon éles összeütkö-

Co. M. Munkásotthon
Szakez. Könyvtár

zések nagyon hasznosak voltak. Aligha van olyan szituáció, amelyben jobban ki lehet ismerni a másikat, erejét és gyengeségét, — meg saját erőnket és gyengeségünket! — mint a nyílt politikai konfrontációban, schol sem lehet többet megtudni az érvek és ellenérvek meggyőző hatásáról, hiteléről, mint az ilyen ütközetekben. Ezért is hadd idézzem fel néhány epizódjukat.

A nyugatnémet „új keleti politika" első szárnypróbálgatásának napjaiban a ZDF-nél, a nyugatnémet tévé második stúdiójában részt vettem egy kerekasztal-vitában, egy fiatal szovjet kollégával együtt; velünk szemben az antikommunista uszítás két hétpróbás bajnokát vonultatták fel, a nyugatnémet médiumok talán legrutinosabb jobboldali manipulátorait. Minden várakozásunkat felülmúlta az a szóáradat, amelyet ránk zúdítottak.

Talán öt drága perc is eltelt, amíg kitűnt, hogy itt csak a támadó harcmodor segíthet. Ezeknek az uraknak nem válaszolni kell, mert ahhoz órák kellenének, hanem kérdezni kell őket. Például, amikor az egyik éppen azt ecsetelte, hogy a békés egymás mellett élésnek tulajdonképpen egyetlen ellenfele van és az a Szovjetunió, megállítottam egy pillanatra s azt kértem tőle: volna talán olyan szíves megmondani — csak úgy a hallgatók ismereteinek bővítésére —, kitől is származik az a kifejezés, hogy békés egymás mellett élés. Mint történelmi könyvek ismert szerzőjének nehéz lett volna úgy tennie, mintha nem tudná. Leszegett fejjel, halkan a fogai között szinte csak elmormolta a szót: „Lenin". „Áhá!" — mondtam. Mire ő: „De Sztálin is használta". „No és? Ezt talán a rovására akarja írni?" „Persze. Hitler vele paktált!" — válaszolta. „Talán Hitler oldalán háborúzott? Mit nem mond! Vagy azt is el akarja feledtetni, ki volt a támadó? Netán a Szovjetunió támadta meg Németországot?" „Nem, azt nem mondtam" — védekezett. „Legalább ennyit tisztáztunk" — ironizáltam, mire partnerem gyorsan átváltott újabb témára, és újabb rágalmak pergőtüze következett.

Társa sem volt jobb indulatú. Emlékszem, milyen drámaian ecsetelte a hegyeshalmi határállomáson látható figyelőtornyokat, sorompókat és géppuskás katonákat — mintha a magyar határőrség legalábbis ballisztikus rakétákkal fenyegetné a szegény fegyvertelen szövetségi köztársaságot. „Jó" — mondtam —, de nem látta ott Hegyeshalomnál azt a kis fehér épületet is?" „Miféle kis fehér épületet?" — mordult rám. „No, emlékezzék csak vissza" — mondtam, a tőlem kitelő legnyájasabb hangon, — „ott, a tornyok

és a sorompók mögött volt egy kis fehér épület, s abban egy kis szoba. Ön biztosan járt már ott!" Villámló tekintetet lövellt rám. „Nem tudom, miről beszél" — csattogott. „Majd megmagyarázom" — játszottam tovább a türelmes tanító bácsit. — „Abba a szobába Ön bement, szépen odaadta az útlevelét és egy fél órán belül megkapta a magyar beutazó vízumot! A mi állampolgáraink viszont hetekig várnak, amíg az önök hatóságai szíveskednek kiadni egy nyugatnémet beutazási engedélyt!"

Ezen a ponton a stúdió vitavezetője bevetette magát a diskurzusba. Tudva, hogy a nyugatnémet félnek itt igen gyenge a pozíciója, s dúvad természetű ellenfelünk valami jóvátehetetlen reakciójától tartva, elkezdte magyarázni, hogy etekintetben velünk kell egyetértenie, ők is felvetették már a nyugatnémet és a magyar vízumkiadási gyakorlat egyenlőtlenségét. (Néhány évig azért még eltartott, amíg változtattak rajta.)

*

Persze, ennek a vitának elsősorban nem az a megőrzendő tanulsága, hogy Nyugat-Németországban még létezik és kendőzetlenül megnyilatkozik a féktelen uszítás a szocialista országokkal, a Szovjetunióval szemben. Valamikor az ilyen botrányba hajló műsor — a vitában legalább három percig olyan hangzavar uralkodott, úgy kiabáltunk mind a négyen, hogy semmit sem lehetett érteni! — lehangolt volna és az egész nyugatnémet politikai színpadra jellemzőnek ítéltem volna meg. Amikor ez a vita lezajlott, 1967 elején, már tudtam, hogy az efféle színjátékokat nem annyira nekünk játsszák, mint belpolitikai ellenfeleiknek, azoknak, akik húsz évvel Fulton után gondolkodni kezdtek azon, hogy a hidegháborúval semmit sem érnek el. Másszóval: ezt a nyugatnémet televízió történetében is feljegyzett, ritkán lármás szócsatát, nem mint a reakció erejének a jelét, hanem — ellenkezőleg — mint a gyengülését tükröző türelmetlenség, izgága csapkodás megnyilvánulását kell felfogni. (Alighanem ezért is kérte be magnószalagját, mint ahogy az adás moderátora eldicsekedett nekem, utólagos meghallgatásra az NSZK akkori külügyminisztere, Willy Brandt.)

A cikksorozat, amelyet nem sokkal ezután a *Népszabadság*ban megjelentettem, a helyzetnek ezt az értelmezését tükrözte; igyekezett határvonalat húzni aközött, amit revansista és militarista politikaként szükségszerűen elutasítunk és egy lehetséges, akkor

még csak halványan jelentkező új nyugatnémet orientáció között, amit súlyos hiba lett volna részünkről negligálni. Annak a tévévitának ebben az értelemben is hasznát láttam. Hasonló személyes, közvetlen élmények nélkül az ilyesmi nem véződik oly markánsan az ember tudatába.

*

A tudat működése egyébként sem választható el attól, ami, mint mondani szokták, az embernek már az idegeiben van, amit átélt. Erre is hadd idézzek egy — németekkel kapcsolatos — élményt újságírói pályámról. Nem tagadhatom, Németországban töltött gyerekkorom máig is befolyásol: a nyelvismeret, a személyes tapasztalat miatt mindig újra ide csapódtam. Kasselben, Willi Stoph és Willy Brandt találkozójának közismerten hosszúra sikerült ebédszünetében — egy másik nyugatnémet stúdió meghívására — rövid beszélgetésre vállalkoztam egy neves, haladó szellemű hamburgi tévé-kommentátorral. Három perc volt tervbevéve, három rövid kérdéssel. Az ebédszünetig semmit sem tudtunk meg az érdemi tárgyalások menetéről. Csupán arról értesültünk, hogy neonáci provokátorok letépték az NDK lobogóját, a városban pedig heves összecsapásokra került sor nyugatnémet kommunisták és fasiszta tüntetők között. Ilyen körülmények között egy háromperces adásra is nehéz volt vállalkozni. Partnerem sem igen tudott olyat kérdezni, amire érdemleges állásfoglalást várhatott volna tőlem. Dehát közvetlen, úgynevezett élő adás volt, nem hagyhattuk cserben a stúdiót. Három percet majd csak elbeszélgetünk.

El is beszélgettük a kötelező időt, csakhogy — amint eközben az asszisztensek kézjeleiből és céduláiból értesültünk — a három perc után esedékes kapcsolás kiesett és nekünk kellett tovább szerepelni. Méghozzá nem kevesebb, mint húsz percig! Mindenféle előkészület nélkül, pusztán improvizálva, egy olyan történelemszámba menő politikai esemény kellős közepén, amelyre mindkét német állam közvéleménye különös éberséggel figyelt. Hogy hogyan csináltuk, magunk sem tudtuk. Annyi bizonyos, hogy a nézők egyik oldalon sem vették észre, hogy mi történt. Sőt, este kollégáink közül többen gratuláltak nekünk jó információinkhoz, mert fejtegetéseink iránya körülbelül egybeesett a delegációk között lefolytatott eszmecserével.

Való igaz: ez a váratlan meghosszabbítás arra kényszerített mindkettőnket, hogy arra a negyedórára úgy tegyünk, mintha mi is delegátusok volnánk, mintha nekünk kellene tárgyalni és valamiféle *modus vivendi*t találni. Tudom, a mi felelősségünk csak arra a negyedórára szólt és csak addig a határig, amit a sajtó két munkatársa viselhet. Mégis olyan élmény volt ez, amelyet egyikünk se fog elfelejteni. Az újságíró persze nem államférfi. De a maga szűkebb terrénumán tudnia kell: rajta is múlik, hogyan alakulnak a meghatározó folyamatok, hisz sok kicsiből lesz a nagy, s hogy a megértés és a józanság, akárcsak a rosszindulat és a feszültség — nem is utolsósorban — publicisztikai állásfoglalásokból és azok hatásából is összetevődik.

*

Nagyot léptünk e két évtizedben: az újságírás is egészében eredményes, előrevivő időszakról adhat számot. A magam élményeinél maradva két találkozót idézek fel, egyet 1959-ből, egyet meg 1977-ből, hogy érzékeltessem a változást. Mindkét esetben ugyanannál a politikusnál jártam, annak idején Hamburgban, legutóbb Bonnban.

A hamburgi találkozásunk idején szinte nem akadt kérdés, amelyben egyet tudtunk volna érteni. Beszélgető partnerem amúgy sem tartozott a joviális, a megértést kereső típusok közé: a bonni parlament egyik hamburgi képviselője volt, szociáldemokrata, aki elsősorban szónoki képességeivel tűnt ki, akkori gúnynevét valahogy így lehetne lefordítani: a nagydumás. Jó szónok volt, de nem a munkástribunok fajtájából való, annál hidegebb és racionálisabb volt a stílusa, habitusa inkább egy nagy menedzserre vallott és annak is készült, közgazdász szakembernek, akit magyar viszonylatban szinte kizárólag az érdekelt: miért nem növeljük áruszállításainkat a hamburgi kikötőn keresztül, amelynek akkoriban valamiféle felettese volt.

Nem egészen véletlenül kerültem hozzá: a háború előtti időkből való hamburgi barátaim, iskolatársaim közvetítették a beszélgetést, — egy negyedszázaddal korábban ugyanis ugyanabba az iskolába jártunk mind a ketten; de minthogy ő két osztállyal feljebb, gyerekkorunkból nem ismertük egymást. Volt ebben a közvetítésben némi malícia, hisz akik kitervelték, mindkettőnkben amolyan csodabogarat láttak. Azt hiszem, egyikünk politikai haj-

lamait sem értékelték különösképpen; ám, ha már úgy esett, hogy az iskolának két ilyen „prominens" politikai ambíciójú neveltje van — egy szociáldemokrata meg egy kommunista —, hadd váltsanak szót egymással.

A közös iskolai háttér ellenére sem volt különösebb mondanivalónk egymásnak. 1959 a godesbergi program éve volt, a nyugatnémet szociáldemokrácia dagadó vitorlákkal evezett „néppárttá" válása felé; egy szocialista országból jött kommunista szerkesztővel nem volt mit kezdenie képviselő barátunknak, még ha valaha iskolatársa is volt. A későbbi évek folyamán is még egyszer-egyszer találkoztunk, de ezt felesleges részletezni.

1977 június végén újra jártam a hivatalában, Bonnban, ezúttal két kollégámmal. Igaz, a szituáció is más volt, mint 18 évvel korábban Hamburgban. Az én státusom ugyan nem változott, ugyanannak a lapnak voltam ugyanolyan szerkesztője, csak valamivel több tapasztalatra tettem szert a nemzetközi politikában. Az ő pályája viszont meredeken fölfelé ívelt, és alighanem a legmagasabb csúcsra jutott, amire egy szövetségi képviselő egyáltalán vihette. Hisz nem másnál jártam — a *Népszabadság*ban azután meg is jelent interjú dolgában —, mint a Német Szövetségi Köztársaság kancellárjánál, Helmut Schmidtnél.

Persze nem az államférfiúi pálya ívelése miatt vetem össze e két találkozót, (a karriertörténetek csillogása sose érdekelt különösképpen), hanem Schmidt habitusának és gondolkodásának módosulása miatt, legalábbis a szocialista országok és a két világrendszer együttélése kérdésében. Stílusa nem sokat változott, kinyilatkoztató modora a régi volt, mint annak idején képviselő korában, de realitásérzék dolgában, a szocialista Európához való viszony értékelése tekintetében nagyonis másnak bizonyult. Hogy iskolatársak voltunk, hogy az iskola több tanára és hallgatója ma is mindkettőnknek jó ismerőse, annak nem volt semmi szerepe abban, hogy interjúnk a hasonlóknál talán érdekesebbre sikerült. A politikai gondolkodásban végbement változásnak annál inkább. Ebben volt közös „iskolánk".

*

Főként nyugatnémet, tehát nyugati emlékeimet idéztem, példájukon igyekeztem demonstrálni, hogyan változtak maguk a viszonyok, és hogyan változott helyzetérzékelésem is. De nem felelne

meg sem e bevezető feladatának — az olvasó némi orientálásának —, sem a kötet jellegének, ha csak arról szólnék, ami a nyugati égtájakkal kapcsolatos s nem érzékeltetném, hogy mi változott szocialista relációban a „külpolitikában utazó" újságíró munkájában.

Nem kevesebb változott meg, sőt, talán még több, ha más értelemben is. Az izoláltságra, amely sajátos módon a szocialista országok között is bizonyos tekintetben fennállt, már utaltam. Magam 1957-ben jártam először újságíróként az NDK-ban, 1958-ban voltam elsőízben — a *Pravda* vendégeként — Moszkvában, Leningrádban és Volgográdban. Azóta persze sokszor jártam mindkét országban és más szocialista országokban is, írtam is beszámolókat, részem volt fontos személyiségekkel való találkozásokban, kialakult sok kollegiális kapcsolatom is. A XX. kongresszus útmutatása nyomán felismertük a frázisok és a tapasztalatok mechanikus másolásának veszélyeit, elvetettük a dogmatikus leegyszerűsítést a szocialista építés útját-módját illetően is, tisztába jöttünk azzal, hogy a szocializmus általános törvényszerűségei abban az esetben érvényesíthetőek maximálisan, ha az ország nemzeti történelmét, gazdasági adottságait, munkásmozgalmának jellemzőit és egyéb sajátosságait tekintetbe vesszük.

Miután ez a felismerés szélesen elterjedt, létrejöttek az egymás dolgairól való behatóbb informálás általános feltételei is. Ám a gyakorlat, a megvalósítás nem ment egykönnyen; még ma sem mondhatjuk, hogy elértük volna azt, amit mindnyájan szeretnénk. Minek tagadnánk: az újságíró, aki baráti országokban járván, be akar számolni élményeiről, magyarázattal akar szolgálni arról, ami számára új, szokatlan, netán vitatni való volna, nehezebb feladat előtt áll, mintha a nem-szocialista világról tudósít, vagy nyilvánít véleményt.

De miért van ez így? Miként lehetséges, hogy barátainkról írva, több akadállyal és belső gátlással kell megbírkóznunk, mintha a tőkés világ ellentmondásairól igyekszünk objektív képet rajzolni? Élek az alkalommal, hogy — ha nem is mentegetve, de kommentálva az alább közölt írásokat — elmondjam ezzel kapcsolatban néhány tapasztalatomat. Példának okáért azt, hogy nem a szocialista hazafiság hiánya, nem nemzeti nihilizmus húzódik meg emögött! Nem azért tartjuk vissza magunkat a másutt látott problémák feszegetésétől, az ellentmondások elemzésétől, mert érzelmeink testvéri partnereinkkel szemben mértéktelenül elfo-

gulttá tesznek bennünket. Egészen máshol, egészen másban keresném az okokat; például abban, hogy nem érezzük még annyira az egymásrautaltságot, hogy igényelnénk egymás kritikus megjegyzéseit is; például abban, hogy még mindig attól tartunk — ha kényesebb témákról a nyilvánosság előtt eszmét cserélünk —, hogy abból az egységet lazító feszültségek keletkeznek; például abban, hogy ma is természetesnek vesszük, hogy a legjelentéktelenebb nézeteltérések is, amelyek egy-egy újságcikkben vagy tévé-adásban napvilágra kerülnek, alkalmat adnak az osztályellenségnek, az imperializmusnak, hogy éket verjen közénk.

Az ehhez hasonló érveket még sorolhatnám tovább. De egyik sem indokolt. Mivel nem elvi jellegű ellentétekről van szó, nem nagy és át nem hidalható távolságokról, mindezek a veszélyek kikerülhetők, ha az országaink közt meglevő különbségekről úgy fogalmazunk, hogy világossá váljék: hogyan viszonyulnak azok a meghatározó azonosságokhoz, a közös felismerésekhez, a közös eszmei alapokhoz, a közös érdekekhez. Nem megoldhatatlan és nem is időszerűtlen vagy utópisztikus célkitűzés ez. Csak éppen elmélyülésre, alaposságra, a külföldi partnerek odaadó segítségét is igénylő *nagy munkára* van szükség.

Mi az, ami különösképp igényessé és munkaigényessé teszi ezt a tevékenységet? Az, hogy ismerni kell a szóbanforgó tárgykörben az adott ország múltját, jelenét, sőt a jövőt illető terveit is; pontosan tudni kell, hogy mi az, ami azért sajátos, mert sajátosak a feltételek. Ugyancsak alaposan ismerni kell a téma hazai vonatkozásait, a magyar viszonyokból eredő sajátosságokat, enélkül lehetetlen eljutni a konkrét kérdés objektív megítéléséhez. Aki nem ismeri a dolog előtörténetét, itt is, ott is, az óhatatlanul nézeteltérésnek, ideológiai vagy politikai jellegű különbségnek fogja érezni azt is, ami csupán a fejlődés eltérő voltának a terméke. Ez pedig valóban kockázatos volna, hisz minden történelemadta különbség és az ehhez igazodó gyakorlat eszmei ütköző ponttá válna! (És mennél árnyaltabban tükrözné az egyes országok praxisa a helyi szükségleteket, annál több volna a vitatéma!)

Nem kevesebb kívántatik meg a szocialista országok újságíróitól, hogy előbb mindezzel tisztába jöjjenek, mintegy *különválasszák* az objektív különbségeket attól, ami szubjektív és hogy csak ezek megbízható ismeretében mondjanak véleményt, alkossanak ítéletet. Ehhez jóval több szakismeret kell, mint amennyit a sajtómunkában egyébként meg szoktak és meg lehet kívánni.

Ezért is oly fontos, hogy odavalósi barátaink megfelelő segítséget nyújtsanak az újságírónak. Szinte elképzelhetetlen, hogy a normális szerkesztőségi munka mellett, egy szoros marsrutával utazó zsurnalista megbírkózhasson e problémákkal, ha nincsenek színvonalas informátorai, akik megbízhatóan és gyorsan válaszolni tudnak kérdéseire, sőt, azokra a kérdésekre is ráéreznek, amelyeket ő maga nem is volna képes megfogalmazni. (Látszólag nagy előnyben vannak etekintetben a külföldi tudósítók; de ez sincs mindig így, hisz náluk, különösen, ha már hosszabb ideje tartózkodnak a vendéglátó országban, hiányzik a kellő hazai összehasonlítás.)

Másszóval: tévednek, akik azt hiszik, e probléma megoldása csak a bátorságon, az újságíró és a szerkesztőség kockázatvállalásán múlik. (Könnyű volna csak úgy kritikai megjegyzéseket tenni egymásra. Kevésbé volna könnyű elviselni, ha hasonló, át nem gondolt viszontmegjegyzések érkeznének a mi címünkre, s ha ez a folyamat folytatódna és halmozódnának az egyre nyugtalanítóbb félreértések. A túlzott visszatartás, amely itt tapasztalható, ebben az értelemben egyfajta önvédelem is.) A kérdés magva az, hogy a szocialista országoknak a maguk sokféleségében kell egységeseknek lenniök, ezt a sokféleséget kell egyeztetniök a közös ügy egységes szolgálatában. Ennél nehezebb publicisztikai feladat is kevés van a világon, pedig ezt is meg kell oldani, más alternatíva nincs.

Ugyanis az se jobb, ha pusztán egymás eredményeiről számolunk be, ha a szocialista országokról szóló tudósításaink többnyire üzemavatásokat hírül adó győzelmi jelentések („vízállásjelentések", ahogy a sajtózsargonban az érdektelenebb információkat nevezik). Amikor meg valami olyan nehézség adódik elő, akár nálunk, akár másoknál, amelyről már feltétlenül szólni kell, akkor az olvasó értetlenül áll szemben az eseményekkel, és a tájékoztatás hitele elvész. Minthogy az olvasó számára minden előzmény nélküli és váratlan a bonyodalom, óhatatlanul úgy veti fel a kérdést: vagy az volt igaz, amit eddig olvasott, vagy az igaz, amiről most értesül. Így persze túl van élezve a kérdés, de aki informálatlan, akit nem avattak be az adott ország fejlődésének problémáiba, sajátos konfliktushelyzeteibe, hogyan is tehetné fel másképp?

És az sem utolsó szempont, hogy a leegyszerűsítő, a bonyodalmakat elkerülő, a lekerekített beszámolók unalmas, szürke témává degradálják a baráti országok szocialista építésének útját, eltün-

tetik a harc drámáit, az erőfeszítések dinamikáját, a színeket és kontrasztokat, amelyek — ha közelebb megyünk az emberekhez és a dolgokhoz — mindenütt megtalálhatók, a legnyugodtabb periódusokban is.

A megoldás alfája és omegája az internacionalista hozzáállás. S ezen nemcsak az együttérzés és a szolidaritás őszinte és meggyőző kifejezését értem, hanem az elemzés olyan pontos és komplex módját, amelyben barátaink a nyomát sem fedezhetik fel a fölényeskedésnek, a „kívülről" való bírálgatásnak, a mindent jobbantudásnak, még kevésbé valamiféle beavatkozásnak.

„Belülről" kell szólniok az ilyen írásoknak, és ez csak akkor sikerülhet igazán, ha — mint már szó volt róla — a vendéglátók bizalmukba is fogadják az újságírót. Több utamat is úgy tartom emlékezetemben, ahol ilyen szerencsében volt részem. Példának megemlítek közülük kettőt.

Az egyik az NDK-ba vezetett, körülbelül egy esztendővel a Német Szocialista Egységpárt nevezetes VIII. kongresszusa után. A bizalomban, amiben részesítettek, bizonyára szerepet játszott az is, hogy sok mindent személyes tapasztalatból tudtam, hogy gyerekkori barátságokig vezettek vissza ismeretségeim; de a lényeg nem ebben volt, hanem a politikai együvétartozásban és megértésben. Sajátságos volt ennek a találkozásnak és összemelegedésnek a publicisztikai produktuma, amelyet e kötetben is közlök *(Mi újság az NDK-ban?)*, mindenekelőtt azért, mert arról a változásról, ami az NDK életében a kongresszus előtt és után végbement, valamivel poentírozottabban szólt, mint ahogy arról az NDK sajtójában általában írtak, kissé részletesebben taglalta a kontrasztot a változások előtti gyakorlathoz viszonyítva.

Ennek a titka korántsem szerzői munkámban keresendő — annak csak igen alárendelt szerep jutott —, sokkal inkább azoknak a személyiségeknek a segítségében, akik nem sajnálták a fáradságot, hogy sok-sok órán keresztül magyarázzák az összefüggéseket, felvilágosításaikkal és tanácsaikkal megóvjanak a túlzásoktól, és arra bátorítsanak, hogy ne féljek elmenni a „falakig", azaz addig a határig, ameddig az ügy tisztázása megkívánja.

Sosem felejtem majd el azt a késő délután kezdődő berlini beszélgetést a párt központi székházában, amely egy órás időtartamra volt tervezve, és annak az őrnek a meglepett arcát, aki éjfél előtt kibocsájtott a házból: vajh ki lehetett ez az ismeretlen vendég, akinek ily hosszú megbeszélése volt ezen a magas helyen?

De az izgalmat is őrzöm az idegeimben, ami végig vibrált bennem, amíg meg nem írtam és a *Népszabadság* meg nem jelentette beszámolóimat.

Négy folytatásban, négy napon át tartott a publikáció és minden nap vártam, mikor szólal meg a telefon, kinek a megítélésével — idehaza vagy odakint — ellenkezik majd a tárgyalásmód. Meg is szólalt, már a második rész megjelenése után: egy rövid üzenet jött Berlinből, az „illetékestől": csak így tovább. Körülbelül ennyi volt, nem több. Az utolsó folytatás után már kimerítőbb volt barátaink reagálása: köszönik, hasznos volt, segített. A jóleső szavakat levélben viszonoztam, s a köszönetet visszafordítottam: informátoraimat társszerzőknek neveztem, azt kívánva minden kollegámnak, hogy legyen része hasonló támogatásban. Nagyon plasztikus példája volt ez az eset annak is, hogy milyen érzékenységekkel kell számolni, de annak is, hogy kellő körültekintéssel és kölcsönös segítőkészséggel előbbre lehet jutni.

Hasonlóképpen jártam a szovjet tudományról és a szovjet tudósokról 1975-ben írott cikkeimmel. Azok is olykor kényesebb kérdéseket feszegettek; itt-ott visszakanyarodtak a személyi kultusz időszakának tudománypolitikai torzulásaihoz; szó volt bennük Sztálin és még inkább Zsdánov helytelen koncepcióiról. Szibériában, a tudósok városában, Akademgorodokban találkoztam egy tudóssal, aki a háború előtt és alatt sokat szenvedett a törvénytelenségektől és akit kifaggattam élményeiről. Nem akartam sebeket feltépni, a téma különösen azért izgatott, mert Nyugaton azidőtájt jelent meg Szolzsenyicin regényes pamfletje, *A pokol első köre*, amely éppen arról a moszkvai börtönről szól, amelyben ez a tudós is ártatlanul néhány évet töltött. Csakhogy ő egészen más következtetésekre jutott, mint Szolzsenyicin és hősei. Mint sorstársai túlnyomó többsége, hű maradt a szovjet hazához, a kommunizmus ügyéhez, elhárította nyugati kollégái politikailag gyanús „együttérzését", amikor azok, az olvadás idején, amolyan cinkos kacsintásokkal magukhoz akarták közelíteni. A szocializmussal összeegyeztethetetlen törvénysértések, amelyek a XX. kongresszussal egyszer s mindenkorra véget értek, számára mit sem vontak le a szocializmus alapvető értékeiből.

Erről beszélt nekem. De nem nagyon örült annak, hogy éppen az ő példáján akarom felidézni e rég lezárult korszak történéseit. Érthető is, hisz önmagában is rég lezárta az ügyet; meg aztán honnan tudhatta, miféle beállításban ábrázolom majd az általa el-

mondottakat. És nem tagadom: bennem is volt feszültség, amikor a témáról írtam. Annál nagyobb volt az öröm, amikor levél érkezett Szibériából, Akademgorodokból új ismerősömtől, a tudóstól, amelyben közölte, hogy egyetértéssel olvasta beszámolómat.

*

Váltig sorolhatnám még az epizódokat, de gondolom, ennyi is elég annak illusztrálására, hogy a szocialista országok közötti gondolat- és információcsere különleges figyelmet és koncentrációt követel az újságírótól. Azt, amit „új típusú kapcsolatoknak" szoktunk nevezni, értve ezen a szocialista közösségen belüli kapcsolatokat, a sajtóban nem utolsó sorban ebben kell realizálni. Méghozzá másképp, mint a politikai, vagy a gazdasági tárgyalások, megállapodások szférájában. A többi között azért másképp, mert a publicisztika és a riportázs nem lehet meg személyes élmények és érzelmek nélkül, azoknak a világában viszont nincs sok értelme a „szuverénitás" meg a „be nem avatkozás" fogalmainak: aki együtt örül az eredményeknek, együtt izgul a problémák megoldásáért és minderről számot ad hazájának nyilvánossága előtt, az, ha úgy tetszik, beavatkozik a másik ország dolgaiba. Még az is meglehet, hogy nem mindenben bizonyulnak helyesnek meglátásai, hol túlságosan belelkesedik, hol meg túlzottan szkeptikus — bizonyos kockázat ebben is van. Azért jegyzem ezt meg, mert újra olvasva a régebben megjelent írásokat, ilyesféle aggályaim is támadtak. De emiatt sem változtattam a szövegeken: az újságíró sem vátesz és az utólagos korrekciókkal csak nevetségessé teszi magát.

Ezért sem hagytam ki olyan neveket, személyeket, akiknek útja azóta másfelé kanyarodott, akiket ma másképp értékelünk. Jimmy Reid például, amikor Glasgowban felkerestük, még az angol kommunista párt egyik vezetője volt; azóta kilépett a pártból, bár ma is az angol baloldal markáns személyisége. De miért tekintettem volna meg nem történtnek a hatást, amelyet egykor tett rám? Az újságíró a napok krónikása, tőle az aktuális állapot hűséges ábrázolását kell számonkérni, nem lehet káderes, aki mindenki életútját nyilvántartja, még kevésbé olyan rossz káderes, aki az utólag történtek alapján visszamenőleg átértékeli a személyiséget.

Nemcsak a mi oldalunkra vonatkozik ez. Szó esik ezeken az oldalakon például Richard Nixonról; először azzal a nevezetes

vitával kapcsolatban, amelyet Nyikita Hruscsovval, az első moszkvai amerikai kiállításon folytatott, azután — az USÁ-ról szóló útibeszámolóban — azt a közönyt írtam le, amelyet elnöki fungálásának legelején az amerikai közvéleményben tapasztaltam. Az ún. ping-pong diplomácia, a maóista Kína felé való nyitás kezdetén volt ez, amikor még felettébb homályos volt, mire megy ki a játék. Nixon külpolitikája nem sokkal ezután váratlan lendületet vett, s végülis elvezetett a második világháború utáni idők világpolitikailag legjelentősebb bilaterális megállapodásához, a szovjet—amerikai közös nyilatkozathoz, amelyet Leonyid Brezsnyev amerikai tartózkodása idején írtak alá. Ennek az okmánynak a létrejöttében, akármilyen motívumok vezérelték is, Nixonnak jelentékeny szerepe volt; a Nixon-kép ennyiben módosult.

Sajnálom, hogy nem akadt alkalmam e folyamat kulisszái mögé később is betekinteni; mondhatnám így is: idő előtt jártam az Egyesült Államokban. Dehát ez is együtt jár az újságkrónikás pályájával: az egyiknek ez a fejezet jut, a másiknak a következő; az olvasók nagy része nem is figyeli olyan nagyon, ki melyiket írta, számára az információ folyamatossága és hitele a fontos. Így nehéz elkerülni, hogy az újságíró cikkeinek antológiája mozaikkockákból álljon. A hiányzó részeket az olvasó saját ismereteiből egészíti ki. Ha mégis van értelme az efféle írások kiadásának és elolvasásának, akkor mindenekelőtt az, hogy — ha töredékesen is — egy nagyobb időszak politikai eseményeinek áttekintését adják, érzékeltetve valamit a kor mozgásából, sodrából.

*

Még valami idekívánkozik e némiképp személyes szakmai hitvallássá terebélyesedett előszóhoz. Az olvasó azt tapasztalja majd: e könyv szerzőjét szinte más sem foglalkoztatja, mint a politika. (Pedig más is érdekel.) Mire vélje ezt a politika-centrikus szemléletet, minek tekintse, hogy valaki több kontinensen is járt, sokféle jelenséget látott és únos-untalan visszakanyarodik a jelenkor politikai kérdéseihez, még évezredes üzeneteket hozó műemlékekkel szemközt is a napi politikum jár az eszében.

A mai nemzedékek viszolygása a politizálástól nyilván azzal függ össze, hogy sok csalódást éltek át a politikával kapcsolatban. Nem hiszem, hogy a depolitizálódás széleskörű terjedése csak a burzsoá manipulációnak köszönhető, nagy szerepe van annak is, hogy a

haladó politika táborát súlyos konfliktusok sora zavarta meg. A reakció fenyegető fellépései mint a fasizmus hatalomrajutása vagy a koreai, majd a vietnami háború csak keveseket idegenített el a politikától általában. Ellenkezőleg, a nagy többséget mobilizálta, azokat is *politikai* állásfoglalásra és cselekvésre ösztökélte, akik máskülönben nem voltak politikailag különösen elkötelezettek. A politikától való elfordulás főként ott és akkor terjed el, ahol és amikor kétségek támadnak saját ügyünkkel szemben, amikor ellentétek ütik fel a fejüket a progresszív irányzatok körében, elmosódnak a frontok, az ellenfél képes magát barátnak feltüntetni, nem látszik elég világosan, ki ellen és mi mellett kell kiállni. Ilyenkor hódít a kiábrándulás, és válik *minden* politika ellen irányuló cinizmussá.

Nem tudnám hirtelenjében a köztudat megzavarodásának ennél veszélyesebb tünetét megnevezni. Ha az emberek látóteréből végképp eltűnne a határ a társadalmi-politikai reakció és a haladás között, végveszélybe kerülne minden, amiért élni és dolgozni érdemes. Hiszen a politikával való szembenállást, a tőle való idegenkedést száz százalékig hasznosíthatják a reakciós politika erői. Mennél retrográdabb, mennél sötétebb szándékú egy politika, annál szívesebben bújik a lényegét láthatatlanná tevő apolitikusság varázsköpenyébe, szíves-örömest fecseg az ember megváltoztathatatlan gyarló természetéről, örök morálokról és örök nemzeti karakterekről, csakhogy ne kelljen szólnia osztályokról, az osztályharc történetéről, a hatalom jellegéről, a társadalmi berendezkedést meghatározó tulajdonviszonyokról, mindarról, amin a jövő valóban múlik.

Másszóval: életkérdés annak a bizonyítása, hogy a politikamentesség merő illúzió, amely ajtót-kaput nyit a legrosszabb politikának, hogy messze vagyunk még attól a kortól, amely a politikát is meg fogja haladni, s hogy hozzá közelebb éppen a következetes szocialista politikán keresztül vezet az út. Azon, amelyet elvszerű és szocialista, humánus és bölcs politikaként az utóbbi két évtizedben megtanultunk becsülni, művelni és ápolni.

Ez a meggyőződés verődik vissza e beszámolók „politizáló" igyekezetében. Nem tézisek magyarázatára vállalkoztam, nem *a priori* politikai igazságokhoz kerestem illusztrációkat; mennél meszszebb estek élményeim a sablonpéldáktól, annál jobban izgattak, de a magyarázatot és a következtetéseket a politika tájain kerestem. És mennél görcsösebb volt a rejtőzködés — mint azé az

emberé a kalap mögött —, annál inkább gyanakodtam arra, hogy a háttérben sötét politikai szándékok húzódnak meg.

Vele is hogy jártam? 1966-ban találkoztam ezzel az urral, Dél-Amerikában. Szót váltottunk több dél-amerikai országról, a többi között Argentínáról, Chiléről. Chile akkori kereszténydemokrata elnökét, Arturo Freit szidta, a felelőtlen szociális ígéretei meg a liberalizmusa miatt. És az argentin tűrhetetlen vircsaftot átkozta, amely bambaságában elnézi az indiók lustaságát. Amikor már tudtam, kivel paroláztam, sokszor eszembejutottak szavai. Akkor is, amikor Perón, az egyetlen vezető, akivel vendéglátóm rokonszenvezett, ha már csak múmiaként is, de még egyszer visszatért Argentínába, meg amikor a gyilkosok lelőtték Allendét és Chilében elszabadult a fasiszta pokol. Hogy mi rejtőzött házigazdánk kalapja mögött valójában, s hogy nem csak múltja volt, de jelene is, hogy véres játszmái folytatódtak, egyre inkább nyilvánvalóvá vált. Politika volt ez is, háborún, elnyomáson, kizsákmányoláson alapuló politika. Mint ahogy — ellenkező előjellel — politika az is, hogy tudjuk: kik vannak az ilyen kalapok mögött.

*

Ennyit az alább következő útijegyzetek politizáló ambícióinak mentségére. Ennyit az indokokról és a célokról. Hogy az utóbbiakból mit sikerült elérni s mit nem, azt majd az olvasó ítéli meg.

*Levél Hamburgba**

Kedves Erna!

Oly rég nem írtam, hogy bizony azt sem tudom, hogyan is szólítsalak. Úgy hiszem, annak idején tegeződtünk. Igaz, hogy gyerekkoromban ismerkedtem meg Veled, amikor az ember többékevésbé még minden felnőttel tegeződik. Azóta idestova 22 év telt el, s ha ma összekerülnénk, hát talán Te is zavarban lennél. Utóvégre én már közelebb járok a negyvenhez, mint a harminchoz, három gyerek apja vagyok, alaposan meg is kopaszkodtam, Te meg — no ne haragudj meg érte, hogy kiszámítottam — a hatvan felé tartasz. Kedves szeplős arcod körül, mindig kissé zilált kontyodban bizonyára már több a fehér hajszál, mint a barna. Mégis, engedd meg, hogy a régi, meghitt megszólítással éljek. Tán ez is könnyít valamit a dolgomon.

Mert, bevallom, ritkán írtam levelet ilyen elfogódottan, s ritkán vártam választ nagyobb izgalommal. Tudod jól: nemcsak az emberiségnek vannak „csillagórái", nem csupán a népek pályáján vannak sorsdöntő pillanatok, az egyes emberek életében is akadnak különös, vissza nem térő alkalmak, amelyek mellett süketen és vakon elmenni néha nagyobb hiba, mint egy meggondolatlan, oktalan cselekedet, amelyet még helyre lehet hozni. Úgy érzem: egy ilyen pillanat feszültsége tart hatalmában — késztet is, akadályoz is az írásban.

Hogy mindjárt kibökjem a lényeget: szóval nagyon megbántam, hogy 46-ban — igen, éppen tíz éve! — megszakítottam a levelezésünket. Akármit is írtál nekem akkor, arra nem volt indokom, hogy addig halogassam a választ, amíg végül is válaszolni már

* Ezt az 1956 augusztusában megjelent nyílt levelet volt tanárnőmhöz intéztem Hamburgba, ahol 1934-ig gyerekkoromat töltöttem. Az említett személyeknek csak a keresztnevét közlöm: a levél szereplőinek adatain és a megtörtént eseményeken semmit sem változtattam.

nem lehetett — legfeljebb újrakezdeni egy félbehagyott levelezést. Nincs ezen mit szépíteni.

Ha magyarázkodhatnék is: a mérleg mindenképpen ellenemre billenne. Az egyik oldalra kerülne mindaz, amit értünk, tanítványokért tettél, az a nevelői munka, amely egy életre meghatározta az én érdeklődésem és művelődésem körét is. A másik serpenyőbe pedig mi kerülne? Egy eléggé meg nem gondolt leveled, amelyen éppen megsértődhettem, ha akartam, de ami semmiképp sem szolgáltatott okot arra, hogy egy évtizedig hallgassak, mintha elfelejtettelek volna. — Pedig, hidd el, kedves Erna, ha vétettem is Ellened, el nem felejtettelek. Száz és ezer emléket idézhetnék bizonyságul, de engedd meg, hogy csak egyet említsek, azt, amely nekem személy szerint is a legdrágább: a búcsúestet, amelyen Te és az osztály utamra bocsátottatok.

Ma is emlékszem a kerthelyiség nevére, ahol egy szeles márciusi esten összejöttünk — „Borsteler Jägernek" hívták. Nem volt véletlen, hogy kora tavasz idején egy kietlen és járatlan helyre hívtál bennünket, 13—14 éves gyerekeket. Még egy olyan ártatlan alkalom is, mint egy harmadikos gimnazista búcsúztatása, szemet szúrhatott a náci uraknak, akik akkor, 1934-ben, dicstelen uralmuk második esztendejében éppenhogy belelendültek alattomos mesterségükbe. Szüleimet, akiket annak idején a fehérterrortól való rémület sodort a weimari Németországba, itt is utolérték az üldözők. Nálunk is, a Te lakásodban is megvolt már az első házkutatás — óvatosnak kellett hát lenni. Óvatosnak, de nem meghunyászkodónak — erre tanítottál bennünket. Az iskolában ez idő tájt már átvette az „uralmat" a nácik megbízottja, aki őrmesteri ordítozásával és szüntelen sípolásával rövid idő alatt laktanyává változtatta azt az iskolát, amelynek még nemrég csodájára jártak egész Európából. Talán nem tévedek: az én búcsúztatásomat egy kis próbának is szántad. S az is volt — saját erőd és az osztály szolidaritásának próbája.

Kívülről persze ez alig látszott meg azon a 25—30 gyereken, akik egy nagy asztal körül szürcsölték az illatos kakaót és majszolták a Sandtortet, azt az édes, száraz kelt tésztát, amelyet a német gyerekek úgy szeretnek. De azért jól emlékszem, hogyan lestük: ki jött el, ki nem. S ha nem is beszéltünk róla, mindnyájan büszkék voltunk, amikor betelt a létszám. Mind egy szálig eljöttek! Az antifasiszta harcok története, igaz, nem fogja feljegyezni a Borsteler Jägerben tartott uzsonnát, — ezerszer nagyobb tetteket

is, sajnos, elfelejtettek. De mi, akik ott voltunk, jól tudtuk, hogy ez is tett volt, kisemberek, munkások gyermekeinek tüntetése egy félelmetes és erőszakos rezsim ellen, amelynek első fojtogató szorítását érezték. De sokat adnék, ha még egyszer így együtt láthatnám őket, ha még egyszer megköszönhetném, hogy akkor eljöttek...!

Arra is emlékszem, hogy utoljára Te szóltál. Arról beszéltél, hogy az ember őrizze meg méltóságát, tisztességét, becsületét mindig, mindenütt, bárhogy is forduljon a sorsa. S hogy ezt szívleljem meg én is, akit a sors most arra kötelezett, hogy visszatérjen hazájába, Magyarországra — meg a többiek, akiktől ugyanez a sors egy időre elszakított. A sors — így mondtad, de persze Te is, mi is jól tudtuk, mit is értünk ezen. S aztán a Faustot idézted, azt, hogy „jó embernek jó utat, sugalmas ösztöne mutat."

Vajon azért távolodtunk el egymástól, mert egyikünk letért erről a jó útról, mert cserbenhagyott az a bizonyos sugalmas ösztön? Nem hiszem, őszintén mondom: nem hiszem. Tudom, hogy mi mindenen mentél keresztül a fasizmus idején, hogyan tartottad össze az osztályt még évekig, miután (nem sokkal az én elutazásom után) feloszlatták az iskolát, hogyan viselted a szűnni nem akaró zaklatásokat, hogyan álltad meg a helyedet a börtönben is, pedig testi megpróbáltatásokra még kevésbé edzett meg értelmiségi életpályád, mint az üldöztetés állandó lelki készenlétére.

Nem, Erna, ugyanazon az úton haladtunk a háború nehéz évei alatt, s lényegében ugyanazt a célt követtük mind a ketten, akkor is, amikor 46-ban összekülönböztünk, csak ostoba és szeszélyes játékot űzött velünk az élet. Jóllehet nem volt semmiség az a gát, ami közénk emelkedett — mégsem volt több, mint fatális félreértések halmaza, meg nem értésből és előítéletből származó hamis feltételezések sora. Min is ütköztél meg? Azon, hogy én beléptem a kommunista pártba. Azt írtad, hogy napokig megzavarodva járkáltál, annyira felbolygatott a hír. S azután — egészen hasonlóképpen, mint 1934-ben — az emberi méltóságot, a becsületet és a tisztességet emlegetted, amelyről sose feledkezzem meg. De tudtad-e, milyen eszmék és tettek világában éltem én akkor? Ha tudtad volna, nem írtad volna azt, amit írtál. Hadd magyarázzam meg csak egyetlen példán, mennyire hamisan ítélted meg a helyzetet.

Azokban az években Magyarországon a közélet középpontjába az új értelmiség kinevelésének kérdése került, sorra alakultak a

kollégiumok, az új típusú iskolák. Az a cél, ami előttetek, a hamburgi iskola néhány jóravaló tanára előtt lebegett — rátermett munkás- és parasztgyerekekkel, a nép új nemzedékével feltölteni, felfrissíteni az intelligencia megtépázott sorait —, azt, amit ti 300—400 gyerekkel próbáltatok, annak nálunk nekigyűrkőzött az egész társadalom, s mindenekelőtt a kommunista párt. De Te csak azt láttad, azt hallottad, amit Nyugaton a sajtó kiabált, és elhitted, és csóváltad a fejed.

Természetesen én sem voltam rest megkeresni a magam „indokait". Ami például az előbbi példát illeti: azt nem tagadhattam, hogy a hamburgi iskola jó iskola volt, amely a tehetségek sorát nevelte. Sőt, azt sem mondhattam, hogy nem volt demokratikus iskola, hisz szinte kivétel nélkül munkásgyerekek látogatták, akik az újszerű, rendkívül bátor tanítási és önképzési rendszer nyomán, rövid idő alatt nagyszerű képességekről tettek tanúságot. De abba már belekapaszkodhattam, hogy ez az iskola „kirakat" volt, egyike annak a sok „kirakat"-nak, amellyel a német szociáldemokrácia elkápráztatta a német munkásokat. Valóban — ma is az a véleményem — ezt az iskolát is be lehet sorolni ebbe a kategóriába, sok más, hasonló intézmény mellé. De Téged is ide lehetett volna sorolni, a Te munkádat, azt a páratlan odaadást, amelyet Te tanúsítottál, hogy a maximumot teljesítsed a gyerekek érdekében — ez is „kirakat" lett volna, talmi, hamisítvány? Nem, én sem voltam kevésbé elfogult nálad.

Vagy vegyünk egy másik példát: azt hiszem, ma már Te sem fogod kétségbevonni, hogy a mi iskolánk legsúlyosabb hibája az apolitikusság volt. Egy-egy parlamenti választás után izgatottan számoltuk össze a szavazatokat, még a szünetekben is rohantunk a rádióhoz. De amikor kijött az eredmény, és a baloldal elég erősnek látszott, akkor visszatértünk a magunk irodalmi és művészeti világába, rajzolgattunk, esztétizáltunk, nem volt többé gondunk a világ folyásával, válsággal, fasizmussal, háborúval.

S most utólag ezt a hibát is hajlamos voltam félig-meddig a Te nyakadba varrni, épp a Tiédbe, aki oly keserűen fizetett ezért a súlyos mulasztásért, akinek már a nácik terrorja idején rendkívüli erőfeszítéssel be kellett pótolnia mindazt, amit politikai öntudatban, gerincességben, küzdeni tudásban az iskola nem adott a gyerekeknek.

Jó lesz, kedves Erna, de jó lesz, ha félretesszük ezeket az előítéleteket, ha félretoljuk az útból mindazokat a torz, hamis képzete-

ket, amelyek közibénk tolakodtak, ha végre — s végérvényesen — rendezzük „közös dolgainkat".

Közös dolgaink... Neked persze nem fogalom ez a fordulat: rendezni végre közös dolgainkat. Nálunk ez közhasználatú kifejezés. József Attila, a nagy magyar proletárköltő e szavaival szoktuk kifejezni a népek közötti közeledés eszméjét. S talán nem is véletlen, hogy éppen ez a formula jutott eszembe. Kettőnk barátsága ugyancsak piciny szálacska abban a szövetben, amit úgy hívnak: a népek barátsága. Mégis, az ilyen szálak sűrű szövevénye tartja egybe a világot...

Az elébb csak futólag említettem, de valóban: mi lenne, ha újra találkoznánk, ha, teszem, megrendeznénk annak az 1934-es uzsonnának az évfordulóját? Nem mondom: 22 és fél év nem éppen kerek szám. De vajon egy évforduló időszerűségét mindig csak a kerek évszám adja? Van egy másfajta, mélyebb időszerűség is, az az aktualitás, amelyet a hasonló helyzet, az analóg körülmények kölcsönözhetnek egy dátumnak. S ha így nézzük a dolgot, nem vált-e időszerűvé ez a mi huszonegynéhány éves jubileumunk? Vagy rémképeket látok? Nagyon örülnék, ha így lenne, ha erélyesen rám szólnál, hogy ne veszítsem el a mércét, ne rémüldözzek. Ha járnak-kelnek is egyes hitlerista figurák Németországban, Hitler és szelleme halott. Nincs dícséret, amelynek jobban örülnék, mint ha így szidnál.

De vajon megtennéd, jó lelkiismerettel megtehetnéd? Nem rontanák-e meg a viszontlátás örömét a múlt eleven kísértetei, nem lenne az üdvözlésből — ha egyáltalán beengednének az országba — újra és hamarosan fájdalmas búcsú? Vagy azt mondhatnád, ma más a helyzet, ma már Veletek nem lehet újra elbánni, erősek vagytok, a Ti kezetekben van az ország sorsa? Biztos, egészen biztos, hogy ma más a helyzet, mint volt, hogy sokat tanultatok Ti is, okosabbak, tapasztaltabbak vagytok — mint ahogy sokat tanultunk mi is, a világnak azon a felén is, ahol én élek. De azért egészen más-e a helyzet, Erna? Nem kellene például újra virágnyelven beszélnünk, nem kellene újra „sors"-ot mondani fasizmus helyett, nem kellene újra kimenni a Borsteler Jägerbe, hogy ne keltsünk feltűnést? Nagyon kérlek, őszintén válaszolj ezekre a kérdésekre. Nem próbaképpen, s nem szeszélyből kérdezem, hanem komoly szándékkal, felelősséggel. Te megérted: amióta Adenauer kormánya kezet emelt a német kommunista pártra, ez életbevágó kérdés. S a Te szavadnak, a Ti szavatoknak hiszünk.

Nemrégiben egy német filmen néhány kivágást láttam a hamburgi kikötőből, az Alsterről és olyan szívdobogást kaptam, mintha egy liter feketekávét ittam volna együltömben. Hát még ha újra láthatnálak Benneteket!

A „gyerekek" közül elsősorban persze Herbertet szeretném látni. A háború idején sokszor gondoltam rá. Kétszeresen is féltettem. Mecklenburgi parasztok ivadéka volt, szőke, kékszemű, tagbaszakadt germán — ahogy a náci tankönyvekben ábrázolták, leírták. Ha csak egy kicsit meghajlítja a gerincét, Hitler birodalmában minden kapu megnyílt volna előtte. Kár volt aggályoskodnom: Herbertet hurcolhatták egyik csatatérről a másikra, őt nem lehetett megtörni, hű maradt önmagához, a villamoskalauz apjához, az eppendorfi prolikhoz, meg a Te nevelésedhez. Végigfalazta, gyengélkedte az egész háborút, négy év alatt se vitte többre, mint az őrvezetői rangig. Pedig műveltebb, okosabb és tehetségesebb volt, mint egy tucat német tábornok. „Remélem — írta a háború közepén — nemsokára vége lesz a háborúnak, s akkor mi ketten is újra találkozhatunk." Ez világos beszéd volt, ha a fasiszta levélcenzúra nehezen is érthette.

Herbertet becsültem a legjobban, de a többieket is jó lenne látni. Na, nem azért említem mindjárt Margotot, mert akkor tőle váltam el a legnehezebben. (Talán emlékszel még: éppen rettenetesen el volt hízva, úgyhogy a fiúk előtt nem is nagyon mertem mutatni, milyen nehezemre esik a búcsú.)

Aztán ott volt a kis Grossmann. Ha jól tudom: az apja ács volt, de többet stemplizett, mint dolgozott. Az örökös munkanélküliségtől a fiú is majd megkergült, hol valami istenkereső szekta zavaros tételeire esküdött, hol meg a világforradalom holnapi eljöveteléről ábrándozott. De őt már hiába hívnánk: azt hallom, valahol Franciaországban temették el. Egy pár zavaros levelét ma is őrzöm: szegényke úgy próbált könnyíteni a lelkiismeretén, hogy a Párizs környéki kastélyok és parkok szépségéről írt nekem végnélküli rajzos beszámolókat.

S mi lett Wernerrel, aki az első között adta be a derekát a náciknak? Vajon eljönne-e ma, ha él? S mi lenne, ha meghívnánk Heinzet is, annak az „utolsó uzsonná"-nak a Júdását is, aki Téged később börtönbe juttatott, hogy a saját bőrét mentse? Hadd valljon színt most! S talán eljönne Fritz is, az a hosszú nyakú zsidó fiú, akit még a háború előtt elnyelt Amerika rengetege.

Én mindenesetre elhoznám az összes rajzokat, verseket, emlék-

tárgyakat, amelyeket akkor tőlük kaptam. (Igen, megvannak mind, anyám két évtizede hűségesen őrzi őket egy külön mappában.) S azt a Faust-példányt is magammal vinném, amelyet Te dedikáltál nekem. Kis cédulát tennék arra a helyre, amelyet annak idején Te idéztél, s mikor egybegyűlt már mindenki, felállnék és újra felolvasnám:

Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange
Ist sich des rechten Weges wohl bewusst...

Igen, így van — mondanám —, a jó ember, ha a sötétben tévelyeg is, jól tudja, mi a helyes út. Ez áll ránk is, Terád és énrám, Tirátok és miránk. Mert az utunk helyes út és közös út. Ha egyszer megtaláltuk egymás kezét — ennyi tévedés, hiba, félreértés, ennyi ellenséges bajkeverés ellenére —, soha többé ne engedjük el. Nem vagyok nagy szónok, ennyi szónoklatot mégis talán megengednék magamnak. De aztán már csak azt mondanám: „Egészségetekre!" s koccintanánk a jó magyar borral — tokajival, ha úgy tetszik —, mert azt vinnék Nektek.

Kicsit hosszúra nyúlt e kusza levél, ne haragudj érte! De ha egyszer ilyen kusza az élet...

Sok, sok szeretettel ölel régi tanítványod.

Bécsi levelek

FORRADALOM MARINA DI RAVENNÁBAN

Nem tettem hozzá semmit a történethez, de nem is hallgattam el belőle semmit. Úgy írtam le, ahogy nekem a hat magyar, akikkel a bécsi Collegium Hungaricumban találkoztam, elmesélte. A nevük: Palotai Ferenc vízvezetékszerelő, Lisztes Sándor cipész, Jusztin Adorján műszerész, Jusztin Tihamér géplakatos — mind a négyen budapestiek; Jónás Gyula kőműves és Sárzó Károly cukrász pedig Keszthelyről valók. Megállapodtam velük: a leírt szöveget bemutatom nekik, ők hitelesítsék. Nehogy egy árnyalattal is eltérjen attól, amit ők mondtak.

November végén kerültek a lágerbe, Marina di Ravennába, vagy 14 kilométerre Ravennától. 290 magyart szállásoltak ide, de a környéken, Ravenna, Forli, Bologna, Rimini vidékén összesen vagy ötezer embert helyeztek el hasonló módon.

A fogadtatáskor óriási a ricsaj: ünnepélyes beszédek, ajándékok, luxusautós látogatások. Annál nagyobb a csend néhány nappal később. Munka? Az nincs. Hogy is lehetne, amikor a környéken ezrével ténferegnek a munkanélküliek, akik 500 lírás (9—10 forintos) napi segélyből és a tengerparton összeszedett kagylókból tengetik életüket. Igaz, az egyik gyárból üzentek: dolgozhatnak ott, fizetésre azonban nem telik. Csak ingyen-munkára. Az ellátás? Roppant gyenge. A pénzüket beváltják ugyan, de az egy forintért járó ötvenhárom líra helyett csak hármat adnak. Szabadság? A kapunál géppisztolyos rendőrök. Három hétig ki sem engedték őket. Aztán is csak a húsz lépésre levő tengerpartig mehetnek sétálni, onnan is hamar visszaterelik őket.

A 290-ből 190 máris vissza akar térni hazájába. De erről szó sem lehet. Magyar külképviselet Olaszországban? Az kérem, nincs — mondják. Megszűnt. És egyébként is: micsoda dolog az, hazatérni? Magyarországra? Visszamenni oda, ahonnan az embereket ezerszámra Szibériába deportálják, méghozzá egy szál

gatyában, nehogy megszökhessenek? A borzalmak borzalmait ecsetelik a táborba járó magyar papok. Erről szól a szentbeszéd, erről szónokol reggel, délben, este a Vöröskereszt megbízottja, erről fecseg Váradi kisasszony, egy itt élő magyar tanár leánya, aki nagy érdemeket szerzett honfitársainak áruba bocsátásában.

Természetesen akad a disszidensek között is olyan, aki támogatja ezt a propagandát. Hiszen vannak itt jó néhányan, akiknek vaj van a fején, és akik nem lesznek bolondok hazatérésre gondolni. Meg is kapják érte a judáspénzt — a külön élelmet, ruhát (titokban persze). A többiek azonban hajthatatlanok: engedjék őket haza!

Ha meg kell halni, hát inkább otthon haljanak meg, semminthogy itt dögöljenek meg, idegenben. S elhatározásuk mindennap erősebb, elszántabb lesz. Ha szépszerivel nem bocsátják útjukra őket, hát mennek a maguk erejéből. Utóvégre a felkelősdiben szereztek egy kis gyakorlatot...

December közepén kísérlik meg az első kitörést. Hetvenhárman vannak. Csomagjaikkal együtt ki is jutnak az utcára. De már ott is vannak a hivatalos emberek a Vöröskereszttől meg a rendőrségtől. A helyzet kínos, roppant kínos. De azért az olasz hatóságoknak is van egy kis gyakorlatuk. Hogyne, persze, majd hazaviszik őket. Már jönnek is az autóbuszok, csak ne álljanak itt, ezen a forgalmas helyen, kétszáz lépéssel arrébb várják be a buszokat. A mieink, amilyen gyanútlanok, hallgatnak a felszólításra. Csak akkor jönnek rá, hogy csapdába kerültek, amikor a megjelölt helyen kétszáz rendőr és detektív puskatussal és ólombélű gumibottal rájuk támad. Az egyiknek a vállát, a másiknak a karját törik el. Úgy verik őket, mint a répát: majd adunk nektek hazamenni a szabad földről, piszkos csibészek, csürhe, lázítók, ÁVH-ügynökök!

Az első kitörés hát nem sikerült. A második, amelyet 30-án kísérelnek meg, szintén bukással végződik. A felkelők vezérkara lassan rájön: pusztán a maga erejéből nem képes innen kiszabadulni, szövetséges kell. De ki legyen az? Erre is rájönnek. Nem tudni, miért telepítették őket erre a proletár vidékre. De most mindenesetre jól jön: az utca népéhez kell fordulniuk, az majd segít. A következő kitörést vasárnap délutánra tervezik, amikor sok a járókelő, a környékbeli munkások, kisemberek ott sétálgatnak az épület előtt. Sok autó is jár ilyenkor. Sőt, Palotainak volt olyan terve, hogy felkeresi a kommunista pártot s a kommu-

nista munkások segítségével próbál kitörni. De erre már nem kerül sor, mert a harmadik kitörés új helyzetet teremt.

Január 13-án, délután 2 óra a kitűzött időpont. Százötvenhárman gyűlnek össze, köztük gyerekek, asszonyok, terhes asszonyok is. Kis cókmókjukkal megrohanják a magas vaskerítést, és mielőtt még a rendőrök bármit is tehetnének, kint vannak az utcán. Először csak kis gyűrű veszi őket körül, de a tömeg gyorsan nő. Mire a rendőrség állig felfegyverzett emberei a helyszínre érkeznek, már lehetetlen a gumibothoz nyúlni. Az útjukat még el tudják állni, de újabb megrendszabályozásra már nincs mód. Időközben megjött a rendőrfőnök. Mint mondják, rendes ember, velük érez. Egyébként is rendkívül nehéz helyzetben van. Ha nem tudja megnyugtatni az embereket, beléjük kell lövetni. Ebből pedig világraszóló botrány lesz. Ha meg kiengedi őket, rázúdul az egész felsőbbség haragja. Még le is térdepel a magyar menekültek előtt s összetett kézzel könyörög: menjenek vissza, majd ő segít abban, hogy valahogy szabályosan kijuthassanak innen. Mindjárt utasítja is a Vöröskereszt titkárát, hogy addig is teremtse elő a hazatérők útiköltségét. Végül is megegyeznek. A rendőrfőnök vállalja, hogy négy küldöttjüket eljuttatja Rómába, az osztrák követséghez. Ha egyszer Ausztriában vannak, már könnyebb lesz hazajutni. Ezt ők is tudják, s elfogadják a feltételeket. Persze, abban is reménykednek, hogy Rómában majd megtalálják a magyar követséget.

A római út azonban nem hoz semmi közvetlen eredményt. A minisztériumból, ahol tárgyalnak, üres kézzel távoznak. Az osztrákok is elzárkóznak a visszaszállítás elől. Újra csak zsákutca. De mégsem teljesen eredménytelen az út. Palotainak ugyanis sikerül egy pillanatra meglépni a detektívek elől, és egy információs irodában megszerzi a legnagyobb kincset: a római magyar követség címét és telefonszámát. Most már teljes a bizonyosság: valóságos összeesküvés foglyai, hiszen van magyar követség! S még egy eredménye van a római útnak: pontosan megfigyelték, hogyan lehet Rómába utazni. Ha még egyszer erre jönnek, nem hívják majd fel magukra a figyelmet a sok kérdezősködéssel.

A Rómából való visszaérkezés után hamar érlelődik a következő terv: egy újabb csoportnak el kell jutnia a magyar követségre. Közben a Vöröskereszt közutálatnak örvendő megbízottja és emberei tovább keverik a kását. Ugyanis a *L'Unità*, az Olasz Kommunista Párt lapja felfedte a Marina di Ravenna-i ügyet.

A fenyegetések újabb hulláma önti el a táborl, az embereket megfélemlítik: vonják vissza hazatérési kérelmüket, mert baj lesz. Sokan meg is riadnak. De a hat ember kérlelhetetlen marad. Történjék bármi, ők hazamennek. A *L'Unità* ezt is nyilvánosságra hozza. A helyzet mindinkább éleződik.

Egyik nap Palotainak sikerül kiszöknie a táborból és eljutnia Ravennába a jóindulatú rendőrfőnökhöz. Határozott fellépésével kieszközli, hogy felhívják a római magyar követséget. Nincs már mellébeszélés — itt a telefonszám. S végre, végre megvan a kapcsolat a hazával. Egy hang szólal meg a drót túlsó végén: igen, ha tudnak, csak jöjjenek fel Rómába, innen majd hazajuttatják őket. Elébük, sajnos, nem mehetnek.

A hat ember egy esős éjjel kiszökik a táborból. Irány: Róma. Papírjaik nincsenek. Sőt, útiköltségre sincs pénz. Tizennyolcezer líra kellene. Nekik meg csak hatezer lírájuk van. Szegényes holmijukból próbálnak valamit eladni, de senkinek sem kell a viseltes ruhanemű, a környékbeli szegényeknek meg nincs pénzük. Mindegy, Riminiig mindenesetre elmennek, odáig futja a pénzből, s onnan majd csak továbbjutnak.

Aki mer, az nyer. A kalauznak kereken kijelentik: bileta niente — nincs jegy. Hiába magyaráz az nekik akármit olaszul, ők nem értik. Végül a jó ember beletörődik: hadd menjenek, szegény ördögök, utóvégre támogatni kell a magyarokat. Az ellenőr is érző lélek, nem bántja őket. Így sikerült nyolc heti elkeseredett küzdelem után eljutniok az ígéret földjére: a római magyar követségre.

— Mondhatom magának, elvtárs — mondja Palotai —, végigcsináltam én háborút, éltem én nehéz éveket, de megőszülni csak most őszültem meg. S azt is mondhatom, olyan megkönnyebbülést sosem éreztem, mint amikor átléptem a követség küszöbét. Ez volt életem legnagyobb harca.

A többiek — egy kivételével olyan fiatalok, mint Palotai — bólogatnak. Őrájuk még inkább állnak az utóbbi szavak.

— Nem tudjuk, hogy a ravennaiakkal most mi van — mondja az egyik. — Mi mindenesetre felhívtuk őket Rómából, és közöltük velük: jöjjenek. Biztosan azóta újra kitört a forradalom a táborban.

Azt hittem, hogy a történetnek itt vége van. De Palotai még nem fejezte be a mondanivalóját. Hangja egész ünnepélyessé válik, mintha fogadalmat tenne. Ő maga mondja ki keserves hányattatásuk tanulságát:

— Mi nem fogunk nyugodni eztán. Mi mindenkihez elmegyünk majd: rokonainkhoz, barátainkhoz, ismerősökhöz és ismeretlenekhez, és elmondjuk nekik, hogy mit tapasztaltunk. Kötelességünk, hogy megóvjuk őket attól, amin mi keresztülestünk. Mi jól tudjuk, a mi rendszerünknek vannak hibái. De az eseményekből mindenki tanult, mi is, a kormány is. A hibákat majd kijavítjuk, két-három év múlva már tán emlékezni sem fogunk rájuk. De azt megmondjuk: ahhoz képest, amit mi ott lent láttunk és tapasztaltunk, a mi rendszerünk arany rendszer. Így írja meg: arany rendszer! Ránk építhet a kormány, mint a kősziklára. És nemcsak ránk, azokra is, akik utánunk jönnek, mert még sok ezer fog onnan hazajönni. Harcolni kell értük körömszakadtáig. A kormány mindent mozgasson meg, hogy kiszabadítsa őket. Ezt is írja meg!

Megírtam, fel is olvastam nekik. Együtt csiszolgattuk a szöveget, itt egy részlet kimaradt, amit fontosnak tartottak, amott egy szót túl enyhének vagy túl erősnek ítéltek. Külön kérték, hogy a rendőrfőnök tisztességes viselkedéséről melegebben emlékezzem meg. Az az ember sokat segített rajtuk. Egyébként elfogadták a beszámolót, hitelesítették.

Elmenőben, már a folyosón, utánam szólt az egyik fiú:

— És azután tessék mondani, odahaza el fogják ezt majd hinni?

— Miért kételkedik? — kérdeztem. — Hát nem maguk mondták, hogy sose hitték volna, hogy ilyesmi is lehetséges Nyugaton? Miért ne hinnék el mások az újságnak?

De azért mégis meg kellett írni. Utóvégre azt is megtanultuk az utóbbi hónapok keserves leckéjéből: az igazság akkor is igazság, ha nem hiszik el. És sok minden hazugság, amit viszont elhisznek. De kitartással el lehet fogadtatni az igazságot.

NEU-ULMI KALAND

Napok óta hallgatom a Bécsbe érkező hazatérők elbeszéléseit és egyre gyanakvóbbá válok. Szinte egyetlen jó szavuk sincs a Nyugatról, csak úgy árad belőlük a vád és a düh, nemegyszer valóságos gyűlölet. Talán csak megjátsszák a felháborodást, nehogy odahaza bizalmatlanul fogadják őket? Túloznak talán, mert azt hiszik, most ez az érdekük?

Akkor is ezek a gondolatok motoszkáltak a fejemben, mikor legutóbb a Neustift-Gasséban, egy kis bécsi vendéglőben magyar menekültekkel söröztem. Négyen ültünk az asztal körül. Rajtam kívül két pesti, Martosi András műszaki rajzoló a Nefelejcs utca 19-ből és Ille Tivadar villanyszerelő a Garay utca 32-ből. A harmadik Szabó János gépkocsivezető, Salgótarjánba való. 26—28 évesek lehetnek. Különösen bizalmatlanná tett, hogy ez alkalommal Nyugat-Németországról volt szó. Közismert, hogy Olaszországban nehéz a helyzet, Franciaországban sem valami rózsás. De Nyugat-Németország az európai konjunktúra csúcsán áll. Hogyhogy innen is elkeseredetten és csalódottan térnek vissza magyar munkások? Rokonszenves, nyílt embernek látszik mind a három, mégis jó lesz vigyázni — gondolom. Elhatároztam: minden szónak utánanézek, amennyire módomban van; keresztkérdéseket teszek fel, minden egyes elszólásra felfigyelek. Utóvégre valamikor én is olvastam detektívregényeket...

Másfél órát tartott a „kihallgatás". Lehet, hogy nem jártam el elég lelkiismeretesen — döntse el az olvasó —, mindenesetre azt közlöm, amit megtudtam tőlük.

Miután a nyugatnémet konjunktúra nálunk egyenesen közmondásos, leginkább a gazdasági viszonyokról érdeklődtem. Hármójuk közül csak Szabó János vállalt munkát. Noha gépkocsivezető, csak küldöncnek alkalmazták. Mannheimben egy vasipari üzemben dolgozott. A várostól nyolc kilométernyire, egy ifjúsági otthonban lakott. A munkaidő napi 9 és fél óra, szombaton 6 és fél, összesen 54 óra hetenként. A toborzáskor 1,90-es órabért ajánlottak. Nem túl sok, de mégis több mint 100 márka üti a markát minden héten. Vállalta a munkát. Igaz, mire bement az üzembe, már lejjebb szállt a bér. Kereken kijelentették, csak 1,60-at tudnak adni. Hát ez is valami — gondolta, 86 márkát így is megkereshet. De az első bérfizetéskor meglepetten tapasztalta, hogy további 19 márkával csökkent az összeg. Hja, hát adót is kell fizetni, kedves barátom: 22 százalék az adólevonás — mondták neki. Kézhez kapott tehát valami 67 márkát. Ebből reggelire, tízóraira, vacsorára és kvártélyra elment heti 40 márka. Maradt 21,50. Szabó dohányos ember, naponta elszív vagy 25 cigarettát. Ez a legolcsóbb fajtából napi 2 márka, egy hét alatt 14 márka. Marad 7,50.

— Na jó — mondom —, mégis rendesen ellátták, kosztot, lakást adtak. És talán a 7,50-ért is vehetett magának egyet-mást.

— Szép kis ellátás, mondhatom — hangzik a válasz. — Mit

gondol, mi volt a koszt? Reggeli: egy csésze kávé meg margarinos kenyér. Ebéd: hideg koszt, hat szelet kenyér — ugyancsak margarinnal és valamicske ömlesztett sajt. És micsoda kenyerek! Milliméterekben mérték, olyan vékonyak voltak. Nálunk egy rab több kenyeret kap. Vacsora? Krumpli, káposztával. Vasárnap ha került egy kis marhahús. De az is akkora, hogy meg ne ártson. Zsírnak meg nyoma sem volt sehol.

— No és a lakás? Az biztosan szép volt.

De kiderül, hogy az sem volt különb, mint egy jobbfajta munkásszállás. A fennmaradt pénzért meg mit vásárolhatott? Egy mokasszin félcipő 22 márka, egy munkásembernek való jobb ruha 170—200 márka, egy ing 15—25 márka.

— De biztosan kitűnő áru — vetettem ellene. Ők azonban más véleményen vannak. A cipők — mondják — rendkívül gyengék. A szövetek — azt elismerik — jobbak, sokkal jobbak, mint a mieink. De a konfekcionálást össze sem lehet hasonlítani a miénkkel. Minden ellenvetésemre azonnal kész a válasz. Én azonban nem hagyom magam.

— Persze, maguknak nem jutott szakmunka, a németek biztosan sokkal jobban keresnek.

Valóban a németek keresete sokkal magasabb. Mármint azoké, akik munkát kaptak. Mert sok a munkanélküli.

— Nos — teszem hozzá —, ha nagy a munkanélküliség, különösképpen nem csodálhatják, hogy nem kaptak jól fizetett munkát. — De kiderül, hogy ez sem így van. Ugyanis a magyaroknak még annak árán is teremtettek munkaalkalmat, hogy németeket kitettek az utcára.

— Akkor hát mégis szívükön viselik a magyarok sorsát — kapaszkodom az elmondottakba.

— Szó sincs róla. Elsősorban azért igyekeztek nekünk munkát juttatni, mert így olcsóbb munkaerőt szereztek maguknak. Nekünk ugye, nem volt szakszervezetünk, érdekvédelmi szervünk. A mi bérünket pofára állapította meg az az izé... főnök, vagy hogy is mondják...

— Talán a tulajdonosra gondol? (Igen erről van szó. Csakhogy ezek a fiatalok már alig ismerik ezt a kifejezést.)

Szóval a bérmegállapításnál teljes önkény uralkodott. Például az egyik helyen kijelentették: a magyar szakmunkásoknak négy hónapig csak alacsony béreket fizetnek. Majd aztán meglátják, hogy beválnak-e. El lehet képzelni, hogy a német munkások ezek

után hogyan néztek a magyarokra. Természetesen a pokol fenekére kívánták őket.

A gyárak — mesélik — különösen a fiatalkorúakon kaptak. Mert a korhatáron aluliak csak 50—60 százalékát kapják a felnőttek bérének — akkor is, ha ugyanazt a munkát végzik, mint amazok. Órabérük általában nem éri el az egy márkát. Ez az oka annak is, hogy a fiatalokra még fokozottabb nyomás nehezedik, mint a többi magyarra.

— Közönséges emberkereskedelem folyik a magyar fiatalokkal — fakad ki Martosi. Elmondja, hogy a fiatalkorúakkal aláírattak egy nyilatkozatot, mely szerint nagykorúságukig az országban maradnak. Csak ha nagykorúak lesznek, dönthetnek afelől, vajon haza akarnak-e térni. Egyszóval ahhoz kiskorúak, hogy elhatározzák: hazamennek. De annyira már nagykorúak, hogy kijelenthessék: ottmaradnak. Egyébként a hatóságoknak az a céljuk, hogy március 31-ig elhúzzák az időt. Ha egyszer lejárt az amnesztia határideje, majd még cifrább lesz a magyarok helyzete. Az embernek a fejébe tódul a vér.

— Maguk azt mondták — fordulok Martosi és Ille felé —, hogy nem vállalták a munkát, mert alacsonynak tartották az órabért. Mégis ellátták magukat, szállást is adtak. Hát akkor mégsem tekintették magukat egyszerűen emberanyagnak. — De erre is van válaszuk. Igaz, hogy őket is elvitték Neu-Ulm mellett egy Jugendheimba (ifjúsági otthonba). De korántsem ingyen. A megállapodás úgy szólt: mihelyt felveszik a munkát, részletekben visszafizetik az eddigi szállás- és étkezési költségeket, havi 120 márkát. A koszt itt még gyengébb lehetett, mint Mannheimban. Martosi elmondja: amióta átlépte a magyar határt, egyetlenegyszer lakott igazán jól, Regensburgban.

Nem akarom leírni egész beszélgetésünket, túl hosszúra nyúlna. Bizonyításul talán ennyi is elegendő. Mert bevallom, végül is megadtam magam. Egyetlen ponton sem sikerült kikezdeni érvelésüket. Igaz, egy dolog mégis bizonytalan maradt. Amikor az éhezésről szó esik, Martosi elmondja, hogy két verssor járt mindig az eszében, úgy tudja, Villon írta:

> Rakott tálak közt kivert az éhség
> S halálra fagytam rőt kályhák körül.

Az anyagi nehézségek után átterelődik a beszélgetés az egyéb tapasztalatokra. Most még cifrább és első hallásra még hihetetle-

nebbnek tűnő dolgokat adnak elő. Különösen Martosi és Ille útja regényes. Ha valaki végighallgatja történetüket, azt mondhatná, hogy egy ponyvaregényíró agyában fogant históriáról van szó. De a két fiatalember annyi névvel, címmel, részletes adattal szolgál, hogy nehéz kételkedni szavuk hitelében.

Röviden talán ennyit: december 9-én indultak el Pestről. Az volt a szándékuk, hogy megkeressék Jutkát, Ille 15 éves szerelmét, aki már előbb átszökött a határon. Erre kérte őket egyébként Jutka mamája is, az Erzsi néni a Péterfy Sándor utcából. (Hogy miért nem írom ide a lány családi nevét és pontos címét, kiderül majd az alábbiakból.) Ausztriában, Traiskirchenben megtudták, hogy a leány Nyugat-Németországba került. Ide kérték tehát magukat. De akkor zárva volt a nyugatnémet kvóta, feliratkoztak hát Angliába bányamunkára — abban a reményben, hogy Németországban lelépnek a vonatról. Ez azonban nem sikerült, mert leplombált vagonokban ment a transzport. (Mellékesen hadd jegyezzem meg: képzeljük csak el azt a jelenetet, amikor átértek a német határon, és egy magyar pap szeretettel üdvözölte őket „a szabad német földön", miközben még a vagonból sem volt szabad leszállniok!) Csak Belgiumban, Ostendében sikerült meglépniök, onnan szöktek vissza Nyugat-Németországba.

De hol keressék most a kislányt? Nagy nehezen megtudták, hogy Pidingben, Regensburg mellett van egy tábor, ott nyilvántartanak minden magyart. Kalandos utakon sikerült visszavergődniök Ausztria közelébe. Meg is kapták a lány címét: Neu-Ulmban van. Egyébként Pidingben találkoztak az amerikai titkosrendőrséggel is, amely nem hagyta ki a hírszerzés kitűnő lehetőségeit, amelyeket a menekült-áradat nyújtott. Martosi elmondja: behívták őket is és adatokat kértek a magyar gyárakról. Aztán meg arra akarták rávenni őket, hogy hagyják ott az otthoni gyári belépőjüket — kapnak érte 1,50 márkát. Ugyanennyi jár mindenkinek, aki fényképezés céljára rendelkezésre bocsátja személyi igazolványát. Két márkát, ha ott is hagyja. Ők azonban nem voltak erre kaphatók. Mihelyt megvolt a lány címe, kérték, vigyék őket is Neu-Ulmba. Ott megtalálták a lányt. — De hogyan?

— Csak azt ne mondják, hogy egy bárban részegen egy amerikai tiszt karjaiban — gondoltam —, mert rögtön kitérek a hitemből. Akkor azt sem hiszem el, amit eddig már lassan hajlandó lettem volna elhinni.

Pedig pontosan ezt mondják. Ezt a sablont. Louis a gavallér

neve, kapitány, a neu-ulmi military police (amerikai katonai rendőrség) parancsnoka. És nem is ő az első, aki a szép Jutka kegyeiért nem hiába esedezik. Még mielőtt a két magyar fiú odaért volna, már kedvelték a leányt az amerikai katonák. Ketten hajba is kaptak miatta, s a verekedésnek halál lett a vége. Az egyik megfojtotta a másikat...

Ille Tivadarnak persze nem volt ereje a lányt elragadni. Mit is nyújthatott volna Jutkának ő, aki 92 pfenniges órabért kapott a helybeli papírárugyárban? A kapitánynak meg volt dollárja, autója, lakása. Mi kell egyéb? Hiába kérlelte, a kis fruska megmakacsolta magát. Egyébként is, mintha megváltozott volna, amióta Ille utoljára Pesten látta. Még az alakja sem volt a régi — mondta —, a modora, a magatartása meg éppenséggel egészen idegen lett. A felelősségérzet, a mamának tett ígéret nem volt elég erős. A fiú nem tudta túltenni magát sértettségén, kiábrándultságán. Rövid idő után feladták a harcot a kislányért. Egyébként kiderült: Jutka esete nem az egyetlen. Sok magyar lány jutott erre a sorsra. Az amerikai katonák csak úgy kapnak utánuk. Árván, szülők nélkül, jóbarátok nélkül sokan hamar elzüllenek.

A három fiatalember hazatértének története újabb regény. Miután kijelentették, haza kívánnak térni, és aláírták a menedékjogról való lemondást, úgy kezelték őket, mint a bűnözőket. Élelmet, cigarettát alig adtak, lépten-nyomon beléjük kötöttek, szidalmazták és rágalmazták őket. Különösen a schaldingi táborban és Passauban, a vasúti állomáson éleződött ki a helyzet. Akárcsak Marina di Ravennában, itt is felvonultatták a rendőrséget, még az amerikait is, hogy kordában tartsák a foglyokat.

A magyarok tiltakozásképpen éhségsztrájkba kezdtek. Kár lenne azonban itt elnagyolva felvázolni a passaui eseményeket. Summa summarum: az én három emberem csak szökve tudott elmenekülni a „szabad német földről". Ma már odahaza vannak, s talán Erzsi néni is tudja, mi történt szemefényével, Jutkával.

Eddig a történet. Aki nem hiszi el, keresse meg hőseit, beszéljen velük. Ha hitelt érdemlően ki tudja mutatni, hogy nem az igazságot mondták, le fogjuk közölni a helyreigazítást. Addig azonban fenntartom, amit írtam. A menekültek egy része kétségtelenül megtalálta Nyugaton a számítását. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy ezrekre és tízezrekre — mindenekelőtt az egyszerű emberek közül — keserves csalódás várt.

Magyar víziók Berlinben

Tavaly Berlinben történt, október utolsó napjaiban. Festőietlen romok, üres telkek és épülő házak között egy ember kószál; aki nem ismeri őt, munkásembernek vélné. Pedig nem munkásember. Professzor, akadémikus, Németország egyik legismertebb szobrásza. Az egyik hetilap felszólította, hogy nyilatkozzék az 1956-os ellenforradalmi magyar események alkalmából. Nem híve a szólamoknak és egyébként: mit is mondhatna? Magyarország messze van ide — Bécsen túl sosem járt, nem tudja pontosan, mi megy végbe odalent. Honnan találná a szavakat? Tenni kell — ezt tudja. A szűkszavú sajtójelentésből is tudja. De vajon mit és hogyan?

Már napok óta rója az utcákat. Mindszentek délutánján valamelyik rokonához hivatalos, odaát Nyugat-Berlinbe. De ezek polgárok. Nem értik az ő gondját. Az atmoszféra émelyítő ott, a rádió bömböl: „Dicsőséges forradalom", „magyar szabadságharcosok", „hősök". Nem bírja tovább. Ki az utcára... Már szürkül. S ni, itt is, ott is gyertyák gyulladnak. Gyertyák az ablakokban. Nem szokás ez errefelé. Mikor is látott ilyen gyertyákat...? S egyszerre mintha a fejében is világosság gyúlna. A gyertyák — 1953. június 17., a nagy provokáció napja —, akkor is gyertyák égtek Nyugat-Berlinben. Reuter, a „frontváros" polgármestere agyalta ki ezt a rítust — június 17-e „hőseinek" emlékére. Ó, azok a hősök...

Fritz Cremer — mert róla van szó — nagyon jól emlékszik rájuk. Már akkor is az Akadémián dolgozott, néhány lépésnyire a Brandenburgi-kaputól. Ahogy a lázadásról tudomást szerzett, nyomban ott termett, a támadás legelején. És látta, hogy mint a patkányok az odúból, úgy bújtak elő a kapu négy nyílásából az ellenforradalmárok. Micsoda arcok — akár az alvilág felvonulása, és köztük és velük: egyszerű, megtévesztett emberek, diákok, gyerekek. A tömeg már keresztülvergődött a kapun, amikor — szinte parancsszóra megmerevedik a menet — meséli Cremer. Fényképé-

szek ugranak elő a tömegből. Azután két diák nekiiramodik, föl a hatalmas kapu tetejére. — Le a vörös zászlóval! — ordítják. Az ifjak értik a dolgukat, percek alatt lent van a zászló, a zászló, amely a hitleri fenevad vereségét hirdette nyolc éven át a német főváros felett. S már meg is gyújtják, már körül is táncolják, mint a kannibálok. Aztán nekiiramodnak az Unter den Lindennek.

Cremer odafurakodik az úttest szélén álló szovjet páncélautóhoz. Mintha sóbálvánnyá merevedtek volna, úgy állnak a katonák. Arcuk olyan mozdulatlan, mint a sisak a fejükön, a fegyver a kezükben. Mit akar itt ez a professzor? A szovjet főhadnagy szigorú parancsot kapott: a provokációt — ha lehet — békés eszközökkel kell leszerelni. Cremer elvtárs magánkívül tér vissza az Akadémiára. Mire ez a várakozás? Ő látta, kik jöttek át, beszélt is velük. Neki ugyan mondhatták: a Thälmann, az igen, de a vörös zászlót a mostani kommunisták meggyalázták, hogy ők — már mint a felkelők — nincsenek a szocializmus ellen, csak a hatalom „bitorlóit" akarják elmozdítani. Persze futottak vissza hanyatt-homlok oda, ahonnan jöttek, amikor a Marx—Engels Platz felől közeledtek a tankok.

Igen, ezek a távoli gyertyák egy csapásra mindent megvilágítottak számára. A művész már nemcsak érzi, hogy mi történik Budapesten, látja is. Persze, legsajátabb nyelvén, a szobrok nyelvén még nem tudja kifejezni. De már többet tud és többet lát, mint amit szavakba foglalhatna. Így született meg a hét litográfia, a „Magyar vízió" — így történt meg, hogy az első képzőművészeti alkotás, amely az októberi magyar lázadás napjait formába öntötte, ezer kilométerre Budapesttől, Berlinben látott napvilágot.

Csodálkoztam ezen a tényen már akkor is, amikor hetekkel ezelőtt a sorozat néhány darabját otthon, az *Érdekes Újság*ban megláttam. Igaz, hogy a sorozat bizonyos szimbólumai számunkra kissé elvontak, idegenek. (Különösen a monarchikus sas, amely többször is szerepel.) De ezekből a rajzokból olyanfajta feszültség és tragikum árad, amely rokon 1956 októberének, a felzaklatott Budapestnek akkori hangulatával. Most, hogy itt ülök a professzor műtermében, és meghallgatom a „Víziók" történetét, persze sokkal világosabb: a különös látomás tulajdonképpen nem is a képzelőerő szülötte, hanem a valóságé. A más körülmények között, más vonásokkal, de lényegében mégis megismétlődő valóságé.

A sorozatnak, mint Fritz Cremer elmondja, azóta már egész

kis története kerekedett. Egy hónapja Nyugat-Németországban állították ki a Deutsche Kulturtag grafikai és kisplasztikai tárlatán, éppen Karlsruhéban, abban a városban, ahol Németország Kommunista Pártja ellen a gyalázatos pert lefolytatták. Egyes burzsoá lapok felhördültek. Mit jelentsenek ezek a „víziók?" Mit jelentsen a püspöki süveg, a pénzeszsák, a sötét alak királyi koronával? Csak nem azt akarja mondani ez a „sztahanovista szobrász", hogy a reakció akarja elpusztítani Magyarországot?

Azóta a litográfiák megjárták Párizst is. Tizenkét NDK-beli művész állított ki a francia fővárosban.

S Magyarországra nem küldte el őket? — kérdem. — Nem, erre nem is gondoltam — válaszolja Cremer, mint aki azt mondja: most fontosabb, hogy idekint, Nyugaton csatázzunk, ahol nem voltak tanúi az eseményeknek.

Tartalmas vita bontakozott ki a sorozat kapcsán az NDK-ban is. Cremer úgy véli: a litográfiák keletkezésének van némi elvi jelentősége is, legalábbis abban az esztétikai eszmecserében, amely a szocialista realizmus fogalmának kitágítása körül itt kialakult. Lám, egy mű, amely nem a történelmileg konkrét helyzet ismerete alapján született, egy látomás, amelytől mégse lehet megtagadni bizonyos mélyebb történelmi hűséget. Hirtelen elém teszi a sorozat utolsó lapját: magábaroskadt, disszidált fiatalember. A ládán, amelyen ül, felirat: „Az Egyesült Államok menekültügyi programja." — Egyesek — mondja a professzor — kifogásolták ezt a lapot. Sokallják az együttérzést, a tragikumot...

Bók helyett csak azt tudom mondani: egy kis könyvben legutóbb összegyűjtöttem a disszidáltak sorsáról szóló okmányokat. Ha előbb látom ezt a képet, megkértem volna, engedje át címlap gyanánt. A lényegről talán többet mondott volna, mint a borítóra került fénykép. Pedig Cremer egyetlen disszidenst sem látott.

— Igen — mondja a professzor. — Olyan művészi eszmény kell, amelytől az ilyen sajátos módon született műalkotás sem idegen...

— Látja ott azt a szobrot? — mutat a műterem egyik sarka felé. Egyesek szerint az sem férne bele a szocialista realizmusba...

Mi tagadás: félelmetes alak. — Hol láttam már valami ehhez hasonlót — kutatok emlékezetemben. Igen, késő gótikus dómok esőcsatornáin lehet látni ilyen szarvas belzebubokat. Pedig — csak most látom — ezek nem is szarvak, hanem egy rádió fülhallgatója feszül az ördögi ábrázat felett. — Ezt a szobrot akkor készítettem — mondja a mester —, amikor itt Berlinben felfedezték

azt a bizonyos alagutat, amelyet amerikai kémszervezetek létesítettek az egyik külvárosban, hogy lehallgassák a mi telefonjainkat. Felajánlottam a városi tanácsnak is, hogy a saját költségemen állítsák fel. Bevallom, féltem, hogy máskülönben elzárkóznak tőle, mondván: ez nem szocialista realizmus. De elégedetten mondhatom, a városi tanács örömmel fogadta a szobrot. S mihelyt végzek a buchenwaldi emlékművel, végleges formába hozom ezt az ördögöt is. Ott fogják felállítani, ahol az alagutat felfedezték. Hadd álljon ott mementóként, amíg szükség lesz rá.

A buchenwaldi emlékmű... Igen, ez az alkotás foglalkoztatja igazán. Ezzel van tele mind a két keze. A glinecki szörny, a magyar sorozat csak kitérő volt. Évek óta a hírhedt fasiszta tábor, Buchenwald mártírjainak és hőseinek emlékművén dolgozik. Bámulva járom körül az életnagyságú és kétszeres életnagyságú gipszmodelleket, amelyekkel tele van a műterem. Persze nem adnak áttekintést, de még így is megkockáztatom az állítást: itt a jelenkori Európa egyik legmegrázóbb és legszebb szoborműve készül. Nemcsak az antifasiszták zarándokolnak majd hozzá, a művészek is felkeresik, ha azt akarják tanulmányozni: hogyan lehet a hősi pátoszt a szigorú realitással összeötvözni, hogyan lehet mély emberi érzéseket minden aprólékos részletesség nélkül ábrázolni, milyen széles az a skála, amely egy felkelt tömeg érzelmi és lelki sokféleségét képes átfogni.

Reméljük, hogy lesz alkalmunk Fritz Cremer művészetével és talán vele személyesen is közelebbről megismerkedni. Úgy vélem, másoknak is élmény lesz ez a javából.

Ismerős hajó

A világ egyik nagy kikötővárosában, Hamburgban nevelkedtem, s mint mások egy mátrai túra vagy egy dunai csónakázás élményét, úgy őrzöm én gyerekkori emlékként az Elbán méltóságteljesen vonuló hajóóriások impozáns látványát.

Talán ezért is ragadtam meg az alkalmat, hogy ellátogassak Warnemündébe — a demokratikus német hajóipar új központjába, a Warnow-Werftre. Még élt bennem a Blohm & Voss, a legnagyobb

hamburgi hajógyár emléke, s kicsit szorongtam, vajon nem lesz-e kisszerű, jelentéktelen ez az „én hajógyáram". Vajon nem kell-e majd szégyenkeznem kisfiam előtt, akinek már annyit meséltem a nagy hajókról? Nos, hogy nem volt okom szégyenkezni, az nyomban kiderült, amint a vonat elhagyta Rostockot, s a hajnali láthatáron feltűnt a warnemündei gyár sziluettje. Mennél közelebb értünk, annál impozánsabb lett a látvány, és mire a vonat eldübörgött a hatalmas hajótestek mellett, már nyoma sem volt aggályaimnak. Ezek bizony nem valami sajkák, de még csak nem is dunai tengerjárók...

Aztán végigjártam a gyárat, s mire kiértem a hatalmas telepről, már nem is tudtam egészen rekonstruálni korábbi félelmemet, annyira magával ragadott mindaz, amit láttam. Mert a Warnow-Werft nem valami apró gyár, hanem Európa egyik jelentős hajóipari objektuma, amelynek évi terve 12 (írd és mondd: tizenkettő) darab 10 000 tonnás teherhajó. Hogyan érzékeltethetném egy ilyen hajó méreteit? Tessék elképzelni egy 20 méter magas házat, amelynek hossza 158 méter, szélessége is vagy 20 méter, acéllemezekből egyetlen darabbá összehegesztve — hát körülbelül ekkora egy ilyen bárka. S ebből egy tucat egy év alatt — minden hónapban egy! A puszta hajótest súlya 2000 tonna, a felépítményekkel, gépekkel s minden egyébbel együtt 6000 tonnát nyom. Ezen felül bírja a 10 000 tonnás rakományt, ami ezer vasúti kocsi terhelésének felel meg. Négy óriási, mély akna nyílik a fedélzetén, ezekbe süllyesztik nyolc daru segítségével a rakományt. A két csavart meghajtó tengelyek vagy 40—50 cm átmérőjűek. A kormánylapátban — ha erre lenne kiképezve — minimálisan nyolc potyautast lehetne elbújtatni. Pedig ez az óriási test mindössze 56 embert hord a hátán (köztük vagy féltucat utasnak is van hely), minden egyéb térsége áruszállításra készült.

Igaz, hogy vannak ennél sokkal nagyobb hajók is. Például a németek nagy utasszállítója az „Európa", a Norddeutscher Lloyd hajója, amely annakidején, a harmincas évek elején a hamburgi kikötőben építés közben lángralobbant s kiégett, — az több mint 40 000 tonna terhelésre készült. A franciák óriáshajója, a „Normandie", 80 000 tonnás. De ezek a kolosszusok főleg a nagy hajós nemzetek tekintélyét és a hajózási cégek reklámját szolgálták. A kereskedelmi flották közkatonái világszerte a 8000—10 000 tonnás teherhajók. Újabban építenek ugyan soha nem látott méretű tankhajókat Nyugaton, munkában vannak 100 000 tonnás, a Szov-

jetunió keleti partján 50 000 tonnás olajszállítók. De ez speciális eset — a teherhajó típusa továbbra is a 10 000 tonnás körül mozog. Ezért is rendezkedtek be itt Warnemündében erre a méretre. Ha éppen kellene, építhetnének akár 30 000 tonnást is (két részből, amelyet a vízen szerelnének össze), de egyelőre semmi értelmét nem látják. A 10 000 tonnás hajók részben eladásra készülnek a nyugati piacra, részben a Távol-Kelettel, Kínával folytatandó árucserére. Erre a célra pedig jobban megfelel ez a méret.

A semmiből teremtették ezt a gyárat. Még hat éve sincs, hogy megszületett a döntés: a 100 munkással dolgozó halászhajó-javító műhely helyén felépítik az NDK nagy hajógyárát. A terepet egy tönkrebombázott repülőgépgyár roncsai borították, annak helyén épült fel a 200 méter hosszú, 100 méter széles szerelőcsarnok — Európa egyik legmodernebb hajóépítő üzeme. Itt hegesztik összse — szovjet és német acéllemezekből — a 20-30, sőt 40 tonnás részeket. A csarnok előtt terül el a sólyatér, amely felett 65 méter magasságban húzódik a gyár kábeldaru-hálózata, az üzem legfontosabb berendezése, hisz a hajóépítés nagy részben anyagmozgatás. A 300 méter hosszú kábeleken 16 darab 10—10 tonnás daru emeli a magasba és teszi a helyére a szerelőcsarnokban megépített részeket. A nehezebbeket persze csak több darab összekapcsolásával tudják megmozgatni. Minden hajam szála az égnek mered (ha kevés van is belőle), amikor éppen egy 23 tonnás „darabka" emelkedik a magasba. A behemót acélváz mellett ugyanis alig látni a vékony huzalokat, amelyek ezt a súlyos terhet tartják. Távolról, úgy tűnik, mintha valami láthatatlan óriás emelgetné. Pedig ott fent a magasban, a darusfülkében az a pirinyó, alig látható fejkendős asszonyka az az óriás, aki ezt az irdatlanul nagy acéltömböt ide-oda igazítja, amíg a helyére le nem ereszti. Persze, itt a sólyán csak a puszta hajótest épül, mihelyt az kész, vízre eresztik, s a rakparthoz vontatják. A gépeket, a belső berendezést, a felépítményeket már ott szerelik. Csak két 10 000 tonnás törzs fekszik a sólyán, további három már a rakparton sorakozik. S a hatodik — a 10 000 tonnás széria első kész példánya — már próbaútján szeli a Keleti-tenger hullámait.

S a minőség? — kérdem, még mindig egy cseppnyi aggállyal. A válasz megnyugtató is, meglepő is. Ugyanis a Warnow-Werft hajói túl jók! A gyárat repülőépítő mérnökök és technikusok vezetik, akik ugyan átképezték magukat erre a szakmára, de nehezen tudnak leszokni arról a precizitásról, a megmunkálásnak

arról a gondosságáról, amelyet amott megszoktak. Jártak itt tapasztalt külföldi hajóskapitányok, nyugati hajóscégek szakértői, s egyöntetűen az a véleményük, hogy nem is hajókat, hanem valóságos műszereket építenek! A rakparton magam is megcsodálhattam a gondos munkát — valóban bámulatosan simák és egyenletesek a lemezekből összeillesztett hajófalak —, mintha egyetlen darabból öntötték volna őket. S nagyon elégedettek az építők azokkal a gépekkel is, amelyeket a köztársaság középső tájairól kapnak — kitűnően beváltak. (Egyébként nem akartam hinni a szememnek, amikor a gépterem kígyóketrecre emlékeztető csőlabirintusában megmutatták a Diesel-motorokat. A hajó méreteihez viszonyítva oly kicsinyek, hogy az ember alig tudja elképzelni: hogyan képesek megmozgatni ezt az ormótlan nagy uszályt.) — Ez a „túl jó" minőség nem tiszta haszon — magyarázza az egyik mérnök. — El kell érniük egy meghatározott irányárat hajónként, s ez nagyobb termelékenységet, nagyobb gazdaságosságot követel meg. Nemrég erélyes racionalizálást hajtottak végre, majd 25 százalékkal csökkentették a létszámot (most hatezren vannak), mert nemcsak a minőségben, hanem a gazdaságosság terén is el kell érniök a világszínvonalat. Nagyon sok függ persze a munkások gyakorlottságától is, hiszen túlnyomó többségben tanulatlan munkásokkal — és szinte kivétel nélkül fiatalokkal — kezdték el a munkát. A gyár személyzetének 80 százaléka ma is 26 éven aluli! Erről tanúskodik egyébként az egyik 8000 tonnás hajó is, amely az ifjúsági szövetség védnöksége alatt épül, kizárólag ifik munkájával.

Egyszóval: az új német hajóipar megindult — az első 10 000-est máris követi további öt, s ahogy felszabadul a hely a sólyán, nyomulnak utánuk a többiek.

A gyári kikötő egyik ágában hatalmas szürke hajó rostokol. Jóval nagyobb, mint az új teherhajók, de foltos, megtépázott oldalfala miatt roppant megviselt benyomást tesz. „Jurij Dolgorukij", betűzöm a cirill betűs felírást. — Hát ezt meg mi lelte? — teszem fel a kérdést. De mint a kísérőim válaszából kitűnik, ez a félig tréfás hangvétel nem egészen illik a témához. 1944 egyik éjszakáját idézik, amikor angol hadirepülőgépek aknákkal árasztották el az északról hazatérő német hajót. A csapatszállításra befogott 23 000 tonnás luxusgőzösnek — csak a személyzet volt rajta — Bornholm-sziget közelében egy akna felhasította az oldalát. Három évig a tenger fenekén szunnyadt, és csak 47-ben (vagy 48-ban) emelték ki szovjet tengerészalakulatok.

A léket betömték cementtel, a víz alatt nagy hordó alakú tartályokat erősítettek hozzá, amelyekből azután kiszivattyúzták a vizet. A legnehezebb ezután következett: az oldalára dőlt óriási testet fel kellett állítani. Mint mondják: a szovjet tengerészek csörlőkkel és emberi munkaerővel rendkívül egyszerűen és ügyesen oldották meg a feladatot. A nyugati szakembereket valósággal ámulatba ejtette a vállalkozás merészsége és sikere. Azóta itt fekszik a hajó. Előbb azt tervezték, hogy utasszállítónak állítják helyre. Újabban az a szándék, hogy itt a Warnow-Werften — nyugatnémet specialista cégek közreműködésével is — a szovjet bálnavadász-flotta vezérhajójává alakítják át. Persze nem engedhetnek fel a fedélzetre, mert azért üzembiztosnak nem tekinthető. Kár, gondolom, s csak úgy mellékesen, már elmenőben szórakozottan megkérdem, hogy hívták annak idején ezt a hajót. — „Hamburg"-nak — válaszolja az egyik mérnök. Földbe gyökeredzik a lábam. — Lehetetlen...! — mondom. — Miért volna ez lehetetlen? — fordul felém kicsit zavartan mosolyogva kísérőm, majd hozzáfűzi: Én is úgy tudom, hogy a HAPAG hajója volt, Hamburgnak hívták. — Persze, persze — dadogok... Mert mintha kísértetek játszanának velem, olyan ez a találkozás... 30 évvel ezelőtt, harmadik vagy negyedik elemista koromban már jártam ezen a hajón. Az osztályfőnökünk vitt el bennünket hajólátogatásra. Még emlékszem, hogy bámultuk a csodálatos éttermeket, télikerteket, üzletsorokat, uszodát, teniszpályát — azt a meseszerű birodalmat, amit egy luxushajó nyújt gazdag utasainak. Egy reggelizőhelyiségben meg is vendégeltek minket, ma is emlékszem, hogy ágaskodtunk a szendvicses tálak után, hiszen az odacsavarozott székeket nem lehetett közelebb húzni az asztalhoz.

— Vajon melyik lehetett az a helyiség? — jártatom végig a szemem a végtelen sok ablakon. Egy negyed század viharai rég elmosták az emlékek nyomait. Nekem mégis jelképes, hogy most újjáéled romjaiból, és — talán nem is sokára — zászlókkal borítva, ünnepi induló hangjai mellett, méltóságteljesen újra kifut a tengerre a „Hamburg—Jurij Dolgorukij" — immár a „mi" flottánk büszkesége!...

Új csata Sztálingrádban

Már láttam sok hősi emlékművet, égbenyúló obeliszkeket, magasba tornyosodó márványtömböket, szobrokat. Itt Sztálingrádban is épül egy — az alapkövét mutatták is. Odafent a Mamajev Kurgánon, innen jó néhány kilométernyire épül. Háromemeletes lesz — földszinti termében panoráma fut körül, amely a rommálőtt várost mutatja, azt a kísérteties holt vidéket, amellyé a fasiszták 1942—1943-ban ezt a virágzó tájat változtatták. De itt fent a magasban, az állóvízzé szelidített Volga felett, ahol szemünk elé tárul a sztálingrádi vízierőmű panorámája, mégis úgy érzem: ez is emlékmű, s nem kevésbé méltón szól a hősökről, mint a legszebb műalkotás.

Grandiózus... monumentális... lenyűgöző... gigászi... elkáprázt ató — próbálgatom a szavakat. De mintha valami kedvetlen hang a fülembe nyekeregné: „Ó, már megint ezek a nagy szavak." Tömör, teli, öblösen zengő szó kellene ide... Dehát: mit is filozofálgatok itt, 20 méter magasságban a Volga felett — jobb lesz a korlátba kapaszkodni...

Hogyan is magyarázzam, hogyan érzékeltessem, mi is ez az építkezés? Ezt a vízierőművet — más ilyen építkezésektől eltérően — nem a folyó eredeti medrébe építették, hanem a partra. Előnyösebb volt a szárazföldön kiemelni a folyó új medrét, az így keletkező katlanban felépíteni az erőművet, és csak azután elzárni a folyó eredeti medrét, ezzel egy időben lebontani a katlant szegélyező gátakat, s a vizet átvezetni új medrébe, amely a vízierőművön keresztül visz. Az építkezés egyik leghatalmasabb feladata volt e hihetetlen földtömeg megmozgatása. Az összes földmunka — 142 millió köbméter!

A folyóparttal párhuzamosan húzódik az erőmű és a vízlépcső óriási betonteste. A zsilipekkel együtt három kilométer hosszú ez a betontömb. 90 méter széles a betonalap, a duzzasztófal legfelső pereme 65 méter magas. Az egész gátrendszer, a beton- és föld-

gátak hosszúsága 7 és fél kilométer! Balra a főtraktustól az erőműre merőleges falak sora, a közöttük feszülő hálókkal tisztítják meg a turbinákba ömlő vizet.

Maga a főtraktus két részből áll. A vízierőmű egészen a kiugró betonfalig terjed. 22 aggregátra oszlik (2 nyílás egy aggregát). Belül most szerelik a 22 nagy turbinát — darabja másfélmillió kilogramm. Mindegyik turbinához egy hasonló súlyú generátor tartozik — csak a gépi berendezés összesen vagy 80 000 tonnát nyom! A generátorok kapacitása 2 550 000 kW, — ez az összes magyar erőművek kapacitásának éppen két és félszerese! 1959 lesz az átadás alapvető éve, februártól kezdve egymás után kapcsolják be az egyes aggregátokat, 1960-ra már alig marad egynéhány.

A kiugró betonfal után kezdődik az áteresztő, amelynek 28 nyílásán a fölös vizet eresztik át. Külön berendezés szolgál a folyó irányával szemben úszó halak átemelésére. A duzzasztógáttól északra óriási tó keletkezik: 630 km hosszú lesz, szélessége 3 és 14 km között váltakozik, — felülete 3500 négyzetkilométer. (A Balatoné 591!) Az óriási víztömeg egy részét öntözésre használják. A hajózást biztosító zsilipek messze hátul vannak. De hadd szóljak még a vízlépcső felett, a láthatáron világló kis fehér pontokról: ez ugyanis Volzsszkij városa, amelyet amolyan kis felvonulási telepnek építettek. Alig hat éve, hogy hozzáfogtak: ma már mindennel felszerelt csodaszép kis város, „csekély" 60 000 lakossal.

Néhány nappal a Volga elzárása után érkeztem ide. Akkor már a főtraktustól jobbra-balra mindent elárasztott a víz, a katlan mélyén —, a járművek és házacskák helyén a Volga új, széles árama hömpölygött.

Alekszandr Ivanovics Artamonov meséli el nekünk a völgy elzárásának drámai történetét. A feladat így festett: el kellett zárni egy 870 méter széles folyamot, amely általában 18—20 méter mély. (Hasonlítsuk ezt össze a Dunával, amely a Lánchídnál 365 méter széles és mélysége 6—7 méter!) A munkát a folyóvölgy beszűkítésével kezdték, a folyó mindkét partja felől, betonkockákkal, betonpiramisokkal és kövekkel. A billenő teherautók, ahogy a gát nőtt, a gát tetején egyre beljebb haladtak, szinte maguk alá építették a gátat. Mihelyt megvolt a gát gerince, hatalmas víziágyukkal homokot és földet lövelltek rá, amely lerakódott a kövek és betonkockák közötti résekben, eltömte, „bevakolta" a gátat, de

ki is szélesítette, meg is erősítette. Ily módon a folyóvölgyet 570 méterrel összeszűkítették.

Maradt egy 300 méteres nyílás. Ezt a nyílást már csak egyszerre, egy csapásra lehetett elzárni.

A völgyelzáró gát két megépített nyúlványa elé pontonhidat állítottak. Erről a hídról dobálták be a folyóba a betonkockákat és köveket. Az eredeti terv 24 órát engedélyezett a munkára. A völgyelzáró részleg — az építésvezető Gennadij Fjodorovics Maszlovszkij mérnökkel az élen, Ivan Fjodorovics Tyerentyev főmérnök vezetésével — 10 óra alatt végzett a feladattal. (A kujbisevi völgyelzárás annakidején még 19 órát tartott.) A munkát közvetlenül három fiatal mérnök irányította, az örmény Martun Mkrtikovics Martiroszjan, a belorusz Alekszej Jefimovics Bojko és Artamonov barátunk, aki a tervrajzok fölé hajolva magyarázza nekem, hogyan is érték el ezt a páratlanul gyors eredményt.

A tüneményes sebesség korántsem a munkaintenzitás valami ördöngős megfeszítésének eredménye. Mint cseppben a tenger, úgy tükröződnek ebben a vállalkozásban a kommunista munkastílus jellemző vonásai; a munkakedv, amelynek forrása egyrészt a dolgozóknak az a tudata, hogy történelmi tettek részesei, másrészt anyagi érdekeltségük. De nem kevésbé fontos szerepe van az építés rendkívül fejlett technikájának, amely a korszerű gépek nagy tömegét szervezetten, hatékonyan használja fel. Széles, elsőosztályú betonutakat építettek, amelyek az anyagszállítás intenzitását a duplájára növelték. Azután a tervezettel szemben körülbelül 50 százalékkal megnövelték a gépkocsik, daruk és ekszkavátorok számát.

Október 31-én délben megindult a roham. Egymás után kanyarodtak a hídra a teherautók. Rakodófelületüket sínekkel borították, ezekre helyezték a hatalmas betonpiramisokat. Egy fordulat, azután hátramenet, és a kocsi a pontonhíd széléhez farol. Abban a pillanatban már emelkedik is a billenőszerkezet, a betonblokk megindul a síneken... csúszik... hatalmas toccsanás, amely az égre lövelli a vizet... a tetraéder belezuhan a folyóba... S a kocsi már indul is a következő fordulóért. Közben jönnek a kisebb, egytonnás kockák, a kövekkel megrakott dömperek — végeláthatatlan sorban. Tíz óra alatt több mint 4000 betontetraédert, 7000 betonkockát, 40 000 köbméter követ nyelnek el a habok. A folyó tombol, őrjöngve védekezik. Mennél szűkebb térre szorítják, annál dühödtebben támadja az eléje tornyosuló aka-

dályt. Zúg, morajlik, üvölt — de hiába minden ellenkezése: hiába ragaszkodna évezredek óta megszokott medréhez, az a 300 ember odafent erősebb, mint az óriási víztömeg. Közben besötétedik. A kötélpályára szerelt fényszórók nappali fényében folytatódik a munka, míg a parton egybegyűlt tömegen végighullámzik a hír: a víz elindult új pályáján, a vízierőmű aggregátjai alatt.

Artamonov elbeszéléséből így elevenednek meg előttem a nagy nap eseményei. Azután lemegyünk magunk is az új gátra, hogy az elsők között száraz lábbal keljünk át a Volgán. Egy-két év múlva ez már nem lesz dicsőség. Ott, ahol most botorkálunk, kőről kőre ugrálva, 26 méter magas gát emelkedik majd a víz szintje fölé. Hatvan méter széles felületén elektrifikált gyorsvonatok robognak, széles autóútján a gépkocsik ezrei száguldanak az Urál, Szibéria, a Csendes-óceán felé. Északra a hatalmas tó hullámai hófehér hajókat ringatnak, a vízierőmű óriási generátorai az új gyárak tömegét táplálják éltető áramukkal (a vegyipar nagy része a környéken épül), odaát 100 ezres várossá épül Volzsszkij, míg az innenső parton Sztálingrád egyre közelebb húzódik az erőműhöz. (Ma már 600 000 lakost számlál, de nemsokára milliós nagyvárossá fejlődik.) Akkor látszik majd csak igazán, milyen kolosszális, milyen lenyűgöző ez a mű...

Mert akármennyire kopottnak is vélnénk ezeket a jelzőket, itt a sztálingrádi függőhídon, a hűs szélben, a napsütésben teljes fényükben ragyognak. Persze az is lehet, hogy az ember mellé odalép egy szovjet munkás vagy mérnök, és szerényen, halkan azt mondja: Vigyázni kell a nagy szavakkal! Ez ugyan valóban nagyszabású építkezés — mire jövőre megnyitják, a világ leghatalmasabb erőművének fogják nevezni és joggal. De nézze: ez tulajdonképpen nem is olyan nagyon nagy mű. Mert már épül a bratszki, amely ennél még sokkal többre lesz képes, 3,5 millió kW-os lesz. És épül az angarai is, amely a bratszkinál is nagyobb lesz, vagy 4 millió kW-ot ad majd az országnak. Vagy vessenek egy pillantást a mellékelt térképre: a Volga—Káma vízrendszerre. Az országnak csupán ezen a részén további 5—6 nagy erőmű épül. S ha még össze is vetik a hétéves terv előirányzatát a sztálingrádi erőműnek a kapacitásával, akkor láthatják: emez csak 4—5 százaléka a tervezettnek. S egyébként is: mi nem szoktuk csak a magunk eredményeit számolni, a mieinkhez hozzá kell venni a többi szocialista ország, az önök országának eredményeit is... Tényleg óvakodni kell a túlzó jelzőktől...

Más szóval: ha óvatosnak kell is lenni a hangzatos jelzőkkel, nem azért, mert egykönnyen túlbecsülhetnénk azt, ami ma a Szovjetunióban történik, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert még nem tudjuk felmérni, mi minden fog ott még holnap és holnapután történni.

Huszonkétmillió lakás

„... 1959–től 1965–ig a városokban, a munkáslakótelepeken, a szovhozok, a műszaki–javító állomások és az erdőgazdaságok lakótelepein állami beruházásokból és a lakosság pénzéből — állami hitel segítségével — 650—660 millió négyzetméternyi lakóterület épül fel, vagyis körülbelül 15 millió lakás, tehát 2,3–szer annyi, mint az előző hét év alatt. Falun a kolhozparasztok és a falusi értelmiségiek erejéből körülbelül 7 millió családi ház épül."

(Az SZKP XXI. kongresszusának téziseiből.)

— Számok... már megint számok — szokták sokan mondani, amikor jelentések, dokumentumok, tervek kerülnek nyilvánosságra. „Az ezer és millió tonnák mögött elfelejtitek az embert" — de sokszor hallottuk ezt a szemrehányást. S azok, akik mondták (ne tagadjuk, annak idején részben jogos elégedetlenségükben) — megharagudtak a számokra is. Mintha a délceg 1-es, a kunkorodó 2-es, vagy a nagy hasú 0 bármiről is tehetne. Ideje, úgy gondolom, ezen is elgondolkodni. Vajon valóban olyan rosszak ezek a számok? S vajon mindig szárazak? Itt van például az új hétéves szovjet terv lakásépítési előirányzata: 22 millió lakás...

El lehet egyáltalán képzelni, hogy mennyi ez a szám? 22 millió új lakás — ha lakásonként csak 3 és fél embert számítunk (a Szovjetunióban általában ennyivel kalkulálnak), 77 millió ember számára nyújt új otthont. 77 millió ember... Anglia és Franciaország majd egész lakosságát el lehetne itt helyezni. Vagy számoljunk hazai méretekkel: 22 millió lakás vagy 4 tucatnyi Budapestnek felel meg. Lehetne egyéb szemléltető számításokkal is próbálkozni: teszem azt, hogy ha egymás mellé, egy sorba építenék

ezeket a lakásokat, ha csak 6 métert számítunk lakásonként, láncuk akkor is több mint háromszor futná körül az egyenlítőt!

A délnyugati építkezés, jóllehet Moszkvában a legnagyobb — legalábbis pillanatnyilag —, (ugyanis 160 000 lakás 30 négyzetkilométernyi területen épül majd fel) a hétéves terv egész lakásépítkezési programjának még a 0,7 százalékát sem teszi ki! Négy évvel ezelőtt fogtak hozzá a teljesítéséhez. A tervek szerint 1965-ig ebben az egyetlen kerületben 5 millió négyzetméternyit kell felépíteni (560 000 ember lakik majd itt). Eddig mintegy másfélmillió négyzetméter készült el, hozzávetőleg 50 000 lakás. (A terv 2 ezreléke!) De hogy ez tulajdonképpen mennyi, azt valóban látni kell. Bár akkor sem olyan könnyű áttekinteni.

Este érkeztem Moszkvába. A vnukovói repülőtérről a városba vivő út a délnyugati kerület felől közelíti meg a várost. Fiatal erdőn keresztül fut a gépkocsi. Aztán vége az erdőnek, az országút hatalmas autósztrádává szélesedik (körülbelül olyan szélessé, mint nálunk a Dózsa György út felvonulási szakasza), amelyet középen gyepsáv választ ketté. S már benn is vagyunk az építkezések kellős közepén.

— Te jóságos ég! — szakad ki belőlem a csodálkozás —, micsoda házak! Ekkora tömböket mifelénk szinte egyáltalán nem látni! Ahogy fut a kocsi, számolom az egy sorban levő ablakokat: van közte 50 ablakos, de van 100 ablakos is — többnyire 10—12 emelet magasak. Egészen belefeledkezem a sugárút látványába... Imitt-amott belátni a mellékutcákba is (mindegyik olyan széles, mint a mi Népköztársaság utunk!), ott is egymás után sorakoznak a lakott óriástömbök — négy, öt, hat egymás után — s mögöttük a még épülő házak sora, amely már belevész a sötétbe. Itt, a főútvonalon, a Leninszkij Proszpekten minden fényárban úszik. A földszinten neonfeliratos üzletek, neonnal világított kirakatok, az úttestet is neonlámpák világítják meg, a legtöbb ablakból árad a fény. A szemem káprázik, hisz amikor Pestről elindultam, a Körúton sem volt még ilyen világítás. Csak néha-néha szakítja meg a csillogó fényfalat egy sötét, még épülő tömb, amely fölé kísérteties sziluettet rajzol a daruk körvonala. Aztán újra folytatódik a lakott házak sorfala. Már régen elhagytuk a város peremét (igaz, a kocsi most lassabban megy, hogy lássunk is valamit), amikor kísérőm megszólal: itt kezdődött 1958-ban az építkezés. Megint kilométerek, míg újra megszólal: 57-ben idáig terjedt a város. Jó sokára lépjük át az 56-os, aztán az 55-ös, majd az

54-es határt, míg végül is — vagy nyolc kilométernyi út után — a képekről már ismert félkör alakú épület két tornya közt átlépjük a „*régi*" Moszkva határát. Tévedés ne essék, nem a cári idők Moszkvájáról van szó, hanem a 30-as évekéről. Akkor tervezték idáig Moszkva kiépítését, annak előtte álmos kis falu terpeszkedett itt, a város maga még beljebb kezdődött...

Bevallom: valósággal megrészegedtem ettől a Jugozápádtól. S ahányszor csak tehettem, rövid szovjetunióbeli tartózkodásom alatt, Moszkvában is, Leningrádban és Sztálingrádban is elmentem az új negyedekbe. Mint valami kedvderítő, felszabadító, szárnyakat adó stimuláló szert, úgy szippantottam be ezeknek az építkezéseknek cementszagú levegőjét. Felmásztam az épülő lakásokba: megtapogattam, meleg-e a falfűtés (újabban ezt részesítik előnyben a radiátorokkal szemben), végigsimogattam a friss tapétákat (itt régi szokás a tapétázás), bekukkantottam a kis fürdőszobákba (többnyire ülőkád van bennük, mert az kevesebb helyet foglal el), méricskéltem a szobák magasságát (ugyanis most alacsonyabban építkeznek, mert ez az olcsóbb), nézegettem, hogyan lehet elhelyezni a kis szobákban a bútorokat, kinyitottam a beépített szekrényeket, kipróbáltam a beépített konyhafelszerelést. Egy hivatalbeli „átvevő" sem próbálgathatta volna ki nagyobb buzgalommal, de mondhatom, nagyobb élvezettel sem. Nem, kedves barátaim, kár haragudni azokra a számokra — az acél, a vas, a cement, a szén adataira —, hiszen belőlük lesz a lakások magas száma is. Képzelj el magad elé akárcsak egyetlenegy családot, amely a társbérlet, a levegőtlen, rossz, omlatag régi házban eltöltött hosszú-hosszú, áldozatos évek után belép az új otthonába —, már akkor is megmelegszik a szíved. S gondolj arra, hogy 22 millió családra vár ez a pillanat, s már nem is olyan sokára!

Nem nagyok ezek a lakások. A fele kétszobás, a másik fele megosztva egy- és háromszobás, az átlagos lakótér (mellékhelyiségek nélkül)vagy 30 négyzetméter. De mindegyik összkomfortos, és ami nem kevésbé fontos: családi lakás. Öt év óta már a múlté az a gyakorlat, hogy például Moszkvában (tekintettel a súlyos lakáshelyzetre, de arra is, hogy a háború utáni években nem jutott annyi a lakásépítésre) még társbérleti lakásokat építettek. Pedig azelőtt is óriási lakásépítkezés folyt. Nálunk nem mindenki tudja, hogy a Szovjetunióban 1926 és 1955 között nyolcszázharmincnégy új város épült, hogy a városi lakóterület a forradalom előttihez viszonyítva 1957-ig a négyszeresére növekedett. De ehhez

képest is ugrásszerű a mai fejlődés. Elegendő összevetni két számot: 1957-ben 721 millió négyzetméter volt az egész városi lakóterület (beleértve az 1913 előtti lakásokat is); a hétéves terv pedig újabb 650 millió négyzetmétert irányzott elő a városokban. És a vidéki munkáslakótelepeken? Majdnem ugyanannyit!

Nem vagyok építészeti szakember, nem sokat értettem azokból a szakszerű magyarázatokból, amelyekkel Vaszilij Petrovics Seveljov, a Glavmoszsztroj mérnöke elhalmozott. Hogy bakot ne lőjek, inkább hallgatok is a technikai részletekről. De annyi bizonyos, hogy az egész szovjet építészet óriási forrongásban van. Amitől én elámultam, arra a szovjet elvtársak azt mondták, hogy igen, igen, de azért még csak most „alakul" a dolog, majd néhány év múlva jöjjek újra. Engem például bámulatba ejtett az építkezés üteme. 1958-ban egy 80 lakásos, betonpaneles négyemeletes házat 45 nap alatt szereltek össze, további 45 napot vett igénybe a belső munka, körülbelül 100 napig tartott, amíg átadhatták a lakóknak. A cserjomuski építkezés munkásai most kijelentették: meg lehet azt csinálni 50 nap alatt is, szervezés kérdése az egész. Moszkvában vagy két tucat betongyár működik. Most próbálnak ki egy féltucat óriási gépet, amely futószalagon gyártja a falnagyságú paneleket. S biztos, hogy már ennél is jobb, nagyvonalúbb terveken törik a fejüket.

Én el voltam ragadtatva a Leninszkij Proszpekt hatalmas tömbjeitől. A szovjet elvtársak szidták őket, mint a bokrot. Hogy a nagy sugárútra ilyeneket építettek — mondták —, az még rendben is lenne, utóvégre egy akkora sugárút mellé nem lehet kis házakat építeni. De beljebb? Miért kellett beljebb is ilyen nagyokat építeni, amikor a magas építkezés költségesebb és kevésbé lakályos, mint a háromemeletes, 64 lakásos épület.

Elvittek a cserjomuski 9-es számú kísérleti negyedbe, amely már az új elvek szerint épült: a 16 lakóépület közül csak három 7 emeletes pontház, a többi mind 3 emeletes. A 16 házat 3000 ember lakja, lakóterülete 27 000 négyzetméter. Inkább parkra hasonlít mint utcára. Virágágyak, fák, lugasok, kerti utacskák, medencék... S mindjárt a lakótelep mellett, külön épületekben a „hozzávalók", a 100 férőhelyes bölcsőde, a 125 férőhelyes óvoda, egy, a politechnikai oktatás számára is berendezett iskola 880 gyerek számára, egy 250 vendégre tervezett étterem, egy mozi 875 személynek, egy univerzális áruház stb. Mennyivel könnyebb lesz itt az élet: nem kell hajnalban kelni az asszonynak,

hogy óvodába vigye a gyereket, odatalál az maga is. Nem kell a városból cipelni a csomagokat, minden kéznél lesz, attól sem kell félni, hogy az iskolás a hosszú úton elkódorog! A háztetőn már nincs televíziós antenna-erdő, mert kollektív antennákat építenek, hisz itt mindenkinek lesz televíziója, mint ahogy lesz telefonja, mosógépe, padlókefélőgépe, s ki tudja még milyen új felszerelése. Valóban igazuk van: ez így még jobb lesz, sokkal jobb!

Bár most már ezt sem merem ilyen határozottan állítani. Már rám is ragadt valami ebből a szovjet „elégedetlenségből". Tényleg így lesz a legjobb? Holnap vagy holnapután nem lesznek még jobb elképzelések? Biztosan lesznek. Ha valami különösen jellemző az itteni életre, akkor az, hogy az emberek óriási dolgokat visznek végbe, nagyon büszkék az eredményeikre, s ugyanakkor semmi sem elég gyors nekik, semmi sem elég termelékeny, semmi sem elég szép.

Amerikai kiállítás Moszkvában

Különös paradoxon itt kint, Szokolnyikiban ez az „Amerikanszkaja Vüsztavka", az Egyesült Államok nemzeti kiállítása a nagy moszkvai kultúrparkban: paradox, amennyiben az amerikai nép életét volna hivatott ismertetni, közben mégis főként arról tudósít, hogy odaát, az óceánon túl mennyire nem ismerik a szovjet nép életét, mennyire nem tudják, mi is az, ami itt az embereket érdekli — s ily módon újabb, habár akaratlan bizonyítéka annak, hogy mennyire szükséges az egymással való ismerkedés. Azt hiszem, ezt azok is megértik, akik az amerikai kiállítást megtervezték és megcsinálták; gondolom, ha a zárás után összeülnek *„kiértékelni"* a tapasztalatokat, ők is ebben foglalják majd össze a tanulságokat.

Ugyanis az történt, hogy nem egy kiállítást, hanem egy áruházat hoztak ide, Moszkvába. Az emeletes főcsarnokra nyugodtan ki lehetne írni a Woolworth, vagy akármelyik amerikai áruháztröszt nevét. És még ez sem lett volna olyan nagy baj, hisz a szovjet közönséget az is érdekelte volna, ha azt a választékot mutatták volna meg, amelynek megteremtésén a szovjet ipar is most fára-

dozik. De áruházak meg szegényes ez az egy kis csarnok. A moszkvai Gyetszkij Mir egyetlen emeletén többféle árut látni. S amellett itt minden szűk, zsúfolt és áttekinthetetlen; a teret primitív fémszerkezetekkel tagolták, az ember mindig csak egy-egy piciny kivágást lát — mondjuk, három próbababát nylon alsóneműben, azután néhány villany-kávédarálót, azután egy gyerekvasutat... A hűtőgépek persze szépek, s praktikus a villamosított konyha is, a háziasszonyok tolonganak körülötte. Nagy az érdeklődés a félkészételek iránt is. No, de ez volna Amerika? És ezzel meg lehet hódítani Moszkvát? Hát azért kellett elhozni 25 000 tonna anyagot a világ másik végéről, mert ott valamivel praktikusabb a frizsider belső térkiképzése, s szebb a kapcsoló? Elhoztak — komolyan mondom! — egy műanyagból készült gyerekszéket, amelybe bele lehet illeszteni egy bilit (!), meg egy kör alakú járókát. De volt rongybaba is (nagyon csúf), gyerekbicikli (nagyon szép), meg ródli, teniszütő, síléc, festett bőrök, és bútorszövetek.

Vajon milyennek képzelhette el a moszkvai polgárt az a New York-i „szovjet-szakértő", aki kifundálta ezt a bazárt? Mintha holmi bocskoros muzsik rémlett volna fel képzeletében, vagy iskolai olvasmányaiból emlékezett volna vissza Gogol vagy Tolsztoj parasztjaira, akik bizonyára elámultak volna ezeken a csecsebecséken.

Ki volna olyan ostoba, hogy tagadná: van Amerikában sok óriási és imponáló dolog is? Ha valami halvány sejtelmük lett volna a washingtoni tisztviselőknek, hogy kifélék is a szovjet emberek, mit tartanak nagynak és utolérendőnek az Egyesült Államokban, lehetett volna olyan kiállítást csinálni, ami fel is villanyozta volna őket, abban az értelemben, hogy azt mondták volna: no, emberek, siessünk, ezt utol kell érni! Ha megmutatták volna a legmodernebb gépeiket, a legkorszerűbb technikát, a legfejlettebb üzemszervezés racionális módszereit stb., stb. — egyszóval azt, amiben az amerikaiak tényleg nagyok —, bizony más lehetett volna a kiállítás visszhangja. Senki sem kívánta volna az amerikaiaktól, hogy egy külföldi kiállításon kiteregessék a szennyesüket, nem kérték volna számon sem az amerikai városok nyomornegyedeit, sem a Ku-Klux-Klan gazságait, ha valóban érdekes és lényeges eredményekről számoltak volna be.

Persze vannak gépek is az úgynevezett aranykupolában. Itt van a Ramac-cég elektronikus „agya", amely négyezer kérdésre ad választ. Messzire vezetne persze, ha ismertetni akarnám, miféle

kérdéseket állítottak össze a kiállítók, és milyenek a válaszok. Elég az hozzá, hogy ha e kérdések sémája alapján rekonstruálnánk az Egyesült Államokat, akkor az nemcsak olyan ország lenne, ahol minden a népért és csakis a népért történik (sőt, a világ népeiért), de még a négerek sem kívánhatnának különb hazát maguknak. Ami a tőkére vonatkozó kérdéseket illeti, azok szerényen meghúzódnak a finánccügyek és a tőzsde elnevezés alatt; de ott is inkább csak a bankrendszerről van szó. (Például meg lehet tudni, hogyan lehet részvényeket vásárolni — ami aztán nagyon izgatja a szokolnyikiakat! —, de hogy kik birtokolják a részvények többségét, arról nem szól az elektronikus krónika.) Egyszóval: ez a gép csak cirkuszi játék. A nagyszerű eszközt is kompromittálja a cél. Pedig ahogy a gyár prospektusából kiderül, olyan számoló, könyvelő és ellenőrző gépeket gyártanak, amelyek valóban szellemesek, és sok ezer ember munkáját pótolják.

Sajnos, amit nem állítottak ki, arról képekben sem számolnak be. Még hagyján a cirkoráma, a körmozi filmje, Walt Disney alkotása, amely egy utazást ábrázol keresztül az Egyesült Államokon. Amennyire egy rövidfilm teheti, valamilyen benyomást ad a hatalmas ország életéről. De jelen voltam egy másik filmvetítésen is, amelyet, ugyancsak az aranykupolában, félóránként megismételnek, és amelyen egyszerre 7 (hét!) egymás mellé és fölé helyezett vászonra vetítenek. A vásznakon egyszerre egy téma jelenik meg, persze hétféle felvételben: mondjuk, az USA hét városa felett repülünk, azután hét családiház-lakótelepet látunk, azután hét nagy lakóház-komplexumot, azután hét magas üzletházat, azután hét felhőkarcolót — és a képek néhány másodpercenként váltják egymást.

A cél? A benyomások tömegével faszcinálni, hipnotizálni, „lehengerelni" a nézőt. De ez az „össztűz" sem olyan hatásos: a moszkvaiak egész nyugodtan figyelik a vetítést, s csak egyetlen egyszer hallottam morajlást: egy fura formalista képen háborogtak-nevettek.

Talán a legérdekesebb a fényképkiállítás volt. Erről el kell ismerni, hogy túlmegy a primitív kirakatpropagandán. A világ legjobb fényképeiből készült — ilyen remek képanyagot ritkán lehet együtt látni (Magyarország, a Szovjetunió, Kína és több népi demokrácia fotóiból is), és nem is a képekkel van a baj, hanem az elrendezéssel. A rendezés mottója — Carl Sandburg, az ismert amerikai költő verse — vezérfonalul szolgált az egész kiállításhoz. A vers így hangzik:

Csak egy ember van a világon,
s az ő neve Minden Ember
Csak egy asszony van a világon,
s az ő neve Minden Asszony
Csak egy gyerek van a világon,
s az ő neve Minden Gyerek ...
Ez az Ember családja.

Ezt a képletet igyekszik a kiállítás a jelen valóságán demonstrálni. Mégpedig olyan módon, hogy az emberi életet, az ember világát fejezetekre bontja: szerelem, terhesség, szülés, anyaság, apaság, haza, munka, anyaföld, család, szórakozás, ivás, evés, tánc, tanulás, öregkor, halál, vallás, szenvedés, szabadság, háború. Így kerül össze a sötét lebujban táncoló néger a szuperelegáns luxusbál közönségével, a párizsi opera nézőtere valami vadonélő néptörzs tam-tamot hallgató gyülekezetével, a kéregető kínai gyerek a nyomorgó dél-afrikaival, az iddogáló magyar parasztok egy előkelő egyenruhás diplomatával és szeparé-hölgyével. Mindegyik témához idézeteket mellékeltek a világirodalomból. Az idézetek, akárcsak a képek, egyetlen gondolatot sugallnak: mégpedig azt, hogy voltaképpen mindnyájan egyenlők vagyunk: nézd csak itt ezt a nádvágó meztelen négert, nézd ott azt az amerikai farmert, vagy amott azt a szovjet munkást... S a szerelmesek is, meg a gyerekek is, meg az öregek is, akik a napon sütkéreznek... lám, milyen egyformák vagyunk mindnyájan! Emberek itt is, ott is, akiknek arcán hasonlóan tükröződik öröm is, bánat is, szeretet is, félelem is — akár szegények, akár gazdagok, akár kulturáltak, akár elmaradottak...

A rendezői szándék ellenére a kiállítás önmagát cáfolja meg, jóllehet tartózkodik mindentől, ami arra utalna, hogy van még osztályellentét, meg osztályharc is ezen a világon. Realista képeiben azonban akaratlanul is feltárja azokat a megdöbbentő különbségeket, amelyek az emberek életmódját, életformáját egymástól elválasztják. Mert akármennyire hasonlítson is két családi kép vagy két temetkezési jelenet, az, hogy maorikat ábrázol-e a kép vagy franciákat, munkásokat vagy polgárokat — nem egyszer szembetűnőbbé teszi az eltérést, mint a hasonlóságot.

Egyszóval: nincs nagy szerencséjük a kiállítóknak az ideológiával. Csak a konvencionális amerikai festészet aratott sikert, a formalista szobrokat a moszkvaiak úgy járják körül, mint a talányokat.

Hogy csalárd módon állítja be a kiállítás az amerikai életszínvonalat, úgy hiszem eléggé ismeretes — hisz erről volt szó a Nixon és Hruscsov között lefolytatott szóváltásban is az úgynevezett „típusház"-ban. Néhol mégis megcsapja az embert az amerikai élet érdes levegője. Igaz, hogy valószínűleg a rendezők akarata ellenére — például abban a reklámhadjáratban, amelyet az egyes cégek még itt Szokolnyikiban is folytatnak egymás ellen. Vagy amikor az egyik gusztusos gépkocsinál egy szpíker nem győzi a szovjet látogatókat arról biztosítani, hogy a Chrysler-autók ilyen meg olyan szerkezetei jobbak, mint a többi autógyáraké, s tíz lépéssel arrébb a Fordék embere ugyancsak ékes orosz nyelven ugyanezt állítja az ő üzemének gyártmányairól. És vajon mit szólnak ahhoz a kiállítás nézői, hogy a híres-nevezetes Mrs. Rubinstein (dicsekedvén saját kozmetikai szalonjának moszkvai sikerével) a *New York Herald Tribune*-ban a kiállításon ugyancsak szereplő konkurrens kozmetikus cég intrikáira panaszkodik? Komikus versengés! Pedig ez igaz, ez hamisítatlan.

Mint ahogy a hamisítatlan valóság része az is (és a kiállítás minden hibája ellenére ez a lényeg), hogy ez a kiállítás egyáltalában létrejött, és megérhettük, hogy Moszkvában, a Szokolnyiki kultúrpark nagy sétányán egymás mellett csattog a magas árbocokon a friss szellőben a szovjet és az amerikai lobogó... Mert akármilyen is az a tárlat, amelynek bejáratát díszítik, már csak ezért is érdemes volt megrendezni... Ha még nem is a megvalósult békés egymás mellett élés jelképe ez a két árboc, ha a kiállítás magán is viseli az utóbbi idők amerikai politikájának egy s más ismérvét — az azért nagyon jó dolog, hogy a békeszerető emberek állhatatossága legalább már ennyit kivívott. Aki végigmegy a park népes, színpompás sétányán, aki tanúja volt a moszkvaiak éles szócsatáinak odabent az amerikai rendezőkkel, és látja őket most, amint hónuk alatt egy paksaméta amerikai prospektussal s a gomblyukban a kiállítás ízléses kis jelvényével hazafelé igyekeznek, az csak örülhet ennek a rendezvénynek.

De a következő alkalommal, tisztelt rendezők, csináljanak egy jobb kiállítást! Nemcsak az őszinteség kívánja ezt, de — ha úgy tetszik — az amerikai propaganda érdeke is. Ha másért nem, de ezért ideje lenne már jobb „szovjet szakértőket" alkalmazni, és egyet-mást revideálni a hivatalos szemléletben is...

4000 km Nyugat-Németországban

MÜNCHEN, HOFBRÄUHAUS

1959 kora nyarán, épp egy negyedszázaddal azután, hogy 1934-ben el kellett hagynom Hamburgot — ahol magyar emigráns szülők gyermekeként éltem —, újra alkalmam nyílt meglátogatni Németország nyugati területeit, a Német Szövetségi Köztársaságot. A 4000 kilométeres autóúton féltucatnál is több városban jártam, voltam Lübeckben, Hamburgban, Kölnben, Bonnban, Frankfurtban, Düsseldorfban, a Ruhr-vidéken, egy estét Münchenben is töltöttem. Beszéltem politikusokkal és kereskedőkkel, munkásokkal, tanárokkal és írókkal, szociáldemokratákkal és antropozófusokkal, jártam hajógyárban, kikötőben és építkezésen, láttam múzeumot és gyári rendelőt, ezeréves és egyéves templomokat, üzleteket és mulatóhelyeket — egyszóval mindenfélét. Persze két és fél hét alatt egyetlen területen sem tűzhettem ki célul, hogy mélyenszántó vizsgálódásokba fogjak, szándékom nem is terjedt túl azon, hogy néhány jellemző benyomást közölhessek annak az országnak a légköréből, amely ma mindenkinek, aki az európai békéért aggódik, oly nagy gondot okoz. Nem tudom megmondani, hogyan kerültem éppen ide, miért éppen e nevezetes házzal átellenben szálltam meg. Münchenben még sosem jártam, gépkocsival még sohasem utaztam, így hát sodortattam magam az Autobahnról letérő autósáradattal, amely — helyesen feltételeztem — a belváros, a szállodák vidékére vezetett. A felső emeletről, a nagyteremből valami szónok érces hangja száll, a középső emeleten, amely szállodai szobámból belátható, sramlizenekar játszik, alulról, a földszintről zúg és morajlik a több ezer férőhelyes ivó. Ez tehát az a sörgőz, amelyben Hitler annak idején tündökölt, ebben a részeg tumultusban fogantak meg „tanításai" ... Rég elfelejtettnek hitt emlékek támadnak fel bennem... No de ne lássunk mindjárt rémeket — nyugtatom magam. Szépen átöltözöl és átsétálsz, s majd meglátod, ez most egészen más: békés söröző, mint bárhol másutt. S egy kis részegség még nem a világ...

S valóban, amúgy külsőre nem is fogad semmi különös: a helyiség persze óriási, talán a világ legnagyobb söröző je. A földszint, az úgynevezett Schwemme (az áztató) megőrizte a középkori kocsmák formáját: hosszú padok és asztalok végtelen sora, a polcokon a kőedény söröskriglik ezrei, a kiszolgálók jól fejlett bajor menyecskék, helyi népviseletben. Minden úszik a sörben, de a jókedvű közönséget ez egyáltalán nem zavarja. Odafönt az emeleten kisebbek az asztalok, az emberek székeken ülnek, és kőedény helyett üvegkorsókból isznak, persze, itt is literszámra. S mi van legfelül, ahonnan az előadó hangját hallottam? A terem már üres, csak az ajtóra írt felirat árulja el, kiké volt a gyülekezet. Egyetlen szó, krétával írva: „Werkvolk". Nehéz lefordítani: valami ilyesmi lehetne, mint iparok népe. De nem is a szó értelme az, ami foglalkoztat, sokkal inkább a hangzása. Jungvolk — így hívták a nácik alatt az ifjúságot; Wehrvolknak a katonát; völkisch — így nevezték a mozgalmukat; Herrenvolk, urak népe — így a németeket. Most meg: Werkvolk... Olyan ez, mintha nálunk ipari gyepűnek nevezné magát egy helyi kisiparos testület... Gyorsan megiszom a sörömet az első emeleten. Még egy pillantás a Schwemmébe: a részegek is mintha másképp festenének. Nem ugyanazok ezek, mint annak idején? Ne ítéljünk, egy szó még semmi!

LÜBECK, MARIENKIRCHE

A 800 éves dóm a város nevezetessége, a korai gótikus építészet egyik remeke. Meghatottan léptem át küszöbét, meghatottan azért is, mert gyermekkorom sok emléke fűződik hozzá. A hűvös félhomály, a hatalmas boltívek szigorú egyszerűsége, az egész épület méltóságteljes komorsága mélyen emlékezetembe véső dött. Örömmel láttam, hogy helyreállították és helyreállítják háborús sebeit — nem vész el az idők számára ez a csodás alkotás.

— No, ezt is nézd meg — mondta hamburgi barátom, aki elkísért ide —, itt őrzik a templom egyik harangjának romjait. Az egyik kápolnában helyezték el a darabjait, örök emlékeztetőül az utolsó háborúra. — Ne mondhasd, hogy minálunk megfeledkeznek Hitlerék gazságairól — tette hozzá kicsit maliciózusan, előbbi vitánkra célozva.

Közelebb léptünk; egy vasrács mögött a földön a régi harang összetöredezett darabjai cementbe ágyazva. Egyszerű, de sokat-

mondó mementó: évszázadokig fent a magasban zúgott-zengett, ennek a háborúnak kellett eljönnie, hogy darabokra zúzódva itt feküdjön a lábaink előtt.

A szemem azonban a harangtetemről felfelé siklik, a felette magasodó ablakra.

Ugyanis érdekes ablak látható Lübeckben, a Máriatemplomban, a német gótika e csodás szentélyében. A hatalmas gótíves ablakot számos címer és gót betűs felírás borítja. Nagy betűkkel, a legfelső sorban ez áll: „Magyarországi németek". Alatta „Dunai svábok", azután „Besszarábiai németek", baloldalt „Bukovinai németek", jobboldalt „Kárpát-németek". Mindegyik címer felett kisebb felirat. Íme a tizenkét felirat: „Baltikumi németek"; Berlin; Brandenburg; Danzig; Kelet-Poroszország; Pomeránia; Posen (a lengyelországi Poznań); „Oroszországi németek"; Szilézia; Erdély; „Szudétanémetek"; „Nyugat-Poroszország". Na, ez egyre érdekesebb! S mi az a temérdek városnév, amely a címersorok közötti helyet sűrűn fedi? Nem akarom mind idézni, mert igen sok lenne. Csak néhány érdekesebbet: sok NDK-beli helységnéven kívül egész sereg lengyel városnevet olvasok, mint Lublin, Lodz. Azután itt van persze Stettin és Neustettin, Tannenberg, a híres csatahely, majd több sziléziai város. Azután következnek azok a területek, amelyek ma a Szovjetunióhoz tartoznak, illetve amelyek mindig is odatartoztak: Tilsit és Memel után Riga, mellette ott van Ogyessza, azután Melitopol (a Krimtől északra). Szerepel rajta az erdélyi Schässburg (Segesvár) stb., stb. — Szigorú ábécésorrendben, szép gótikus betűkkel. — Ugye, érdekes ablak? — fordulok a barátomhoz, aki csak néz, és nem tudja, hová legyen a csodálkozástól. — Hát, kérlek, én nem is tudom — feszeng. Ez az ablak váratlan érv előbbi vitánkhoz, amelyben annyira igyekezett megnyugtatni. — Tavalyelőtt jártam itt utoljára, akkor ez még nem volt, esküszöm neked. Hallatlan dolog, voltaképpen hallatlan! Mit akarnak ezzel? És itt, a Marienkirchében...

Mintha egy kicsit megrendült volna abban a hitében, hogy a nácizmus és a revansista szellem újjáéledése a Szövetségi Köztársaságban „nem olyan veszélyes". Hisz eddig azt bizonygatta folyvást.

Kiléptünk a templomból a langyos vasárnap délutáni napsütésbe. Lübeck, Thomas Mann városa, a Buddenbrook-ház... De máris ott az újabb meglepetés: a templomépítkezést körülvevő palánkra fehér betűkkel odameszelték: „A Szudéta-föld német

marad", és kicsit odább még egy felirat: „Nem mondunk le soha a keleti területekről"... Ó, persze, ezt más kezek mázolták ide, durvábbak, faragatlanabbak. De annak idején is volt „munkamegosztás"... A templom áhitatos csendjében még csak városnevek sorakoznak szép gótikus betűkkel. Odakint már jelszavak harsognak.

Belekarolok német barátomba, aki soha nem volt náci, sőt nagyon is tisztességes, nagyon is rendes antifasiszta volt a legsötétebb időkben is, de akivel 1945 óta a polgári demokráciáról és a polgári szabadságról szóló frázisokat bizony megetették.

Ahogy ott megyünk a macskaköves sikátorokban, egyszerre azon veszem észre magam, hogy egy melódiát dúdolok. Hogy is volt az a dal, amellyel annak idején a világháborút intonálták?

...Denn heute gehöret uns Deutschland
Und morgen die ganze Welt...

Igen, így szólt: ...Mert ma a miénk Németország / s holnap az egész világ...

Barátom elvörösödik. Célzásnak vette.

Pedig, esküszöm, nem neki szántam.

Egyébként is jó lesz ezt a dalt abbahagyni. Itt könnyen akadhat, aki azt hiszi, hogy eljött az ideje: újra lehet énekelni.

ISKOLAI FALIÚJSÁG

Tévedés ne essék: a világért sem kívánom túlbecsülni a müncheni Hofbräuhaus feliratát vagy a lübecki Máriatemplom „ájtatos" városneveit. Az utóbbi is csak kis szimptómája annak, hogy hogyan tartják ébren a revans és a „Drang nach Osten", a „Kelet felé nyomulás" tradícióit. Sőt, határozottan az enyhébb és még eléggé rejtett formákhoz tartozik, nem sugall többet, mint azt, hogy Kelet-Európa ugyebár — Ogyesszától a Memelig — ősi német történelmi talaj, német telepes terület. Nem mond többet az iskolai faliújság sem, amellyel egy nyugatnémet iskolában találkoztam.

A németek a dunai országokban — ezt a címet viseli, kiadója a Hazai Tájszolgálat Bajor Országos Központja (München, 22., Prinzregentenstrasse 7.) „A dunai országok — gazdag történelmi

talaj" — így szól a magyarázó szöveg címe. Alcíme: „A középső és alsó Dunánál átfedi egymást és keveredik egymással a római és a germán-német, a szláv és az ural-altáji örökség." A szövegből kiderül, hogy Magyarországtól Besszarábiáig minden döntő történelmi tettet — az avarok kiűzésétől a törökök visszaveréséig, majd e területek mezőgazdasági és ipari fejlesztését — lényegében a németek hajtottak végre, hogy Magyarország minden városa német eredetű, hogy a német telepesek nélkül a „Duna-sztyeppe" nem vált volna világhírű búzakamrává. Azután következik az ötezernél több németet számláló községek felsorolása, benne: Mór, Budaörs, Soroksár, Bátaszék, Bácsalmás és még 31 hely Jugoszlávia és Románia területén. Azután a német telepes területek központjait sorolják fel, köztük Budapestet 100 000 némettel, Temesvárt, Eszéket, Csernovicot. Belgrád 20 000, Bukarest meg 12 000 némettel szerepel.

A másik oldalon többszínű térkép díszlik, amelyen Szlovákiától Romániáig és Besszarábiáig kis piros alakok jelképezik a németek telephelyeit a középkortól egészen az újkorig. Egy figura 50 000 németet jelez. A térkép aláírása elmondja, hogy milyen „igazságtalan" módon távolítottak el vagy másfélmillió németet a második világháború után ezekről a területekről, hogy a német népi vagyon: állatállomány, gazdasági felszerelés, műhelyek és gyárak (jó, hogy az utóbbiakról sem feledkeztek meg a „népi" vagyon felsorolásánál) elvesztek, s hogy vagy 20 000 négyzetkilométernyi föld, akkora terület, mint Hessen tartomány, „mások kezébe" ment át. Hogy miért, hogyan s mint — arról persze egyetlen szó sincs —, sem a Volksbundról, az itt toborzott SS-ekről, sem a nácik háborús gaztetteiről — egyetlen szó sem. Végül négy dunai német arcképe látható a faliújságon. S ki ez a négy férfiú? Oberth, a valóban német rakétatudós és az osztrák Lenau mellett Semmelweis és Liszt: két magyar!

HAMBURG, SCHLIEKER HAJÓGYÁR

A gyár vadonatúj és szupermodern. 1956-ban kezdték építeni, de már 1957-ben hozzáfogtak a hajógyártáshoz is. Nem nagy üzem, mégis előkelő helyet foglal el a nyugatnémet hajógyárak sorában, éppen korszerű berendezése folytán. Mint mondják, Amerikában is csak három olyan gyár van, amely technikájában

hozzá hasonlítható. Négy hónap alatt építenek itt fel egy 22 000 tonnás hajót! Most állítják helyre a kontinens legnagyobb szárazdokkját, amely a gyár területén fekszik, s amelyben 70, sőt 100 ezer tonnás hajókat lehet majd építeni. (Hitler idején a német haditengerészet számára épült.)

Mi a titka a gyár gyors előretörésének?

Elsősorban a magas termelékenység, amelyet a modern technika, a munkafolyamat példás megszervezése és ellenőrzése biztosít. Hadd érzékeltessem egyetlen példán, a hajólemezek kiszabásának példáján, hogyan is működik ez az apparátus, mi biztosítja, hogy a munkaidő minden másodpercét kihasználják.

A munkafolyamat azzal kezdődik, hogy a diszpécser, (egy egyszerű technikus, de lehet akár csak mérnökhallgató) kiveszi a dossziéból a soron következő munkalapot, és annak alapján utasítást ad — diszpécsertelefonon — a darusnak, hogy milyen lemezt szállítson be. A lemezeket — egyébként példás rendben — az épület mellett, a szabadban tárolják. A mágneses daru ráhelyezi a lemezt egy görgősorra, amely automatikusan begörgeti az úgynevezett vetítőtoronyba. Emberi kéz csak itt ér hozzá. Közben a diszpécser már utasítást adott a vetítőtoronynak, hogy a beérkező lemezre melyik diapozitívot vetítsék. (Azelőtt fából készült sablonokkal és bonyolult mérésekkel vitték át a „szabásmintát" a lemezre; most egyszerűen rávetítik.) Az elsötétített toronyban rávetítik a rajzot, amelyet néhány munkás vésőkkel a lemezbe karcol: a lemez máris mehet az autogénvágók alá. Persze ide is görgők szállítják. Aztán megkezdődik a „kiszabás". Közben odafent a diszpécserszobában figyelik a lemez útját. Egy fényjelzőasztalon pontosan végigkísérheted, hol van most: a darunál-e, vagy a görgőpályán, vagy már a vetítőtoronyban. Más jelzőkészülékek azt is pontosan rögzítik, hogy mennyi ideig tartott, teszem, a vetítőtoronyban a lemez beigazítása, azután a rajz átvitele, majd a kiszállítás; mennyi ideig állt üresen a vetítőtorony, s hány perc fennakadást okoztak az anyaghibák. Az autók kilométeróráihoz hasonló számoszlopokon mindez két pillantással leolvasható. S amit az órák számokban jeleznek, azt milliméterpapír-hengeren grafikon is rögzíti. A legkisebb fennakadás is azonnal felfedezhető. Amikor ott jártam, az egyik grafikonon kisebb hézag tátongott, de máris oda volt írva: „Kötélszakadás". Ugyanis a diszpécser abban a pillanatban, amikor észreveszi, hogy a folyamatossággal baj van, telefonon kérdőre vonja a szóban

forgó üzemrészt; mi történt, miért nem megy a munka. Olyan áttekinthető a szerelvényfal, annyira egyszerű, hogy egy gyerek is tudná kezelni.

Mi tagadás, lenyűgözött a látvány. S nem is gondoltam semmi rosszra, mikor mindezek láttán csak úgy önkéntelenül kiszaladt a számon, hogy egy ilyen kitűnően megszervezett üzem vajon milyen profitot hajthat. Ha tudtam volna, hogy milyen szóáradatot váltok ki ezzel a szerény megjegyzéssel buzgó kísérőmből!

— Ó, profit! Mi az, hogy profit?! — csapja össze a kezét a gyár tisztviselője. — Már nem úgy van az nálunk, mint ahogy azelőtt volt, kérem! Tudja maga, micsoda ember a Schlieker úr? Hohó, nem akármilyen ember!! Ez sokkal többet dolgozik ám, mint mi. Ez előbb jön be, és később megy haza, bizony! Nem gondolta volna, igaz-e? S micsoda ötletei vannak! Legutóbb is őneki jutott eszébe, hogy a régi hamburgi kikötőhíd pontonjait hogyan lehetne hasznosítani. Mert tudja, a cégnek van egy kis hajógyára, nem messze az Elba-hidak felett. Egyes részeket most ott szerelnek össze, aztán rárakják a pontonra, és zsupsz, ide lecsúsztatják. Micsoda gondolat, uram! Ez se mindenkinek jutna az eszébe, de nem ám! Ugyanis itt kevés a hely, itt nem tudunk eléggé terjeszkedni. Látja ott azt a barakkot, azzal kezdte 45 után. És 1952-ben már megvette az Ottensener Eisenwerket, a vasgyárat, 56 óta pedig felépítette ezt a hajógyárat. S ez még csak a kezdet. A felső gyár még csak kis partjáró hajókat épített, mi meg ontjuk itt a 14 és a 22 ezer tonnás hajókat. S építhetnénk sokkal nagyobbakat is. Persze, tudja, a megrendelésekkel egyre nehezebb és nehezebb. 1962-ig úgy-ahogy el vagyunk látva, bár közbe-közbe addig is tudnánk egyet s mást beiktatni. Itt van például nyolc ércszállító — Monróviának készül. Hogy az hol van? Libériában. Á, dehogy, nem a négereknek készülnek, a nyugati hajótársaságok gyakran oda jelentik be a hajóikat, mert ott sokkal kisebb az adó... Szóval, hogy szavamat ne felejtsem: leszállítanánk mi ezeket idejére akkor is.

— No, ne értsen félre — folytatja egyvégtében —, nem akarok én itt a főnöknek gazsulálni. Nálunk sincs másképp a cégen belül, mint maguknál odaát, az állami vállalatoknál — igyekszik „megnyugtatni" engem. — Maguknál az repül ki, aki az állammal összerugja a patkót, nemde? Na, itt meg az, akinek a pofája nem tetszik a főnöknek... Ki bizony — teszi hozzá nagy nyomatékkal, mint aki megtalálta végre a két rendszer között az osztó igazságot. —

Biztonság? Látja, én is teszek félre, mit tudom én, mit hoz a holnap. De azért, amióta a gazdaság modern kapitányai kezükbe vették itt az ügyeket, mégiscsak egészen más lehetőségek vannak, egészen más szelek fújdogálnak: aki tud, az érvényesül, a többinek kívül tágasabb... Igen, hát így vagyunk. Nohát, a viszontlátásra, remélem, meg volt elégedve azzal, amit látott és hallott.

Meg voltam elégedve, igazán. Csak az nem ment a fejembe, hogy miért mondta azt, hogy itt most „minden másképp van", mármint amióta „az ipar modern kapitányai" kézbe vették az ügyeket. Néhány nappal később kezembe akadt Kurt Pritzkoleit, a német monopoltőke történetírójának „Kié Németország? A vagyon és a hatalom krónikája" című vaskos műve. (Megjelent a Deschkiadónál, Wien—München—Basel, 1957.) Izgalommal fellapoztam a Willy Schliekerről szóló részt. A következőket olvastam: „A háború előtt még teljesen ismeretlen, jóllehet a végén igen jól kereső fiatalember, aki a háború alatt előbb mint az Egyesült Acélművek szakembere a háborús gazdálkodás összes kérdéseivel foglalkozott, azután mint Speer fegyverkezési miniszter munkatársa, az acélipar területén működött, megtestesítője annak a ritkává vált vállalkozó típusnak, amelyet az amerikaiak a rugged [faragatlan, nyers] individualistákhoz sorolnak, az erős könyökű individualistákhoz, akik nemcsak végig tudnak gondolni egy gondolatot — ami már maga is elég ritkán fordul elő —, hanem égnek a vágytól, hogy meg is valósítsák. Schlieker, aki a háború után mint vaskereskedő kezdte, első millióit a keleti zónával való vaskereskedelemben kereste meg... Később sokkal többet keresett a német acél és az amerikai szén híres csereüzletén. De nagy kereskedelmi sikerei ellenére is erősebben vonzódott a termeléshez... hajóépítő vállalata a hamburgi hajógyárak között a harmadik helyen áll."

Ezután következik azoknak a vállalatoknak a felsorolása, amelyeket az oly „erős könyökű" Willy néhány év alatt bekebelezett — majd így folytatódik a jellemzés:

„Tehát Willy Schliekertől, aki negyvenhárom éves ember létére annyiféle indokolt csodálkozást keltett, még várható néhány meglepetés. Bizonyára nem tartozik ama kortársai közé, akik általános népszerűségnek örvendenek. Hogy is tartozhatnék? Egocentrikus ember, aki önmagától is szenved, de másokon meg is bosszulja ezt a szenvedést. Mindenesetre vállalkozó egyéniség, akit a természet a gondolkodás és cselekvés rendkívüli erejével ruházott fel, és akit a sors azzal a szerencsével ajándékozott meg, ami mindig az

erősebb seregekkel masíroz... Willy Schliekert, minden túlzás nélkül A Német Nemzet Keresztény Hajózása s hajóépítésünk reprezentánsának tekinthetjük. Nem tudhatjuk, merre visz az út, csak azt látjuk, hogy a szél hatalmas erővel dagasztja a vitorlákat, és hogy a kormányosok a német hajórajt a saját útjára irányítják."

Egyszóval: pompás fickó ez a Willy. De miért „más"? Miben „más"? Mitől „más"? Talán attól, hogy Speernél, a náci hadiipari gépezet főnökénél tanulta a szakmát? Vagy attól, hogy egocentrikus ember és erős a könyöke? S hogy „másfelé" visz az útja, ki tudja?

Ha még Pritzkoleit, a tőke e modern kobzosa se tudja, honnan tudjam én?*

MUNKAIGAZGATÓ

Azzal a nézettel, hogy ma Nyugat-Németországban minden „másképp" van, nemegyszer találkoztam. Schliekernél azt magyarázták, hogy az ipar „modern kapitányai" javították meg gyökeresen a kapitalizmust, mások az amerikai típusú menedzserek áldásos tevékenységének tulajdonították a „nagy" változást. Volt alkalmam egy ilyen menedzserrel beszélni.

Funkciója: munkaigazgató; németül így mondják: Arbeitsdirektor. Feladata a vasipari üzem több mint 4000 munkásával szemben a céget képviselni. Forma szerint a munkások delegálják — ő az ún. beleszólási jog élő megtestesülése. Hát bele is szól, az szent igaz.

W. úr közel **jár** már a hatvanhoz, de meg kell hagyni, roppant eleven és **energikus** ember. Apja még bányász volt, ő már fiatal korában két doktorátust is szerzett, politikai és szociálpolitikai doktor. Büszkén újságolja: 40 éve — 1919 óta — a munkásmozgalomban tevékenykedik, azóta a szociáldemokrata párt tagja. Jellemzése helyett hadd adjam át neki a szót, annál is inkább, mivelhogy igen beszédes ember, aki mindennél jobban szereti a saját hangját hallani:

— Szóval, a mi üzemünk szociálpolitikai berendezéseire kíváncsi? Hát kérem, mi ugyebár, itt vasat gyártunk, gépeket. Ez a

* Schlieker 1963-ban tönkrement; csődjét az okozta, hogy megfelelő tőkefedezet nélkül merész spekulációs machinációkkal próbálta megvalósítani rendkívül nagyratörő terveit.

lényeg, kérem, ezért vagyunk. S ezért nem győzöm hangsúlyozni: mindent ennek kell alárendelni, mindent, érti? Mi itt nem azért vagyunk, hogy pórázon vezessük az embereket, és tutujgassuk őket, mint a kisdedeket. Megkapják a pénzüket, oda mennek szórakozni, ahová akarnak. Az embereket szabaddá kell tenni, ez a lényeg, önállóvá. Itt az üzemben pedig vasat csinálnak, vasat és semmi mást. S nem fognak nyári tábort építeni, meglátja, legalábbis amíg én itt vagyok. Mit képzelnek tulajdonképpen? Ez a diktatúrák módszere, ott járszalagra veszik a munkást, minden percébe beleszólnak. Nekünk arra kell a pénz, ami a termelést segíti, és semmi, de semmi másra.

— Majd megmutatom az orvosi rendelőt, az új egészségházat meg a tanműhelyt — az igen, uram, az segíti a termelést, az kell, arra nem sajnáljuk az áldozatot. Meg az öltözőkre sem. Tudja, hogy nálunk már alig fordul elő lábgomba? Az öltözőkben most műanyagból készülnek a padok, nincs többé fa, amelyben a lábgomba megtelepedhetne. Mert kiirtjuk, uram, de ki ám: fertőtlenítés, állandó orvosi ellenőrzés, a farészek eltávolítása az öltözőkből és a mosdókból. Nemhiába foglalkozom én egy emberöltő óta szociálpolitikával, kérem. Tudom én, hogy mi fáj a munkásembernek. Bár a munkás tudná olyan jól, hogy nekünk, a cégnek mi fáj. Mert nem tudja, nekem elhiheti: nem tudja és nem is érdekli. Közönyös, materialista... Hogy védené, erősítené a rendszert, amely neki ennyi jót adott? Szó sincs róla, uram... Semmi belső tartásuk sincs az embereknek, semmi. Pedig elvárjuk, s el is várhatjuk, hogy védjék ezt a rendszert. Mégpedig politikailag, gazdaságilag, és katonailag is, katonailag! Elvárjuk! Mi mindent megteszünk értük! Soha a büdös életben nem tettek ennyit értük. Itt ez a vastag kötet, ez szabályozza a munkások jogait az üzemvezetésben. S a munkások? Hát nem nagyon érdekli őket. Nincs bérkérdés, elbocsátás, felvétel, amelyben ne tárgyalnánk az üzemi tanáccsal, amelyben ne közös megállapodással döntenénk. Na persze, persze, nem megy ez csak úgy ukmukfuk. — Szélesen elvigyorodik: — Az én hozzájárulásom is kell ám, s magának megmondhatom: itt az történik, amit én tartok jónak, s ami a cég érdeke, és semmi más. Az üzemi tanács elnöke — ő az, aki az előbb itt volt a szobában —, az meg van ám dolgozva, meg ám! Az nem beszélhet csak úgy a levegőbe. Nem lehet itt játszani, uram, ezek komoly dolgok, ettől függ az üzem rentabilitása. S én sem hiába vagyok negyven éve ezen a pályán, s nem is hiába eszem a cég kenyerét.

Az az ember a markomban van, egészen (mutatja) — s ha vitára kerül sor, az bizonyos, hogy ő azt fogja mondani: nekem van igazam. Abban biztos lehet, he he he...

— S mondja, kedves uram — kockáztatom meg a kérdést —, miért kell annyira „megdolgozni" azt az elnököt? Mitől kell önöknek tartani? Utóvégre egész jól fizetnek, mint hallom, három márka körül van az átlagos órabér, és ha a konjunktúra hanyatlott is, azért még vannak lehetőségek. Mitől félnek úgy? A kommunizmustól? Hisz még a kommunista pártot is betiltották. Mi ellen kell az embereket felkészíteni, a nagy „gazdasági csoda" nem elég?

A munkaigazgató úr egy pillanatig fürkészve végigmér, de máris kész a válasszal:

— Mi ellen? Hah... Miért, hol van az megírva, hogy mindig úgy lesz, mint eddig volt, mi? Depresszió nincs? Recesszió nincs? S hol van az megírva, hogy nem jöhet egyszer még egy kis krízis? S akkor mi lesz, ki biztosít bennünket arról, hogy a munkások nem mennek át a másik táborba? Tudja maga, milyen a munkás? Egy kis demagóg beszéd, néhány szólam, s máris vöröset lát. Mit gondol, ki kapta nálunk a legutóbbi üzemi tanácsválasztásoknál a legtöbb szavazatot? Maga csodálkozni fog: egy kommunista kapta, egy kom-mu-nis-ta. (Így, szótagolva harsogja a szót.) S mit gondol, hány ágenst vágtam már ki ebből az üzemből? Hát ahová csak néz az ember, ott vannak. Azt persze, akit beválasztottak az üzemi tanácsba, – nem fogom kitenni. Olyan ostoba nem vagyok. Az marad. Egyébként is: ha kipenderítem, holnap helyébe lép egy másik. Akkor már jobb az, akit ismerek, s akit lassan ki is ismerek. S aztán — bizalmasan hunyorít — nem is azok a legérdekesebbek, akik a nagy nyilvánosság előtt szerepelnek. Engem sokkal jobban érdekel az, aki a drótokat rángatja. S most már majdnem biztosan tudom is, hogy ki az.

Fölényesen mosolyog, mint aki valami nagyon jó tréfát mondott. De úgy látszik, észrevette rajtam a meghökkenést, mert jovialisan hozzáteszi:

— No, ne értsen félre, nem vagyok én olyan veszedelmes ember. Csakhát rendnek kell lenni, s a felforgatást nem tűrjük... A mi elvünk, az új menedzserek elve, hogy elébe kell menni a dolgoknak. S mi teszünk is a munkásokért! Jöjjön csak, itt van ez az egészségház. Nézze, hány fürdőnk van, kénes fürdő, reumás fürdő, víz alatti masszázs, szénsavas fürdő, iszapfürdő stb. A rendelőben mindenkinek ingyenes orvosi tanácsadás, két állandó masszőr, egy

üzembiztonsági mérnök, a legmodernebb berendezések. S itt van annak a függetlenített üzemi tanácstagnak a szobája is, aki a baleset-elhárítással foglalkozik. Ó, mostanában mennyit fecsegnek a korai rokkantságról! Korai rokkantság? Hát istenem, az átlagos életkor az utóbbi század alatt 31 évről 59 évre növekedett — ma azok a korai rokkantak, akik azelőtt a korai halottak voltak. S persze, a mechanizálás nagyobb fegyelmet követel.

Közben odaszól az egyik várakozó overallos munkásnak: — No, Hans, vársz az orvosra, mi? Fáj még a fejed, Hans? Szörnyű, no majd a doktor úr segít. Látja, ez is egy balesetes, ütést kapott a fejére szegény. No hallja, hogyne ismerném? Mindenkit ismerek én, kérem, egy nagy család vagyunk mi, kérem, én vagyok az apjuk ők meg az én rakoncátlan, mihaszna gyermekeim. No, Jörgen, gyógyul-e a seb? Csak egy baj van: a munkás nem érti, még mindig nem érti, hogy mi az a szociális piacgazdálkodás, — ez a nagy nehézség. Kérem, iskolákra küldjük őket, fizetést kapnak az iskolán is, a legjobb előadókat, világiakat és egyháziakat szerződtetjük. S azt hiszi, érezni a hatását?

Már-már egészen megsajnálom W. urat, olyan megindítóan adja elő gondjait a munkásokkal. Pedig még mindig nem egészen értem, miért is oly nyugtalan. Szerencsére a szocialista országokra terelődik a szó, és ez némi világosságot vet a tárgyra. W. úr nagyon is jól tudja, hogy „odaát", a „diktatúrában" ugyancsak nagy sebességgel fejlődik minden. Innen az ő nagy félelme, amely egyébként személyes félelem is, a renegát rettegése. 1948-ig Kelet-Németországban élt, azt állítja, tevékenyen részt is vett a politikai életben. (El lehet képzelni, hogyan!) Nem kerülgetem a kását: egyenesen megkérdezem, mi a véleménye a szocialista országok távlatairól?

Szigorúan a szemembe néz, jó szúrósan. Már a legrosszabbra is el vagyok készülve. Annál meglepőbb, amikor egyszerre csak elkezd patetikusan áradozni:

— Grandiózus, ami ott történik — mondja —, grandiózus. Mi volt 40 éve? Kétezer ember megrohanta a Téli Palotát. S ma: 1 milliárd ember! Grandiózus! Az újkori történelem legnagyobb fordulata, páratlan esemény. Oroszország 80 százaléka analfabéta volt. S nézze meg, azóta mi történt ottan!

Ni csak! — csodálkozom magamban. De kiderül, hogy nem az elismerés, hanem egész más diktálja ámuló szavait.

— Veszedelmes ellenfél az, kérem. Én tudom, hogy az oroszok

kiváló politikusok. Bár mi lennénk olyan jó politikusok! Persze, ott nincs személyi szabadság, ott minden a kollektivizmus. Tudom én, hogy kell a kollektivizmus, persze, hogy kell. Itt is! De mi azon vagyunk, hogy csak addig terjesszük ki a kollektivizmust, ameddig lehet, és a személyi szabadság maximumát biztosítsuk. Maguknál meg nincs személyi szabadság. Ez a különbség! — diadalmaskodik.

Mintegy kiengesztelésül s hogy a gyűlölettől sziszegő hangok emlékét kicsit elhessentse, búcsúzásul azzal vigasztal engem —vagy talán önmagát? —, hogy hát végül is közeledni fognak egymáshoz a különféle társadalmi rendszerek, hogy a modern technika és a természettudomány korában élünk, s hogy a kor adta szükségletek „egy irányba terelik a fejlődést — itt is, ott is."

Hogy a világ valóban egy irányban halad, ebben a hitben W. úr szavai csak megerősítettek. A szociálpolitikája, a műanyagpadjai, de még a kenetteljes atyáskodása is erről győzött meg. Mert a szocializmus már ma is sok mindenre kényszeríti a W. urakat, amire cseppet sem vágynak. És ha valami is „másképp" van odaát, hát nem utolsósorban ezért van másképp.

MANNESMANN, DÜSSELDORF

Nyugat-Németországban nemcsak W. úrhoz hasonló, dühödt emberekkel találkoztam, akik renegát munkásgyűlöletükben még arról is megfeledkeznek, mit ésszerű egy magyar újságírónak elmondani, s mi az, ami jobb, ha csak az igazgatóság párnázott ajtói mögött, szűk körben hangzik el. Voltam olyan vállalatoknál is, ahol nyugodt és indulatoktól mentes hangnemben folyt a tárgyalás, s ahol — mindkét oldal megegyezése alapján — félretettük azt, ami elválaszt. Hadd ismertessek egy ilyen beszélgetést is.

Nem nehéz Düsseldorfban megtalálni az utat a Mannesmann-export épületéhez, amely — mint a prospektus büszkén hirdeti — Németország legmagasabb irodaházai közé tartozik. 24 emeletes, 88 méter és 55 centiméter magas, s híven a cég termékeihez: acélcsövekre épült. 1004 darab acélcsőtámaszt szállított a rath-i gyár az építkezéshez, 14, majdnem félméteres átmérőjű, varrat nélküli acélcső tartja a keskeny, magas, dobozszerű kolosszust, amely a legkisebb tagolást is nélkülözi. Technikailag mindenesetre bravúros teljesítmény, s aki alulról feltekint erre a felhőkarcolóra,

némi benyomást szerezhet arról, hogy milyen „Mann" — azaz férfiú — az a Mannesmann, ami németül annyit jelent, hogy „férfiak férfia" (ugyanis így hívták a cég valamikori alapítóját.) Az épület dicsőségét egyébként megirigyelte a másik nagy csőgyár, a Phoenix Rheinrohr — nem messze innen épül az ő kolosszusuk is... s az még egy méterrel magasabb lesz!

A liftajtó magától nyílik (kezelő persze nincs), magától csukódik. Egyetlen dolgod miután beléptél: megnyomni a kívánt emelet számát. A lift azután sorra kiteszi az utasait, majd engedelmeskedve a közben érkezett hívásoknak, felszedi a különböző emeletekről az utazni kívánókat. Mindezt a legkisebb zaj nélkül, kattogást is alig hallani. Az épület belső szellőztetéssel működik, az ablakokat nem lehet kinyitni. Egyszóval minden — ahogy az angolok mondják — *up to date*, a legkorszerűbb.

Rendkívül figyelmes fogadtatásban van részem. Jóllehet, sem vásárolni, sem eladni nem akarok, mégis úgy tekintenek rám, mint a magyar üzletfél emberére, s Mannesmannék becsülik a vevőt. „Nálunk — mondja a fiatal cégvezető — minden vevő egyformán kedves." Az asztalon a Ferunion magyar külkereskedelmi vállalat ólomkristály hamutartója áll, máris hozzák az itteni sivár kávéviszonyokhoz képest igen elfogadható feketét, hadd érezzem magam otthonosan — tudják ők, hogy nálunk hogyan isszák.

Jól is éreztem magam a Mannesmannexport vendégeként. A sokfajta ember közt, akivel amúgy hivatalosan megismerkedtem, talán a legkönnyebben azokkal az üzletemberekkel tudtam szót érteni, akik hivatásuknak tartják a szocialista országokkal való kereskedelmet. Talán mert az ő tudatukat is a létük határozza meg? A létükhöz mindenesetre hozzátartozik, hogy tudják, mi van a „vasfüggönyön" túl, körülbelül le tudják mérni, mi igaz és mi nem igaz abból, amit az újságjaik írnak, és egyes politikusok fecsegnek. „Azt hiszi — mondták nekem egy másik cégnél —, mi nem tudjuk, hogy maguknál néhány év múlva ugyanolyan lesz az utca képe, mint itt? Aki onnan idejön, elcsodálkozik a sok autón. Pedig maguknál is lesz ennyi, nem is olyan sokára. Az építkezésben már alig van különbség, az oroszok máris lehagytak bennünket. Még egy kis lépés előnyünk van, de azt maguk hamar behozzák. Micsoda ostobaság volt az az embargó-lista is. Mintha ezzel térdre lehetne kényszeríteni a szovjetet! Nevetséges! Nevetséges! Persze, maguknak is jó, ha kereskedhetnek velünk, van annak

előnye — de a mi számunkra talán nincsen? Nem, kérem, a politikusok rövidlátása egyik rákfenéje az országnak. Bíznák csak ránk a világ dolgait, ránk, kereskedőkre, egész hamar rendbe jönnénk."

Csak helyeselni tudtam, ahogy Mannesmannéknál is helyeselhettem, amikor szóba kerültek a kereskedelem kölcsönös előnyei. Persze az üzlet Magyarországgal nem mindig könnyű — mondták —, néha vannak kompenzációs nehézségek, de a frankfurti magyar kirendeltség jól dolgozik, s majd megoldja a problémákat.

A vállalat életére terelem a beszélgetést. Nagyon érdekelne, hogyan zajlanak egy ilyen hatalmas cég mindennapjai. A Mannesmann-cég persze tőkés konszern, erről nincs is kedvem vitázni, jóllehet partnerem szívesen belebocsátkozna ennek a tagadásába, azt bizonyítgatva, hogy a cég a „kisrészvényeseké". Hagyjuk ezt inkább — mondom —, erről úgysem tudjuk egymást meggyőzni, beszéljünk egyéb kérdésekről, amelyekben nincs olyan nagy különbség az itteni és az ottani vállalatok közt.

S hamar kiderül: ha így vetjük fel a kérdést, igen sok az azonos vagy legalábbis a rokon probléma. Például a szervezési, ügyviteli kérdésekben. Megtudom, hogy náluk is, mint igen nagy cégnél, komoly problémát okoz, hogy a vállalat központja túlságosan felduzzadt. — „Vízfej" — mondják, ugyanazzal a kifejezéssel, mint nálunk szokás. „Ha fele ennyien lennénk, ugyanolyan jól vagy még jobban menne a munka. Egyébként a tendencia az, hogy a hatásköröket leadják az alsóbb szerveknek. Jobban rá kell bízni az emberekre, hogy mit csinálnak." Az osztályvezető különösképpen kiemeli: a fiatalokat elő kell léptetni felelős funkciókba. Ő amellett van, hogy 22—23 éves fiatalembereket is küldjenek külföldre — három évi kötelezettséggel. Ha aztán további három évig kint marad, már lehet belőle valaki. Nem mindig könnyű ezt elfogadtatni, pedig döntő követelmény az egész apparátus felfrissítése fiatal erőkkel: a fiatalítás, ahogy ők nevezik. Egy másik kérdés a munkaerővel és az anyagi javakkal való takarékoskodás, a munkaképességek maximális kihasználása. — „Mindenki munkája szerint, mindenkinek képességei szerint — kacsint rám —, maguk így mondják? Hát ez az elv itt is, higgye el!"

— „Maga már megint politizál — vetem közbe. — Ha így folytatja, mindjárt megkérdem, hogy X. Y. felügyelőbizottsági tag mit végzett »képességei« szerint, és hány tízezer márkát kapott érte... Inkább hagyjuk ezt."

Partnerem nem csökönyös ember, hamar visszatér az eredeti témára: — „Vegyük példának ezt a házat, persze ez nem termelő üzem, csak iroda. Hát itt van a racionalizálás. Úgynevezett folyamat-tanulmányokat készítettünk: sokszorosított lapokat adtunk ki, amelyekre az emberek ráírták, mit végeztek egy munkanap alatt. Persze pontosan. Nos, kiderült, hogy a tisztviselőink munkaidejük óriási részét (kb. napi 4 órát) szaladgálással töltik. Van ugyan csőpostánk, de persze csőpostával nem lehet mindenkit elérni. Bevezettük hát a küldönckörszolgálatot. Egy gyerek körülszaladja az összes irodahelyiséget, ezekből a kosarakból, itt ni, összeszedi a vinnivalót, ezekbe pedig beteszi, amit idecímeztek. Egy csapásra vége lett a sok szaladgálásnak. A folyamattanulmányok azt is kiderítették, hogy a titkárnők, gépírónők alig gépelnek valamit egy nap. Mit tegyünk? Gépírószobákat rendeztünk be, ahová mindenki beadja az írnivalót, s ahol sokkal kevesebb emberrel elvégeztethetjük a munkát. Azután rájöttünk arra, hogy egész sereg munkát, pl. statisztikai kimutatásokat, rá lehet bízni a titkárnőkre — különösen, ha öreglányok, akik teljesen feloldódnak hivatásukban. A felszabaduló erőket elbocsáthattuk, vagy máshol hasznosíthattuk. De a gépelnivalót is csökkentettük, mégpedig úgy, hogy bizonyos típusleveleket előnyomtattunk, a titkárnőnek csak a megfelelő adatokat kell beiktatni, s máris kész a levél. Azután fokozatosan kidobáljuk a kézihajtású számológépeket, és áttérünk az elektromossággal meghajtott gépekre, amelyek nemcsak gyorsabbak, de megbízhatóbbak is. Beszerzünk jobb könyvelőgépeket is.

Nincs az a kicsiny tényező, amelyet ne lenne érdemes figyelembe venni, amikor racionalizálásról van szó. Pl. sokat vártak az emberek a büfében: most felállítottunk egy kis önkiszolgáló teakonyhát minden emeleten, ezzel is munkaidőt nyerünk. Takarékoskodni kell! Rájöttünk arra, hogy az emberek feleslegesen sokat telefonálnak interurbán vonalakon is, igen sokat használják a telextávírót is. Pedig mi értelme, mondjuk, délután 4-kor Frankfurtba táviratozni? Írjon levelet, az is ott van másnap reggel, s a frankfurti fél az ügyet úgy sem veszi már kézbe este ötkor. Ó, még mesélhetnék magának ezer és ezer dolgot. Tudja például, hogy kiszámítottuk: nálunk majdnem 20 ceruzát fogyasztanak havonta? Mire? Hazaviszik, az egész családot ellátják ceruzával. Annak is véget vetettünk, hogy a gépírókisasszonyok egyetlen betűhiba miatt eldobjanak nyolc-tíz nyomtatványt, mert nem szeretnek radírozni.

A karbonpapírral is gazdálkodni kell: tessék többször használni. Végül: bevezettünk egy órabélyegzőt, amellyel minden számlát a beérkezés pillanatában lebélyegzünk. Ennek a bélyegzőnek csodahatása van: nincs többé elfektetett számla, nincs többé mellébeszélés, hogy kérem, ez csak akkor jött, vagy amakkor jött. Ott a bélyegző, rajta az idő, nincs mese."

Már egy órája hallgatom a magyarázatot. S magamban mulatok: ha levonjuk egy ilyen vállalat életének az összegéből azt, ami a lényege, nevezetesen azt, hogy kapitalista, hogy itt a spórolástól a „káderpolitiká"-ig mindent a tőkés profit szabályoz, akkor nem is különbözik olyan sokban egy hazai vállalattól. S már majdnem nevetnivaló, amikor azt is előadják, hogy a felelősebb embereknek naponta félórát biztosítanak a sajtó tanulmányozására. Épphogy ki nem csúszik a számon a kérdés: — *Die Welt* Baráti Köre nincs?

Persze ebben a mikrokozmoszban is — minden racionalizálási részlethasonlóság ellenére — felfedezhetők a lényeges különbségek. Főként ami az emberek megítélését illeti: itt a karrierista és a törekvő ember közt alig tesznek különbséget, és aki „könyökben erős", annak még a hóna alá is nyúlnak. S ezt nem is szégyellik: aki gyenge, az vesszen. Aki nem produkál igen gyorsan eredményeket, veheti a kalapját. Régebben nem így volt: az effajta tőkés cégeknek is volt valami patriarkális jellege, sokszor kevésbé „erős" embereket is megtartottak akár egy életen át. Ma ez a kivétel: az amerikai üzleti stílus nem ismer szentimentalizmust. S mindinkább ez a stílus határozza meg a nyugatnémet vállalatok belső életét is.

MUNKÁSCSALÁD, HAMBURG

D.-ék egyszerű munkásemberek. Még a 30-as évek legelejéről ismerem őket, az asszonyt is, a férfit is. Alig találom meg a kis házacskát, amely most beszorult az új épületek közé. Egy véletlen mentette meg, hisz itt, a környéken, körülöttük, szinte minden elpusztult, mindent újjá kellett építeni. Persze, nem ismernek meg, 25 év nagy idő, s én akkor még gyerek voltam. Felettük is eljárt az idő, de nekem könnyebb, hiszen, ha öregedtek is, nem változhattak meg annyira, hogy az ismerős vonásokat fel ne fedezhettem volna. Nevetünk egymásra... Más régi ismerőseimmel is így volt: először csak mosolyogtunk egymásra, veregettük egymás vállát... Miért? Nemcsak azért, mert huszonöt év után öröm viszontlátni

valakit, hanem zavarból is... Mit kezdjenek most velem, nem tudhatják mi lakozik bennem, mivé lettem, hová tegyenek. De meg kell mondani: D.-éknél hamar feloldódott a feszültség. S hamar túljutottunk a családi témákon is, már csak azért is, mivel nekik nem kellett sokat mesélniök: otthon voltak a gyerekek. (Egyik csinosabb, mint a másik. A fiú 22 éves — olajfűtésszerelő —, a lány 17 éves, tanuló egy irodában, gépírónőnek készül.)

A beszélgetés az életükre terelődött. Előbb az volt a szándékom, hogy felteszem nekik a provokatív kérdést: vannak-e még munkások? De már a puszta légkör, amely itt körülölelt, lehetetlenné tette, hogy ezt megkérdezzem. Most jöttek haza a munkából, a férfi már papucsban volt, mellette az újság, annak olvasásában zavartam meg. A fiú inget váltott, s felvette a kimenőruháját. Minden jel arra vallott, hogy a szívszerelméhez készül. Ki ne ismerné azt a hangulatot, amikor a munkáscsalád végre megpihenhet, a napi munka piszka, fáradtsága, hajszoltsága után kicsit megmosakodhat, fellélegezhet a maga kis otthonában? Itt, tőlük kérdezzem: munkások-e? Hát kik lehetnének? S hogy mennyire azok, s hogy mily kevéssé változott az ő világuk, az kiderül abból, amit mesélnek.

A férfi beszél: — „Ha nem kezdődött volna el 48-ban a huzavona Németországért, éhen halhattunk volna tőlük. Így, ahogy mondom: éhen haltunk volna. Az amerikaiak... finom cég, mondhatom. Persze, amikor kezdtek félni a szovjetektől, akkor egyszerre csak volt hitel, meg építkezés, meg termelés. Magának... vagyis... hogy is mondjam... neked megmondhatom: a szovjeteknek mi sokat köszönhetünk, egészen függetlenül attól, ami odaát van. Bár nekem arról is megvan a magam véleménye. Nem hiszek én el mindent, amit ezek firkálnak... Ha csak a szökevényeket veszem, akik odaátról, tőletek idejöttek, a mi hajógyárunkban is dolgoznak jó páran. Hát kik ezek? Olvasom, hogy ilyen tudós meg olyan tanár szökött ide. Meglehet, hogy itt jobban érzi magát, meglehet, én nem tagadom. De akik hozzánk kerültek... folyton részegeskedtek, bicskáztak, csak dolgozni nem akartak, azt nem. Most már kicsit megjuhászodtak, de csak azért, mert jónéhánynak kitették a szűrét. No meg mi is elvettük a kedvüket a randalírozástól. Hát ez a társaság mit bizonyít? Hogy odaát mindenkinek rossz? Hát ezeknek itt is rossz, kérem, ha úgy veszszük. Dolgozni mindenütt kell, igaz? Mindenütt.

Hogyan élünk? Hát az igaz, hogy most jobb, mint azelőtt volt,

a háború alatt meg után. Persze, hogy jobb. De jó? No, mondd csak meg, Grete, mibe kerül nekünk csak a koszt? 70 márka négyünknek, pedig odabent olcsó, jó ebédet adnak. A lakás, az hál' istennek, régi, 41 márkát fizetünk érte. De kérdezze azokat, akik az új lakásokba költöztek. Nem mondom: szépen építkeztek, nagyon. De aztán fizetni is szépen kell: 80—90—120 márka lakbér egy kibombázottnak. Hát hol van egy munkásembernek annyi pénze? Én 85 márkát keresek egy héten (persze, abból lejön az adó, meg a betegségbiztosítás, ami kitesz 18 márkát.) A fiam, az meg valóságos tőkepénzes: 105 márkát kap hetenként. Dehát az ő keresetét félretesszük, hogy lakást tudjon venni magának. Egy lakásért meg elkérnek 4000, meg 6000 márkát is, kedvesem. Legutóbb 8000-ért kínáltak egyet. Ő hiába vár szociális lakásra, hiszen nincsenek „pontjai".* S ha egyszer megvan a lakása, nem számíthatunk rá. Nősülni akarsz, nemde? — A fiú szendén lehajtja a fejét. Már menne is, csak ne lenne itt ez az ismeretlen vendég. — Szóval így vagyunk, kérem, ezért kell a Gretének is dolgoznia. Pedig már öregmama ő, igaz, aranyoskám?"

Én szabadkoztam helyette, bár Grete valóban megöregedett, ezt nehéz lenne tagadni.

— „Hát biztos, hogy nem könnyű az élet — mondja az asszony fáradtan, kicsit rezignáltan —, dehát örüljünk annak, hogy most így van. Legalább van munkánk. Az is nagy dolog. Csak maradjon így. Meg aztán a te túlóráidat se felejtsd el."

Kiderül, hogy a férfi minden pénteken este újra visszamegy a gyárba, hogy még egy műszakot ledolgozzon. Szombaton ugyanis nem dolgoznak, a 44 órás munkaidő 5 napra oszlik el.

— S ha az már nem lesz, akkor mi lesz? — veti ellene a férj. — Már most futkosnak összevissza odabent a megrendelések miatt, már jövőre sincs elég! Csak ne áltassuk magunkat!

A szomszédaikra, egy fiatal házaspárra terelődik a szó, akik nemrég egy használt kocsit vettek. A fiatalasszonynak azóta fejébe szállt a dicsőség, folyton a kocsival hivalkodik. Utálják, undorító-

* Az ún. szociális lakásokat, amelyekért csak kisebb lelépést kell fizetni — 1000—2000 márkát —, a kérelmező lakáshelyzete, szociális helyzete, a várakozási idő, a gyerekek száma stb. szerint osztják ki. Az igényjogosultság fokát pontokban fejezik ki. Akinek megvan a minimális 81 pontja, azt felveszik a kérelmezők lajstromára. A szociális lakásépítést egyébként máris erősen csökkentették, s még inkább le fogják csökkenteni.

nak tartják, mert mindenáron polgárnak szeretne látszani. Odahaza krajcároskodik, a postással veszekszik, ha 10 pfennig portót kell fizetni, de „neki kocsija van...” — Pukkadjon meg vele együtt!

Nekik nincsenek ilyen ambícióik. Ahogy Grete mondta: egészen jól kiegyeznének azzal, hogy minden maradjon úgy, ahogy most van. Mert nagyon félnek attól, hogy rosszabb lesz.

— „Hát ahhoz mit szóljunk, hogy 1962-ig fokozatosan és végül is teljesen megszüntetik a lakókat védő törvényt? Attól kezdve minden háziúr úgy állapítja meg a béreket, ahogy akarja. S akinek nem tetszik, annak ugye kívül tágasabb. Mi lesz ebből?”

Aztán ők kérdeznek, s nekem kell válaszolnom, hogyan élnek az emberek nálunk. Nem szépítek semmit, de nem is hallgatom el a jót. Nagyon figyelmesen hallgatnak. Azzal az érzéssel búcsúzom el, hogy körülbelül így is képzelték: náluk ma még ebben-abban jobb a helyzet, különösen az iparcikkek olcsóbbak; nálunk viszont gyors a fejlődés, és ami nekik talán még fontosabbnak tűnik: biztos a jövő.

RUHR-VIDÉK

Sohasem fogom elfelejteni azt az éjszakát a Ruhr-vidéken. A kis vendégfogadó, amelyben megszálltam, már éjfél után becsukhatott, én viszont csak egy óra felé értem oda, és a bejáratot sehogyse találtam meg. Zörögtem, de hiába, még ki sem nézett senki. Most mit tegyek? Éjnek idején a Ruhr-vidék kellős közepén? Minden holmim fent a szobában, a szemem leragad a fáradtságtól. Csapjak botrányt, menjek el a rendőrségre? Semmi értelme. Inkább kicsit körülnézek a környéken, hátha találok egy másik szállót, s reggelre visszajövök a dolgaimért.

Beültem a kocsiba, nekiindultam az éjszakának. És hajnalig meg sem álltam: mert attól, ami elém tárult, a fáradtság kiment a szememből. Félelmetes vidék ez, elsősorban a halott, néptelen utcák végtelensége félelmetes. 5—8—10 kilométert gurulhatsz egyfolytában az 1—2 emeletes alvó házsorok közt, anélkül, hogy bármi is megszakítaná ezeknek az óriási munkás-lakótelepeknek az egyhangúságát. A városok már teljesen összenőttek. Közben aknák és gyárak, aknák és megint gyárak. Az egyik útkanyarulat után szinte káprázik a szemem: mi ez a kivilágítás? Mint valami óri-

ási karácsonyfán a gyertyák, úgy lógnak a lámpák az akna hatalmas szállítótornyának minden részén: szinte nappali világosság. Az út a magasban visz el mellette: odalent kis hangyáknak tűnnek a munkások. Aztán lángot vető kohók következnek... No de most mégis kiérhettem valamelyik városból — meredek dombok között vezet az úttest. De milyen furcsa dombok ezek! Aztán egy erősebb utcai lámpa fényt derít a különös látványra: szénből, fekete Ruhr-vidéki szénből „építették" őket. Valóságos dombvidék, az elfekvő szénhalmok vidéke. Újra házak között vezet az út, egy éjszakai villamos bandukol előttem. Elhajtok mellette: néhány utas bóbiskol benne, a kalauz csengetése a csendbe hasít. Az egyik táblán felirat: a városközpont felé. Melyik város lehet ez? Fogalmam sincs, merre járok. Essen — jelzi az egyik cégtábla —, a gyárvidék központja. Furcsa, várszerű épület közeledik: a vilmosi Németországban volt divat ilyeneket építeni; komor, ijesztő alkotmány, az út másik oldalán is hasonló építmény — a kettő között, az úttest felett átjáró ível, rajta nagy betűkkel: Friedrich Krupp... Mert Krupp és Essen egy és ugyanaz. Az utcát is Kruppról nevezték el. Bent vagyok már a város szívében: kísérteties így hajnal felé ez a sok kivilágított kirakat, a sok hangos neonreklám. Kinek ordít? Egy lélek sincs az utcán. Újra tábla villan elém: Villa Hügel, áll rajta, és utána: India művészete. A táblák irányát követem: a Villa Hügel parkos domb tetején áll, hatalmas kastély, valamikor a Krupp-család rezidenciája volt, Vilmos császár és Hitler is járt itt. Háborúkat terveltek ki ebben az épületben. Most kiállításokat rendeznek benne.

De már vörösödik az ég alja... Lassacskán vissza is térhetnék a fogadóba...

Nem bántam meg, ez a kényszerű éjszakai út többet mutatott meg Nyugat-Németország igazi arcából, mint a sok ezer kilométer, amelyet az Autobahnon tettem meg. Itt, ebben az áthatolhatatlan rengetegben értettem meg W. urat, aki oly kevéssé bízik a „maga" munkásaiban, itt sejtettem meg, miért félnek úgy az oly kicsiny erőnek látszó kommunista párttól, miért terrorizálják a kommunistákat, itt vált világossá, miért alapított a katolikus egyház 1958-ban külön Ruhr-püspökséget, élén Hengstbach jezsuita páterral, miért küldik ezerszámra az üzemekbe az „ipari lelkiatyákat" (igen, így szólítják őket: Industrieseelsorger), miért adták át a tőkések villáik egy részét a klérusnak munkásiskolák céljára (a „találkozás házainak" nevezik ezeket a jezsuita vezetés

alatt álló „átképző" intézeteket), miért etetik az embereket a bulvárlapok sivár szenzációival... Igen, és még sok minden mást is itt értettem meg.

Mert a Ruhr-vidék alvó óriás. S ha ezzel az óriással baj van, akkor nagy baj van. Ezért kell altatni.

Éjszakai kalandos utam másnapján délután, az országúton felszedtem valakit, egy autóstoppost. Furcsa, kicsit púpos, alacsony emberke volt, 50 év körüli, foglalkozására nézve raktárnok az egyik aknában. A vonatát lekéste, ezért kéredzkedett a kocsiba. Kommunista volt? Semmi sem bizonyította. Azt a körülményt, hogy a véletlen egy magyar újságíróval hozta össze, teljesen egykedvűen vette tudomásul. Neki teljesen mindegy, hogy ki vagyok: magyar vagy nem magyar, újságíró vagy nem újságíró — a lényeg, hogy arrafelé megyek, ahol ő lakik. Nem szívesen beszélt, valósággal faggatni kellett, s azt hiszem, szívesebben vette volna, ha békén hagyom. Csakhogy hát mégis a „vendégem", és a fuvarért kvázi „fizetnie" illik... Úgy hiszem, eleinte csak ez kényszerítette rá, hogy ki-kibökjön néhány mondatot. De ebből is kiderült annyi, hogy jól ismeri a helyzetet, sokkal többet tud a Ruhr-vidékről, mint egy raktárnok általában tudhat.

— Az okosok — morgott, amikor a tavalyi krízis után érdeklődtem —, most aztán megnézhetik magukat. Kellett nekik rövidített munkaidő!... Hát megkapták — köpött ki az ablakon —, megkapták.

— Hogyan érti ezt? — nógattam. Sehogy se értettem a választ.

— Volt itt tavaly olyan rövidített munkaidő, hogy csak úgy feszítette az indulatokat. Dortmundban, Bochumban, Hattingenben, a Rheinstahlnál, a Thyssennél, a Mannesmannéknál — 26 órát dolgoztak meg 32 órákat egy héten.

— Ugyanazért a bérért?

Érzem, bár nem látom, hisz az utat kell figyelnem, hogy megvető pillantást vet rám.

— Ph... még csak az lenne a szép.

Megint elhallgat.

— A textiliparban is ilyen volt a helyzet? — kérdem.

— Ott még cifrább volt. Hónapokig két napot dolgoztak egy héten.

— No de ennek most vége, ez csak tavaly volt — teszem hozzá

bátortalanul, mert a bácsi már nagyon mérges. Tudatlanságom, úgy látszik, megdöbbenti.

— Vége? Minek van vége? Mert egy kis lélegzethez jutottak? S meddig fog ez tartani?

— Nem tudom.

— Semeddig, aztán kezdődik majd minden elölről... áh! Ünnepelünk, ez most az új divat, ünnepelünk kérem... Ha egy nap nem dolgozunk, akkor azt úgy hívják, hogy *„ünnepi"* műszak (Feierschicht)... Szép, ugye?

— Hát...

— Minálunk a bányában most volt a harmincötödik ilyen „ünnep"... Eddig 600 márkát húztak ki a zsebemből. S merjek egy szót szólni...

— Miért, akkor mi van? — kíváncsiskodom. De úgy látszik, ez gyanakvóvá teszi, mert elhallgat. Csak egy idő után szólal meg, mint aki magában azt mondja: bánom is én...

— Mi van, mi van? Repülök szép csendben Nem csinálnak ők abból semmi nyilvános ügyet, hiszen finom emberek... Csak úgy szépen, négyszemközt, megmondják, hogy máskor legyen okosabb. És mi már olyan okosak vagyunk!

Düh fogja el, szinte érzem, hogy maga is meg fogja bánni, amit mondani készül:

— Egy sz... az egész. Úgy kuksolnak, úgy hallgatnak, hogy... Mindenki attól fél, hogy kommunistának nevezik. Látná, hogy az elbocsátások idején mi volt itt. Senki sem akart feltűnni, mindenki úgy lopakodott a tárnához, nehogy valami főnökféle meglássa. Kommunista! Etették itt a népet a gazdasági csodájukkal. Meg is ették szépen. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején látta volna: dolgoztak, mint az állatok. Nyolc óra naponta? Tízet, tízenkettőt, vasárnap is. Olyan éhesek voltunk, mint a farkasok. Kellett a ruha, a lakás, a motorkerékpár... Majd felfordultunk már, annyit rakkoltunk. S hányan rokkantak meg, de hányan!... Most meg fogják a fejüket.

— Miért — vetem közbe —, maga talán tagadja, hogy sokat kerestek annak idején? — De már bánom is, hogy megszólaltam, mert úgy lászik, újra hallgatásba süllyed. Nagysokára szólal csak meg:

— Tagadja az ördög. Én is akkor szereztem lakást. Bárcsak tudnám most, hogyan szabaduljak meg tőle. Már hirdettem is, másikat keresek valami régi házban. Jó lesz nekem az is. Ötvenezer

embert tettek ki — az első rezzenésre. Nekem ki biztosítja, hogy a következő menetben nem rám esik a választás? Ha ezeknek ott fent valami nehézségük van, akkor nekünk itt végünk van. Addig? Ó, puszipajtások vagyunk: a derék munkás így, a derék munkás úgy...

— No, de maga mit csinálna, ha egyszer nincs megrendelés? — provokálom.

— Nincs megrendelés? Akkor miért teljesítünk ugyanannyit, mint az elbocsátások előtt? Mert azt bebizonyítja magának a mi üzemi tanácsunk: 20 százalékkal kevesebben vagyunk, s ugyanannyi a termelés. Ugyanannyi, dekára, pontosan.

— Érthetetlen.

— Mi érthetetlen? Most olcsóbb a szenünk, jobban tudnak versenyezni. Semmi sem érthetetlen. Nagyon is érthető! Ravasz társaság ez, kérem, ravaszabbak, mint a régiek, de még mennyivel! Múltkoriban meséli a szomszéd: náluk, a Bonifáciusz-aknában harmincan dolgoztak egy munkahelyen. Hetet kivágtak, maradt huszonhárom. A munkaidőt meghosszabbították egy fél órával, 8 órára, s kijelentették: a teljesítménynek nem szabad csökkennie. Szóval egy tizenötöddel több munkaidő, egynegyeddel kevesebb ember — a teljesítmény marad. Slussz.

— Hallatlan! — szalad ki a számon.

— Hallatlan? Mindennap hallhat ilyeneket, hol itt, hol ott. Most kitalálták, hogy nem jó dolog az elbocsátás. Igen, nem jó dolog. Erre most jöttek rá. Odamennek a munkásokhoz, azt mondják: nézzétek, hát így vagyunk, meg úgy vagyunk — háromszáz ember itt sok, el kellene bocsátani, mondjuk negyvenet. Dehát most tegyünk ki negyven derék munkásembert az utcára, az sem igazság. Testvérek vagyunk, nemde, a cég az a mi nagy családunk. (Megette a fene az ilyen családot!) Nos, hát maradjon minden szépen úgy, ahogy most van, s a kétszázhatvan emberre jutó bért, azt szépen elosztogatjuk mind a háromszáznak.

— Szép kis terv. S mondja, a munkások hagyják?

— Hagyják? Hát próbálnák nem hagyni. Senki sem tudja, hogy ki lesz az a negyven! Hátha ő is közte lesz, s akkor még mindig jobb a kevesebb bér. Talán menjen el építkezésre segédmunkásnak egy vájár?

— Én csak kérdeztem — mondom egészen meghunyászkodva, úgy rám förmedt.

— Kérdezni, azt lehet — mondja gorombán-gúnyosan. — De

válaszolni már nehezebb. Mit mondjak én, ha kérdeznek: mi lesz? A lapokban folyton a válsággal fenyegetnek bennünket, üljünk csak nyugodtan a fenekünkön. Hát ülünk, mit mondjak, ülünk.

— Mondja, sztrájk nincs?

— Van, kis sztrájkok mindig vannak. Csak az újságok hallgatnak róluk. Ahol van egypár karakán fickó, ott be tudnak ám fűteni nekik, a prolinak már fogy a türelme. Dortmundban én is ott voltam — parázs hangulat volt. Mert még csak ez kell nekünk, egy kis atomháború... a náci generális urak már úgysem férnek a bőrükbe. Most hadimegrendelésekkel próbálják magukat szanálni, a textilben is meg az acéliparban. Annak is mi isszuk majd meg a levét... Csak kevés a bátor ember, nagyon kevés — sóhajt fel. — Ismerek én olyan üzemi tanácselnököt, aki előtt még az igazgató úr is haptákban áll, bizony. S annál nem is mernek úgy ugrálni.

— S ki az az ember? Kommunista talán? — kockáztatom meg a kérdést.

A válasz rövid.

— Nem tudom, nem is érdekel.

— S mondja, az NDK-beli munkások életéről mit tudnak itt?

— Hát azért körülbelül tudják, hogy mi ott a helyzet. Néhányan át is mentek. Beszélhettek nekik, hogy így rabság, meg úgy szolgaság, összecsomagoltak s átköltöztek. S hallom, egész jól megy nekik.

— S mondja, az előbb azt mondta, hogy az az üzemi tanácselnök nem kommunista. Dehát kommunisták nincsenek?

Megint a mogorva képét veszi fel.

— Nincsenek? Hát nem hallotta, hogy itt mindenki kommunista? Aki csak kinyitja a száját, azon máris ott a bélyegző: kommunista. Ne tőlem kérdezze, az alkotmányvédelemtől kérdezze. Hogy az mi? Hát, hogy is mondjam, az új Gestapo... Azok több kommunistát tudnak talán, mint ahány tagja a pártnak azelőtt volt. S ők csak tudják. Egyébként egy biztos: ha a kommunisták valahol röpcédulát szórnak, azt szinte mindenki elolvassa, mert ezektől a dumafranciktól már nem várnak sok jót... No de meg is érkeztem. Itt, igen, itt tegyen le.

Kikászálódik a kocsiból. Aztán visszafordul felém, az arca egészen megenyhült, mintha a lelkén könnyített volna. Egy kis mosoly bujkál a szája sarkában. Kezet nyújt, megköszöni a szállí-

tást, s mint aki úgy érzi, hogy még valamit illene mondani, hozzáteszi:

— Na és aztán csinálják jól a dolgukat!

S már el is tűnt a szemben levő új ház ajtaján.

HABSBURG-KÖRÚT, KÖLN

Joachim F. tisztviselő. Huszonkét éve az. De nem tartozik a bürokratákhoz: van szíve, van kultúrája is. Afféle széplélek — a szó jobbik értelmében. Talán elsősorban ezért is iszonyodik oly sok mindentől, ami ma Nyugat-Németországban történik. Ebben persze az is szerepet játszik, hogy osztrák származású (stílszerű, hogy a Habsburg körúton foglaltunk helyet), és ma, egy Németországban leélt embercöltő után is, bécsinek érzi magát, ami az ő képzeletében majdnem annyit jelent, mint budapestinek. Talán azért is olyan beszédes.

— Ó, Budapest, Budapest... istenem, ha én még egyszer oda eljuthatnék! Micsoda város... és a Halászbástya és a nők... Mondja, még mindig olyan bájosak? — Majd elolvad a pesti nőkre emlékezve. Aztán elborul az arca: — Jaj, drága uram, miért is jöttem én ide, ezekhez a „tüchtig" németekhez? (Így mondja: die Deitschen — eu helyett ei-jel, ahogy az osztrákok szokták a poroszokat gúnyolni.) Mert tüchtigek, hű, de tüchtigek... Látja, itt egy új biztosító intézet, ott egy biztosító intézet, amott egy biztosító intézet. Itt egy új bank, szemben még egy új bank. S nézze az épületeket: aranyozott ablakkeretek, acél, króm, minden csak úgy ragyog. Ragyog itt minden... Mondja, uram, mi lesz ebből? A hentesmesteremnek Mercedese van! Hát hogy is lenne ő hentesmester, ha nem lenne Mercedese?! S nézze meg őket, ezeket a Mercedes-lovagokat! Ülnek, s fogják a volánt, és nyomják a gázt... és száguldanak. 110—120—130—140 kilométer... Engem itt szabályszerű őrültnek tartanak, mert agglegény és tisztviselő létemre még nem vettem autót. Micsoda ember, még autója sincs? Pedig higgye el, azért sem veszek! Tehetnek nekem egy szívességet az autóikkal együtt.

Minek ezeknek az autó? Azt hiszi, hogy bármit is megnéznek vagy élveznek? Egy fenét. Az autó, kérem, az itt divatcikk, amit úgy hordanak, mint egy nő az új ruháját. Pöffeszkednek, felvágnak, előkelősdit játszanak, mutogatják, hogy ők az urak. Hát én vagyok

olyan „gazdag", hogy ne legyen autóm. Nem akarok ehhez a bagázshoz tartozni, még a külső jelek szerint sem. Van szép lakásom. Este leülök, olvasok egy könyvet, kiolvasom az újságomat, ez az én autóm, ez az én élvezetem... Mondja, szokta olvasni a *Süddeutschét*? Mit szól hozzá? Hát mondja, nem egy csoda, hogy ilyesmi még van? Micsoda báj, micsoda humor és mégis mennyi komoly mondanivaló... Nem is tudom elmondani magának, hogy az nekem micsoda élvezet... De ezenkívül, uram, hát mi van még itt? Nagy dolog, ha a televízióban egyszer-kétszer egy héten van valami, valamicske, mondjuk a K. professzor — azt nagyon szeretem. De egyébként: sivár az élet, mint egy kaszárnyaudvar. Az autó csak tünet, az okok mélyebben vannak, sokkal mélyebben. Mert ki tagadná, hogy az autó jó dolog, praktikus dolog? Dehogyis vagyok én ellensége az autónak. Nem, amitől én szenvedek, az a felvágás, a nagyratörés, a pöffeszkedés. Újra meg újra ugyanaz, mint a nácik alatt — akkor is olyan nagyra voltak az „eredményeikkel". S aztán hol végezték? Na, mondja, hol? Ültünk a pincében, remegtünk, féltünk, utána évekig nyomorogtunk.

Higgye el, amikor vége volt, 45-ben, azt hittem, most új világ jön. S nem volt-e akkor okom azt hinni? De akkor még nem is lehetett a múltat úgy eltagadni, vagy megszépíteni, ahogy most. Ó, micsoda lehetőség lett volna akkor, hogy ez az ország valóban megújuljon! S már-már úgy látszott, hogy a jó szív és a józan ész győzedelmeskedik. Mert akkor mindenki fogadkozott. A jelszó az volt, hogy belátás, belátás emberek. Az emigrációból nagyszerű írók, tudósok jöttek haza, mindenütt megindult a vita, a szellemi pezsgés, a művészi élet. Ennivaló, igaz, nem volt. Mégis úgy éreztem: sokkal jobb, mint azelőtt. De hol vannak már azok, akik akkor a szavukat hallatták? Sehol sincsenek, elbújtak az oduikba, hallgatnak, lapulnak. Azt szokták mondani, hogy a német a költők és a gondolkodók népe. Szép kis költők, szép kis gondolkodók... De hát nem is akarom a szemükre vetni, megértem őket... Ki tud írni, ki tud alkotni ebben az „über alles" légkörben? Itt csak megfulladni, meggebedni lehet.

Nem, nem vagyok hálátlan. Van néhány remek ember. Itt van az a professzor is, akit említettem. Igazán kitűnő előadást tartott a mai ifjúságról. Azt hiszi, hogy ezek a fiatalok tudják, hogy mi volt itt a Hitlerék alatt? Semmit sem tudnak. Csak azt tudják, hogy a németek elvesztették a háborút, mert az a csúnya Hitler elron-

totta a vezérkar szép számításait. Így tudják, így bizony. Hogy mi volt akkor?... Fogalmuk sincs. Ó, uram, de borzasztó volt, még emlékezni is rossz rá: úgy éltem akkor, tudja, mint egy szigeten. Körös-körül háborgó tenger: brutalitás, besúgás, piszok, vér. Minden este úgy menekültem a lakásomba, mint egy hajótörött. S aztán már a lakásban sem volt nyugta az embernek. Jöttek a bombázók — borzalmas éjszakákat éltünk át. De a halálfélelemnél is rosszabb volt talán, hogy még éjszaka is együtt kellett lennem ezzel a náci hordával, és örökké és mindig minden szóra figyelni... Á, nem is folytatom...

Hogy most hogy van? Nem, azt nem mondhatom, hogy ugyanott tartunk. Még nem! De már ismét felül vannak, higgye el. És ugyanazok a pofák! Látta a *Rose-Marie*t, a Nitribitt-filmet? Vagy a *Csodagyerekek*et? Nohát, mit mondjak magának, hát ilyenek, sőt még ilyenebbek. Ha tehetném, odamennék Schröder úrhoz, a belügyminiszterhez, s azt mondanám neki: szóval, maga azt állítja, hogy a film túlzott? Hát kérem, jöjjön velem, majd megmutatom én magának, hogy ez még kismiska... Hogy ezek végre — egyszer! — mertek is valamit mondani? De az igazság uram, ennél sokkal cifrább, sokkal. Tudja, néha elgondolom, ha Heine élne... Micsoda alakokat tűzhetne a tolla hegyére!

Csak az a szomorú — s tulajdonképpen ezért vagyok úgy kétségbeesve —, hogy az emberek újra hagyják magukat elkábítani, ez az ócska limlom a luxus megszédítette őket. Látta az üzleteket? Nézte például ott szemben azt az ékszerészboltot? Arany és platina és gyémánt roskadásig. Mondja, ez kell a népnek? Ki tudja ezt megfizetni? Beszéltem az amerikaiakkal, akik elmondták, hogy a Brodway-n sincs ennél nagyobb zsibvásár. Tíz éve még kilátszott a feneküket a nadrágjukból, most meg arannyal fizetik a nőiket. S mintha már mindenki elfelejtette volna, hogy ki gyártotta annak idején a mérgesgázt Auschwitznak, a bombázókat, amelyek elpusztították fél Európát, a tengeralattjárókat... á... No de mindegy, mit izgatom itt fel magamat és magát? Mi úgyse tudunk ezen változtatni. Nézze, én már nem vagyok olyan fiatal, valahogy csak eltöltöm azt a pár évet, ami még rám vár. Talán addig nem lesz háború. Bár ki tudja? Ki tudja, mi lesz ebből?!

Így kesergett nekem Joachim F., derék tisztviselő, 1959 júniusában, Kölnben. Az álliberális, bár színvonalas lap, amelyért úgy rajongott, önmagában is elárulja, hogy még vannak illúziói. De olyannyira kétségbe volt esve, hogy a végén még én vigasztaltam,

mondván, hogy nem eszik ma már olyan forrón a kását, mint 1933-ban, kicsit megváltozott azóta a világ arculata is, sokkalta nagyobb az erő a mi oldalunkon... De nehéz volt lelket önteni belé — ez a 25 év kiszívott belőle minden optimizmust, minden hitet.

HEINE-SZOBA, DÜSSELDORF

A kis dohos szoba félhomályában, üvegbura alatt a halotti maszkod, körös-körül néhány száz könyved, kéziratod... Ide száműztek hát Téged, drága nagy barátunk, Heinrich Heine!... A düsseldorfi városi könyvtár hátsó lépcsőházából nyílik a vasajtó, amely csak nagy ritkán tárul fel hódoló vendégeid előtt. Tán csodálkozol rajta? Nem, nem hiszem. Te mindenkinél jobban tudod: az is csoda, hogy ennyi hely jutott Neked. Hamburgi szobrod ma is Franciaországban áll, múzeumod nincs, szülőházad lebombázták. Itt, szülővárosod utcáin egy emléktábla, egy felirat s egy rólad elnevezett utca, — ez minden, ami nevedet hirdeti. Valamikor a császári korban, Berlinből jött a szigorú parancs: a Heine-szobor ne állíttassék fel Düsseldorfban. Hitlerék elégették a könyveidet, most meg Bonn hördül fel, ha valakinek eszébe jut Neked, a „nemzetietlen" és „istentelen" felforgatónak piedesztált emelni. Nézem megkínzott vonásaidat... persze, eltűnt ifjúkori lányos, puha bája. Szigorú, kemény az arcod, szemed beesett, orrod élesen nyúlik előre, szájad keserűen összehúzva, állad lágy vonásait öreges szakáll rejti, göndör sörényed már sehol, helyén gyér haj tapad a koponyára... Te drága Mester, mégsem vagy halott. Nem zártak volna ide száz évvel a halálod után, ha az lennél. Hidd el, még most is tartanak Tőled. Joggal — mert Te kellenél, a Te szíved, a Te eszed, a Te szemed, a Te iróniád, a Te gyűlöleted és szeretet, a Te szenvedélyed, és igen: a Te nagy-nagy németséged, hogy legyen, aki a világ fülébe harsogja az igazságot „a fekete-vörös livrés, hő lelkű lakájok" Németországáról, hogy legyen, aki megírja az új *Téli regét*...

Ó, hogy remegnének, hogy bújnának nyilaid elől, a népek hahotájába fulladna ez az ő „demokráciájuk" a csodáival együtt, és szavadból erőt, bátorságot merítenének azok is, akik ma még meghunyászkodnak. S hidd el, az „anyag" ma még „hálásabb" — ezt Joachim barátunknak igazán elhiheted. S Te talán még neki is

tudnál hitet adni. Mert ő is, mint sok-sok kisember odaát, míg az égi mannát, úgy várja a bátor, az igaz szót, a Te hangodat, Heinrich Heine.

DEMOKRATIKUS OKTATÁS

Fekete, szúrós tekintetű, 45 év körüli férfiú. A bal karja béna, csak a keze fejét tudja mozgatni. Egy mosószergyár ügynöke — ezen azonban nem valami szegény vigéc értendő. Épp a napokban cserélte ki az autóját, az új Opel Kapitän lent áll a ház előtt. Háromszobás lakása is polgári jómódról tanúskodik. Egy nagyobb társasággal együtt látogattam meg, akik azonban csak a feleségét ismerték, őt magát nem. A beszélgetés alatt többnyire hallgatott, csak amikor már a többiekből kifogyott a szó, akkor fordult kérdőn felém.

— S mondja, kedves uram, ön ott micsoda?

— Újságíró.

Hm — morgott maga elé. — Persze, valamiből ott is meg kell élni. — Rám nézett. Arckifejezése „megértést" igyekezett mutatni, kicsit mosolygott is, amúgy cinkosan.

— Igen. Miért, itt talán nem kell valamiből megélni? — mosolyogtam vissza, nem kevésbé cinkosan.

— No, persze, persze. Csak hát itt azt írhatja az újságíró, amit gondol... — Megint mosolygott.

— Úgy gondolja? — válaszoltam tettetett naivsággal. — Mondjuk, megírhatnám maguknál, hogy az én véleményem szerint a kommunistáknak van igazuk?...

— Tudtam, hogy ezt fogja mondani — diadalmaskodott. — Tudtam. Miért éppen ezt a példát választotta? Hiszen köztudomású, hogy a kommunista párt be van tiltva. — Újra kényszeredetten mosolygott. — De egyébként: mindent megírhat, amit csak akar.

— No de ha én éppen ezt szeretném megírni? — makacskodtam.

— Ezen nem mérheti a sajtószabadságot. Itt nincs talaja a kommunistáknak, uram, itt senki sem akarja olvasni az ostoba dogmáikat...

Ez erős volt. Láttam is az arcán, hogy már megbánta. No de csak rajta, lássuk, mi lakozik benne.

— S azt mivel magyarázza, hogy Franciaországban, Olaszországban, Angliában, még Amerikában is van kommunista párt, és ha nem is szabadon, de egyet-mást mégis írhat a kommunista sajtó? Maguknál meg nincs.

Gondolkodott, aztán — mint aki megtalálta a mentő szalmaszálat, felcsattant:

— Maguknál meg egyáltalán nincs ellenzéki sajtó. Itt írhat az Adenauerről meg a kormányról olyanokat, hogy... El se hinné, hogy egyik-másik lap már mit enged meg magának. A fejükre kellene már ütni ezeknek...

Ismerőseim láthatóan feszengenek. Tudom, hogy arra gondolnak: a hang, amellyel házigazdánk az ún. ellenzéki sajtót aposztrofálja, romba döntheti előzetes agitációjuk minden eredményét, hisz folyton-folyvást azt akarták nekem bizonyítani, hogy itt ilyen meg olyan szabad az ellenzék. Ez a vadember meg fenyegetőzik, mint valami barnainges...

— Nálunk valóban nincs ellenzéki sajtó — mondom. — De mi nem is mondjuk azt, hogy nálunk mindenki számára van szabadság. Ez az egyik nagy különbség a polgári demokrácia és a miénk között. Mi azt mondjuk: demokrácia a népnek, másnak nem. Maguk meg azt mondják: demokrácia mindenkinek. S lám, kiderül, hogy ez nem igaz.

— De hisz maga mondta az előbb, hogy a nyugati demokráciákban van kommunista párt — vonul vissza rugalmasan vitapartnerem.

Most mit magyarázzak neki? Hogy ott sem a kommunisták szép szeméért engedik meg a párt működését? S hogy nagyon is korlátozott az a szabadság, amelyet a parlamenti játéktér megenged? S a manipuláló választási rendszerek... De nem, ne engedjük a vitát más mederbe terelni, maradjunk csak szépen a Német Szövetségi Köztársaságnál, állja a vitát itt, hisz itt él, ezt a demokráciát védelmezte!

— S ha a nyugati demokráciákban így is van (bár ehhez egyetmás hozzátehetnék) — teszem fel újra a kérdést —, akkor miért éppen itt nincs így? Miért kellett Nyugat-Németországban betiltani a kommunista pártot? Utoljára úgy emlékszem, Hitlerék tiltották be, s azokat csak nem tartja talán valami nagy demokratáknak?

— Nem kellett volna betiltani — bátorodik neki a társaság egyik tagja, akinek lelkiismeretét a nácik emlegetése kicsit meg-

mozdította —, az Adenaurék ostobasága az egész. Nem volt az olyan veszélyes... Csak az ellenségeinknek használtunk vele, nekik adtunk egy érvet...

Így mondja: az ellenségeinknek. De a házigazdánk, úgy látszik, észre sem vette ezt a felettébb „lojális" fogalmazást. Az oldaltámadás láthatóan megzavarta:

— Hogyhogy? Hogy érti ezt? Meddig kellett volna várni? Amíg a Reimann „elvtárs" bevezette volna a kommunizmust? — Egészen nekidühödik, most már nem is velem vitatkozik, hanem a közbeszólóval: — Hogy aláássák a mi demokráciánkat? Ezt a nyálas liberalizmust, ezt kellene kiirtani...

Hangja élesen hasítja a levegőt.

— De Helmuth!... — szól rá a felesége tágra nyílt szemmel.

— ...Úgy értem: magunkból, persze! — teszi hozzá dühösen a férfi.

— Kérlek, mérsékeld magad, utóvégre csak beszélgetünk...

— Beszélgetünk, beszélgetünk, mindig csak beszélgetünk! Egyszer aztán azon vesszük észre magunkat, hogy a nyakunkra tették a kést. Hát nem és nem!!

A társaság nem ocsúdik fel. Tudom jól, hogy ismerőseim másképpen vélekednek. Nem kommunisták, nagyon is polgári módon gondolkodnak, de nem is nácik. A kommunista párt betiltását a gyengeség szégyenletes bevallásának tartják. Mégsem szólnak. Nem azért, mert egyetértenek Helmuth-tal. Ha nem lennék itt, talán kicsit vitáznának is vele. De most a helyzet olyan, hogy őellene szólni annyit jelentene, mint énmellettem kiállni. S erre már nem telik a civilkurázsiból: magyar újságíró, nem is disszidens... Aztán ki is ez a Helmuth... megjárták ők már ezekkel az urakkal.

Még egy kísérletet teszek, hogy szólásra bírjam őket.

— Mondja — veszem vissza a szót —, ha úgy féltik a demokráciájukat, a náciktól miért nem féltik? Épp a napokban olvastam, hogy az ejtőernyősök Freiburgban gyűléseztek... A kommunistáktól féltik, emezektől nem?

— Ejtőernyősök... miért ne találkozhatnának az ejtőernyősök? Nálunk minden hét végén egymillió ember vesz részt különféle találkozókon. Miért ne jöhetnének össze egyszer-kétszer a háborús bajtársak? Ki tilthatja azt meg?

— Ezt szeretném én is megkérdezni. Itt, úgy látszik, senki sem. Úgy tudom, többen is vannak, akik szívesen megtiltanák. S nem is csak a kommunisták...

De hiába a felhívás. Senki sem szól, mindenki maga elé mered. „A nyálas liberalizmus" vádja úgy látszik, megtette a hatását.

— Ugyan kérem...

A légkör kezd kellemetlenné válni. Valaki azt mondja, hogy már késő van, ideje lenne hazamenni. A többiek kapva-kapnak rajta. Tényleg, már éjfél is elmúlt... A társaság felbomlik, de kisebb csoportokra oszolva még itt-ott beszélgetnek.

Egyik is, másik is odajön hozzám. Azt magyarázzák, hogy ne értsem félre a helyzetet, a dolog persze nem olyan egyszerű, nincs arról szó, mintha mindenben egyetértenének ezzel az úrral — és csak olvassam el, hogy valóban mi mindent írnak a sajtóban az Adenauerről meg a Straussról —, abból láthatom, hogy itt mégis-csak szabadság van. De a történtek után ez már elég siralmasan hangzik.

— S megakadályozta ez bármiben is Adenaurékat? Nem, nem érdemes ezen sokat vitázni. Úgy látszik, engem már nem lehet megmenteni a mi házigazdánk „demokráciája" számára — hárítom el tréfálkozva a megnyugtatást.

Helmuth úrnak is kellemetlen kicsit a helyzet, ő is érzi, hogy a hangulat valahogy elromlott... Már az előszobában vagyunk, amikor odajön hozzám, nagyon hosszan és szívélyesen megrázza a kezemet. Valami jót szeretne mondani, valami békéset, kedveset. Budapest iránt érdeklődik, hogy milyen most a város. Ő is járt ott, igen, a háború végén. Szívesen újra jönne, tavaly már el is tervezték a feleségével, hogy jönnek. De hát az asszony megijedt, attól félt, hogy esetleg neki, mármint a férfinak, ott kellemetlensége lehetne. Mivelhogy hát ő a „Feldherrnhalle" tisztje volt, bizonyára tudom, mi az — a hadtest, amely Budát védte.

— Hogyne tudnám — válaszolok. — Pfeffer-Wildenbruch SS-páncélos devíziója... Tessék csak jönni, nem lesz semmi bántódása. Utóvégre csak a kötelességét teljesítette, nemde? A katona mindig a kötelességét teljesíti!

— Úgy is van! — ragyog fel az arca, szinte vigyázzban áll. — Tudom én, hogy a magyar lovagias nép.

— Igen, és egy kis „demokratikus" oktatás is ránk fér — mosolygok vissza. — Bár maguk már adtak nekünk egyszer egy leckét ebből a tantárgyból!...

Értetlenül bámul rám.

Pedig adtak, isten bizony adtak. Csak soha el ne felejtsük!

KASSEL—HANNOVER-AUTOBAHN

Volt még egy drámai találkozásom, az Autobahn egyik kitérőjén, ahol néhány percnyi pihenőre leálltam. A néhány percből vagy két óra lett, mert alig kászálódtam ki a kocsiból, hogy meggémberedett tagjaimat megnyújtóztassam, már ott termett az az ember.

— Nincs valami baj az autóval? Nem lehetek talán uraságod szolgálatára? — kínálkozott. — Ó, hát ez egy Wartburg, egy keleti zónás kocsi... no, ilyesmit is ritkán látni errefelé. Kegyed talán odaátról jött? Nem, hát már látom: H betű — Magyarország —, Budapestről tetszett jönni. Na, nem tesz semmit, megbirkózunk mi ezzel is kérem, javítottam én már lengyel meg orosz kocsit is.

Már az első pillanatban meglepett beszédessége. Rengeteget és roppant folyékonyan beszélt. Szerelőknek nem szokásuk ez. Meg a kiejtése is különös volt. Ugyanis tiszta *Hochdeutsch*ot beszélt, az irodalmi német nyelvet, amelyet egyszerű emberek szájából szinte soha nem hallani Németországban; itt mindenki valamilyen tájszólással beszél. Pedig hivatását tekintve csak motorszerelő lehetett, az itteni automobilklub egyik embere, aki kis javítóműhelynek is beillő, pompásan felszerelt oldalkocsis motorkerékpárján rója az autóutat, és a defektet szenvedő autósok rendelkezésére áll.

Nem lévén semmi javítanivalóm, megköszöntem a szolgálatait (a gúnyos hangsúlya sem tetszett), s azt gondoltam, majd odébbáll. Tévedtem. Az a körülmény, hogy Magyarországról jöttem, úgy látszik, nagyon foglalkoztatta. Mindjárt elmesélte, hogy a háborúban (a másodikban) ő is járt mifelénk. Meg kell hagyni, csodálatos emlékezőtehetsége volt: vagy egy tucat erdélyi és magyarországi helységnevet sorolt fel — *Cepsicendjördj*től *Cékesfechérvár*on át-egészen *Compathel*ig —, hogy igazolja, szívébe is zárta hazánkat.

— Ó, micsoda áldott ország! — áradozott. S mondhatom magának, sehol se fogadtak bennünket jobban.

— Sajnos — szaladt ki majdnem a számon, de elharaptam a szót. Hadd lássuk, kiféle, miféle ez az ember. Kezdett érdekelni a nagy közlékenysége. Ahogy úgy elnéztem a fehér rohamsisakjával a fején, szürke overall-egyenruhájában, rövid, puha csizmájával a lábán, mintha már láttam volna őt vagy társait s éppen Magyarországon... Igaz, azok nem az automobilklub jelvényét viselték a szívük felett...

Most már az is feltűnt, hogy nem vette le a sisakot, bár tűzött a nap és semmiféle szolgálati szabályzat nem kötelezte arra, hogy most is viselje. Mintha már hozzánőtt volna a fejéhez.

Közben eszébe jutottak a romániai „rossz emlékek":

— Ilyen árulást, uram, ilyen árulást! Még a világ nem látott ilyen disznóságot! — fakadt ki. — Még szerencse, hogy a kocsim nem mondta fel a szolgálatot, s kikerültünk a gyűrűből.

— Szóval már akkor is gépkocsizó volt — tapogatóztam egy kicsit előrébb.

— Nem! Miért gondolja? — hangzott a meglepett válasz.

— Ó, hát csak úgy gondoltam. (Úgy mondta: *a kocsim*. Szóval saját használatára volt kocsija — pedig ahogy így elnézem, 1944-ben alig lehetett több 25—26 évesnél...)

Sisakos lovagom közben már a lengyeleket szapulja, éppen a nyugati területeknél tart. No lássuk, mit hord össze róluk. Nemrég voltam Lengyelországban, hadd halljam, mi is van ott. Csodálatosan tudja a leckét:

— Hát uram, tudja mi van ott? Sivataggá tették azt a területet, fű növi be a romokat, a mezőgazdaság — valamikor Németország éléskamrája — dögrováson van, a városok kihaltak.

— Ne mondja! — tettetem a csodálkozást. — Valóban?

— Hihetetlen, hogy mit műveltek, kérem, hihetetlen!

— Hogy érti ezt? — vetem ellene. Hisz ha valaki „művelt" valamit a mai Lengyelország nyugati területén, akkor ő meg a „bajtársai" műveltek egyet s mást. Gonosz, eszeveszett ellenállásuk miatt dőlt itt romba nem egy város. De mint kiderült, nem így érti: őszerinte ugyanis a lengyelek tették sivataggá ezt a területet.

— S mondja — erőltetem magamra a nyugalmat —, honnan tudja, hogy olyan elmaradottak azok a nyugati területek? Járt már ott?

— Járt a halál! De majd én bizonyítok, ha nem hiszi. Várjon csak! — S már szalad a motorkerékpárjához. Egy pillanat múlva a *Münchener Illustrierte* egyik áprilisi számát lobogtatva jön vissza.

— Ezt nézze meg — csap rá az egyik fényképre. „Stettin 1959-ben: megállt az idő." Így szól a romokat ábrázoló fénykép aláírása. Hirtelen átvillan a fejemen mindaz, amit Szczecinben láttam, hisz szinte napra pontosan akkor jártam ott, amikor ez az újság megjelent. Eszembe jutnak szczecini barátaim: ritkán találkoztam náluk optimistább emberekkel. Mert fiatal az egész város, java részük telepes. Idejöttek új egzisztenciát alapítani: itt házasodtak,

s most hallatlan energiával és kedvvel építik a városukat. Eszembe jutott, ahogy nevetve mesélték: tekintettel arra, hogy ifjú házasokból áll szinte az egész város, az utcákat is az „ifik" ízlése szerint keresztelték el: *Szerelem utca*, *Házasok útja*, *Randevú tér* stb. S hogy panaszkodtak a túlon-túl bőséges gyermekáldásra! 100 000-en felül van a gyerekek száma — képzeljük csak el, mit jelent ez iskolateremben, óvodában, bölcsődében! Bárcsak kevésbé gyakran járna arrafelé a gólya!... S az új hajógyár! Soha ekkora nem volt Szczecinben. A lebombázott két kis régi gyár helyén hatalmas, korszerű, vadonatúj üzem épült. S a kikötő: órákon át cirkáltunk benne, egyre több újjáépített rész tűnt elénk: új mólók, új daruk, új raktárhelyiségek — a roppant gyors növekedés száz és száz jele... Itt tehát „megállt az idő?!".

— Nahát! — csóválom a fejem, miközben a folyóiratot lapozom. — Várjon csak! Én is mutatok magának valamit. — Most már nem bánom, ha nem is tudom meg, kicsoda ez a „sisakos" alak. De látni akarom a meglepett ábrázatát. Ugyanis eszembe jut: az aktatáskám egyik rekeszében voltak szczecini fényképek. Azoknak most is ott kell lenniük. Áldom a rendetlenségemet: valóban még nem raktam ki őket, ott lapulnak a helyükön.

— No, nézze csak, ezek is szczecini képek.

Új épületek nőnek ki a romok közül... Az új hajógyár hatalmas csarnoka fénylik... A helyreállított kikötő mólói ragyognak...

Lohengrinünk úgy fogja a képeket, mintha valami kártékony sugárzástól tartana — eltartja őket magától, nehogy megsüssék.

A véletlen valóban fatális: pont Szczecint kellett a *Münchener*nek lehoznia, amikor nálam épp szczecini képek vannak.

Új ismerősöm zavartan hümmög a sisakja alatt. A helyzet kényelmetlen.

— No, de azt maga sem tagadhatja — fordul felém —, hogy ez is van! — bök az újságra, amely a kocsi hűtőjén kiterítve fekszik, és a romokat mutatja.

— Hát az lehet. Hogy éppen ezen a helyen is építkeznek-e már, azt nem tudom. Mindenesetre, mint láthatja, sokfelé építkeznek.

De őt már csak az a terület érdekli, amely a képen látható. Hátha így ki tudja magát húzni a csávából („rugalmasan elszakadni", ahogyan annak idején, 1944-ben mondták). Mutassanak neki olyan képet, amelyből kiderül, hogy *ezen* a romos területen építkeznek. Nagy a kockázat a játékban, hiszen már az is különös véletlen,

hogy ezek a képek nálam voltak, hát még hogy köztük egy olyan is akadjon, amely a nyugatnémet fotoriporter tendenciózus beállítását megcáfolja... Mennyi a valószínűsége? Egy a millióhoz? A százmillióhoz? Még annyi sem!

No de próbáljuk meg: a lottózók sem játszanak sokkal nagyobb eséllyel, mégis játszanak.

Kiterítjük magunk elé a *Münchener*t, és sorra vesszük az én képeimet: van-e egyezés? A játék izgalma mindkettőnket magával ragad. Olyan ez most, mint a rulett — persze kaszinó, pénz és krupié nélkül. De a tét itt „nagyobb".

A kikötői képek, a hajógyár, a tájképek hamar „kiesnek". Következnek a városképek. Ez sem az, ez sem, ez sem. Ez a torony nem azonos azzal, ez teljesen más sziluett...

— No, és ez? — Érzem: remeg a kezemben a kép, annyira felizgatott a játék.

— No, ne mondja! — morog a sisak alól.

— Dehogynem mondom! Látja ezt a három tornyocskát itt a képen, meg itt. Ugyanazok a tornyok! S a *München*er képén csak romok. Itt meg már épülnek az új házak! Csak egy kicsit más szögből fényképezték! Mert a szög, tudja, azon sok múlik!

Diadalmaskodni szeretnék: de most már türtőztetem magam. Utóvégre lovaggal lovagiasan illik viselkedni, főként, ha fehér sisakban jár.

Lohengrinem arcáról eltűnt a kedélyesség. Mintha csak szoborrá vált volna, olyan kemények lettek a vonásai. Szívósan a szemem közé néz, állkapcsát kissé előretolja, mint akinek valami nem jón jár az esze. Hangja most már a vizsgálóbíróé:

— Ön nem tudja, hogy ilyen propagandaanyagot nem lehet az országba behozni?

— Hát kérem, ezek csak fényképek. Egyszerű fényképek, nem propagandaanyagok. Véletlenül voltak nálam.

— Fényképek, fényképek... Nekem mesélheti, hogy véletlenül.

— Mi az, hogy mesélhetem? — emelem fel én is a hangomat. Most már azt is tudom, ha nem is rang szerint, hogy kivel van dolgom. (Mert, aki fasiszta tiszt létére ennyire lecsúszott, azt valami, semmiképp sem eltussolható bűn terhelheti.) — Adja ide azokat a képeket, s alászolgája.

S ezzel már be is ültem a kocsiba. Önindító, sebességváltó, gáz...

A SKIZOFRÉN

Érdekes típus, Szaltikov-Scsedrin tollára való. Minden mondata ellentmond a következő mondatnak; az egyikben radikális, kiabál, elátkozza, szidja a tőkét, a kormányt, a klérust, mindenkit, aki jelenleg hatalmon van, a másikban a modern kapitalizmus, a neokapitalizmus dicsőségét zengi, bebizonyítja, hogy nincs már kizsákmányolás, hogy óriási, amit a „gazdasági" csoda művelt. Egyetlen szívfájdalma van, hogy csak mondatonként lehet kétféleképpen beszélni, ha lehetne, minden szót is kettévágna, hogy az eleje mást mondjon, mint a vége. (Bár van már néhány ilyen fogalma: például a „szociális" piacgazdálkodás, a „megjavult" tőke, a „népi" kapitalizmus stb.) A nyugati világ minden országában lehet találkozni az ilyen „kétfejű" emberrel. De talán sehol sem olyan groteszk, mint éppen itt, Nyugat-Németországban, ahol minden belső ellentmondás oly hallatlanul élesen jelentkezik. Hallgassuk csak:

— Hogy éppen mi üljünk le tárgyalni az NDK-val, Németország Szocialista Egységpártjával? Azt már nem! Nem elég, hogy a *Deutschlandplan*ban megírtuk, hogy végre kimondtuk: tárgyalni kell? De hogy mi egy asztalhoz üljünk, szó sem lehet róla. Máris annyi támadási felületet adtunk, még ezért is bennünket támadjanak? Mindenért a szociáldemokráciát? Nem eleget vesztettünk a legutóbbi választásokon? Hogy miért nem ülünk le? Hát például az Odera—Neisse határ miatt! Ezek ősi német területek, kérem, ezekről sohasem mondhatunk le. Adenauer is így beszél? Na és? Inkább mi beszéljünk úgy, mint ők — az embereket még így is nagyon nehéz megnyerni. Mi aztán igazán nem vagyunk militaristák. Persze hogy azt mondtuk: a munkások menjenek be a hadseregbe, hát nem lehetünk fegyvertelenek! De hallaná, hogy a mi képviselőink milyen élesen támadták a remilitarizálást. S tavaly micsoda parázs tüntetések voltak. Persze nem lehet a forradalmi hangulatot a végtelenségig szítani, nem lehet örökké csak lázítani — mi lenne itt? Abból még baj is lehetne! S egyébként is: a munkások nyugalmat akarnak, nem akarnak harcot. Sőt: munkások sem akarnak lenni. Nagyon szomorú ez kérem, de nincs szolidaritás. Hol vannak már azok a szép idők, amikor az volt a jelszó, hogy segítsük egymást. Mindenki a magáé után futkos, csak a magáé után. Csakhogy maguk nem értik meg ezt a mai kapitalizmust, nem látják be, hogy Keynes-

nek, Beveridge-nek volt igaza, hogy a tőkés gazdálkodás a „welfare economics", a jóléti gazdaság irányába fejlődött, hogy a régi osztályharcnak ma már nincs értelme. Önt nyugtalanítja, hogy a lakóvédőtörvényt megszüntetik? Megmondhatom: bennünket is nyugtalanít, nem vagyunk készek a lakásépítkezéssel, még százezerszámra vannak, akiknek lakás kell. Már előre látom, hogy a háziurak mennyire fel fogják emelni a béreket. Elvileg persze helyes, hogy a lakás árát is a piac határozza meg, de legalább öt évig kellett volna még várni. Majd hallgathatjuk a munkások panaszait... Az új kapitalizmusban...

És így tovább. És így tovább.

Egy szociáldemokratát idéztem, de nem mind az, aki így beszél. S persze nem minden szociáldemokrata beszél így. A vezetők közül azonban sokan. Kell ehhez kommentár? Vagy kell válasz arra a kérdésre, hogy az effajta ellenzékiek végső soron kinek segítenek. A tömegeknek-e, amelyeknek hátán egyesek felkapaszkodnak a felügyelő bizottságokba, az igazgatói székekbe, a menedzseri és az egyéb jól fizetett állásokba? Vagy a tőkéseknek, akiket ezek arról igyekeznek meggyőzni, hogy azért ebben a megváltozott világban sem árt egy kicsit ellenzékieskedni, hadd lássa a proli, hogy milyen „szabad"?

VERGŐDŐK

Többnyire antifasisztákról van szó, akik borzadva, de tétlenül nézik, hogy újjászerveződnek a sötét erők — mert nem tudják magukat kiszakítani az antikommunizmus hipnózisából.

— Hogy milyennek látom a jövőt? — mondta nekem az egyik. — Feketének, kedvesem, feketének. Ebből nincs kiút... Kik vagyunk mi, egypár száz, egypár ezer értelmiségi. Nem mondom, az ország legjobb koponyái közénk tartoznak, ragyogó elméjű emberek. De annyi hatalmunk van itt, mint magának. Mibe szólhatnánk bele, és hogy szólhatnánk az emberekhez? Egy brosúrát sem tudunk finanszírozni: látja itt ezt a békefelhívást — bár az állam bölcseinek fejében lenne csak egy töredéke annak a józanságnak, mint ami a felhívás aláíróiban van. És így kell egy ilyen körlevélnek kinéznie, ilyen papírra kell nyomtatni? Amikor itt a lényegről van szó, a jövőről, arról, hogy a nép fennmarad-e vagy elpusztul? Nekem egyszer elmesélték, hogyan fest az, amikor

világhírű tudósok azt kénytelenek számítgatni, hogy mibe kerül majd a békefelhívás portója! Siralmas helyzet ez, kérem! S a másik oldalon: milliók és milliárdok a háborús pánikkeltés és uszítás szolgálatában. Aztán meg, ha mi itt valamit csinálunk, az NDK sajtója azt nagyban üdvözli. Mit is tehetne mást? Itt pedig az orrunk alá dugják az újságot, és azzal vádolnak: kommunista ügynökök vagyunk. Maga azt mondja, Thomas Mann is vallotta: az antikommunizmus korunk legnagyobb ostobasága. Én is kezdem ezt hinni. De köztünk sok olyan polgár van, aki még Thomas Mann-nak sem hisz. S ez az örökös fenyegetőzés, ez szörnyű! Nekem is nehéz elviselni (pedig, istenem, a nácik alatt elviseltem egyet s mást), hát még másoknak. Hol itt a kiút? Én nem látom, sajnos nem...

— Védekezés a nácizmus ellen? — mondta egy másik. — Hogy hol tartunk, arra jellemző: az angolok már egy új szót találtak ki a nácizmus újjászervezésére: renácifikáció. S nekik van igazuk. Egy apróság, de épp a napokban olvastam. A *Welt*ben — pedig az nem a *Soldatenzeitung!* — megjelent egy apróhirdetés: „völkisch" gondolkodású tanáremberr házastársat keres. Mit szól ehhez? Már a házassági rovatban is így mernek hirdetni. Épphogy azt nem írják, hogy „náci gondolkodású", mert voltaképpen nálunk semmi különbség a „völkisch" és a „náci" között. S aztán tudja, mit csinálnak a kitüntetésekkel? Az embernek egyszerűen megáll az esze: újra kezdik viselni a hitleri rendjeleket, csak a horogkeresztet távolították el róluk. Szóval a háború, az rendben volt, a „hősök" ma is „hősök", — csak a cégjelzés változott meg. De hogy lehet ma már kibogozni ezt a csomót? Reménytelen! Mint ahogy mindig is reménytelen volt, amióta az emberiség „eltömegesedett". Mert ez tulajdonképpen a baj, az eltömegesedés. S maguknál sincs másképp, kérem, — olvastam én azoknak a könyveit, akik átszöktek ide. Nem, nincsenek többé egyéniségek, nincs többé szabad egyén se itt, se ott, az emberek már csak akaratlan részei a tömegnek. Ha egyáltalán elérhetünk valamit, az csak annyi, hogy egy-egy embert kiragadunk ebből a masszából, ezer közül talán egyet... S ha ezt megtettük, akkor elmondhatjuk legalább, hogy tettünk valamit. A modern történelem megcáfolta, hogy az embereket lehet nevelni — a tömeget csak elrontani lehet...

Persze, vitattam ezeket a képtelen nézeteket, bizonygattam: nem igaz sem az egyik, sem a másik álláspontja. De legfeljebb,

ha azt mondták: bizonyára nálunk is vannak, akik jó szándékúak, és talán az is lehet, hogy nekünk majd sikerül az, amit elterveztünk, de hát itt akkor is reménytelen a helyzet. Amennyire felvillanyozott egy-egy nácival vagy neokapitalistával való szócsata, amennyire lelket öntött az emberbe egy-egy munkás őszinte kifakadása, annyira levertek ezek a beszélgetések. Rosszkedvűen, fáradtan érkeztem meg, útban Berlin felé, Marienbornba, az NDK határára. Néhány száz lépésre a határ előtt, az Autobahnon még megcsodálhattam azt a hirhedt táblát, amelyen — nyilván a következő háború katonái számára — feltüntették, hány kilométert kellene majd masírozni a „keleti területek felszabadítóinak" — Kalinyingrádig, Wroclawig, Gdanszkig —, hisz innen arrafelé alig van utasforgalom. Azután átléptem a határt. Itt is felirat fogadott: „A békeszerető, demokratikus Németországért..." Valami ilyesféle. Szokványos felirat volt, egészen szokványos.

De most úgy olvastam mint az igét: mert jó, nagyon jó, hogy németek írták, németül írták ezt is!

AUSZTRIA, 1961.

Karin

Hogy utazni jó, azt mindenki tudja, különösen gépkocsin, amikor az ember a maga ura, és ott időzik, ahol kedve tartja. De hogy egyedül utazni — még olyan szép országokon keresztül is, amilyen Olaszország, vagy Ausztria — csak félöröm, azt legutóbb Cannes-ból hazatértemben tapasztaltam újra. Hiába: az ember társas lény, és élményei — jók, rosszak egyaránt — éppen azáltal válnak sajátjává, hogy megosztja őket. Mit kezdjen elragadtatásával, ha nem mondhatja el senkinek? Nemcsak a rosszat nehezebb elviselni így, a senkivel meg nem osztható öröm is — bármi furcsán hangzik — szorongást okozhat. Jómagam legalábbis úgy éreztem, különösen azon az estén, amikor Velencében kivert kutyaként kóboroltam. Siettem is másnap tovább, már kora reggel indultam, hátha sikerül estére Bécsbe érnem — onnan már csak egy macskaugrás, és otthon vagyok. A táj persze nem „kímél" — a Gaila sziklábavájt völgyén át vezet az út az Alpokon keresztül, majd a Wörthi tó partján. Május végén is hófedte csúcsok fehérlenek odaát... egyszóval volna miről ámuldozni, ha lenne kinek. De nincs, egyedül vagyok a motorzúgással. Legfeljebb a rádiót hallgathatom, de az sem nagyon csábít, Bécs is, Budapest is „szívet küld szívnek". Néhány percig magamban mulatok a két szpíker és a bemondott szöveg hasonlóságán és különbségén. (A bécsi édeleg, mintha szíve mélyéről köszöntené azt a gráci nagynénit, akinek eddig a nevét sem ismerte. A pesti lemond az efféle színészkedésről, a magyar szövegek sem olyan szívrepesztőek, a felolvasó igyekszik ugyan frissnek, lendületesnek tetszeni, de nem duruzsol úgy, mint bécsi kolleganője. No de most már ezt is tudom... lecsavarom.) Klagenfurt után tábla közli, hogy még jó félnap járás Bécsig, nyomni kell hát a gázt. Nekiszalasztom a kocsit egy dombnak, csak a szemem sarkával kapom még el az útszélen integető alakot: nyilván autó-stoppos, egy darabig el akarja magát vitetni. Fejemen átvillannak ugyan bécsi barátom intő szavai a

magányos autósokra vadászó banditákról s miegyébről, de most már késő: a fék csikorog. Egyébként sem nagyon valószínű, hogy éppen az én Wartburgomat szemelte volna ki az idevalósi Rózsa Sándor; sejthetné, hogy az én napidíjamból nem építhet szállodát Texasban. No de nézzük csak, kivel szerencséltet a sors. Ki az, aki már lihegve babrálja a kilincset...

Így ismerkedtem meg Karinnal.

Az első benyomásom, mit tagadjam, vegyes volt. Fiatal nő szólított meg, hamisítatlan helybeli dialektusban: nem vinném-e el lakóhelyéig, Wiener-Neustadtig? Persze, tessék — mondtam. De míg elhelyezkedett az ülésen, s elrendezte nagyon is kicsiny cókmókját (egy strandtáskán kívül nem volt nála semmi), máris egész sor kérdés villant át a fejemen. Wiener-Neustadt innen több, mint 200 kilométer. Hogyhogy egy nő ilyen messzire eljön, és még egy kis kofferra való ruhát sem hoz magával? Meg aztán csak úgy beül egy idegen kocsijába? Valamit meséltek arról is, hogy a banditák nőkkel deríttetik fel az áldozatot; a hölgy felkéredzkedik a kocsira, aztán retiküljéből előhúz egy dorongot, azzal fejbevágja az utast, a mögötte hajtó bűntársak meg elvégzik a többit... Önkéntelenül is belenézek a hátrapillantó tükörbe, de a mögöttünk jövő Mercedes — népes gyerekseregggel megáldott családdal — nem látszik gyanúsnak, az utána következők sem. Nem kell képzelődni. Aztán más lehetőség is eszembe villan. Utasom némi fizetségért keresne kalandot? Vagy talán anélkül is? De ebben a furcsa gúnyában? Kopott férfi vászonnadrág van rajta, meg egy lumberjack. Nincs is kifestve. Nem, ez nem stimmel: így nem kelleti magát errefelé senki.

Amennyire a volán mellől lehetséges, megpróbálom szemügyre venni útitársamat; huszonöt és harminc között lehet (később elmondta: huszonhét éves), de a korán elhervadt nők jellegzetes jegyeivel. Ha nem is volt talán soha finom az arca, de azért valamikor szép lehetett. Ez a szája körüli mély barázdák, a szeme körüli szarkalábak és a homlokráncok ellenére is látható. Csak valami fájdalom mállaszthatta így el ezt a fiatal arcot... Az egyik szemfoga törött, arannyal pótolták a lepattant részt — ez is öregíti. Izgalmas játék lenne kitalálni a sorsát: ki lehet ez az ember? De erre nincs szükség. Mint kiderül, rendkívül beszédes, s folyvást önmaga sorsa foglalkoztatja.

Már az első mondatai megerősítik bennem az előbbi sejtést: ez a fajta szóbőség a lelkileg megrokkant emberek sajátja — azoké,

akikben túlcsordul életük panasza, és kapva kapnak mindenkin, aki meghallgatja őket. Nem kell faggatni: ő maga veti fel és válaszolja meg sorra az összes kérdéseket. Persze, kezdetben közömbös dolgokról esik szó. Ő is, mint mindenki, aki külföldivel került össze, a cicerónét adja, — magyarázza a látnivalókat, mint valami dilettáns idegenvezető. Csakhogy éppen a vidék, a helységek, amelyeken áthaladunk, szolgáltatja az apropót arra, hogy önmaga életéről beszéljen. Életének legsötétebb korszaka éppen ezen a vidéken játszódott le. Szavai nyomán egy egészen más táj nyílik meg előttem, amelyet a hivatásbeli idegenvezetők nemigen szoktak mutogatni: egy Wiener-Neustadt-i munkáslány életének körképe.

— Látja, ott, ott lenn, azt a fűrésztelepet, az volt az első férjemé — így tér rá a témára. Hatalmas deszkarakások mellett vitt az országút, csak egy pillantást vethettem oldalra, de az is elég volt, hogy egy csodálkozó hang kifusson a számon. Épp elég, hogy indíttatva érezze magát a magyarázatra. Wiener-Neustadtból való, apja mázolósegéd, anyja takarítani jár. Ő maga fodrászatot tanult, még tanonc volt, amikor megismerkedett az első férjével. A férfi úton volt Bécsbe, valami baj történt a motorral, és éppen a fodrászüzlet előtt állt le a kocsija. Karin szép lány volt, 16 éves, a férfinek rögtön megtetszett. Útban visszafelé már nem a véletlen állította le ugyanazon a helyen. — S magának is tetszett az az ember? — vetettem közbe. — Nem, neki tulajdonképpen semmi köze nem volt hozzá. Dehát az autó, a színház, az ajándékok... A férfi dúsgazdag stájerországi család sarja volt, fűrésztelep, szálloda, földbirtok... a szülei boldogsága: a lányuk nagy partit csinál... hát nem lehet ezt megérteni? — Dehogynem, persze, nem is azért kérdeztem — vonulok sietve vissza. A férfi valóban szerette őt, sőt idővel valahogy ő is megszerette a férjét, hozzászokott, őhozzá mindig nagyon is jó volt... De nem így a férfi családja: azok nem tudták elviselni a „rangon aluli" házasságot. Amolyan bigott-konzervatív család volt ez, nagyratörő és roppant rátarti parasztkapitalisták, akik a tőkegyűjtést szinte vallásos áhítattal űzték. Ezért is gyűlölték a sehonnai munkáslányt, aki szeretett öltözködni, szórakozni, élvezni a nagy-nagy gazdagságot, amelybe, mint valami mesébe, hirtelen belecsöppent. Nem, nem is a pénz miatt, amit a férje ráköltött, haragudtak rá — az olyan kevés volt, hogy nekik meg se kottyant —, hanem azért, mert őt nem érdekelte a pénzkeresés. — Tudja — fordul felém —, tudja,

hogy micsoda emberek voltak? — Érzem a hangja remegésén: még most is magyarázza, indokolja önmagának is, hogy helyesen tette, amikor hátat fordított ennek a mesebeli világnak, és visszatért a nyomorba. Mintha valami szemináriumon lennénk, úgy magyarázza a tőkés lélektant, a tőkés világ legáltalánosabb törvényeit. Pedig Karin voltaképpen igen elmaradott teremtés; szellemi szintjére az a jellemző, hogy engem elmarasztalt, mert bár jártam Cannes-ban, kevesebbet tudok a sztárok magánéletéről, mint ő, aki talán már sohasem jut messzebbre Klagenfurtnál vagy Bécsnél. De élete sok mindenre megtanította. — Olyanok ezek — meséli az apósról meg az anyósról —, mint a hiénák. Lesben állnak, és ha valaki összeomlik, lecsapnak rá. Potom pénzért felvásárolnak birtokot, műhelyt, panziót — ami adódik. Itt is most vettek meg egy szállót — tönkrement a tulaj. Meglátja, ők aranybányát fognak belőle csinálni. Van pénzük, modernizálják majd — a többi szálloda ócska, persze, hogy odavonzzák majd a vendégeket. S folyton gazdagabbak lesznek, mert aki már gazdag, az egyre gazdagabb lesz, ez a rend. Amikor otthagytam őket — meséli — azt mondtam a férjemnek, tartson velem, kezdjük el valahol újra az életet. Akkor már megvolt a gyerek is. De erre persze nem volt hajlandó. A gyerekről nem mondom, rendesen gondoskodik — anyámnál lakik, kislány —, épp most írtam neki, hogy balettiskolába kellene járatni, ahhoz van tehetsége, küldjön még háromszáz schillinget havonta. El is fogja küldeni, ismerem őt. De, hogy ő a semmiből próbáljon új életet teremteni, a biztosból a bizonytalanba lépjen, arról szó sem lehetett. Rajtam is hányan, de hányan csodálkoztak: hogyan hagyhattam ott azt a jó életet... Jó élet, istenem... az a baj, hogy sok ember valahogy úgy képzeli, hogy a gazdag ember az egy szegény ember, akinek sok pénze van. Érti mire gondolok?

Értem, persze, hogy értem, de csak hadd mondja ő...

— Szóval nem így van. Náluk nem az a fontos, hogy az ember szépen éljen, hanem hogy a pénz gyarapodjon. Az istenük a pénz. Most 1200-at keresek Schöllernél, mert gép mellett dolgozom, ha van prémium, felmegyek 1500-ra: de boldog ember vagyok, na, mondjuk úgy: boldogabb... Most figyeljen: itt a kanyar után, mindjárt jobbra, az a fogadó, az is az övék. Új székeket szereztek, látom, műanyagfonatút.

Mintha dicsekedne a vagyonával, most olyan a hangja. Pedig nem erről van szó, épp ellenkezőleg, arra büszke, hogy volt ereje

otthagyni ezt a vagyont. Úgy kalauzolgat ebben az elveszett paradicsomban, mint egy elveszett pokolban. Számára valóban pokol volt ez a világ. Gúnyolták, megszégyenítették, nem vették emberszámba. S nem is csak azért, mert könnyelműnek tartották, hanem mert a családhoz nem illőnek találták azt, hogy szeretett volna néha szórakozni, meg szépen kiöltözni. Úgy is beszél a szórakozásról, meg az öltözködésről, mint valami szent szabadságjogról, amelyért feláldozta a Dárius kincsét. Önkéntelenül is ránézek az olajfoltos nadrágjára... De várjuk meg a sorát, felfedi majd ennek is a titkát. S valóban: második házasságának történetében erre is megadja a választ. Most is van ugyan néhány rongya, de azért igen nehezen él, nagy a drágaság, sokszor semmi pénze nem marad a vásárlásra.

— Hogyan — kérdezem —, hát az új férj?

— Az már két éve Kanadában van, most a nyáron jön majd haza.

— S miért ment Kanadába? — értetlenkedem.

— Hát mert nem volt lakásunk. Vele még annak idején ismerkedtem össze, a válás előtt. Várjon, mindjárt megmutatom a képét. — Hirtelen látható izgatottság vesz erőt rajta, a retiküljében matat. Megállítom a kocsit, hiszen a volán mellett nem nagyon tanácsos képeket nézni. S az izgalmán érzem: rosszul esne neki, ha csupán egy pillantást vetnék a képre. Már meg is találta, papírba csomagolt, levelezőlap nagyságú portré egy nagyon csinos fiúról.

— Hűha — hízelgek az ízlésének. Látom, örül a sikernek. Mielőtt visszatenné a helyére a képet, ő is maga elé tartja, egy másodpercig gusztálja, csak azután teszi le. Nem kell sok életismeret, hogy az ember érezze, nagyon szereti ezt az embert.

Nem volt lakásuk. Az első házasságából úgy jött el, hogy otthagyott mindent: szinte egy pendelyben. A fiúnak sem volt semmije, a szegények közt is a legszegényebbek közül jött. Az új házasságnak is voltak ellenzői: most már a lány szülei, akik az első házasságtól, a jó partitól saját öregkoruk biztosítását remélték, s úgy érezték, Karin hátba támadta, elárulta őket. Őt még visszafogadták volna, de a fiúról hallani sem akartak. Ez azonban nem tudta a fiatalokat eltéríteni feltett szándékuktól — összeházasodtak. Karin úgy érezte magát a visszanyert szegénységben, mintha az maga a szabadság volna.

Hamarosan kiderült azonban, hogy ez is illúzió: valami távlat kellett, legalább egy otthon. De mindketten segédmunkások,

nincstelenek voltak — semmi remény. Egy évig bírták igy is, aztán a fiú felkerekedett, s elment Kanadába. A terv az volt: ha megveti ott a lábát, Karin utánamegy. De a levelekből kitűnt, hogy ott semmivel sem jobb a helyzet. A fiú egy vasat sem küldött haza. Amellett Karint kezdte rágni a féltékenység is. Utóvégre férje 28 éves, jóképű fiatalember — elképzelhető, hogy megszegi a hűséget. Ő, Karin, egy évig tartott ki, aztán ő sem bírta tovább az egyedüllétet. Egy idősebb, nős emberrel ismerkedett össze, aki az apja lehetett volna, de autója volt, bevitte Bécsbe, színházba, moziba, ruhát vett neki... El is akart válni, hogy feleségül vegye, de Karin nem hagyta. Közben aztán csoda történt, Karin lakást kapott. Egy véletlen segítette hozzá — mondja —, meg a városi tanács elnöke... Valami bonyolult históriába kezd. Elbeszélésének ez az egyetlen pontja, ahol az az érzésem, hogy nem mond igazat. Az a gyanúm, hogy nem minden viszontszolgálat nélkül játszották át neki azt a lakást... De ha egyszer arról volt szó, hogy életének végképp zátonyra futó bárkáját visszarántsa...? Mindenesetre a számítás bevált, a fiú a lakás hírére elhatározta, hogy hazajön. Júniusban már itthon is lesz...

Hát most már mindent tudok róla... Közben kifogyott a benzin, a tankállomáson beülünk egy feketére. Szemben ülünk, vizsgálódva nézem az arcát. Vajon sikerül-e neki még egyszer a start? Mindenesetre biztatom, hogy most majd minden rendbe jön, a fiú biztosan jóravaló, valahogy elrendeződnek a dolgok... De nemigen van foganatja ennek a vigasznak. Fizetek, újra beülünk a kocsiba, Karin szótlanná válik, mereven bámulja az országutat... Csak nagysokára szólal meg: — S maguknál milyen az élet? — kérdi. — Az újságok annyi rosszat írnak Magyarországról.

Hirtelen nem is tudom, hol kezdjem.

— Szóval — mondom — az olyan embereknek, mint a maga apósa volt, annak elvették volna a szállodáját, meg a fűrésztelepét... — Bár vennék! — vágja rá. — Elég lenne neki a kis nyaraló, ott a feleségével elvégezhetné a munkát egymaga is. Hát ért ő a fűrésztelephez? Mi köze van neki ahhoz? — Már el is felejtette, hogy Magyarországról volt szó. Újra a maga szerencsétlenségéről beszél. Csak hosszú kitérő után jut eszébe, hogy új témába kezdtünk. — S a férjemmel mi lenne ott maguknál? — Melyikkel? — kérdem tapintatlan szórakozottsággal. — Hát a mostanival — feleli kicsit ingerülten. Azt magyarázom: hányféle-

képpen oktatják, tanítják nálunk az embereket, meg hogy tehetségüktől, szorgalmuktól függ, hogy juthatnak előbbre. —Tanulni? Hát ő is akart tanulni. Jó feje van. De miből, hogyan? — S mondja — kérdi félig tréfásan, félig komolyan —, oda magukhoz nem lehet kivándorolni? — Most hallom először ezt a kérdést. Kezdem magyarázni, hogy azért nálunk is sok még a nehézség. Különösen a lakásokkal. Félek, hátha hamis illúziókat keltettem benne. De Karint — a lakáson kívül — nem nagyon érdeklik az én aggályaim. Hogy nincs még annyi autó mint itt — magyarázom. — Na és? — válaszolja. — Gondolja, hogy itt van a munkásnak autója? Annak, aki lemond a gyerekről, s ahol az asszony is dolgozik. És annak is csak úgy, hogy a vasárnapi kiránduláson egy málnaszörpöt sem ihatik. S mennyibe kerül maguknál a balettiskola? — kérdi. Minden tudásomat össze kell szednem, hogy válaszolhassak a most már részletekbe menő kérdéseire.

Közben beesteledett. A szembejövő autók reflektorfényei miatt nem veszem észre a Wiener-Neustadt-i táblát. De Karin ismeri az utat, annak idején sokat járt erre autóval.

— Itt jobbra álljon le, két saroknyira lakom, elgyalogolok odáig. — Erősködöm, hogy hazáig viszem, de látom, hogy nem szívesen veszi ezt az ajánlatot. Odahaza úgy tudják, hogy barátnőjéhez ment Klagenfurtba, egy napra, vonattal. Nem jól venné ki magát, ha egy férfi kocsijából látnák kiszállni. Leállunk az út szélére. Karin összeszedi kis cókmókját. Kezet nyújt, megköszöni a szállítást. Udvariasan elhárítom azzal, hogy számomra sokkal többet adott ez a beszélgetés. Nevet, azt hiszi, hogy ez valamiféle szokványos bók.

Pedig, esküszöm, nem az volt.

Ködös Albion

SZTRÁJKGYŰLÉS ACTONBAN

Autók, autók, autók... de nehéz kivergődni ebből a mérhetetlenül nagy városból. Nemcsak nekem, botcsinálta pesti „maszek" sofőrnek, aki a pesti forgalomhoz szokott, és nem a londonihoz. S hogy hajtanak! Kíméletlenül eléd vágnak, jobbról is, balról is, minden kis hézagba betör a pléh és acél áradata. A lovagkorból ittmaradt emlékek merednek rád az út széléről, de itt az úttesten már rég nincs nyoma a gentlemanségnek, a lovagiasságnak; aki nem bírja az iramot, azt menthetetlenül fellökik, összezúzzák. Pillantást tudok csak vetni az elém vágó kocsira... úgy látom, Hillman volt, de már el is tűnt a fergetegben, két otromba, magas taxi között csörtetett előbbre. Csak azért érdekel, mert ezt a típusú kocsit is azok a munkások gyártják, akiknek a sztrájkgyűlésére igyekszünk. Nincs sok idő nézelődni, sietni kell, negyedóra múlva kezdődik a gyűlés az actoni városházán.

A teremben már javában folynak a beszédek, mire tisztázódik, hogy ez alkalommal — a héthetes sztrájk történetében először — a sajtót is beengedik, és így én is beléphetek. Vagy 800 munkás hallgatja az előadót, minden hely, fent az első emeleten is foglalt. Október 20-át írunk, szeptember 4-e óta tart a sztrájk: akik itt ülnek (s még vagy 100—200 társuk), hetedik hete nem kapnak fizetést; abból a szerény sztrájksegélyből élnek, amelyet a sztrájkbizottság az ország más üzemeiben összegyűjt. Nem mintha már az éhhalál kerülgetné őket, arról szó sincs — sokan közülük saját kis kocsijukon jöttek el a gyűlésre is —, de nagy tartalékaik sincsenek, hacsak el nem adják azt, amit a konjunktúra idején, hosszú évek szorgalmas munkájával összegyűjtöttek maguknak. S nemcsak a kocsirészlet van veszélyben, a házacska, a jégszekrény vagy a televíziókészülék, hanem a megszokott munka, a megszokott szakma és lakóhely is.

Hogyan fognak dönteni, állják-e a sarat? Iszonyatos a nyomás,

amely erre a néhány száz emberre nehezedik. Vegyük csak sorra, egészen röviden, a sztrájk eddigi történetét: Rootesék még szeptember elején elhatározták, hogy az actoni részlegből, amely a konszernnek csak egyik, s nem is legnagyobb üzeme, elbocsátanak néhány száz embert, az ott dolgozó ezer munkás egynegyedét-egyharmadát. A hír kiszivárgott, mire a munkások, az úgynevezett shop stewardok, a műhelybizalmiak útján kérték a gyár vezetőit: üljenek le tárgyalni, mielőtt az elbocsátásokra sor kerülne.

Mit akartak az actoni munkások? Talán nem voltak hajlandók tudomásul venni Rootesék átmeneti nehézségeit? Szó sincs róla: az angol munkások nagy része tudomásul veszi, hogy neki is, akár a tőkésnek, a piachoz kell alkalmazkodnia. Javaslatuk csupán annyi volt, hogy szállítsák le az összes munkások munkaidejét, dolgozzanak mondjuk csak 36 órát, viszont ne kerüljön senki az utcára. Nem lehetett volna lojálisabb ajánlatot tenni: Rooteséknek egy vasába sem került volna, ha teljesítik az actoniak kérését. A munkásoknak viszont ez is jelentékeny bérveszteséget jelentett volna: életszínvonaluk 20—25 százalékos csökkenését.

A cég azonban hallani sem akart tárgyalásokról. Erre — huszonnyolc ember kivételével — sztrájkba lépett az üzem, a részleg leállt. Rootesék azonban most sem voltak hajlandók egyezkedni, sőt, mozgósították a sajtót, s nagyarányú kampányba kezdtek a munkások ellen, akiket — állításuk szerint — „felelőtlen" elemek hecceltek fel és kergettek bele ebbe a „bűnös" akcióba. Ez a támadás is lepergett; egyetlen újabb sztrákjtörő sem akadt. Erre Rootesék október elején elbocsátották az actoni részleg minden sztrájkoló dolgozóját, több mint kilencszáz embert, kijelentve, hogy ezután csak azokat hajlandók visszavenni, akikre szükségük van, azokat is csak egyenként. A hűhó óriási volt, a hatás: semmi. Az actoni munkások nem jelentkeztek munkára.

De Rootesék sem hátráltak. Mint a *va banque*-játékosok, akik a pénzük után futnak, mind magasabb téttel játszottak. Újabb fenyegetőzéshez folyamodtak, kijelentették: Acton miatt leáll a munka a Rootes-csoport többi üzemében is, és a gyár — úgymond — nem képes sokáig fizetni kilencezer munkásnak az úgynevezett garanciabért, amely a rendes bérnek körülbelül egyharmada, s amelyet a fennálló rendelkezések szerint akkor is fizetni kell, ha a munkás, saját hibáján kívül, nem dolgozhat. De ez sem rendítette meg az actoniakat. Ezek után Rootesék szinte példátlan

lépésre határozták el magukat: október elején több mint kilencezer munkást kitettek az utcára; a konszern egésze leállt.

S most itt ülnek az actoni gyár munkásai, s dönteniük kell, folytassák-e a sztrájkot, pontosabban: kérjék-e újraalkalmaztatásukat vagy sem. A döntés bizony nem könnyű. A szakszervezetek — egyetlen kis szakszervezet kivételével — nem támogatják sem anyagilag, sem erkölcsileg a munkásokat. A polgári sajtó rimánkodik, rábeszél, fenyeget: a Rootes-csoport vezetői — Lord Rootes, Sir Reginald Rootes és Mr. Geoffrey Rootes — szinte naponta nyilatkoznak, és anarchiával vádolják a munkásokat. S persze a legfőbb vád: a kommunisták eszközeivé lettek. Az egyik lap, a *Sunday Telegraph*, még azt a nevetséges mesét is feltálalta, hogy a Szakszervezeti Világszövetség egyik legutóbbi szakmai konferenciáján, Milánóban, a kommunisták előre kitervelték a mostani sztrájkot. (Bár ők sem tagadhatták, hogy a sztrájkbizottságnak történetesen egyetlen kommunista tagja sincs.) Meg aztán itt van a legkegyetlenebb szorítóeszköz, a kilencezer elbocsátás! A sajtó arról ír, hogy az érintett gyárak környékén nincs más megfelelő munkaalkalom...

Alig tudom elrejteni izgatottságomat, miközben hallgatom a szónokokat és a vitát. Mi lesz itt? Nem szakad-e ketté ez a tömeg, nem jelentkeznek-e majd kishitűek, renegátok, akik a könnyebb út csábító lehetőségeit ügyesen kiszínezik? Vizsgálódva figyelem az arcokat, az indulatok hullámzását, szeretnék belelátni az emberekbe. Aztán egyszerre csak rádöbbenek, hogy itt tulajdonképpen én vagyok az egyetlen izgatott ember, akinek személy szerint semmi vesztenivalója nincs, akit napidíjjal és útiköltséggel bocsátottak el otthonról. Nem mintha ezek a munkások közönyösebbek lennének közös ügyük iránt, éppen ellenkezőleg! Csakhogy ők jobban tudják, mint én, hogy mennyire bízhatnak meg egymásban.

Honnan a szilárdságuk, az egységük? Talán onnan, hogy mind szocialisták? Az egyik vezetőjük épp a minap azzal mentegetőzött — méghozzá a nyilvánosság előtt —, hogy a sztrájkbizottságban nincs kommunista, meg hogy ő világéletében a konzervatívokra szavazott. Nem, nem arról van szó, hogy mindegyikőjük átlát a kapitalista rendszer szitáján. („Ez nem forradalom, elvtárs — mondta nekem egy kommunista a gyűlés után —, ez csak egy kis politikai iskola".) De arról igenis szó van, hogy ezek a munkások tudják: ha az urak bajba kerülnek, vagy a láthatáron a szokásosnál egy kicsivel sötétebb felhők gyűlnek össze, akkor tüstént

a munkásságra hárítják át a válság terheit. S ez az, pontosan ez, amit itt mindenki tud, ezért folyik ez a csata is, ez a tudat a szolidaritás alapja.

A gyűlés hangulata meglepően nyugodt, érződik: nem ez az első és nem is ez az utolsó harc, amelyben részt vesznek. Leginkább az elnöknek, ennek a fiatal, okos munkásnak a magatartásában testesül meg az a magabiztosság és megfontoltság, amely a gyűlés egészét jellemzi. (Mindenki hozzá beszél, elnök úrnak titulálják, egymást viszont fivérnek nevezik.) A beszámolókból kiderül: az előző napi tárgyalásokat, amelyeken most már a szakszervezetek vezetői is valamilyen kompromisszumot ajánlottak, a cég képviselői felrúgták. Az egyezkedő javaslat az volt, hogy vegyék vissza testületileg, megkülönböztetés nélkül az actoni személyzetet, s majd csak azután döntsék el, hogy kit kell elbocsátani.

A szakszervezetek részéről a körzeti megbízottak beszélnek. Merő véletlen, hogy az actoni személyzet nagyobbik részét egyesítő szakszervezet, az AEU helyi funkcionáriusa egy kommunista, így a legnyomósabb az ő beszámolója. Igaz, a tárgyalásokon nem ő vett részt, hanem a jobboldali vezetők, ő csak azt ismertetheti, amit azok vele közöltek: általános visszavételről szó sem lehet. Világos, hogy a játék mire megy: a gyár meg akar szabadulni a legöntudatosabb, a legbátrabb emberektől, meg akarják törni az ellenállás gerincét. De éppen ez az, a megtorlás, ami ellen a gyűlés a leghatározottabban tiltakozik. Külön szava is van erre az angol munkásnyelvnek: »victimization«; ezt használják a legtöbben. Nem, ezt nem engedik meg. Elfogadhatatlan, hogy azok essenek áldozatul a tőkés önkénynek, akik a leginkább a szívükön hordták a közösség gondját. Egy katolikus munkás elmondja, hogy azelőtt nemigen bízott a bizalmiakban, de most másképp látja a helyzetet. „Helytelenítem a megtorlást, amelyet az üzemvezetőség alkalmazni szeretne. Keresztényietlennek tartom és ezért elítélem a vállalkozók politikáját, azt mondom nekik: »Ismét a mélypontra csúsztok«." Egy másik elmondja, gyűjtési körúton járt vidéken, és megindító segítőkészséggel találkozott. „Sohasem tapasztaltam még a szolidaritásnak olyan erős megnyilvánulását, mint ezen a héten például Harlesdenben, ahol 400 munkás a kemény hidegben is összejött, hogy nekünk segítsen."

Erről beszélt Reg Birch is, a kommunista, akit az előbb már említettem. A sztrájk alapelve, magyarázta, a munkához való jog, — a szakszervezeteknek az a kinyilvánított célja, hogy szembeszállnak

az elbocsátásokkal. — Persze, egy dolog a szakszervezetek nyilatkozata és más a szakszervezet felső vezetőinek tényleges politikája. Carrontól, ettől a hétpróbás munkásárulótól, az AEU elnökétől ugyan hiába várnak támogatást az actoniak. Nem ok nélkül gúnyolják „Lord" Carronnak. Amíg ő ül az AEU elnöki székében, és a hozzá hasonlók a többi székben, addig bizony falra hányt borsó a felszólalóknak az a követelése, hogy minden szakszervezet nyilvánítsa hivatalosnak a sztrájkot. (Az üzem munkásai 5—6 szakszervezethez tartoznak.)

Már vagy két órája tart a gyűlés, lassan be kell fejezni, a termet csak meghatározott időre bocsátották rendelkezésükre... Meg aztán a gyomrok is korognak, közeledik a lunch ideje, az asszonyok otthon várnak. Még mindig van néhány jelentkező, aki szólni akar, köztük nem egy amolyan örökfelszólaló, amilyennel nálunk is, meg mindenütt, minden gyűlésen lehet találkozni. Végül a szószátyárok is kimerülnek, és következhet a szavazás, a döntés. De mire ideérünk, már nincs semmi drámai jellege az aktusnak: a nyolcszáz ember közül összesen tízen szavaznak az egyéni munkafelvétel mellett, tizenegyen tartózkodnak a szavazástól, a többi mind, mind ellene!

Még néhány adminisztratív dologról esik szó. Azután mindenki szedelőzködik. Mi is mennénk már, csak néhány elvtárssal előbb még szót váltunk, kommunistákkal, akiket kísérőm ismer, azután visszahajtunk a városba. A forgalom most, ebédidő előtt, újra ijesztően felduzzadt. Nagyon is oda kell figyelni a vezetésre. Pedig mennyivel jobb lenne egy kicsit elgondolkodni a tapasztaltakon, mindenekelőtt azon, hogy miért is éleződött itt ki ennyire a harc.

Miért is makacsolta meg magát ennyire ez a Rootes-família? — töröm a fejem. Hiszen mi érdeke fűződhet ahhoz, hogy most minden munkásának kitette a szűrét, a gyár meg áll, nincs termelés, nincs profit?... S éppen most, amikor Anglia a Közös Piacba való belépés lehetőségeit latolgatja, ahol félelmetes versenytársai akadnak, különösképpen a kontinens autóiparában?

Egy elém vágó Hillman segít megtalálni a választ. Oly hirtelen le kell fékeznem, hogy kocsink fara majdnem a levegőbe emelkedik. Igen, igen, ez az, ez az! Ez a törvény uralkodik errefelé, a „mindenki mindenki ellen", a kíméletlen tiprás törvénye. Ahogy az a kis Hillman elém vágott, igen, úgy járnak el Rootesék is. Beletaposni a pedálba, kihasználni a pillanatot — dupla vagy semmi... Persze, a Közös Piacban nehéz lesz bírni a versenyt,

racionalizálni kell, automatizálni kell, és hogy olcsóbbá tehessék a termelést, ki kell majd tenni még és még embereket. Ezért kell összemorzsolni az ellenállást. A nyugatnémetek, lám, milyen jól értik a módját! Ott alig van már sztrájk. Ezt kell elérni itt is, s akkor majd lehet versenyezni velük. Mert ha ez a sztrájk összeomlik, akkor más gyárakban is előbbre lehet jutni, kedvét lehet szegni az olyan akcióknak, mint a Margam és Abbey kemencejavítóinak bérharca, amely a 15 000 főnyi acélóriást épp a napokban bénította meg stb. stb. Erre megy a játék, ezért vállalják a kockázatot. Erről szólott a dagenhami Fonal-művek műhelybizalmiainak röplapja is, amelyet az előbb a kezembe nyomtak. „Az utolsó évben — írják — a gazdasági visszaesés három- meg négynapos munkaheteket eredményezett. Ebben az évben, úgy látszik, ezrek elbocsátásához vezet. Mi úgy látjuk, hogy a Rootes-cégnél folyó vita tanulsága az, hogy példát akarnak statuálni az egész autóiparnak." Igen, neki szól a példa, az egész autóiparnak, sőt, az egész iparnak, az egész angol proletariátusnak. S ez megér nekik egy misét. Nem is egyet...

Szinte hálát érzek ebben a pillanatban az előttem cikázó erőszakos autós iránt. Újra eszembe jut a gyűlés, az a nyolcszáz nyugodt, higgadt ember, aki tegnap még ezeket az autókat készítette. Nélkülük ugyan nem loholhatnál, barátocskám, az övék az az erő is, amellyel a motorod téged röpít. Hiába sietsz, nélkülük sehová se jutnál... S ezt tudják ők is, az actoniak, meg a többiek, talán azért is olyan magabiztosak. Vereség, kudarc lesz még sok, míg itt is vége lesz a kíméletlen harcnak a tőke és a munka között. De az osztályt megtörni már lehetetlen. Munkások nélkül meg mire mennétek?...

Olyannyira magával ragad a patetikus gondolat, hogy észre sem veszem, túl sok gázt adtam, majd nekimentem a kis Hillmannek. Sietve fékezek, hisz bajos is lenne egy londoni rendőrnek megmagyarázni, hogy a brit munkásosztály iránti szimpátiából rongálom itt a helybéliek tulajdonát...

KÖZÉPPARASZT VOLTAM EYNSFORDBAN

Igen, ezt is el kell mondanom angliai utamról: odakint egy napig magyar középparasztnak képzeltem magam.

A dolog úgy kezdődött, hogy amikor itt is, ott is, az eynsfordi

gazdaság különféle telepein kiszálltunk a „boss", vagyis Mr. Alexander kocsijából, hogy szemügyre vegyük a gyönyörű farm berendezéseit, eszembe jutott; hogyan lelkesedne ezért a gazdaságért némelyik hazai parasztember. Lassan-lassan úgy beleéltem magam a szerepbe, hogy kezdtem magam valamelyik gyomai vagy dunavecsei gazdaembernek érezni, aki mondjuk, egy éve lépett a szövetkezetbe, de csak úgy immel-ámmal tesz-vesz ottan, mert voltaképpen még ma is azt hiszi: az ő 15—20 holdjával csodákat művelhetett volna, ha hagyták volna... Csak hagyták volna, mint ahogy annak idején a mi kedves vendéglátónk, Mr. Alexander apját hagyták, amikor a századforduló előtt idekerült Írországból, és megvette az első 50—60 hold köves, rossz földet. Lám, mire vitték ezek az Alexanderék is, micsoda remek birtok! Ezt nézze meg a mi tsz-elnökünk!

Mert hogy remek egy birtok, azt nem tagadhatja senki. Parasztember álmodni sem igen álmodhatott volna szebb „egyéni" gazdaságot. Mi minden van itt, istenem, mi minden! Nem is az a lényeg, hogy ezer hold a birtok egész területe, (ebből több mint a fele szántó), de hogy milyen kitűnő búza, árpa, krumpli, káposzta, komló, lucerna terem rajta! A több mint 30 holdas gyümölcsös is gyönyörű. S ami a lényeg: 164 remek fejőstehén, a legjobb „brit friz"-fajta (saját tenyészetük!); 65 üsző, 4 öreg bika, 10 fiatal, amelyeket a több száz holdas rét, meg a hatvan holdnyi úgynevezett állandó legelő táplál. Modern istállók persze, automatizált fejés, no meg aztán gépek és gépek, ahová csak nézel... Igazán, őszintén mondom, nem irigykedtem én Alexander barátunkra, aki mindennek a gazdaságnak másodmagával (fivérével együtt) tulajdonosa és haszonélvezője, ennyi sok, isten látja lelkemet, nem is kellene nekem, kevesebbel is beérném, be én. Csak hagytak volna.. Nem kellene nekem ezer hold, sem negyven ember, mint Alexanderéknek, nem is lenne könnyű a mi munkaerőszűkében levő vidékeinken ennyit most összeszedni. Én, bizony a családommal is megcsinálnék mindent, csak hébe-hóba kellene egypár napszámos.

Persze, egy kis tőke, az kellene hozzá, mert ingyen nem adják a gépet, szóval valami bankkölcsönt kellene szerezni, de Alexandernek is, ahogy ő mondja, „segít" a bank. S mint bizonygatja: ezek a gépek azért néhány év alatt ki is fizetődnek. Éppen büszkén mutatja legnagyobb masináját, a hatalmas komlótisztító gépet. Négyezer fontot adott érte, az mégis csak 10 000—12 000 dollár. No de 8—10 év alatt megtérül az is, hisz azt a munkát, amelyet

azelőtt 150 ember végzett, most rövidebb idő alatt elvégzi 17 ember! Vagy itt van a gabonaraktár. Úgy nézegetem a hatalmas betontartályokat, mintha holnapra már én is ilyent építenék. A gazdaság munkásai maguk emelték ezeket a behemót, nagy alkotmányokat. Negyven—ötven vagon gabona fér mindegyikbe. Conveyerekkel szállítanak itt mindent, emberi kéznek nem kell semmihez sem nyúlnia. Ezt sem adják ingyen persze, a fúvóberendezést sem, amellyel még ilyenkor is szárítják a termést, hogy meg ne penészedjen. De idővel ez is kifizetődik, de még mennyire. Vagy nézzük például a trágyázást. Alexander gazda éppen legújabb szórógépéhez kocsikáztat bennünket: bőrgyári hulladékot terít szét a gép, — az egyik legelőt trágyázzák. Ez is jó pár száz font, több mint egy traktor... Ám tessék megnézni ezt a legelőt, ezt a füvet! A semmiből nem lehet 5400 literes évi tejátlagot elérni, meg 4 százalékos zsírtartalmat. És az eynsfordi farm a legelsők közül való; az országos 3800 literes tej-, illetve a 3,7 százalékos zsírátlagból elég messze kimagaslik. Ehhez befektetés is kell, az magától értetődik... A ráfordítás műtrágyában sem csekély, hektáronként 636 kilogramm. De meg is van a hozam: 45 mázsa őszi búza hektáronként.

Már úgy fellelkesültem a lehetőségek láttán, hogy egyenesen rohannék haza. De még nincs vége a látogatásnak, még egyre rójuk a farmokat (vagy hazai szóval és pontosabban: az üzemegységeket), mert vendéglátónk egyet sem hagyna ki. S olyan szíves és lelkes ember ez a Mr. Alexander, hogy az ember nem is akarja megbántani. Egyébként most veszem csak jobban szemügyre ezt a fiatalembert. Mondhatom, igazán rokonszenves, szerény fiú. Igaz, hogy ő már beleszületett ebbe a nagy gazdaságba, még kisfiú lehetett, amikor a papa már elérte a 850 holdat. De azért ő is amolyan parasztféle, nyílt tekintetű, egyszerű beszédű, egyszerű modorú, majdhogynem azt mondanám: falusi legény. Talán 35 éves, ha megvan. Kordbársonyban jár. Széles tenyerű, széles vállú ember. Fizikai munkát ugyan már nem végez, de tudja kezelni az összes gépeket (ő maga tanítja be a munkásokat), elvezeti a legnagyobb traktort is, ha kell. Meg a lakásuk is, ahol fogadtak, az is amolyan parasztosan patriarkális atmoszférát lehel. A mama kedves, öreg néni, aki a maga sütötte tésztát kínálja a teához. A két épület is milyen lakályos: a földszint egy négyszáz éves régi tanyaház. Ez is nagyon tetszik „paraszti" szívemnek, amely persze a falusi tradíciókhoz is ragaszkodik.

Hogy odahaza azt mondanák: ez a kapitalizmus útja? Hogy ők nem ezen az úton akarnak járni? Majd meggyőzöm én az elnökünket, hogy mégiscsak ez a jobbik út! Nézze csak meg ő is, milyen boldog ember ez a mi szőke, mosolygós Alexander barátunk is, milyen büszkén mutogatja vagyonát!

Csak fogyasszuk még el az ebédet, amelyet a szomszéd falu éttermében megrendeltek számunkra. A fehér asztalnál, jó bor mellett aztán mindenféle más is szóba kerül. A kenti grófság mezőgazdasági közigazgatásának gépesítési szakembere, Mr. Spear is velünk ebédel; tőle hiteles adatokat hallunk az angol mezőgazdaság általános helyzetéről, amelyek szerint a szigetországban — Anglia sokkal több élelmiszert fogyaszt, mint amennyit maga meg tud termelni — a belső piaci árak jelenleg elég szilárdak. És ha Anglia belép a Közös Piacba? Ő bízik benne, hogy az erősen gépesített angol farmok akkor is állni fogják a versenyt.

A középparasztokra terelődik a szó. — Nos, velük mi van? — hegyezem a fülem, hisz most „rólam" van szó. — Hát — húzzák a vállukat mindketten, az nehéz kérdés. Tetszik tudni, azon a kis földön... azon nem lehet nagy csodákat csinálni. Sokan ugyebár, azt hitték: minden a gépesítés meg a technika. S vették, vásárolták nyakló nélkül a kis gépeket, részletre, hogy majd csak kifizetik azokat. Aztán meg úgy eladósodtak, hogy tönkrementek. Ilyen kis területen, alig lehet valamit kezdeni, kérem. Legalább 800—1000 hold kell ahhoz, hogy valaki produkálni tudjon... főként a mai világpiaci árak mellett... Ma már talán ez is kicsi, ez a farm, és még sok minden kellene ide is. Hűtőtank a tejnek például, 4—5 darab. Darabja annak is ezer font, kérem!

S én már kacsalábon forgó kastélyban képzeltem magam! Az én rongyos 15—20 hold hazai földemmel mit kezdjek, ha már ezek is így beszélnek...? Akárcsak a párt és a kormány odahaza, amikor 4—5 évvel ezelőtt a középparasztok nagy része azt hitte, hogy a maga kis parcelláján is tud csodákat művelni.

Mr. Alexander újra csak legyint: — Áh, nevetséges, kérem. A földeket egyesíteni kell, kedves uram. Nincs más út.

Egészen zavarba jövök. Hát ez az én derék kapitalista vendéglátóm úgy beszél itt velem, mint egy tsz-agitátor vagy a mi elnökünk. Na jó, azért oda mégsem süllyedek, hogy most hirtelen az ő szája íze szerint beszéljek. Talán én dicsekedjem el azzal, hogy nálunk már befejeződött a kollektivizálás, hogy így meg úgy állunk a közös gazdaságok fejlesztésében? Inkább hallgatok, hadd mond-

ja csak a magáét. Arról beszél, hogy a parasztbirtokosok illúziókban ringatják magukat, az ő családi farmjuk is egész sor régi birtokból állt össze...

Aztán ő kérdez: traktorokról, gépesítésről, agrotechnikáról. Most mit csináljak? Tagadjam, hogy nálunk is minden erővel a nagyüzemeket fejlesztik? Hisz ennyit ő is tud, ennyit még az elfogult polgári lapok optikáján át is meg kellett hogy tudjon. Hát mondom is, hogy nálunk most nagy erőfeszítéseket tesznek a nagyüzemi gazdaságok fejlesztésére: de azért nem esem ki a szerepemből, a hangsúlyt arra helyezem, hogy még az elején tartunk, hogy nincs még annyi gép, mint amennyi kellene. Az államnak annyi milliárdja nincs, hogy egyik napról a másikra felszerelje az egész mezőgazdaságot. Rengeteg pénz kell az iparnak is, amelynek fejlesztése végső soron a mezőgazdaságot is szolgálja: nagy vegyiüzemeket építünk, amelyek majd csak ezután ontják a sok műtrágyát. S megint mondom: sok pénz kell ehhez, hiába... S várom a hatást.

De az uraknak egy pillanatig sem jut eszükbe hitetlenkedni. Sőt, nagyon is megértőek a mi nehézségeinkkel kapcsolatban, hisz nekik is ez a tapasztalatuk: sok beruházás kell a mezőgazdaság modernizálásához. Egy otthoni földművelésügyi osztályvezető sem tudna ékesebben beszélni erről. S ugyanúgy, szinte ugyanazzal a hangsúllyal teszik hozzá: de megéri! A mezőgazdaság visszahozza a befektetést, méghozzá nem is oly sokára. Már annyira belemelegedtek, hogy néha azt sem tudom, Magyarországról van-e szó, vagy Angliáról. Valósággal azt a benyomást teszik rám: hogyha őrájuk lenne bízva a magyar mezőgazdaság, ők se csinálnának mást, mint amit odahaza csinálunk. Modern mezőgazdaságot — ezt erősítgetik minden szavukkal — csak nagyüzemben lehet csinálni, fejlett agrotechnikával, sok géppel, amihez persze sok pénz is kell. A paraszti kis- meg középbirtok erre képtelen.

A fene a dolgukat — gondolom magamban —, hát ellenem itt mindenki összefogott! Ha most a mi elnökünk ülne itt, harmadikként ennél az asztalnál, akkor ő is a kapitalisták szája íze szerint beszélne? Szép kis helyzet lenne, mondhatom.

Hát arról nem beszél itt senki, ötlik eszembe, hogy amíg az öreg Alexander felépítette ezt a farmot, addig a szomszédjai sorra rendre tönkrementek? Hiszen a fia maga mesélte, hogy a farm úgy emelkedett, ahogy a kisparasztok süllyedtek: az 1930-as válság idején például azért ugrott nagyot a Home Farm, mert a kisgazdák

tömege az alacsony árak miatt csődbement és elvándorolt gyári munkásnak Londonba. S milyen nyugodtan tette hozzá: akkor lehetett földet vásárolni, jó áron, bizony!

Mosolyogva, kedvesen mesélt erről is, mint aki azt mondja: hát istenem, az egyiknek sikerül, a másiknak nem. Utóvégre mit siránkozzon meg sajnálkozzon itt, a vendégek talán udvariatlanságnak is tekintenék...

Nagyot sóhajtva leteszem a kanalat: mégsem leszek én már nagygazda, sem Eynsfordban, sem Dunavecsén! Meg aztán valahogy el is repült az a kedélyes hangulat. Még Mr. Alexander tündöklő életkedvéből, pirospozsgás szőkeségéből is mintha valami más légáramlat fujtatna felém. Kicsit idegenkedve nézem most már végig asztaltársaimat. Istenkém! De kedélyesen csevegünk itt nagyüzemről, beruházásról, tejhozamról meg mi mindenről. Csak azokról a parasztokról nem esik szó, akiket elkergetett a földjükről a válság, s akiket ma is egyre kerget még Mr. Alexander nagyüzemének kegyetlen konkurrenciája. Igaz, nekem sem sikerült 15—20 holdon, de engem ki zavart el a földemről? Engem, kedves Mister, meghívtak társtulajdonosnak a szövetkezetbe, és senki sem mondta, menjek el kocsit mosni Hampsteadbe, vagy tányért törölgetni a Sohóba. Persze az Alexanderek szerencséjét kifogni, az jó dolog. De hol a biztosíték, hogy én majd tulajdonos leszek és nem egyszerű béres, cseléd az Alexander-birtokon, akinek csak heti tíz font jut azokból az ezrekből, amelyeket ez a birtok hoz?

Hát ha már kell az a nagyüzem, s úgy látszik, a kor ezt parancsolja, akkor rakjuk össze mi, parasztok a földjeinket, és csináljunk nagybirtokot magunknak. Ezer holdon? Hát az is valami, uraim? Maguk is elismerik, hogy ma már ennyi is kevés. S a gépek? Lesz nekünk is elég gépünk, ha nem ma, akkor holnap, de mind több és jobb, abban biztosak lehetnek. S ki fognak fizetődni, még jobban is, mint itt, mert nekünk, kérem, nem kell majd a tőkéspiac kiszámíthatatlan ingadozásaihoz idomulni, nálunk lehet tervezni, hisz nálunk „egy cég" az egész ország...

Hogy a Home Farm azért kiváló birtok? Ki tagadná? Na és aztán...? 70 évig tartott, amíg erre a szintre emelték. Tessék eljönni Nádudvarra vagy Mezőhékre, vagy máshová, ahol 8—10 éves jó szövetkezet van; ha netalán igazi nagyüzemet akarna látni, kedves Mr. Alexander, ott láthatna, még sokkal jobban gépesítettet, jobban szervezettet, mint a magáé. S maholnap sok ilyen lesz

Magyarországon, azt biztosra veheti. De sehol sem talál majd nincstelen, földönfutóvá vált parasztokat...

Így háborogtam magamban, de szólni, persze nem szóltam semmit. Utóvégre az én eynsfordi pálfordulásom nem tartozik rájuk. Talán még meg is bánnák, hogy ilyen kedvesen fogadtak, ha megtudnák, hogy szívélyes vendéglátásuk nyomán milyen gondolatok támadtak bennem. De az elnökömnek elmondom, el én, hogy a nagyüzemmel miféle csodákat lehet művelni. Csak szedje össze egy kicsit a népet, mert lógással persze nem megyünk semmire...

Vagy lehet, hogy ezt ő fogja nekem mondani?

HAZAI BESZÉLGETÉS AZ ANGOL DEMOKRÁCIÁRÓL

— Na és a demokrácia? Anglia mégiscsak a demokrácia őshazája, azt te sem tagadhatod. Ott Cromwell óta...

— Miért tagadjam? Óriási a demokrácia, Cromwell óta.

— Na, ne tréfálkozz, őszintén mondd el, mit láttál, amikor most kint jártál.

— Egészen őszinte leszek. Ott-tartózkodásom legelején, október 16-án voltam egy gyűlésen a Central Hallban. Az összejövetel jelszava körülbelül ez volt: „Nem akarunk háborút Berlinért!". Még Crossman is beszélt, a Labour Party tavalyi elnöke, meg mások.

— Na és?

— Csupa olyan beszéd volt, hogy bár Macmillan mondana olyant. Igaz, arra mind ügyeltek, hogy bennünket is egy kicsit szidjanak, mármint az NDK-t is, a Szovjetuniót is. De a hangsúlyt mégiscsak arra helyezték, hogy kár volt felfegyverezni a nyugatnémeteket. Elég szenvedélyesen támadták Adenauer revansista politikáját. Azt is mondták, hogy az Odera-Neisse-határt el kell ismerni. Öröm volt hallgatni, esküszöm.

— Ne esküdözz! A végén még azt hiszem, hogy tréfálsz velem.

— Dehogy akarok én tréfálni. Jó volt a gyűlés, istenemre mondom. Hallottad volna csak, hogy lehurrogta a közönség a közbeszólókat.

— Ki szólt közbe?

— Hát a fasiszták.

— A fasiszták? Mit kerestek ott?

— Azt tőlük kellene megérdezni. Mindenesetre eljöttek, alig

egynéhányan ugyan, viszont folyton kiabáltak. Ilyeneket, hogy „Anglia üzent hadat Németországnak, nem ők támadtak meg bennünket." Volt ott egy fiatal nő, velem egy sorban ült, egész idő alatt őt figyeltem. Vörös volt az izgatottságtól, mert folyton csak azt leste, mikor tudna valamit közbekiáltani, ami megzavarja a szónokot. A papnak, aki a Szovjetunió békés szándékairól néhány szót merészkedett ejteni, odavágta: „Krisztus szolgája az ördöggel cimborál? Pfuj!"

— Na, de megválaszoltak neki, remélem.

— Persze, hogy meg. A tömeg felzúdult. Meg a zárszóban is: az elnök röviden méltatta a közbeszólók szereplését is, amely újólag megmutatta, hogy a National Peace Council gyűlésén szabad a véleménynyilvánítás.

— De a gyűlés egésze mégiscsak jó volt. Magad mondtad, hogy a békét segítette.

— Mondom, hogy mindenki mindent mondhat. A fasiszták is, a békés szándékúak is.

— Hát a lapok mit hoztak erről a gyűlésről? Talán a közbeszólásokat?

— Milyen lapok?

— Mit tudom én: mondjuk a Labour Party lapjai.

— Azok semmit sem hoztak.

— És más lapok?

— Azok sem.

— Csak nem akarod velem elhitetni, hogy ha neves emberek nyilvános gyűlésen beszélnek...?

— Én nem akarok veled semmit sem elhitetni: nézd meg a másnapi sajtót, az október 17-i angol lapokat, egy szót sem írtak a gyűlésről. Te is mondtad, hogy ott demokrácia van, hát akkor mit csodálkozol? A lapok is azt írnak, amit akarnak.

— Szóval, te azt mondod, hogy Angliában a sajtó független a közvéleménytől, azt írja, amit akar.

— Szó sincs róla. Amíg odakint voltam és naponta láttam a sajtót, nem volt lap, amelyik nem írt volna az A 6-ról.

— Mi az, hogy A 6?

— Az A 6? Az a Londonból Ampthill felé vezető országút, amelyen meggyilkoltak egy fiatal tudóst és megsebesítettek egy fiatal nőt. Az angol lapok szeretik a rövidséget, ezért így nevezték az esetet: az A 6. Erről nem maradhatott le egyetlen lap sem. A *Daily Mirror* egész címoldalán ezt hozta.

— Mit beszélsz nekem a *Daily Mirror*ról? Annyit már én is tudok, hogy az a legfelszínesebb bulvárlap, az nem számít.

— Ez igaz, de ha olyan jól tudod, hogy milyen a színvonala, akkor bizonyára azt is tudod, hány példányban jelenik meg! Ötmillió példányban naponta! Minden tizedik angol polgárra, beleértve a csecsemőket is, jut egy Daily Mirror (És minden negyedikre, vagy ötödikre, tehát szinte minden családra, egy hozzá hasonló sajtótermék.) Hadd idézzem neked, mit írt ez a lap Hruscsov beszédének arról a részéről, amely a kommunizmus építéséről szólt. Ezt írta: „A maratoni beszéd végén Hruscsov úr otthoni dolgokkal foglalkozott. Panaszkodott a rossz minőségű árukra, és bevallotta, hogy a lakáshiány ma is fennáll."

— Na jó, de most meddig akarsz nekem még felolvasni?

— Semeddig. Kész.

— Mi kész?

— A tudósítás. Ennyit írtak.

— A *Times* biztosan többet írt.

— Többet.

— No, látod!

— De azt nem olvassa a nép.

— Mégis írt róla, s ez a lényeg.

— Szóval a milliókat és a tízmilliókat félretájékoztatják, a *Times* szűk burzsoá, hivatalnok és értelmiségi olvasótáborát meg informálják... Jó, nem mondom, nagyon jó.

— Mindenki olyan újságot vesz, amilyet akar. Ha a nagyközönséget egyszer jobban érdekli a gyilkosság, mert szűk a látókörük, hát akkor...

— Akkor mi van? Demokrácia? Én úgy tudom, hogy még az ókorban sem nevezték demokratikusnak a „panem et circenses" elvét. Na jó, de ne vitázzunk ezen, inkább elmesélem azt, amit az alsóház külpolitikai vitáján láttam. Utóvégre az a demokrácia fellegvára.

— Ne gúnyolódj, kérlek. Talán azt akarod mondani, hogy még ott sincs szabad véleménynyilvánítás?

— Dehogy akarom, dehogy akarom. Szidták ott a kormányt, de úgy, hogy azt hittem, Mac mindjárt kiugrik a bőréből. Őszintén csodáltam, hogy egy pillája sem rezdült. Ugyanolyan nyugodt volt, mint az öreg Churchill, aki mellette ült és csendesen bóbiskolt.

— Ki az a „Mac"?

— Macmillan, a miniszterelnök. A lapok mindig úgy nevezik,

családias intimitással: Mac. Mondom, hogy van ott demokrácia. Családtag a miniszterelnök.

— Ilyen formális dolgokkal nem tudsz engem „befűzni". Ennek én nem tulajdonítok semmi jelentőséget. A vitáról beszélj.

— Szóval Gaitskell, az ellenzék vezérszónoka nagyon beolvasott a felsőbbségnek, szinte megszégyenítette őfelsége kormányát, amely — úgymond — nem mutatott kezdeményező készséget.

— Igaza is van. Hisz, ha már olyan veszettek Amerikában, az angolok a maguk nagy tapasztalatával, korrigálhatnák...

— Gaitskell nem erről beszélt.

— Hát miről?

— Az ellenkezőjéről. Arról, hogy Anglia megsérti a NATO egységét, mert nem minden kérdésben szavaz együtt az USA-val, még az UNO-ban sem. Meg arról szónokolt, hogy a berlini „kapuzárást" (vagyis az augusztus 13-i intézkedéseket) meg lehetett volna akadályozni, ha Nagy-Britannia határozottabban lépett volna fel. Ki is fejtette, hogy a Labour Party szerint mit kellett volna tenni: felajánlani az Odera-Neisse-határ elismerését és cserébe a Nyugat-Berlinbe vezető utak fizikai ellenőrzését követelni. Ugye ötletes?

— Hát ez elfogadhatatlan feltétel.

— Az hát. Ezért is tette.

— Hogyhogy ezért?

— Így ő is csatlakozhatott ahhoz az elég általános és népszerű követeléshez, hogy el kell ismerni az Odera—Neisse-határt.

— S a Labour Party baloldala? Hisz ott van a baloldal, és az beszélhet.

— Igen, az beszélhet.

— Na, és?

— Hát beszél.

— Nem értem, miért nem folytatod a mondatot!

— Mert nincs mit folytatni. Beszél — és kész. Egyébként azon az ülésen, amelyen én jelen voltam, Gaitskell beszéde után kiürült a terem, senkit sem érdekelt a vita.

— Senkit? Ne túlozz, azt úgy sem hiszem el.

— Jó, precíz leszek. Szóval: az újságírók padsoraiban maradt három ember, a konzervatív párt oldalán talán nyolc képviselő is, a baloldalon meg összesen hat. Kísérteties volt hallgatni a szónokokat, akik a tátongó padsorok előtt, az ürességtől kongó teremben mondták, mondták a magukét. Az egész úgy festett, mint a

nézőtér egy bukott darab utolsó előadásán. Az előadást mégiscsak meg kellett tartani, mert hát gázsi is van a világon, meg aztán meg is hirdették, nem lehet hazazavarni azt a néhány nézőt, aki eljött, és fizetett a jegyért.

— Ezzel azt akarod mondani, hogy az angol parlamentben már csak gázsiért játszanak? Hát a mi lapjainkban is hányszor olvastam, hogy nagy tömegmozgalmak vannak Angliában, meg a választók küldöttei tömegesen keresik fel kerületük képviselőit? Hogy is hívják ezeket a tömörüléseket?

— Lobbynak. Jó, hogy mondod: lobbyt is láttam. Egyik nap több ezer főnyi tömeg csoportosult a Westminster-palota előtt, ott vártak a sorukra, amíg kerületenként beengedték őket. Ez a lobby történetesen az első közös nagy akciója volt a legkülönfélébb angol békemozgalmaknak. Az Angol Béketanácstól (amely a Béke-Világtanács tagja) a Nukleáris Lefegyverzésért Küzdő Kampányig meg más pacifistákig, mindenféle béke-akciócsoport részt vett benne. Őszintén mondom, nagy benyomást tett rám, hogy milyen kitartóan vártak a szemerkélő esőben. A hangulat ott is olyan volt, mint a gyűlésen.

— Hát nem a demokrácia biztosította jogaikkal éltek?

— Dehogyisnem. Ők éltek, csak a képviselők nem nagyon siettek a demokrácia megkövetelte kötelességeiket teljesíteni. Vagy azt hiszed, hogy másnap sorra felálltak a parlamentben és javasolták, hogy Anglia lépjen az egyoldalú atomleszerelés útjára, amint azt Russellék követelik? Elfelejtettem elmondani, hogy ma Angliában a legerősebb békemozgalom a CND, az egyoldalú leszerelés híve, s tagjai azt hiszik, hogy Anglia így bizonyára kívül maradhatna egy nukleáris háborún. Annyi bizonyos, hogy hatása a középrétegekben rohamosan terjed, és hogy jelszavaival nagy tömegek rokonszenveznek, amelyek nyugtalanok ugyan, de ma még passzívak. De az angol kormány álláspontja ettől egy jottányit sem változott.

— Tehát úgy gondolod, hogy ezeknek a mozgalmaknak nincs is jövőjük?

— Ellenkezőleg, épphogy van jövőjük. Híveiknek nagy része derék ember, aki előbb utóbb majd csak rájön, hogy céljaiban mi reális és mi nem. Én tisztelettel néztem rájuk, mert ezek az emberek jót akarnak, és készek harcolni is. De miattuk egyetlen Polaris rakétát sem küldött vissza a kormány az Egyesült Államokba,

egyetlen amerikai támaszpontot sem mondott fel, s nem vont vissza egyetlen hadianyag-megrendelést sem.

— De ha még erősebbek lesznek a baloldali mozgalmak, a nukleáris leszerelést követelők meg a többiek, akkor annak lesz azért foganatja.

— Bizonyára, de annak te nem fogsz örülni.

— Miért?

— Mert azok úgy erősödnek, ahogy a te érveid gyengülnek.

— Nem értem. Mi köze ennek az én érveimhez?

— Udvarias voltam: az illúzióidra céloztam. Ezek a mozgalmak úgy izmosodnak majd, ahogy a tömegek elvesztik illúzióikat a rendszerrel kapcsolatban. Egyébként félő, hogy ha erőteljesebbek lesznek a tömegmegmozdulások, akkor nemcsak éjfél után rugdossa majd a rendőrség a tüntetőket, hanem már nappal.

— Nem értem, miről beszélsz.

— Arról, hogy legutóbb a Trafalgar Square-i ülősztrájknál éjfélig viszonylag udvariasan bántak a tüntetőkkel. Csak a fejuket lógatták lefelé, amikor elhurcolták őket. De éjfél után, amikor már a fényképészek is nagyrészt elvonultak, kicsit meggyorsították a tempót. Lett is belőle nagy ricsaj, a parlamentben is volt interpelláció.

— No látod; és ott korrigálták a dolgot. Ez nem azt jelenti, hogy elítélik az ilyen módszereket?

— De, elítélik.

— Akkor meg mit jössz az erőszakkal?

— Miért, az nem erőszak, hogy több ezer embert fejjel lefelé lógatva őket, elhurcoltak? De nem is erről van szó: London szívében a brutális fellépést ifjakkal és köztiszteletben álló értelmiségiekkel szemben, sokan őszintén el is ítélik. Ilyesmire nincs is szükségük.

— Lám, mégiscsak kénytelen vagy ezt beismerni. Miért nincs rá szükségük? Mert támogatják őket a tömegek, nemde?

— No de, kedvesem, döntsd már el, hogy miért tiszteled te még mindig azt a fene nagy demokráciájukat: azért mert erős az ellenzék, vagy azért mert gyenge? Hisz ha még viszonylag gyenge, úgy nem nagy művészet megengedni nekik egyet-mást...

— Miért? Szerinted gyenge?

— Helyzete válogatja. Például a sztrájkharcnak vannak igen éles ütközetei. A munkássággal nincs könnyű dolguk.

— No hát, ez nem bizonyítja, hogy mégis van szabadság?

— Ezt azoktól a munkásoktól kérdezd meg, akiket kidobtak az utcára.

— A hagyományokat mégsem tagadhatod le, mégiscsak több száz éve...

— Sőt, épphogy elismerem a hagyományokat. De hagyomány sokféle van. Az angol burzsoázia például sok száz éves tapasztalattal rendelkezik. Remekül érti a propagandát, példásan tudja kombinálni a demokratikus illúziókeltést a gazdasági és egyéb nyomással. Még a jobboldali munkásvezérgárdának is száz éves tapasztalata van... Most azon törik a fejüket: hogyan győzhetnék meg a függetlenné vált gyarmatokat arról, hogy az ő hagyományukból merítsenek. A parlament karzata is tele volt színesekkel.

— Talán nincs mit tanulni tőlük?

— Dehogyis nincs. Meg kell tőlük tanulni, hogy hogyan lehet az ellenkezőjét csinálni annak, amit ők csinálnak. A demokratikus formákkal fedett monopoltőkés diktatúra helyett a valóban demokratikus...

— Na, jó, szemináriumot ne tarts nekem.

— Pedig tudod, mivel kezdeném? A demokrácia szó eredete görög. Annyit jelent, hogy a nép uralma...

— Jó, hagyjál, ezt én is tudom.

— Hát csak azért mondom...

„Von" elvtárs

Tulajdonképpen nem voltam egészen őszinte, amikor a minap a szerkesztőségünkbe látogató Karl-Eduard von Schnitzlernek tréfásan feltettem a francia sztárinterjúk szokásos kérdését: „Kicsoda ön?" Kíváncsiságomat ugyanis mindenekelőtt a neve izgatta, benne a nemesi előnév, a „von", amit nem volt könnyű összeegyeztetnem azzal, hogy vendégünk az NDK rádiójának és televíziójának legismertebb kommentátora és kommunista. De hát illem is van a világon... Ravaszkodásom azonban egy szempillantás alatt összeomlott.

Schnitzler ugyanis így kezdte válaszát: — Ami azt a *von*-t illeti... (Mégsem hiába mondják: a propagandista művészete ott kezdődik, hogy a ki nem mondott kérdést is meghallja.) De nem maradt sok időm a csodálkozásra, mert ami e „von" szócska mögött feltárult, az minden várakozásomat felülmúlta. Karl-Eduard von Schnitzler ugyanis nem valami hétszilvafás kurtanemes család késői entellektüel ivadéka, aki már csak krónikákból ismeri hajdani kékvérű őseinek történetét, hanem annak a német monopoltőkés Schnitzler-Schröder családnak a sarja, amely... No de ilyent!

— Igen, igen — mondja gunyorosan, láthatóan élvezve megrökönyödésemet —, az egyik unokabátyám Kurt von Schröder. Annak a bizonyos Schröder-bankháznak a feje... Ismeri, nemde? Az ő villájában találkozott valamikor Hitler és Papen, ott állapodtak meg Hitler január 30-i hatalomrajuttatásában. Ez a Schröder szerezte meg annak előtte az úgynevezett Thyssen-segélyt is, a milliókat, amellyel a német iparbárók nagyra növesztették a náci pártot... A másik unokabátyám, Georg von Schnitzler az I. G. Farben egyik vezére volt: ő írta alá a szállítási szerződést a Cyklon B-re, arra a méregre, amellyel a gázkamrákban milliókat és milliókat öltek meg. Az apám a legfiatalabb volt a testvérei között, ő

nem sokra vitte, nem értett sem az üzlethez, sem a háborúcsináláshoz. Pedig ebben a famíliában ez volt a tradíció, a szokás.

Megzavarodottan hallgatom. Észre sem veszem, hogy rágyújtana, de nincs tüze...

1933. január 30.: emlékek rémlenek fel a gyermekkoromból. Családommal Hamburgban éltünk akkor —, a barnaingesek első fáklyásmenete, házkutatás, letartóztatások... Inge bátyjának hátába horogkeresztet vésték bajonettel, — három évvel ezelőtt, amikor kint Hamburgban voltam, Inge elmesélte, hogyan ölték meg testvérét... Aztán a háború, a történelem legszörnyűbb háborúja... Meg Auschwitz! Négy éve jártam ott; ha az ember egészen közel hajolt a kivégzőkamra falához, és az orrán át mélyen szippantott, mintha a gáz szagát is érezte volna: Cyklon B! — fullasztó asszociációk...

A szobában Schnitzler Havannájának illata száll. De hát hova is kalandoznak gondolataim...?

— Parancsoljon egy kis málnát, kedves elvtárs — kínálom fegyelmezetten, mégis mintha már a hangomon is érződne, mire gondolok. De ki is tudná ily hirtelen nyomon követni ezt a „dialektikát"? Persze, vannak példák, hogy nagypolgári családok leszármazottai... De éppen a Schröder dinasztiából? S hogy a német finánccoligarchia legbenső köreiből származzon az az ember, akit odaát a mi oldalunk reprezentáns szóvivőjének tekintenek! Nyugat-Berlinben a „nemkívánatos személyek" listáján az első helyek egyikére az ő nevét tették, rágalmaikban is megkülönböztetett figyelmet szentelnek neki, személy szerint. De ez mit sem változtat műsorainak népszerűségén: a „Találkozóhely Berlin" című adása az NDK televíziójában már háromszor ment, és túl van első centenáriumán a „Fekete csatorna" is, amelyben minden hétfőn telerecordingról „idézi" — képben és szövegben — a nyugatnémetek televízióját, hogy aztán saját nyilatkozataikkal, tőlük idézett tényekkel cáfolja meg őket. Ízekre szedi hazugságaikat, kimutatja érvelésük belső ellentmondásait, álszentségüket, fejükre idézi sötét múltjukat. Adenauer volt sajtófőnökét és jelenlegi nyugat-berlini különmegbízottját, Eckardtot például azzal köszöntötte új hivatalában, hogy lepergettette a legvaskosabb részeket az Eckardt által annak idején írt náci filmekből. Kommentárja csak annyiból állott, hogy a göbbelsi stílusban harsogó jelenetek után mindig szerényen közbekérdezett: „Úgye ezt is ön írta, Eckardt úr?" Vagy hamiskásan sajnálkozva megjegyezte:

„Ez azért erős volt... !" A legvégén pedig megjelentette Eckardtot személyesen, amint a képernyőn maga jelenti ki: „Ja kérem, tudvalevőleg a politika nem morális intézmény." S kell ennél több kommentár?

Igenám, de mi a titka Schnitzler pályájának? Talán a háború döbbentette rá a szocializmus igazságára? — így keresem analóg sorsokban a magyarázatot. Hitlerék alatt aligha... De hogyan kérdezzem ezt meg?

— S mondja, nem furcsa Önnek, aki ilyen környezetben nevelkedett, hogy most ...— hebegem, de nem is tudom, hogyan fejezzem be a kérdést.

— Hogy-hogy most? — hangzik a válasz. Füstfelhőket eregetve hátradől a székben: gunyoros-hamiskás mosoly játszik a szája körül, mint az előbb. — Ebben az évben lesz 30 éve, hogy részt veszek a munkásmozgalomban — mondja. — A szocialista ifiknél kezdtem, de Hitler alatt már a kommunisták illegális munkájában vettem részt. Lefogtak, nem is egyszer, aztán újra kiengedtek, mert nem volt bizonyítékuk. A háború alatt különféle frontokon „szolgáltam", főként büntetőszázadban. Franciaországban lebuktam: halálra ítéltek, mert kiderült, hogy együtt dolgoztam a maquis-val, a francia partizánmozgalommal. Csak az utolsó pillanatban sikerült megszöknöm. A francia elvtársak rejtegettek, így szabadultam fel.

Most már egyenesen nekiszegzem a kérdést: magyarázza meg nekem, hogyan lett belőle az, akivé lett.

— Miért nem ezt kérdezte mindjárt? — nevet szélesen, mint aki azt gondolja magában: megjártad barátom, miért nem voltál őszinte... ?

Aztán elmesél mindent, szépen sorjában — igaz, csak távirati stílusban, de az is sokkal több, mint amennyit egy interjú terjedelme felölelhet. (Regénybe kívánkozó történet!) Mindenekelőtt a bátyjáról beszél, aki még a húszas évek végén, egyetemi diákként a bonni egyetemen megkísérelte megcáfolni a marxizmust, s aki már akkor rájött, hogy az jóval nehezebb mint gondolta, sőt megoldhatatlan. Mesél szabadelvű hugenotta anyjáról, aki sohasem tudta elviselni a család szörnyű, dermesztő légkörét. (A néni néhány évvel ezelőtt még élt, Nyugat-Németországban, de Adenauerék ősz fejjel is kétszer börtönbe csukták, mert a felfegyverzés ellen agitált.) Aztán elvtársakról beszél, németekről és franciákról...

— No de mégis: az a környezet, amelybe beleszületett, a többi Schröderek és Schnitzlerek... Utóvégre az is determinálja az ember életét...

— Igen, persze, determinálta az enyémet is. De még mennyire. Higgye el, ha történetesen nem oda születtem volna, talán ma nem lennék itt...

— Bocsásson meg — sóhajtok fel —, de ez a mai beszélgetés már annyira igénybe vette szerény fantáziámat, hogy már nemigen tudom követni önt. Hogyan érti azt a determinálást?

Schnitzler felnevet, aztán megnyugtató hangon, mint egy orvos, aki erőt önt betegébe, hozzáteszi:

— Nézze, a mi famíliánkban egy családi zsúron többet lehetett megtudni arról, hogy mitől pusztul a világ, miért törnek ki a háborúk, miképpen alakítják a népek és nemzetek sorsát, mint huszonöt brosúrából. Másoknak rengeteg tapasztalatra van szükségük ahhoz, hogy a gondosan felépített kulisszák mögé láthassanak; én ott nőttem fel a kulisszák mögött, és csak egy kis lelkiismeret kellett hozzá, hogy megvilágosodjék ennek a világnak az egész iszonyata. A bátyám erre nevelt, a többihez már elég volt a saját szemem.

— Meg volt sok egyéb is, amit ott, a másik oldalon láttam — fűzi hozzá kis szünet után. — Nemcsak ifjúkoromban, de a háború után is, amikor elkezdtünk Hamburgban, később Kölnben, demokratikus rádiót csinálni. Személyesen is ismerem azoknak az uraknak nagy részét, akikkel mostani adásaimban foglalkozom. Negyvenhatban még másként beszéltek, akkor még Adenauer is szerényebb húrokat pengetett. Aztán persze gyorsan elfeledkeztek a háború utáni demokratikus szólamokról, a szép frázisokról. Mindenesetre képzelheti, hogy mennyire kellemetlen nekik az, aki annyi mindent tud róluk.

Gondolom, nem túloztam, amikor biztosítottam Schnitzler elvtársat, hogy a magyar közönség is örülne, ha egyszer-egyszer fültanúja lehetne valamelyik heti adásának... Utóvégre nem mindennap adódik alkalom arra, hogy egy olyan felkészült megfigyelőtől hallgassunk kommunista publicisztikát a nyugatnémet állapotokról.

Találkozás Münchenben

Tulajdonképpen nagyon meglepődhetett. Már 24 éve, hogy Pesten matematikára tanított. De majd egy negyedszázada annak is, hogy visszatért ide, bajor hazájába. S akkor egy szép vasárnap délután, 1962 tavaszán, valaki, egy pesti tanítványa felhívja, és bejelenti: itt van Münchenben átutazóban, s ha lenne a tanár úrnak egy félórája, szívesen találkozna vele. S még hagyján, hogy azt mondja ez a váratlan jövevény: csak ma este ér rá, mert holnap reggel már tovább kell folytatnia útját. (Ennek éppenséggel még örülhetne is, hisz az ember sohase tudhatja, nem valami kényelmetlen kéregető kerül-e az útjába, valami megkésett „menekült", aki a régi ismeretség címén belekapaszkodik az emberbe.) De hogy azt mondja: visszafelé úton van, Párizsból Budapestre... *Budapestre...!* Igen, számára ez lehetett az igazán meglepő. Éppen őt, volt tanárát, egy németet kívánna viszontlátni valaki, aki ma is „odaát" él... S mit mond? Hogy újságíró... egy magyar újságíró, most itt, a szövetségi köztársaság kellős közepén, aki vele akar találkozni... Igaz, nála érettségizett, no de hát mégis, hát hogyan? Meg aztán estére jegyük van az operába; utóvégre köteles ő így, bejelentés nélkül, vasárnap délután...?

Valóban nagyon meg is lepődött, amikor felcsengettem. S mégis, rövid habozás után, beleegyezett a találkába: még az esti operai előadás előtt eljön hozzám a szállodába, lesz egy jó órácskánk, azalatt beszélgethetünk. Míg beért a városba a villanegyedből, ahová mostanában költözött (már a telefonban eldicsekedett új, pompás lakásával), a szemben levő presszóban azon töprengtem: vajon mi lesz ebből a különös randevúból. Nem az első eset, hogy keresem az ilyen találkozásokat: külföldi útjaim sok tanulságos élményét hasonló viszontlátásoknak köszönhettem, hisz alig van izgalmasabb és érdekesebb, mint két-három évtized után újra találkozni azokkal, akiket még abban a másik világban ismertünk meg, és rajtuk leméri a kor és benne a magunk életének változását.

De volt még egy sajátos ok, ami miatt különösen izgatott ez a viszontlátás. Utoljára 1944 novemberében vagy decemberében beszéltem vele, egykori tanárommal, akkor is telefonon. A hangja akkor idegesen recsegett a készülékben: „Igen, igen — mondta akkor is —, emlékszem én magára, nálam érettségizett, 38-ban." De aztán sietve hozzátette: nem, őneki most nincs ideje, igazán nagyon sajnálja, már holnap Belgrádba kell repülnie, s egyébként sem tudna semmit sem segíteni, még ha olyan személyről lenne is szó, akit egy, a németek közvetlen parancsnoksága alatt álló munkatáborba vittek. Értsem meg, ő a légierőknél van, ez meg valami egészen más, és egyébként is: minden jót — s már le is tette a hallgatót... Igen, jól emlékszem, valami elfogódottság azért volt a hangjában, nem rázott le olyan egészen könnyen, pedig megtehette volna, minden magyarázkodás nélkül is. De azért mégis elutasított... Most meg idejön hozzám... persze már ez is valami.

Jól emlékeztem, kicsit hörcsögszerű külsejére, robbanékony modorára, energikus mozgására, selypítő fejhangjára, vöröses arcára, amelyben karvalyorra még egy árnyalattal mélyebben bíborlott... Náci volt? Meglehet, sőt, bizonyos, hogy beléptették a pártba. De ugyanolyan bizonyos, hogy semmiféle buzgalmat nem tanúsított ebben az irányban, legalábbis 1938-ig, amíg engem tanított. Pofozott, ordított, ahogy az már akkor egy konzervatív német tanárhoz illett, de soha egyetlen politikai frázist nem hallhattunk tőle. Ő matematikával foglalkozott — egyébként kitűnően tanított —, és semmi másról nem nyilatkozott. Igaz, azt nem tudhattam, mi lett vele 38 után... Hogy 44-ben, amikor mint repülőtiszt, néhány napot Budapesten töltött, nem sietett beavatkozni a letartóztatottak fölöttébb kényes ügyeibe? Az igazságnak most kell kiderülnie.

No de már meg is érkezett: szinte természetes, hogy én ismerem meg őt és nem ő engem. Hiába: az ember a tizennyolcadik és negyvenkettedik életéve között többet változik, mint a harmincnyolcadik és hatvankettedik között. Az öregúr most is energikusan szedi a lábát, s mint ahogy annak idején az osztályba berobbant, úgy csörtet be a szálló ajtaján is. — Ahá, hát maga az! — rázza meg szívélyesen a kezem. Mintha csak most éreznénk át mind a ketten, hogy nem is olyan könnyű akár csak egy semmire sem kötelező, futó beszélgetésbe bocsátkozni két olyan embernek, aki a háború legsötétebb napjaiban úgy vált el egymástól, mint ahogy mi ketten,

azzal a lerakott kagylóval. Nyilvánvaló, akárcsak én, ő is azt latolgatja most magában: mi lakozik a másikban? Egy népi demokratikus ország újságírója... — gondolja bizonyára —, ki más lehet ez, mint holmi kommunista... egy vörös... Vagyis én, állami ember, gimnáziumi tanár létemre egy vörös ágenssel sétálok világos nappal a Schillerstrassén... Igaz, nálam érettségizett, az írásbelije jeles volt, a szóbelije sem volt rossz, no de akkor félig még gyerek volt, azóta sok víz lefolyt a Dunán. De hát ő hívott, miért ne jöttem volna el, — még azt gondolná, nálunk nem lehet szóba állni senkivel...

Így képzeltem el aggályait, miközben, ha más értelemben, de én is mérlegeltem magamban az esélyeket: igen, volt akkor valami magyarázó, mentegetőző szándék a hangjában, de azért azt a kagylót mégiscsak letette. És akkor az apám sorsáról volt szó, miatta hívtam fel... Hogy apámnak sikerült megszöknie, az csak szerencse volt... Mi okom azt hinni, hogy a tanár másképp gondolkodik ma? Tiszt volt Hitler hadseregében... Hogy azóta sok víz lefolyt az Isaron, ha nem is csupa tisztító víz...? Idősebb lett, bölcsebb talán...? Mindenesetre roppant kíváncsi vagyok rá.

Annál érdekfeszítőbb a helyzet, mivel mindketten tudjuk: egymáshoz való viszonyunkban teljesen függetlenek vagyunk. Neki nem érdeke, hogy hazudjon nekem, utóvégre itt ő van otthon és én vagyok az átutazóként éppen csak megtűrt idegen. S nekem sem érdekem hazudni neki, hisz csak a kíváncsiság bírt rá, hogy felhívjam.

Egy kis bárban ülünk le, elég kétes hely lehet, legalábbis az ócska, a pornográfiát súroló falfestményekről ítélve. Láthatóan feszeng is emiatt, szidja a környéket.

— Persze, maga nem tudhatta, ebben a negyedben sok a mulató meg a kocsma is. Tudja, főként az amerikai katonák látogatják ezt a vidéket... No, nem kell félnie: a szállodák, azok rendesek...

S mintha ez a kis odabökés az amerikaiaknak megteremtette volna köztünk azt a minimális intimitást, azt a parányi közös alapot, amelyen el lehet indítani egy beszélgetést. Hirtelen megered a nyelve. Érdekes: már a második mondatban a háborúról beszél...

— Nem tudom, hogy maga emlékszik-e rá, én még 1939-ben visszakerültem ide, Münchenbe, még mielőtt az a szörnyű háború kitört volna.

„Dieser schreckliche Krieg" — ez a visszatérő formulája, bár

nevezi aljasnak, esztelennek, gaznak is. Látható az igyekezete, hogy mindjárt a legelején világossá tegye előttem: ő elítéli a háborút, ne higgyem én azt, hogy...

— Be kellett vonulnom természetesen nekem is, — mondja, — mint mindenkinek. Meteorológus voltam a légierőnél... Nem tudom, tudja-e, 1944-ben újra lekerültem magukhoz. Megfigyelőállomást szerveztem. Matijasfeld...? Jól mondom? Ugye, úgy hívták azt a repülőteret? De csak egész rövid ideig voltam ott, aztán Belgrádba kerültem.

Majdnem fellököm a feketét, olyan hirtelen tért a tárgyra... Igen, igen, akkor is azt mondta, hogy Belgrádba indul másnap. „Kívül a kaszárnyán..." — csendül meg a fülemben a *Lil' Marlen*, a nácik kedvelt slágerének dallama. Belgrádról juthatott eszembe, a belgrádi náci adó mindig ezt játszotta, a szünetjele is ez az émelyítő melódia volt. De hát hová kalandozom el gondolatban?

— Igen, hogyne, tudom én, hogy 44-ben Pesten volt — mondom —, kerestem is akkoriban, arra is emlékszem, hogy Belgrádba kellett mennie. — Hogy beszéltünk is egymással, arról nem szólok. Ha akarja, majd ő ...

Egy pillanatra kínos csend támad. Még jó, hogy éppen most hozzák a limonádét. Én várok... Elvégre most meg kellene kérdeznie, hogy miért kerestem 1944 novemberében, hisz miért kerestem volna, ha nem akartam volna tőle valamit...? De nem kérdez rá, tehát: *nem* felejtette el azt a beszélgetésünket. Igen, emlékszik az ügyre. Ez most már bizonyos. Sőt, anélkül, hogy bevallaná, válaszol is a ki nem mondott kérdésre. Ugyanis azt kezdi magyarázni, hogy mennyire elfoglalt volt, milyen kaotikus idők jártak akkor: egyik nap itt volt, másik nap ott, mindig csak utazni... Nem néz a szemembe, a kávéját kavargatja, de valahogy nem tud elszakadni a témától, pedig nem köteles akkori *elfoglaltságáról* beszámolót tartani. De voltaképpen mit is várok tőle? Számadást? Nem az-e a csoda, hogy most, ennyi év után is feszeng, magyarázkodik, mentegetődzik? Hogy egyáltalán emlékszik arra a félpercnyi beszélgetésre? Vajon olyan sokan vannak-e itt, akiknek a lelkiismerete majd két évtized után is ilyen érzékenyen reagál az akkori mulasztásokra? Mit akarok még? S mi volna, ha odahaza is mindenkit, akinek nem volt mersze a fasisztáknál interveniálni egy-egy lefogott ember miatt, ilyen patikamérlegen mérnénk? Különös eredményre jutnánk, ha ilyen magasra emelnénk a mér-

cét, és ha nem hinnénk azoknak, akik ma már szégyenkezve emlékeznek azokra az időkre. Ostobaság volna feszíteni a húrt.

— Igen, hogyne — bólintok beleegyezően, mint aki azt gondolja magában: valóban időtrabló foglalatoskodás lehetett 1944-ben meteorológiai állomást szervezni Mátyásföldön.

De még mindig nem tudok teljesen szabadulni gyanakvásomtól. Még egy próbát teszek: azt firtatom, mit tapasztalt az ország akkori életéből. Ugyanis számtalanszor hallottam német katonáktól, hogy mint valami paradicsomra, úgy emlékeztek vissza a fasiszta Magyarországra, ahol az 1944-es nyárvégi, fejvesztett menekülés után, jó néhány hónapra megpihenhettek. De ő egészen másfajta élményekről mesél, egy halálmenetről, amellyel a bécsi országúton találkozott, Budapest „védelmének" esztelenségéről, és újra meg újra arról, hogy mennyi szerencsétlenséget hozott az a rémes háború.

Alakoskodik? Megjátssza az antimilitaristát, a demokratát? De hát éppen nekem, akiről most már tudja azt is, hogy a magyar pártlap munkatársa vagyok? Miféle érdek az, amely arra bírhatná, hogy velem értsen egyet? S milyen hévvel magyaráz:

— Hát nekem írhatnak a lapok, amit akarnak, én azt gondolom, hogy a szovjetek nem akarnak háborút. Egyébként is, megtanultuk mi már annak idején, hogy ez a mi derék sajtónk nem ír mindig igazat. Igaz, most sok minden másképp van. De hát ami azt illeti, ha az oroszok mindenáron hódítani akartak volna, miért nem rohanták le 1945-ben egész Európát, akkor, amikor az amerikaiak a német lányokkal bujálkodtak...

Már megint: az amerikaiak... ez is fájó pont. De nem csak ez.

— Itt lenne az ideje, hogy vádaskodások helyett szót értsünk, megismerjük és megértsük egymást. Egyszer s mindenkorra véget kell vetni a háborúskodásnak, az öldöklésnek. A kisebbik fiamnak most kellene bevonulnia, de meg fogja tagadni a hadkötelezettséget...

Már egy kicsit szégyenkezve hallgatom: hiába, könnyebb úgy általánosságban papolni arról, hogy nem minden német fasiszta, mint itt, szemtől szembe belátni, hogy ez az ember valóban „leküzdötte a múltat", ahogy a nyugatnémet lapok oly finoman nevezik... Hogy 44-ben nem így gondolkodott, az bizonyos, és nem kevésbé az, hogy mai nézetei sok tényező hatására alakultak ki. Az illúzióromboló vereség, a háború utáni első évek megpróbáltatásai, amelyekről hosszan mesél, azután az is, hogy most végre

öreg napjaira valamicske vesztenivalóra is szert tett: az új lakás a „hochelegant" villanegyedben, a Volkswagen... Mindez megtette a magáét. Igaz, minálunk sokan kinevetnék azt, aki ilyen önfeledten kérked szerzeményeivel, meg gyerekeinek jó partijával. (Még azt is pontosan elmondja, hogy mennyit keres a veje, hadd ámuljak a család karrierjén.) De valahogy most nem is tudok ezen magamban sem mulatni. Lehet, hogy ma is ugyanolyan nyárspolgár, mint volt? Mitől is változott volna meg ebben a tekintetben? Csakhogy itt és most nem ez az érdekes, hanem az, hogy indulatosan és határozottan elutasít mindent, ami a háború veszélyét felidézheti. Hogy is mondta magáról? „Természetesen be kellett vonulnom..." És a fiáról? „Meg fogja tagadni a katonai szolgálatot". S ezt büszkén jelentette ki!

Hogy hisz-e a nyugatnémet demokráciában? Valamelyest hisz benne, legalábbis azt mondja, hogy náluk most mindenkit lehet szidni. S hogy lássam, valóban így van, egy ártatlan kis Adenauer-viccet is megereszt. Hogy aszongya: Adenauer elment a pápához, avassa őt szentté, mire a pápa: de hát élőt nem lehet szentté avatni. A kancellár azonban erősködik: tegyen úgy, mintha tetszhalott lenne, vagyis — németül— „álhalott'. Mire a pápa: azt éppenséggel megtehetné, de az álhalottból csak álszent lehetne... Hálásan nevetek a kis tréfán, és úgy teszek, mintha nem vettem volna észre, hogy egészen suttogóra váltott át a hangja, amíg a viccet mesélte. De hát ez-e a fontos? Bizonyára vannak még illúziói, tévhitei, megalkuvásai, a lényeg mégis az: nem hisz azoknak, akik háborúra uszítják.

Még arról is beszél, hogy ő megérti: Magyarországon gyökeres társadalmi változásokra volt szükség; ő még emlékszik a tíz filléres napszámokra, a mérhetetlen nyomorra falun. Azután egy előadásról beszél, amelyben egy koncentrációs tábor volt foglya mesélte el az élményeit: iszonyodva idézi fel a borzalmakat... „Tudja, a mi német alaposságunk ebben is megnyilvánult" — teszi hozzá keserűen.

Lassan letelik az idő: az opera sürget, az asszony várja a belvárosban, érte is el kell még mennie. Szedelőzködünk. Az igézően mosolygó bárhölgy aligha vette észre, hogy milyen „különös" tárgyalás számláját kaszírozza. Legfeljebb az tűnhetett fel neki, hogy mindketten könnyedebb léptekkel távozunk, mint ahogy érkeztünk. Meg hogy odakint egymásba karolva folytatjuk az utat, mint két ember, aki valamiben egymásra talált. Míg a kocsi-

hoz érünk, ő kérdez: hogyan van nálunk ez meg az. Érdeklődéssel és ellenkezés nélkül hallgatja a válaszaimat. Aztán egyszerre megszólal:

— És mondja, lehetséges lenne, hogy én meg a feleségem egyszer lerándulnánk Budapestre? Annyi emlékünk fűződik oda, a legidősebb fiam ott is született a Péterfiben, ha jól emlékszem a névre...

— Miért ne lenne lehetséges? Évenként sokan jönnek hozzánk, innen, Nyugat-Németországból is...

Búcsúzunk, barátságos kézszorítással, de azért még mindig tartózkodóbban, mint ahogy régi ismerősöknél ez szokásos.

A kocsit egy pillanat alatt elnyelte a forgalom. Pedig csak aztán jutott eszembe: talán melegebb szavakkal kellett volna válaszolnom neki, valahogy így:

— Igen, örömest látjuk. Az olyan németet, mint ön, akinek lelkiismeretét felrázta a háború, és aki megértést és barátságot akar, azt igazán szívesen fogadjuk. Bár lennének itt többen, sokan, akik úgy gondolkodnak, mint ön — belőlünk nem hiányozhat a készség... Jöjjön el mihamarabb, jól érzi majd magát nálunk... S politikai vicceket is hallhat, méghozzá jobbakat, mint Münchenben... Nem is szólva arról, hogy nem is suttognak itt annyira. Egyszóval: a viszontlátásra, tanár úr!

A Spiegel-ügyről

(Budapesti levél Hans Schmelznek)

Igen tisztelt Schmelz Úr!

Az élet néha túlszárnyalja a képzeletet — ezt nyilván Ön is kénytelen elismerni, mert vajon melyikünk tudta volna elképzelni, hogy miközben Budapesten — méghozzá egy kommunista újság szerkesztőségében — demokráciáról és sajtószabadságról vitatkozunk, s Ön olyan hevesen és határozottan síkraszállt a nyugati demokrácia állítólag vitathatatlan fölénye mellett, — már ki is adtak egy elfogatóparancsot Ön ellen, mely szerint Ön túlságosan is szélesnek vélte a sajtószabadságot. Persze nem tudhatom pontosan, milyen érzésekkel lépte át a magyar határt, de biztos vagyok benne: minden másra inkább gondolt, mint arra, ami a valóságban bekövetkezett. Nevezetesen arra, hogy budapesti tartózkodása alatt le akarják tartóztatni, de nem a mi hatóságaink, hanem az Ön hazájának hatóságai. Tulajdonképpen még szerencsésnek mondhatja magát, hogy egy olyan államban tartózkodott, amely nem köteles alávetni magát Strauss úr utasításainak, mert különben úgy járt volna, mint Spanyolországban néhány kollégája, akiket a Caudillo demokratái Bonn egyetlen intésére minden további nélkül lefogtak, és egy tyúkólba zártak.

Szeretnék azonban becsületesen eljárni, s ezért nem állítom, hogy kettőnk közül az események eme különleges logikai bakugrása csak Önt lepte meg: engem is zavarba ejtett. Idejön egy újságíró a szövetségi köztársaságból, a *Spiegel* munkatársa, egy szocialista országba, nagy hévvel vitatkozik, védi azokat a csodálatos jogokat, amelyeket hazájában a sajtó élvez — s egy órával később az összes hírügynökségek világgá röpítik a hírt, hogy főnökét letartóztatták, őt magát is köröztetik... És ez nem kitalálás, hanem valóság.

Budapesten, a vita során, legfőbb igyekezete arra irányult, hogy meggyőzzön a szövetségi köztársaság demokratikus mivoltáról. Bizonyítékul felhozta, hogy Önöknél betiltották a „szélsőséges

irányzatokat", — a „szélsőjobboldalit" és a „szélsőbaloldalit" egyaránt — s ezzel felszámolták azokat a veszélyes irányzatokat, amelyek „a demokratikus rendet" fenyegetik. Mintha valami mégiscsak sántítana az ön érvelésében, ami a szélsőséges jobboldali erők felszámolását illeti. Gondolom, némi kételyek pl. attól is támadhatnak, hogy egy olyan személyiséget, mint Rudolf Augstein, csak úgy egyszerűen börtönbe lehet dugni. Ön erre nyilván azt felelné: igaz, de annak, aki ezt az önkényt megengedte magának, távoznia kellett a miniszteri székből. Valóban, Schmelz úr. De mit bizonyít Strauss bukása? Azt, hogy a demokrácia valóban szilárd alapon nyugszik, tehát Önnek volna igaza? Vagy inkább az ellenkezőjét?

Strauss urat ugyanis éppen az olyan emberek emelték ki tiltakozásukkal a bársonyszékből, akik nem úgy gondolkodnak, mint Ön, s akiket — Önnel ellentétben — nyugtalansággal tölt el a demokrácia helyzete a gazdasági csoda bonni honában, akik, éppen ezért, a harcot nem bízzák csupán a parlamenti ellenzékre. Ennél is többet árul el e mozgalom belső tartalmának vizsgálata. A jobbról és balról levágott szélsőségek elméletével itt sem jutunk messzire. A *Spiegel*-ügy éppen arra bizonyíték, hogy ez a „sebészi" beavatkozás nem járt sikerrel, nem is járhatott, mert a belső ellentmondások kiéleződésének csak az okok felszámolásával lehet útját állni. És erről, sajna, szó sincs még. Mert az ok a revanspolitika, a Dulles-Adenauer-vonal, a szakadék szélén táncolás vonala, s mindaddig, amíg a szövetségi köztársaságban ez a politika a hegemón, addig a jobboldali szélsőségek bármikor élre tudnak törni. Hiszen ki tudná jobban bizonyítani, mint ők, hogy mindenkor „hűséges" élharcosai voltak eme törekvéseknek? Utóvégre ők nemcsak szónokoltak revansról, hanem meg is kísérelték, nemcsak táncoltak a szakadék szélén, hanem egyszer már bele is döntötték a világot, ki tehetne túl rajtuk antibolsevizmusban vagy háborús uszításban?

Furcsa helyzetbe került Ön, kedves Schmelz úr. Egyéni sorsa, szabadulása a börtönből azon múlik, hogy lehetőleg mielőbb, és lehetőleg minél több olyan ember találtassék, aki már elszakadt azoktól a nézetektől, amelyeket Ön vall a demokráciáról és a szabadságról, olyan ember, aki már nem táplálja azokat az illúziókat, amelyekről Ön akart meggyőzni engem Budapesten nem is oly rég. Mély együttérzés fog el Ön iránt, ha arra gondolok, hogy megfosztották szabadságától, sőt bizonyos tragikumot is látok benne,

hogy most Önnel úgy bánnak, mint az Adenauer-rezsim egy veszélyes ellenségével.

Micsoda félreértés! De minden emberi együttérzés és megértés ellenére sem akarom eltitkolni véleményemet: Ön nem csupán egy a hatalmától megszédült miniszter foglya, aki nem tűri el, hogy az egész világot veszélyeztető fegyverkezési politikáját kipellengérezzék, hanem foglya önmagának is, s mindazok, akik az Ön kiszabadításáért harcolnak, ebben az értelemben tulajdonképpen Önnel is szemben állnak, illetve a már említett ábrándokkal, amelyek Önben is élnek a bonni rendszerrel kapcsolatban. Ha azzal vádolnák Önt, hogy az ellenfélnek — tehát nekünk — tett bizonyos engedményeket, örömmel tanúskodnék Ön mellett, s készséggel bizonyítanám: az Ön állásfoglalása nem a nyugatnémet állammal szembeni oppozícióból fakad, hanem éppen ellenkezőleg, az Ön teljes és fenntartás nélküli hitéből ezen állam magas fokú demokratizmusában!

Gyakorta összehasonlítják mostanában az Augstein-ügyet Ossietzkyével. Ha azonban visszagondolok beszélgetésünkre, nyugodtan ki merem mondani: az Ön magatartása és Ossietzkyé között több az eltérés, mint a párhuzam. Ossietzky felismerte: annak az államnak, amelyet ő támadott, nincsenek biztosítékai a militarista önkény ellen, amely akkoriban fenyegette Németországot, s amely ma Nyugat-Németországot fenyegeti. Ossietzkyt csak fizikailag teríthették le, sem politikailag, sem ideológiailag nem lehetett őt meglepni, ő tudta, honnan jött a tördöfés.

Miért nem tudja Ön is? Törtem a fejem ezen, eszembe idéztem vitánkat, és abban kerestem a választ. Ön a legtöbbet és a legnagyobb hévvel a szövetségi köztársaság korszakalkotó szociális vívmányairól beszélt. Nem szeretnék a vulgáris szociologizmus hibájába esni és túlságosan direkt kapcsolatot konstruálni gazdaság és ideológia között — az ideológiai képzettség, a hagyomány és a neveltetés is nyilván nagy szerepet játszik — csak annyit szögeznék le, hogy sohasem érzékeltem jobban, mint az Önnel folytatott beszélgetés során, milyen erős hatással van az ún. gazdasági csoda a nyugatnémet értelmiség nagy részének gondolkodására. Úgy tűnik, világképének valósággal fundamentuma az 1948, 1949 utáni gyors gazdasági fellendülés élménye. Ebből fakad az a meggyőződése, hogy a bonni állam sziklaszilárd képződmény, amely minden további nélkül megengedheti magának azt a luxust, hogy pl. fegyverkezési politikáját élesen bírálják. Soha nem hallott dol-

gokról beszélt Ön nekünk; arról szólt, hogy nincs már osztályirigység, hogy a szövetségi köztársaságban kialakulóban van az osztály nélküli társadalom, hogy minimális lett az osztályok közötti különbség, valóságos népközösség van kialakulóban. Azt magyarázta, hogy a Hitler és a fasizmus után visszamaradt szellemi lomtárból ez a fogalom, a *népközösség* fogalma nem vesztette el érvényességét, sőt megvalósult...

Megdöbbenve hallgattuk Önt, lelki szemeink előtt egy szakadék mélységei nyíltak... Csak néhány mindennapi tényt hoztunk fel a vitában ellenérvül, felidéztük azt a hallatlan luxust, amelyben a gazdagok élnek, de Ön leintett: „Hol látott ilyesmit? Hát tudja Ön, hogyan él a »kisember«? Mindenki ékszert vásárol, mindenki a Riviérára utazik, ha kedve szottyan..." Olyan lelkesedéssel beszélt, olyan szenvedéllyel, hogy hamar rájöttem: nincs sok értelme az ellenvetéseknek. Hogy a tények — enyhén szólva — mást tanúsítanak, azt a magunk tapasztalatából tudtuk, s nyilván Ön is átélte már, hogy vita közben van egy pillanat, amikor az ember felismeri: a partner kimozdíthatatlan elfogultságából, helyesebb hát témát változtatni.

Persze nem könnyű szavakkal harcolni az ilyen hevület ellen. S távol álljon tőlem, hogy marxista szemináriumot tartsak Önnek a nyugat-európai konjunktúra korlátozott időtartamáról. Már a jelen is elegendő támpontot nyújt annak bizonyítására, *quod erat demonstrandum:* Ön a gazdasági eredmények pozitív befolyását nemcsak erősen túlértékeli, hanem félreértelmezi jellegüket és hatásukat. Az agyondicsért gazdasági csoda sajnos nem a haladás erőit növeli, hanem a reakcióét. A monopóliumok nagyhatalmú urainak irányelve körülbelül így hangzik: mi hagyunk titeket keresni, ti még ránk hagyjátok a kormányzást. Régebben ez így hangzott: pofa be és dolgozni! Ma meg így: Te megkapod a hűtőszekrényedet, még az autót is, de aztán kétszeresen is: pofa be! Ez nem a demokrácia útja, ez a korrumpálás és az erőszak útja. A *Spiegel*-ügy ennek csak egyetlen, de sokatmondó tünete.

Talán csak egyvalami nyújthat vigaszt: az, hogy a szövetségi köztársaságban emberek tömegei döbbentek rá erre, s nem fogják megadni magukat a fatális sorsnak, ugyanis sokkal több forog kockán, mint az egyszerű jólét. A tét a béke, az emberiség fennmaradása, beleértve az Ön népének fennmaradását is! Én bízom ezekben az erőkben, hiszem, hogy ők vannak többségben, hiszek a tisztánlátók túlsúlyában, azokban, akik ma Augsteinért és Önért

is, kedves Schmelz úr, felemelik szavukat, kimennek az utcára és tüntetnek. És arról is meg vagyok győződve, hogy Ön le fogja vonni a helyes következtetéseket a történtekből.

Legszívélyesebb üdvözletemet küldöm Önnek, kedves Schmelz úr,

tisztelettel

Egy szubkontinens — ablakból

„Akad olyan újságíró, aki két hetet tölt Indiában és mindjárt vaskos könyvet szeretne írni róla. Aki egy hónapig nézelődött, az nem adja alább egy kisebb kötetnél. De aki már három hónapig utazgat nálunk, az többnyire megelégszik néhány cikkel. Aki pedig egy teljes évig tanulmányozza az országot, az rájön, hogy még nemigen ismeri ki magát, s egyelőre nem ír semmit." Hallomásból írtam le ezeket a mondatokat — úgy tudom, hogy Radhakrisnan, az Indiai Köztársaság elnöke tréfálkozott egyik fiatal publicistánkkal — de igyekszem a bennük rejlő ironikus figyelmeztetést megfogadni. Januárban 18 napot töltöttem Indiában, s arra szorítkozom, hogy csupán azt jegyezzem le, amit magam láttam, látogatásaink során, többnyire az autó és repülőgép ablakából. Az általánosítást majd pótolom, ha egyszer alkalmam lesz több időt tölteni ott, mondjuk három évet.

BOMBAY — KALKUTTA

Oly hirtelen csap meg a meleg, mintha valami kemence közelében járnánk. Persze, kikapcsolták a légkondicionáló berendezést, a TU-104 motorjai is leálltak már, csak arra várunk, hogy a lépcsőt odatolják. Örökkévalóságnak tűnik ez a kis idő. Rajtam meg télikabát és sál. Nyissák már ki azt az ajtót! Még két-három perc, de aztán ver csak ki a veríték; párás, nehéz levegő tódul be: Bombay! A betonlapok közé öntött aszfalton cuppog, oda-odaragad az ember cipője. (Prágában még majdnem orra buktam, olyan síkos volt a repülőtér a ráfagyott jégtől.) Éjfél jóval elmúlt, bombayi idő szerint, de fülleszt a meleg, 30 fok is megvan.

Vékony, alacsony, szemüveges ember szólít meg angolul. Igen, mi vagyunk azok, a kelet-európai újságíró-küldöttség „seregh ajtói". (Ugyanis a többiek — két bolgár, két román újságíró és az én magyar kollégám – már három nappal ezelőtt megérkeztek

Új-Delhibe.) A bennünket fogadó tisztviselőnek az a megbízatása, hogy a cseh elvtársnőt és engem egyenesen átszállíttasson Kalkuttába, ott csatlakozunk majd a delegációhoz. (Az indiai külügyminisztérium vendégei vagyunk.)

Három óránk van összesen, hajnalban indul a gép. A felfedezők izgalmával veszem szemügyre a tranzitszálló szobájának berendezését. Már az is szokatlan, hogy a padló kőből van, az ágyak felett meg baldachin, amelyről moszkitóháló lóg le. A plafonról hatalmas légcsavar mered rám: kíváncsian bekapcsolom a motorját, de mindjárt le is állítom, mert a papírjaim csak úgy röpködnek szerteszét a szobában. (Milyen meleg lehet itt, amikor a légkondicionálókészüléket használni kell?) Közben szobatársam is akadt, egy bolgár diplomata. Pillanat alatt kiderül: több közös ismerősünk van, magyar újságírók, külügyi tisztviselők. Ide kellett jönnöm Bombaybe, hogy V.-ről újra halljak; legutóbb az 1947-es választások idején dolgoztam vele együtt. Kicsi a világ.

A Viscount típusú angol utasszállító gép ajtajában már indiai stewardess fogad. Szárit hord, az indiai nők sajátos ruhatekervényét. Szép viselet, meg aztán megtakarítják vele a varratás árát, ugyanis semmi más ez, mint egy hosszú vég selyem vagy vászon. De örökké igazítani, rendezni kell, hogy ne csússzon se ide, se oda, se fel, se le. Persze, akinek olyan termete van, mint ennek a lánynak, annak ez is jól áll... S hogyan néz! Beszélgetésbe elegyedem vele. (Gyakorolni kell az angol nyelvet...) (Ilyen édes-érzelmesen mifelénk csak akkor mosolyognak a nők...) Igen, szereti ezt a munkát, két éve végezte a tanfolyamot. Az egész országot járja, nemcsak ezt a vonalat. Balesettől fél-e? Ó, dehogy. Kitűnőek a gépek, a pilóták, a repülőtéri berendezések. (Valóban, mindkét indiai állami repülőtársaság jól felszerelt és példásan szervezett vállalat, ezt alkalmunk volt később többször is tapasztalni.) De már libeg is tovább a lány, tálalnia kell, — kávét kérek-e vagy teát? ... Morcosan gyűröm magamba a hideg beefsteaket.

Közben egy másik hölgy hódítja el a figyelmemet, öt-hat éves lehet. Ide-oda cikázik. Pillanatonkint átmászik a szülein, azok meg zokszó nélkül tűrik. Idősebb emberek. A papa csuklóján feltűnően súlyos, nagy aranyóra díszlik, meg aranykarkötő, a mama is tele van ékszerekkel. A szülők indiai ruhát viselnek, a kislány európait. Hol angolul beszélnek, hol meg valamelyik idevalósi nyelvet.

A huncut kis kobold élénkségével saját lányomra emlékeztet; szívesen megsimogatnám, megpróbálom hát elkapni. Csakhogy... no de ilyet! Hát ez a gyerek ki van festve! A szája ruzsos, kis orcái puderesek, a pír is festék rajta, szemhéjának kék csillogása is mesterséges.

Zavartan visszahúzom a kezemet és az újságba mélyedek. Amolyan nemzeti folyóirat ez, külföldieknek. A főtéma: a gyűjtés a Nemzetvédelmi Alap javára. Az indiai-kínai határkonfliktus kirobbanása után indították el, s a lapok tele vannak a nemzeti érzésre apelláló, adományozásra felszólító cikkekkel. Különösen az arannyal foglalkoznak sokat, meg az ékszerek felajánlásával. Szemem önkéntelenül is átsiklik szomszédaimra. Ami az aranyat illeti, hát nekik lenne éppen... No de a felhívások szerzői is azon sopánkodnak, hogy egyes vagyonos emberek nem érzik át a honvédelem fejlesztésének halaszthatatlan szükségét, bezzeg az egyszerű emberek, azok tudják, mi az áldozatkészség, ebben meg abban a gyárban legutóbb vasárnap is dolgoztak, és napi bérüket felajánlották a hazának... (A kérdés csak az, ki járt itt jól, a gyár tulajdonosa, vagy a haza. Annyi bizonyos, hogy a konfliktus óta nagyon csökkent a munkások osztályharcos mozgolódása, a sztrájkok elapadtak...)

„A szerkesztőnek"... Egy olvasó levelébe kapok bele: a tájékoztatásügyi szerveket bírálja, amiért nem fejtenek ki erélyesebb tevékenységet a nemzeti szükségállapot idején, az ország „harcos" hangulatának fokozásában. Nem — írja az olvasó —, ő nem azt akarja, hogy Goebbels módszereihez folyamodjanak, ne tessék őt félreérteni, ő azt ellenezné, csak az objektív tények feltárását követeli. (Csakhogy az objektív tények feltárásához is tárgyalás, kétoldalú megvitatás szükséges, és amit főképp tisztázni kellene, az éppen az, hogyan lehetne megszüntetni a konfliktust. De mintha az olvasólevél szerzőjét éppen ez érdekelné a legkevésbé; egyenesen örülni látszik a tragikus ügynek.) Vajon ki lehet ez az olvasó s milyen lehet a lelkiállapota, ha ilyen defenzíven érvel? Úgy tetszik, mintha már mások is kétségbe vonták volna buzgalmának jó szándékát... Vagy valahol a lelke mélyén maga is érzi, hogy veszedelmes út a nacionalista indulatok szítása?

Leszállás, Kalkutta. Szép stewardessünk összetett kézzel hajlong a gép ajtajában, mintha imádkozna, úgy támasztja egymáshoz hosszú, formás ujjait. Ez itt a hagyományos köszöntés. Arcán

megint ott a szívmálasztó mosoly. Sóhajtva kászálódom le a lépcsőn, mert látnom kell — most már cáfolhatatlan —, hogy minden utazó vendégnek kijár ez az édes pillantás...

Már meg is találtak bennünket vendéglátóink, a delegáció állandó kísérője, R. C. Jugran, a külügyi sajtóosztály munkatársa és a mellénk kirendelt kalkuttai tájékoztatásügyi tiszt. 30 év körüli, élénk szemű, jó kedélyű, sötétbarna fiatalember. Egész habitusa, közvetlensége, tréfálkozó kedve valahogy hasonló lelki alkatú pesti kollegáira emlékeztet. Hamar megbarátkoztunk, tréfásan Mr. Drivernek, vagyis „Hajtó úrnak" neveztük, mert igen akkurátusan betartatta velünk a programot, nem nagyon álmélkodhattunk el sehol. Fényképész is vár bennünket, aki megörökíti kicsit félszeg képünket, amint egy-egy virágból font koszorúval a nyakunk körül kilépünk a napfényes kalkuttai repülőtérről.

Gyors ebéd a szállóban és máris indulunk. A három nagy Ford éles fordulattal veti bele magát a kalkuttai forgalomba.

Emberektől, autóktól, riksáktól zsúfolt utcák — kifelé haladunk a városból. Estére Chittaranjanba kell érnünk. A napfény éles, de a levegő kellemes, olyan meleg van, mint odahaza egy szép nyári napon. Mennyi, mennyi ember! Ez az első és majdan ez lesz az utolsó benyomásom is, amikor Új-Delhiben befejezzük utunkat. Az „India 1962" című hivatalos évkönyv szerint 1961-ben 436 és fél millió volt az ország lakossága, tíz év alatt 77 millióval nőtt, majdnem ugyanannyival, mint az azt megelőző húsz év alatt. S különösen errefelé rengeteg az ember: a népsűrűség az országban 384 ember négyzetmérföldenként, Nyugat-Bengáliában pedig 1031! (Angliában, a világ egyik legfejlettebb ipari országában csak 564). Hogyan és miből él ez a tömeg — ezt kellene megtudni. No de mit meditálok itt? Nyissuk ki a szemünket, valamit innen az autóból is látunk.

Mennyi aprócska bolt! A városközpontban még kőből épült három-, két-, egyemeletes épületek földszintjén helyezkednek el, a város széle felé már csak deszkabódékban. Kifelé még szegényesebbek: rőzse-, vagy nádfedélből a tetejük, az oldalfalak ócska ládákból, pléhdarabokból vannak összetákolva, sokszor nincs is hátsó faluk. Az utcai front kirakat is, elárusító pult is, a vásárló kint áll az utcán... Ohó, majd' orra bukunk, a kocsi hirtelen

fékez: sovány kis tehénke halad át az úttesten, szent állat, arra különösképpen vigyázni kell. Sok az autó, de mifélék vannak köztük! Valóságos közlekedési múzeum az utca! A hídhoz közeledünk: előtte hatalmas tér, az aszfalton meg... Hát tudhattam, olvashattam róla elégszer, hogy az indiai nagyvárosok jelentős részében még sok tíz- és százezer ember számára nem jut fedél! De más az olvasmány és más a valóság. Amikor az első, az aszfalton heverő, rongyokba bugyolált embert meglátom, még kihajolok az ablakon: hát ezt mi lelte? S miért nem siet senki a segítségére? De hát odaát is a földön fekszenek, nézd csak, amott egy fiatalasszony, mellette egy csöppség, fekve szoptatja, ott egy öregember nyújtozkodik. A hatalmas új híd a Gangesz deltájának egyik ágát íveli át. A feljárón is mindenfelé fekszenek emberek, az egyik maga alá terített valamilyen kacatot, a másik közvetlenül a betonra hajtotta le a fejét. Körülöttük zajong, tülköl, dübörög a szakadatlan autóáradat, ők meg alszanak, elaléltan, egy-egy rángás jelzi csak, hogy élnek.

A folyó különös formájú bárkákat himbál. A Gangesz... Hogy írta Ady? „Jöttem a Gangesz partjairól" — idézem a sejtelmes sorokat — „Sivatag, lárma, durva kezek"... De hagyjuk a lírai asszociációkat, a Gangesz partját amúgy is elhagytuk már, kocsink 80—90 kilométeres sebességgel száguld. A kis boltok végtelen sora, az utat ellepő emberek tömege még sokáig látható, bár már a városon kívül járunk.

Riksahordó tűnik fel velünk szemben. Jaj! Valami a talpába fúródhatott, hirtelen megállítja a kétkerekű konflisszerű kocsit, az utas — elegáns, színesen öltözött fiatalember — kicsit előre is billen. A riksás felkapja a bal lábát, csak egy pillanatig vizsgálgatja a talpát, hátha még kiránthatja a tüskét, aztán újra indul. Megtalálta-e, nem tudom, mert máris eltűnt a szembejövő járművek áradatában. De gondolom, az utast nem lett volna tanácsos megvárakoztatnia, a fuvar, kivált innen a messzi városig, nagy tét, amelyről nem lehet lemondania holmi kis tüske miatt.

Kisvároson haladunk át. Egyre több az állat, nem, nem mind szent tehén; főként bivalyok, amelyeket nem övez vallási tisztelet. (Nagyon apró fajta, s szinte mind nagyon soványnak tűnik: azt legelik, amit az út szélén találnak. S az nem sok.) No de már ritkulnak a házak, lassan mégiscsak kiérünk faluhelyre. A növényvilág ismerős: lombos fák, bokrok. Másutt meg teljesen trópusi: pálma, bambusz, cukornád. Aztán meg keveredik a két típus. Csak kis

parcellákat látni, alig egy-két helyen tűnik fel egy-egy nagyobb rizsföld vagy pálmaültetvény. Az út mentén feltűnő házakat figyelem. Van köztük piciny, levelekkel fedett agyagkunyhó, el sem tudom képzelni, hogyan lehet abba bebújni. Kicsit arrébb már tekintélyesebb, égetett agyagból épült ház áll. Igaz, ablaka, ajtaja annak sincs, a falai is vakolatlanok, de abba legalább állva is be lehet lépni. A tornácon üldögél a család, ott játszanak a gyerekek. Aztán akad egészen takaros kis téglaépület, de az ablak azon is ritka. Sok ház mellett mélyített vagy épített (gáttal körülvett) apró kis vízgyűjtő tavacska, bennük zöldes már a víz, a monszun idején telítődhettek meg, azóta használják: ebben mossák a ruhát (kőhöz csapkodják), ebben mosakodnak is. Enyhe mocsárszag terjeng. Aztán megint a füst... Mi ez a füst? Estig állandó társunknak szegődik. Mint kiderül, akárcsak a múltban nálunk egyes helyeken a tehéntrágyát, itt szárított bivalytrágyát égetnek, azon főznek, amellett melegednek. (Gyorsan esteledik, s errefelé fázósak az emberek.) S a föld? Hát annak nemigen jut a nagy gonddal gyűjtött trágyából, a java a levegőbe száll. De hát mit is csinálhatnának? Fa, rőzse alig van; szénnel főzzenek? 440 millió embernek?

Rizsföldek mellett haladunk. Az egyiket már learatták, más parcellák még csak most zöldellnek. Könnyű ekét vontat két kis bivaly — csak a föld tetejét kaparja az életlen fa. Ahol nincs öntözve, ott száraz, kiégett a talaj, az esős időszak még távol van, az út mentén sűrű por fedi a növényzetet. Újra sűrűsödik a forgalom, főként az autóbuszok száma szaporodik. Mindegyik zsúfolva emberekkel, munkásokkal, akik ilyenkor térnek vissza lakóhelyükre, még a lépcsőkön is lógnak. Nem túl nagy kocsik, típus szerint is elég réginek látszanak. Mercedes — az egyik kocsi hűtőrácsán felfedezem a közismert háromágú, körbe foglalt csillagot. A következő is az, a harmadik is... És még hány! Egy reklám magyarázza meg a rejtélyt: a Tata-Mercedes cég hirdetőtáblája; Tata a legnagyobb indiai monopoltőkés, aki a kölnivíztől az autóbuszig az égvilágon mindenféle iparágban gyümölcsözteti óriási vagyonát, ő gyártja az alvázat és a karosszériát, a nyugatnémetek adják a motorokat. Érdekes: még ebben az autóbuszáradatban is vannak bizonyos nemzeti sajátosságok: mintha az elefánthintók hagyománya élne tovább a teherautók és autóbuszok díszítésében. Szinte mindegyik kocsit rikító ornamensek borítják, a népművészetből vett elemek, indák, virágok, madarak...

Már megint sorompó. A hatodik, a nyolcadik? S mindig

ugyanaz a szerelvény állja el az utunkat. Akárcsak a Balaton partján, Siófok és Aliga között, ott szoktak így kergetőzni az autók és a vonatok. Gyönyörű vonat, Kalkutta és Új-Delhi között közlekedik. Széles nyomtávú. Modern, nyitott kocsijait elektromos mozdony vontatja. Az utasok barátságosan integetnek, már valóságos ismerősök vagyunk. Közben egy öregasszony sompolyog az autó mellé, kezét nyújtja, koldul. A sorompónál várakozó utasokra specializálta magát, egy bokor alatt a kis vacka. Önkéntelenül is elhúzódom az ablaktól, aztán kinyújtott karral egy érmét ejtek a kezébe. Le kellene fényképezni! — szólal meg bennem a hivatástudat, de képtelen vagyok rá. Sőt, már szégyellem is a gondolatot. Szemérmetlenség lenne „témának" tekinteni ezt a csontig aszott teremtést. Le lehet ezt írni? Kiégett tekintet? Ezzel még semmit sem mondtam e szemek végtelen közönyéről, a meredt pupillák vak bambaságáról. Aki beléjük néz, az szinte a semmit látja, a végtelen űrt, az emberi szenvedésnek azt az elviselhetetlen fokát, amellyel már a halál kezdődik. Ezek a szemek nem tudnak könnyezni, már nincs bennük tiltakozás, nincs ellenkezés, indulat. Olyan ember szemei, akinek számára nincs többé út vissza az életbe, sorsa a lassú elmúlás. (London büszke polgárai, jó volna ha ezekbe a szemekbe is belenéznétek, mielőtt a civilizációtokkal hivalkodtok!) A sorompó megnyílt, továbbrobogunk. De úgy érzem: a látvány, amíg élek, el fog kísérni, úgy működik majd bennem, irányíthatatlanul, a maga öntörvénye szerint, ahogy a vegetatív idegrendszer.

Hát... a shantiniketani látogatás nem sikerült. Későn érkeztünk, már be is sötétedett, minden be van zárva. A gyengén kivilágított faluszerű telepen egy kicsit sétálunk, hallgatjuk az éneklő fiatalokat, elbeszélgetünk a diáklányokkal, akik az egyik kollégium kapujában ácsorognak. Igen, van köztük ösztöndíjas is, de a legtöbbje jómódú szülők gyermeke, a szülők fedezik a költségeket. Nem szabályos egyetem ez, inkább afféle felsőfokú általános kulturális képző, ahol a tánctól a festészetig mindenfélével foglalkoznak. Közben az egyetem híres kegyhelyéhez vezetnek, a padhoz, amelyen — úgy mondják —, Tagore apjának megjelent az istenség s azt tanácsolta, hogy építsen ide iskolát...

Továbbmegyünk. Valahogy örülök most annak, hogy sötét van, s már alig látni valamit. (A falvak java része sötét, csak itt-ott világítanak az árusok kis acetilén-lámpái.) Mire behajtunk a

chitteranjani mozdonygyár vendégházának ápolt kertjébe, már megszólalni sincs erőm. Pedig itt is új élmények várnak: a ragyogó fehér ruhákban sürgő-forgó pincérek és szolgák hada, a fürdőszobás lakosztály, a válogatott ínyencségek a vacsorán... Igen, igen, de bárcsak alhatnék már... elég volt, sok volt, egy fél napra nagyon is sok...

S most meg nem tudok elaludni. A sakálok vonítása is zavar, meg aztán a rengeteg új benyomás. Hogy rendezzem magamban a sok eltérő, ellentmondó elemet? A riksahordó, a monumentális híd a Gangesz felett, meg az alatta heverő csontváz emberek, a rengeteg Mercedes autóbusz, meg a porban cammogó parasztok tömege... innen-onnan összeszedett ismeretek rajzanak bennem: az ősi elmaradottság, túlnépesedés, kasztrendszer, a vallásos tömegek fatalizmusa, a gyarmati örökség, a kapitalizmus, az új India, a neokolonializmus — de mi minek tulajdonítható? Ki építette azt a villamosított vonatot, s kinek a bűne az a sok sötét, elmaradott kis falucska? Csak kérdezni tudok, de itt, a nyugovóra tért vendégház sötétjében senki sem válaszol. Annyi bizonyos: ipar kell ide, vas, acél, gépek, gyárak, hogy többet adjon a föld, hogy többet adhasson önmagának ez a nagy nép. Dolog kell, munka kell... Ez persze közhely, mégis ez most az egyetlen megfogható, az egyetlen világos következtetés számomra... Hajnalig forgolódom álmatlanul.

Akárhogy is, de nem megyek ki a mozdonygyárba, mert már harmadik napja, hogy alig alszom: ebédhez majd felkelek. Jugran megértéssel fogadja a helyzetet — úgyis megtekintünk még egy sor más ipari üzemet. Valóban, még aznap délután, az úton vissza Kalkuttába, meglátogatjuk a durgapuri állami vasműveket.

A második ötéves terv alatt kezdték el az építését. 1956-ban még dzsungel volt errefelé, most egy hatalmas vas- és acélkombinát terül el a hét és fél négyzetkilométernyi területen. Az első kohó 1959-ben indult, ma már mind a három ontja az orissai vasércből olvasztott nyersvasat. Saját kokszolóműve van a gyárnak, amelyet a közeli bányák táplálnak, az energiát a szomszédos folyóra épült erőmű adja. A vasművet évi 1 millió tonnára tervezték, s már ebben a hónapban eléri, sőt, túlhaladja az előírt teljesítményt. Körbevezetnek a kohókban és hengerdékben — ismerős a kép, akármelyik európai üzemben járhatnánk. Itt mégis újszerűnek hat a szokványos látvány; hisz alig 10 perce

jöttünk el egy falu mellett, amely levélfedte viskóival, faekés bivalyfogataival mintha az ókorból maradt volna itt. Ez alatt a 10 perc alatt nemcsak 10 kilométert tettünk meg a térben, de kétezer évet az időben! Itt van az a bizonyos kezdet, az első lépés, amelyről az éjjel morfondíroztam: a vas, az acél...

Egy kicsit mintha könnyebbnek éreznék mindent, hogy ezt láttam. „Valami van..." — mondanák a pestiek, akik Rajkin e szavait a maguk módján adaptálták. Igen, valami van, itt az üzemben is, meg odaát is, a lakótelepen, amelyen eddig már tízezer lakás épült, köztük több ezer a munkásoknak. Látogatásunk harmadik napján belülről is láttunk egyet, de hadd iktassam ide a leírását. Cementből és téglából épült, földszintes ház. Kis tornácból, konyhából, lakószobából, meg egy betonozott kis udvarból áll. A szobák padlóját kő fedi, a falak fehérre vakoltak, van ablak és ajtó... egyszóval nagyon szerény, de mégis takaros kis hajlék. Az ember is, az asszony is rendesen öltözött, a két gyerek tiszta, ápolt — látszik, hogy van vízvezeték. (Még villany is van!) Az egyetlen, ami feltűnő, hogy nincs lakberendezés, nincs bútor. A földön néhány felgöngyölített gyékény, a falba süllyesztett polcon egy kis vászon táska — ennyi a lakószoba berendezése. A konyhában néhány edény, egy petróleumfőző, az aznapi étel — ez minden. Kevés? Még alig láttam valamit India életéből, de úgy érzem, itt ez is soknak számít. Még ez is csak keveseknek jut osztályrészül.

Másnap Nyugat-Bengália miniszterelnökétől tudjuk meg, hogy a 35 milliós államban már 1947-ben, India függetlenné válásának idején 650 000 ipari munkás volt, és ez a szám 1962 végéig összesen csak 90 ezerrel nőtt! Mégis azt hiszem, igazam volt, amikor úgy éreztem, hogy Durgapurból nézve kicsit másképp fest, amit láttam, hogy a durgapuri acélolvasztó szikrái, ha nem is adhatják már vissza az élő szemeket annak az összeaszott kis koldusasszonynak, mégis egy új kor eljövetelét jelzik.

De mikor jön majd el ez a kor? Kik látják majd meg, az öregasszony gyerekei, az unokái, vagy csak az ükunokái? Ki tudja? Durgapur a tervgazdaság első nagy vívmányai közé tartozik. De ki ne látná, hogy a magánipar egy kanál vízben megfojtaná az állami ipart? Csak bele kell nézni a nagyburzsoá újságokba. S a nyugati tőke? Ha muszáj, igaz, együttműködik az állami iparral is. De ha nem lenne erre kényszerítve?

Mire átvergődünk a zsúfolt kalkuttai utcákon, és kiszállunk a

Great Eastern-szálló előtt, vagy három tucat hasonló kérdés jár a fejemben.

Úgy alszom el, mint akit lebunkóztak.

KALKUTTA—MADRAS

Némi izgalommal nézünk elébe első nyilvános szereplésünknek: a nyugat-bengáli miniszterelnökhöz vagyunk hivatalosak. Az elnökön kívül még jelen van egy miniszternő, aki a Kelet-Bengáliából áttelepültek tárcáját irányítja, továbbá a pénzügyminiszter.

Az első meglepetésünk, hogy a miniszterek nemigen beszélnek a múltról, a függetlenség elnyerése előtti angol uralomról. (Pedig az 1943-as éhínség idején Bengáliában három és fél millió ember halt meg!) Arról viszont nagy nyomatékkal számolnak be, hogy a Pakisztánból annak idején, 47-ben ide menekült milliók milyen gondot okoznak. (Szóval: értsük ezt magyarázatnak arra, hogy százezrek „élnek" az aszfalton? Bizonyos, hogy nagy részük a menekültekből verbúválódik. De mind?) Arról beszélnek, hogy Pakisztánba mindössze 200 ezer muzulmán ment át, míg onnan három és fél millió ember jött ide. S a kétszázezerből is mind többen visszaszivárognak, mert itt mégiscsak jobb. Jobb? Biztos, hogy így igaz, mindenki azt mondja, hogy a pakisztáninál magasabb az itteni életszínvonal. De a jogos megállapítás mögött nincs-e valami megszokás, belenyugvás a fennálló állapotokba? Nem gondolnám. A miniszterelnök azt mondja: nagyon szegény ország a mienk, még sok a teendőnk. Aztán intézkedésekről beszél, az ún. községfejlesztési mozgalomról, a falusi szövetkezetek szerepéről, az egészségügyi hálózat kiépítéséről. Csak egyszer emeli fel a hangját, egy kicsit büszkén, amikor azt mondja, hogy megszüntették a maláriát. Nincs még falusi közigazgatás sem, most szervezik az ország rajonhálózatát. Hozzávetőleg 3400 ilyen közigazgatási egység van, közel négyszázban már egészségügyi állomás is. Ezek nagy dolgok a semmihez képest, amit az angolok hátrahagytak. De miért nem teszi hozzá azt, hogy ez sok-e, vagy kevés, hogy gyorsítani kell-e a fejlesztést, vagy ha nem lehet, miért nem? Valaki azt mondja, hogy a miniszterelnök úr maga is falusi családból származik, jól ismeri a falusiak gondját. Az öregúr leinti, hagyják ezt abba. Bizonyos, hogy sok mindent látott és tapasztalt, százezerszer annyit, mint mi tegnap. Lehet, hogy azért

beszél így? A polgári hatalom biztonságérzetét jelzi a mindvégig rezignált hang, vagy a polgári reformer felelősségérzetét? Vagy mindkettőt? Bajos ezt eldönteni. Honnan is tudhatnánk mi: mit jelent egy 35 milliós állam gondját viselni, méghozzá ilyen gondokat... és szemtől szemben a súlyos tényekkel nincs rosszabb az üres lelkesítő beszédnél. Nehéz ország ez, bonyolult ország. Radhakrishnannak igaza van.

Még gyorsan szaladjunk ki az új Nemzeti Könyvtárba! Egykor az angolok bálterme volt az épület, de épül az új, modern, több emeletes palota, amely állandó otthona lesz a könyvtárnak. Mulay doktornál nincs lelkesebb művelője a szakmának. Élénk beszédű kis ember, valósággal boldog velünk, akiknek annyi mindent mesélhet. Megható a nagy-nagy buzgalma, pedig tudhatná, hogy nekünk, akik Európából oly messziről s annyi mindent jöttünk megnézni, nem lehet olyan életbevágóan fontos a könyvtár minden egyes kiadványa... Ilyen megszállott odaadással persze odahaza is találkozhatunk (s mennyi jó ügynek előbbrevivője ez a szakmai lelkesültség!), hanem mégis van a beszédében valami szokatlan. Nem a szakmai lelkesültség, hanem az a rajongás, ahogy a felsőbbségről beszél, meg különösképpen az adományozókról, a különféle maharadzsákról, a gazdag indiai meg angol gyűjtőkről, akik magánkönyvtáruk egy részét átadták az új intézménynek. Mikor is beszélhettek nálunk így? (Amióta Durgapurban rájöttem, hogy az ember Indiában nemcsak a térben, hanem az időben is utazik, azóta folyton ezt játszom: rá kell jönnöm, hogy ez vagy az a jelenség történelmünk milyen évszázadába sorolható.)

A véletlen siet segítségemre. Ugyanis azzal az elhatározással jöttem ide, hogy megkérdem, mit tudnak Kőrösi Csoma Sándorról, aki tíz évig dolgozott Kalkuttában. Mulay roppant készségesen felajánlja, hogy utánanéz, rögtön meglesz, csak írjam fel egy cédulára a nevet... S amíg odakörmölöm a nagy vándor angolosított névjegyét — Alexander Csoma de Kőrös —, már eszembe is jutott: Mulay doktor ugyanabból a korból való, mint Kőrösi Csoma — a reformkorból. Mikor lett volna az, hogy nálunk hazafias főurak adományaiból nemzeti könyvtárat alapítottak? Mikor éltek nálunk olyan polgári literátorok, mint ez a doktor? Ezek az adományozók az ő szemében olyanok, mint nálunk valamikor a Széchenyiek lehettek... Lehet-e csodálkozni, hogy úgy

kalauzol végig bennünket a katalógustermen, hogy mindegyik adakozó főúr arcképe előtt kicsit dagályos magyarázatba fog... ? Mire visszatérünk a szépen berendezett katalógusteremből, mire megnéztük a modern raktárt és az olvasóhelyiségeket, már ott a feljegyzés Kőrösi Csoma munkáiról: minden Indiában kiadott műve megvan. Fel is hozatjuk a tibeti—angol szótárt, legfőbb munkáját. A kötetet megviselte az idő, forgatom, mint valami kincses kódexet, gyorsan le is fényképezem, aztán menni kell, sürget a program. Meleg kézszorítással búcsúzom furcsa s mégis oly szeretetreméltó doktorunktól. Ha tudnám, hogy kell mondani angolul, biztos önkéntelenül kegyelmednek szólítanám, és egy-két latin szót kevernék a beszédembe...

Ókor, reformkor, a modern ipar kezdete... Még csak egy napja vagyunk itt, és időben már három korban jártunk. De mire visszaérünk a szállóba, egy negyedik kor emlékeivel is gazdagabbak lettünk: végighajtottunk a volt angol kormánynegyed parkjain, megcsodáltuk az angol királyok, alkirályok, tábornokok szobrait, az országot leigázó britek bronzba öntött, meg kőbe faragott emlékeit, amelyeket ma is történelmi hagyományként tiszteletben tartanak. A párhuzam nyilvánvaló: ez a kiegyezés kora. No de elég a játékból: fel Madrasba! — azaz le: a félszigethároms zög alsó csúcsa felé.

Mi tagadás: a madrasi repülőtéren volt egy kis kalamajka az *Indian Express* című napilap ifjú riporterével. Ilyen buzgó fiatalembert is ritkán lát az ember. Csak úgy záporozza ránk a kérdéseit: mondjuk meg neki gyorsan, van-e nálunk egyáltalában sajtószabadság, és azt írhatjuk-e, ami nekünk tetszik, és hogy ki „cenzúrázza" a lapokat, és mi a véleményünk az indiai—kínai vitáról, meg hogy ki az „agresszor" és a többi és a többi. Úgy hadarja a kérdéseket, hogy a válaszokat fel se tudná jegyezni... Kétségtelen rossz íze van a kéretlen interjúnak, a fiút azonban nehéz lerázni, úgy szeretne valami jó „anyagot" — és csak akkor vonul vissza, amikor értésére adjuk, hogy mi úgy értelmezzük a szabadságot, ahogy ők itt Indiában; vagyis hogy annak nyilatkozunk, akinek akarunk... (Mindenesetre annyi „haszna" volt az ügynek, hogy kis kaján elégtétellel hallgattuk, amikor Nehru a colombói javaslat vitájának záróülésén, a parlamentben megleckéztette azokat az indiai újságírókat, akik a colombói hatalmak kép-

viselőiből ugyancsak az egyik felet megbélyegző „nyilatkozatokat" akartak kipréselni.)

Vacsora után még végigmegyünk a parton, a városig. Földön fekvő embert a széles tengerparti sétányon nem látunk, a lakosság itt általában jól öltözött, minden civilizáltabb, az utak ápoltak, tiszták, gyalogriksák helyett triciklivel fuvaroznak... Mintha egy más országban járnánk.

MADRAS—PERAMBUR

Tényleg üdítő ez a Madras — különösen Kalkutta után: igaz, másnap az óvárosban itt is láttunk földön fekvő embereket, mégsem ők uralják az utcák képét. A város tele van a jobb módú emberek villáival, köztük pazar nyaralókkal is, régi és új kollégiumokkal, egyetemekkel, szanatóriumokkal.

Első célunk az Integra Coach Factory, az új vagongyár Peramburban, alig 30 kilométerre innen. Sajnálom, ilyenkor legalábbis, hogy nem tanultam valami szolid mérnöki szakmát, mert ki hiszi el nekem, újságíró kritikusnak, hogy az a gyár valóban olyan szép és modern, amilyennek mondom. Pedig olyan üzem ez, hogy bármelyik országban megirigyelhetnék. Egyébként Titótól Attleeig és Vorosilovtól Nasszerig ezt tanúsítják a gyár vendégkönyvének bejegyzői. Egy zürichi cég tervei alapján készült a gyár, 75 millió rúpia beruházással — évi 720 kocsi lesz a teljes kapacitása. A gépeken angol, amerikai, nyugatnémet cégjelzések, a darukat egy jugoszláv cég készítette.

A tágas csarnokban példás a rend és a tisztaság. A gyárudvart pompás virágágyak díszítik. Egyszóval: remek üzem, szívderítő, lelkesítő. Ha valahol, hát itt a jelenben járunk, a XX. század második felében. A munkásokat sem igen lehetne megkülönböztetni európai vagy amerikai osztályostestvéreiktől, ha csak arcuk barna színéről nem, amelyből kiragyog a fehér foguk. Kék, tiszta overallban jár legtöbbjük, lábukon saru vagy cipő. S szép a munkájuk is... „A nép jövője a dolgozó emberek ügyességétől és szorgalmától függ" — hirdeti egy angol nyelvű tábla az egyik műhely ajtaján. Ha ez ilyen egyszerű lenne — gondolom magamban —, de azt nem tagadhatom: ez az üzem a nép haladásának útján is mérföldkövet jelent.

A látogatás után az igazgató első helyettesével beszélgetünk.

Sok ipari, gazdasági vezetőt ismertünk meg Indiában; utunk programjából, jellegéből fakadt, hogy több értelmiségivel beszéltünk, mint munkással, vagy parasztval. De mindannyiuk között erre az emberre emlékszem a legjobban. Igaz, ő volt a legvonzóbb — egy filmszínész báját és kedvességét egyesítette a legmegnyerőbb modorral és azzal a kulturáltsággal, amelyet Oxfordban vagy Eatonban tanítanak. Igen, mert elsősorban mindenekelőtt angol.. Gyönyörűen beszéli a nyelvet is, Higgins, a Pygmalion nyelvtudósa sem jönne rá, hogy bölcsőjét nem a ködös Albionban ringatták. Meg aztán az elfogulatlanságnak, a pártatlanságnak az a hangsúlyozása! Egy szava sem propagandaízű, ha propagandán az eredmények dicsérgetését értjük. — Gondolom, annyit mondhatunk, hogy a nyolcezer munkás általában elégedett — mondja. — Itt jobban is keresnek, mint másutt. A segédmunkások minimális havi bére 100 rúpia, vagyis 20 dollár. De a szakmunkások ennek a dupláját is megkeresik, az előmunkások még többet. Ingyenes orvosi ellátásban részesülnek és vasúti szabadjegyet kapnak (az üzem az államvasutakhoz tartozik.) Van tanműhely meg munkásszállás, a sportolásról is gondoskodnak, lám, ott egy egész szekrény tele mindenféle serleggel, vándordíjjal.

Ami a gyártmányok színvonalát illeti: hát láthattuk, a gyár is, gyártmányai is korszerűek... — A késői iparosításnak annyi előnye volt, hogy a legmodernebb technikával szerelhettük fel az üzemet — teszi hozzá, szerényen a történelemre hárítva az érdemet. A munkások? Iskolázottságban, műveltségben persze van még behoznivalójuk, de a kézügyességük rendkívül fejlett... Nem, nincs egy mondata, amelyet ne hasonló mértéktartás és objektivitás jellemezne! Csak egyszer véti el a hangot. — Legutóbb bevezettük — mondja mosolyogva — az úgynevezett ebédgyűléseket, ahová egy-egy üzemből meghívjuk azokat a munkásokat, akik munkájukkal abban a hónapban kitüntették magukat, együtt eszünk velük... Tudják, az emberek arra nagyon adnak ám, hogy a vezérigazgatóval egy asztalnál ülhetnek... Nemcsak az anyagi megbecsülés számít, hanem az effajta társadalmi elismerés sokszor még többet is... Hát ezt nem kellett volna mondania, kedves igazgató úr, Angliában sem így csinálják ezt! Az együttes étkezés az persze rendben van, az hozzátartozik a munkásokkal való osztálybéke ápolásához. De annak hátsó értelméről, célzatosságáról.. nem, ezt nem kellett volna. Ez többet sejtet az effajta üzemekben is meglevő osztályellentétekről, mint gondolná! Ugyanis tudni

kell, hogy ennek a gyárnak a munkásai kivételezett helyzetben vannak. Egy-egy ilyen modern gyár valóságos külön világ. Van amelynek még saját autóbuszparkja is van, (amelyet csak reggel és este használnak), saját személyzetük részére. Aki egyszer ide bekerült, akárcsak udvarsepregetőnek, az már kifogta Amerikát. Nyolcórás munkaidő, civilizált környezet, olcsó gyári kantin — egy világ választja el az ilyen szerencsés munkást attól az útépítő páriától ott kint, aki egy fonott kosárban cipeli a fején a forró aszfaltot 10 óra hosszat egy nap, és jó, ha megkeres vele másfél rúpiát. De egy pohár vizet sem kap napestig!... Mégis tiszta szívvel írom a vendégkönyvbe — ha rossz angolsággal is —: boldog vagyok, hogy láthattam ezt az üzemet. Bonyolult ország, igen, de nem annyira bonyolult, hogy ne lehetne megérteni: az iparosítás nélkülözhetetlen a jövőbe vezető úton.

Mahabalipuram! Először ki sem tudtam mondani e nehéz nevet, ma már folyékonyan ejtem, szinte fogalommá vált számomra. Egy felejthetetlen kirándulás emléke kapcsolódik hozzá, egy remek fürdőé az Indiai-óceán habjaiban (januárban), a csodásnál csodálatosabb műemlékek képe, és egy kisfiúval való találkozásé. Igen, egy csúnyácska kisfiú emléke is... Honnan került elő ez a 6—7 éves, vézna, rongyos ruhájú kis éhenkórász, nem is tudnám megmondani. Egy idősebb helybeli ember már épp a hatalmas, egyetlen sziklából faragott 27 méter hosszú dombormű magyarázatába kezdett, amikor egyszerre csak ott termett a fiú és minden további nélkül, fesztelenül átvette a szót. Való igaz: ennek a gyereknek nem lehetett ellenállni, olyan hévvel, olyan ékesszólóan magyarázott, hogy csak ámultunk. Először semmit sem értettünk abból, amit beszélt, meg kellett szokni különös angol kiejtését (csak később jöttünk rá, hogy nem is tud angolul, csupán bevágott egy szöveget, amelyet hallásból ismétel) —, de aztán mind többet felfogtunk szavaiból. Nem tudom sajnos megismételni azt a furcsa halandzsát, amelyet elmondott, de aligha lehet elképzelni groteszkebb előadást. Ugyanis a szöveget, amelyet roppant sebesen hadart, egy képzett műtörténésztől, valamelyik állami idegenvezetőtől tanulhatta. Szó volt abban különféle stílusirányzatokról és régi vallási iskolákról, a realizmus jegyeiről és a legendák szimbolikus értelméről, szájából csak úgy röpködtek a vallás- és művészettörténet szakkifejezései.

Az egyik szoborcsoport előtt jelentőségteljesen megállt, s mint

egy kis professzor a hallgatóinak, felhúzott szemöldökkel feltette a kérdést: „... S mit látnak itt? A régi indiai pásztorélet autentikus ábrázolását. Íme a rurális élet jellegzetes jelenetei..." S piszkos kis mancsával tapogatja a sziklákat, mutogatja a részleteket. „Szíveskedjenek megfigyelni a relief és a festészet eszközeinek különös keveredését, a háttérben látható állatfejek példáján... A naiv szemlélet..." Mindenki mosolyog, olyan különös az ellentét a szó és a szónok között: a nadrágjából a sovány kis feneke... De vajon mosolyogni való ez az egész? Nem inkább tragédia, mint komédia? A lurkó azonban nem hagy időt a gondolkodásra: futkos ide-oda, magyaráz, hadar, mutogat, liheg — még nézni is fárasztó... Közben minden emelkedőnél elénk szalad, hogy figyelmeztessen bennünket: a kopott lépcsők csúszósak. („Lassan, lassan, urak") Aztán megint Síváról, Visnuról és a többi istenről beszél, bonyolult legendákat fejteget. Időnként mintha kihagyna az emlékezete, feliben abbahagyja és új témába fog.

Egyre kínosabb az egész jelenet, már nem bánnám, ha vége lenne. Adjunk neki valami pénzt, aztán gyerünk tovább... De hiába minden, a szokványos programot végig kell csinálni, a fiúcska addig nem enged el. Egy nagy fa alatt fejeződik be a körséta; egyikünk-másikunk a zsebébe nyúl... igazán megérdemli az a gyerek. De hát nem is olyan sima dolog ez, ugyanis ciceronénk nem fogad el akármilyen összeget, neki fejenként legalább egy negyed rúpia jár...

A báj, a lelkes igyekezet egyszerre csak eltűnt az arcáról, komoly üzletemberként végigjárja az összes delikvenst: ennyi a taksám, meghallgattatok, fizessetek! Aztán odaszalad a fához, amelynek tövében egy kígyóbűvölő ül, és átadja a férfinak a pénzt. (Az apja — mondják a helybeliek. — Aranyat ér neki ez a kölyök, belőle élnek.) No de már igazán induljunk, mert most meg a papa akar a színre lépni, bottal piszkálja a lusta öreg kobrát, amely sehogy sem akar megmozdulni, legalábbis az ő fuvolázására nem.

A tihanyi gyerekek jutnak eszembe: „Kacskekörmöt tassék, maséjét elmongyam...?" De hát azok legalább értették, amit mondtak. S nem voltak családfenntartók.

Mahabalipuramból visszatérve este még elmentünk a moziba. Bár ne tettük volna! A *Ben Hur*t mutatták be. A regény is hazug, az angol utóromantika terméke, no de amit az amerikai filmesek csináltak belőle! És ha valahol, itt aztán a szó szoros értelemben mérgező ennek a filmnek a hatása. Szinte felszisszenünk, amikor

az ókori judeai hercegfi, az amorózó képű Ben Hur megöleli és megcsókolja leprás rokonait, amely nemes cselekedettől amazok nyomban meggyógyulnak. Ilyesmit vetíteni Indiában?! Tegnapelőtt Kalkuttában magunk is láttunk leprást, a homlokán tovaterjedő világos folt, amely élesen elütött sötét bőrű arcától, még most is fehérlik előttem... egy kisfiú kísérte, az csörgette a perselyt... Az új India, bár komoly erőfeszítéseket tesz, még korántsem tart ott, hogy a nagyszámú leprást mind elkülöníthesse, ahogy a film szerint — majd 2000 évvel ezelőtt — az ókori Judeában már elkülönítették őket...! S most meg ez a film azt bizonyítja, hogy az az igaz ember, aki megcsókolja a leprást...

Még fél napot töltöttünk Madrasban. A nap sajátos „szenzációja": találkozásunk Steinmetz úrral. Egy előkelő ajándékboltban szólít meg bennünket, ha nem is ékes, de azért még hibátlan magyar nyelven. (Csak néha kever angol szavakat a beszédébe.) 24 éve, hogy Indiában él. Három — írd és mondd: három — fonttal érkezett ide, azóta kisebb férfifehérneműgyára van Bombayben. Nem megy neki rosszul, nem panaszkodhat. Persze, vigyázni kell itt kérem, így oktat ki bennünket, és egy kicsit lejjebb ereszti a hangját: könnyen becsapják az embert. (Hát ő vigyázott, az biztos!) Még csak három perce ismerjük egymást, de már vicceket mesél... (Pesti!...) 1952-ben már egyszer haza akart látogatni, de olyan hosszú kérdőívet kellett volna kitöltenie, hogy inkább meggondolta magát. Most más a helyzet, tudja ő azt, majd újra nekilát. Bombayben hívjuk majd fel! „Kontaktoljanak majd velem" — így mondja, amin az értendő, hogy teremtsünk vele kapcsolatot. Addig is, stílszerűen, „ajánljuk magunkat..."

VITA KISAJÁTÍTÁSI ÜGYBEN

Megint repülőgép, kis helyi járat. A cél: Bangalore, Mysore állam fővárosa a dekán fennsíkon. Az út rövid, két óra, és már új szálláshelyünkön is elhelyezkedtünk, a kormány vendégházában. A szomszédban „terül el" — szó szerint — a mysore-i parlament új palotája, egyben a kormány hivatala is; szédítő méretű, hatalmas épületkolosszus: a helybeli hatalom önérzetének kőbe öntött jelképe. Mintha ebben az architektúrában a helyi uralkodók hagyománya is tovább élne, a mysore-i maharadzsák nagy palotaépítési ambíciója; meg talán egy másik, ellentétes mozzanat is,

a verseny a régivel, vagyis az a törekvés, hogy az új rendszer reprezentációban se maradjon el elődei mögött. Egyébként az új állam kormányzója — aki nem a helyi miniszterelnök, hanem a köztársasági elnök helyi képviselője — maga a volt maharadzsa. Az ő apja meg a nagybátyja építtették azokat a palotákat, amelyekkel vetekedni hivatottak a köztársaság új épületei. Családon belül folyik a verseny... Egyébként a kormányzó nagy barátja a zenének, zeneszerzéssel is foglalkozik, meg persze utazgat. (Tavaly Magyarországon is járt, s mint Delhiben mondták, igen jól érezte magát.) A régi paloták közül a legfényesebb és legnagyobb a mysore-i. Valóban gyönyörű, mindent megcsodálunk, még a színaranyból készült trónt is, amelyet a kormányzó még ma is használ, — igaz, csak különleges ünnepi alkalmakkor, amikor az Erkelszínháznyi előcsarnokban összehívja az állami közigazgatás vezetőit.

Hosszú és érdekes beszélgetésünk volt Iype úrral, a bangalore-i tájékoztatásügyi tiszttel. A földreformról volt szó, a maharadzsák, rádzsák és egyéb feudális birtokosok kisajátításáról. Mi a magunk földreformjáról beszéltünk, arról, hogy kisajátítottuk a nagy latifundiumokat, és hogy mennyi földet hagytunk meg a tulajdonosoknak, mennyi földet juttattunk a földnélkülieknek és a kisparasztoknak. Iype úr érdeklődéssel hallgatta, amit mondtunk, de már közben is nagyon csóválta a fejét, aztán azt mondta: „Ne haragudjanak, de azt hiszem, önök nem jártak el helyesen!" Az egyéni szabadság korlátozásáról beszélt, amelyet ők elvetnek. „No de azt a lehetőséget nem vettük el a földbirtokostól sem, hogy valahová elmenjen dolgozni és munkájával megkeresse a kenyerét..." — vetettük közbe. Elcsodálkozva nézett ránk, mintha valami teljes képtelenséget mondtunk volna. Neki úgy tűnhetett, mintha, mondjuk, 1849-ben nálunk azt követelték volna, hogy a főnemesek fogják meg az eke szarvát. Igaz, hogy Indiában nincsenek már maharadzsák, a nagy földbirtokokat — leszámítva a maximális 25 hektárt birtokosonként — jogilag legalábbis felszámolták. De egyrészt a maharadzsák és a földbirtokosok súlyos összegeket kapnak az államtól, különféle kártérítések címén. Másrészt ma is nagy hasznokat húznak a mezőgazdaságból. Érthető, hogy a földbirtokosság, mint osztály, rossz szemmel nézi a kormány erőfeszítéseit, a falusi fogyasztási szövetkezetek szervezését, a községfejlesztési mozgalmat stb.

Azt persze nem szabad elhallgatnom: Károlyi Mihályai is van-

nak ennek az osztálynak. Ilyen pl. Vinoba Bhave, aki járja az országot, és saját példájának követésére agitálja a földesurakat: ajánlják fel földjeiket önként a parasztoknak, segítsék a kisparaszti gazdaságok felvirágoztatását. De ahogy Károlyi sem talált követőkre saját osztályában, úgy nem talál Vinoba Bhave sem: a gazdasági élet és az osztályharc törvényei, hiába, itt is érvényesek.

A SEGÍTSÉG KÜLÖNÖS FORMÁJA

Egyébként — földbirtokosok ide, maharadzsák oda — itt Mysorében is csodálatos állami üzemekben járunk. A Hindustan Machine Tools modern szerszámgépgyárát láttuk, meg a Hindustan Aircraft nevű nagy repülőgép- és motorgyár új üzemrészeit. A külfölddel való együttműködésen alapul mindkét üzem, akár a durgapuri vagy a peramburi.

A szerszámgépgyárban tanulságos dolgokat tudtunk meg ennek a kooperációnak a mechanizmusáról. A Hindustan Machine Tools, a svájci Oerlikon-cég „fiókja", jóllehet teljes egészében az indiai állam tulajdona; a svájciak tervei szerint épült, tőlük vásárolták a licenceket, amelyek alapján a gépeket konstruálják. Az együttműködés egyik formája az, hogy az itt gyártott gépek egy részét az Oerlikon-cégnek adják át, amely azután mint saját termékét, saját védjegyével azokon a piacokon értékesíti, ahol már be van vezetve. Ennek fejében viszont az indiai állam arra kötelezi magát, hogy az Oerlikon más géptípusait, amelyeket idehaza még nem tudnak előállítani, a svájci cégtől vásárolja. Idővel persze, az indiai szerszámgépgyártás fejlődésének arányában, szűkülni fog az együttműködésnek ez a szektora, de ma még ez a kapcsolat kedvező a külföldi tőkés vállalatnak is. Persze, a svájciaknak előnyösebb volna, ha India — akárcsak az angolok idején — nem fejlesztené szerszámgépiparát, kész gépeket vásárolna és nyersanyagot adna el. No de éppen ez az, amit a kormány meg akar szüntetni, éppen a nemzeti ipar fejlesztése az a törekvés, amelyben Nehru a népre, a középrétegekre, a nemzeti burzsoáziára is támaszkodik. Mit lehet ez ellen tenni? Ha tetszik, ha nem, az Oerlikon-cégnek ezt tudomásul kell vennie. Igaz, ebből még az is következhetne, hogy Zürichben vagy Baselben azt mondják: ha így van, nem „szállunk be", kompromisszumokra nem vagyunk hajlandók. De ez nem olyan egyszerű. Egyrészt azért nem, mert mi lesz, ha

a mi svájci cégünk karakán és nem akar egyezkedni, egy másik cég pedig, mondjuk egy angol vagy egy nyugatnémet nem ilyen „elvhű", és szépen megköti az üzletet? (Jó kis bátorság az, amelynek a profit látná a kárát!) Másrészt, és ez a legnagyobb baj: itt van ez a Szovjetunió, meg ez a Csehszlovákia, meg az az NDK, még az a kis Magyarország is, meg a többi szocialista ország, amelyeknek ugyancsak van iparuk... ha mi, a nyugatiak nem kötünk kompromisszumot, majd ők segítenek Indiának, — így okoskodnak. Igaz, 8—10 évvel ezelőtt még a szocialista országok és India között nem volt olyan szoros, baráti kapcsolat, de mostanában, amikor növekvő erejükhöz mérten támogatják Indiát, azóta sok minden megváltozott... Amikor a szovjetek elvállalták a bhilai nagy acélkombinát építését, az angolok Durgapurban, a nyugatnémetek Rourkelában szinte nyakukat törték az igyekezettől, hogy együttműködjenek Indiával. S Bhilát tovább építik, a jelenlegi két és félszeresére, és épül még jó néhány objektum. Meg aztán nemcsak anyagi segítségről van szó, hanem szellemiről is. Ott a peramburi vagongyár, annak két hatalmas csarnokát magyarok tervezték (az IPARTERV mérnökei). Az 51 000 négyzetméternyi alapterületen épült komplexum a legnagyobb előre gyártott vasbetonból épült indiai létesítmény!

Úgy igaz, ahogy Hruscsov mondta: az a kooperáció, amelyre a nyugati tőke az indiai állammal ma kényszerül, voltaképpen különös formája a szocialista tábor segítségének India számára. Hogy ennek a közvetett segítségnek mennyire nem örül a nyugati monopoltőke, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a már említett állandó kampány az állami ipar ellen. Mert lehet ez az ipar államkapitalista — hisz kétségtelen az —, lehet ez az ipar ma még főként a belső tőkés fejlődés eszköze — hisz nagy részében az —, de hogy India gazdasági függetlenségét erősíti (s vele politikai önállóságát, a semlegesség, az el nem kötelezettség politikáját stb.), az cáfolhatatlan. Támogatása egyaránt szolgálja Indiát és a békét.

A nagy horizontálgyaluk termében járunk már. A csarnok egy része még üres, most folyik az alapozás, a talaj egyengetése, majd ide is gépet fognak állítani. De mit keres itt ez a két rongyos, piszkos kislány? A puszta kezükkel fonott kosárba gereblyézik az agyagos földet, majd nagy egyensúlyozások közepette átviszik az átellenes sarokba, ahol egy harmadik gyerek szétteríti. Hány évesek lehetnek? Hat? Hét? Nyolcnál semmiképp sem idősebbek... Az időgép újra évszázadokkal visszarántott... Szédítő utazás!

DIETER ADZSANTÁBAN

A repülőgépen, amelyen Bombayből Aurangabadba utaztunk, egy nyugatnémet utazócsoport foglalta el az ülések java részét, minden jel szerint Indiában élő üzletemberekből meg ipari szakemberekből, akiket a nevezetes ásatások vonzottak ide. Bennünket nem lepett meg különösen a nagyszámú társaság, hasonló nagy létszámú csoportokkal találkoztunk Kalkuttában, Madrasban, Bombayben. India, némi túlzással mondva, tele van nyugatnémet kereskedőkkel, „bizniszmen"-ekkel. Persze, a Great Eastern szálló éttermében Kalkuttában, vagy a Tadzs Mahalében Bombayben nem tűnnek fel a többi külföldi között, a kis utasfülkét viszont megtöltötte a sűrű bajor meg rajnai atmoszféra. Pillanatok alatt úgy éreztük magunkat, mintha nem is az indiaiak, hanem a németek lennének az odavalósiak, és csak mi lennénk idegenek.

De nem kerestük az érintkezést, s így csak annyit tudtunk meg róluk, amennyit egymás között folytatott beszélgetéseikből nem lehetett nem megtudni. Vegyes összetételű társaság volt, érzékelhetően két kasztból, a főnökök és az alkalmazottak kasztjából regrutálódott. Az ifjú cégvezetők meg osztályvezetők hangsúlyozott udvariassággal repdesték körül a főnökök feleségeit, és nem győzték szidni a helyi járatú gép korszerűtlenségét, míg a direktor urak üveges tekintettel meredtek a gyorsan alkonyuló vidékre, mint akiknek minden teljesen mindegy, hisz ha már ide kellett jönni, mert így kívánja az a fene nagy „műveltség", akkor mielőbb essünk túl rajta...

Tévedés ne essék, nem tartozom azok közé, akik „nem bírják a németeket". Nemcsak ostobának, de egyenesen gyűlöletesnek tartom a nacionalista németfalást. De mi tagadás, ez valóban kissé ellenszenves közeg volt, s valósággal fellélegeztünk, amikor kiszabadultunk a kabin által ránk kényszerített együttlétből. Igaz, a szállóban újra összetalálkoztunk a németekkel, a szomszéd asztaltól is odahallatszott, hogy mennyire megalapozottak a nagyságos asszony panaszai a vízcsapokat illetően, hiszen... No, de ezt már jobban el lehetett viselni. Másnap, a reggeli után, el is tűnt az egész társaság, nyilván másfelé mentek, mint mi.

Mindazonáltal, még az autóúton Adzsanta felé is, felrémlettek bennem a repülőúton hallott beszélgetések, s az a bizarr kérdés foglalkoztatott, hogy vajon mit érzékel és mit ért meg ebből a hihetetlenül nehéz és bonyolult országból egy buzgó német cég-

vezető... Oly messzinek tűnt a két világ, amely itt összetalálkozott, hogy izgalmasnak látszott egymáshoz való viszonyukat gondolatban megkonstruálni: egy mai nyugatnémet polgárét a maga civilizációjával és világszemléletével együtt, teszem, egy olyan indiai kisparasztéval, mint az a Szivadzsi, akit útközben megszólítottunk... Hamar feladtam a játékot, hisz nem áldott meg a sors egy Defoe vagy egy Verne Gyula fantáziájával, ide pedig még merészebb képzelet kellett volna. Persze nem ahhoz, hogy az egyik előkelő nyugatnémet tőkés utazó, aki az autóból szemléli a sovány kis ökreivel szántó parasztot, a másik meg kalapot levéve várja a baksist, amiért készségesen elmondotta, hogyan nyomorog. Olyan körülményekre gondoltam, amikor úgy kerülnének össze ezek az emberek, hogy mondjuk a német lenne ráutalva az indiaira...

Amilyen képtelennek látszott a gondolat, olyan képtelen véletlennek tetszett, hogy alig két órával később maga az élet produkált valami hasonlót. Már kifelé indultunk az adzsantai völgyből, amikor egy szerényen öltözött, európai külsejű fiatalember odasomfordált hozzánk. Nyelvtanilag hibátlan angolsággal beszélt, de érezhetően idegen kiejtéssel: hogy nem vinnénk-e be Aurangabadba, mert nincs pénze útiköltségre, Európából is autóstoppal jött idáig. Kiderült: ő is német, Nyugat-Németországból való — egészen boldog volt, hogy nemcsak elvisszük, de értjük is az anyanyelvét. Egy percig ha várnánk — mondja — mindjárt hozza a csomagját, odabent hagyta a túristaházban. A csomag egyetlen sportzsáknak bizonyult, amelyben legfeljebb két váltás fehérnemű meg egy nadrág lehetett.

Álmélkodásunk csak nőtt: hogyan jutott eszébe ennek a 20 éves gyereknek egy sportzsákkal és egy fogkefével nekivágni Ázsiának? Amolyan vándorló garabonciás lenne, mint amilyeneket a képeslapok utolsó oldalán látni, akik munkalehetőség híján, vagy ki nem élt kalandvágyból, meg feltűnési viszketegségből, bebarangolják a földkerekséget, számítva a jótékony egyesületek könyöradományaira? Nem az. Mint mondja, ő látja el élelemmel magát, s általában messzire elkerül mindenféle hivatalos vagy társadalmi szervezetet. Az egyetlen, amiben másoktól segítséget kér: a közlekedés. Összesen hatszáz márkával indult el, s még csak százat költött el, de persze utazási költségre nem telik; annál kevésbé, mert egészen Japánig szeretne eljutni.

Hogy mi volt a szándéka, amikor elhatározta magát? Nem, nem

egzisztenciális okok késztették az útra. Igaz, szerények a körülményei, kistisztviselő család gyermeke, édesanyjával együtt annak özvegyi nyugdíjából meg az ő alkalmi kereseteiből éltek. Meg kapott valamicske ösztöndíjat is, beiratkozhatott az egyetemre — filozófiát és művészettörténetet tanult —, semmi külső ok nem kényszerítette arra, hogy felkerekedjen. Mégis úgy döntött, hogy egy esztendőre félbeszakítja tanulmányait és világgá megy. Nem nagyon tudja megmagyarázni, hogy mi volt az indítéka, valami olyasfélét képzelt, hogy filozófiai és esztétikai látókörét tágítja, ha megismerkedik más népek művészetével és gondolatvilágával. De hát minden másképp történt, s most már nem is érdekes, miért indult el, hanem hogy azóta... Hirtelenében nem is tudta, hogyan foglalhatná össze az eddigi út tanulságait, csak annyit mondott: néhány hónap alatt más ember lett, szinte minden lényeges kérdésről másképp gondolkozik ma, mint elindulása előtt.

Csak most, a kocsiban vehettem jobban szemügyre. Tipikus német kispolgári entellektüel — amilyen félszeg a testtartása és a mozgása, olyan fesztelen és parttalan a filozofálgatása. Magasra húzza vállait, az ülés szélén gubbaszt — nem mer hátra támaszkodni! — lábát is szorosan összezárja, mintha attól tartana, hogy rossz néven vennénk, ha nagyobb helyet foglalna el a széles, üres ülésen. Felénk fordul, s ha kérdezünk valamit, feszülten figyel. Magas, nyurga, csontos fiú — nem szép és nem csúnya —, szőke tüskehaja rövidre van nyírva, szelid kis szakáll pelyhedzik az állán. Kétségtelen: van a modorában valami a tegnapi útitársainkéból, a szolgálatkész cégvezetőkéből, akik főnökeik szavát lesik. Egy fél évvel ezelőtt, minden bizonnyal, nézeteiben sem sokban különbözött tőlük. Csakhogy azóta török meg pakisztáni parasztok között élt, a szegények legszegényebbjeivel aludt az országutak mentén, azt ette, amit ők, ugyanúgy mosta a ruháit a folyóban, ahogy ők, indus tehergépkocsivezetők kegyétől függött, továbbjut-e, és egy-egy afgán falusi hatalmasságtól, hogy hozzáférhet-e néhanapján egy fekhelyhez valamelyik fedett fészer döngölt agyagpadlóján. Dieter — így hívják — azóta látja másképpen a világot.

Különös indulatok törnek fel belőle: nem, nem azért, mert óriási a szintkülönbség régebbi és mostani életszínvonala között — személyes helyzete szinte nem is érdekli —, hanem azért, mert gyötrő kérdések malomkövei közt őrlődik, mert újra meg újra

beléhasít: ha odahaza soha senki nem világosította fel sem őt, sem mást, hogy hogyan és miért élnek az emberek százmilliói úgy, ahogyan itt, Ázsiában, akkor valahol alapjaiban hamis az a világ, amelyből jött. Neki már nem volt személyes köze a régi fasiszta Németországhoz — alig valamivel előbb született, hogy Hitler eltűnt a történelem süllyesztőjében. Az ő szellemi horizontját már az angol és amerikai demokráciáról szőtt illúziók vonták meg. Konfliktusa is ezzel a szemlélettel van. Valamikor ő is azt hitte, hogy nincs tisztább és mélyebb demokrácia, mint az angoloké, csodálta is újságjaik páratlanul objektív hangját — ez igen, hiába, több százéves tradíció —, most meg itt ez az India, amelyben ugyancsak több százéves az angol tradíció... Vérbeli értelmiségi ez a fiatalember — ez érződik minden szavából, és erősen intellektuális az a lelkiismereti krízis is, amelyben vergődik: számára nem annyira a szó szoros értelmében, hanem inkább szellemi, ideológiai élményként kaland ez az út: minden eddigi hite összeomlott, mindent újra kell értékelnie.

— Tessék elhinni, folyton gondolkodom — mondja —, gyakran úgy érzem, majd szétreped a fejem. Hát mit tudunk mi, mit tudtam én arról, hogy hogyan élnek emberek ezen a földtekén? Hazugság minden, amit otthon beszélnek.

Meséli az élményeit. Hetekig török halászok körében élt, akiknek még egy kunyhójuk sincs — a halászok generációk óta a szabadban vagy a hidak alatt laknak. A legszörnyűbb állapotokkal mégis Iránban találkozott, ahol az elképzelhetetlenül mostoha természeti viszonyok a végsőkig fokozzák a szegények szenvedéseit. De alig jobb a helyzet Pakisztánban vagy akár itt, Indiában. Ő napokat töltött együtt parasztokkal, látta, hogyan élnek, mit esznek: napi egy étkezés az átlag, az sem több, mint egy kis rizs meg néhány lepény. S hol a kiút? Persze, sok mindent beszélnek, ilyen öntözőmű meg olyan csatorna, de hát hol érezni mindennek a hatását a társadalom mélyében, a nagy tömegek életében? A fejlődés üteme mérhetetlenül lassú. Dieter keserűen panaszolja, hogy a koldusszegény Pakisztánban mindent felemészt az esztelen fegyverkezés. Ostoba katonatisztek hódító terveket kovácsolnak, és ezt a fegyverek más megszállottjai a másik oldalon ugyancsak arra használják fel, hogy növeljék a hadsereget és vele saját hatalmukat. A nép pedig, ha nem is hal éhen, de szinte az éhhalál peremén él, borzalmas a tuberkulózis és más betegségek pusztítása, óriási a csecsemőhalandóság.

Haladást, érezhető fejlődést fiatal barátunk csak egy kisajátított maharadzsabirtokon látott. Ugyanis a felség, most, hogy néhány száz hektárra összezsugorodott a latifundiuma, rájött arra, hogy valami tőkét be is kell ruházni a gazdaságba, ha el akarja érni régi jövedelmét. Persze, emellett a kisajátított birtokrészekért az államtól kártérítést kap, sőt, magas rangú közigazgatási funkcióval is megbízták, valami körzeti kormányzóféle, amiért további évi 100 000 rúpia járandóságot élvez. Ötvenfőnyi kis hadsereget is tart. Dieter úgy ismerkedett meg vele, hogy a palota előtt táborozó strázsák tüzénél szeretett volna melegedni. Éjszakára oda is engedték, de reggel bekísérték mint gyanús jöttmentet. A maharadzsa azonban kegyes volt, és nem vetette tömlöcbe, hanem néhány napra a saját lakosztályában vendégül látta. Európai fogalmak szerint persze még ez a birtok is elmaradott — meséli Dieter —, a gépesítés minimális, mert hol az a gép, amely olcsóbb lenne, mint az itteni munkaerő? Annál inkább, mivel a maharadzsa magánhadseregének is megvan a maga szerepe: sok száz kilométerre a helyi közigazgatástól, s még távolabb a központi államhatalomtól ez a kis ármádia félelmetes erő a fegyvertelen és szervezetlen kisparasztokkal szemben, akik úgy vélik, nem tanácsos vele ujjat húzni.

Szótlanul hallgatom Dieter egymásba fonódó, véget nem érő történeteit. (Pedig távirati stílusban beszél, csak éppen a lényeget mondja el néhány jellemző részlettel fűszerezve.) Annyi bizonyos: ezt a gyereket valóban kiforgatta magából az, amit látott. Persze, felmerül a következő kérdés: mit szűr majd le a tapasztaltakból? Izgat a dolog, mert a véletlen szélsősége mögött is úgy érzem: voltaképpen Dieter dilemmájában korunk egyik legnagyobb ellentmondása tükröződik... Hisz ilyen Dieterek milliószámra élnek Európában és Amerikában. Jóindulatú fiatalok (és nem fiatalok), kisemberek, akik az imperialista konjunktúra viszonylagos jólétében nevelkednek, s akiknek fogalmuk sincs, hogy mennyi nélkülözés, mennyi szörnyűség árán születik az a gazdagság, amelynek ha még oly kis részben, de ők is haszonélvezői. Meg vagyok győződve arról, hogy ha ezek az emberek is meglátnák azt, amit Dieter, annak társadalmilag is érezhető következménye lehetne — természetesen akkor, ha képesek lennének levonni a helyes konzekvenciákat. Mert minden társadalmi problémára sokféleképpen lehet reagálni. Szaladgál ma is Európában jó néhány tolsztojánus meg neo-hinduista, akit a Dieteréihez

hasonló élmények ráztak meg, de mindössze oda jutott el, hogy eszményképnek tekintse azt a szerencsétlen hindu parasztot, aki évezredek tradícióvá vált éhezése nyomán már-már közönyössé lett önmaga és embertársai sorsa iránt, a lélekvándorlásban és más babonákban hisz, és tétlenül tűri az igazságtalanságot. A jelek szerint Dietert is kerülgette ez a veszély. Azok a hindu parasztok ugyanis, akikkel dolga volt, a legjobb oldalukról mutatkoztak be előtte: rendkívül kedvesek, toleránsak, a maguk módján még segítőkészek is voltak. Az általa ismert európaiakhoz viszonyítva szinte önzetlenek, tele vannak bizalommal és jóindulattal, nem ismerik a kispolgár elzárkózását a kívülről jövővel szemben, a tulajdont védelmező agresszivitást, azt a szemléletet, amely minden idegenben vagy ismeretlenben a potenciális ellenséget látja. De Dieter szeme élesebb, gondolkodása mélyebb, semminthogy ez tartósan megtévesztette volna. Rajongással beszél ezeknek az embereknek a melegszívűségéről, de tisztán látja: passzivitásuk, beletörődésük az egyik legnagyobb kerékkötője annak, hogy kiemelkedjenek a nincstelenségből; s amíg ezt nem ismerik fel, még emberségük is az embertelenség fenntartója: a nagy lemondásnak, a végtelen igénytelenségnek és önzetlenségnek a legönzőbb és legigényesebb kizsákmányolók látják hasznát.

S a kiút? Hideg és forró éjszakákon Dieter ezen törte legtöbbet a fejét. Meg kell hagyni, nagyon racionálisan, nem elvont spekulációk útján próbálta megközelíteni a kérdést. Azt kereste, hol van a történelemben példa rá, hogy ehhez fogható problémákat megoldottak volna. S rá kellett jönnie: mindeddig csak a Szovjetunióban — a szocialista hatalom segítségével — sikerült ilyen nagyságrendű gazdasági-társadalmi nehézségeket leküzdeni. Nem, tévedés ne essék, Dieter nem lett kommunista, világképe még ma is nagyon zavaros. De idáig már eljutott és odáig is, hogy kijelentse, itt Ázsiában a döntő: a hatalom kérdése. Hogy ki és hogyan szerezze meg és gyakorolja a megszerzett hatalmat, azt még nem tudja, de abban bizonyos, hogy ide valami nagyon felvilágosult, nagyon okos és nagyon határozott hatalom kell, amely komolyan veszi a nép ügyét, és felelősséggel viseltetik iránta. A parasztság, úgy, ahogy most él és gondolkodik, erre nem alkalmas, horizontja túl szűk, műveltsége túl alacsony. A földbirtokosok vagy a polgári rétegek, a kereskedők, a gyárosok? Dieter csak legyint. Hasonló a véleménye a katonatisztekről is.

— S a munkások? — terelem tovább Dieter gondolatait. De eredménytelenül: ő ipari munkásokat szinte nem is látott, a lassú iparosítás, amelynek folyamán itt is kialakult az ipari proletariátus — a jövő népi hatalmának várományosa — számára nem realitás. Érthető: az ipar még olyan gyér a világnak ezen a táján, hogy hónapokig barangolhat az ember az országutakon, akárcsak ő, s szinte észre sem veszi létét, hát még a jelentőségét! Most rajtunk a sor, hogy beszámoljunk Dieternek, hisz több mint féltucat modern üzemet látogattunk végig, ott ahol már „másfajta raj" nevelkedik: az új ázsiai ipari proletariátus... A fiú most is éberen figyel, de érezhető: túlságosan messziek és elvontak számára ezek a távlatok. Mint mindenki, aki tapasztalatlanul és felkészületlenül kerül szembe súlyos problémákkal, ő is azonnali megoldást szeretne. No, de nem is erőltetem a dolgot, hisz Dieter még csak útja első felében tart — földrajzilag is, meg szemléletileg is. Mire végső céljáig, Japánig elér, még sokat tapasztalhat, majd a hajóúton hazafelé is (mert matróznak akar majd szerződni), meg otthon is. Mert annyi bizonyos: aki mint ő, egyszer a kulisszák mögé látott, az másképp nézi a játékot a színpadon, akármilyen tetszetős is legyen az.

Megérkeztünk a szállóba. Dieter szedi a cók-mókját. Rettenetesen hálálkodik, hogy idáig elhoztuk, mintha ég tudja mekkora áldozatot jelentett volna nekünk, hogy beültettük a kocsiba. Nagyon melegen búcsúzunk el tőle: minden jót a nagy útra! Azután elindul, gyalog a poros országúton... Nem tudom egészen elfojtani magamban a meghatottságot, utóvégre még gyerek, korát tekintve még fiam is lehetne... De egy pillanat alatt vége az elérzékenyült hangulatnak: a tegnapi túristacsoport kocsijai befutottak, a lármás társaság bevonul az ebédlőbe. Hirtelen nem is értem a szavukat.

Pedig ők is németül beszélnek.

NEHRU

Elöljáróban megfogadtam, csak egyes képeket villantok fel, amelyek rövid utazásunk ablakának keretében megjelentek. Befejezésül miről számolhatnék még be? Bombayról, az ország kereskedelmi centrumáról, amelynek utcai forgataga Kalkuttára, villanegyedei Madrasra emlékeztetnek, hatalmas üzletházai, a nagy

monopóliumok központjai pedig egyenesen Londonra? A maharashtrai belügyi és munkaügyi miniszternél tett látogatásunkról, ahol hasonló tervekről és eredményekről hallottunk, mint Bengáliában? Félek, hogy ismételnék. Vagy Trombayról írjak újra, az impozáns indiai atomreaktor-állomásról, amelyről nálunk is annyit cikkeztek már? Vagy az aareyi tejgazdaságról?

Sokat lehetne írni arról, amit Aurangabad környékén láttunk, a középkorban épült, pontosabban sziklába vájt templomokról. Adzsantáról és Ellorahról. De attól tartok, hogy messzire vezetne e kis útinapló tematikájától. Hadd ugorjak hát egy nagyot, rátérve arra, amit utunk végállomásán, Új-Delhiben, a kormány székhelyén tapasztaltunk.

Bizonyos, hogy nem éppen a legjobbkor érkeztünk Indiába. Az átkos határkonfliktus keltette rossz hangulatok még éreztették hatásukat. Bennünket nagyon foglalkoztatott sok belpolitikai kérdés, például hogy miképpen akarják megoldani a mezőgazdaság még mindig súlyos problémáit, mi módon tudnak változtatni a passzív szemléleten, amelyet a hinduizmus a paraszti tömegekben terjeszt, hogyan halad a felvilágosítás, hogyan jut el az ország 700 000 falujába: ehelyett azonban sokszor meddő eszmecseréket kellett folytatni. A politikusok, akiknél jártunk, soha nem hozták szóba a Kínával kapcsolatos konfliktust, de indiai kollégáink — akik Bangalore-ban, Bombayben, Új-Delhiben meghívtak szövetségeikbe — gyakran faggattak bennünket, hogy mi miért csak a tárgyalásokat hajtogatjuk, s miért nem osztjuk következtetéseiket a konfliktus okának és jellegének ügyében. Hosszú vitába keveredtem egy indiai kollégával, akit már több nemzetközi újságíró-találkozóról ismertem, s aki a szocialista országok őszinte barátja volt mindig, s ma is annak vallja magát. Arról akart meggyőzni, hogy a jelenlegi konfliktus történelmi gyökerei kétezer évre nyúlnak vissza... (Ki nem ismerné az effajta „történelmi" magyarázatok hamis módszerét?) Azért sajnáltam is barátunkat, aki most, engedve a soviniszta hangulatoknak, amolyan tudathasadásos állapotban vergődik. Hiszen a szíve idehúzza, a mi oldalunkra, mint más nem is kevés becsületes indiai értelmiségit, aki tudja: ahhoz mérhető feladatot, mint amely India előtt áll, még csak egy országban sikerült megoldani: a Szovjetunióban. (Sőt, azt is tudja, hogy mindenütt, ahol a szocializmus útján haladnak, gyorsabb a fejlődés, különösen ha helyesen alkalmazzák

annak elveit.) Most meg, ebben a kérdésben, egy követ fúj azokkal az imperialistákkal, akik kifosztották az ő hazáját is, akiknek lelkiismeretén szárad szinte mindaz, ami ellen egész életében küzdött...

Egyszóval a helyzet nem volt sima, és mégis... Nemcsak árnyoldala volt: felszínre is hozott, fel is fokozott olyan jelenségeket, amelyeket ilyen kiélezetten más viszonyok közepette nem láttunk volna meg.

Rendkívül érdekes volt a már említett parlamenti vita, a január 25-i ülés, amelyen meghallgattuk Nehru záróbeszédét. Még körülnézni sem volt időnk, mert alighogy helyet foglaltunk a karzaton, már szólásra is következik a miniszterelnök. Alattunk ül, onnan is beszél, őt tehát nem látjuk, csak az ellenzékre nyílik innen fentről jó „kilátás". De hallani kitűnően lehet, minden széktámlában kis hangszóró van.

A szituáció elég drámai: a szélsőjobboldal az ülésszak kezdete óta támadja a kormányt. A vita a colombói javaslatok körül zajlik, de a tét, amely kockán forog, ennél több. Lényegében India külpolitikájának alapelveit támadják egyesek. A kormány a hadieseményekidején, mint ismeretes, engedett a nacionalista nyomásnak, ahelyett, hogy a maga nagyon is komplex mivoltában, higgadtan elemezte volna a történteket. Így került a határkonfliktus kérdésében az imperialista Nyugattal egy vonalba. Ez fejeződik ki a kommunisták, a legkövetkezetesebb indiai antiimperialista erők üldözésében, ez tükröződik a csinnadrattás gyűjtésen, a militáns hangulatkeltésben, amelyben persze a nagytőkés lapok járnak élen. Igen ám, de a kínaiak már régen megálltak, egyes területekről vissza is vonultak és tárgyalásra szólították fel Indiát: most meg itt van a colombóiak tisztázott javaslata is; ezek után mi legyen? A kormány már döntött: a colombóiak javaslatát — az úgynevezett tisztázásokkal — elfogadja tárgyalási alapként. A mindenféle előzetes feltételek nélküli tárgyalást — a Kínai Népköztársaság ezt javasolja — elfogadhatatlannak tartja, mert mint mondják, ez sérti India méltóságát. Csakhogy az egyszer elszabadult reakció nem bújik vissza csak úgy magától abba a palackba, amelyből ez a szerencsétlen konfliktus kiszabadította...

Egyelőre feszült csendben hallgat a terem. Nehru halkan és nyugodtan beszél. Persze, gondolom, ő sem fiatal már, hiszen 73 éves elmúlt. S mi mindenen ment át ezalatt népével együtt! De ez a halk, mértékletes hang, talán mégsem a korával van

összefüggésben, hanem racionális magatartásával, azzal az elemző intellektualitással, amely érvelését is jellemzi. Hogy osztályának kimagasló képviselője, a volt gyarmati világ reformer polgárságának jelentős politikusa és alkotó ideológusa, azt régen tudja a világ. S mintha innen válna érthetővé a hangvétele is: a tapasztalat, bizonyos szellemi fölény tudata érződik rajta, talán még egy kis leereszkedés is.

Azokkal a tételekkel, amelyekből kiindul, nem lehet egyetérteni. De azt meg kell hagyni, hogy a maga platformján belül rendkívül logikusan érvel — mégpedig most, ezen az ülésen szinte kizárólag a szélsőjobboldal ellen. Nincs könnyű helyzete: ellenfelei a végsőkig ki akarják aknázni azt a lépést, amelyet ő maga is jobbra tett, tovább akarják rántani, hogy azután majd félresöpörhessék, hisz vele aligha valósíthatnák meg azt, amit ők akarnak. Tehát a feladat az, hogy elhatárolja a maga koncepcióját az övékétől, amely egyenesen katasztrófát jelentene India, Ázsia és többé-kevésbé az egész világ számára.

Gondolatmenete annyiban klasszikusan nehrui, amennyiben újra meg újra mindkét oldalra hivatkozik. — Az el nem kötelezettséget — mondja — nemcsak Ázsia és Afrika új országai üdvözölték, hanem az Egyesült Államok és a Szovjetunió is, és ennek a politikának a folytatását kívánják. Csodálkozom éppen ezért, hogy most... egyes emberek Indiában kétségbe vonják e politika helyességét. — Aztán Kína és India viszonyára tér át. — Egyikük sem alázhatja meg a másikat — jelenti ki. — Mindkettő gondolom, túl nagy ahhoz és túl érzékeny a maga becsületére, semminthogy alávetné magát bármilyen megalázásnak. — Alighogy idáig ért az olvasott szövegben, felugrik az egyik jobboldali szocialistapárti képviselő, és odakiáltja: de Ön nem veszi tudomásul a saját megaláztatását! — Nagy hangzavar keletkezik, minden oldalról kiabálnak: üljön le! A képviselő — de finom! — kussal válaszol. Aztán mégis leül. A jelenet, minden jel szerint, itt nagyon szokatlan. Nehru is kitér erre. — Én lassan, nyugodtan és szenvedélyek nélkül beszéltem — kezdi újra még nyugodtabban és még lassabban. — Azon igyekeztem, hogy a helyzetet elemezzem. Távolról sem céloztam egyetlen képviselőre sem a túloldalon. Ezért nem értem azt a rendkívüli izgatottságot, amelynek tanúi lehettünk.

De nem ez az egyetlen incidens a több mint másfél órás beszéd során. Amikor rátér a colombóiak ladakhi egyezménytervezetére,

még durvábban provokálják, majd kétségbevonják, hogy a kormány akár saját híveinek (!) támogatását bírta volna, amikor elfogadta a colombói javaslatokat. Nehru állja a rohamot, rögtönzött viszontválaszai fölényesen ironikusak. Az egyiknek például, aki fenyegetve azokra a „visszahatásokra" figyelmeztet, amelyekkel a colombói javaslatok elfogadása az elkövetkezendő kétszáz (!) évben járhat, azt válaszolja: — Boldogan hallom, hogy ön némelykor a jövőre is gondol.

Nem, ahhoz kétség nem fér, hogy ma itt ő „az úr a háznál", hogy ezeket a támadásokat képes visszaverni. De az is bizonyos, hogyha a helyzet súlyosbodik, súlyosabbá válnak a támadások is. S hogy mindaddig, amíg a konfliktus nincs rendezve, számolni kell ezzel. Nehru minden jel szerint tartja azt a vonalat, amelyen ma áll, de amíg a helyzet olyan labilis, amilyen ma, nem hinném, hogy visszatérne korábbi, következetesebb álláspontjára. Pedig... No, de ez már egy másik téma, amelyet a történelem azóta is ír, amióta mi kiléptünk a Lok Sabha, az indiai alsóház köröszlopos épületéből, s amelyről a külpolitikai tudósítások számolnak be — ne vegyük itt el a helyüket.

Nehrut többször láttuk még, a másnap délelőtti nagy felvonuláson, a köztársaság ünnepének egyéb rendezvényein s néhány nappal később, egy vasárnap délben, amikor külügyminisztériumi dolgozószobájában egy negyedórára a mi delegációnkat is fogadta.

Most is halkan, lassan ejti a szavakat (egyébként a legszebb angolsággal). — India most éli át az ipari forradalom korszakát — mondja. — Önök tudnak ötéves tervünkről. Az állam az iparosításban minden erejét az alapvető iparágakra összpontosítja... De a leglényegesebb a mezőgazdaság, a szövetkezeti és községfejlesztési mozgalom... Sok fronton egyszerre kell előremenni. Nem szabad elfelejteni, hogy 440 milliós országról van szó. Mi azon vagyunk, hogy egy új gondolkodásmódot hozzunk létre, hogy a parasztságot a régi termelési módszerekről, a régi életformáról átvigyük az újra... A termelőszövetkezeteket említjük, róluk mi a véleménye? Nehru elhárító mozdulatot tesz: azt mondja, nem eléggé ismeri a mi szövetkezeteinket, ezután saját mezőgazdasági reformtervükről beszél. (Kár, hogy ezek megvalósulásából semmit se láthattunk!) Meg hogy szem előtt tartják az önkéntességet, a paraszti tömegek szabad elhatározását. Azután a fiatal nemzedékről beszél. Az iskolákban ma már 48 millió fiú és lány

tanul, ezek már más mentalitást hoznak magukkal. Megjegyzendő India lakosságának 76 százaléka még ma is írástudatlan, a néptömegek oktatása, a közoktatás tulajdonképpen csak a függetlenné válás után, a köztársaságban indult meg! Végül a szocialista országokkal való gazdasági és kulturális együttműködés kerül szóba. — Mi nagyon is azon vagyunk, hogy tovább szélesítsük kapcsolatainkat — mondja hangsúlyosan —, még sokkal többet kell tenni. Mint friss példát, román barátainkat említi, akik jelenleg az ország új kőolajforrásainak feltárásában működnek közre. Időnk lejár, búcsúzni kell. Megköszönjük a szíves vendéglátást. De Nehru még néhány szót szól, összegezésképpen. — Nézzék, ez egy nagyon régi ország, ha átmennek ide szembe — s kimutat az ablakon —, a múzeumba, ötezer éves emlékeket is találnak. Ebben az öt évezredben volt sok jó és sok nem jó. Mi a szintézist keressük, meg akarjuk őrizni azt, ami jó volt és egybeötvözni a modern kor követelményeivel — a nép akaratával, demokratikusan. Úgy véli, hogy ezen az úton át lehet formálni az ország gazdaságát, a társadalom szociális struktúráját, annál is inkább, mivel az emberek többé-kevésbé azonos szintről indulnak el, a különbségek nagyon kicsinyek.

De most már igazán nem akarjuk feltartani őt, hisz a vasárnapjából áldozta ezt az időt is. Kezet rázunk. Mosolyogva búcsúzik.

Másnap még Radhakrisnanhoz, a köztársaság elnökéhez is hivatalosak vagyunk. Az öregúr elbűvölő, kelet-európai útjairól mesél, tréfásan büszkélkedik díszdoktori és akadémiai kinevezéseivel, amelyekkel a mi országainkban tisztelték meg. Szellem és bölcsesség, hol bájos, hol szarkasztikus humor jellemzi szavait. Ha nem érvelne folyton-folyvást a régi vallásos legendákkal, azt mondanám: valami indiai Voltaire-féle, a hindu felvilágosodás filozófusa. Helyettese, a muzulmán Zakir Husszein, is tudós. Vele is hosszan és jó hangulatban beszélgettünk az ország szellemi életéről, az új irodalomról, a tudományról, az iskolarendszerről.

Aztán búcsú a kedves Jugrantól, vendéglátóinktól, s indulás Moszkván át haza. Hatalmas madár ez a Boeing 707-es, és magasan száll. De a levegő olyan tiszta, hogy 8000—9000 méterről is jól látni a tájat, a végtelen síkságot, a milliónyi kis parcellát, az agyagszínű kis falvakat, a szertelenül szétágazó folyókat — medrükben most alig csordogál egy kis víz —, bezzeg az esős időszak

idején vad, pusztító áradattá dagadnak majd. Lám, ott azért van egy duzzasztógát is, amott is épül valami — külszíni fejtés lenne? Nehéz megállapítani. Sivatag tűnik fel alattunk, de nézd csak azokat a kis feketés csíkokat, oda a sivatagba is megpróbál betörni a paraszt a maga kis faekéjével... Hát még ha lesznek gépei is. Az ember erős, élni akar, és győzni fog itt is — ezt hirdetik azok a silány kis csíkok. Győzni a mostoha természet, a gyarmati örökség, a babonás sötétség és minden más visszahúzó erő ellenére! Afganisztán fölött keresztezzük a hegyeket, azokon túl már hó borítja a végtelen síkságot. Más tájat mutat már az ablak, más világot: a Szovjetunió fölött repülünk.

Hajónapló

Annyi bizonyos: jobban menne a repülőtársaságoknak, ha mindenkinek annyi lenne a túlsúlya, mint nekem. Minden külföldi út előtt kisebbfajta könyvtárat csomagolok össze, végighurcolom egy fél földrészen, aztán úgyszólván érintetlenül vissza is hozom. No de ez más út, mint a többi: a III. újságíró-világtalálkozóra vagyunk hivatalosak, az meg három hétig tart, méghozzá egy hajó fedélzetén — ott csak lehet majd olvasni. Pesten úgy sincs az embernek semmire sem ideje. Három óra Szófiáig, onnan még kettő Várnáig, ahol majd felszállunk a Litva nevű hajóra; az idő tiszta, kezdjünk hát mindjárt hozzá Bertrand Goldschmidt könyvéhez, az Atomkalandhoz. (Hadd kezdődjék ez a „hajónapló" a léghajón. Utóvégre hajó az is, töprengeni azon is lehet. Mert minden jel szerint szabályos útirajz úgysem kerekedik ebből a különös földközi-tengeri kirándulásból, amely kicsit kongresszus is lesz, utazás is, meg újságírói munka is.)

MEDITÁCIÓ A TUDOMÁNY NEMZETKÖZISÉGÉRŐL

Néhány évvel ezelőtt olvastam egy nyugatnémet újságíró beszámolóját (Jungk: „Világosabb, mint a nap") az atombomba történetéről: abban a tudomány inkább álca, a lényeg a politikai szenzáció volt. Goldschmidt kiváló tudós — a franciák képviselője a bécsi atomenergia-ügynökségben —, aki kezdettől fogva maga is részt vett az atombomba előállításában. A két szerző témája majdnem azonos, de más szellemben, más színvonalon tárgyalják, ez mindjárt világos. A tudós a laikusok számára is érzékelhető képet igyekszik adni a felfedezés tudományos oldaláról, legalábbis a kutatás témáit akarja megértetni. Engem, bevallom, más foglalkoztat: a modern tudomány nemzetközisége; a tudománnyal kapcsolatos vélt vagy valóságos nemzeti érdekek ellentétén tűnődöm.

Goldschmidt beszámolója újra arról győz meg, hogy ez a konfliktus korunk egyik legizgalmasabb témája. Miről van szó? Arról, hogy a tudósvilágot mindennél jobban izgatják a maga kutatásai, nemzetköziségének — nemzetközi szolidaritásának — az a forrása, hogy tudja: a legkiválóbb elmék összefogásával, tapasztalatcseréjével összehasonlíthatatlanul hamarabb éri el az emberiség tudományos céljait. Ma már minden döntő tudományos felfedezés a különféle nemzetiségű tudósok egész sorához kapcsolódik. Ha német vagy orosz kutató találta ki valamilyen felfedezés alapelvét, biztos, hogy egy angol vagy egy dán fejlesztette ki a teóriáját, francia, amerikai vagy olasz szakember kísérletezte ki. Vagy fordítva.

Igaz: a tudomány világa — legalábbis az a tartomány, amelyet az ideológia és a politika nem határoz meg, nem befolyásol jelentős mértékben — mindig is bizonyos fokig nemzetközi volt. De csak a mi korunkban vált olyan átfogóvá a kommunikációs rendszer, hogy az embernek némelykor úgy tűnik: egy-egy tudományt — képletesen szólva — egyetlen laboratóriumban fejlesztenek, ahol együtt ül s együtt tanácskozik az adott ágazat minden érdemleges szakembere. S azt a tényt, hogy talán a tudósok körében tenyésznek a legbujábban az utópiák a világállamról, a világkormányról stb. — beleértve a társadalmi rendszerek ideológiai összebékülését, sőt összeolvadását —, azt mindenekelőtt ebből kiindulva lehet megérteni: szakmai céljaik miatt a tudomány emberei közül sokan ellenállhatatlanul vonzódnak egymáshoz, s absztrakt harmóniájukat kellemetlenül zavarja, hogy ez az „élhetetlen" emberiség még korántsem tart ott, ahol ők, hogy Földünkön még holmi nemzeti és osztályszempontok szerint intézik a dolgokat...

Mi sem volt könnyebb, mint kozmopolitizmusnak szidni ezt a kohéziót, ahogy annak idején tettük; a dolog nem ilyen egyszerű. Ami a modern természettudományt jellemzi: a nemzetektől, az osztályoktól és az egyéb társadalmi kategóriáktól független nemzetközi együttműködésre való törekvés bizonyos értelemben igenis előleg a jövőből — egy sajátos, korlátozott területen: ilyenné kell válnia a világnak egykor — minden tekintetben. Csakhogy — s ez a lényeg — nem tudóskongresszusok deklarációi fogják ilyenné tenni a jövőt, hanem az a forradalmi folyamat, amelyben élünk, s amely, akár észreveszik ezt a tudósok, akár nem, előre is halad. Éppen az a baj, hogy ezek a tudósok — bármilyen éles

logikával boncolják is pl. az anyag szerkezetét — tudománytalan módon elemzik a társadalom szerkezetét. Azt helyesen látják, hogy a köztük létrejött együttműködés hallatlanul gyümölcsöző, és hogy a nemzetköziség elvét üdvös lenne az emberiség egész létére kiterjeszteni. De arra már alig van használható elképzelésük, hogyan is lehetne ezt megvalósítani. Pedig, hogy tudományos munkájuk sikerét mennyire befolyásolják a társadalmi állapotok, azt folyvást kénytelenek tapasztalni: különösképpen az atomtudósok, akiknek tevékenysége olyan mérhetetlenül drága berendezéseket, gigantikus beruházásokat igényel, amelyeket csak óriási gazdasági hatalommal rendelkező társadalmi erők bocsáthatnak rendelkezésükre.

Az ellentmondást sokszorosára fokozta, hogy az atomhasadás első nagymértvű gyakorlati megvalósítása (az amerikai atombomba előállítása) nem éppen a békés nemzetközi együttműködés eredménye, hanem ellenkezőleg, háborús vállalkozás volt, amelyben a legkülönbözőbb nemzetiségű tudósok alá kellett hogy rendeljék magukat az amerikai állam akaratának. S ezt nehezen viselték el, noha ők maguk, a tudósok kezdeményezték a vállalkozást, és legtöbbjük szívvel-lélekkel vett benne részt, mert egyetértett az atombomba előállításának szükségességével. Csak kínnal-keservvel tűrték el a katonai parancsnokság felsőbbségét, berzenkedtek a titoktartás szigorú rendszere ellen, amely lehetetlenné tette a nemzetközi tapasztalatcserét, és alig várták a pillanatot, hogy felszabaduljanak a háború követelte megkötésektől, és újra szabaddá váljék a kommunikáció a világ tudósai között. (Jellemző, hogy Goldschmidt a háború éveit a titoktartás éveinek nevezi, még fejezetcímben is!) S azóta is — ha más-más formában — áll az ellentét a tudomány világot átfogó szükségletei és a világ megosztottsága között.

Innen az az erősödő tendencia, hogy a történelem éppen a politikától látszólag annyira független tudósokat kényszeríti hatványozott erővel a politikába. Ennek következtében mind kevesebb köztük az absztrakt utópista, s mind több a politikai realitásokat számba vevő ember. Az eredmény természetesen igencsak kétértelmű: van, aki a reakciós társadalmi erők oldalára áll, mint Edward Teller, a hidrogénhalál apostola, s van, aki a békés egymás mellett élés reális lehetőségeit keresi, mint Szilárd Leó — hogy csak két Magyarországról elszármazott tudós példáját említsem. Goldschmidt ugyancsak átkosan rossz ügyet véd. Abból a

gyanakvásból és megkülönböztetésből, amelyben neki mint francia emigránsnak az USA-ban a háború idején része volt, azt a következtetést vonta le, hogy a francia atomtudomány De Gaulleban találta meg legjobb mecénását.

A tudomány „politizálása" alapjában véve mégsem negatív folyamat, hisz a tudósok körében végbemenő differenciálódás során sokkal többen válnak aktív harcosaivá a békés együttélésnek, mint ahányan az ellenoldalra állnak. Mindenekelőtt a tudósok hagyományosan humanista gondolkodása miatt, de az említett egyetemesség miatt is, amelyről igazi tudós egyszerűen képtelen lemondani. S aki már egyszer túljutott az utópiákon, az előbb vagy utóbb arra is rájön, hogy a rendszerek, az osztályok és a nemzetek ellentéte korántsem valami jelentéktelen zűrzavar, amelyet tudósokból álló „világkormányokkal" meg lehet oldani, hanem objektív társadalmi-gazdasági folyamatok következménye, amelyek — idővel — a tudósok által oly hőn kívánt és mindenre vonatkozó nemzetköziséghez is el fognak vezetni, és annál hamarabb, minél előbb ismerik fel az emberek azokat a társadalmi-gazdasági törvényeket, amelyek a fejlődést, korunk politikai arculatát alakítják.

Ki ne tudná: messze vagyunk attól, hogy a polgári tudósok már ma a tudományos szocializmus módszerével vizsgálnák a történelmet. Goldschmidt fejtegetéseit olvasván, végképpen nem eshet az ember ilyen illúziókba. De azért arra érdemes felfigyelni, hogy még az ő hangja is zavarttá válik, amikor például kénytelen leírni hogy a francia hatóságok 1950-ben azért menesztették Joliot-Curie-t, mert nyíltan szembefordult a nyugatiak hidegháborús politikájával. Goldschmidt megpróbálja a Francia Kommunista Pártra hárítani a felelősséget — Joliot-Curie politikai eszméinek „áldozatává" vált, írja —, de nyíltan támadni nemigen meri. Hivatalnoktudósról, De Gaulle állami képviselőjéről lévén szó, valamit még ez a tartózkodás is elárul. Ennél azonban sokszorta többet tapasztalhatunk a nyugati tudósok zöménél, hisz százával, ezrével vesznek aktívan részt különböző békeakciókban, tiltakozásokban stb. S az atomcsendegyezmény aláírása óta egyre többüknek jön meg a kurázsija.

Észrevétlenül rohant el az idő, mindjárt Szófiában leszünk. Egy hatalmas ipari kombinát felett repülünk, ragyogó látvány. Nemzetköziségről volt szó, arról, hogy zseniális tudósoknak is milyen nehéz felismerni az utat, amely megvalósulásához vezet... Hát az meg hogy van, hogy nekünk meleg lesz a szívünk körül, amikor

odalent meglátjuk azokat a szófiai kéményeket meg tartályokat? Pedig azt sem tudjuk, mire szolgálnak. Nem vagyunk tudósok, az atomról sem tudunk sokat, csak éppen másfél évtizede egy szocialista ország levegőjét szívjuk. Úgy látszik, ez néha több, mint az ember gondolná; a közös érdekek felismerése, az internacionalizmus szükségességének tudata nálunk mindinkább érzelmévé is válik az embernek. Voltaképpen ezeket az új gyárakat nézve nemcsak arra gondolunk: de szépen is csinálták ezt a bolgárok! Az érzelmi szférában az ember nem különböztet meg ilyen élesen. Azok a gyárak egy kicsit a mienké, a szocialista országoké is — így érzem; s ha jól dolgoznak, akkor mi is büszkék vagyunk rájuk, és ha netán rosszul, akkor az ugyancsak a mi bánatunk is. De nagy dolog ez! Bertrand Goldschmidtnek talán hiába magyaráznánk. Pedig biztos, ha megértené, irigyelne érte.

SZOCIALISTA RIVIÉRA

Két napot Várnában kell töltenünk, de nem bánjuk. Az Aranypart, ahol bolgár kollégáink elszállásoltak, nagy élmény. Remek, élvezetes az időjárás is. Még nyáriasan meleg, de már nem perzsel, szellős, levegős. S persze a tenger, amellyel sohasem lehet betelni. Mindjárt buzgón ki is elemzem a tengerparti táj „eszmei" tartalmát, az idő és a tér végtelenségének érzetét. Összetevői: egyfelől a láthatárig terjedő egynemű, tagolatlan víztömeg síkja, a föléje emelkedő határtalannak tetsző levegőkupolával, másfelől a hullámjárásnak az idő végtelenségét érzékeltető egyhangúsága. Az egyén, aki a maga társadalmi létének véges világában nyüglődik, a mindenséggel, a világegyetemmel parolázhat, átlépve a maga kusza, egyenlőtlen ütemű létéből az örökkévalóság egyenletes hömpölygésébe, — szinte önmaga fölé emelkedve. (A produkció némileg hasonlít a „csillagos éjszaka" című műhöz...) Ami a „rendező" szándékát illeti, helyesen emeli ki a partok többnyire dombos-hegyes kiképzésével a kontrasztot a földi lét korlátai és a végtelen elem között, a síksághoz kapcsolódó tengerpart sohasem éri el azt a hatásfokot...

No de nemcsak a természet „rendezése" kapott meg bennünket a várnai tengerparton, hanem az emberé is. Hiszen ami itt, a Fekete-tenger partján az utóbbi években történik — az első szocialista Riviéra kiépítése —, az a maga módján páratlan vállalkozás.

Hogy tudunk kohókat, lakónegyedeket, meg hidakat építeni, az közismert, de hogy van-e és miben van a szocializmus sajátos ereje az üdülőépítésben, az még csak most bizonyosodik be. De bebizonyosodik, — az Aranypart ezt tanúsítja.

Már maguk a méretek is impozánsak: csak az Aranypartra alig öt év alatt vagy három tucat modern szállodát és üdülőt építettek. Ismerem az olasz és a francia Riviérát, de sehol sem láttam ekkora egységesen tervezett komplexumot, mint amilyen ez. (Kinek is lehetne annyi pénze, a francia tengerpart telekárai mellett, hogy sok-sok négyzetkilométernyi területet megvásároljon?) De nem a méretekben van a dolog lényege, és nem is egyszerűen a tervezettségben. Utóvégre, ha a „végszóra" is, de azért egyetmást ma már megterveznek a kapitalizmusban is. Vannak ott is állami, szövetkezeti, sőt komplex magánvállalkozások is, amelyek megegyezéses terv szerint épülnek. A döntő különbség mindennek együttes hatásában van. Abban, hogy a szocialista építészeknek korlátlan tér állott rendelkezésükre, amelynek felhasználásában — a gazdaságosság mellett – az vezethette őket, hogy a szépség és a kényelem maximumát nyújtsák, s esztétikailag egységes egészként gondolhatták el a hatalmas telep összképét.

S még valami, aminek különösen örültünk: a terv készítői nagyszerűen megértették, hogy egy üdülőhely nem bírja el azt az unalmas uniformizáltságot sem, amelyet a városépítésben a gazdaságosság ma még bizonyos mértékig óhatatlanul megkövetel. Úgy kell tehát megtervezniök az utakat és az épületeket, a parkokat és a kioszkokat, hogy az emberek, akik ide pihenni jönnek, semmit se érezzenek mesterkéltnek, hogy megtalálják azt a változatosságot, a formáknak és az elrendezésnek azt a lazaságát és könnyedségét, amelyben a szem gyönyört és nyugalmat lel. Hála a bolgár tervezők képzelőerejének, ez teljes mértékben sikerült.

Egyes épületek úgy simulnak bele a dombok lágy hajlataiba, mintha belőlük nőttek volna ki, mások — köztük 8—10 emeletes toronyházak — éppen ellenkezőleg, hetyke kontrasztot alkotnak a táj természetes hullámú vonalaival. A kép olyan mozgalmas, hogy első pillantásra szeszélyes játéknak vélnéd azt, amit pedig nagyon is átgondolt szándék teremtett. A tervezés eszméjének polgári ellenzői folyvást azt akarják bizonyítani, hogy minden előre kigondolt koncepció, minden, ami nem „organikusan" nőtt, szükségszerűen merev és ezért embertelen falanszterré változtatja a világot. Kár, hogy már nem él a nagy Madách, itt Várna mellett

talán meggyőződne arról, hogy mindenekelőtt a terv eszméjétől, feltételeitől függ a megvalósítás. Akik az Aranypartot beleálmodták ebbe a tájba, azt bizonyítják: ha a terv vezérlő gondolata az ember szolgálata, akkor olyan emberi dolgokat is tekintetbe lehet venni, még egy hatalmas építkezés tervezésénél is, mint azok az érzelmi és hangulati árnyalatok, amelyeket a tömbök és kontúrok az emberben önkéntelenül kiváltanak, beleértve a lélek olyan rezdüléseit, amelyeket a legtöbb ember soha sem tudatosít magában. Persze ehhez még egy kicsit gazdagodnunk kell, ma még az elemibb problémák megoldása a gond.

Nem akarom, persze azt se mondani, hogy már minden tökéletes itt. Számítva, gondolom a további építkezésekre, nagyon is tágasra méretezték az Aranypartot, ma még igen nagyok a távolságok az épületek között, túl hosszúak a köztük levő sétányok. Esti sétákon ez különösen érezhető, amikor már-már űrnek hat a nappal még elegáns tágasság, és az egyedül bandukoló vándort magányérzet környékezi. Kedvesebb, meghittebb lesz majd itt minden, ha több lesz az épület.

Amúgy nem magányos az atmoszféra, még most, szeptember közepén sem az: csak be kell menni egy tánchelyiségbe, és máris a nemzetközi üdülőhelyek bábeli forgataga ölel körül. A fiatalok még ki akarják élvezni az eliramló nyár utolsó meleg estéit, nagyban ropják a twistet, míg az idősebb korosztály jó bolgár borokból pótolja temperamentumát.

A strandon, nem messze tőlünk, fiatal házaspár sütkérezik a homokon. A férfi elmerülten olvas, az asszonyka valami krémmel kenegeti a férj tarkóját, hátát, combját, vádliját. A férfi oda se figyel, meg sem rezdül. A *Mondo cane* című olasz dokumentumfilmben láttam utoljára egy hasonló jelenetet: japán gésákat, akik mozdulatlanul fekvő félmeztelen férfiakat szappanoznak, kenegetnek, masszíroznak. Azok a férfiak is ugyanolyan közönyösen „tűrték" az odaadó szolgálatot, mint a teremtésnek ez a „koronája"... (Micsoda meglepetés vár majd Rómában, a moziban, Fellini „Nyolc és fél"-jének vetítése közben, amikor hirtelen felrémlik előttem ez a jelenet!)

ÚJ HAJÓ, RÉGI BARÁTOK

Kis csalódást érzek, amikor a várnai kikötőben először megpillantom a *Litvát*. Igaz, hogy modern, szép vonalú hajó, csapott kémény, karcsú test, csúcsos tat — a legkorszerűbb személyszállító típus — az NDK-ban építették. Csakhogy én nagyobbat vártam; a Litva meg csak 5300 tonnás, az óceánjárók talán legkisebb kategóriájából való. Mi lesz itt, ha vihar lesz? Összesen három lakott „emelete" van. Kétszázötven részvevőt tud majd felvenni, a többi hely a legénységé, a hajószemélyzeté, meg a találkozó nagyszámú technikai gárdájáé. Micsoda stáb kell egy ilyen nagy nemzetközi összejövetelhez!

Kedves ismerősöket köszöntünk, először, persze, a magyarokat, akik már Odesszától a hajóval jönnek. Azután szovjet, mongol, csehszlovák, román, NDK-beli kollégákat, akiket a badeni találkozóról, a Nemzetközi Újságíró Szervezet tavalyi kongresszusáról ismerünk, vagy akikkel egyéb alkalmakkor találkoztunk. (Lassacskán amolyan családdá válik a szocialista sajtó világa is. Mint valami visszatérő motívum, újra csak a nemzetköziség melege csap meg, akár a bolgár ipartelep láttán.)

Szívélyes, de hosszadalmas búcsúztatás után éjfélkor indulunk. A hajótest megremeg, amikor beindítják a hatalmas motort. Ez a remegés és zúgás három hétig kísér majd bennünket, a végén úgy megszokjuk, hogy már zavar a csend, amikor a kikötőben leállítják a gépet. S nemcsak a motor zaját szokjuk meg, hanem a hajó ingását is. „Der Mensch ist ein Gewohnheitstier" — mondják a németek. És igazuk van: az ember *„szokásállat"*, — azaz magyarosabban: mindent meg tud szokni. A hullámzás úgy beleivódik idegpályáinkba, hogy a szilárd parton is velünk inog még jó ideig a föld. Persze kezdetben furcsa érzés — különösen a keskeny ágyban — (négyen alszunk az elég szűk kabinban) az állandó hintázás. S még hagyján, ha a hullámok merőlegesen haladnak át a hajótest alatt, mert akkor az ember legfeljebb újra csecsemőnek érzi magát, akinek bölcsőjét lágyan ringatják. Kellemetlenebb az ügy, ha oldalról jön a hullámverés, mert hol a fejeddel, hol a lábaddal csúszol neki az alkóv falainak. A legrosszabb, ha ferde szögben szeli a hajótest a hullámok irányát. Olyankor szabályos rombuszvonalban csúszkál az ember: először odaüti a kobakját az ágy végén az egyik falnak, aztán balra billeg, hogy majd kiesik, majd a

talpával ütközik neki a másik keskeny falnak, végül pedig jobbra csapódik.

Szerencsére a várnai naptól és a tengeri fürdőtől úgy kifáradtam, hogy hullámzás ide, hullámzás oda, hamar elalszom. Mire kivilágosodik, már a Boszporusz lakályos partjai között haladunk.

A BAZÁROKRÓL ÉS A KELETI KERESKEDELEMRŐL

Isztambullal nincs szerencsénk. Az ég borult, az eső is el-elered, emellett szörnyen fülledt a légkör... Meg ami a leginkább boszszant: az Hagia Sophiában éppen szünnap van, s így a bizánci kor legnagyobb műkincsét nem láthatjuk. S a város sem mutatkozik olyan színpompásnak, mint amilyen, gondolom, máskor lehet.

Az egyetlen, ami megkapó: a nagy bazár. Persze közismert, hogy a Földközi-tenger vidékét a kereskedelem tette naggyá, hogy ez a kereskedő nemzetek tengere, évezredek óta amolyan „csencselési" központ, s a keleti bazárokról is olvastam már. Mégis meglepnek e konstantinápolyi „ecseri" méretei. Akár egy órát mászkálhatsz összevissza a fedett utcák, keresztutcák és átjárók labirintusában, és még sehol sem látod a végét.

Javarészt kézműves termékeket adnak el. Sok árus egyben kisiparos is, a boltocska hátsó részében varrnak, szabnak, kalapálnak, esztergálnak. De a döntő — legalábbis úgy látszik —, nem a termelés, hanem az eladás. Már csak az árak miatt is, amelyeknek „hajlékonysága" a beavatatlan számára egyenesen fantasztikus. Ha a kereskedő valamiért mondjuk háromszázat kér, és te szemérmetlenül százat kínálsz, meglepve tapasztalod, hogy belemegy az alkudozásba. Ha viszont első ellenajánlatod az eredetileg kért árnak a háromnegyede vagy a háromötöde, akkor többnyire már nem is nagyon alkudoznak, hamar — még mielőtt meggondolnád magad — odaadják az árut. (Körülbelül ennyi lehetett a maximuma annak, amit reméltek!)

Viszont van egy szint, amely alá aligha szoríthatod az árat, voltaképpen az egész alkudozásnak az a célja, hogy az ember kitapintsa, hol ez a határ. Kitapasztaltam: amikor az alku ehhez a kritikus ponthoz közeledik, akkor a legtöbbjük azt kezdi bizonygatni, hogy ő is szegény ember, ne akarjad őt megrövidíteni, lásd be, hogy ő nem ajándékozhatja meg minden vevőjét. Ezután még 5—10 százalékot leenged, s aztán nincs tovább.

Persze az árusok között különböző vérmérsékletű típusok vannak: az egyiket a megfelelő pillanatban ott kell hagyni, mert arra a bizonyos legutolsó eredményre csak akkor tudja rászánni magát, ha már vitathatatlan előtte, hogy anélkül nincs üzlet. Ilyenkor utánad szalad, s mint valami gazdag ember, aki alamizsnát osztogat, odanyomja az árut, na vidd, te koldus! Mások hirtelen kimondják az utolsó árat, amely egy kicsit magasabb ugyan, mint amennyit a vevő kínált, de csak annyival tér el az ajánlattól, hogy a vásárlónak többnyire nincs már képe visszalépni az üzlettől.

Tévedés ne legyen: az alkudozás nem valami játék, amelyet szórakozásból folytatnak. Megvannak a maga íratlan szabályai is, amelyeket megszegni erkölcstelenségnek számít. Mondjuk: megalkudni valami portékára, kikényszeríteni a végső árat, s utána meggondolni az egészet, és nem megvenni az árut — alávaló gazságnak számít. Érthető, hisz kipréselted az árus titkát, anélkül, hogy neki ebből bármi haszna lenne. Még azt sem tudhatja, nem mész-e el a következő pillanatban a szomszédjához, hogy azt tovább zsarold a nála kifürkészett árszint ismeretében. (Ha vásároltál volna, akkor persze mindez már nem érdekelné, utána az özönvíz!) Aki viszont nem alkuszik, azon keresztülnéznek, annak nem kínálnak semmit (az úgy sem vesz!).

Hogy végső soron azért itt is a termelés a döntő? Csakhogy a szegénységnek ezen a szintjén óriási szerepet kap az a kis profit, amelyet az értéken felül a piacon el lehet érni; az értéken eladott áruból csak vegetálni lehet. A munkaerő meg a nyersanyag olcsó, a technika nem nagyon bonyolult, az árut sokan elő tudják állítani — a nehéz ütközet itt a piacon zajlik, s a leglényegesebb szakértelem: a vásárló pszichológiájának ismerete.

Egyébként gyanítom, hogy abban a legutolsó árban is, amelyet mi, európai napidíjas „gazdagok" nagy büszkén kiverekedtünk („Bennünket aztán nem ejtenek át!"), abban az alamizsnaként odavágott engedményben is benne foglaltatott még az a bizonyos pluszhaszon. A helybeliek feltehetően 10—15 százalékkal kevesebbet fizetnek ugyanazért az áruért.

Igaz, nekik nem is „megy a hajójuk", mint nekünk, van idejük az árus pszichológiáját kiismerni. (Hisz annak az idegein is lehet játszani!) Gyerünk hát vissza a buszokra: indulás Athénba. Az az egy-két sál, meg női szandál, amelyet megvásároltunk, mindenesetre megérte: ha az árakban nem is, de tanulságokban biztosan jól jártunk.

195

KÉTFAJTA VÁROSKÖZPONT

Újra meg újra felpanaszoljuk közgazdászainknak, hogy nem adnak elég világos, határozott képet korunk egyes gazdasági jelenségeiről. Pedig sokszor nem is az elmélet hiányzik — csupán az a baj, hogy nem ismerjük fel a jelenséget, amikor az utcán szembetalálkozunk vele. Athéntól kezdve, sokszor kellett erre gondolnom, különösen a városképek, pontosabban: a városcentrumok láttán.

Ugyanis nagyjából kétféle várostípussal találkoztunk: az egyik éppen olyan volt, amilyennek képzeltük, a másik sokkal modernebb, a mai fejlett, nyugati civilizáció, sőt a luxus sokféle jelével. Az előbbivel azokban a függetlenné vált országokban, amelyekben valóban független politikát folytatnak, a másodikkal pedig ott, ahol ma is többé-kevésbé erőteljes a nyugati tőke befolyása. Ez utóbbit először, mint mondtam, Athénban láttuk, ahol még nemrég Karamanlisz tevékenykedett a kormány élén. Ha szerényebben is, de ezt az élményt nyújtotta Tunisz és Tripoli, majd Bejrutban újra dominált a tőkés befolyás látványa. A másik típusra adtak példát elsősorban Egyiptom, de még Algéria és Ciprus városai is.

Vajon arról van-e szó, hogy ez utóbbiak szegény országok, amazok pedig gazdagok? Semmiképpen. Általában a lakosság, és különösen az egyszerű emberek életnívójának szintkülönbségeit nem is volt módunk megállapítani (nyomort mindenütt láttunk, olyan szegénységet, amely nálunk régóta elképzelhetetlen, sőt, ebben a mértékben talán nem is volt soha). Csupán a szállodaés üzleti negyedek, a reprezentatív belvárosok külsejére gondolok, arra, hogy az egyik helyen néhány modern, mutatós, új létesítmény mellett nagyjában és egészében azt a városképet látni, amelyet a régi gyarmati világ hátrahagyott, míg a másik típusnál fordított az arány. Az egyiket viktoriánus vagy szecessziós stílusban emelt, pompájukban is fakó középületek uralják, a századforduló idejéből való szállodák, néhány régi villa, óriási parkok rejtekében és sok kisebb-nagyobb kertes ház, nyilván valamikor a gyarmatosító bürokrácia lakhelyei. Elvétve találunk csak modern üzlethelyiségeket. A másiknál viszont szembetűnő a *cityk* káprázatos ragyogása. Bejrutban a Phoenicia nevű szállodában fogadtak bennünket, amelyet úgy ahogy van, át lehetne telepíteni Nizzába, ott sem vallana szégyent. S a Phoenicia csak egy a sok

új szálloda közül, nem szólva a luxusvillák és a gyönyörű társasházak tömegéről. A legócskább bejruti épület, amelyet közelebbről megismertünk, a miniszterelnöknek valami nyári rezidenciája volt, amelynek előcsarnokában (ott tartották — ki tudja, miért? — a sajtókonferenciát) két óra hosszat ácsorogtunk. Méreteiben felülmúlja és a luxus színvonalában vetekszik Bejruttal az újjáépült Athén, ahol városszerűbb és ezért talán még sűrítettebb az összhatás: a Szindagma környékén már-már úgy érzi magát az ember, mint Párizsban.

Ha persze egy kicsit pontosabban odafigyelsz, akkor nyomban gyanút fogsz. Már a városkép is elárul egyet-mást. Példának okáért az autók. Düsseldorfban, a német monopoltőke fellegvárában nem követik egymást olyan sűrűn a Mercedes-Benzek, mint Bejrutban. Pedig Düsseldorf körül rengeteg a gyár is, az ember tudja, érzi, honnan, kinek a verejtékéből teremtődik az a profit, amelyből a luxusra telik. De Libanonnak hol a Ruhr-vidéke? Annyi ipara sincs, mint egy átlagos magyar megyének! Ugyanilyen gyanúsak a kirakatok, amelyek a legköltségesebb nyugati készítményektől roskadoznak, akár Londonban a Piccadilly környékén vagy Rómában a Via Venetón. A szállodák keresett és hivalkodó architektúrájáról is lerí, hogy csak a legvagyonosabb vendégek érdeklődésére tartanak igényt. No de mégis, kérdezi az ember, miből épült mindez? Ki adta hozzá a pénzt? S hogyhogy éppen a legutóbbi 8—10 évben, Athénban pedig csak az utóbbi öt évben indult meg ez a fejlődés?

S minderről nem tudnánk? Dehogyis nem tudunk, ismerjük mi ezeket a jelenségeket az újságokból, gyakran olvasunk róla, csak azonosítani nem tudjuk őket, amikor cementben és üvegben, Mercedes autóban és Grundig magnetofonban jelennek meg a szemünk előtt. Ha csak nagyon röviden is, s ezért csak sematikusan, tekintet nélkül az országok sok eltérő sajátosságára, erre is választ kell majd adni.

KÉT ÚT

A kontraszt, amelyet tegnap vázoltam, azok ellen szólna, akik a függetlenség útját választották? Azt bizonyítaná, hogy amazok teszik jól, akik ma is a nyugati tőke előtt hajbókolnak? De hiszen amit esténként Bejrutban, az Avenue des Français-n csillogásban

látni, az ugyanannak a folyamatnak a visszája, amely miatt Algírban a Rue d'Islyn már este tízkor lehúzzák a redőnyöket; amazok hirtelen támadt „fejlődésüket" (hogy mennyire nem igazi ez a fejlődés, arról még szólok) emezek sokszor véres harcának köszönhetik. Miről van hát szó?

Egyszerűen arról, hogy a nyugati monopóliumok (és megbízottaik, az imperialista hatalmak), látva, hogy ebben a régióban is kicsúszik a talaj a lábuk alól, hogy itt sem uralkodhatnak már úgy, mint régen (egy-egy királyra, sahra, sejkre és egy egészen szűk feudális vagy komprádor rétegre támaszkodva), megkísérlik kiszélesíteni uralmuk bázisát. A tét megéri, hisz olyan gazdasági és katonai érdekek fűződnek a területhez — nyersanyagforrások, piacok, szállítási útvonalak, támaszpontok, stb. —, amelyek létfontosságúak az imperializmus és agressziós politikája számára. Az eljárás igen egyszerű: a függő, vagy félgyarmati viszonyokkal ugyancsak elégedetlen helybeli burzsoázia egy nagyobb részét meg kell vásárolni. Némi pénzt kell adni az államnak, hadd kupálódjon ki egy kicsit: „öltöztesse ki" legalábbis a fővárost meg még egy-két reprezentatív helyet. Azután hiteleket kell folyósítani az odavalósi kereskedőknek, kisebb-nagyobb tőkéseknek, hogy építsenek üzleteket, szállodákat, lakásokat a jómódúaknak. Ipari, mezőgazdasági célokra persze csak keveset kell adni, épp annyit, amennyit a propaganda megkíván. Főképpen az idegenforgalomba kell terelni a pénzt, hadd virágozzanak a penziók, a kaszinók, a mulatók (és bordélyházak); ennek feltétele persze a műemlékekhez vezető utak kiépítése és a műemlékek kitatarozása, az idegenvezetők kiképzése stb. (Érdekes, hogy éppen most fedezték fel a különféle amerikai alapítványok magukban — érthetően az archeológusok nagy örömére —, a páratlanul bőkezű vonzalmat az antik világ csodáihoz...)

Ha aztán egyszer megindult a nagy „gründolás", a helybeli újgazdagok úsznak a vállalkozások mámorában, kivirágzik a spekuláció, megjelenik a színen a nyugati világjárók hada, akkor az sem baj — sőt igen hasznos, hisz tetézi a hatást —, ha hivatalosan is a politikai függetlenség jelszavait hangoztatják, megjátszák az antiimperialistát vagy az arab nacionalistát, aki haláláig hű az arab népek imperialistaellenes egységéhez, szolidáris a hős algériai néppel vagy Egyiptommal, mindennap reggelire keresztbe lenyeli Izraelt (amelynek politikája pedig ugyanattól a pénztől bűzlik, amelytől az övé). Csakhogy: micsoda nemzeti fejlődés az,

amely mögött elsősorban nem az ipar, nem a mezőgazdaság fejlődése áll, és ahol még az idegenforgalom hasznát is nagy részben kiviszik az országból, hisz az idegenforgalmi vállalatok és az idegenek által vásárolt áruk nagy része is külföldi? Ahol a ragyogó szállodák és üzletsorok homlokzata mögött továbbra is a monopóliumok aknázzák ki az ország természeti kincseit? S ami a lényeg: hol marad itt a nép, mi juthat osztályrészéül ebből a torz fejlődésből? Hogy bőségesebben fizet majd a cipőpucolásért a New York-i turista, mint a sarki fűszeres? Vagy mind a ketten nagyobb baksist adnak?

A másik út eredményei nem olyan mutatósak, — ma még nem. Csakhogy azok valóban eredmények; ahol jutott rá idő, ott már sorakoznak a gyárak, épülnek az erőművek, a duzzasztógátak, a falusi iskolák... A városközpontok még megteszik egy ideig így is; a munkát az alapoknál kell kezdeni: a külföldi tőke kisajátításánál, az imperialista támaszpontok kiszorításánál, a földreformnál, az iparosításnál. Különösen a nyugati tőke elleni intézkedésekkel nem keveset vesznek magukra azok, akik vállalják a harcot: a katonai aggressziótól a kereskedelmi szankciókig mindenre el lehetnek készülve. Hogy az imperialisták ilyenkor mire képesek dühükben, arra van elég példa. Aki viszont állja a sarat, aki minden súlyos nehézség ellenére hozzákezd az önálló nemzeti gazdaság fejlesztéséhez — hála a Szovjetunió és a szocialista országok segítségének, ez még a gyarmati uralom okozta mostoha viszonyok között sem irreális utópia már! — megszilárdíthatja befolyását, támaszkodhat a népre, őszinte barátra talál minden valóban antiimperialista kormányban és erőben. Sőt, előbb-utóbb tárgyalásokra bírhatja az imperialista hatalmakat is, a monopolista cégeket is: adjanak neki hiteleket, kereskedjenek vele — többé-kevésbé egyenlő partnerként. Valami nagy barátság ebből természetesen nem lesz, minden centért és pennyért meg kell verekedni, de a végeredmény sok mindenért kárpótol majd.

Tudom, csak leegyszerűsített váz, amit leírtam, az életben mindez sokkal összetettebb. (Például, úgy is összefügg a kétféle fejlődés, hogy a tőke az egyik típusú országból átvándorol a másikba. A gazdag görög kereskedők például, akiket Egyiptomban annyira idegesített az államosítás, tízezerszámra vándoroltak át Görögországba). De igazán bonyolulttá az teszi a helyzetet, hogy korántsem stabil a helyzet, sem itt, sem ott. Az imperialisták hiába vásárolnak meg egy bizonyos réteget, nem rendelkeznek

szilárd bázissal egyik országban sem. Mindenekelőtt azért nem, mert a tömegek — lásd a görög választásokat — hamarosan rájönnek arra, hogy becsapják őket, hogy nekik a morzsáknál is kevesebb jut. De az imperialisták még a burzsoáziában sem lehetnek biztosak, hisz aki egyszer belekóstolt a konjunktúra édes ízeibe, aki végre egy kis pénzhez jutott, az nem egykönnyen nyugszik bele, hogy neki mindörökre a nyugati tőke szabja meg a mozgási kört. Miért ne kereskedhetne ő is, mondjuk, a szocialista országokkal? Meg a magas árak s az alacsony bérek mellett egész szépen hozna egy ipari üzem is, nemde? Persze fordítva is áll a dolog: azokban az országokban, amelyek a gazdasági függetlenség útjára léptek, újra meg újra hallatják szavukat azok a polgári rétegek, amelyek nem akarják vállalni az önállósággal járó kockázatot, a nemzeti ipar megteremtésével járó kemény nehézségeket, s a gyors meggazdagodás reményében az imperialistákkal kacérkodnak, paktálni igyekeznek velük. Állandó birkózás folyik tehát a két alternatíva között, ha nem is egyforma erőkkel, itt is és ott is.

Hogy a néptömegek, amelyek ma már azért lassan öntudatosodnak, végső soron hová állnak majd ebben a párviadalban, az nyilvánvaló. Rajtuk csakis a függetlenség segíthet. S hogy a világon végbemenő nagy változások melyik erőt támogatják, az is vitathatatlan: az antiimperialista egység eszméjének gyors terjedése az utóbbi évtizedben ezt viharos erővel bizonyítja. Vagyis az is bizonyos, amit ma még eltakar az autóáradat, meg a sok szép kirakat. Csak egy kicsit messzebb kell nézni a jövőbe, mint a holnapi nap. De az Akropolisz alatt, Karthágó kövei és Baalbek romjai közt járva még az is megtanul egy kicsit perspektívában gondolkodni, akit nem áldott meg a sors túlságosan nagy történelmi képzelőerővel.

KÉPZETTÁRSÍTÁSOK CAPRIBAN

Micsoda hajónapló az, amelyben az égvilágon mindenről történik említés, csak éppen a hajóról és a tengerről alig? Hol itt a tengeri levegő sós íze, a klasszikus partok látványa, a mediterrán ég káprázata? Gyorsan elő hát Caprival, az csak megteszi...! Valóban csodálatos a kép, ahogy Nápoly felé közeledve kibontakozik előttünk Capri sziklapartjaival, a meredek lejtőkre ragasztott villáival, házacskáival, kunyhóival... A ragyogó napfényben

még a part előtt meredező vadregényes sziklacsoportok tükörképe is gyönyörűen kirajzolódik a tenger majdnem síma felületén... A Litva lassú méltósággal körüljárja az egész szigetet. Persze hogy Gorkij emlékek után kutatunk; vajon melyik házban lakhatott?

Azután egyszerre szétpattan az ünnepi hangulat ballonja, mindenki egy pontra figyel, a partról ugyanis egy hatalmas motorcsónak nagy robajjal célba vette a Litvát, és iszonyatos sebességgel felénk vágtat, mintha csak ketté akarná szelni a nála százszorta nagyobb hajótestet. Már egész közel jár, amikor hirtelen elrántják a kormányt, a csónak éles kanyarba fordul, ki a partra. Jól látni utasait, a kormánynál fehér rövid nadrágban egy férfi, mellette, — a kormány feletti rúdba kapaszkodva — két fürdőruhás, karcsú nő integet. A férfi most éppen olyan, mint Gassman az *Előzés*ben: arcán győztes mosoly. Parányi kis snitt... Eljöttek megnézni az „oroszokat", most mennek vissza; a szállodában bizonyára már ebédre szólít a gong. Majd étkezés közben elmondhatják, hogy ők is látták az Adzsubejt, Hruscsov vejét, nemcsak a pápa... Az ilyesmi mindig jól hangzik.

A jelenetnek önmagában nincs semmi jelentősége, ha nem kapna el újra a kritikusi szakma ördöge. Mert azért mégiscsak furcsa, hogy nemcsak Dino Risi filmje, de mellette mindjárt Antonioni nyomasztó *Kaland*ja is eszembe jut: pontosan ezekről a típusokról szólt, ezekről a tengeren (és a halálba) vágtató aranyifjakról. S aztán még sok kis jelenet következik, a nápolyi parton meg a városban, meg az úton Róma felé és vissza. S szinte mindegyiknél egy, sőt két olasz film is felrémlik emlékeimben. Egy tányérmosogató srác az autósztráda eszpresszójában — mintha Olmi *Jegyesei*ből lépett volna elő... Egy nagy társaság telepszik le a római vacsorázóhelyen, az egyik nő vonásai olyan finoman metszettek, mintha tűhegyes ceruzával rajzolták volna: a súlyos hajkorona alatt leheletvékony portré. De hiszen nemcsak ezt a légies nőt, a többieket is, az egész társaságot ismerem... a *Dolce vita*ból meg a *Hűtlen asszonyok*ból. S lassan már mindennel így járok. (Rómában megpróbáltam a magam — igaz nem túl nagy — fényképező tudásával amolyan utcariportot készíteni, ellesett aprócska jelenetekből. Amikor Pesten előhívták a filmet, mosolyognom kellett naivságomon. Csupa sablont lestem el, százszor látott képeket.) Olaszországot, az olasz élet száz és ezer külső aspektusát már rég „elleste" az olasz film. Ezért olyan ismerős minden, s nemcsak a műemlékek, a tájak, az atmoszféra, de mindenekelőtt az embe-

rek, a társadalmi viszonyok és típusok, a taglejtések, a hangsúlyok... Erre azért büszke lehet a filmművészet, s különösen az olasz filmművészet, amely így kiteljesítette a műfajban rejlő lehetőségeket.

Vajon mi mikor érkezünk el ide filmjeink révén, mikor érjük majd el, hogy hozzánk is úgy jönnek az emberek, mint bensőséges ismerőseink?

ÉRZELMI BONYODALMAK

Rómáról, ahová egy napra felrándultam, és Nápolyról csupán két személyes élményt említenék meg, amelyek persze nem függetlenek a hely szellemétől, a *genius loci*tól.

Az egyik: egy éjszakába nyúló vita XXIII. János pápáról (és sok másról) egy magyar barátunkkal — nevezzük C.-nek —, aki hosszabb ideje Olaszországban él, feltehetően sok baloldali érzelmű olasz entellektüellel érintkezik, s ma már egy kicsit azoknak a szemével látja a reformer pápát, a szegényparaszti családból származó újító egyházfő társadalmi törekvéseit. Lényegében azon vitáztunk: hogyan tekintsük azokat a reformokat, amelyeket a modern kapitalizmusban — szorongatva persze a szocialista és a nemzeti demokratikus forradalmi fejlődéstől, és vonakodva — életbe léptetnek.

Történelmi forduló idejét éljük: a békés egymás mellett élés a tőkés világ számára egyre inkább kikerülhetetlenné válik. XXIII. János ezt világosan meglátta, és ma már a nyugati világ vezetői közül is mind többen látják azt, amiben nem kis szerepe volt éppen az ő állásfoglalásának. Természetesen ez a felismerés nem általános és nem is egyszerre következik be. Cyrus Eatonnél például már régen bekövetkezett, Goldwater továbbra is a hidegháborút folytatná. Aki viszont már eljutott erre a belátásra, annak azon kell törnie a fejét: hogyan tovább a polgári világban? Egyetlen lehetőség kínálkozik: tatarozni a kapitalizmus egész épületét, újravakolni a homlokzatot.

C. barátunk dilemmája ebből adódik, és oka nem is annyira politikai, mint érzelmi. Az új helyzetnek ugyanis van fonákja a mi embereink számára is. Ez pedig abban gyökeredzik, hogy mi mindig ennek a fordulatnak szurkoltunk — különösen a legutóbbi évtizedben szinte másról sem beszéltünk, mint arról, hogy Nyuga-

ton lássák be végre, fegyverekkel nem jutnak semmire, vegyék fel a gazdasági és ideológiai versenyt — s ma is ezért a fordulatért küzdünk (hisz ez még korántsem teljes). Ez persze azzal járt, hogy bizonyos pozitív érzések támadtak azok iránt, akik elfogadták a békés egymás mellett élés szükségszerűségét. Teljesen érthető, hisz ezek a „józanok" ebben az egy tekintetben velünk egy frontban vannak — szemben a hidegháborús erőkkel. Ez azonban egy objektíve nagyon bonyolult szituáció, mert most, hogy egyre többen „beszállnak" a békés harcba, voltaképpen kinek drukkoljunk? Talán azoknak a kapitalistáknak, akik bár józanul és okosan (amennyiben elvetik a háborút!), de felveszik ellenünk a versenyt, a harcot? Akik mindenféle kisebb-nagyobb engedményre is hajlandók, de csak azért, mert nem tehetnek mást, és azzal a céllal, hogy tőlünk, a szocializmustól, a kommunistáktól, az antiimperialistáktól elhódítsák, maguk mellé állítsák a tömegeket? De hiszen ez nem lenne kevesebb, mint saját eszméink, a szocialista, a kommunista jövő feladása! Akkor hát ne örüljünk annak, hogy ezek legalább a háború gondolatát elvetik? Ez viszont azonos lenne a békéről való lemondással. Ambivalensnek hívják a pszichológusok az ilyen érzelmi helyzetet. S azt is mondják, hogy az effajta kettős érzelmi viszonyulás egyensúlya mindig labilis, az érzelmi túlsúly hol ide, hol oda csúszik.

Azon a római vitán az volt a benyomásom, hogy C.-nél és olasz barátainál is itt van a baj. Érzelmileg fogják fel a roppant ellentmondásos politikai komplexumot, s éppen ezért könnyen belecsúsznak kelepcéjébe: egyik- másik, a békés egymás mellett élést hirdető személyiségben már holmi potenciális szocialistát látnak, és a polgári világ olyan lépései mögött, amelyeket voltaképpen a szocializmus ellen tesznek (hogy kifogják a szelet a mi vitorláinkból!), a szocializmushoz való közeledés jeleit vélik felfedezni. S az sem véletlen, hogy éppen Olaszországban találkozni ilyen illúziókkal. A munkásosztály fejlett öntudata, a radikalizálódó paraszttömegek, a kommunista párt nagy súlya miatt a burzsoázia itt keresi a leglázasabban annak a módját, hogy megváltoztassa a külső képet: a Fiat-lakótelepektől a középbal kormányokig van rá példa elég. Sajnos, ebben a bonyolult szituációban nehéz az érzelmekkel boldogulni; itt egyelőre többet segít az analizáló értelem, csak az tud eligazítani: majd ha racionálisan tisztáztuk magunkban a helyzetet, akkor érzelmileg sem fognak megzavarni ellentmondásai...

C.-t egyébként csak itt ismertem meg, de mindjárt meg is szerettem, teóriáival vitáztam, de lelkesedése megejtett. Hisz igaz, igaz, nem szabad egy jottányit sem engedni az igazságból, akármilyen bonyolult és összetett; de mi lenne az elmélettel, ha nem tudná pályájára vonni az ilyen szenvedélyesen érző, őszinte és tiszta szándékú embereket? Hiszen általuk, érzelmektől is fűtött lelkes munkájuk által válhat csak gyakorlattá! A feladat nehézsége éppen abban van, hogy a kettőt össze kell hozni. A kor bonyolultságát racionálisan le kell győzni, a homályt feloldani. Aztán jöhet újra az érzelem. (Így pl. jól kell tudnunk differenciálni: azokat, akik a békét elfogadják, de egyébként monopolista és általában polgári célokat követnek, csupán addig a pontig támogathatjuk, ameddig a békéről van szó. De mihelyt már másról is, a gazdasági és ideológiai harcról van szó, készenlétben kell lenni, meg kell védeni saját szocialista álláspontunkat.)

Pitymallott már, mire a vita végén hazabandukoltunk; a Porta Pia környékén egy kommunista plakátra esett tekintetem, az olasz gazdasági helyzetről szóló vitára invitált. Ha nem felejtem el, holnap majd szólok C.-nek, mert mi, sajnos, már nem tudunk oda elmenni.

NYOLC ÉS FÉL

Viszont arra még volt alkalmunk, hogy megnézzük Fellini új filmjét, a *Nyolc és fél*t. Minden igaz, amit olvastam róla, az is, hogy remekmű, az is, hogy szellemisége mélységesen polgári, hogy az olasz intelligencia intellektuális válságának terméke, és még sok minden. Csak arról nem olvastam, ami pedig — én úgy érzem — a leglényegesebb: hogy páratlanul őszinte személyes vallomás, egy férfi vallomása a nőkhöz való viszonyáról, az anyához és a feleséghez, a szeretőhöz és a dadához, a prostituálthoz és az álombeli eszményhez. Annak az elembertelenedésnek a kendőzetlen bevallása, amely a mai polgári társadalomban, a többi között, a nemek kapcsolatát is jellemzi. A summázat komor; amit mint groteszk, de jelentéktelen élményt elraktároztam emlékeimben a várnai strandon — a közönyös férjet végtelen odaadással kenegető fiatalasszony képét a homokban —, itt mint dantei vízió támad fel, súlyos vádként. Ilyenek lennénk hát, ilyen magunknak valóan önzőek, ilyen kegyetlenek? Aki látta Fellini filmjét és önmagához

is őszinte, nem merne rá hirtelenül sem nemmel, sem igennel válaszolni. De annyi bizonyos, hogy ez a film nemcsak pokol, hanem purgatórium is: aki megérti mondanivalóját, az sok mindent megjegyez intelmeiből, abból, hogy milyennek nem szabad lenni. Igaz, Fellini nem látja a szociális struktúra mélyén meghúzódó okokat, a farizeus egyházi nevelés bírálatán nem megy túl (bár abban hallatlanul éles!), egy absztrakt emberi erkölcs nevében ítélkezik önmaga felett. De így is megrendítő. Szinte tragikusnak érzem, hogy ennek a műnek a formája is elemészti a néző szellemi energiáit: tízmilliókhoz szólhatna, tízezrek sem fogják megérteni. A mozi nézőtere kong az ürességtől...

SOKARCÚ HAJÓ

Irány: Afrika! Az odüsszeia folytatódik, haránt szeljük át a Földközi-tengert, a következő úticél: Algír. Másfél napig csak víz, ameddig a szem ellát, az ég felhőtlen, szél is alig kerekedik. A fedélzeten azonban állandó a levegőjárás, az idő remek. Nápolyban rengeteg új utast vettünk fel, telítődik már a létszám. Eljött az ismerkedés ideje.

Különös, sokarcú világ ez a hajó. Ha esténkint megállunk egy-egy kikötőben, s az ember nem megy le a partra a többi utassal, hanem felhúzódik a fedélzetre, ahol a szovjet matrózok meg a szovjet felszolgálók, takarítónők, konyhai dolgozók — akiknek nincs éppen kimenőjük —, együtt szórakoznak, olyan az atmoszférája, mint mondjuk egy szovjet kolhozban munka után lehet: harmonika, gitár, érzelmes orosz dalok, nagy, egészséges nevetések. Ha viszont úton vagyunk, és az öt kontinensből jött küldöttek is fent vannak a fedélzeten, és mindenki mindenkivel táncol, akkor a társaság a VIT-re emlékeztet.

Aztán vannak órák, amikor a fedélzet egy-egy sarkában nagyobb csoport néger gyűlik egybe, és óriási hahotázás közepette folyik az ugratás. Imádják húzni egymást és kedélyben utolérhetetlenek. Megint egészen más a légkör, ha valahol nyugateurópai társaság gyűlik össze, — olaszok, franciák, angolok. Persze, tudni kell, ők a legkevésbé egyneműek, vannak köztük kommunisták is, baloldaliak is, de van köztük hithű polgári demokrata, mint Payne úr, akiről a találkozó méltatásakor már írtam egyszer. Ugyancsak messziről felismerni a dél-amerikaiakat, akik a szónokias tempera-

mentumot képviselik, hadarva és hangosan beszélnek, sokan egyszerre, úgyhogy még akkor is azt hiszed, hogy késhegyig menő viták dúlnak köztük, amikor a legbarátságosabb eszmecserét folytatják.

Sétálgatok a különböző csoportok között — itt is, ott is megragadnak a fülemben jellegzetes mondatfoszlányok, már van két-három új ismerősöm is. Homályosan bár, de valami képet azért kialakítok arról, hogy hányféle típusú és felfogású ember lehet itt együtt. S ezzel együtt megfogalmazódik az aggályos kérdés is: miben érthetnek ezek egyet? Tízezer kilométerekre élnek egymástól, nemcsak a bőrük színe más, de más a kultúrájuk, más a civilizációjuk, mások a politikai és etikai nézeteik, mások a közvetlen történelmi tapasztalataik és a filozófiai teóriáik... S nem jellegtelen fejbólintójánosok ők, hanem közéleti emberek, akik hozzá vannak szokva, hogy országuk színe előtt nap nap után szót emeljenek; nézeteik, elveik mellett nyilvánosan is százszor elkötelezték magukat. Hol, milyen platformon fognak találkozni? Miben lesz itt egység?

S már holnap, Algírban, kezdődnek a tárgyalások... No majd meglátjuk!

SZEREPOSZTÁS

A tanácskozás Algírban kezdődött, a viták azonban csak Algír után, a hajó fedélzetén. De ha már feltettem a kérdést, hadd vegyem előre a vitákat, és hadd válaszoljak először arra: miben és hogyan lehetett, hogyan lett egység ennyi osztály, nép, nemzet, kontinens újságíró-képviselői között, ennyiféle különböző politikai elv és világnézet vallói között.

Útijegyzeteim elején Goldschmidt könyvét idéztem, amelyben a szerző akaratlanul is a nemzetközi együttműködés hallatlan előnyeit bizonygatta az atomtudományban. Persze: nagy tudomány az, méltán csodálják, de azért könnyebb a természettudományok képviselőinek egyetérteni, akiknek egységes érdekük megoldani egy tudományos kérdést, mint ahogy egységes náluk az igazság kritériuma is: a teória, illetve a gyakorlat próbája gyorsabban dönti el, mi igaz és mi nem. Bármilyen bonyolult is a kérdés tárgya, áttetsző és világos szférában folyik a munka. Nekünk sokkal zavarosabb közegben kell végezni a dolgunkat, sokféle érdek-

ből kell kiszűrni a közös érdeket; a tapasztalatok, amelyekre hivatkozhatunk, nem olyan egyértelműek, mint a laboratóriumi eredmények, hiszen a társadalmi folyamatokat nem lehet kísérleti készülékekben részekre bontani, s az eredmények logikai ellenőrzése sem lehet egységes, amíg az érdekek különbözősége alapján különböző a teória és a módszer, amellyel a valóságot vizsgálják.

Három bizottságban folyik a munka, én a harmadikban képviselem a magyar delegációt. A zeneszalonban gyűlünk össze reggel, hogy megvitassuk Husszein Fahmynak, az egyiptomi újságírószindikátus elnökének referátumát, amely a következő címet viseli: „Az újságírás, a sajtó és az információ helyzete a fejlődő, volt gyarmati országokban, különös tekintettel arra a harcra, amelyet ezek az országok a gyarmatosítás minden formája ellen viselnek, a teljes gazdasági, politikai és kulturális függetlenségükért és a békéért." A cím nem éppen rövid, a téma azonban drámainak ígérkezik. Három évvel ezelőtt, a badeni II. újságíró-világtalálkozón is ekörül voltak a legélesebb harcok. Kíváncsian méregetjük is egymást.

A jelenlevők többsége fekete-afrikai, arab és dél-amerikai, illetve ázsiai. Képviselve vannak természetesen mindazok a szocialista országok is, amelyek a találkozón részt vesznek, beleértve Kubát és Jugoszláviát. Nyugati viszonylag kevés van. Ide jött Henri Alleg, az *Alger Républicain*től, ez a filigrán kis ember, akiből senki sem nézné ki, hogy az OAS elleni harc egyik hőse volt. Az első ülésen részt vesz Pavel Szatyukov, akit, ha nem tudnám, hogy a *Pravda* főszerkesztője, egyetemi tanárnak tartanék (annak a módszeres, pontos és alapos embernek a típusa, akivel inkább tudóskutatók között találkozni, mint a mi izgága újságíróvilágunkban). Ami az előadókat illeti: Fahmy az arab nacionalista sajtó tekintélyes képviselője, akit már tavaly odahaza megismertem (most mintha egy kicsit más lenne a magatartása, izgatottabb, feszültebb, mint Budapesten volt.) No de ne vegyük sorra az egész szereposztást, majd később megismerjük a többieket: kezdődjék a játék.

PROLÓGUS

Csakhogy nem drámai expozícióval kezdődik a darab, hanem — hála a tenger hirtelen támadt háborgásának — egy burleszk előjátékkal. A gyülekezés idején még hagyján, mert akkor még

csak a nehéz karosszékeket csúsztatja ide-oda a nagy himbálás: hiába próbáljuk őket az erre rendszeresített kapcsokkal a padlóhoz erősíteni, mire helyére illesztenénk a kallantyút, zsupsz, már odébb csúszott a szék. Izgalmasabbá válik a helyzet, amikor az egyik hatalmas pálma, súlyos kőedény tartójával együtt, elszabadul, s elkezd a szalonban hol erre, hol arra szánkázni. Még szerencse, hogy az asztalok oda vannak erősítve, mert azokban legalább megkapaszkodhat az ember az egyik kezével, míg a másikkal védekezhet a feléje zúduló pálma ellen. A jelenet roppant groteszk, a nevetés ellenállhatatlanul feltör mindenkiből. Csak az ülést megnyitó kollega igyekszik megőrizni komolyságát. De egyszerre csak — reccs! — összecsukódik alatta a könnyű csőbútorszék, alig tudja újra maga alá igazítani. Közben a pálma, mint valami faltörő kos, elérte őt is, a széknek most már visszavonhatatlanul vége: a kolléga meg a földön ül. Mit tegyen szegény? Fölötte, az elnöki asztalon van a mikrofon: hát onnan lentről nyújtogatja a nyakát, így próbál beleszólni a készülékbe. Azt javasolja: üljünk mindnyájan a földre... A terem gurul a nevetéstől, még Szatyukovnak is — aki pedig mindig tartózkodóan komoly szokott lenni — potyognak a könnyei és elcsuklik a hangja, amikor végül is azt az ajánlatot teszi: függesszék fel az ülést, amíg Neptun barátunk is beleegyezik a tanácskozásba.

A DRÁMA

Habár minden hagyományos dramaturgiai szabályt megsértett, jól jött ez az előjáték — oldotta a feszélyezettséget, átmelegítette az atmoszférát, közelebb hozta az embereket. (Egy már bizonyos: együtt tudunk nevetni, önmagunkon és egymáson, gáttalan jókedvvel, szélesen és emberien. Ez is valami, és nem is kevés! Most már jöhet a bonyodalom.)

Jött is. Tengeri vihar nélkül, de sok egyéb viharral, és végül is katarzissal, akár egy igazi dráma.

Mindjárt egy „drámai vétséggel" kezdődött. Azzal, hogy Nino Lo Bello úr, egy New York-i lap római tudósítója, aki ún. megfigyelőként volt jelen, kérdést intézett Alleghez, vajon hogyan fér össze a sajtószabadsággal az algériai kormány legutóbbi intézkedése, amellyel felfüggesztették két algíri kolonialista lap megjelenését. Véleménye szerint a kisebbségi véleményt kifejező sajtó

szabadsága, mint az uralmon levő erők korrektívuma, döntő elvi követelmény minden demokráciában... Szegény Lo Bello, alighogy odavágta bátor kihívásnak szánt mondókáját, szánandóan komikus figurává vált, mert olyan háborgás kezdődött, különösen az arabok és a fekete-afrikaiak között, hogy egészen megszeppent. Két szélsőjobboldali lapról lévén szó, amely azelőtt az OAS-hoz állt közel, jókor és jó helyen követelte a „demokráciát..." A volt gyarmati országok és a még ma is gyarmati sorban élő országok újságírói egymás kezéből vették ki a mikrofont (a szinkrontolmácsolás miatt abba kellett beszélni), hogy felvilágosítsák az amerikait: nem azért véreztek annyit és véreznek még ma is, hogy a győzelem után a kolonialistáknak biztosítsanak szabadságot. Öntudatlanságuk, szervezetlenségük sajnos túl hosszú ideig „biztosította" azt.

Ebben láthatóan mindegyik felszólaló egyetért. Persze az érvelés módja, a hangsúlyok itt is különbözők; az arabok és a négerek közül sokan nemcsak azért utasítják el Lo Bello álláspontját, mert imperialista-kolonialista orgánumokat vett védelmébe, hanem azért is, mert elutasítanak mindenféle többpártrendszerű demokráciát. A nacionalista antiimperialista mozgalmak nagy része a nemzeti egység biztosítását az egységes nemzeti pártban látja (és mint egységbontó, az imperializmus elleni erőket megbontó koncepciót, elveti az osztálypártoknak még a gondolatát is). Ebben a felfogásban már nincs olyan egység, mint a kolonializmus elleni tiltakozásban. Alleg zárja le a vitát. Igen mértéktartó és végtelenül szerény hangon, de kristálytiszta érvekkel és éles logikával válaszol, megkülönböztetve a tisztességes algériai franciákat a rosszhiszemű gyarmatosítóktól, hangsúlyozva a kormány eddigi türelmét, amely a szerkesztőknek időt hagyott, hogy változtassanak álláspontjukon stb. A végén csendesen hozzáteszi, hogy egyébként ugyanazokról a lapokról van szó, amelyeket féktelen uszításuk miatt már De Gaulle is kénytelen volt betiltani...! Semmi kétség, Lo Bello elvesztette az első játszmát.

Ez a kis közjáték tehát már felvillantotta az egység egyik elemét: a kolonializmus elleni harcot. S később is ez bizonyult az egység egyik legerősebb kapcsának, alapjának, minden más kérdést messze megelőzve erről esett a legtöbb szó. Voltak küldöttek — menekültek a Délafrikai Unióból, nemrég emigrált kollégák Angolából és más gyarmati országokból —, akik goyai és daumier-i színekkel ecsetelték népük szenvedését. Mások arról beszéltek,

hogy az imperializmus propagandagépezete, a neokolonialista sajtó és rádió hogyan igyekszik ma is kihasználni a tájékozatlanságot, az analfabetizmust, hogyan hinti el szellemi mérgeit, s milyen szívós és hősies munkát folytat korlátozott eszközeivel is a haladó, a népi sajtó. Volt olyan lapszerkesztő, aki elmondta: maga írja, maga csomagolja, címezi és expediálja újságját, segítője egyetlen egy nyomdász. Volt, akinek egész felszólalása másból sem állott, mint a hazájában bebörtönzött és üldözött újságírók nevének felsorolásából és tevékenységük rövid jellemzéséből. Úgy tetszett néha már, hogy nem is dráma ez, hanem kórus, amelynek különböző szólamai egyetlen melódiát variálnak, egymást erősítve és fokozva.

Teljes volt az egység abban, hogy mi ellen kell harcolni; de kevésbé volt még világos, hogy milyen alapon szövetkezzünk. Szerencsénkre újra csak Lo Bello úr segített tisztázni a frontokat. Az ürügyet német demokratikus barátaink felszólalásában vélte megtalálni, akik részletesen ismertették azt a sokoldalú és értékes segítséget, amelyet afrikai kollégáiknak nyújtottak. — Hogy nem „Moszkva aranya" húzódik-e meg e bőséges segítség mögött? csak ezt akarná megkérdezni — úgymond. Ebből aztán az előbbinél még sokkal nagyobb vihar kerekedett, amely valóságos demonstrációba torkollott. Nem mintha a résztvevők a szocialista eszme mellett tüntettek volna — nem a szocializmusról és a marxizmusról volt szó, hanem a függetlenségről, azt bizonygatták, hogy a szocialista országok újságírói önzetlenül segítik őket, hogy a szocialista államok tiszteletben tartják a felszabadult országok önállóságát, hogy semmiféle politikai doktrínának nem akarták megnyerni azokat, akik náluk tanultak (ahol egyébként igen jól érezték magukat a vendégek), s hogy a leghatározottabban vissza kell utasítani azt a gyanúsítgatást, mely szerint őket, az afrikaiakat bárki a mi részünkről meg akarta volna vásárolni, nem is szólva arról, hogy őket nem lehet megvásárolni! (A megvásárolhatókat keresse Lo Bello úr a másik oldalon, a saját oldalán!) Csak úgy izzott az atmoszféra! Herbertnek, remek néger elnökünknek, teljes erélyére szüksége volt, hogy visszaterelje a tárgyalást normális medrébe.

A vita tehát itt is eredményes volt: kitűnt, hogy egyetértünk a nemzeti függetlenség eszméjében, tekintet nélkül az egyes országok társadalmi berendezésére, támogatjuk egymást. Persze a függetlenség tiszteletben tartása és a harc az imperialista-kolonialista

rendszer ellen mint közös cél magában foglalja a békéért való harcot is. Sokan említik is, hivatkoznak a moszkvai részleges atomcsendegyezményre mint biztató eredményre. Ez szinte természetes és magától értetődő.

Ha mégis újra áthevül a terem a következő napok vitái során, akkor most már azokban a kérdésekben, hogy milyen is legyen ennek az együttműködésnek a formája, a jellege. Hiszen mind konkrétabban arról van szó, kinek milyen technikai támogatásra lenne szüksége, hol szervezzünk újabb újságíró-tanfolyamokat, az illető kontinensen vagy egy-egy szocialista országban, nemzeti, kontinentális vagy nemzetközi iskolákra van-e szükség stb. S ebbe már belejátszanak az egyes országok és területek érdekei, illetve a különféle politikai mozgalmak sajátos koncepciói. Az afrikaiak egy része például erősen hangsúlyozza kontinense sajátságos helyzetét, ezen belül az arabok egy része az arab sajtó sajátos hivatását állítja előtérbe, nacionalista és — én magam így neveztem el: — kontinentalista indulatok is érződnek az állásfoglalásokban. Van felszólaló, aki az előbb még nagyon határozottan dicsérte az NDK-t, amiért mindenféle politikai szándék nélkül képzett ki újságírókat az ő hazája számára, elmondta, hogy milyen kitűnően beváltak az oktatás e formái; most viszont azt magyarázza, hogy újságíró-iskola csak politikai iskola lehet (ami némi túlzás, mert van ennek a foglalkozásnak is tisztán szakmai része), és lényegében azt követeli, hogy az ő politikai felfogásának megfelelő iskolát állítsanak fel, itt meg itt. Persze, mi készek vagyunk a nemzeti és kontinentális iskolákat is támogatni, és az oktatás politikai részébe nem szólunk bele. De hát vannak itt anyagi és technikai feltételek, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Rádiós, televíziós, nyomdai szakszemélyzet kiképzésére sokkalta alkalmasabb Prága, Moszkva vagy Lipcse, mint akármelyik afrikai város. S hála mindenekelőtt a szovjet kolléga okos felszólalásának, ezt hamar be is látja mindenki. Azok a szakadárok, akik szitkokkal árasztották el a Litva utasait, s távolmaradtak erről a találkozásról, jól gondolták: számukra itt nem termett volna babér. Mire elkészül a bizottság határozati javaslatának végleges formája, kiderül, hogy lehetséges a lehetetlen: egyhangúan, egységesen megszavazza minden résztvevő. Igaz, egyes küldöttségek élnek a találkozó szabályzatában lefektetett jogukkal, hogy kiegészítéseket tegyenek a maguk nevében. (Ezeket mint egyedi állásfoglalásukat csatolják a szöveghez.) „Megfigyelőnk", Lo Bello közben megbe-

tegedett és a kabinjába húzódott. Szegénynek szerencsére még aznap az ágyához vitték le azt a Zorkij fényképezőgépet, amelyet a nagy hajótombolán nyert. Még jó, hogy azután hamar felgyógyult, legalább megcsodálhattuk a szép masinát, amelyet „Moszkva aranyából" emlékként hazavitt...

FELISMERT SZÜKSÉGSZERŰSÉG

Lényegében hasonló módon zajlott le a vita a többi bizottságban is. Az egyikben az volt a téma, hogy milyen szerepet töltsön be az újságíró a két rendszer békés egymás mellett élésének előmozdításában, s a vita áramköre a nyugati polgári és a szocialista pólus között feszült. A másikban érdekvédelmi problémákat tárgyaltak. De a végeredmény mindenütt ugyanaz volt. Mire Bejrutban, a már említett Phoenicia Szálló csodálatos szalonjában elfogadtuk a találkozó közös nyilatkozatát, győzött az egység gondolata.

Persze nem harsogó happy enddel, nem ünnepi tűzijátékkal ért véget a dráma: annál bonyolultabb volt a tárgya és őszintébb a légköre. Hisz az egységet, amely benne létrejött, úgy lehetett csak létrehozni, hogy mindenki, aki jószándékkal ült le tárgyalni, valamilyen kompromisszumot tett, hogy mindenki — a drámairodalom terminológiája szerint — „legyőzte önmagát", amennyiben lemondott arról, hogy politikai eszméinek vagy világnézeti elképzeléseinek *egészét* itt érvényre juttassa, megelégedve azzal, amiben mindenki szót értett. De éppen az a jó az ilyen nemzetközi tanácskozásokban, hogy újra meg újra bebizonyítják: van, amiben az ilyen hihetetlenül heterogén társaság nemcsak egyet tud érteni, hanem, hogy minden időleges akadály ellenére, egyet kell hogy értsen. És ez azt is bizonyítja, hogy az egység — az imperializmus ellen, a békéért — magukban az objektív folyamatokban, a való világban gyökeredzik, és kényszere erősebb minden egységbontó szándéknál.

Igaz, tudomásul kell venni, hogy bizonyos kívánságokról — a megegyezés kedvéért — le kell mondani, és hogy ez az egyes egyének és az egyes irányzatok számára sokszor igen keserves és ellentmondásos, néhol egyenesen kínzó próbatétel. Az engedmény, annak a számára, aki nem ismeri fel a nagy folyamatokat, sokszor csak korlátnak tűnik, nehezen elviselhető áldozatnak,

nyűgnek. A marxisták nagy előnye, hogy át tudják tekinteni és elemezni tudják az effajta egység viszonylagosságának okait, és éppen ezért nem „szenvednek" úgy a szükséges és elvi alapon nyugvó kompromisszumtól. Ez az oka annak, hogy egyfelől nem engednek politikai és ideológiai eszméikből, másfelől a legaktívabb szervezői és segítői az egység létrejöttének.

Voltaképpen ez is volt a szocialista delegátusok szerepe. Hogy a szovjet újságíró-szövetség, meg a többi szocialista ország szövetségei segítséget nyújtottak a világtalálkozó szervezésében, hogy szakmai gyűjtések útján biztosították az anyagi fedezet nagy részét, hogy szereztek hajót, tolmácsokat stb. — az igen fontos tényező volt. A döntő azomban az volt, hogy a marxisták voltak az egység kovácsai, hogy ők egyengették az egység néhol göröngyös útját, hogy ők figyelmeztettek újra meg újra azokra a közös nagy érdekekre, melyek összekötik az emberiséget egy maroknyi imperialistával, kolonialistával és militaristával szemben. És ezzel a példával megkönnyítették azok számára is a mai szükségszerűségek felismerését, akik gyakran csak kényszerű korlátként vették azokat tudomásul. Ezért volt számunkra különösen jó érzés hallani azt a komoly, így is mondhatnám, megfontolt és egységes tapsot, amely megtöltötte a Phoenicia csarnokát, miután Jean-Maurice Herman, a Nemzetközi Újságíró Szervezet elnöke felolvasta a zárónyilatkozatot.

TALÁLKOZÁSOK

Útközben nem kevesebb, mint öt államfő, illetve miniszterelnök sajtókonferenciáján vettünk részt. Nincs szándékomban persze itt beszámolómban visszatérni ezekre a konferenciákra — több száz választ kellene ismertetni —, de atmoszférájukról talán érdemes néhány szót szólni. Hisz a politikában is egy kicsit úgy van, ahogyan a francia szállóige szellemesen mondja: *c'est le ton, qui fait la musique*, vagyis hogy a hangnemen múlik a muzsika.

Ben Bellával, nyomban algériai elnökké választása után találkoztunk. Új tisztségében ez volt feltehetően az első nagy nemzetközi sajtófórum, amely előtt beszélt. Sokszor mintha hozzánk, szocialistákhoz, kommunistákhoz nitézné szavait — egyszer így is mondja: „*Kommunista barátainknak meg kell érteniök...*" Azt igyekszik világossá tenni, hogy milyen különbségek vannak a mi

szocializmus-koncepciónk és az övé között, és némelykor úgy tűnik, nem is annyira az elvekben látja az eltérés okát, mint a feltételekben. „Látni kell, hogy Algériának nincs erős proletariátusa" — ilyeneket mond például. Azután az iszlám szerepét magyarázza az arab szocializmusban, amivel persze nem érthetünk egyet, hisz materialisták vagyunk. De éppen mert materialisták vagyunk, mégis annak tudatával emelkedünk fel a konferencia végén, hogy a mai Algériában radikális és határozott társadalmi változások mennek végbe.

Tuniszban, Burgiba elnök rezidenciájában más volt az atmoszféra: nem, cseppet sem barátságtalan, ezt egy pillanatig sem akarom állítani. De egyrészt minden sokkal ünnepélyesebb volt — úgy értem, hogy több volt a ceremónia —, meg aztán más volt a hangnem is. A 60 éves Burgiba és a 45 éves Ben Bella nemcsak korban, de az államférfiúi habitusban és a politikai felfogásban is sok mindenben eltérnek egymástól. Burgiba kicsit úgy beszélt, mintha ügyének csak mentő körülményeket felsoroló védőügyvédje lenne. Szinte elnézést kérően mondja, hogy nemde Tunézia is tett azért egyet-mást az algériai szabadságharcért... Meg hogy Tunézia mindig is az arab egység mellett volt... De hát ezek nagyon összetett, nagyon bonyolult gyakorlati kérdések, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra, nemde... Amint hát a szocializmus felé is csak lépésről lépésre lehet menni, Tunézia is, voltaképpen a maga módján ezt teszi — nemde — de hát fokozatosan, káderek is kellenek, meg tőke, meg majd csak... Ha az algériai sajtókonferenciáról Ben Bella fiatalos mosolyát raktározzuk el emlékeinkben, Tuniszban Burgiba „n'est-ce pas"it, széles kézmozdulatokkal kísért „ugyebár"-, „nemde" kifejezéseit jegyeztük meg.

Nem mintha ellent akartunk volna mondani, hisz igaz volt az is, hogy Tunézia támogatta az algériai szabadságharcot, ahogy az is igaz, hogy nem is olyan egyszerű dolog az arab egység, és az is, hogy a függetlenség kivívása óta fejlődés tapasztalható az országban. Csakhogy mindvégig az volt az ember érzése, hogy az elnök nem nagyon törekszik arra, hogy a magunkfajta hallgatóknál sikert arasson, inkább ellenkezőleg. Meglehet, hogy egy más összetételű konferencia előtt jobban hangsúlyozott volna bizonyos tendenciákat; talán túlságosan baloldalinak tartott bennünket...

Az arab államférfiak megint egészen más típusát ismertük meg Gamal Abdel Nasszerban, az Egyesült Arab Köztársaság elnöké-

ben, aki az egyiptomi parlament operatőröktől, fotoriporterektől és világosítóktól megszállt ülésteremben, a nagy nyilvánosságot hangsúlyozó külsőségek között fogadott bennünket, és több mint két óra hosszat felelt kérdéseinkre. Nasszer határozott egyéniség, aki lendületesen, dinamikusan követi politikai céljait, akinek fellépésében — nemcsak hatalmas figurája, hanem elsősorban állásfoglalása miatt — erőt, céltudatosságot és keménységet érez az ember. Ilyennek is képzeltük el őt, és személyes benyomásaink csak megerősítették a várakozásunkat. Azon sem lepődtünk meg, hogy az EAK elnöke, mint az arab nemzeti mozgalmak markáns reprezentánsa, épp olyan élesen hangsúlyozta az antiimperialista álláspontot, a függetlenség eszméjét, ahogyan kifejezésre juttatta sajátosan arab-nacionalista nézeteit. Ami viszont számunkra érdekes volt, és ami, gondolom, jellemző is Nasszer belpolitikájának mai szakaszára, az az alaposság, amellyel az ország gazdasági helyzetét elemezte, számokat és statisztikákat idézve, végigmenve minden lényeges gazdasági tényezőn, a gyorsan fejlődő állami ipartól kezdve a Szuezi-csatorna bevételéig (amely mellesleg — mint hallottuk — ma lényegesen nagyobb, mint volt annak idején, a régi tulajdonosok alatt).

Nasszer arabul beszélt (tud ő kitűnően angolul is!), de ezzel is nyilván azt akarta kiemelni, hogy az arab egység eszméjének egyik fellegvárában vagyunk vendégségben. A helyzethez és az alkalomhoz illően viszont nagyon is tárgyszerűen és tömören fejezte ki magát, kerülve a retorikus, polemikus hatásokat, ott is, ahol a kérdés szövegéből nyilvánvaló volt a kérdező fenntartása, szembenállása. Ez a higgadt nyugalom és önfegyelem nem maradt minden hatás nélkül, hisz sokféle nyitott kérdés úszott itt a levegőben. Például a kommunisták még ma is tapasztalható üldözése az EAK-ban. S ez a konferencián kérdés formájában nyíltan is szerepelt. Azt kérdezték tőle, vannak-e kommunista újságírók börtönben, és ha igen, miért? Három vagy négy még börtönben van — így szólt a válasz —, de nem politikai nézeteik, hanem az arab forradalommal szembeni magatartásuk miatt. Természetes, hogy számunkra ez nem volt kielégítő válasz, de világos volt, hogy az elnök nem kívánja élezni a kényes helyzetet. Persze, itt a kairói parlamentben jobban megértettem a mi Fahmy kollégánk ingerültségét, aki mint „révkalauzunk", gondolom, nem könnyebb feladatot vállalt, mint azok, akik a Szuezi-csatorna keskeny medrén viszik át a nagy óceánjárókat. De mint utólag kiderült, az előbb

említett szükségszerűség iránytűje itt is megmutatta az egység lehetőségét.

Élmény volt ez az út, mint csodálatos ókori emlékek és mint a mai vajúdó világ tája, mint érdekes népek és izgalmas emberek széles panorámája egyaránt. De számomra különösen abban, hogy választ adott ama gondolatmenetre, amelyet az a francia atomtudós indított meg bennem. Vagyis hogy megteremthető az együttműködés, a nemzetköziség világa, ha vállaljuk érte a harcot, ha nem menekülünk utópiákba, hanem nap mint nap, lépésről lépésre menve, szívósan és kitartóan, minden lehetőséget kihasználva, építjük, küzdünk érte.

Gizehben megcsodáltuk a piramisokat. Pedig ma már ilyen alkotásokat emelni semmiség... Mégis méltán tekintünk rájuk, mint az ember nagyságának megnyilvánulására. A mi korunkat is saját mércéjével kell mérni: piramisait nem kőből építjük, nem néhány százezer rabszolga erejével, s nem a fáraók dicsőségére. Korunkban az egész emberiség összefogásával lehet megteremteni az ember nagyságához méltó emlékművet: a békét, a népek szabadságát.

Ez nehezebb feladat, mint piramisok emelése. De műnek is nagyobb!

Szomszédolás

I.

Sokszor jártam már Bécsben. Mindmáig nyomasztó emlékem az a másfél óra, amelyet — Olaszországba utaztamban, egy átszállás idején — 1939 augusztusában ott töltöttem. A gyengén kivilágított Ringen egy kirakatban hatalmas Hitler-, Göbbels- és Göring-kép díszelgett, az utcán sok volt az egyenruhás ember, SS-ek, katonatisztek; egy hónap múlva kitört a világháború. 1955-ben vetődtem újra Bécsbe, akkor avatták az újjáépített Burgtheatert, Ausztria nemzeti színházát, amelyet mérhetetlen áldozattal állítottak helyre: akkor voltam először hivatalosan odaát; magyar újságírókat is meghívtak az ünnepségre. Még Raul Aslannal, a monarchiabeli Burgtheater utolsó nagy művészével is beszélhettem, Ferenc Jóskáról és Sztanyiszlavszkijról egyaránt rajongott.

Aztán más évek következtek; 1957 januárjában ténfergő disszidensekkel találkoztam a Kärtner Strassén. A heccsajtó nagy napjait élte. Az amerikai és más nyugati konzulátusok előtt valóságos magyar kolóniák telepedtek meg az utcán, de a magyar követség folyosóin is alig lehetett mozogni: a menekültek első visszaáramló hulláma akkor ért Bécsbe. Az atmoszféra sűrű volt, a város sokat emlegetett kedélyességéből nem sokat érzékelhetett az ember. Pedig később az is visszatért, méghozzá gyorsabban, mint gondoltuk volna. No persze ehhez még kellett egy s más tapasztalat.

S idő is kellett. A közbülső évekből főként a város építéséről őrzök emlékeket, a Burgtheater és az Opera után elkészültek a Ring aluljárói és modern üzletházai, a Gürtel különféle közlekedési létesítményei (sokat kerülgettem őket terelőutakon), nőttek a lakótelepek a külvárosban. Ha csak átutazóban kapott is el egy-egy benyomást az ember, még a futóvendégnek is észre kellett vennie a fejlődést. S hogy eközben a légkör is változik a két ország között, azt még idehaza is érezhettük, hisz egyre-másra találkoztunk bécsi kollégáinkkal, akik láthatóan jól érezték magukat ná-

lunk, elismeréssel nyugtázták a konszolidáció és az építés eredményeit, sőt a kapcsolatok rendezéséről folyó tárgyalások felől érdeklődtek. Legutóbb, a Kreisky külügyminiszter pesti látogatásakor adott osztrák fogadáson pedig már-már úgy éreztük magunkat, mintha régi ismerősök körében lennénk.

Ennyi — dióhéjban — az előzmény, amelyet legutóbbi bécsi utunk előtt — a magyar újságíró-delegáció tagjaként — számba vehettem. Persze más oldalról látja a dolgokat az ember, ha a miniszterelnökséghez tartozó szövetségi sajtóhivatal látja vendégül, ha a kancellár, az alkancellár, több miniszter és állami-társadalmi szervezet vezetője fogadja, ha alkalma van a sajtó uraival találkozni, és körülveszi a kormányzati emberek szívélyes gondoskodása, vendégszeretete, kitüntető figyelmessége. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az így nyert kép teljesebb. Kreisky, amikor megkérdeztük tőle, mit látott a magyarok életéből amikor nálunk járt, tréfásan azt válaszolta: az ilyen hivatalos utakon a vendég csak miniszterekkel és pincérekkel beszélget. Némiképp ez illik a mi utunkra is. De mint ilyen, érdekes és tanulságos utazás volt, amelynek tapasztalatairól érdemes beszámolni.

A kérdés, amelyre a hallottak és látottak alapján elsősorban választ szeretnék adni, az, hogy osztrák partnereink mennyire gondolják komolyan a magyar—osztrák közeledést, barátkozást, a két ország kapcsolatainak szorosabbra fűzését. Gondolom: akadnak, akiknek ezzel összefüggésben vannak aggályaik, mások pedig feltehetően illúziókat melengetnek; többnek gondolják ezt a kapcsolatot, mint ami. Röviden azt válaszolnám: Ausztria vezető emberei komolyan gondolják, amit mondanak, súlyt helyeznek a két szomszédos állam kapcsolatainak normalizálására és fejlesztésére, mégpedig azért, mert elgondolásaiknak és érdekeiknek ma pontosan ez felel meg. Szó szerint el lehet fogadni azt, amit Mayer-Gunthof, a gyáriparosok elnöke nekünk nemcsak mondott, hanem nagy elánnal mutatott is, amikor jovialisan a homlokára csapott, jelezvén, ő azt mondja, amit gondol, ami itt van, itt elöl, ő nem ott hátul spekulál. (S a fejét hátulról ütögette.) Hasonló nyilatkozatokat egyébként, ha kevésbé plasztikus előadásmódban, de mások is tettek. Ám nem is a bizonygatás gyakorisága miatt tartom hitelesnek, amit mondtak, hanem a logikája miatt, azért, mert pontosan beleilleszkedik az osztrák gazdaság és az osztrák állam mai törekvéseibe.

Miről is van szó? Mindenekelőtt az exportról, amely — ezt Klaus dr.-tól, a szövetségi kancellártól kezdve mindenki hangsúlyozta — az ország gazdaságának első számú kérdése. Exportálni pedig nem könnyű egy olyan kis országnak, amely korántsem minden iparágban érte el nagy nyugati versenytársainak technikai és termelékenységi szintjét. A harc a tőkés piacért már ma is rendkívül éles, a harmadik világ piacain is mind nehezebb. Annál fontosabb, hogy Ausztria fejlessze kapcsolatait a kelet-európai országokkal. Jelenleg az osztrák export kb. 15—16 százaléka a szocialista országokba irányul. Ez ugyan nem nagyon sok, ám mi sem lenne nagyobb hiba, mint azt gondolni, hogy ez valami kis, elhanyagolható mennyiség. (A tőkésországok közül Finnország után Ausztriában a legnagyobb a szocialista világgal való forgalom részaránya!) Emellett ezt a forgalmat a földrajzi közelség miatt nem terhelik nagy fuvartételek. Összetételében is előnyös az osztrákoknak, ugyanis Ausztria nagyrészt magas értékű, munkaigényes iparcikkeket szállít, és nyersanyagokat, félkész termékeket, továbbá élelmiszereket vásárol. A szocialista országok közismerten szolid és stabil partnerek, többnyire nagy tételeket rendelnek, bizonyos szállításokban hosszú időre állapodnak meg, megbízhatóan fizetnek és szállítanak.

Igaz, ezek a tényezők fennállnak a szocialista országok és más nyugati országok viszonylatában is. Ám ott is hatnak! Még ahol a külkereskedelmi forgalomnak csak egyhuszadát teszi ki a szocialista részarány. Hogyne hatnának Ausztriában, ahol az export egyhatodáról van szó!

Van-e különbség az exportérdekek megítélésében a két vezető párt, a néppárt és a szocialista párt vagy a két alapvető gazdasági szektor, a magántőke és az állami ipar között Ausztriában? A hangsúlyok, persze, nem egészen azonosak. A szocialisták, befelé azzal is érvelhetnek: az állami ipar, mint központosított szektor, különösen alkalmas partner a szocialista államokkal való kereskedelemben. De az üzlettől, hogy úgy mondjam, nem riad vissza a magánszektor sem. Érezhető ugyan Ausztriában a nem is jelentéktelen külföldi tőke befolyása is, a többi között a nyugatnémeteké és az amerikaiaké, — rendkívül szövevényesek tehát itt az érdekek, s esete válogatja, mikor hatnak a keleti kereskedelem ellen. Volt eset, amikor az amerikaiak követelték, hogy a Schoeller-Bleckman-cég szüntesse be fúróberendezések szállítását Magyarországra. De ma, az embargópolitika nyilvánvaló csődjének idején,

ez a hatás inkább a konkurrenciaharcban érvényesül; a külföldi tőke szívesen alárendelné magának az osztrák tőkét és az állami ipart, és maga csinálná az üzletet. De arra már nemigen van erkölcsi alapja, hogy diszkriminálja az osztrákokat a keleti kereskedelem miatt, hiszen azt maga is műveli.

Látogatásaink közül az egyik legérdekesebbet az ún. szövetségi iparkamaránál tettük, annál a szervnél, amely a kisiparosoktól a gyárosokig minden munkáltatót képvisel. Ez a kamara fontos szerepet játszik üzleti kapcsolataink fejlesztésében, regisztrálja a többi között azt is, hogy mit adtak el nekünk, és mit vásároltak tőlünk. Bennünket természetesen az érdekelt, hogy miképpen növelhetnénk mi az exportot Ausztriába, hiszen ettől függ az is, hogy mennyit vásárolhatunk. Mindenekelőtt arra voltunk kíváncsiak: törődnek-e a magyar áruk átvételével, elhelyezésével. Mintha csak erre a kérdésre vártak volna vendéglátóink: felolvasták azoknak az áruknak a listáját, amelyből többet vettek át, mint amiben eredetileg megállapodtak velünk. Mint mondották: az összvolumen is nagyobb, mint az előzetes keretek. Még most is a fülemben cseng a referens hangja, aki mint valami győzelmi jelentést olvasta a tételeket, a jelen levő urak arcán is elégedett mosoly ült, élvezték a hatást... Először, bevallom, csodálkoztam. Mert ha mindezt Pesten, mondjuk a mi külkereskedelmi minisztériumunkban hallom, természetesnek tartom. De hogyan kerül ez az eredményeket ünneplő hang ide? Aztán rá kellett jönnöm: nincs ebben semmi meglepő, ha csak az nem, hogy partnereink tudomásul vették a realitást, vagyis azt: ha el akarnak nekünk adni, vásárolniuk is kell, másképp nem tudunk fizetni. Tehát: minden plusztétel az importban növeli a számukra oly szükséges exportjukat. Nem szívességet tesznek nekünk, hanem egyszerűen üzletet csinálnak, számunkra is hasznos és fontos üzletet. Ez van a mosoly és a jókedv mögött. S ez nem rossz, hanem jó.

Persze még jobb lenne — ezt már magyar szakemberektől hallottam idehaza —, ha egyfelől bizonyos áruféleségekben, amelyeket ők keresnek, növelni tudnánk az áruajánlatot. Másfelől ha ők nem ragaszkodnának a kontingensekhez ott, ahol az ma még korlátozza a forgalmat. Az úgynevezett kölcsönös előny elvéhez kellene eljutni, vagy legalábbis ahhoz, hogy úgy kereskedjenek velünk, ahogyan ma már sok más országgal kereskednek — részlegesen sem kötve meg az árucserét, hanem megértéssel, kölcsönös engedményekkel keresve a kereskedelem szélesítésének minden módját.

A hajlandóság erre megvan, ezt bizonyítja az a realista gondolkodás, amelynek sok megnyilatkozásával találkoztunk. Csakhogy ennek az éremnek is megvan a másik oldala. Nyilvánvaló, hogy ha a kereskedelmi tényezők ennyire meghatározhatók, akkor az az ötvenszázaléknyi export és hatvanszázaléknyi import, amelyet Ausztria a Közös Piac országaival folytat, sokszorosan befolyásolja magatartását. S ezt tulajdonképpen ugyancsak őszintén, kertelés nélkül megmondták nekünk. Volt, aki igyekezett egy kis ideológiai körítéssel elfogadhatóbbá tenni ezt, de igyekezetük nem volt oly nagy, hogy az ember ne értette volna a lényeget: az üzlet az üzlet. Mások még ennyi fáradságot sem vettek maguknak, és kereken kijelentették: itt nincs helye semmiféle érzelmeskedésnek.

Hogy a Közös Piac országai viszont kihasználják előnyös helyzetüket Ausztriával szemben, már annyiban is, hogy a külkereskedelmi forgalom köztük és az osztrákok között — főként struktúrájában — Ausztria számára eléggé előnytelen (hisz előszeretettel nyersanyagot és félkész terméket vesznek át, és ipari árukat exportálnak, amelyek nagy nyomást gyakorolnak az osztrák gazdaságra), azt ugyancsak tudomásul veszik. Hogy milyen meggondolásokkal, az más kérdés. Ha nem magyar, hanem mondjuk nyugatnémet újságíró-küldöttséget fogadtak volna, feltehetően többet beszéltek volna erről. Nekünk csak azt hangsúlyozták — pestiesen szólva —, hogy „ez van", ehhez kell alkalmazkodniuk, szíveskedjünk ezt megérteni.

Az ilyesmi, persze, nem hangzik nagyon felemelően. Különösen azok részéről, akik eszmeiségből folyvást oktatnának bennünket, mert ugyebár mi lennénk a földhözragadt materialisták... De azért van ennek jó oldala is. Az ember legalább jobban tudja, mihez tartsa magát, jobban látja, miről is van szó, mintha egy hangzatos szóözönből kellene kihámoznia a lényeget. Annál is inkább, mert ez a lényeg — hála a mai nemzetközi viszonyoknak — magában foglalja a szocialista országokkal való kereskedelmi és más gazdasági együttműködés szükségességét. S hogy kényszerítő gazdasági érdekről van szó (amelyek korlátai is elég tisztán kivehetők!) az, úgy érzem, nem csökkenti, hanem növeli a hitelét. És annyiban is tiszta helyzetet teremt, amennyiben mutatja: gazdasági eredményeinknek volt eddig is döntő része az országaink közötti kapcsolatok fejlesztésében, és — amennyire ez előrelátható — fejlődésünk ebben az értelemben jótékonyan fog hatni a jövőben is.

Hogy mindezen felül és kívül sok minden más is befolyásolja a hivatalos Ausztria gesztusait (hogy például a gazdasági csatornákon Nyugaton nemcsak árukat, hanem bizonyos politikai koncepciókat is szívesen exportálnak Ausztriába — s azt se bánnák, ha ezek továbbjutnának hozzánk, meg más szocialista országokba) ez is igaz, s kell is még szólni róla. De ez csak megerősíti azt, amiről itt beszámoltam: mindaz, ami szolid és a jövőre nézve is biztató kapcsolatainkban, az kölcsönös és jól felfogott érdekeinken alapszik.

II.

Gazdasági szükségszerűségekről szóltam legutóbb, kereskedelmi érdekekről, amelyek a magyar-osztrák kapcsolatok szolid alapját képezik. De hozzávetőleg sem volna hiteles a kép, ha nem kísérelnénk meg legalább megközelíteni a többi sajátos mozzanatot is, amely a magyar-osztrák viszonylatokban szerepet játszik. Nem utolsósorban azokra a mozzanatokra gondolok itt, amelyekre Pittermann alkancellár is utalt, amikor legutóbb Pesten járt: „A kölcsönös megértés pszichológiai feltételei is mindinkább megteremtődnek." S ez nem jelentéktelen tényező, mert nem is olyan egyszerű a pszichológiai reláció Magyarország és Ausztria között, hisz valamilyen módon belejátszik ebbe egész közös történelmünk; az pedig elég bonyolult volt.

Van egy kiváló és kiváltképp szellemes osztrák író, Robert Musil (sajnos nálunk nem nagyon ismerik), aki a monarchia korának osztrák-magyar állampolgári tudatáról valahol azt írja — persze ironikusan — hogy ez olyan különös képződmény volt, amelyet hiábavalónak tűnik bárkinek, aki maga nem élte át, megmagyarázni. Ugyanis ez az állami tudat „egy magyar és egy osztrák-magyar állami öntudatból állott... Az osztrák... úgy nevezte magát, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia — a birodalmi tanácsban képviselt — királyságainak és országainak állampolgára. Ez annyit jelent, mint egy osztrákot plusz egy magyart, mínusz ugyanazt a magyart; s mindezt nem lelkesedésből tette, hanem egy eszme kedvéért, amelyet utált, mert épp oly kevéssé bírta a magyarokat, mint a magyarok őt, ami által az összefüggés még kuszábbá vált."

Nos, ezzel összevetve persze ma sokkal egyszerűbbnek látszanak a viszonyok: ma van saját osztrák és saját magyar tudat, független mindkét ország, és semmi okunk egymást nem bírni, hisz nem

kényszerít egymáshoz semmi, hacsak mindegyikünk jól felfogott érdeke nem. Csakhogy éppen az említett emlékek közrejátszása folytán ez a viszony is összegabalyodhat.

S ehhez még az sem feltétlenül szükséges, hogy Habsburg Ottó groteszk árnyéka feltűnjön a bajor határon. Tegyük csak fel, hogy az említett osztrák állampolgári tudat valakinél túltengene, és kihívó nyomatékkal büszkélkedne Ausztria mai ipari fejlettségével vagy életszínvonalával; az ilyesmi nyomban felkelti a magyar látogatóban azt az érzést, hogy könnyű nekik beszélni, hiszen akkor vetették meg az alapokat, amikor még a monarchia mérhetetlen forrásai felett rendelkeztek; nekik már akkor is volt iparuk, amikor nálunk még csak „kócerájok" léteztek. De fordított előjellel is jelentkezik ez a bonyodalom. Nekem például Linzben egy idősebb szerkesztő-kollégám egy fél éjszakán át panaszolta a magyar cigányzene és a csárdás állítólagos elsorvadását. Ebben nem is az az érdekes, hogy idei kéthetes balatoni üdülése alatt nem találkozott cigányzenekarral (a jó ég tudja, hogyan lehetett ilyen „balszerencsés") hanem az, hogy képzeletében Magyarország még mindig a pusztaromantika országa, szilaj csikósokkal, gémeskutakkal és roskatag tanyákkal. De magasabb szinteken is találkozhattunk ennek a szemléletnek a csökevényeivel, olyan dícséretekkel, amelyek szerint az érzelgős danolás és a tüzes tánc a magyar géniusz csúcsa...

Nem mintha nálunk nem adódnának előítéletek. Ne tagadjuk: bizonyára akad olyan hazánkfia, aki Ausztria kultúráját a grinzingi kocsmák tingli-tanglijával azonosítja. Vagy aki azt hiszi: odaát ma is az a kedélyes vircsaft folyik, ami valamikor. Pedig az osztrákok azóta megtanulták a modern kapitalista gazdálkodás sok csínjátbínját, nem utolsósorban hallatlanul intenzív munkatempóját. A patriarkális stílusnak már alig van nyoma, és ha a főnök ugyanazt a kedélyes dialektust beszéli is, mint az alkalmazottai, a követelmények ugyanolyan szigorúak, mint általában a nyugati konkurrenciaharcban, a légkört és az iramot mindinkább ez határozza meg.

Egyszóval: van itt még történelmi előítélet, amelyet csak a további kölcsönös ismerkedés küzdhet le. Nagyon üdvös, ebben a tekintetben is, hogy az osztrák kormány vezetői, tagjai és más közéleti személyiségek, akikkel alkalmunk volt beszélni, egyaránt hangsúlyozták a személyes érintkezés fontosságát. Dr. Klaus, a néppárti kancellár, élményszerűen is beszélt erről. Elmondta:

mennyire örült, amikor a nyáron, úton Innsbruck felé, a vonaton nagyszámú magyarral találkozott, akik Ausztriába vagy onnan más országokba tartottak. Kiemelte, hogy az idegenforgalom anyagi hasznáért, de nem kevésbé az emberi kapcsolatok miatt is, kölcsönösen kívánatos az utazgatás. Hasonló szellemben nyilatkozott dr. Pittermann, a szocialista alkancellár is, aki hozzátette: ne feledkezzünk meg az új generációról, amelynek már nincsenek emlékei a közös múltból, amely már nem gondol sem így, sem úgy a régi kapcsolatokra. S ezt valóban jó figyelembe venni.

Nyilvánvaló, hogy ebben a nemzedékben másként vetődik fel a magyar-osztrák kérdés is. Akik bennünket fogadtak, többnyire idősebb emberek voltak, akiknek személyes emlékei még a monarchia idejébe is visszanyúltak. Ilyen korú vezető ma még több is van. Sőt van, aki Magyarországon született, vagy innen házasodott, vagy itt töltötte katonaéveit. (Még olyannal is találkoztunk, aki önkéntelenül „a mi magyar lakosságunkról" beszélt; per 1914 persze, de aztán gyorsan hozzátette, hogy ezt a barátság értelmében mondta.) De ez az érzelmi és emlékkapcsolat — még ha felfelrémlenek is benne a régi ellentmondások — mégis bizonyos kötöttséget, érdeklődést, néminemű közösséget jelent. S ami az egyszerű embereket illeti Magyarországon és Ausztriában: köztük nem annyira ellentétes, mint elsősorban az azonos vonásokban testesült meg a közös sors, legyen az a Habsburg-uralom és a régi bürokrácia nyomása, amely mindkét ország dolgozóira ránehezedett, vagy a háborúk, amelyekbe belekergették őket közös uraik, vagy a forradalmi mozgalmak, amelyekben egymásra talált a két nép. A mai fiatalok számára ez az élmény már szinte nem létezik: ide új kapcsolatok kellenek. De újak és mások az ellentmondások meg a kiigazítandó hiedelmek is, amelyeket már a mi korunk szült.

Mert, hogy visszatérjek a bevezetőül említett bonyolultságokra: új illúziók is támadnak egymással szemben vagy egymás iránt. Nálunk is, Ausztriát illetően (ezekre még visszatérek), de odakint is mirólunk nem kevés az előítélet. Példának okáért sokak szerint a mai közeledés azon alapszik, hogy mi valamiféle engedményt tettünk, olyan nagyvonalúságot tanúsítottunk, amelyet tulajdonképpen nem lehetett tőlünk elvárni. Ezt a „nagyvonalúságot" többen is említették, elismeréssel, hálával, a legszebb jelzők kíséretében. A vendégnek ilyenkor nehéz elhárítani a dícséretet, de mégis ezt kell tennie, nehogy kapcsolatainkra ráereszkedjék valami homály. Hisz ha a szívélyes és mind sokoldalúbb kapcsolat köztünk

és Ausztria között valamiképpen ellenkezne elveinkkel, akkor azt is fel lehetne tételezni, hogy mennél szorosabbá válna ez a kapcsolat, annál távolabb kerülnénk elveinktől. Pedig nem erről van szó: azt az álláspontot, hogy a szocialista rendszernek békés együttélésre kell törekednie a tőkésországokkal, — még Lenin fogalmazta meg. S hogy ez a törekvés mind több vonatkozásban csak az utóbbi években realizálódhatott (többé-kevésbé, — sajnos, ezt még ma is hozzá kell tenni), az elsősorban nem rajtunk múlott. A bókot a nagyvonalúságért tehát szívesen vissza is adjuk, például abban a formában, hogy Nyugaton vannak politikusok, sőt kormányok, amelyek olyan nagyvonalúak, hogy felmérjék a realitásokat, belássák: kár odaadni magukat a hidegháború, a diszkrimináció, a szocialista országok ellen szított propaganda-hadjárat és egyéb machinációk ügyének. S ezt megtehetik anélkül, hogy egy gondolattal is csorbulna presztizsük, hisz nincs arról szó, hogy ezáltal egyenlőtlen helyzetbe kerülnének.

Aztán van itt még valami, amiről szólni kell. Amikor Kreiskyvel, az Osztrák Köztársaság külügyminiszterével beszélgettünk — ugyancsak igen fesztelen és nyílt módon —, azt fejtegette előttünk: nekik nincsenek olyan hátsó gondolataik sem, hogy nálunk holmi „missziót" akarnának teljesíteni, valamiféle „liberalizálást" erőltetnének, vagy azon mesterkednének, hogy lazítsák a szocialista államok egymáshoz fűződő kapcsolatait. Ők úgy látják, hogy a szocialista táborban ma bizonyos „individualizálódási folyamat" megy végbe, amin ő azt érti, hogy az államok egyéni arculata jobban kidomborodik, ezt az arculatot pedig a sajátos nemzeti történelem, a tradíciók, a sajátos nemzeti érdekek határozzák meg. Ausztria ezt veszi tekintetbe, amikor kapcsolatait velünk és más szocialista államokkal fejleszti, az egyikkel főként a gazdasági, a másikkal a gazdasági és a kulturális cserét szorgalmazza stb.

Individualizálódáson mi feltehetően nem egészen ugyanazt értjük, mint amit ők. Mint köztudott, a szocialista országok fejlődésük meghatározó tényezőjének a szocialista világrendszer szoros együttműködését tekintik; a szocialista építésben pedig a közös vonásokat. Nem mintha a nemzeti sajátosságokat nem tartanánk nagyon fontosaknak, de nem utolsósorban azért, mert csak általuk valósulhat meg a közös, az egyetemes szocialista cél. Azonban az elvhez önmagában nem férhet szó: mi is tekintettel vagyunk az egyes nyugati országok individuális sajátosságaira, ha abból is indulunk ki: az alapvetően meghatározó ott is a társadalmi-gazda-

sági rendszer. Ezért is kívánatos volna, ha Ausztria tekintetbe venné: miután a különféle nyugati szervezetek elég hosszú időn át Bécsből folytatták ellenséges tevékenységüket hazánk ellen, bennünk van bizonyos érzékenység. Mi szolgálhatná tehát jobban a közeledést, mint az, ha ennek a tevékenységnek a maradványait is megszüntetnék? Ha ez megtörténne, valóban már csak azon kellene törnünk a fejünket, hogyan vihetnénk tovább a kölcsönös megismerés és az együttműködés ügyét. Van itt még munka elég, — egészen szabaddá kellene tenni a kezünket, hogy elvégezzük.

III.

Ha ma élne Robert Musil, gyanítom, nem kevesebb paradoxont tudna összeszedni a mi időnk Ausztriájáról, mint az 1918 előttiről, a Káundkáországról, Kákániáról, ahogy ő nevezte. Mert ugyancsak különös szerzet a mai Ausztria, még ha egészen más is, mint a régi.

Itt van mindjárt a koalíció, amely idestova 19 éve uralkodik. Kevés ország van, amelyben annyit emlegetnék és olyan hangsúlyosan (az „egypártrendszerű" Kelet felé) a többpártrendszer és a parlamentarizmus előnyeit, mint Ausztriában. Pedig ma Ausztriában arra a legbüszkébbek, hogy voltaképpen csak két párt van, és azok is minden lényeges kérdésben megegyeztek (vagyis a koalíció szinte egy pártként kormányoz — az oppozíciót pedig — főként balra, bár jobbra is — kiszorítják a politikai életből). Ily módon persze, a kormánypárt és az ellenzék egymást ellenőrző funkciója a koalíciós, paritásos bizottságok homályába tűnik. Ám eszedbe ne jusson arra célozgatni, hogy azért ott, a háttérben bizonyára mégiscsak zajlik az osztályérdekek „egyeztetése", mert nagyon kikapsz, ahogy mi a kicsit vérmes dr. Migschtől, a szocialista frakció tekintélyes képviselőjétől, amikor mérgesen ránk szólt: „Tudom én, hová akarnak önök kilyukadni!"

Ők, kérem, túl vannak az osztálypárt és az osztályharc fogalmán. Ma már nem állnak szemben egymással a dolgozók, az alkalmazottak pártjai egyfelől, a vállalkozók, illetve a tulajdonosok pártjai másfelől, és egyáltalán, a modern „pluralista" társadalomban sokkal több réteg- és érdekcsoport van, olvassuk csak el idevágó tanulmányát itt meg itt...

Hát ha nincs osztályhatár — kérdeztük —, akkor mégis, miben különbözik a két párt, mit képvisel elvileg az egyik és mit a másik?

Meg kell mondani: ennél kellemetlenebb kérdés alig van Ausztriában. Mert ugyebár a szocialisták ahhoz, hogy megindokolják, miért fogtak össze azokkal, akikkel harminc évvel ezelőtt még fegyveresen is szembekerültek, ki kellett mondaniok azt, amit nem szívesen mondanak ki, hogy szerintük a néppárt — s általában a nem szocialista oldal — lényegében megváltozott. „Elmúltak azok az idők, amikor egy dr. Seipel (a klerikális reakció ismert vezére a húszas években —) úgy beszélhetett a szocialistákról, hogy el kell takarítani az útból a forradalmi szemetet" — mondta nekünk dr. Migsch. De még mielőtt helyeslően bólogathattunk volna, a jelenlevő néppártiak rátromfoltak, hogy a szocialisták is „értelmesebbek" lettek, értsd: azok az idők is elmúltak, amikor a szocialisták nem riadtak vissza holmi osztályharcos „demagógiától". Most aztán honnan tudja az ember, hogy ki és mi változott meg valóban? Hiszen ha a szocialisták valóban lemondtak az osztályharc hangoztatásáról, a néppártiaknak nem kellett volna változtatniuk politikájukon, és fordítva, ha azok „megjavultak", a szocialistáknak nem kellett volna elveiket módosítaniuk...

Tény és való, hogy a „közös értékek bögréje", amelyet jelképként emlegettek, elég öblös, de tartalmában nem nagyon különbözik a mai nyugati demokráciák hasonló edényeitől. A „többségi államtól" a „jóléti államig" megtalálhatók benne mindazok a jelszavak, amelyekkel a modern kapitalizmus mai reformjait — megjegyzendő: a szocializmustól nem függetlenül, a kényszerítő körülmények közepette foganatosított reformjait — reklámozni szokta.

Ami a plusz az osztrák csöbörben, az a sajátos helyzetből született kompromisszumok. S van is belőlük bőven. Ha valaki meg akarná írni a kompromisszumok tanát, keresve sem találhatna jobb példát, mint a mai osztrák politikai életet. Itt semmi sem abszolút, csak a kompromisszum elve.

Hogy egy fontos példát is említsek: nézzük az államosított szektort. Ha az ember egyik-másik jobboldali közgazdászt olvassa, olyan megállapításokkal találkozik, hogy Ausztria gazdasága „határeset" a „szabad nyugati" és a „Kelet felé mutató" tendenciák között, mintha ott holmi átmenetről volna szó a szocializmushoz. Igaz, hogy nincs még egy fejlett kapitalista ország, amelyben ekkora az államosított szektor (az ipari termelés negyede), de nagyon téved, aki azt hiszi, az osztrákok a magunkfajta „népi demokratát" ezzel akarnák elkápráztatni. Hogy hát náluk is...

Nem olyan egyértelmű ez az egész. Hogy melyik cég van államosítva, azt még az osztrákok sem mindig tudják. Mondjuk, ki van írva: Shell—Austria. Ez olyan hivatalosan, nemzeti-államian hangzik, nemde? Nos, Pittermann alkancellár gúnyoros megjegyzéséből megtudtuk, hogy amely cég nevében benne van az Austria szó, arról tudni kell, hogy többnyire nemcsak hogy nem állami, de nem is osztrák, hanem valami külföldi érdekeltség. Emellett az állami vállalatok egy részében magántőke is van. S olyan is akad köztük, ahol a magántőke van túlsúlyban.

Egyébként is vigyázni kell a nevekkel, mert ha a belvárosban vagy másutt csudálatos bankpalotát látsz, amelyre régies helyesírással ki van írva, hogy „Creditanstalt-Bankverein" (ami olyan patinásan cseng, mint a Hofburg), bizonyára azt hiszed, hogy ez aztán hamisítatlan fellegvára a bankoligarchiának. Pedig ez állami intézmény. Nem is oly régen, amíg élt, a szociáldemokrácia nagy elméleti klasszikusának (későbbi renegátjának) fia, dr. Kautsky személyesen dirigálta a bank milliárdos vagyonát. De aki például azt hiszi: az állami vállalatokat csupa szocialista vezeti, az is nagyot csodálkoznék, ha látná, hogy az állami Siemens-művek felügyelő bizottságának elnöke Ausztria legnagyobb tőkése, Mautner-Markhof, a sokszoros milliomos sörgyáros! Paritásos alapon van itt is elosztva minden: egy igazgatói állás a néppártnak, egy a szocialistáknak. Még a hiteleket is így osztogatják.

Másfajta államosítás ez, mint a miénk. Ezt mutatja az államosítások története is. Mert ha azt hiszed, hgy az akkori osztrák kormány — hasonlóképpen, mint a miénk — a tömegek támogatásával kiharcolta a nagyüzemek államosítását, akkor tévedsz. A tömegekben és a kommunista pártban persze megvolt ez a szándék, polgári oldalon azonban egészen más meggondolásokról volt szó. Először is arról, hogy a hitleri megszállás előtt és alatt szerzett német tulajdont ne tartsák meg a szövetségesek, különösen persze a szovjetek ne. (A nyugati országrészekben jó néhány vállalatot addigra már vissza is játszottak az eredeti tulajdonosoknak.) Másodszor arról, hogy a háborúban súlyosan megsérült nehézipart (mert elsősorban erről volt szó) hozza csak rendbe az állam: addig az osztrák tőke jövedelmezőbb vállalkozásokba fektetheti megcsappant pénzét. Ontotta is az az olcsó alapanyagokat mélyen a világpiaci árak alatt, ennél nagyobb támogatás igazán nem kellett a magánvállalkozóknak. Hallani kellett volna Mayer-Gunthofot, a gyáriparosok elnökét, amikor azokról az időkről beszélt.

A derék munkásaikról, akik felépítették az ipart, csupa öntudatból! Végül: ki tudta annak idején, hogy mikor elevenednek meg poraikból azok a német érdekeltségek, amelyeket akkor kisajátítottak? Mégiscsak jobb, ha adott esetben valamifajta köztulajdonnal kerülnek szembe.

Azóta más lett a helyzet: az állami ipar szépen kifejlődött, most érdemes lenne „beszállni". Csakhogy, ugye, itt vannak a szocialisták, azok meg nem éppen hívei annak, hogy csak úgy odaadják a legnagyobb hatalmi posztjukat, az anyagi pozíciókról nem is szólva.

Persze, hogy a szocialisták milyen elvi alapon védik az államosított szektort, az sem mentes a legkülönfélébb ellentmondásoktól. Mert ők először is elméletileg nem hívei az államosításnak, a szocialista országok tervgazdálkodását egyenesen bürokratikus szörnyűségnek állítják be, s általában is azt vallják: a kapitalista gazdálkodást megreformálni, megjavítani kell, nem pedig felszámolni. Ausztriában valóban úgy esett, hogy az ipar elég nagy része állami kézben van, de azt nem magyarázhatják mással, mint az adott történelmi körülményekkel, amelyek, ugyebár, nem változtatnak a gazdaság jellegén, amely ilyen szabad meg olyan szabad, mert nincs itt semmi állami, centralizált irányítás... S az valóban nincs! Legalábbis alig valamivel több, mint bármelyik modern tőkésállamban. Igaz, van egy szerv, a Pittermann vezette, sokat emlegetett IV. szekció, amelyhez az állami szektor tartozik. De az nem sokat koordinál. Alig néhány hete, hogy egyáltalán előálltak egy tervvel, amely minimális összehangolást irányoz elő. Az egyik hivatalos brosúrában, amellyel megajándékoztak bennünket, szó szerint ezt írják: „Az államosított vállalatok igazgatása magángazdálkodási alapelvek szerint történik..." Ugyanezt emelik ki a bankok államosításával kapcsolatban: „E szervek társaságjogi státusában és az üzletvezetés kommerciális jellegében ezáltal semmi sem változott." S ezen nemcsak az értendő, hogy állami érdekeltség ide, állami érdekeltség oda, az államosított vállalatok vidáman harcolnak egymással odahaza és főleg külföldön, de az is, hogy az állami bank nagy hitelekkel támogatja a magántőkét, az államosított szektor pedig kölcsönt vesz fel a magánbankoktól. (Az új koordinációs javaslatot is egybekötötték a magánhitelek növelésével! Hadd keressen a másik oldal is!) Az állami vállalat egyébként éppúgy tagja a munkáltatókat egyesítő iparkamarának, mint bármelyik másik cég, ugyanazok a bérmegállapodások vonatkoznak rá, nem fizet sem többet, sem kevesebbet stb.

Így aztán az a legkülönösebb, hogy az állami szektor sajátos jellegéről nem a gazdái, a kormánypártok, vagy a fővédnökei, a szocialisták, hanem mindenekelőtt a kommunisták beszélnek. Ők hangsúlyozzák, hogy az állami szektor — a sokoldalú összefonódás ellenére — mégiscsak korlátozza a nagytőke hatalmát, hogy ilyen vonatkozásban demokratikus vívmány, amelyben a jövő szocialista fejlődése számára is kedvező lehetőségek rejlenek. Igaz, ők azok, akik azt is követelik, hogy az államosított ipar mutasson példát, járjon élen a dolgozók szociális ellátásában, az érdekvédelemben, a bérezésben, terjessze ki a munkások beleszólási jogát az üzemvezetésbe. (Mert az sem nagyobb, mint a tőkés cégeknél, vagyis minimális!) De máskülönben mi is lenne a „szociális piacgazdálkodással" meg a „szociálpartnerek" együttműködésével? Az osztrák szocialisták úgy vannak ezzel, mint az a bizonyos róka és a csuka, amelyek úgy megfogták egymást, hogy egyik sem tud mozdulni. A munkásosztályon a sor, hogy kimozdítsa őket ebből a helyzetből. S ez a szocialisták mai platformján nem megy egykönnyen.

Ideológiailag sem. Nemcsak fejleszteni nehéz az állami szektort, hanem megvédeni is. Hisz az állami tulajdon elvét sem úgy támadják jobbról, hogy „vissza az üzemeket a pénzeszsákoknak"... — annyi eszük nekik is van. Azt mondják: az állam egy anonim és bürokratikus hatalom, a tulajdonviszonyokat „demokratizálni" kell, az állam adja hát el a kisembereknek a vállalatok részvényeit, ún. népi részvények formájában, kis címletekben. Van-e ennél demokraktikusabb, ennél népibb tulajdonforma? A gyakorlatban viszont ez mindig azt jelenti, hogy egy tőkéscsoport felvásárolja a részvények 51 százalékát (mégpedig potom pénzért, mert az ilyen részvények kibocsátási ára mindig mélyen az érték alatt van, a tőzsdén másnap már a sokszorosát kínálják). De hát a szocialisták azok, akik mindenfelé a „népi" kapitalizmust hirdetik, akik nemzetközileg a „demokratizált tőke" ideológiáját kidolgozták: hogyan védjék meg most vele szemben azt az állami szektort, amelyben pedig olyan szépen berendezkedtek, és amelynek fejlesztését — a nép javára való fejlesztését — tőlük várják a szocialista munkások?

És a profitok? Az állami vállalatok nyereségei? A laikus valahogy úgy képzelhetné, hogy úton-útfélen arról beszélnek: hogyan szolgálják azok a köz javát, a népet stb. De fájdalom, senki sem beszélt így, s az irodalomban sem találtam több adatot, mint azt,

hogy 1950 és 1956 között 4,4 milliárdot fizettek az állami vállalatok a kincstárnak (adókkal együtt!). Ez összegnek sem valami nagy, az állami költségvetésben pedig szinte nyomtalanul felszívódik. Az ország haszna ebből az állami szektorból sokkal inkább abban realizálódik — s ez kétségtelenül fontos —, hogy az állami vagyon erősíti az osztrák tőke nemzeti önállóságát, ellenállóbbá teszi az országot a külföldi tőke szorításával szemben. Elsősorban ezt, tehát nemzeti érdeket fejeznek ki a szocialisták aggályai a Közös Piaccal kapcsolatban is, hisz a Közös Piac nekik annyit jelent, mint Nyugat-Németország, Nyugat-Németországban pedig ma is azok a konszernek uralkodnak, amelyek mint „népi" részvényesek szívesen vissza is vásárolnák volt tulajdonaikat, természetesen ugyancsak mélyen áron alul.

Őszintén szólva: egy kis dilemmát okoz a téma még nekünk is, akik az államosítás hívei vagyunk, és szívesen mondanánk: lám, mennyi jót hozott Ausztriának az államosított ipar elve és rendszere. Hisz mi sem tagadjuk: nyugati szomszédainknak ma elég jól megy, szépen építkeznek, jó a szociális ellátás, magasabb az életszínvonal és a foglalkoztatottság, mint valaha. Túlzás lenne azonban ezt az államosításnak betudni, nem pedig általában a mai tőkés konjunktúrának és a dolgozóknak, akik ma is harcolnak érdekeikért. Különös is volna, ha mi tulajdonítanánk ezt az államosítás eredményének, hiszen ők maguk sem ismerik el annak. Persze, ha rájönnek, hogy milyen lehetőségek rejlenek ebben a vívmányban, nem késlekedhet majd az elismerés sem. Még tanulni is szívesen elmegyünk hozzájuk. De addig tartsuk meg mi is a „paritást".

Ki van a kalap mögött?

NE TESSÉK FÉNYKÉPEZNI

A meghívás tényében voltaképpen semmi különös sem volt; valami ilyesmire szinte számítani lehetett. Tehát: vasárnap, március 6-án délben eljönnek értünk, a Mar del Plata-i fesztiválra érkezett magyar filmküldöttségért, és elvisznek egy úgynevezett estanciára, egy argentin földbirtokra, ahol szívesen látnak bennünket ebédre. Nincs nagyon messze ide, mindössze 70—80 kilométer. Ha 12-kor indulunk, akkor éppen időre kiérünk. S hogy miért éppen ránk, magyarokra esett a választás? Erre is volt magyarázat. D. úr, aki a meghívást adta, s aki másnap — felesége társaságában — pontban 12-kor meg is jelent a Hotel Ermitage-ban, eredetileg nem a magyar, hanem a svéd delegáció meghívására kapott megbízást (feltehetően a szép Christina Schoellint szerették volna vendégül látni). A svédek azonban már elígérkeztek máshová. Akad itt elég gazdag ember, aki nem sajnál egy ebédet, hogy elmondhassa: vendége volt ez vagy az a világsztár, meg le is fényképeztesse magát vele stb.

Hogy azután D. úr — jobb híján — miért bennünket választott? Az is hamar kiderült: D. úr — középkorú kereskedő — magyar származású. Igaz, hogy csak néhány szót tud magyarul, éppen annyit, hogy hódolatát fejezhesse ki a mi színésznőnknek. Fiatalon Németországba került, ott elvégezte a mérnöki egyetemet, 1938 óta pedig Argentínában él, most már ez a hazája. A felesége is odavalósi. Nemrég tért vissza egy világ körüli útról — meséli —, annak fáradalmait jött ide kipihenni Mar del Platába. A széles kocsiban jól elférünk öten, H. György, G. Kati, jómagam és ők ketten. Irány: előbb Miramar, a következő nagyobb fürdőhely, addig az óceán mentén visz az út. Csak siessünk, mert vendéglátóink főtt étellel várnak, nem lenne illő elkésni...

Gyerünk hát! Az idő csodálatos, a táj is az: balra a friss zöld tenger, fehér tarajú hullámok, ragyogó playák 50—100 méter széles fehér homoksávval; jobbra: luxusvillák, szubtrópikus kertek,

csodás virágok, pálmák... Hát kell ennél szebb? Levegő, napfény, víz... Hadd élvezzük mi is egyszer a gazdagok világát, a könnyűséget, a gondtalan gyönyört...

Kezdetben semmi sem utalt arra, hogy valamilyen különös dologban lesz részünk. D. úrral — németül társalogtunk — az argentin gépkocsik magas áráról folyt a szó (amely dollárban számítva az amerikai és európai árak háromszorosa, három és félszerese!), meg aztán magyar rokonáról, egy mérnökről beszélt, aki részt vett a Margit-híd tervezésében. Egyszóval: köznapi dolgokról. Élveztük az utat, a napot, s majd csak odaérünk.

Oda? Hova?

Tényleg: tulajdonképpen ki tudja, hova megyünk? D. urat kérdem.

— Egy estanciára, azaz egy birtokra.

— Önök ott laknak? Vagyis: ott nyaralnak?

— Nem, mi most Mar del Platában vagyunk.

D. úr nem folytatja a mondatot, pedig az volna a természetes, hogy elmondja: ide meg ide megyünk.

— S kié ez a birtok? — vagyok kénytelen tovább faggatni.

— Egy pénzcsoporté.

Precíz válasz, nem mondom, de hát személy szerint kihez megyünk? Egy pénzcsoporttal fogunk ebédelni?

D. úr megint elhallgatott.

No persze, ha az ember elfogad egy meghívást, nem vonhatja kérdőre a meghívót. Bizonyos kíváncsiság azonban csak megengedhető. Hadd tudjam, kinek lehetek hálás, nemde? Még egy kérdést megkockáztatok hát:

— S mégis, ha nem haragszik, ki fogad majd bennünket?

— Az az úr, aki a birtokon gazdálkodik, biztosan ott lesz. Kitűnően beszél németül.

Nocsak: egy németül beszélő úr! Egy németül kiválóan beszélő, a filmvilág iránt érdeklődő úrnak köszönhetjük a kedves meghívást.

Feltehetően egy német bevándorló.

De D. úr, noha beszédes és közlékeny ember, olyan kurtán válaszolt eddig is minden erre vonatkozó kérdésre, hogy már nem merek kérdezni.

Német bevándorló persze, sokféle van itt Argentínában is. Jöttek ide már száz évvel ezelőtt is németek — munkások, szegény emberek —, meg jöttek kalandorok, vállalkozók, mindenfélék.

És sok német náci menekült ide a háború után: Perón diktatúrája tárt karokkal fogadta őket... Meglehet, hogy a mi vendéglátónk is egy...

G. Kati, úgy látszik, kitalálta, hogyan kombinálgatok, és hirtelen megkérdezi: — S tessék mondani, ez a Mengele, ez nem valahol errefelé rejtőzik?

Nem mondom, ez kicsit erős volt, főként ha holmi gondolattársításnak fogom fel. D. úr azonban nevetve válaszol:

— Nem, kérem, Mengele Paraguayban lakik. A Stroessner úr, a paraguayi diktátor szárnyai alatt. Ott biztonságban tudhatja magát.

S már át is tértünk az új témára, Paraguayra, amelynek — D. úr szerint — szüksége van kemény kézre, mert ott ugyan senki sem dolgozna, ha nem parancsolnának nekik. Ő személy szerint nagyon nem szereti a diktátorokat, dehát Paraguayban olyan népség lakik, hogy egyszerűen nem lehet másképp...

Eszembe jutnak a XVII—XVIII. századi paraguayi jezsuita indiántelepek, amelyekről néhány évvel ezelőtt egy drámát láttam Bécsben: azokban a kollektívákban olyan munkát végeztek a bennszülöttek, hogy csodájára járt a világ, míg csak a spanyol gyarmattartók szét nem verték a kellemetlen konkurrenciát. Igaz, ma más időket élünk. Stroessner úr, mint halljuk, a spanyolok nyomdokain halad.

— Iszonyú alak, nem mondom — teszi hozzá D. úr —, csak azért tartják, mert antikommunista... Na igen, hát az — nem kétséges —, de azért...

El is hiszem, hogy kísérőnk csakugyan nem szimpatizál Stroessnerrel; csupán a realitások, ugyebár...

Közben elértük Miramart, ahol az ország belseje felé térve még vagy 30 kilométert szinte nyílegyenes betonúton haladunk. Jobbrabalra végtelen síkság, pampák, legelők, itt—ott egy megművelt óriás tábla. Túl vagyunk az aratáson — itt ugyanis ősz eleje van —, csak kukoricát meg napraforgót látni még lábon. Ha időnként nem tűnne fel egy-egy pálmaliget meg néhány szokatlan formájú trópusi fa, azt is hihetnők, hogy az Alföldön autókázunk. Csak a fák hosszabb törzsűek, még a gizgaz is hatalmasra megnő.

S hogy olyan lakatlan minden? Nagybirtokoknál ez nem ritka. S errefelé azok még nem néhaiak; amit látunk, csupa nagybirtok.

De már le is fordultunk egy magánútra, egy kis erdő mellett haladunk; a disznóólak felől terjengő szag félreérthetetlenül jelzi,

hogy a gazdasághoz közeledünk. Aztán kis, hűs ligeten haladunk át, és már meg is érkeztünk.

Hogy hová, azt nem tudom, de hogy melyik korba, az egyértelmű: a múlt század második felébe. Egy grófi birtokhoz illő parkban kászálódunk ki a kocsiból: a ragyogó zöld pázsiton terítettek, a nagy asztal körül kerti székek, a fehér abrosz vakít a napsütésben, káprázt ató fehérbe öltözött személyzet... Mintha éppen egy Jókai-film felvételére készülnének. Gyuri barátom, az *Új földesúr*at akár máris lehetne forgatni!

Pedig ez itt nem díszlet, ez igazi. S már itt is vannak vendéglátóink: a németül beszélő úr, egy feltűnően csinos, karcsú fiatal hölgy társaságában. Ha a vendéglátáshoz talán nem is, de a helyhez kétségtelenül stílszerű az öltözékük: a férfin — hatvan év körüli ember lehet — bő vászonbricsesz, rövid fekete csizma, rövid ujjú áttört nyári ing, fején kis szalmakalap, fekete szemüveget visel, a kezében ostort lóbál.

A nő is hasonló „földesúrék otthon"-stílusban van öltözve, — csakhogy rajta elegáns és finom az, ami a férfin hivalkodóan darabos és parasztos, vagy hogy pontosabb legyek: farmeresen földesúri. Szembetűnően egyenlőtlen párocska, nem mondom. No, de arra nincs most idő, hogy elrendezzük a dolgokat, kezet kell mosni, úgyis késtünk, az étel...

De kívánatos látvány ez a virággal díszített asztal meg a park, meg az egész környezet! Hadd örökítsem meg legalább a képét. S már kapom is le a Rolleiflexet, s csak úgy messziről, hogy minden benne legyen, kattintok egyet. Vendéglátónk háttal áll, igazítja a székeket, csak most vette észre, miben mesterkedem, amikor szembefordul velem. De már továbbforgattam a filmet, s újra lenyomtam a gombot.

Láthatóan nem tetszik neki ez a nagy aktivitás, oda is szól: — Minek ez? A hölgy is felém fordul, s valami hasonlót mond. (Ő is jól beszél németül, nyelvtanilag hibátlanul, bár erős spanyol akcentussal.)

Jöjjek inkább az asztalhoz — invitálnak. Közelebb is kerülök. Közben mindenki leült. De isten tudja, miért, rám jött a fényképezhetnék. Éppen vendéglátónk kelletlen tiltakozása provokált volna? Csak nem kényelmetlen neki, hogy fényképezik? Ha meg az, akkor annál érdemesebb. Egész közel állok most már. A keresőben csak az asztal és a körülötte ülők látszanak. Kattintok egyet,

aztán még egyet, meg még egyet. Értelmetlen játék, okát ma sem tudnám megadni. De utólagos hasznát nem tagadhatom.

Ugyanis most, hogy hazatértem, és előhívták a filmet, rendkívül tanulságos kis képsorozatnak bizonyultak ezek a felvételek. Az első kép akkor készült, amikor házigazdánk még nem vette észre, hogy fényképezek. A második azt a pillanatot örökíti meg, amikor, szembefordulva velem, észrevette, mit művelek. A harmadik, a negyedik és az ötödik felvételt meg már azután exponáltam, hogy a társaság helyet foglalt az asztalnál; egymás mellett a fiatal hölgy, D. úr és vendéglátónk. Mint ahogy a testtartásból látni, a három különböző pillanatban másképp és másképp helyezkedett el az előbbi kettő, csupán a harmadik, vendéglátónk maradt mereven mozdulatlanul az egész procedúra alatt. S mily különös: mindvégig az arca elé tartotta a kalapját!

Ejnye, hát ez mit jelentsen?

Ő maga is érezhette, hogy valami magyarázattal kellene szolgálnia. Ezzel is indul a beszélgetés. (Németül persze.)

— Legutóbb is lefényképeztek bennünket, La Pazban, egy kávéházban — meséli. — Az a fényképész is azt mondta, hogy emlékként, aztán mégis megjelentünk valami képeslapban. S tetejébe ezzel a felirattal: „*A legsikeresebb németek.*" Egy ekkora halom levelet kaptam! (Körülbelül 30 centiméter magas rakást mutat.) Mindenféle levelet. Azt mondja az egyik: gratulálunk, csak így tovább...! A másik meg: micsoda szemtelenség, felháborító...! Nem mondom, vannak szakmák, amelyek szeretik az efféle nyilvánosságot. Aki szappant, meg csokoládét, meg filmet ad el, annak kell is az ilyesmi. De minálunk nincs belőle haszon, legfeljebb kellemetlensége lehet az embernek.

— No ne tessék félni — mondom, és ezt így is gondolom, hisz mit tudom én, ki ez az ember, és kit érdekelne a fényképe. Majd odahaza a családomnak hencegek vele: milyen szép helyen ebédeltem.

Utóbb ez a történet a halomnyi levéllel még inkább felcsigázta az érdeklődésemet. Miért kap egy békés gazdálkodó annyi gratuláló és átkozódó levelet, ha elmegy La Pazba és jó áron eladja tenyészbikáit? Még ha történetesen német is. Él itt belőlük jó néhány százezer. Ha meg nagyon sok rejtegetnivalója van, miért hív meg találomra külföldi delegációkat? Érthetetlen.

Hát mégiscsak meg kell tudni: ki ez az ember?

EBÉD A KASTÉLYBAN

Rabul ejtett volna a divat? Krimit írok vajon, szándékos titkolódzással, hatáskeresően visszatartott részletekkel? A vádat nehéz lesz kivédeni. Pedig nem ez a szándékom. A valóságos körülmények voltak titokzatosak, és csak lassan oszlott köröttük a homály.

Az ebéd tipikusan argentin *asado:* mindenféle főtt és sült marhahúsok. Óriási darabok mérhetetlen mennyiségben. Aztán többféle, rejtélyes füvekből készült saláta és hamuban sült krumpli, sztaniolpapírba csomagolva. Vendéglátónk kitűnő beszélgető partnernek bizonyul, — meg kell adni. Szellemeskedő, egy kicsit hencegő, némi öniróniától sem tartózkodó, humora szarkasztikus, olykor cinikus. Kerek szentenciákban beszél, sohasem keresi a szavakat, minden poénja ül, s mint aki kitűnően ismeri az előadás művészetét, a poén előtt mindig kis szünetet tart — akárcsak egy konferanszié.

Bizonyára valami junkerféle lehetett, keletporosz nagybirtokos, aztán náci tiszt. Csiszolt stilusát tekintve akár a vezérkarnál is dolgozhatott. Vagy talán hadosztályparancsnok volt? Az acélsisak is egészen jól állna rajta.

Ez a kis csizmás nő pedig — tökéletes hosszú lábaival és cicás hangjával — ez is mintha beleillenék a képbe. Tiszti szerető, éppen az a típus! S mind a ketten hogy imádják ezeket a ronda nagy boxereket! Vagy négy is van belőlük, ott sündörögnek az asztal körül. Ez is olyan földbirtokos hóbort: egy egész állatkertet tartani.

Tehát: a birtok. Hát nem olyan nagy ez, kérem — mondja a gazda —, 5000 hektár az egész (vagyis csaknem 9000 katasztrális hold!). Errefelé ezt még nagybirtoknak sem nevezik; középbirtoknak sem nagy. Hogy mit termelnek? Hát ha a kormány így folytatja, akkor maholnap már semmit sem. Ebben az évben még 1000 hektár volt a búza. De jövőre megelégszik majd 250-nel. Csak vetőmagot termelnek majd, hogy a régi vevőket kielégíthessék. Piacra nem érdemes már búzát termelni. — Azt hiszik ezek, attól jobb lesz, ha tönkreteszik a mezőgazdaságot! Jönnek a régi szólamokkal — hogy a földbirtokos csupa ősreakciós! —, még ma is ezt a nótát fújják. No de sebaj, megvagyunk mi így is, igaz, barátocskám? — S egy nagy falat csontos húst dob oda az egyik dögnek.

Marhákat tenyésztenek. Ha jól emlékszem, vagy 3000 szarvasmarháról beszélt. Istálló meg ilyesmi itt persze nincs.

— Nem úgy, mint maguknál — teszi hozzá az úr. — Ott télen megfagyna az állat.

Talán mifelénk is vitte már az útja? Akárcsak a fél náci hadseregé, amely valamikor itt jött keresztül?

— Járt már Magyarországon? — kérdem, csak úgy könnyedén.

— Ó igen, még a húszas években. Ausztriában jártam egyetemre, onnan voltunk egyszer lent, nyáron, a Balatonnál és Budapesten.

Ausztriában járt egyetemre?

Ha ez igaz, akkor valami baj van az én sablonjaimmal. Junker földbirtokos, és osztrák egyetemre járt volna? De hiszen honnan tudom egyáltalán, hogy német? Hátha osztrák vagy svájci. Németül sokfelé beszélnek. A külseje? Az arca? Súlyos, masszív áll, erősen kiugró orr a túl széles száj fölött. Nem, ez az egy biztos: van valami kegyetlen a vonásaiban. De ezért már német kell hogy legyen? A külső jegyek túlbecsülésével amúgy is nagyon meg lehet járni.

Ha már Magyarországnál tartunk, maradjunk a témánál. Az is érdekes, hogy egy ilyen úr hogyan vélekedik rólunk.

— S mit tudnak kezdeni azokban a kolhozokban? — kérdi érezhető gunyorossággal, mint aki azt mondja: most beszélj, te okos!

— Hát egyet s mást azért már kezdtek — igyekszem játékos ingerkedésnek venni azt, amit annál gonoszabbnak szánt.

— S ki vezet egy ilyen „izében?" — hangzik a következő kérdés.

Ezt is illedelmesen elmondom. S még hozzáteszem: ha az elnök nem felel meg, akkor a közgyűlés leválthatja.

Partnerem ebben valami fondorlatot sejt.

— Áh, ne mondja. Itt, aki nem válik be, az felfordul, maguknál meg főbe lövik, nemde? Egyre megy...

— No, szépen volnánk, ha főbe lőnénk mindenkit, aki rosszul dolgozik — nevetek. — Nem olyan a mi rezsimünk, mint ahogy önök itt gondolják. Az emberek nyíltan beszélnek, bírálnak, mindenféle módon beleszólnak a dolgokba.

Vendéglátónk arcára hitetlenkedő mosoly ül.

— No persze — magyarázkodom —, korlátai is vannak a szabadságnak, nem tagadom. Például ilyen — s körbemutatok a birtokra —, ilyen nincs. Az efféle magánvállalkozásra nincs mód; ha szabadságon ezt érti, ennek nálunk csakugyan vége van.

— Hát akkor meg mit ér az egész? — replikázik az úr. — A többi szabadság csak fecsegés. Ez az egyetlen, amiben az embernek

kedve telik. Egyébként parancsol még egy darabka döglött tehenet? — kínálja oda a tálat a főtt marhahússal.

Nem, nem kívánok. Nemcsak a gusztustalan kifejezés miatt, hanem mert nagyon megragadott ez a mondat: — Ez az egyetlen, amiben az embernek kedve telik...

Tömörebben és találóbban ki sem lehetne fejezni, hogy mit is értenek a tőkés világban szabadságon. Ilyen nyersen nem is szokták ezt ma már kimondani. De vendéglátónk fütyül a mai taktikára, belőle még a régi vágású úri gőg árad. Érezni azon is, ahogy a parasztokról, a munkásokról beszél.

Hogy a szerelő nincs idehaza, hisz vasárnap van, azt úgy közölte D. úr érdeklődésére válaszolva, mint valami pimasz sértést, valami felháborító jogtalanságot, amit manapság az ember, sajnos, kénytelen eltűrni. S ahányszor csak a gazdaság dolgozóira terelődik a szó (összesen harmincöt emberrel dolgozik!) mindig hasonló hangnemet használ. Boldognak kell lennie, ha ezek — mármint az uradalmi cselédek — a legszükségesebbet elvégzik. — Az állatokat viszont imádja.

— S ez mind az öné? — puhatolózom tovább.

— Hát egy részvénytársaság nevén van. De az enyém. Megjegyzem, a pénzt, azt nem itt keressük. Azt ne gondolja.

No tessék! Pedig már újra meg voltam győződve róla, hogy mégiscsak vérbeli földbirtokos ez. S most kiderül, hogy a pénzt másutt keresi. Ez a sok ezer holdas birtok csak a passziója. S akkor mivel keresi a pénzt?

— Mindenféle kereskedelemmel — válaszolja. Voltaképpen nem itt él, hanem Buenos Airesben.

Az életszínvonal, a keresetek iránt érdeklődöm. Őnála egy béres havonta vagy 14 000 pezót kap, és egészségügyi ellátást. Gyors számvetéssel, a dollár fekete árfolyamát véve, az körülbelül 60 dollár. De ehhez ismerni kell a dollár itteni értékét. Nem túlzás, ha azt mondom, a jelenlegi inflációban a felét sem éri annak, amit Európában. Az iparcikkek különösen drágák.

— Mivel magyarázza — érdeklődöm —, hogy Argentínában, amely természeti kincsekben rendkívül gazdag és szinte lakatlan ország, ma is elég nagy pauperréteg él, olyan nincstelenek, akiknek semmilyen egzisztenciájuk nincs; például a Buenos Airest környező nyomortelepeken.

— Mi az oka? Hát az, hogy nem szeretünk dolgozni. Hogy szívesebben lógunk, mint dolgozunk. Igaz, kedvesem? — fordul

oda az ifjú hölgyhöz. — Nem is mennénk mi innen el, ebből az országból, igaz-e, semmi pénzért...

Nehéz elviselni ezt a „humort". A hölgyike semmittevése és a nyomorgóké — mint azonos jelenség, mint holmi paradicsombéli lődörgés!

Egyébként, mi az, hogy házigazdánknak nincs neve? Nem is igaz. Most hallok egy nevet. Azt hiszem D. úr neje ejtette ki: Don Federigo. Magyarul Frigyes úr. Igaz, ez csak keresztnév, de mégis valami név. Sőt, a spanyol változat elhangzása után a német formája is elhangzik: D. úr egy ízben kedves Fritznek (vagy Fritz úrnak?) szólítja. Persze minden második németet Fritznek hívnak.

Csakhogy az uzsonnánál, a földszintes kúria teraszán összedől eddigi feltételezéseim egész kártyavára. D. úr elhozta világkörüli útján készített színes felvételeit, s az ekörül kibontakozó beszélgetésből kiderül, hogy Fritz urunk a legutóbbi években is rengeteget utazott. Európában s a Közel-Keleten is járt. A többi között Izraelben!

De hiszen az izraeli titkos-szolgálat innen, Argentínából rabolta el Eichmannt! Lehetetlenség tehát, hogy Fritz úr...

Egy bukott detektív áll önök előtt, nyájas olvasóim, visszatérek a filmkritikához. Hol van itt még reménysugár?

De azért konokságomban még egy kísérletet tettem. Miután a körülöttünk vadul ugrándozó kutyák gyűrűjében elbúcsúztunk, és visszaültünk a kocsiba, valóságos keresztkérdések alá fogtam D. urat. Hogy mondja el, kinél is voltunk, hogy hívják ezt az urat. — Hallotta — hangzott az említett válasz —, Don Federigónak. S hogy mikor jött Dél-Amerikába? Úgy húsz éve talán. Vagyis a háború után? Ehem. S hogy a katonaságnál volt-e? Hát... nagyon lassan jött a válasz... Hát igen. — Hm — nyögtem —, és azt gondoltam: most persze elhallgatsz megint! De D. úr, legnagyobb meglepetésemre, egy kicsit elgondolkozva folytatta a mondatot. Pontosabban: korrigálta előbbi kijelentését. Mint aki úgy érzi, hogy most már túl vagyunk a dolgon, most már valamivel többet elmondhat. Ezt mondta szó szerint: — Katonaság? Inkább gazdasági ember volt.

Többet nem kérdeztem. D. úrral majd úgyis találkozunk Mar del Platában, megígérte, hogy a héten még megkeres bennünket. Igaz, ebből a találkozóból nem lett semmi. Fritz úrral és a csinos hölgyikével viszont még egyszer összehozott a véletlen.

Don F. ni meg nattal all nekem

Most vette és [illegible] hogy fényképezek

Az arca elé emeli kalapját . . .

. . . és ott is tartja . . . ameddig fényképezek. De miért?

BESZÉLGESSÜNK CSAK!

Igen, egy kicsit el kellett tűnődnöm. Gondolom, Poirot mester, az Agathe Christie-regények mesterdetektívje is ezt tette volna, meg Leclerc felügyelő is. Némi eligazítást jelentett D. úr telefonja, aki egyik este a portáról felszólt. Sajnos nem tudtunk lemenni, az esti előadásra kellett átöltözni, de sebaj, talán Buenos Airesben. Hanem — ragadtam meg az alkalmat —, mi újság van az estancián, mit csinálnak kedves vendéglátóink? — Ó, azoknál nagy rumli van most, egy nagy csoport nyugatnémet üzletember érkezett hozzájuk.

Hogy is mondta D. úr? „*Inkább gazdasági!*" Tehát a háborús tőke, a hitleri hadigépezet gazdasági, pénzügyi, ipari emberei irányában kell keresgélni. De ha Federigo úr csak tőkés, mit névtelenkedik ezen az estancián, s mit tartja a kalapot az arca elé? Krupp már régen szabadlábon van, s nevében Beitz úr óriási üzleteket csinál. Anita Thyssen, a mérhetetlen Thyssen-vagyon tulajdonosa fent él Buenos Airesben, minden titokzatosság nélkül. Különös indulatok viharozhatnak e figura körül!

De a kör, amelyben elhelyezhető, mégiscsak szűkül. Talán az is jellemző lenne rá, hogy ennyi évvel fiatalabb szeretőt tart? A szép nőkről, a szerelemről — ezt még elfelejtettem megjegyezni —, egyébként szívesen beszélt. Ebéd közben egy filmvígjátékról rajongott, amelyben egy garniszállót váratlanul karantén alá helyeznek; hogy ott mik történtek és mik derültek ki! No, de hagyjuk ezt: hatvan év körüli úr, akit még foglalkoztat ez a téma, akad mindenütt milliónyi.

Talán Buenos Airesben többet tudok meg. Vasárnap estére foglaltattam repülőjegyet a helyi repülőgéptársaság járatára. Délben elmegy a fesztiválosok nagy tömege, az esti gép bizonyára üres. Hát nem éppen üres, mert mire kiérek a repülőtérre, már gyülekeznek az utasok: arra nem gondoltam, hogy víkendforgalom is van a főváros és az ország legnagyobb fürdőhelye között. Négyszáz kilométert repülni? Az itt még annyi sincs, mint nálunk motorral lerándulni Agárdra.

A világ minden repülőtársaságának rossz szokása szerint persze egy órát ácsoroghatunk. De úgy látszik, ez egyszer nem fogom bánni, hogy várakoztatnak. A pultnál ugyanis, ahol a csomagokat mérik, felfedeztem régi ismerősömet, Don Federigót, alias Fritz urat és ifjú hölgyét!

A párocska egész másképp fest most, mint odakint a birtokon, földszagú kosztümjeikben. A nő lélegzetelállítóan csinos. Laméval áttört délutáni ruha van rajta, amely hódító vonalait, ha ízlésesen is, de hatásosan kidomborítja. A férfi elegáns, sportszerű öltönyében fiatalabbnak tetszik. Meglepve üdvözölnek. Ó, hát micsoda véletlen, hogy én is... De milyen! — gondolom magamban. Pedig — hadd valljam be ezt is előre — újabb beszélgetésünk alatt sem tudtam meg, ki ez az ember. Csak arról tudtam meg egyetmást, hogy kiféle. S miután elbúcsúztunk, még a múltjánál is jobban érdekelt a jelene.

Újabb beszélgetésünkből ugyanis olyan dolgok derültek ki, hogy akármi legyek, ha nem a kontinens valamelyik hatalmasságával hozott össze a riporterek szerencseangyala.

Most is szkeptikus hányavetiséggel beszélt. Mondjuk, amikor arról esett szó, hogy egy barátja legutóbb egymillió hektár (!) őserdőt vásárolt Brazília belsejében, s amikor az arcomra láthatóan kiült a meglepetés, megnyugtatásul hozzátette, hogy ez itt nem olyan sok; aztán a hektár ára sem magas, 2 és 4 dollár között van. Ami a vállalkozást költségessé teszi, az az, hogy a terület hasznosításához hozzá sem kezdhetett, amíg 100 kilométer utat nem építtetett.

— Persze, persze — bólogattam helyeselve. Egymillió, ha átlagosan 3 dollár a hektár ára, az mindössze 3 millió dollár. Meg az a kis utacska: 4—5 millióból csak kijön. Nem olyan sok az, nem bizony. S majd csak behozza a kiadásokat, igaz-e?

Fritz úr szerint igen. Brazíliában nagy lehetőségek vannak. Harminc—negyven év alatt ez az ország világhatalommá válik, ez bizonyosnak látszik.

— No de hogyan? — hitetlenkedtem. — Az ország belseje szinte érintetlen — így mondták nekem. Ki fog ide behatolni?

A válasz egyszerű:

— A vegyipar. Ami az Államokban (vagyis az USA-ban) a Vadnyugat feltárása idején a vasút volt, az ma Brazíliában a vegyipar. S azért ne higgye, hogy még semmi sem történt. Jól emlékszem, amikor Manaosnál, az Amazonastól északra elkezdtünk dolgozni, akkor nem volt ott még semmi. Aztán az amerikaiak építettek egy stratégiai repülőteret. Két év múlva meg már óránként (!) szálltak le a magánrepülők...

Tehát Manaosnál... És már valamilyen más üzeméről beszél a Mato Grosso fennsíkján, aztán még egy várost említ — a nevét

nem tudtam megjegyezni — az Amazonastól délre, ahol egy másik uradalma fekszik.

— S hogy lehet ipart telepíteni, csak úgy, a rengetegbe? Hogyan szerez, mondjuk, szakmunkásokat — az őserdőben?

— Háhá... azok a német szakemberek is, akiket áthozatott, mindig ezt kérdezték. S tamáskodtak, pedig megmondta nekik: ne aggályoskodjanak.

— Ez tanulékony fajta, kérem, dolgos és intelligens. Fél év alatt ki lehet képezni egy hegesztőt. No, hát nem egy mindentudó mesterembert, de egy olyan munkást, aki a folyamatos gyártásban jól megállja a helyét.

Itt egy üzem, ott egy birtok, még egy üzem; a barátja egymillió hektárt vásárolt... S hogy kiismeri magát mindenben, akármit kérdez tőle az ember! S akármiről beszél, mindig kiderül, hogy a dolgok régebbi állapotát is kitűnően ismeri. Itt is volt, ott is, amott is...

Nem, ez nem valami háborús múmia, hanem egyik hallatlanul aktív kortársunk, aki legalább annyi vizet zavar ma, mint zavarhatott a múltban. S ha úgy találomra sorolja a brazíliai vállalkozásait, mije lehet neki itt, Argentínában, ahol él? S miket gyárt vajon ott, folyamatosan, az őserdőben? Mit hegeszt?

A kíváncsiság már úgy fúrja az oldalamat, hogy az is átvillan a fejemen, egyenesen megkérdezem tőle: mondja kérem, kicsoda ön? De a rákérdezés csak a visszájára sülhet el; becsukódik. Inkább beszélgessünk csak így könnyedén.

Azt mondták nekem, Argentína Latin-Amerikában olyan, mint Németország Európában, Chile meg Ausztriához hasonlít, ott kedélyesebb a légkör.

— Volt, kedvesem, volt — hangzik a prompt válasz. — Azok az idők elmúltak. Nem mintha bármit mondani akarnék Frei úr, az új elnök ellen. Ismerem jól, és mondhatom, jó szándékú ember, igazán. Csak tudja, egy kicsit sokat ígért. Most aztán iskolába dughatta a tisztelt képviselőit, hogy megtanulják, mi egy képviselő dolga. Herdálni a pénzt könnyű. De ettől nem lesz több semmi sem. Termelni kell, nem osztogatni! (Egy hét múlva, Chilében, az El Salvador-i sortüzet követő napokban, szemtől szembe a nyomortelepekkel, magam is láthattam, mit nevez Federigo barátunk *„könnyelműségnek"*! Még belegondolni is iszonyú!)

No, de hagyjuk a polémiát. Inkább őt hallgassuk. Perónról is úgy beszél, mint akivel személyesen tárgyalta meg a dolgokat.

Nem mintha a volt diktátort idealizálná; a rajongás nem stílusa. „De azért akkor, különösen Perón első éveiben, amikor még kézben voltak a dolgok, más volt itt a helyzet, minden más volt." Ezek! — legyint a mai *„vircsaftra"*. Nem, nem tévedek: a hang, ahogy a mostani argentin vezetőkről nyilatkozik, egy sértődött ember hangja. De ki ő, hogy kormányfőket vállon veregessen, meg kormányoktól megsértődjön?

Fájdalom, be kell fejeznünk a diskurzust. A gép leszáll, megérkeztünk az Aeroparque-ra, Buenos Aires belföldi repülőterére. Még a csomagkiadónál váltunk egypár szót. A hölgy, már nem tudom milyen apropóból, Oroszországról érdeklődik. Nem sokat beszélt eddigi találkozásainkon; lehet, hogy egy kissé homályos családi státusa zavarta. (D.-ék ugyan elmondták nekünk, hogy Federigo úr, akinek nemrég meghalt a felesége, a közeljövőben elveszi; de ő aligha tudja, hogy bennünket erről diszkréten informáltak.) Annál meglepőbb, hogy egyszerre milyen indulatosan beszél. Valami rokonairól van szó, akik a Szovjetunióban élnek, és egy fiúról, aki tüdőbajos, de *„azok ott"* nem gyógyítják! — Nem gyógyítják? Ne tessék már ilyent mondani! Van még sok nehézsége a Szovjetuniónak, de az egészségügyi ellátás kiváló. Adja meg, legyen szíves, a nevet és a címet, én érdeklődni fogok.

No nem azért mondta, vonul vissza hirtelen.

A férfinak pedig egyszerre sürgős lett a búcsúzkodás. Még meg sincs az összes cókmókjuk, ő már nyújtja a kezét: — Tehát a viszontlátásra! S minden jót!

Értem ezt a sietséget. Hadd váljanak el az útjaink, mielőtt még taxiba szállnak, mielőtt meghallhatnám, amint bemondja a sofőrnek a lakcímet. Mert egy cím majdnem annyi, mint egy név.

Név pedig nincs. Nincs, és ne is legyen.

Pedig lett. Lett neve is, címe is, fényképe is. Egy kalap kevésnek bizonyult, hogy eltakarja Don Federigo arcát.

Mert Don Federigo félelmetes figura, az volt a múltban, az, gondolom ma is. Még most, hetekkel később is megrázkódom, ha eszembe jut, kivel fogtam kezet.

LECSÚSZIK A KALAP

Hogy miképp derült az első fény rejtélyes vendéglátónk személyére, maradjon az én titkom. Még Buenos Airesben közölték velem a nevét; a figura, a hely és a körülmények, az említett ismérvek leírása alapján ismerte fel valaki, aki, régebben, személyesen is érintkezett vele. De ez már az elutazásom előtti napra esett: arra nem jutott időm, hogy a helyszínen ellenőrizzem az adatokat, és utánanézzek a részleteknek. Csak idehaza nyílt erre alkalom. Aminek, hadd tegyem hozzá, nemcsak hátrányai voltak. Erről az úrról Európában (mégpedig a mifelénk eső tájakon) sok mindent talán jobban tudnak, mint Argentínában. Legalábbis, ami a múltját illeti. S a jelenéről is akadt egy s más adat, hála a magyar könyvtárak, sajtóarchívumok, levéltárak és szakemberek segítségének.

Egyébként — hadd bocsássam előre ezt is — személyazonosságára, a Buenos Aires-i útbaigazítás nélkül is rá lehetett volna jönni. Igaz, egy lyukkártyarendszerű nagy nyilvántartó gép kellett volna, amely a tőkés világ legutóbbi 30—40 évének politikai és gazdasági személyiségeit regisztrálja, ahogy az Interpolnál nyilvántartják a bűnözőket. Csak be kellett volna „táplálni" az adatokat, s meggyőződésem: pillanatok alatt kidobta volna delikvensünk nevét. Lényegében — persze gép nélkül, és azért kicsit lassabban —, utólag így azonosítottuk Federigo urat.

Az első s gondolom, legárulkodóbb mozzanat volt ismerősünk kétes viszonya a nyilvánossághoz, a kalap az arca előtt, s a különös névhasználat. D. úr így mondta: „*Katonai? Inkább gazdasági...*" De vajon ki az, aki ezen a mezsgyén helyezkedik el, sem ide, sem oda nem egészen sorolható? Leginkább hadiiparosokra kellett gondolni, a fegyvergyártókra, akik közül egyeseket háborús bűnösként el is ítéltek —, mások megúszták némi emigrációval. De ha ma, huszonegy évvel a háború után, Federigo urunk még mindig félig „*rangrejtve*" él, akkor ennek nyilván van még valami plusz, valami sajátos oka, amely erre készteti.

Igaz, a fegyvergyáros-szakmában sem szeretik a nyilvánosságot. De Federigo úr magasba ívelő pályáját nem a hagyományos, ezer sánccal védett fegyvermonopóliumok berkeiben, hanem amolyan self made man-ként, egyedi vállalkozóként és fegyvercsempészként kezdte. A nyilvánossággal pedig mindjárt az első tranzakciója kapcsán megjárta. Néminemű sajtóbotrány és kisebb-nagyobb

diplomáciai affér keletkezett belőle, ha az ő neve akkor még nem is nyomult az előtérbe. Szerepe csak 1945 után vált ismertebbé. Színhelye az esetnek pedig Magyarország volt.

Igaz, ennek ma már majdnem negyven éve, de aligha hinném, hogy azóta elfelejtette volna. Nem sokkal előtte vette át apjától a Bécshez közel fekvő Hirtenbergi Töltény- és Fémárugyár igazgatását. A vállalat 56 000 részvényének túlnyomó többsége — a Kreditanstalt és az Angol—Osztrák Bank tulajdonából — az ő kezébe került. Federigo úr ugyanis nem német, hanem osztrák származású, éspedig egy gazdag tőkés család sarja. A Who's who in Austria című kézikönyv 1964-es kiadása szerint 1900. február 9-én Bécsben látta meg a napvilágot. Apját dr. Alexander Mandlnak hívták, őt — teljes nevén — Fritz Alexander Maria Mandlnak. (Néhol Mandelnak is írják, e-vel.) Kremsben járt felsőiskolába. Fritz Mandl neve annak kapcsán került először a nyilvánosság elé, hogy 1927 utolsó napjaiban kiderült: egy öt vagonból álló leplombált szerelvény, amely a szentgotthárdi pályaudvarra befutott, nem gépeket tartalmaz, amelyeket Lengyelországba szántak (ahogy a fuvarlevél feltüntette), hanem puskákat és gépfegyvereket Magyarországnak. Osztrák vámtisztek fedték ezt fel, és nemzetközi ügy lett belőle; a kisantant szorgalmazására a vizsgálatban a Népszövetség is részt vett.

Bár az érdekelt kormányok, mindenekelőtt Horthy-Magyarországé, Bethlen Istvánnal az élen, mindent megtettek, hogy eltussolják a dolgot, a vállalkozás lényege mégis kiderült: ez volt az első kísérlet arra, hogy a fasiszta Olaszország, Mussolini kezdeményezésére és az antant háta mögött, felfegyverezze a vele rokon horthysta rendszert, amelyre, mint katonai szövetségesre is szívesen számított volna. A lebonyolítás legfőbb szervezője pedig a mi tisztelt házigazdánk, Mandl úr volt.

A magyar kormány, miután nem sikerült a vagonokat Olaszországba visszacsempésznie, volt olyan körültekintő, hogy a vizsgáló bizottság megérkezése előtt átvitesse a vagonokat egy Lugosmajor nevű tanyára, úgyhogy a Népszövetségi Tanács megbízottai csak értéktelen alkatrészeket találtak.

A *Journal de Genève* 1928. június 5-i száma szerint a hivatalos jelentés megállapította, hogy a megtalált holminak katonai szempontból csekély értéke volt, mert hiányzott több olyan alkatrész, amely nélkülözhetetlen kelléke a géppuskának. Kénytelenek voltak ugyan kimondani, hogy titkos hadianyagszállításra történt

kísérlet, de siettek hozzátenni: a küldeménynek nem volt nagy katonai értéke. A magyar kormány — zárult a lakonikus jelentés — nem tartotta fontosnak kideríteni a hadianyag végleges rendeltetését, s megelégedett megsemmisítésével.*

Ezzel az epizóddal kezdődött tehát Fritz Mandl ügyködése a fegyverbrancsban. Lehet, hogy már innen indul ki iszonya a nyilvánosságtól is. Pedig volt érzéke az üzlethez. A *The American Mercury* című burzsoá amerikai folyóirat 1945 januári számában így méltatja Mandl karrierjének kezdeteit:

„Már 1927-ben az osztrák fasisztákhoz csatlakozott, és később felfegyverezte Starhemberg Heimwehrjét, mégpedig úgy, hogy Mussolininak lőszert szállított, mindenféle machinációkkal Olaszországban fegyvereket vásárolt, és ezeket aztán visszacsempészte Ausztriába."

Mandl barátsága és politikai szövetsége Starhemberg herceggel, az osztrák fasiszta vezérrel már akkoriban közismertté vált; 1930-ban, 31-ben hírhedtek voltak közös ivászataik a Cobenzlen. Starhemberg révén került Mandl újabb és szorosabb kapcsolatba a magyar reakciósokkal. Az osztrák herceg, miután Hitler 1930 tavaszán felbiztatta, hogy keresse a kapcsolatokat Mussolinival, s használja ki — félretéve a dél-tiroli kérdést — azok előnyeit, majd miután egy titkos találkozón Bethlen Istvántól is hasonló biztatást kapott, 1930 nyarán felkereste a Ducét, aki valóban minden támogatást megígért az osztrák szélsőjobboldal kalandorvezérének. Ez az ígéret részben akkor realizálódott, amikor Starhemberg 1930 szeptemberében Gömbössel, az akkori hadügyminiszterrel egy bakonyi vadászkastélyban összejött.

Gömbös „Magyarország titkos felfegyverzésén munkálkodva — írja Starhemberg 1942-ben megjelent memoárjaiban — egy rendkívül találékony toborzási rendszert dolgozott ki... De ő is az elé a nehézség elé került, hogyan szerezzen fegyvereket." „Ha megkapnám a puskákat, az ország egész ifjúsága körém tömörülne" — ábrándozott Starhemberg Gömbösnek, aki erre így válaszolt: „Az olaszoknál kell hogy legyen még 100 000 osztrák puska és jelentős mennyiségű gépfegyver a hadizsákmányból... A nehézség abban van, hogy lehet ezt a vackot áthozni Ausztriába vagy Magyarországra, hisz a mi országunkban a kisantant ügy-

* Nemes Dezső: A **Bethlen-kormány** külpolitikája 1927—31-ben, Budapest, 1964. 88—97. **oldal.**

nökei mindenbe beledugják az orrukat, önöknél meg a szocialista vasutasok szaglásznak ki. El lehet képzelni, csuda botrány lenne ebből." (Gömbös még nyilván emlékezett a szentgotthárdi esetre!) Végül abban egyeztek meg, hogy Gömbös 40—50 000 puskát (s megfelelő számú gépfegyvert) átenged Starhembergnek, ha az osztrák megszervezi a szállítást Olaszországból Magyarországra.* Tárgyalásaikon egyébként, noha Starhemberg nem említi, részt vett a német Reichswehr szárazföldi erőinek volt parancsnoka, a Hitlerhez fűződő kapcsolatairól hírhedt Von Seeckt vezérezredes is.

A témáról azután megbeszélések folytak Dollfuss osztrák kancellár és Gömbös között Pesten, és Gömbös meg Mussolini között Rómában. Mandl nyilván kezdettől fogva részt vett a dologban. 1949-ben, amikor Bécsben híre járt annak, hogy Mandl újra Ausztriába készül, az *Abend* című délutáni lap a következőket írta:

„Mandl a fasiszta uralom kezdete óta a legszorosabb összeköttetésben állott Mussolinival. Titkos megállapodást kötött az olasz fasiszta kormánnyal, és 30 százalékkal drágábban számította fel a hadianyagot, a felárért Olaszországban fegyvert vásárolt, melyet visszacsempészett Ausztriába. Ugyanilyen jó kapcsolatok fűzték Horthy-Magyarországhoz. Gömbös Gyula gyakori vendég volt Fritz Mandl hirtenbergi kastélyában."

Mint az ügy közvetlen szervezője, Mandl 1932 tavaszán és októberében Budapestre kísérte Starhemberget: a csempészés részleteit személyesen tárgyalta meg Gömbössel (akiből szeptemberben már miniszterelnök lett.)

Vagyis nemcsak kiránduló egyetemistaként szerencséltette Mandl a mi hazánkat. S valamivel többet is tudott róla, mint azt, hogy télen bajos az állatokat kint tartani!

Nem mondom: Magyarországgal ez alkalommal sem volt szerencséje. A 40 vagonból álló szállítmányra, amelyet egy veronai üzletember, bizonyos Giuseppe Cortese nevében adtak fel a hirtenbergi gyár címére (mint ócskavasat, egyébként), ez alkalommal osztrák vasutasok lettek figyelmesek: a kocsik mintegy 50 000 puskát és 200 gépfegyvert tartalmaztak. Rendeltetési helyük pedig Magyarország lett volna. (Gömbös tehát joggal aggályoskodott az osztrák vasutasok miatt már 1930-ban!)

* Ernst Rüdiger Prince Starhemberg: Between Hitler and Mussolini. London—New York, 1942,. 31—33. oldal.

Az osztrák államvasutak vezérigazgatója, Seefehlner megpróbálta *„helyrehozni"* a dolgot, úgy hogy egy König nevű szociáldemokrata képviselő útján (mint ahogy Julius Deutsch később a parlamentben leleplezte) 150 000 schillinget ajánlott fel a vasutasszakszervezetnek Mandl pénzéből, Starhemberg megbízásából, ha a vasutasok biztosítják, hogy a vagonokat Sopronnál (amúgy *„tévedésből"*) áttoljják magyar területre, majd ott kirakják, és — újra leplombálva —, szépen visszatolatják Olaszországba. A szocialista vezetőség megpróbált ennél nagyobb engedményeket kicsikarni Dollfusséktól. Csak miután ez nem sikerült, robbantották ki a parlamentben a botrányt. (Két hónappal később már nem működött parlament Ausztriában!)

Az osztrák kormány ötölt-hatolt; kijelentette, hogy ezeket a fegyvereket az olaszok javításra küldték Hirtenbergbe. No de hogyan javítanak egy tölténygyárban — géppuskákat? Erre azt hazudták, hogy Steyrbe akarták vinni a küldeményt. De akkor miért Hirtenbergbe irányították, amely egészen másfelé van? Végülis Mussoliniék kénytelenek voltak bejelenteni: visszavitetik a szállítmányt. Csakhogy sohasem vitték vissza: Mandl úr és hercege gondoskodtak róla, hogy a puskák és a gépfegyverek Hirtenbergből szép csendesen eljussanak a Heimwehr-alakulatokhoz. Velük hajtották végre 1934 februárjában a Heimwehr-puccsot, velük ontották ki a bécsi munkások vérét, velük lőtték össze a bécsi munkásházakat. A Heimwehr-terror, amely előkészítette az Anschlusst, Mandl úr fegyvereiből tüzelt.

Hogy is énekeltük negyvenötben-negyvenhatban, a mozgalmi dalok idején, a bécsi munkások 1934-es indulójában? *„Vezess az éjek éjén át..."* Ennek az éjnek egyik árnyékával tereferéltünk tehát Miramar mellett, a zöld füvön terített asztal mellett.

De cifrább dolgok is derültek ki a mi békés gazdálkodónkról, a lelkes állatbarátról. Most kerítették elő a budapesti Országos Levéltárban báró Bakach-Bessenyey Györgynek, a bécsi magyar követség tanácsosának 1932. május 7-i sajátkezű levelét, melyben a következőket írja báró Apor Gábornak, a Külügyminisztérium politikai osztályvezetőjének:

„...közölni szeretném Veled, hogy Semsey Mandl vezérigazgatótól, aki Starhemberg egyik legjobb barátja és a Heimwehr-mozgalom egyik fő finanszírozója, azt az értesülést kapta, hogy Starhemberg Berlinben, Hitlerrel való személyes tárgyalások után olyan megegyezést tudott biztosítani, mely nemcsak a Heim-

wehreknek és a nemzetiszocialistáknak egyszerű együttműködését tartalmazza, hanem megállapodásokat egy, az ősz folyamán közösen végrehajtandó puccs tekintetében is... Mandl is részt vett a berlini úton..."

Tehát Mandl Hitlerékkel is tárgyalt. S miről lehetett szó közöttük? Bizonyosan az osztrák és a német náci rohamosztagosok felfegyverzéséről. De feltehetően az együttműködés további lehetőségeiről is, hisz Hitlerék akkor már teljes gőzzel készültek a hatalomátvételre. Az üzlet gyümölcsei kezdtek beérni.

1934-től, az osztrák demokrácia leverésével meggyorsult a fasizmus térhódítása és megkezdődtek első háborúi is. A magyar és osztrák fegyverszállítások csak előjátékok voltak, azután jött Mussolini abesszin háborúja, majd a Franco által kezdett spanyol polgárháború. „*Mandl vagyonát* — állapítja meg még 1945-ben az *American Mercury — a spanyolországi polgárháborúban és az abesszin háború idején Olaszországban szerezte.*" S hogy milyen komoly „*érdemeket*" szerzett például az utóbbiban, 700 000 etióp életének kioltásában, azt tanúsítja, hogy Mussolini a háború végén Mandlt érdemrenddel is kitüntette.

Szállíttatott ő egyébként később már mindenfelé: dél-amerikai puccsistáknak, horvát usztasáknak és kínai, úgynevezett „*önálló*" tábornokoknak — akinek csak lehetett. Pedig az áruja nem volt olcsó. Mandl kívül maradt a nemzetközi fegyvergyári kartellen, mert azokra specializálta magát, akiknek a nagy nyugati fegyvergyártó cégek valamilyen okból nem szállítottak. S ezért külön sarcot szedett. Közben felfejlesztette a saját konszernjét. Hirtenberg mellett hamarosan hozzátartozott egy hollandiai muníciógyár (Dordrechtben), ő ellenőrizte a solothurni fegyvergyárat Svájcban, a Soleure-t, az ő kezébe került (Ausztriában) a lichtenwörthi muníciógyár és két lengyel hadfelszerelési üzem.

Az üzlet virágzott, a halál konjunktúrája meredeken felfelé ívelt. Mandl pedig példátlanul ügyes harácsoló és merész, minden lelkiismeretet nélkülöző vállalkozó volt. Mindenkit lepénzelt, akire szüksége volt; a költekező életmódjáról, nőügyeiről és dáridóiról hírhedt Starhemberg herceget ő tartotta ki. S Gömbös, Mussolini, Starhemberg, Hitler, Franco, akiket ő szolgált ki gyilkos portékáival, nemcsak üzletfelei és tárgyaló partnerei voltak.

Valami fasiszta hadosztályparancsnoknak vagy vezérkari tisztnek gondoltam eleinte Mandlt, és már ettől is izgalomba kerültem. Pedig mi volt hozzá képest egy magas rangú katonatiszt?

Kis beosztott, közönséges tisztviselő. Azok csak keresztülvitték, amit ő és társai kiterveltek. Hogy is kínálta a húst: „*Nem parancsol még egy kis döglött tehenet?*" Meg, hogy is mondta, amikor a magánvállalkozásáról volt szó: „*De hiszen ez az egyetlen, amiben az embernek kedve telik.*" S fölényesen, derűsen mosolygott.

S a világháború, a halálkereskedők nagy üzlete csak ezután következett, katonai és civil áldozatainak tízmillióival, Mengeléivel, és Eichmannjaival, kikhez Mandl úrnak ugyancsak volt köze. Meg mindaz, ami a háború után ebben a „*szakmában*" történt...

Federigo úr kalapja mögött még sok minden rejtőzött.

KALAP NÉLKÜL

Ha mindezt előre tudom, másképp folyhatott volna a beszélgetés a birtokon. Talán kevesebb eszmét cseréltünk volna a marhatenyésztésről és többet a történelem dolgairól. Bár, ki tudja? Hogy alkalmunk volt Mandl úr közelébe jutni, azt — erős a gyanúm — csak a mi bizonyosra vett tájékozatlanságunk tette lehetővé.

De kellett-e egyáltalán tartania attól, hogy közülünk bárki is ismeri a nevét? Hisz filmeseknek mi közük a fegyvergyártáshoz? Mihelyt a nevét megtudtuk, rájöttünk, hogy bizony mégis volt mitől tartania. Az ő nevét épp egy filmsztárral való kapcsolatai tették ismertté világszerte.

Ez a sztár pedig Hedy Lamarr volt, akiről Reinhardt, a nagy rendező még 1929-ben kijelentette, hogy „*a legszebb európai nő*". Akkor Hedy Kieslernek hívták, egy bécsi bankárnak volt a lánya. Reinhardt iskolájába került, majd filmre szerződött. Az első szerepet Gustav Machaty cseh rendező bízta rá, aki eljátszatta vele az Extázis főszerepét, amelyben, ha nem is közeli felvételeken, nem premier plan-ban, és csak röviden, de meztelenül volt látható. Nagy vihar támadt körülötte. A kritika a művészi merészség példájaként ünnepelte a filmet, a prűdebb országokban pedig be is tiltották.

A híres Hedyből Mandl felesége lett. Növelte a feltűnést, hogy „*a szerelmes ágyúgyáros*", ahogy akkoriban becézték, el akarta tüntetni a nejét pucéran ábrázoló filmet. Amikor az Extázist benevezték a velencei filmfesztiválra, még Mussolinihez is segítségért fordult. És súlyos pénzeket fizetett minden kópiáért. Igaz, eredménytelenül, mert közben újabb meg újabb kópiákat készítettek.

A házasság nem tartott sokáig. Azt mondják, azért sem, mert Mandl sötét üzletei nehezen viselték el a filmmel járó nagy publicitást. „Fritz Mandl — írta a budapesti *Képes Figyelő* 1947. április 12-i számában — sohasem mutatkozott a nyilvánosság előtt, nem fényképeztette magát; amikor állandóan az érdeklődés előterében állt, akkor sem tudtak róla az újságok egy portrét szerezni..." Mindenesetre Mandl megőrizte érdeklődését a filmesek iránt. Meghívásunkat ennek a gyengéjének köszönhettük.

Bár ez lett volna a legfőbb gyengéje! 1938 tavaszán a nácik megszállták Ausztriát; Mandl azonban előre megtudta, mi készül (akkoriban már Göringhez és Canaris admirálishoz is volt kapcsolata). Alig valamivel az Anschluss, Ausztria bekebelezése előtt felkereste barátját, Guido Schmidtet, az akkori osztrák külügyminisztert, és még aznap, vagyonának jelentős részével egyetemben, elhagyta az országot.

Hogy azért-e, mert a vagyonát és az üzletét féltette a náci megszállóktól és azoknak legfőbb uraitól, a német hadiipartól, a konkurrenciától, vagy pedig az ő megbizatásukat teljesítette, azt nem tudjuk. De sem a háborús, sem a fasiszta politikát illető ellentétekről nem volt szó. Ezt mutatja, hogy útjának első állomásáról, Svájcból Mandl máris tárgyalásba bocsátkozott a nácikkal vagyona hátrahagyott részét illetőleg. Megegyezett velük, hogy meghagyják egy osztrák arisztokratától nemrég vásárolt, hatalmas uradalmát, és kifizetnek neki egymillió dollárt angol fontban, továbbá egy és egynegyed millió márkát. A Gestapo utóbb megszegte ezt az egyezséget, de ez sem zavarhatta meg Mandl jó viszonyát Hitler Németországához; még ha el is határozta, hogy székhelyét bizonyos időre máshová, Argentínába helyezi.

1937-ben már járt egyszer ott. Mint Mussolini és Franco kegyeltjét, a politikai körök jól fogadták, s a német követségtől is voltak ajánlásai.

De újra átadom a szót az 1945 januári American Mercurynak: „1938 októberében egy marhatenyésztő farmot vásárolt Buenos Airesben, meg egy rizsültetvényt, ugyanakkor 700 kiló aranyat helyezett letétbe az argentin központi bankban, és hasonló mennyiséget a Lloyds Banknál Londonban, kétmillió dollárt meg New Yorkban — írja az amerikai lap szerzője, Francis R. Bellamy. — Buenos Airesben külön csúcstársaságot alapított (vagyonának kezelésére), amelyben egy vezető argentínai náci is részt vett. Mint szokásos, Mandl neve mindebben kifelé nem szerepelt.

Ápolta kapcsolatait az argentin katonai körökkel, különösen Juan Battista Molina és Basilio Pertire generálisokkal: mindkettő tekintélyes nácibarát volt.

1939 októberében New Yorkban Mandl elhatározta, hogy Argentínában új és az eredetinél nagyobb hirtenbergi műveket alapít, amelyeket egyelőre kerékpárgyárnak álcáz. (Akkor úgy nézett ki, hogy mégis az amerikaiakra orientálódik, egy nagy angol acélművel is tárgyalt. Aztán mégis másképp döntött.) Mandl éppen akkor tért vissza Buenos Airesbe, amikor a németek sikeresen előretörtek a Csatorna partjáig. Egy győztes Németország hasznosabbnak tetszett neki, mint egy — akkor így látszott — elszigetelt Amerika. Erre 48 órán belül megváltoztatta terveit, táviratot küldött barátjának, Guido Schmidtnek, aki akkor Berlinben a Göring művek igazgatója volt, és felajánlotta az együttműködést új argentínai acélművében. Ennek fejében mindent megtenne annak érdekében, hogy az argentin kormány egyéb szükségleteit a Hermann Göring-műveknél fedezze. Igenlő választ kapott, és azonnal elküldte a tervrajzokat és a kalkulációkat."

A háború alakulása azonban újabb kételyeket ébresztett benne. Nyilván a „*három nagy*" szövetségének, a szovjet—angol—amerikai Hitler-ellenes koalíciónak létrejötte késztette arra, hogy újraértékelje a helyzetet.

„Óvatosan újra felvette a tárgyalásokat az Egyesült Államokkal — írja erről Bellamy —, 1941. augusztus 27-én az Accion Argentina című lapban azonban megjelent egy nagy cikk a Cometa nevű új kerékpárgyárról. Már ez a cikk is utalt arra, hogy ezt a gyárat huszonnégy óra alatt át lehet alakítani muníciógyárrá. Az a kényelmetlen kérdés is felbukkant benne, vajon hogyan hozta ki Mandl óriási vagyonát Ausztriából. Különféle egyéb körülmények is közrejátszottak abban, hogy a Mandlt illető gyanú Washingtonban megerősítést nyert. Utánanéztek a dolgoknak és 1942 októberében zárolták Mandl amerikai segélyforrásait és aktíváit. Argentínai cége nem sokkal azután nem kapott többé anyagot az Egyesült Államokból."

Holló a hollónak nem vájja ki a szemét. Az amerikai kincstár tartott annyira a kollaboránstól, aki közben Spanyolországon és Portugálián át hadifontosságú nyersanyagot is szállított a németeknek és a japánoknak, hogy bár feketelistára tették, messzebb nem mentek el. Mandl mégis új vonalra állt át. Az argentin állampolgárságot is ekkor vette fel, Don Federico Alexandro, Don

Federigo vagy Don Federico — ezeken a neveken azóta szerepel. S mi volt ez az új vonal?

„Barátaival az argentin hadseregben — folytatódik a Mercury beszámolója — bizalmasan közölte, hogy a szövetségeseket voltaképpen mindig gyűlölte. Majd segít ő magán egyedül is. Az összes szükséges rajzok Bécsből és Berlinből már úton vannak. Minden szükséges gépet elő tud ő állítani maga is a Cometánál. Chilével megállapodott a réz- és vasszállításokban, az acélt megkaphatja Svédországból, ócskavas meg van töméntelen. Szakemberekkel el van látva, öt acélműve már működik is. Sikere volt. Amikor 1943 júniusában győzött a »forradalom« már jó lábon állt az új katonai kormányzattal. Ugyanazon év októberében Mandl titokban beszállt egy »Impa nevű« régi argentin konszernbe, amely repülőgépeket, fegyvereket és teherkocsikat gyártott. Novemberre megvolt a fúzió. A Cometát átalakították lőszergyárrá. 1944 elején kötötte az argentin kormány az első szállítási szerződést az Impával: fegyverekre, lőszerre, teherautókra és tábori konyhákra, összesen 56 millió pezó értékben (ez akkor kb. 14 millió dollár volt), s kilátásba helyeztek további egyezményeket, repülőgépekre és hadihajókra.

1944 januárja óta (egy év alatt) az Impa kapacitása megháromszorozódott. Brazíliában hengerműveket vettek. Technikai eljárásokat és terveket valami módon a Hermann Göring-művek egyik lerakatából, Budapestről (!) szereztek: telket vettek egy új vörösréz- és sárgarézolvasztó építéséhez: egy nagy fegyverkezési konszern van itt épülőben."

„Mandl Juan Perón személyes tanácsadója is. Ebben a minőségben nemcsak az argentin fegyverkezési programot befolyásolja, hanem ennek az országnak pénzügyi és gazdasági politikáját is" — így összegezte amerikai kollegánk Mandl hatalmát 1945-ben.

Azóta újabb húsz év telt el, s ő nem tétlenkedett azóta sem. Amikor átjött az óceánon (saját bevallása szerint!) hatvanmillió dollárt hozott magával, 1945-ben már egy teljes hadiipart mondhatott a magáénak, acélművekkel, hengerművekkel és miegymással. Piaca pedig volt! „Fritz Mandl, a halál legszorgalmasabb szállítója, a dél-amerikai zűrzavar egyik szítója" — írta a háború idején egy amerikai lap. S azóta hányszor volt „*zűrzavar*" Dél-Amerikában, hány hivatalos és nem hivatalos hadsereget fegyvereztek fel a földesurak és a monopóliumok a tömegek ellen? Hány puccs volt, hányszor ropogtak a géppuskák? S a fegyverekből vajon

mennyit szállítottak Mandl úr üzemei? Perón idején, annyi bizonyos, senki sem zavarta üzleteit. S vajon ki zavarná ma? Mint hallottuk: nagyon ismerős ő e kontinens legfelsőbb köreiben. S azok között sok a katonatiszt, aki értékeli a fegyveripart.

Perón? Hogy is beszélt róla, mit is mondott? „*Akkor még kézben voltak a dolgok.*" Persze az ő kezében. Starhemberg idején is az ő kezében voltak, de mi volt az a kis Ausztria Argentínához és Argentína lehetőségeihez képest? S az argentin diktátor találhatott-e jobb és megbízhatóbb tanácsadót, mint Federigónkat, aki egyébként már 1940-ben pénzelte azt a „*Gruppo Officiales Unidos*" nevű tiszti összeesküvő juntát, amely Perónt hatalomra juttatta? (Persze Perónt azóta megbuktatták, a perónista mozgalomba meg olyan tendenciák kerültek, amelyeket Don Federigo aligha szível. Hogy sértődött hangon beszélt a mai vezetésről, nyilván ezzel függ össze!)

De alaposan kihasználta ő Perón éveit! A Mandl vezetése alatt álló Sociedad Anonima Financiera Industriale Argentina, amelyet ő (állítólag már akkor Canaris, a náci kémszolgálat vezetőjének megbízásából) 1938-ban szervezett, a háború után a náci vagyonok mentésében jelentős szerepet játszott. 1944-ben a német háborús nagytőke és az SS képviselőinek ún. strasbourgi értekezletén határozták el, hogy főként Argentínába, így a Mandl-féle céghez juttatják ki összerabolt kincseiket. Ezekből a pénzekből biztosította később a HIAG, az SS-ek által szervezett „*bajtársi akció*" a háborús bűnösök mentését. (Húszezerre becsülik az Argentínába menekült nácik számát!) Rudel, Galland, a légi kalózok, Mengele, Rauf és a többi tömeghóhér így került Dél-Amerikába. (Egyszóval, ha emlékszik még rá az olvasó, G. Kati kérdése — hol van Mengele? — nem is esett olyan messze a mi vendéglátónktól!)

S vajon Eichmannhoz volt-e köze? Az a cég, amely kihozatta azokat a náci mérnököket és technikusokat, rendőrségi szakembereket és katonatiszteket — ha kellett, hamis iratokkal —, akikre Perónéknak szükségük volt, CAPRI nevű cég alkalmazta először, 1950-ben, egy vízmű építésénél Ricardo Klementet (akiről utóbb megtudta a világ, hogy voltaképpen Adolf Eichmann-nak hívják). De az a cég csak leányvállalata volt a fentebb említett Sociedadnak, amelynek elnöke Don Federigo volt. (Hát lehet csodálkozni azon, hogy gratuláló meg átkozódó leveleket kap, ha a képe megjelenik az újságban?)

Volt közös üzlete Sorg Jenővel, a magyar háborús bűnös építési nagyvállalkozóval és Albrecht főherceggel; körükben született meg az az ötlet, hogy Paraguayban egy fél-magyarországnyi birtokot vásárolnak, amelyet felparcelláznak, és eladnak a nyugati zónákban szorongó pénzes nyilasoknak, akik így letelepedési engedélyhez juthattak.

Hogy vállalataival és fasisztamentő manipulációival mit szedett össze, arra persze nincsenek adatok. Úgy ismerik, mint Dél-Amerika egyik leggazdagabb emberét, akinek politikai befolyása is igen nagy. A La Cumbre nevű, gyönyörű hegyvidéki üdülővároskában építtetett magának egy óriási, középkori várat — erődítményekkel, tornyokkal és versenyistállóval —, ahol régi cimboráját, Starhemberget is sokáig vendégül látta, és amely ma is ismert, mint a régi nácik és egyes új bonni urak kedvelt és forgalmas találkozóhelye. Az ausztriai Schwarzauban van egy vadászháza, Kitzbühelben egy villája, kastélya Cap d'Antibes-ban, a francia Riviérán.

A bécsi *Volksstimme* már 1948. július 4-i számában arról írt, hogy Mandl Argentína mellett befolyásolja Bolívia, Chile, Peru, Paraguay pénzügyi és ipari politikáját. *„Istene a pénz, szövetségesei a háború és a halál"* — tette hozzá a lap. Nekem főként Brazíliáról beszélt, a brazil vegyiparról, a brazil nagyhatalmi jövőről. Éppen, amikor úton hazafelé Rio de Janeiróban jártam, robbant ki a botrány, hogy amerikai cégek Brazília belsejéből 20 titkos repülőgéppel régóta és rendszeresen radioaktív érchomokot szállítanak. Lehet, hogy a mi vállalkozó kedvű földesurunk ilyesmiben is spekulál? Utóvégre a fegyverszakma is korszerűsödött, nem a puskák korát éljük. Bár alig hinném, hogy Mandl úr megvetné a hagyományos üzletet. Izraelben járt, a Közép-Keleten... annak ez ma is jó piac. S talál ő még vevőket másutt is. Ma már az amerikaiak feketelistáján sem szerepel. A vietnami háború idején mit is vethetnének a szemére?

S Európa? A hirtenbergi gyár 1945-ben, mint volt náci tulajdon, szovjet kezelésben álló USIA-üzem lett és vadásztölteményeket gyártott. A háború után az osztrák határőrségnek külön belügyi utasítása volt, hogy Mandlt nem szabad beengednie az országba. 1949-ben, amikor először vissza akart térni, megerősítették a rendelkezést. (Egyébként már akkor híre járt, hogy ez a főfasiszta jóvátételt követel, mondván, a Gestapo őt *„üldözte"* !) 1955-ben mégis beengedték Ausztriába, sőt, külön rendőri készültség

vigyázott rá. Helmer, a szocialista belügyminiszter még hivatalában is fogadta őt, akit 1945-ben a szocialista párt lapja még háborús bűnösnek nevezett! Hősünk az újjáépített Operaház megnyitó előadására jött, az egyik legdrágább páholyban feszített (mintha nem lett volna semmi része abban, hogy ez az épület rommá lett!). Az Opera, tudjuk, csak ürügy volt: a hirtenbergi gyárról volt szó, a reprivatizálásról, amelynek érdekében Mandl ügyvédje, dr. Draxler (annak idején a hirtenbergi gyár igazgató tanácsának tagja és a Heimwehr minisztere, ma a Habsburgok jogásza) ügyködött. Draxler már előzőleg, 1955 nyarán Brüsszelben, Starhemberggel, Mandllal, valamint az érdekelt belga és főként nyugatnémet tőkésekkel megtárgyalta a teendőket az államszerződés nyitotta új helyzetben. Hogy milyen eredménnyel, azt nem tudom, de Mandl úrnak van néhány jóembere az Ausztriában uralmon levők körében ma is. Az 1964-es kézikönyv, a Who's who in Austria jelenlegi funkcióit már így ismerteti: „A Hirtenbergi Tölténygyár Részvénytársaság elnöke, különféle külföldi cégek igazgató tanácsának tagja."

S nyugatnémet kapcsolatai? Egész csapat német üzletember járt nála az estancián, mondta D. úr. Az amerikai mellett a német nagytőkét is rendkívüli módon érdekli a dél-amerikai kontinens. Miért ne használnák hát fel oly régi és kitűnő kapcsolataikat Mandl úrral? Barátunk székhelye ma is Buenos Airesben van. Akinek kell, megadom a címét is. Meg néhány ajánló sort... Egyébként is kezeskedem érte: jó cég, bevált ember, uraim, érdemes vele üzletet kötni! Csak jobb, ha előre írnak neki. Mert, tetszik tudni, neki ma is sok dolga van, és sokat utazik! Sajnos, még ilyen korban élünk. Olyan korban, amelyben az ilyenféle embereknek még sokfelé van dolguk. És sok ilyenféle ember van még.

Ide vezettek hát a nyomok, időben és térben ilyen messzire! (Úgy is mondhatom: ilyen közelre!) Vendéglátónknak így lett neve is, címe is, sőt még egy új arcképe is. Igaz, csak messziről tudtam megörökíteni, épp abban a pillanatban, amikor észrevette, hogy fényképezek. De még így elmosódottan is, ritkaságértéke van; harminc év sajtójában csak három korábbit találtunk. Mint mondta, nem szereti, ha fényképezik. Bizonyára azt sem szereti, ha írnak róla.

De hát ne haragudjon érte, tisztelt Don Federigo, hogy oly eseménydús pályája magával ragadott: a filmszakmában, legalábbis

a tömegfilm szektorában, értékelik a storit. S olyan kerekded storit, olyan tanulságos figurát, mint az önét, filmen is ritkán láttam. Hát még az életben, amint a kalapját az arca elé tartja.

Buenos Aires-i képek

VÉGIG A 164-ES VONALÁN

A Boca: Buenos Aires végtelenül hosszú kikötőjének talán legismertebb része. Sikátoraiban született a tangó, ál-matrózmulatóhelyeit ma is köteles minden idegen meglátogatni. (Más úgysem jár már oda.) Leginkább még egy szabadtéri színház miatt érdemes odamenni, amelynek festőien összevissza épített házacskák közé ékelődött színpadán népi komédiákat játszanak. Meg talán azért, hogy az ember megnézze a hullámlemezből épült, emeletes bádogházakat, ezeket a különös, összkomfortos nyomortanyákat, amelyek erre a kerületre különösen jellemzőek. (Egy kicsit arrébb, ahol a lécekből, kéregpapirosból és pléhdarabokból épült viskók szférája kezdődik, már valósággal luxusként hatnak.) De nem is erről akarok szólni, csakhogy az élmény, amelyet átéltem, ezen a tájékon kezdődött.

Élmény? Tulajdonképpen semmi sem történt. Csupán annyi, hogy egyik este, úgy fél nyolc tájban, hosszabb autóbuszutazást tettem a kikötőnegyed szélétől a Santa Fé nevű avenidáig, Buenos Aires sok kilométer hosszú Váci utcájáig, a 164-es vonalán. Dehogy is gondoltam volna, amikor a megállóhelynél intettem a vezetőnek, hogy álljon meg, hogy ebből az útból bármi is megmarad az emlékezetemben. Ha egyáltalán gondoltam valamire, legfeljebb arra, hogy miért nem áll meg ez a kocsi, miért lassít csak, hogy — amint felugrottam — rögtön újra felgyorsítsa a tempót. De már a harmadik, negyedik megállónál rájöttem, hogy így tesz mindenütt, ahol csak egy-két, még mozgékonyabb korú utas várakozik. Pontosabban: annyira lassít, amennyire a sofőr az illetők mozgékonyságát taksálja; a fiatalok, azok futhatnak is, magamkorabeli férfinál elegendő, ha megszaporázza lépteit: ötven körül van a korhatár, „ahol" hajlandó meg is állni. Ha viszont nőről

van szó, mindig megáll. Ugyanúgy jár el a leszállókkal. Pedig azok tőle féloldalt állnak, úgyhogy csak a szeme sarkából becsülheti fel: milyen idősek, mire képesek.

S ez még a legkevesebb! Ötször ennyire is képes egyszerre figyelni. Amikor felszálltam, megkértem, hogy majd a Bulnes nevű megállónál szóljon. S hogy kéznél legyek, közvetlenül a háta mögött az első sorban foglaltam helyet. Így hát jól megfigyelhettem, mi mindennel foglalkozik vezetés közben. Először is ő adja a jegyet, kalauz nincs, bérlet nincs. S nem ám valami egységes szakaszjegyet. A jobb kezénél levő állványon vagy tízfajta jegytekercs van. Mellette az ismert gyűjtőkészülék, amelybe az aprópénzt felül be kell dobni — mindegyiket a maga csatornájába —, alul meg ki lehet szedni a visszajáró érméket. A munkamenet viszonylag egyszerű akkor, ha az utas érmével vagy különösen ha leszámolt érmével fizet. Nyilván akkora rutinja már van, hogy tapintással is „megszámolja" a pénzt. De a legtöbben papírpénzzel fizetnek, amelyre legalábbis egy pillantást kell vetnie. Figyelem a technikáját. Amint megkapta, jobb kezének hüvelykujja és a kisujja között egy kicsit kifeszíti a gyűrött, piszkos bankókat. Közben maga elé, a szélvédőüveghez közel tartja. Úgy, hogy levéve a szemét az úttestről, egyetlen fejmozdulattal leolvashassa: milyen címletű a bankjegy. S már dobja is be az e célra szolgáló zsákba, adja vissza az aprót, tépi le a jegyet. Mondanom sem kell: eközben a bal kezével vezeti a buszt.

Előbb csak úgy nézegettem, mint ahogy egy rutinos játékost néznek. Akkor még kint jártunk a külvárosban, kevés volt a felszálló, és nem volt nagyon sűrű a forgalom. De aztán egyre beljebb kerültünk, és az egész kezdett valami cirkuszi mutatványhoz hasonlítani; egyre sűrűbbek a megállók, egyre több a felszálló, egy-egy helyen négyen, öten is feljönnek (ilyenkor persze megáll), és mindegyiknél ugyanaz a figura: a pénz átvétele, a pillantás a bankóra, a váltópénz visszaadása, a jegy — egyre gyorsabban kell dolgozni, mert a következő megállóig végeznie kell, s közben egy kézzel a volánt is irányítja. Egyre kanyargósabb az útvonal is, egyre többször kell befordulnia (amikor mégiscsak mindkét kézzel kell tekernie a kormányt). Van, amikor — mert sarok következik — félbe kell hagynia a pénzvisszaadást. Ilyenkor a jobb kezének csak két ujjával tudja fogni a kereket, mert a többiben még az érméket szorongatja. De már be is fordultunk: s nyomban folytatja a visszaadást, precízen, hiba nélkül. Jöhet a következő utas: hová

tetszik? Megálló közeledik, egyetlen fiatalember áll csak bent; így hát nem kell megállni, kis lassítás, a fiú felugrott. Pénz, váltás... és így tovább.

Már a belvárosban járunk, az úttest zsúfolva autókkal, minden sarkon lámpa, és egyre többen szállnak fel: hát hogy bírja ezt? Ebben az iszonyú forgalomban maga a vezetés teljes embert kíván! S főként úgy vezetni, ahogy Buenos Airesben szokás, és ahogy ez a mi sofőrünk vezet! Mert nincs az a rés, amelybe be ne furakodna, és úgy nyomában van az előtte menő járműnek, mintha rajta ragadna. Emellett ő is, mint itt mindenki, fütyül a jelzőlámpákra. Olyan nincs, hogy ne hajtana bele a pirosba. Mármint az elején, amikor a lámpa éppen váltott, és még abban bízhat, hogy a keresztbe meginduló autófolyam nem tudja elsodorni. Hajszál híján, de azért átbújik. S mindezt bal kézzel, miközben jobb kezével átveszi a pénzt, vált, jegyet ad, szüntelenül. És este van és csúcsforgalom van, és eső után vagyunk, amikor az úttest még itt-ott vizes, csúszós, tehát bizonytalan a talaj is!

Nem, ez már több, mint akrobatizmus, ez valami ördögi munka... Én már a puszta figyelésében is teljesen kimerültem. Noha nincs is olyan nagyon meleg, a veríték csorog rólam. Őrajta, a tükörből figyelem az arcát — 35 év körüli ember lehet — semmi sem látszik, egykedvűen csinálja a dolgát. Most elébe vág egy felelőtlen fickó, aki egy triciklivel a járdaszélről egyszerűen belevetette magát a forgalomba..Éles csikorgás, akármilyen ócska is ez busz — legalább 30 éves !— fékje az van. Az indulatnak a nyomát, sem látni a mi vezetőnkön, egy szisszenést, egy hangot sem ad ki — indít és folytatódik minden.

Olyannyira elkap a „*produkció*", hogy csak nagy sokára jut eszembe: vajon emlékszik-e ez a jóember, hogy megkértem, szóljon, amikor le kell szállnom. Mérhetetlen kiterjedésű ez a város! Lakosságát tekintve is óriási (7 millió, az ország népének egyharmada él itt), de távolságai még ennél is nagyobbak. Mi lesz, ha elfeledkezik rólam, és elvisz a város másik végére? De most még én is zavarjam? Inkább előveszem a térképet, megpróbálok elkapni egy-két utcanevet, hátha abból tudok tájékozódni. Reménytelen. Már csak azért is, mert ott, ahol ülök, félhomály van, a térkép felírásait pedig olyan kis betűkkel nyomtatták, hogy nagyítóüveg is elkelne hozzá. A busz meg megy, megy, újabb avenida, újabb hatalmas terek, bombasztikusan nagy középületek, ragyogó üzletsorok, — mellékutcákba fordulunk, újra egy sugár-

út... Pesten már Soroksáron lennénk; ez meg még mindig sűrűn beépített terület, belváros, city... Egyre nyugtalanabbul fészkelődöm. Nem, nem is csoda, hogy elfeledkezett rólam. Már legalább 30 perce, hogy szóltam neki. Ilyen példátlan koncentrálás mellett hogy is emlékezhetne...

Mégiscsak figyelmeztetem! De még mielőtt szólhatnék, meglátom az utcatáblát: Santa Fé. Megnyugodva visszadőlök a székbe; nohát, mégsincs baj. Azt a sarkot, ahol le kell szállnom — egy nagy patika van előtte — magam is felismerem. Szinte megkönnyebbülök a tudattól. Kár is volt ezt az embert megterhelni a magam ügyével. Különösen azok után, ami itt a Santa Fén a buszunkra vár. A forgalom sodrása legalább olyan elképesztő, mint amilyen határtalan a fegyelmezetlenség — gyalogosok, kocsik, biciklisták innen is, onnan is elénk ugrálnak: hajmeresztő kavargás. És sofőrünk még mindig lényegében fél kézzel vezet, a másikkal meg szolgálja ki az utasokat, maga elé teszi a pénzt, lepillant, vált, jegyet ad... nincs torlódás, a következő megállóhelyig mindenkit elintéz. Megint csikorgás, egy taxi vágott be. Csak épp hogy el tudja kapni a kocsi elejét. Kezdem elveszíteni az idegeimet. Hálistennek, már látom a patika fényreklámját.

Ebben a pillanatban, mint aki azóta se gondolt másra, sofőrünk félrehajtja a fejét, arrafelé, ahol ülök, s nyugodt, szerény hangon odaszól: „Bulnes". Úgy szédülök le a buszról, mint aki 40 percig egy kifeszített drótkötélen balanszírozott. Valami köszönömfélét rebegek, amelyet kis fejbiccentéssel tudomásul vesz. Bizonyára azt hiszi, a figyelmességét köszönöm meg, azt, hogy szólt. Pedig ez már csak csodálatomat teljesítette be. Nem az információját köszöntem meg, hanem az út tanulságait.

Két nappal később, egész Buenos Aires területén leállt az autóbuszforgalom. Sztrájk. Egy tőkés cégnél jártam aznap, busszal kellett volna visszatérnem szállásomra. Elmenőfélben jutott csak eszembe, hogy ez ma nem fog menni. „Na látja — mondta vendéglátóm —, ilyenek ezek, lusták. Dolgozni, azt nem..."

POLGÁROK, PERONISTÁK, PAPOK

Egy marxista tanulmányt olvasok az argentin osztályharcról, a argentin felszabadító- és munkásmozgalom történetéről. S képek rémlenek fel az emlékezetemben, találkozásoké, élményeké; meg-

lepő, milyen pontosan magyarázza egyik-másik futó benyomásomat az összefüggéseket tisztázó írás, milyen szervesen illik egy-egy emlékkocka ebbe a mozaikba. Hadd bizonyítsam ezt néhány vázlatos portréval, amely a tanulmányban jellemzett politikai erők egy-egy típusát idézi fel.

A földesúri osztályhoz, az oligarchákhoz, az imperializmussal összefonódott tőkésekhez Argentínában csak annak a fegyvergyárosnak az ismeretsége folytán volt szerencsém, akiről már korábban beszámoltam. De mint a tanulmány, amit olvasok, bizonyítja, jellemző típus ő is. Az állam militarizálódása, a legreakciósabb katonai csoportoknak a kormányéval „párhuzamos" hatalma, amely állandó államcsínnyel fenyeget — kinek felelne meg mindez, ha nem neki és a hozzá hasonlóknak? Szidta is ismerősöm az azóta félresöpört Illia-kormányt a földbirtokosoknak kedvezőtlen politikája miatt, szidta elődeit az államosítások miatt, szidta az egész „liberális vircsaftot".

De találkoztam polgári oldalról másfajta emberekkel is.

Gondolok például arra a fiatal újságíróra, akivel még Mar del Platában, a filmfesztivál forgatagában, hosszas beszélgetésbe keveredtem. Mint kiderült, drámákat ír, társadalomkritikai drámákat.

— Legutóbbi színdarabomat — meséli — előadták Kubában, egy színházi fesztivál megnyitó előadásaként. Én nem is tudtam róla.

Meglepetten hallgatom. Ugyanis a nagy Buenos Aires-i lap, amelynek munkatársa, enyhén szólva, nem rokonszenvezik Kubával. Mint ahogy ő maga sincs valami elismerő véleménnyel a kommunistákról. Ez azonban nem zárja ki, hogy ne tekintse megtiszteltetésnek azt, hogy az ő művére esett a kubaiak választása.

— S nincs vagy nem lesz ebből itt kellemetlensége? — kérdem.

Hát lehet, — mondja — de a hozzá hasonló emberek már hozzászoktak ahhoz, hogy a hatóságok időnként akadékoskodnak velük. S ezt mintha bizonyos dacos önérzettel mondotta volna, azzal a hangsúllyal, hogy lám, nemcsak a kommunistákra nehezedik a reakciós uralom keresztje, hanem rájuk is: tehát a haladásért vívott harc mártíromsága sem a kommunisták előjoga. Önérzete abból is táplálkozik, hogy barátunk a legnagyobb argentin tömegek képviselőjének tekinti magát.

— Ez a középosztály országa — mondja. (S ebben sok igazság van. Ő 60 százalékra becsüli az ide sorolható kispolgárok, alkal-

mazottak, kisebb vállalkozók és kereskedők számát, de szigorúbb — és, gondolom, pontosabb — megítélések szerint is közel van az 50 százalékhoz!) Ezért hát ő a középosztálynak igényli a vezető szerepet, s hibáztatja a proletár baloldalt, hogy az nem eléggé érti a középrétegek helyzetét, súlyát.

Pedig a baloldal, ha nem is fogadja és nem is fogadhatja el a kispolgári hegemónia követelését, érti és becsüli e rétegek jelentős szerepét. Bizonyság rá az idézett tanulmány is, amely e középrétegeket is azok közé az erők közé sorolja, amelyek „egyre határozottabban szembeszállnak nemcsak az oligarchiával és az imperializmussal, hanem a velük kapcsolatban álló helyi tőkések csoportjaival is". S ez így is van.

Nem mintha ez a középosztály a kizsákmányolás elvét utasítaná el, hiszen nagy részük maga is foglalkoztat munkásokat, maga is munkaadó. De egyrészt nyomja őket az imperialista és a hazai monopóliumok uralma a piacon, másrészt — s ez közvetlenül talán még fájóbb pontjuk — örökös bizonytalanságban kell élniük, mert nem tudják, melyik pillanatban milyen csoport ragadja magához a hatalmat, az oligarchák, a tábornokok vagy nagytőkések melyik csoportja, együttese kerekedik felül. A puccs veszélye elleni harc — ez az argentin haladó erők egyik fő célja.

Barátunk drámái felől érdeklődöm. Elmondja az egyiknek a rövid tartalmát: egy volt perónista szakszervezeti funkcionáriusról szól, aki alól — Perón bukásával — kicsúszott a talaj, és most, az új feltételek között, új tevékenységi formát keres. Ha jól értettem, a szerző a perónista mozgalomban való munkával egy meghitt kispolgári világot állít szembe, azt a fajta közösségi tevékenységet, amely egy lakóház, néhány szomszéd gondjára terjed ki... Elég tipikus képlet, a Horthy-rendszer idejében a mi irodalmunk egy része is fejezett ki hasonló jó szándékú, de naiv nosztalgiákat, a kis közösségek, a humánus szigetek kultuszát egy elembertelenedett világban.

Egyébként nemcsak ebben a drámában találkoztam a perónista funkcionárius figurájával, hanem az életben is: több mint egy órát beszéltem az Általános Munkásszövetség, a Confederacion General del Trabajo Buenos Aires-i székházában az Argentin Szakszervezeti Szövetség egyik perónista vezetőjével, Luis Angelierivel. Igaz, az ő pályája másként alakult, mint drámabeli kollégájáé, de az övé is megerősíti, hogy Perón bukásával gyökeresen új helyzetbe kerültek a szakszervezeti aktivisták és vezetők.

Angelieri a többi között éppen arról beszél, hogy a Perónt megbuktató kormány hogyan próbálta annak idején szétverni a szakszervezeteket; katonákat rendeltek ki a szakszervezetek élére, azzal a céllal, hogy elsorvasszák a mozgalmat. De a munkásság nem nyugodott ebbe bele, és visszaszerezte szervezeteit, sőt, ha pontosabban akarunk fogalmazni (ezt már én teszem hozzá), csak akkor váltak a Perón idején felülről, rendeletileg létrehozott szakszervezetek a munkások szervezeteivé.

Angelieri, persze, másként fejezi ki magát; őszerinte Perón bukása után a reakció visszataszította az országot a kapitalista állapotba (mintha Perón idején nem tőkésuralom lett volna!). De hát a múlt értékeléséről kár most vitázni. Nyilvánvaló, hogy itt — a történelem sajátos szeszélye folytán — úgy alakultak a viszonyok, hogy egy antidemokratikus, diktatórikus rendszer által kreált formák a demokratikus és népi erők eszközeivé váltak.

Tény és való, hogy az Általános Munkásszövetség, amely 200 szervezetet egyesít, és amelyhez körülbelül 3,5—4 millió munkás tartozik (az argentin munkásosztály 80—85 százaléka) 1958 óta, amióta újjászerveződött, mind politikailag, mind gazdaságilag jelentős harcokban vett részt, és olyan erő, amelyet — a legutóbbi Organia-féle puccsnál láthattuk ezt — még a tábornokok is kénytelenek respektálni. Ez nem feledtetheti persze, hogy komoly tehertétele a mozgalomnak a perónizmus zűrzavaros ideológiája. A legtöbb perónista vezető állásfoglalása ma is igen kétes. A fordított lehetőség sincs tehát kizárva, az, hogy a szövetséget megkísérlik visszalökni régi szerepébe. Ha kétséges is, hogy ez sikerülne, ma is lehet találkozni a mozgalom másik arculatával.

Találkoztam mindkettővel én is, egészen véletlenül, az utcán.

Az egyik találkozásnál, mi tagadás, lidérces gyermekkori élményeim jutottak eszembe, a 30-as évek elejének Németországából, amikor garázdálkodó csoportok teherautókon száguldoztak ide-oda a városban. Itt az alkalmat valamelyik argentin boxbajnok megérkezése adta, eredetileg erre gyülekeztek össze a perónista tüntetők. Amikor mi a kocsinkkal véletlenül odakeveredtünk, a a rendőrök már nagy részüket szétkergették. De még itt is, ott is repült egy-egy kő, csörrenve törtek be ablaküvegek, a békés járókelők a kapualjakba húzódtak. Aztán az egyik mellékutcából bömbölő motorral és vadul dudálva elsüvített egy teherautó, rajta ordibáló és dobokat verő suhancok...

Láttam azután másfajta csődületet is, az argentin légitársaság

központja előtt, ahová hazautazásunk ügyében el kellett mennünk. A látvány első pillanatban holmi karneválra emlékeztetett. Kiderült azonban, hogy a „konfetti", amely az úttestet szinte elfedte, a társaság központi irattárának okmányai, amelyeket a sztrájkoló alkalmazottak fiókszámra hajigáltak ki az ablakon, az emeletekről. Nem ünnepi díszek lógnak a falakon, hanem harcra szólító plakátok, jelszavak, a dolgozók bér- és egyéb követeléseivel. Erős elhatározás kellett, hogy az ember, idegen létére, egyáltalán bemerészkedjen az épületbe, átfurakodjon az izgatottan vitázó tömegen.

Odabent ugyanez a kép fogadott. Arra is csak nagy nehezen sikerült rávenni egy fiatal tisztviselőnőt, hogy egyáltalán meghallgassa a kérdésünket. S még mielőtt válaszolt volna, ott termett egy erélyes férfiú, aki közölte: felvilágosítás nincs, most sztrájk van, majd ha a társaság megváltoztatja az álláspontját... Ez alkalommal is beavatkoztak a fegyveres szervek, a repülőtereket katonák szállták meg. De az alkalmazottak nem hátráltak. S ez komoly összeütközés volt.

Végül még egy találkozásról szólnék, arról a beszélgetésről, amelyet egy konzervatív fővárosi lap szerkesztőségében, egy fiatal pappal folytattam. „Amikor a katolikusokkal való egységért harcolunk — írja a tanulmány —, számolnunk kell, éppúgy, mint a reakciós csoport létezésével, a katolikus mozgalomban érvényesülő új, demokratikus és antiimperialista tendenciákkal." Erről folyt köztünk is a szó, ugyanis a tisztelendő az előző napokban egy bátor írásban, őszinte hévvel nekitámadt a főváros hatalmasságainak, akik betiltották Buenos Airesban a *Helytartó* előadását.

A cikket már ismertem, így hát megvolt a közös alap: mindkettőnk tisztelete Rolf Hochhuth műve iránt. A páteren látszott, hogy rám való tekintettel valamelyest uralkodik magán. De még így is átsütött szavain az indulat, ha a magas klérusról beszélt. — Fogalmuk sincs ezeknek semmiről, tökéletesen elzárva élnek a néptől — ez volt a legszelídebb, amit mondott.

— Hogy a zsinaton hogyan viselkedtek? Sehogyan, kérem, sehogyan. — Meg szerettem volna tudni tőle azt, hogy egy olyan katolikus ország klérusa, mint Argentína, ahol ma is még igen élesen kiütköznek a szociális ellentétek, hallatja-e szavát a nyomorgó tömegek érdekében. — Higgye el nekem — folytatta —, az itteni magas papság még mind a mai napig nem jutott el a szociális kérdések igazi felismeréséig sem. S ő, mint az egyik város-

környéki nyomortelep plébánosa aztán tudja, hogy mi a helyzet odalent.

Olyan keserűség áradt belőle, mint amivel csalódott forradalmároknál találkozni. Pedig ő soha nem volt forradalmár. Arról beszélt, hogy az egyháznak és az uralkodó osztálynak, ha el akarják kerülni a forradalmat, a szociális igazságtalanságokat fel kellene számolnia. Hogy ennek a lehetőségében mennyire hisz, azt nem nagyon fejtegette. Azt viszont elfogadta, hogy a katolikusok és a marxisták együtt harcolhatnak a társadalmi viszonyok igazságosabbá tételéért. — Nézeteltéréseink alapvetően nem az e világi élet területén vannak — tette hozzá. S búcsúzott is, mert hívei várták a litániára.

GOLYÓSTOLLAL BÍRÓ LÁSZLÓNÁL

Különös sors, különös helyzet.

Egy emberé, aki két évtizede azt bizonygatja, higgyék el neki, nincs óriási vagyona, nem igaz, hogy ő dúsgazdag ember.

Most épp engem győzköd.

— Higgye el, ezzel az 1951-es Pontiackkal járok. Látta a házamat, ott lakom. Egyetlen szórakozásom, hogy egy héten egyszer egy olcsó golfklubban játszom. Moziba szívesen járnék, de a környéken nincsen mozi; este bemenni a városba meg kijönni, az nekem már nagyon fárasztó. Van egy kis üzemem, ahol bakelit alkatrészeket gyártunk — más nincs. Meg képeket festek, azokért jól fizetnek. Nem mert a képek jók, hanem a nevem miatt. Polgári módon élek, de semmi egyéb.

No de hogy lehet ez? Utóvégre olyan dolgot fedezett fel, amelyet ma — túlzás nélkül mondhatjuk — az egész emberiség használ.

— Iszonyú pénzt kereshettek azok, akik az ön felfedezésének a haszonélvezői...

Bólint. Ezt, úgy látszik, ő sem tagadja. De hogy nem neki jutott az a pénz — magyarázza —, az is teljesen logikus. Utóvégre, akik annak idején pénzelték a vállalkozást, nagy kockázatot vállaltak. Megkérdezték tőle, mennyi pénzre van szüksége, és ő 20 ezer dollárnak megfelelő összeget kért. Mire kidolgozták az üzemszerű előállítást, 300 ezer dollárt is felemésztettek a kísérletek és a berendezések.

— Még én tartoztam hálával, hogy kitartottak mellettem. Négy százalék részesedésem maradt. De aztán kellett a pénz, a családomat kihozattam; eladtam hát azt is, ami maradt. Így van, kérem. Nekem már rég nem jár abból a pénzből semmi. S még nem is panaszkodhatom, mert az illetők azért ma is figyelmesek irántam. Ha rászorulnék, bizonyára törődnének is velem.

Buenos Aires egyik külső villanegyedéből tartunk befelé, a város központja felé. Mereven maga elé néz, érthetően unja a témát. Én azonban nem akarok tágítani. Nem mintha vagyoni helyzete érdekelne, annál inkább izgat a sorsa.

Az előbb, a lakásán, azt mondtam neki, hogy az élet elütötte a világhírtől. Nem felvágós ember, annál sokkal ridegebb és szkeptikusabb. De ezt azért vitatta. Amikor a háború után először járt az Egyesült Államokban — meséli —, olyan lármát csapott körülötte a sajtó, hogy bárcsak ne tette volna. (Úgy látszik, azóta gondolják olyan gazdagnak.) S azóta is meg-megemlékeznek róla. Egy olasz szerző a kor arculatát alakító feltalálók között őt is megemlítette. Fél évvel ezelőtt még az *Oggi* nevű olasz lap is közölt róla valami riportot. Terjedt a híre a gyártmányelnevezések révén is: a BIC (a Birócrayon — azaz Bíró-ceruza — rövidítése), a Biron, a Biro-Me mind magában foglalja az ő nevét.

De én nem a szenzációk és a reklámok hírességére gondolok, hanem a feltalálói rang elismerésére, az alkotói teljesítmény erkölcsi megbecsülésére.

— Díjat kapott-e valaha? — kérdem.

Felém fordítja a fejét. Kicsit hideg, áthatóan kék tekintetében értetlenséget érzek. Miféle díjat? Láthatóan távol áll tőle a gondolat is.

— Hát úgy értem: kitüntetést. Nálunk például Kossuth-díjat adományoznak jelentős felfedezésekért.

— Ja, persze! Nem, nem, semmiféle díjat nem kaptam.

— Pedig önnek járna valami ilyesmi...

— Járna? Kitől?

— Hát az élettől. Hogy melyik szervtől, azt nem tudom. De ha nálunk élt volna, gondolom, kapott volna Kossuth-díjat. Utóvégre nem minden találmány vált öt kontinensen százmilliók közkincsévé, mint az öné. Egyébként is, nem jönne egyszer haza, látogatóba?

— Nincs nekem annyi pénzem, kérem. Meg aztán mi lenne az értelme, ennyi idő után...?

— Hát az, hogy nálunk is megtudnák, hogy a találmány az öné. S mint világraszóló magyar feltalálót bizonyára melegen ünnepelnék.

Megint rám néz, vizsgálódva, mint aki azt kérdezi magától: mit akar tőlem ez az ember? Egyszerűen hízeleg, vagy van valami célja? De most már mintha valami kis érzelmesség bujkálna a szeme körül.

— Hát igen, talán érdemes volna. Díj, elismerés, ünneplés...? Őszintén szólva, ilyesmire nem is gondoltam soha. Egyébként, azt hiszem, itt kell önnek kiszállnia.

Hogy kivel folytattam ezt a beszélgetést legutóbb Buenos Airesben, arra könnyű rájönni, ha elárulom, hogy e sorokat is az ő találmányával vetettem papírra. A golyóstoll feltalálójánál, Bíró Lászlónál jártam látogatóban — részben azért, hogy Pesten élő barátaitól átadjak neki egy üzenetet, részben meg szakmai kíváncsiságból, egy regényesnek tűnő életpálya iránt. Az ismeretség nem igazolta az utóbbit: Bíró László a „nehéz emberek" közül való, ha úgy értem a magyar film címét, hogy „nehéz ember" az olyan feltaláló, aki nagy nehézségek ellenére is küzd a találmányáért. De Bíró cseppet sem romantikus figura. Romantikus legfeljebb az ügy kezdete, az a része a történetnek, amikor Bíró László állás nélküli pesti újságíró, aki írás közben gyakran bosszankodik a rossz tollak miatt, 1937-ben rájön az alapötletre.

— Hogy hogyan jutott eszembe? A *8 órai Újság* nyomdájában született az első gondolat: a rotációs gépet figyeltem, amelynél a festékanyagot henger viszi át a nyomófelületre. A kísérleteket is először egy henger alakú tollheggyel kezdtük. Csak aztán jött a golyó.

Az első golyós mintapéldányokat egy pesti kisiparosnál csináltatják, a festéket Bíró bátyja, Bíró György, egy vegyészkedéssel is foglalkozó fogorvos készíti. De már akkor világos: még egy sor nehéz műszaki problémát kell majd megoldani, hogy gyártani lehessen a tollat. Az ötlet egyedülálló, de önmagában még semmi. A festőanyag folyik, az apró golyó nem elég precíz, a foglalat... Abban mindenki egyetért, hogy valami rendkívüli született, de a megvalósításhoz pénz kell, meg idő. Bíró és barátai az egyik nagy hazai írószer-kereskedő céghez fordulnak. A cég társtulajdonosa részt vállal a további munkában, szerződést is kötnek, amelyben mindjárt felosztják egymás között a világot. Ugyanis,

ha nincs is kidolgozva még semmi részlet, az már nyilvánvaló, hogy az elgondolás világraszóló találmány.

Pedig rossz idők járnak az ilyen ügyletekre. A világ, amelyet felosztanak, a háborúba rohan, és nem nagyon figyel az ügyes kis szerszámra, amelyet letettek íróasztalára. Bíró lázasan újabb és újabb nexusokat, partnereket keres. Rohitsch-fürdőn egy belgrádi kereskedővel a balkáni értékesítésről tárgyal. Ott ismerkedik meg egy argentin úrral. Neki is felajánlja a találmányt. Az illető képzeletét ugyancsak megmozgatja a dolog.

— Jöjjön át Argentínába — ajánlja Bírónak —, szívesen látunk mindenkit, aki tehetséges és dolgozni akar. Lesznek, akik biztosítani fogják a szükséges tőkét, efelől nyugodt lehet.

Bíró nevet. Átmenni Argentínába...? Az amerikai kontinens a szigorú bevándorlási kvóták idejét éli, az Európából menekülőknek bejutni oda — csodaszámba menő szerencse.

— Itt van a névjegyem — mondja az úr, és néhány szót ír a kártyára —, jelentkezzék a párizsi argentin követségen, meg fogja kapni a vízumot.

Csak miután elbúcsúznak egymástól, derül ki, hogy ez az Augustin B. Justo nevű, 60 év körüli úr, aki egy ifjú hölggyel az isten háta mögötti fürdőhelyen üdül, rangjára nézve tábornok, tisztsége pedig: Argentína elnöke. De Argentína messze van, és még nem zárult be minden lehetőség Európában.

1938 szilveszterén Bíró elhagyja Magyarországot. Franciaországban, Svájcban próbálkozik, tárgyal, kísérletezik. Végigjárja a nagy svájci óragyárakat, hogy gyártsanak neki a tollhoz szükséges parányi golyókat; de a feladatot — mint meséli — nem tudják megoldani. A tintával folytatott próbálkozások sem biztatnak egyelőre nagy sikerrel. Közben kitör a háború. 1940-ben a németek áttörik a francia védelmi vonalakat, és Párizshoz közelednek. Bíró ekkor határozza el, hogy Argentínába teszi át székhelyét. Valami kapcsolat odavaló partnerekkel létrejött már. Justo névjegye biztosítja a vízumot, a partnerek biztosítják az argentínai kísérlethez szükséges pénzt.

Hogy azután mi történik, arról már fentebb beszámoltam, azaz pontosabban leírtam, hogy Bíró mit mondott el nekem, amikor — az előtörténet részleteit nem ismerve — bevetődtem Buenos Aires-i kis villájába. De ha hitelt adhatunk a háború utáni sajtóban megjelent cikkeknek, akkor a golyóstollgyártás létrejöttének és világméretű elterjedésének ez csak az egyik szála. A toll elterje-

désének fő formája: a nagy nyugati írószer-trösztök sorra-rendre és mindenféle jogcím nélkül felhasználták Bíró ötletét; a gyártási metódusokat pedig maguk dolgoztatták ki. Hogy milyen sürgős volt nekik, arra jellemző, hogy az egyik nagy amerikai cég — az Eversharp, amely Bíróval üzleti kapcsolatban állott — 1945-ben hatalmas reklámkampányt indított, amelyben bejelentette, hogy ezen és ezen a napon kihozza az új csodát, az örökiront. Közben egy másik cég, a Reynolds, amely addig teljes csendben dolgozott, a bejelentett időpont előtt piacra dobta a maga golyóstollát, és így nemcsak időben körözte le a konkurrenciát, de annak a reklám-erőfeszítéseit is a maga részére kamatoztatta. (Ezzel a szöveggel: „Itt van a fantasztikus csodatöltőtoll, melyről ön annyit olvasott..." Ügyes, nem?) Európába még az amerikai katonák hozták az első golyóstollat. A hírhedt Akron-toll, amelyet egy György Imre nevű szerencselovag 1946-ban Budapesten reklámozott, ezeknek a tollaknak volt egy technikailag tökéletlen lekoppintása.

De ez is jellemző a kis szerszám karrierjére: olyan csábító találmány, hogy jog ide, jog oda, minden vállalkozó, aki foglalkozni kezd vele, az óriási profit reményében elveszti a józan eszét. Ha nem tévedek, már magánál Bírónál elkezdődik ez a szédület. Még Európában összevissza ajánlja a portékáját. Nem sokat törődik előző megállapodásaival, így említett budapesti társával és egyéb kötelezettségeivel. Az üldözöttség állapota nyilván csak fokozza azt a hajlandóságát, hogy ne érezze magát különösen elkötelezettnek. De ő legalább még a sajátjával manipulál, a nagy cégek már az övével spekulálnak. S rendre mind „beszáll": az Eversharp és a Reynolds után a Parker, a Sheaffer, a Faber és a többiek sorban... Alighanem itt van az oka, hogy Bíró úgy járt, ahogy járt.

Miután a találmány elsősorban nem mint komplex gyártási licenc, eladás útján terjedt el, a feltaláló személye is egyre kevésbé volt érdekes. A döntő az volt, ki rendelkezik annyi pénzzel és befolyással, hogy érvényesíthesse a hatalmas trösztökkel szemben a szabadalmi jogokat. Más szóval: nem a laboratóriumokban és a műhelyekben dőlt el, hogy kié lesz a haszon, hanem az ügyvédi irodákban és a bíróságokon. Bíró meg — mint mondják — zseniális ötletei mellett csak ahhoz értett, hogy elköltse a pénzt (jó részét egyéb sikertelen találmányokra), a jogi-üzleti ügyekhez túlságosan bohém volt. Annál inkább értett hozzá a szabadalmainak kiaknázására alakult részvénytársaság, a svájci Biro-Patente A.G., amely évtizedekig tartó perekben visszaverekedte az összes eltulaj-

donított jogokat, amíg a szabadalmak és licencek érvényben voltak — beszedte az egész világról befolyó, nyilván óriási hasznokat. (Hogy milyen összegű bevételekről volt szó, arra példa a Reynoldsé: egymagában 2 millió dollár kártérítésre kötelezték! S ez csak egy eset, s még a gyártás legelejéről való. Hogy azóta mi folyhatott be jogdíjként, azt sohasem fogja megtudni a világ. De a nagyságrendekre talán jellemző, mégha túlzott is, hogy egy magyar lap már 1948-ban 150 millió dollárról írt.)

Mindezek ismeretében már értettem, miért nézett rám Bíró László olyan fürkészve, amikor elismerésről, a feltalálónak járó erkölcsi jutalomról beszéltem neki.

Őszintén szólva, ilyesmire nem is gondoltam soha — így mondta. El is hiszem neki. Olyan fogalmak ezek, amelyekkel ritkán lehet találkozni azokon a tájakon, amelyeken az ő életpályája vezetett keresztül.

De — s ezt az emléket őriztem meg e hideg tekintetű, egykedvű emberrel való találkozásról — mintha annál a gondolatnál, hogy egy ilyen teljesítményért nem kizárólag osztalékokban és profithányadokban részesülhet az ember, hanem másfajta megbecsülésben is, egy pillanatig ő is megállt volna.

Illúziónak, naivitásnak gondolta csak? Meglehet, de nem biztos. Aki túl van a hatvanon, és olyasvalamit teremtett, ami ma százmillióknak szolgál, miért gondolna mindig csak arra a haszonra, amelytől elesett, és nem arra is, amit ő hozott az embereknek?*

* Bíró László magyarul is megjelent önéletrajzában („Csendes forradalom") kitér a fenti írásra, amelyet ő is olvasott. Elmondja, amit egy Budapesten járt barátjától hallott: „A véletlen úgy akarta, hogy a cikk megjelenésének idején Kleinlein Harry éppen Budapesten tartózkodott, és, nyilván hiúságának engedve, összejött a cikk írójával, Rényi Péterrel. — Szerkesztő úr, ön a Bíró golyóstollról írott cikkében azt kérdezte, hová lettek azok a milliók, melyeket a találmány szerzett. Én válaszolok a kérdésére... — és rövid, —hatásos szünet után, öntelt mosollyal felkiáltott: — Itt vannak ni, énnálam — harsogta, és széles mozdulattal a zsebére ütött." Ha nem is egészen pontos a leírás, lényegében ez történt. A valóság még fonákabb volt: az azóta elhunyt Harry Kleinlein, aki a negyvenes évek második felében hagyta csak el Magyarországot és annak a pesti üzletasszonynak a fia volt, aki Bíró kísérleteit Argentínában finanszírozta, iskolatársam volt Budapesten. Pesti tartózkodása idején meghívott a Royal-szállóba; iskolai emlékekről, kalandos életútjáról beszélgettünk, amikor — váratlanul — előhozakodott a cikkel és azzal, hogy ő a Bíró-szabadalmak tulajdonosa és haszonélvezője.

Donna Obzsektif

— Mágá légyén obzsektif, tudjá! Ob-zsek-tif! Há lénné idéje, élvinném a fávéllákba is, pártikulár, de mágá azt írja, ámit lát, Mert ván ott televizor is meg frizsider is. Nem csák a rosszát kél. méglátni, tudjá! Nékém ne mágyárázza, hogy ván ott nyomorl én azt tudom. Szubáliméntáció, tudják mi áz? Mindig explorálták á népet.

Az átírás nyelvtani pontosságáért nem vállalom a teljes felelősséget, de körülbelül ilyen hangnemű szózuhataggal kezdődött riói beszélgetésem Brazília talán legismertebb riporternőjével, aki — mi más is lehetne? — egy pesti orvosnak a lánya és Bán Évának hívják. Az apja még az első világháború után jött át az óceánon, ő nem sokkal később, már ideát született, Rio Grande do Sul államban, Porto Alegrében nőtt fel. Magyarsága — mint látható — nem mentes éppen a portugál beütéstől, de azért jól meg lehet érteni, annál is inkább, mivel rendkívül eleven gesztusokkal és arcjátékkal kíséri minden szavát. Egyébként is azok közé a túl élénk emberek közé tartozik, akiket akkor is megért az ember, ha egyáltalán nem tudja a nyelvüket: oly erős bennük a közlési vágy, hogy megértetik magukat.

Szóval azzal az intelemmel kezdte, hogy legyek tárgyilagos, vegyem tudomásul, hogy a favellákban — Rio de Janeiro nyomornegyedeiben — van tv meg frizsider is, jóllehet ő is tudja, hogy ott milyen nyomor van, sok az alultáplált ember, mert most is, mint mindig, kizsákmányolják a népet. Mindjárt arról is kioktatott, hogy ő nem kommunista, s hogy a kommunisták egyébként is rengeteg „butáságot" csináltak, mert — úgymond — „mind szektáristák". De miután voltam olyan taktikus, és hagytam, hogy az első vihar elvonuljon felettem, kicsit megjuhászodott, s elkezdett mesélni. S az érdekesebb volt, semmint gondoltam volna.

Mert igaz, hogy kolléganőm érzéke a szenzáció iránt igen fejett, de nem egyedi botrányok után szimatol. Az ő tematikája

mint riporteré — mert nemcsak riporter — így mondhatnám: a szociális szenzáció, a társadalmi torzulásokat jellemző szenzáció. Fő módszere pedig az álruhás riportkészítés (à la Harun al Rasid). Izgalmas téma persze akad itt Brazíliában és környékén bőven, csak legyen valakinek bátorsága odamerészkedni, ahol ezek a szenzációk láthatók. Bán Éva minden jel szerint még fölös mértékben is rendelkezik ezzel a tulajdonsággal. Azok közé a radikális polgári entellektüelek közé tartozik, akikben van annyi eszmei elkötelezettség, hogy vállalják a kockázatot, meg annyi kalandorhajlam is, hogy emellett élvezzék is a veszedelmes játékot.

Legismertebb vállalkozása az volt — ennek már néhány éve —, hogy Rióban beépült kokaincsempészek közé és általuk elkerült Bolívia belsejébe, azokra a helyekre (földbirtokosok kastélyaiba meg más dúsgazdagok villáiba), ahol előállítják a veszedelmes kábítószert. Onnan nyomozta ki visszafelé, hogyan csempészik át a mérget Brazíliába és tovább, az Egyesült Államokba és Európába. Megállapította, hogy nem kevesebb mint negyven titkos repülőtérről folyik a szállítás légi taxikkal és turistagépekkel; leleplezett három rendőrfőnököt, akik együttműködtek a török, olasz és brazil származású három főgengszter vezette szervezettel.

S hogy került be a bandába?

Úgy, hogy az egyik riói kórházba beszállítottak egy fiatal lányt, aki azt állította magáról, hogy elvesztette az emlékezőképességét, korábbi életéből nem emlékszik semmire. A fiatal riporternő valahogy beférkőzött a lány bizalmába, aki bevallotta, hogy egy kokaincsempész bandába keveredett, azok azonban nem engedik el, mert attól tartanak, elárulja őket. Az emlékezésvesztést azért találta ki, hogy elhiggyék neki: részéről nem fenyegeti őket veszély. Így jutott az újságírónő tudomására, hol tanyáznak a városban a kokainárusok; ezután már csak kitartás és ügyesség kellett a sikerhez. Attól is félt — meséli —, hogy túlságosan is sikerül a szerepjátszás, és a végén, mint igazi csempészt valahol elfogják s kurtán végeznek vele. Mert azért erre is van példa. Vitte is mindenhová magával az újságíró-igazolványát, de azt még jobban dugdosta, mint a kokaint. Mert ha a rendőrség gengszternek nézi, akkor talán még megmenekül, de ha a gengszterek rájönnek, hogy újságíró, akkor bizonyos, hogy rögtön vége. Persze úgy is járhatott volna, hogy a gengszterekkel együttműködő rendőrök előtt fedi fel magát, és akkor?...

Hát igen, némi szerencse kell a szakmához.

De hát lőttek is már őrá és akkor is szerencséje volt. Hogy ez hogy történt? Hát úgy, hogy „angyalcsináló" nőket leplezett le — Brazíliában tilos mindenféle magzatelhajtás —, akik példátlan felelőtlenségükben tömegesen ölnek meg nőket. Fényképpel közölte egynéhányuk nevét, ismertette üzelmeiket. Másnap a szerkesztőség egyik termében megjelent egy nő, és azt kérdezte melyik az az Eva Ban? Egy kollegája rámutatott, mire a nő pisztolyt rántott, és már dörrent is a lövés. Csak azon múlott az élete, hogy a kollégának, aki a készséges felvilágosítást adta, volt annyi lélekjelenléte, hogy ráüssön a merénylő kezére, s így a lövés a plafonba fúródott.

Váltig sorolhatnám Bán Éva történeteit, de csak kettőt mondok most el. Az egyik arról szól, hogy felcsapott jósnőnek. Kivett egy lakást a város egyik legjobb helyén, nyilván lapja költségére, berendeztette, ahogy a szakmához illik, régi bútorokkal, süppedő szőnyegekkel, fekete függönyökkel. Aztán hirdetett a lapokban. S jöttek a kliensek, mindenféle emberek, köztük állami hatalmasságok, tábornokok és egyéb nagy urak, a *high society* előkelő hölgyei; sorra elibe járultak, és ő egy elsötétített szobában, egy alulról megvilágított kristálygömb előtt ült, és a jövőbe látott... Szemrebbenés nélkül fizették a magas honoráriumot, és ájtatosan hallgatták a halandzsáit. (— Há mágá tudná, hogy kéllétt vigyázni, hogy né névéssek... !) Az ügyről szóló riportjában a legismertebb neveket azonban kénytelen volt elhallgatni...

A másik történet a *Koldusopera* világára, a XVIII. századi Angliára emlékeztet; ugyanis Rio de Janeiróban ma is van kolduszindikátus, ahol a koldusoknak helybérleteket kell váltaniok, tagdíjat kell fizetniük, pontosan meg van határozva, ki hol, mikortól meddig és mivel koldulhat. Bán Éva azt is kinyomozta, hogy a koldusok potom pénzért bérlik azokat a kisgyerekeket, akikkel a járókelők szívét meghatják. (A saját csemetéiket úgy látszik sajnálják igénybe venni.) Erről cikket is írt, majd elhatározta, hogy megtudja, mit is keres egy ilyen koldus. Azt akarta ily módon bizonyítani, hogy még ezek a lumpenelemek is milyen pimaszul használják ki a valóban szegény emberek elesett helyzetét. Beöltözött hát másnap ő is koldusnak, bérelt egy gyereket, és kiült valamelyik forgalmas helyre. Hipotézise bebizonyosodott: egy óra alatt a százszorosát szedte be a gyerek kölcsöndíjának. Csakhogy majdnem baj lett belőle: ugyanis a jólelkű utcai közön-

séget annyira meghatotta a kölyök bőgése, hogy kezdtek a „mamánál" behatóbban érdeklődni: pl. megkérdezték, hogy a gyerek fiú-e, vagy lány. Erre az ujdonsült koldusnő zavarba jött, ugyanis a kibérlésnél eziránt nem tájékozódott. Balszerencséjére még akadt is valaki a körülállók között, aki olvasta az ő előző nap megjelent cikkét, és elkezdett kiabálni, hogy bizonyára ő is azok közé a koldusok közé tartozik, akik... Benne volt az újságban... S olvasta a fejére a saját írását! A hangulat kezdett kellemetlenné válni, Rióban nem kell sok egy kis tettlegességhez. Ez alkalommal az elővigyázatosság mentette meg kolléganőnket, aki erre ugyan nem gondolt, de arra számított, hogy a kolduszindikátus emberei „kiszúrják" majd és megtámadják, s ezért arra kérte a hatósági embereket, tartsák őt szemmel. Így hát jöttek a rendőrök, akik a tömeg helyeslése közepette letartóztatták a csaló koldusnőt, és gyorsan betuszkolták egy autóba. Ott mindenesetre még gyorsan megnézte, hogy milyen nemű a „gyermeke", nehogy ezzel a kérdéssel még egyszer zavarba ejthessék...

Mint idéztem, Bán Éva azzal kezdte, legyek „obzsektif". Hát igyekeztem, igyekeztem, kedves kollegina.

De hát mi az az objektivitás Brazíliában, drága Éva? Hogy egymillió ember él Rióban, a világ legszebb városában a favellákban, ezeken a szörnyű nyomortanyákon, ezt Maga sem tagadja. Hogy ebből a millióból 800 vagy 900 ezer egyszerű munkásember, aki nem tudván lakáshoz jutni, e csatornázás és vízvezeték nélküli bódékban, deszkából, lécekből, papendekliből és pléhdarabokból összefabrikált ólakban éli le életét, ezt Maga jobban tudja, mint én, hiszen élt közöttük hetekig. S hogy sok évi munkával egyikmásik család eljut oda, hogy vehet egy tv-t meg talán egy frizsidert is, azt miért tagadnám? Ingyen laknak, a villanyáramot is ingyen „szerzik", nagyon gyengén táplálkoznak, alig költenek ruházatra — az az egy-két készülék szinte az egyetlen tulajdonnak nevezhető valamijük.

S Maga azt sem tagadja, hogy a favellákban a dolgozó és nyomorgó tömegek között él a város óriási alvilága. Hisz azért nem tudott elvinni a nyomortelepekre sem — megfelelő „előkészítés" nélkül —, mert a favellákba kívülről jöttnek, idegennek „csak úgy" kész életveszély betenni a lábát; az itteni gengszterek ugyanis nagyon kegyetlenek, s ha valakit kirabolnak, gyakran mindjárt el

is teszik láb alól. Sőt, amióta romlanak az amúgy is szörnyű viszonyok (mert romlanak), egyre-másra megtámadják a többi favellalakost, a szegény munkásokat is, pedig azelőtt ez nem volt szokásuk. Egyébként azt is elárulom Magának: egy-kétszáz méterre bemerészkedtem mégis az egyik favellatelepre. Tényleg megrendítő látvány, kedves Éva, de higgye el nekem, mi lennénk az utolsók, akik kajánkodnánk ezeknek az embereknek a szenvedésén.

Legutóbb az egyik nagy amerikai képeslap „leleplezte" a riói favellákat, riportereivel végigfényképezte a civilizálatlanság és az elmaradottság különböző jelenségeit. Erre egy brazil lap, nagyon is érthetően, megcsinálta az ellenriportot az egyik észak-amerikai város slumjeiről, bemutatva, hogy ott sem különbek az állapotok. Igaza volt. Az ilyen ujjmutogatással nem jutunk messzire, hisz ha csak azt mutatjuk meg, ami a végeredmény, a favellákat, akkor a nyomorgó embereket szégyenítjük meg. Pedig azokat a *viszonyokat* kellene megszégyenítenünk, amelyek ide vezetnek, s azokat az osztályokat és személyeket, amelyek haszonélvezői e viszonyoknak. Mindjárt az is kitűnne, hogy nem keveset e személyek közül éppen Észak-Amerikában lehetne megtalálni... Ebben értsünk egyet „szektáristák" és „nem szektáristák".

S akkor még „obzsektifek" is leszünk, ahogy azt Maga joggal követelte.

Két látogatás

LUIS CORVALANNÁL

Santiago de Chilébe, Chile fővárosába rossz, de tanulságos pillanatban érkeztem. Csak néhány napja történt, hogy a katonaság — az általános rézbányász-sztrájk miatt — az El Salvador-i bánya szakszervezeti székházát meg akarván szállni, sorra körülvette a bányatelepeket, és a székház erőszakos kiürítésének ellenálló munkások közé lőtt. Az ok: a rézbányák profitjának védelme, ami a külföldi monopolisták és az államot uraló erők közös érdeke. A sztrájk már hónapok óta tart, a helyzet a végsőkig feszült. Frei elnök annak idején a többi között azzal a jelszóval került uralomra, hogy „forradalom — vér nélkül". Fidel Castro most joggal jelenthette ki azt, hogy a chilei kormány e jelszó fordítottját valósítja meg: vér — forradalom nélkül. Amire nehéz volt mit válaszolniuk.

Már az első „hivatalos" találkozásnál megcsapott a nehéz légkör. Igaz, vitatható, hogy egyáltalán érdemes volt-e elmennem az *El Mercurio* szerkesztőségébe. (Ha két nappal később, a FRAP, a baloldali népfrontszövetség gyűlése után került volna sor erre, alighanem lemondok arról, hogy éppen ezt a lapot látogassam meg...) A főszerkesztő-helyettesnek, aki fogadott, mindenesetre sikerült bemutatnia, hogy mit is képvisel az ő lapja.

A tragikus esemény okairól érdeklődtem. Mire azt közölte velem, hogy itt semmi másról nincs szó, mint arról, hogy a chilei „felforgató elemek" — a Tricontinental havannai deklarációjának megfelelően — a demokratikus hatalom erőszakos megdöntésére törekszenek, elhatározták, hogy fegyverrel megszerzik az állam feletti ellenőrzést.

— De bocsánat — vetettem közbe meglepetten —, ha jól tudom, nem azok lőttek, akiknek képviselői a havannai értekezleten részt vettek, hanem az önök fegyveres erői...

Ettől majdnem idegrohamot kapott. Közölte velem, hogy nem hajlandó tudomásul venni az ilyen provokáló iróniát, és türtőztetnie kell magát, nehogy erősebben fogalmazzon.

— Kérem, én nem ironizáltam — válaszoltam —, és eszem ágában sincs önnel vitát folytatni, csupán egy tényt kívántam tisztázni...

A beszélgetés majdnem hasonló tónusban folytatódott egy rövid ideig, aztán — gondolom, mindkettőnk megkönnyebbülésére — abbahagytuk. Nincs értelme az ilyen szóváltásnak. Még a legkiélezettebb vitához is kell valami kapocs a partnerek között, legalábbis az a kényszerűség, hogy beszéljenek egymással. Köztünk ez sem volt meg. Gyerünk hát tovább!

Utólag mégsem bántam meg, hogy a véletlen ebbe a szerkesztőségbe hozott. Annyi rokonszenvvel, várakozással érkeztem Chilébe, hogy ez a lehűtő találkozás egyenesen jól jött.

Másnap Corvalan elvtársnál, a Chilei Kommunista Párt főtitkáránál voltam vendégségben, s mintha csak a kellemetlen élményre akart volna magyarázatot adni —, mindjárt azzal kezdte, hogy ők, a chilei kommunisták, jóllehet konkrét kérdésekben keresik az együttműködést a Frei-kormánnyal, sohasem idealizálták az itteni viszonyokat; Európában, még baloldali körökben is bizony nemegyszer találkozni a mai Chilével kapcsolatban illúziókkal is.

De hadd szóljak előbb két szót a kommunista főtitkárról, az emberről. Nem szokásom a dicsérgetés, de Luis Corvalan azok közé tartozik, akiknek egész magatartásuk, lényük kizárja, hogy bármilyen olcsó népszerűségre, tetszésre törekednének. Pedig leginkább az ilyen emberekért lehet rajongani. Külseje némileg magyar parasztra emlékeztet. Alacsony, vékony, bajuszos férfi, egyszerűen öltözik, s mint lakásában láthattam, egyszerűen is él. Pedig nem paraszt, hanem néptanító volt. S cseppet sem egyszerű dolgokat magyaráz, hanem nagyon bonyolultakat, ha rendkívül egyszerű, világos szavakkal is.

Nyilvánvaló — fejtegeti —, hogy a kereszténydemokrata Frei kormány célja a kapitalista rendszer megmentése, a néptömegek forradalmi mozgalmának leszerelése. Újat annyiban hozott, hogy más módszerekhez folyamodott, mint elődei, a tömegek képzeletéhez közelebb álló, tetszetősebb jelszavakkal operál, s bizonyos szociális intézkedésekre is hajlandó, hogy megnyerje legalább a tömegek egy részét a maga politikájának. A chilei baloldalnak figyelembe kell vennie, hogy a helyi burzsoázia nagy része szemben áll a burzsoá fejlődést is gátló nagybirtokrendszerrel, amely szűkíti a belső piacot. Az oligarchia ellen, a földreformért tehát együtt

küzdhet a munkásosztály és a parasztság a nemzeti burzsoáziával. Ugyanakkor fennáll természetesen a burzsoázia és a munkásosztály, a dolgozó tömegek ellentéte. Mindkét fronton harcolni kell, ez is természetes; a kérdés csupán az, hogy ma melyik konfliktus érettebb a megoldásra. A párt a szélesebb összefogást lehetővé tevő harcra orientálódik az oligarchia és az imperialista monopóliumok ellen, a szociális reformok keresztülviteléért, elsősorban az elodázhatatlan földreformért. A mezőgazdaságban a helyzet tűrhetetlen, a nyomor óriási. A gyárak — mert hiányzik a falusi vásárlóerő — általában csak hatvanöt százalékig használhatják ki kapacitásukat. Az El Salvador-i véres tragédia önmagában is megrendítő, de politikai hatásában is rendkívül rossz, mert a katonaság brutális fellépésével kiéleződött helyzetnek az oligarchia és a külföldi monopóliumok látják hasznát. A helyzet sokat romlott, de talán mégsem visszafordíthatatlan.

Mindegyik érv logikusan következik a másikból. Hogy mit hoz a jövő, azt persze nem lehet teljes bizonyossággal előre látni — mondja —, de az is kétségtelen, hogy egy nem kívánt fordulat sem érné váratlanul őket, minden eshetőséggel számolnak. A chilei elvtársak nem romantikus hevületűek — annál sokkal tapasztaltabbak. Ismerik erejüket, amely a legjelentősebb politikai erő a munkásságban, és tudják felelősségüket. S ezt tudomásul kell vennie a kormánynak is, amely az El Salvador-i vérfürdővel a gyűlölet és a megvetés szenvedélyes hullámát idézte fel önmaga ellen.

A politikai szenvedély itt Chilében magasra csap! Ezt is alkalmam volt érzékelni a FRAP, a Népi Akciófront 10. évfordulóját ünneplő nagygyűlésen, amelyen a kommunista és a szocialista szónokok egész sora beszélt. A Caupolican-sportcsarnokot hathétezren is megtölthették ezen a vasárnap délelőttön.

Meglepően sok volt a fiatal a hallgatóság körében, amely egyébként tipikus munkástömegnek látszik. Csodálatosan temperamentumos és érzékenyen reagáló közeg: a reakciónak szóló dühödt morajoktól és indulatos közbekiáltásoktól a lelkes tapsig és a szívből jövő nevetésig terjed a reagálások skálája, s a tömeg szinte mindvégig aktívan rezonál minden szóra, eseményre. Különösen megható, amikor a különféle helyi, kerületi szervezetek képviselői átnyújtják a Vietnamnak gyűjtött pénzt és gyógyszert, kisebb és nagyobb összegeket, csomagokat. Mindegyiknek egyformán kijut a hálás tapsból, és ez teljesen érthető: ugyanis itt olyan nyomorterületek is leteszik a maguk obulusát, ahol bizony a legkisebb

adomány összegyűjtése is nagyobb áldozat, mint másutt ezeknek a tízszerese vagy a húszszorosa. (Akkor értettem ezt meg, amikor a Kordillerák lejtőjén elhaladtunk egy olyan település mellett, amelynek viskóit közép-európai szemmel valami nomád szállásnak vélte volna az ember, de kiderült, hogy rézbányászok laknak itt. És ilyen helyeken is gyűjtöttek a vietnamiaknak!)

Már rég nem voltam részese ilyen „igazi" gyűlésnek, mint amilyen ez volt. De azért az általános benyomáson túl a részletekre is figyeltem. Érdekes lehetett így megállapítani: az érzelmektől fűtött, a haragot és elkeseredést kifejező beszédek, főként a szocialistáké, váltották ki a leghevesebb tapsot — különösen a volt elnökjelölt Allende erőteljes, megnyerő retorikája volt nagy hatású. Viszont a kommunista vezetők forró ünneplésénél az volt az érzésem: hosszú távon ez a tömeg az ő átfogó koncepciójukban bízik, abban a nagy tapasztaltságban, amely a chilei pártot Latin-Amerika egyik legnagyobb kommunista pártjává tette, és amely növekvő tömegerejében is tükröződik.

Személyes elégtételem is volt ezen a gyűlésen. A szónoklatok visszatérő témája az *El Mercurio*, az a reakciós lap, amelynél oly különös fogadtatásban volt részem. Amikor először hangzik el a lap neve, megkérem a fiatal elvtársat, aki idehozott, fordítsa csak le, mit mondtak róla. Csakhogy ez nehéz feladat. Kísérőm ugyanis nem valami jól beszél angolul, és olyan gorombaságokat mondanak, hogy azt csak körülírással tudja lefordítani. Az ilyen vaskos kifejezések lefordítása pedig elég kényes dolog. Jó ideig eltart, amíg megértem: az első „jelző" úgy értendő, hogy: szennyvízcsatorna... De most már legalább tudom, hogy milyen irányba mozgassam a fantáziámat, és ez sokat segít. A spanyol ugyanis annyira hasonlít a latinhoz, hogy csak hegyeznem kell a fülemet, ha az *El Mercurio* szóba jön: a válogatott szidalmazásokat idegen szókincsemből is többé-kevésbé azonosítani tudom. S megnyugodva állapítom meg: ehhez képest igazán mérsékelten, a vendéghez illő tartózkodással formáltam véleményt erről a sajtóorgánumról.

Egyébként: itt is ugyanaz érződött, ami Chilébe érkezésem első pillanatában: az atmoszféra az utóbbi időben fojtogatóbb lett. Eszembe jutottak újra Mandl úr, az argentin fegyvergyáros szavai is. Amikor azt mondtam neki, hogy úgy tudom, Chilében kedélyesebb a légkör, mint másutt, így válaszolt: — Volt, kedvesem, volt. Azok az idők elmúltak.

Mint más kérdésekben, ebben is jól tájékozottnak bizonyult. Érthető is, hisz' ki tudná, ha nem a hozzá hasonlók, az oligarchák és monopolisták, hogy hol romlik a légkör, és mikor ropognak a puskák. És mitől.

PABLO NERUDÁNÁL

Goethe azt írta, hogy aki a költőt meg akarja érteni, annak el kell mennie a költő hazájába. Hogy ez, a lényeget tekintve, mindig igaz-e, nem tudom, de hogy jobban megérti a művet az, aki ismeri az országot, a tájat, a környezetet, amelyben alkotója él, vagy egykor élt, az bizonyos. Már csak azért is, mert minden költészet hajszálcsöveibe felszívódik a környezet — s az irodalmi kutatószenvedélynek szinte végtelen játéktere nyílik, ha nekiállnak, hogy kinyomozzák: a hasonlatok vagy az utalások pl. egy-egy versben milyen valóságos helyzetre, személyre, tárgyra vonatkoznak.

Ez a szenvedély érintett meg engem is legutóbb, amikor Dél-Amerikában utazva, Chilében, Isla Negrában — tehát nemcsak hazájában, hanem házában — meglátogattam Pablo Nerudát. Íme néhány mozaikkocka a környezetből, amelyek lenyomatát utóbb megleltem a költő verseiben is.

Hat órára voltunk hivatalosak, vasárnap délután. Kicsit féltem, hogy késő lesz, errefelé hirtelen sötétedik be, s már nem lesz elegendő fény, hogy fényképezzek. Pedig egyik célom ez lett volna: megörökíteni a nevezetes házat, amelyben Neruda — leszámítva a száműzetés és bújdosás éveit — immár harminc éve lakik. A dolgozószobába vezettek bennünket — a házigazdákra még egy kicsit várni kellett. De minő különös múzeum ez az óceánra néző szoba, fala nyersen megmunkált, nagy kváderkövekből készült, közepén a kandalló előtt négy hatalmas karosszék, amelyeket barna-fehér marhabőrrel vontak be, és köröskörül, mindenütt szobrok; fából faragott, ember nagyságú vagy még annál is nagyobb női alakok, amelyek, előredőlve, mintha a levegőben úsznának. XVII., vagy még inkább XVIII. századi mesteremberek munkája lehet a legtöbbje, egyik-másikon még látszik a festék. Nem kell sok hozzáértés, hogy rájöjjünk: ilyen szobrokkal díszítették — amikor még fából készültek — a hajók orrát. Egy kisebb flottát fel lehetne szerelni védszentekkel a kollekcióból, amelyet Neruda, mint később meséli, Dél-Chilétől Ondonig raktárakból

és régiségkerekedésekből szedett össze és hozatott ide. S most lapozzuk fel a *Száz szerelmes szonett*ből, amely néhány éve jelent meg a Helikonnál — Somlyó György hivatott fordításában — a 68.-at, amely így kezdődik:

> A fából faragott lány nem a saját lábán jött,
> de mindjárt helyet foglalt a téglák közt a parton...
> S úgy maradt s nézte folyvást tágranyílt életünket,
> a sok jövés-menést és visszatérést a földön...

E fából faragott lány és társai körében találkoztunk tehát a költővel és Matildével — Matilde Urrutiával —, az asszonnyal, akihez Neruda e szonetteket írta. De ahogy olvasom a verseket, minduntalan újabb és újabb részletek tűnnek fel, amelyek a helyszín emlékeit elevenítik fel: a „fabordás hajók", amelyek Matilde „nevében suhannak", ha csak modellekben, de ugyancsak itt vannak a tengerészeti gyűjteményben. Aztán mindenféle mást is látunk: egy nagy tálban valamiféle kecskeszarvakat, egy másikban tengerparti kavicsokat, egy harmadikban megsárgult leveleket. Aki ismeri Neruda líráját, ezt a népeket, korokat, természetet, kozmoszt eggyé olvasztó „teljes éneket", az azt is sejti, hogy miért is gyűjti a költő ezeket a tárgyakat: anyaguk, formájuk tapintásával, színük visszfényével újra meg újra találkozni verseiben, életérzésének, a világot ízlelő, élvező, vele érzékeiben is összefonódó költészetének szinte nyersanyagai ezek a matériák. S mindenekelőtt a tenger, amely még most is, a lenyugvó nap sugaraiban is valószínűtlen intenzitással kéklik.

Persze nem takaríthatom meg kedves házigazdáinknak, hogy ki ne tessékeljem őket a homokpartra lejtő hegyoldalra: a színesfilmnek fény kell, és ha már idáig eljöttem, képet kell vinnem róluk. Meg kell hagyni, megadással tűrik a procedurát, de hát mit is tegyenek? Neruda a Csendes-óceán költője is, azt már el nem kerülheti, hogyha a távoli Magyarországról valaki idevetődik, megörökítse őt a tengerparton.

Aztán a kandalló mellett folytatjuk a beszélgetést. Előbb a szoba műtárgyairól, azután Neruda legutóbbi, Magyarországról írt kis kötetéről van szó, amelynek kivételesen szép kiadása Budapesten előkészületben van, de bizonyára nemcsak külsejével, hanem azzal is meglepetést fog kelteni, hogy a magyar ételekről szól. — No nem, nem szakácskönyv — magyarázza a költő. — Csak

arra gondoltam: annyit írtunk már gyárakról, szövetkezetekről, építkezésekről. Én egyszer megpróbálok egy országot az ízein keresztül érzékeltetni.

Azóta elolvastam a kéziratot, s csak azt fűzhetem hozzá, hogy nemcsak eredeti ötlet ez, de olyan írás — „a szeretet és öröm művének" nevezi —, amely költői prózájában és prózai verseiben egyaránt a sajátos nerudai líra terméke. A magyar ételek csupán ínycsiklandó apropót kínálnak: többről van szó, mint a gulyásról vagy a libamájról (amelyről egyébként így rajong: „Angyalmáj! / Puhánál puhább anyag, / a gyönyör / tiszta súlya . . .") Arról, hogy az emberiség birtokba vehesse az érzékelhető valót, élvezhesse, mint jogos jussát, a földi lét áldásait. Arról, amit bevezető sorai így fogalmaznak meg: „Nagyétkűek vagyunk, messziről jöttünk; forró, napban égő tájakról, hideg, hóborította vidékekről. Ősi éhség lakozik bennünk, a mája éhség évszázadai, az Araucót pusztító háború és éhség korszakai, Kasztília éhínségei. . ." És arról, amivel az első fejezet végződik: „Üljön hát le együtt, üljön le a föld minden lakója az asztal köré, a boldog asztal köré. . ."

S ott Chilében, a nehéz életű rézbányászok viskóiban, a nagybirtokok végtelenül kiszipolyozott szegényeiben még él az „ősi éhség". Csak néhány napja történt, hogy El Salvadorban nyolc bányászt sortűzzel öltek meg a kormány csapatai. A reggeli lap, a kommunista párt újságjának melléklete ebből az alkalomból közli Neruda egyik korábbi versét, címe: „Halottak a téren". Most sem az ínyenckedésről meg a falásról szól a költő, hanem az éhes emberiség követeléséről, az ember jogáról az életre és a boldogságra.

Irodalomról beszélünk, de Nerudát nem könnyű erről szóra bírni. Azt mondja: ő sosem élt benne az irodalmi életben és nem is nagy ismerője annak. Az ő érdeklődését mindig az élet töltötte ki, nem az irodalom. „Írni? Hát persze, én mindig írok" — mondja, mint akinek az életéhez ez úgy hozzátartozik, akár a lélegzetvétel. Erről nincs mit beszélnie. Az új generációról kérdezem, fiatal költőtársairól. Azt fájlalja, hogy oly sokan, akik pedig kiváló formaérzékkel rendelkeznek, öncélúan művelik a lírát. S ezt nem a formai újítások ellen, hanem mellettük érvelve mondja. Ő is az avantgarde-ból jött és ma is védelmezi mindazt, ami újat, frisset, modernet az akkori irányzatok hoztak. De az ő logikája nem a formalistáké, hanem a forradalmi költőké, akik az új formát a maguk eszközévé tették. A formalistákkal vitázik. „Messze vannak

a néptől — mondja —, kár a tehetségükért." Aztán a szocialista országok esztétikai vitáiról beszél, a konzervatív ízlésről, a realizmus megmerevedéséről. „Ki kellene mondani, hogy a realizmusnak vége — teszi hozzá —, és aztán kellene csinálni egy újabb realizmust." Maga is nevet a tétel ellentmondásán, de hát nyilvánvaló, hogyan is érti: egy életmű beszél helyette.

Sokat utazott az utóbbi időben, most szeretne egy kicsit pihenni, azaz nyugodtan dolgozni. S csak itt érzi jól magát, itt Isla Negrában (Santiagóban, a fővárosban nem), és nagyon szereti Magyarországot. Nem, ez nem bók, ez így van. S Matilde is megerősíti ezt bólogatásával. Hogy vonjam hát kétségbe én? S miért is vonnám? Neruda nem szívélyeskedő ember, ellenkezőleg, inkább morcos. De szereti az embereket, hazájában és az egész világon: kevesek költészetére illik úgy az egyetemes jelző, mint éppen az övére. Különös rokonszenve összeköt, hisz ez az ő szózata:

„...azt akarom, hogy
minden életre keljen
az életemben
és megszólaljon énekemben... mindenki, minden ember
dalomba egybegyűlve..."

Bonni kérdőjelek

HINNI VAGY NEM HINNI

A nagypolitika kemény, rideg közeg: érdekek és hatalmak összeütközésének szférája, vonulatai államok, gazdaságok, hadseregek között húzódnak — a külpolitikai újságírás dolga meg hogy eligazítsa e téren az olvasót, tárgyilagosan, személytelenül feljegyezze a változásokat. Mégis hadd vegyítsem a pontos tájékoztatást legutóbbi nyugat-németországi útjaimról az ott szerzett személyes élményekkel.

1966 október végén két hétig voltam odaát (Münchentől Hamburgig), akkor, amikor az előbbi kormánykoalíció éppen felbomlott; és most, alig egy hete, még néhány napot töltöttem Bonnban és a Ruhr-vidéken, már a nagykoalíció megalakulása után. Mindkét alkalommal felhős, esős, hideg idő volt, a Rajna máskor oly romantikus partjai az ossziáni ködbe vesztek — mintha csak Heine versét, a *Téli regét* illusztrálta volna a táj. Hogy is írta a költő Párizsból jövet átkelve a folyón? „November volt, a lombot szél söpörte... S legott a német gránicon szívem verése gyorsult." Mormolgattam is magamban a sorokat, de valahogy ez alkalommal nem tudtam átérezni a hosszú idő után visszalátogató fájdalmas nosztalgiáját. Hitler győzelme előtt Németországban éltem, megértem még a fasiszták hatalomra jutását, s ott meg idehaza, Magyarországon mindazt, ami utána jött... De ez már nagyon régen volt.

S egyébként is az utóbbi években sok új ismeretségem született hozzánk látogató meg külföldön megismert németekkel, akik szégyenkezéssel vagy megvetéssel, sőt utálkozva beszéltek a fasizmusról, és élesen elítélték a mai revansista irányzatokat is. S ha az ember megkérdezte, hogy miért nem ilyen egyértelműen írnak az újságok, miért nem ezt a politikát folytatják pártjaik és kormányaik, akkor nyugtatgattak, hogy van fejlődés, ez is, az is megváltozik majd, higgyük el nekik! Igen, ez volt az az ige, amelyet a leggyakrabban hallottam: **higgyünk.**

Nos, higgyünk...! De hát előbb lássuk a helyszínen, hogyan is fest a jelen. Az alkalom adott volt, a bonni újságíró-szövetség meghívott, az Inter Nationes, a hivatalos látogatószolgálat kedves hölgyei gondozásukba vettek. S mindkét alkalommal nemcsak a minden kötelezettség nélküli magánbeszélgetésekre voltam utalva, hanem a szövetségi köztársaság vezető és uralkodó köreiben tájékozódhattam. Hogy ki mindenkivel beszéltem, még felsorolni is sok lenne: találkoztam volt miniszterrel, aki a kormányválság óta ellenzékbe vonult, és új miniszterrel, aki hosszú szünet után lett újra az, államtitkárral, magas rangú emberekkel, akik idestova két évtizede alakítják, és nagytőkésekkel, akik még sokkalta régebben *meghatározzák* ennek az országnak a politikáját. Vitatkozhattam befolyásos képviselőkkel, pártfrakciók vezetőivel, parlamenti bizottságok elnökeivel és tanácsadókkal, akiknek nevével ritkábban, de gondolataikkal annál gyakrabban lehet találkozni a politikai fórumokon.

Bejártam a Bundeshaus, a bonni parlament képviselőszobáit, egy-egy félórára beültem a parlament vitájára is, sajtóértekezleteket hallgattam végig, személyi titkárok és referensek mutatták az utat, süppedő szőnyegeken át, miniszterek és vezérigazgatók elegáns termeibe. Meghívtak magánlakásokba, finom rajnai borok mellett kellemesen elcsevegtünk, mindenki udvarias, előzékeny volt, sokan igen közlékenyek, és minden jel szerint jó néhányan nagyon őszinték is.

S alig volt beszélgetés, amely ne azzal kezdődött vagy azzal zárult volna, hogy hamis a kép, amelyet róluk alkotunk... S hogy teljes legyen a panoráma, Bonnból való elutazásom napján még meghallgattam Kiesinger, az új kancellár beszédét, aki a parlamentben — ha nem is ezzel a szóval — ugyancsak arról beszélt, hogy végre bízzunk bennük. Arra sürgette a kelet-európai államokat, hogy „minden még fennálló felfogásbeli eltérés ellenére" ismerjük fel, hogy az NSZK mai politikája „mit jelent és mit akar jelenteni: ez a béke és a megértés messzire ívelő politikája, amely egész Európa boldog jövendőjét tűzte ki céljául". Lehetne-e ígéretesebben fogalmazni?

Hát miért nem akarunk mi hinni az ilyen szavaknak, miért a sok fenntartás, gyanakvás, bizalmatlanság? Mi érdekünk fűződik ahhoz, hogy örökké csak befeketítsük, militaristákként, revansistákként szidalmazzuk, sőt itt-ott még a fasiszták utódjainak is kiáltsuk ki őket?

Valóban: miért? Az ember legyen objektív, s bármilyen súlyos múltbeli emlékek terhelik is, igyekezzék előítéletek nélkül, a tények alapján véleményt formálni a *máról*. Ha a nyugatnémet vezetők őszintén békét és megegyezést akarnak, joguk van tőlünk azt követelni, hogy tegyük félre a régi elfogultságokat és ellenérzéseket, hisz máskülönben a legjobb akarattal sem változtathatnák meg a helyzetet. A mi készségünkön ez nem múlhat, megbocsáthatatlan hiba lenne önmagunkkal szemben is, ha azon múlna. Ezzel az elhatározással folytattam beszélgetéseimet, így hallgattam a vitákat, így olvastam az újságokat és a legújabb könyveket. Nem néztem én utána senki náci múltjának, még hidegháborús múltjának sem, csak azt vettem alapul, amit *most* mond vagy ír, amit magam hallottam és olvastam tőle. S nem régi vagy újnáciktól, nem az NPD embereitől érdeklődtem — ilyeneket nem is kerestem fel —, csupán az állami és a gazdasági élet vezető embereitől, a politikai és a közélet ismert szereplőitől. „Én hinni szeretnék a változásokban" — mondtam többeknek —, „kérem segítsenek hozzá, hogy tudjak is hinni".

Hogy mire jutottam, azt persze csak néhány kérdés kapcsán tudom illusztrálni, de ami ezekre áll, az szinte szó szerint illik a többi témára is: az alapséma mindig ugyanaz.

Kezdjük a militarizmussal. Mert erre a vádra haragudtak talán a legjobban. „Mi vagyunk a militaristák, drága jó uram?" — kérdezte tőlem felindultan az egyik képviselő, aki katonai ügyekben pártja nagy szakértőjének számít. „Hát hol látott itt katonákat masírozni? Hol masíroznak és hol verik a díszlépést a német katonák? Maguknál, azaz az NDK-ban, ahol csak úgy hemzsegnek az egyéb uniformisos emberek is, ahol lassacskán már mindenki egyenruhában jár. Nézze meg például a mi határőreinket, ennél civilebb és lezserebb társaságot hol látott még? Itt utálnak mindenféle uniformizált rendet; a katonák is, ahogy tehetik, civilbe öltöznek. Bezzeg odaát..." Mások is ezzel kezdték. Az utca képével, az uniformisokkal itt meg ott.

De hát tényleg úgy gondolják, hogy a *militarizmus* mércéje az egyenruhák viselése vagy a parádék rendezése? Beszélgetőpartnerem épp előző nap érkezett vissza a Fallex-bunkerből, ahol öt napig azt próbálták ki: hogyan kormányozzák majd — egy atomháború esetén — a szövetségi köztársaságot, amelynek, mellesleg, félmilliós hadserege van. Ez a hadsereg a Szovjetunióé után Európa legnagyobb és legjobban felszerelt hadserege, beleértve

az atomrobbanófejek kilövésére alkalmas rakétákkal való ellátottságot... Ha egyszerűen abból indulnék ki, hogy mit láttam a közutakon, akkor azzal is érvelhetnék, hogy az Autobahnon nemegyszer találkoztam mérhetetlenül hosszú amerikai rakétavontatókkal, amelyek nekem például sokkal félelmetesebbnek tűntek, mint bármely dörgő díszlépés. De ez sem dönt el semmit.

Itt volt októberben a nagy dérrel-durral megszervezett Fallex-gyakorlat. — Miért volt erre szükség? — kérdeztem az egyik beszélgetés során. — Mert nekünk is védekeznünk kell — hangzott a szigorú válasz. — S kitől kell tartaniuk, talán tőlünk? — tettem fel a kérdést. — Maguktól aligha. — Hát akkor kitől, az oroszoktól talán? — Á, nem hiszem, azok is békét akarnak. — S a többiek: a csehek, a bolgárok, a románok, a jugoszlávok? Azok talán nem akarnak békét? — De, azok is. — Akkor már semmit sem értek: ki akarja megtámadni magukat? — Az NDK, az mindenre képes — csattant a válasz. Ez az alternatíva valóban eszembe sem jutott! S valóban úgy ítéli meg a helyzetet, kérdeztem ironikusan, hogy az NDK-nak, ha szándékában állana (ami persze merő képtelenség), lenne lehetősége a szocialista országok segítsége nélkül, azok akarata ellenére, a lakossága szerint csaknem négyszerte nagyobb, iparilag sokszorta erősebb, és katonai potenciálját tekintve ugyancsak nagy fölényben levő szövetségi köztársaságot megtámadni? Meglepő feltételezés! — Ugyancsak ironikusan még hozzátettem: — Egyébként ennél nagyobb „bókot" ritkán hallottam az NDK rendszeréről, hiszen ott — az önök állítása szerint — szinte senki sem támogatja a kormányt, és mindenkit az a vágy éltet, hogy egyszer az önök rendszerének áldásait élvezhesse. Ilyen hátországgal kezdenének háborút? Nekünk persze ellenkező véleményünk van az NDK-ról, mint önöknek — de azért ilyen „erősnek" mi sem gondoltuk volna...

Vitapartnerem bosszúsan legyintett. Nyilvánvaló, hogy logikai zsákutcába manőverezte magát. Az a tétel, hogy az NSZK-t katonai támadás fenyegeti, csupán addig valószínűsíthető, amíg azt lehet állítani, hogy a szocialista országok általában agresszív szándékúak. Csakhogy ezt kétségbe vonta már De Gaulle tábornok is, s legutóbb Adenauer is mintha másképp beszélt volna, mint korábban... Olyan politikus számára, akinek pártja a haladás képviselőjének tartja magát, nem opportunus tehát ezeket a régi szólamokat ismételgetni.

Mint a katonai ügyekben járatos ember, természetesen nem

hagyhatta el a terepet utóvéd-csatározás nélkül. Így a militarizmus további bizonyítékaként arra hivatkozott, hogy az NDK sajtójában milyen ellenséges hangon aposztrofálják az ő politikusaikat. Olvassam csak el... Mi tagadás, a sajtó jelzői valóban nem voltak hízelgőek. Csakhogy mit is mondott vendéglátóm éppen az előbb? Ugyebár azt, hogy az NDK-ban mindenkit uniformisba bújtatnak, az egész közéletet militarizálják, és hogy a támadó szándékot is ott kell keresni. Magyarán tehát, hogy az NDK a militarista. Miért csodálkoznak akkor a kemény reakción? A kérdést persze így nem lehet eldönteni. Hogy ki a militarista, azt nem az uniformisok, de még a hadgyakorlatok száma sem döntheti el egymagában, és nem is a támadó jelzők gyakorisága, amiben különben sem marad el a nyugati oldal. (Sőt!) Kérdezzünk hát tovább, mert így még nem tudok hinni az NSZK politikájának. Annál is inkább, mert ma nagy vita tárgya az új kormány keleti politikája.

A HATÁROK ÉS „A HATÁR"

Nem messzire jutottam első beszélgetéseim alkalmával. Az NDK-ra vonatkozó képtelen állításokkal semmit sem kezdhettem. Hogy hihetnék az olyan érvelésnek, amely a legfelületibb jelenségekre hivatkozik? Az sem igaz, hogy az NDK, akárcsak külsőre is, katonai táborra hasonlít. De ha az NDK a fenyegetett, akkor még ezen sem csodálkozhatna senki, legkevésbé azok, akik fenyegetik. Hát ezt próbáljuk tisztázni: ki az, aki a másikat fenyegeti? Mégpedig nem ideológiai elképzelések, hanem a mai politika konkrét tényei alapján. Mert az általános ítéletekkel itt nem sokra megyünk; mi azt mondjuk, hogy nekik vannak agresszív szándékaik, ők meg fordítva, a mi oldalunkról őket fenyegető veszélyről beszélnek. Ezt a kölcsönös vádaskodást (és a vele járó hidegháborút) a végtelenségig folytathatjuk, és ez még a jobbik eset, mert közben bekövetkezhetne a vég is, azaz a háború Európában, amelytől mentsen meg az ég mindnyájunkat. De hát próbáljunk egyszer kilépni ebből a körből...

Próbáljunk eltekinteni attól, hogy a mai bonni államban — sokféle nyomós okból — a hitleri birodalom különféle koncepciói élnek tovább, hogy az NSZK annak a német imperializmusnak a folytatója — megváltozott viszonyok között —, amelynek iszonyatos szerepe az európai és a világtörténelemben nem szorul

semmiféle ismertetésre. Ők meg felejtsék el azt a propagandát, amelyet az új kormány oly ismert és befolyásos tagja, mint Franz Josef Strauss még legutóbb megjelent könyvében is folytat, és amely például így fogalmaz: „A kommunizmus egész gyakorlatának és ideológiájának alapja az állandó nyomás gondolata és a szüntelen agresszió a szabad világ ellen... Állandó, be nem jelentett hadiállapotban van a nem kommunista világgal..." Tegyük félre kölcsönösen ezeket a tételeket, sőt kapcsoljuk ki az egyéb tényezőket is. Mi felejtsük el az ő hadgyakorlataikat, ők a mieinket, mi fogadjuk el, hogy ők valóban az európai békét kívánják, ők viszont higgyék el, hogy nekünk sincs más szándékunk. Csak egy dolgot nézzünk, egyetlenegyet, minden történelmi visszautalás és a múltból való következtetés nélkül, és csupán a leghivatalosabb megnyilatkozásokat vegyük alapul. Azt, hogy ők mit akarnak Európában és mi mit akarunk ma, 1967 elején. Több diplomatával, külügyi szakértővel beszéltem erről a témáról. — Önök azt mondják, hogy nem kívánnak erőszakot alkalmazni, hogy nincsenek semmiféle háborúval fenyegető törekvéseik. Így van? — tettem fel a kérdést. Heves, igenlő bólogatás volt a válasz. — Akkor miért nem ismerik el az Odera—Neisse-határt? — érdeklődtem tovább. Fölényes mosollyal feleltek, mint akit rajtakaptak egy turpisságon. — Hogyan kívánhatják tőlünk, hogy ismerjünk el egy határt, amely, éppen önök szerint, nem is a mi határunk, hanem az úgynevezett NDK határa? Mi közünk van nekünk akkor ehhez a határhoz? — Nem vagyok járatos a nemzetközi jogban, csak egy régi vicc jutott az eszembe, az, amikor az egyik koma meghívja a másikat: reggelizzen vele; mire az így válaszol: három okból nem fogadhatja el a kedves ajánlatot. Először is, sohasem szokott reggelizni, másodszor, tegnap elrontotta a gyomrát, s nem szabad semmit sem ennie. Harmadszor, ma már reggelizett... Vagyis ha ezek a nyugatnémet külügyi szakemberek abból indulnak ki, hogy az Odera—Neisse határ nem az ő határuk — ami igaz —, akkor tessék, ismerjék el az NDK-t. Ha viszont nem hajlandók erre, mondván, hogy ez német ügy, amelyet a két országrész egyesítésével kell megoldani, akkor miért nem garantálhatják, hogy a két német állam vitatémája kizárólag az Odera—Neissétől nyugatra fekvő térségre vonatkozik, azon túl semmiféle igényük nincs? Vagy—vagy...

A kérdést: hogyan viszonyulunk ezekhez a határokhoz, legfeljebb úgy lehet feltenni, hogy az újraegyesített Németország mi-

lyen magatartást tanúsítana a békeszerződés esetén — mondta az egyik külügyi szakértő. Jó, halljuk! Habár mi jogon nyilatkozhatna egy mai bonni hatóság a majdan egyesülő Németország nevében? No de mégis: hogyan viszonyulnának a határok kérdéséhez abban az esetben, ha a békeszerződésre sor kerülne? — kérdeztem. — Hát azt persze most még nem lehet véglegesen tudni — hangzott a válasz —, lehet, hogy elismernénk az Odera—Neisse határt is, lehet, hogy bizonyos kiigazításokra tartanánk igényt, vagy más jellegű megállapodást kérnénk. Azt majd akkor ki lehet alkudni. Semmiképp sem várhatják el tőlünk, hogy feladjuk jogi pozícióinkat, még a békeszerződés aláírása előtt. — Kellemes, halk hangon folyik a társalgás, nem csattognak jelszavak, partnereim udvariasan mosolyognak...

Nagyon helyes, én is nyugodt leszek. — S tessék mondani, mit akarnak kialkudni, vagy kiigazítani? — fürkészem tovább. — Nyilván úgy gondolják, hogy bizonyos területeket? Hogy újra kitelepítik a lengyeleket, vagy tán az oroszokat, akik ott 20—21 éve élnek, akik ezeket az országrészeket újjáépítették, a háború romjain új városokat teremtettek, virágzó új életet? S ha nem akarnak elmenni onnan, akkor mi lesz? Hogyan higgyünk az erőszak elvetéséről szóló deklarációiknak, amíg ezt a kérdést nyitva hagyják...? Hisz önök épp olyan jól tudják, mint én, hogy az ilyen területrendezés csakis erőszakkal lehetséges. — Kínosan ügyelek a hangvételre, nehogy a legkisebb indulat is érződjék a hangomon. De most mintha náluk változott volna a hangszín. Visszafojtott szenvedéllyel jön a válasz: — Bennünket nem azért állítottak ide, hogy elfelejtsük, hanem hogy képviseljük a nemzeti érdeket. — De nem is a hang, hanem a válasz logikája miatt kapom fel a fejem. Így válaszolok: — Ezzel tisztában vagyok. Senki nem vár önöktől mást, mint hogy nemzetük érdekeit képviseljék. Mi is ezt tesszük a magunk oldalán. De vajon miféle nemzeti érdek lesz az, amely egy újabb világkatasztrófába...

Varsó, Sztálingrád, Kurszk, Lidice, Oradour, Auschwitz, Berlin, Hirosima, Nagaszaki... képek rémlenek fel. Pereg a történelmi híradó a fejemben.

Magam elé meredek. Mit folytassam...? A szemben ülők is érzik: eljutottunk a limeshez, a határhoz: azaz a határokhoz! Odáig, ahol nincs tovább. De mint rutinos tárgyalók, gyorsan feltalálják magukat. Minek is vesznénk el ilyen távoli kérdésekben — így mondják —, amikor sok egyéb kérdésben megvan a közös

nevező. Így hát szépen visszakanyarodunk a napi problémákhoz..

Sokaknak feltettem ugyanezt a kérdést: mit akarnak a jogi pozícióikkal a határkérdésben? És amíg nem nyilvánítják ki, hogy nem gondolnak revánsra, miért higgyük ezt el nekik? Nem mondom, hogy a politikusok reagálásai pontosan egyformák voltak. Beszéltem a CDU jobboldalán álló emberekkel és a szociáldemokrata párt baloldalán állókkal: hangvételük nem volt ugyanaz. Az utóbbiak példának okáért enyhén vonogatták a vállukat, és azt mondták, hát ők sem egészen pontosan tudják, hogy mit lehet ezektől a jogi pozícióktól várni. „Hisz tudja, ez a mi rákfenénk, ez a jogi »tökélyre« törekvő szemlélet, ez a jogászuralom Bonnban" — mondták panaszosan, és szinte sajnálkozást várva, majd hozzátették: de gondoljuk csak el, ha ők, a mérsékeltek belemennek az általunk követelt „engedményekbe", az azt jelenti, hogy ők elvesztenék a szavazók nagy tömegét, elsősorban az áttelepültek, de általában a nacionalizmusra hajlamos választópolgárok mind átmennének a jobboldalra, sőt a szélsőjobbra. — És az maguknak jobb lenne? — kérdezték. — Hát értsük meg egymást, közös érdek ez...

De hát miféle politika az, amely a nacionalista mumussal ijesztget, és közben nyitva hagyja a kaput a nyugatnémet szélsőjobboldal legveszedelmesebb törekvése, a kelet-európai revánsvágy előtt? Százszor elismételhetik, hogy higgyünk nekik, de hogy lehetne abban hinni, amiben egyszerűen nincs logika?

És vérmesebb vitapartnerek is akadtak, akik úgy fogalmaztak, hogy ők már egy és másról lemondtak, de nem lehet tőlük elvárni, hogy mindenről lemondjanak, hogy örökké térden csússzanak, utóvégre az NSZK nem holmi „quantité négligeable" — elhanyagolható mennyiség —, és nekik is van nemzeti önérzetük, ésatöbbi, ésatöbbi. Kicsit már úgy éreztem magam, mintha a II. világháború utolsó napjaiban lennénk, amikor sokan nehezen akarták tudomásul venni a vereséget. És ma egy olyan ország nevében beszélnek, amely a kapitalista világ második számú gazdasági hatalma. Ha most úgy érzik, hogy ők térden csúsznak, akkor mit értenek a felegyenesedésen? Vagy a politikai renoméjukat akarják így helyreállítani? De azért egész nyugodtan csak ennyit kérdeztem: — Csakugyan azt gondolják, hogy az európai status quo, a háború után kialakult helyzet elismerése azt jelenti, hogy önök-

nek most valamiről le kellene mondani? Mi semmi mást nem akarunk, mint hogy azt vegyék tudomásul, ami van. Semmi mást!

Mert mit jelent az az értelmezés, hogy mi — a status quo elismerésével — valamiféle lemondást követelünk tőlük? Ugyanazt, amiről már szóltam: revíziót és esetleg: revansot. Azt, hogy jogot formálnak olyan területekre, amelyek két évtizede szuverén, nemzeti államok integráns és elidegeníthetetlen részei. S ha ez így van, akkor áll a másik veszély is, a militarizmusé — még ha egyetlen parádét sem tartanak és ezentúl a katonák tréningruhában járnak és tornacipőt viselnek.

Nem hízelgő megállapítás, elismerem, de amíg nyitva hagyják a keleti határok kérdését, akár az Elbáét, akár az Oderáét, — addig érvényesek lesznek az NSZK-ra a szavak: revizionizmus, revansizmus, militarizmus.

Mint mondottam: komoly emberekkel beszéltem, nem revansista gyűlések profi szónokaival, nem az újfasiszta pártok hírhedt figuráival. De kivéve egyet — egyetlenegyet, s az a Német Békeunió egyik vezetője volt (akit, ha tehetnék, már holnap lecsukatnának dühödt ellenfelei) — senki sem merte volna azt követelni, hogy a kormány ismerje el akár csak az Odera—Neisse-határt. De facto pillanatnyilag tudomásul veszik, de az igényeket — lehetőleg minél homályosabban fogalmazva — fenntartják.

Hitről volt szó. Arról, hogy tegyünk félre minden ellenérzést, amit a múlt emléke ébreszthet, toljunk félre mindent, amit „illetéktelenek" mondanak, amit tehát fasiszta és revansista szervezetek, elfogult sajtóorgánumok, szélsőséges politikusok hirdetnek. Arról volt szó, hogy bizalommal vizsgáljuk meg a tényeket, az uralkodó politikai irányzatok állásfoglalását. S akkor majd hiszünk nekik, és nem látunk rémeket, revansizmust, militarizmust, neonácizmust.

Így jártam el, de ehhez a hithez sajnos nem tudtam eljutni. Hogy vannak más kérdések, amelyekben Bonnban is kezdik felismerni a realitásokat, azt nem tagadom. De ezekben a legérzékenyebb problémákban eddig csupán a fogalmazások változtak, finomodtak, csiszolódtak — ami ugyancsak nem a hitet, hanem inkább még a gyanakvást növeli! Ami a lényeget illeti: hézagtalan, zárt falba ütköztem. S persze, ha az ember egyszer már azt tapasztalta, hogy a rémek, amelyeket látott, valóságosak, akkor valóban

rémeket kezd látni. S ennél aztán itt, az NSZK-ban mi sem könnyebb...

Pedig nem azért jöttem ide. S nem is ezzel szeretnék hazatérni. Kérdezzünk csak még tovább.

MIBEN HIGGYÜNK?

Már harmadszor indulok neki, de messzire még nem jutottam. S hogy is juthattam volna, ha egyszer ők maguk is elismerik, hogy „pozíciókat" őriznek a keleti határok tekintetében, hogy valamiféle — pontosan meg nem határozott — igényeket támasztanak, illetve tartanak fenn ezekre a területekre.

Vegyük csak azt a kérdést, hogy az NSZK kormánya mind a mai napig nem mondott le az atomfegyver feletti valamilyen (nem feltűnő) formájú rendelkezésről. (Ez a legutolsó fogalmazás.) Kiesinger kormánynyilatkozata is csak a nemzeti rendelkezés igényétől határolja el magát, de továbbra is fenntartja, hogy mint a NATO-ban integrált ország, az NSZK-nak is legyen beleszólása az atomfegyver alkalmazásába. Ez önmagában is kihívás mindazon népek biztonságérzete ellen, amelyek a világháborúban a német támadástól olyan iszonyú sokat szenvedtek. De mit jelent ez a követelés egy olyan fél részéről, aki alku kérdésévé akarja tenni a második világháború nyomán kialakult területi rendezést Európában? Az atomigény indoklásának hivatalos változata valahogy úgy hangzik, hogy mi nem diszkriminálhatjuk őket a végtelenségig, nem kezelhetjük az NSZK-t örökké másodrendű nemzetnek, nem várhatjuk el, hogy védtelenek legyenek, hogy ne legyen joguk beleszólni abba, ami biztonságuk elengedhetetlen feltétele...

De hát kinek van joga, először és másodszor és harmadszor és mindvégig biztonságot követelni, ha nem azoknak, akikkel szemben az NSZK ma is területi igényeket támaszt? S az NDK-nak, amellyel szemben nem is részleges igényei vannak, hanem az állam egész területére kiterjedő igényei! Mert ha a kormány ki is jelentette, hogy nem kíván az NDK lakossága felett gyámkodni, ragaszkodása az egyedüli képviselet elvéhez (s százféle egyéb megnyilatkozása) mi mást jelenthetne? Itt nem lehet megfordítani a dolgokat, nem lehet úgy érvelni, hogy ez is, az is egyformán fenyegeti a másikat, tehát ennek is, annak is el kell ismernie egyforma jogokat a fegyverzetben. Nekünk, a szocialista országoknak nin-

csen semmiféle revíziós követelésünk az NSZK-val szemben, nekik viszont van. Mi a status quót akarjuk, ők „valamilyen" változást: ki higgyen akkor abban, hogy az atomfegyverre biztonságuk okából van szükségük?

Vagy mi hitele lehet azoknak a fogadkozásoknak, hogy nekik, mármint a hivatalos, az ország vezetésében illetékes embereknek, semmi közük a revansista szervezetekhez és azok nyílt revíziós követeléseihez? (Illetve hogyan hihetnők el, hogy ők ezeket az erőket folyvást csitítják, de oly nagy a demokrácia náluk, hogy nem tilthatják be szervezkedésüket. Annál kevésbé, mert a kommunista pártnak, a legharcosabb antifasiszta pártnak a betiltására találtak módot.) A legutóbbi időkig a szövetségi kormány egyes tagjai rendszeresen eljártak az áttelepült szervezetek revizionista gyűléseire, és ott demagóg beszédeket mondtak. Meglehet, hogy ezek után ez nem lesz gyakorlat, annál inkább, mert Seebohm urat, a legbuzgóbb szónokot kihagyták a kormányból. Csakhogy a kormányprogramból nem hagyják ki azt, amiért Seebohm úr és társai eddig is ágálhattak, és minden bizonnyal továbbra is ágálnak majd. Vagyis mi változott? A kormány nem kompromittálja magát többé a revansisták nyílt és konkrét követeléseivel, de fenntartja homályos igényeiket, s így legalizálja amazok handabandázását. Legfeljebb annyit mondanak hivatalos részről, hogy az 1937-es birodalmi határokon túlmenő elképzeléseikhez nincs közük: azaz Csehszlovákiát nem kívánják újra felosztani. (Még szép!) De hogy mit akarnak a lengyel meg a szovjet területekkel, arról már hallgatnak.

Ilyen összefüggésben többször is megemlítettem az 1937-es határokat. Meglepő módon hárman is, különböző pártállásúak, itt mindig közbevágtak: — Ez az évszám nincs benne a kormánynyilatkozatban. — Valóban nincs benne. De más szavakkal — implicit módon — benne van. Ezt nem is tagadták, de hát azért figyeljem csak meg, az évszám nincs benne. Úgy tűnik, valami féleszű Arisztidnek képzelnek bennünket, aki elhiszi: csak a kanapét kell kidobnia, hogy a felesége ne csalhassa meg többé?

Való igaz, hogy az utóbbi időben — s különösképpen az új kormány megalakulása óta — a *hivatalos* megnyilvánulásokban a kelet-európai országok irányában a meleg együttérzés és megértés kinyilvánításával sem fukarkodnak. Érdemes idézni, hogy Kiesinger milyen szívhez szólóan emlékezett meg például a lengyelekről: „A német nép széles rétegeiben — így fogalmazott a kormány-

expozéban — eleven a kívánság a Lengyelországgal való kibékülésre. Szenvedésteli történelmét mi nem felejtettük el, és kívánságát, hogy végre olyan államterületen éljen, amelynek határai biztosítottak — tekintettel saját, megosztott népünk jelen sorsára — ma jobban megértjük, mint a korábbi időben." Ha eltekintünk a németek mai megosztottságára való utalástól, ami semmiképp sem analóg a lengyelek múltbeli megosztottságával (Lengyelországot keleti és nyugati szomszédai felosztották, míg a németek ma két *szuverén* német államban élnek!) — szóval, ha ettől eltekintünk, egyetlen szót sem lehet ebben a szövegben kifogásolni, sőt. Csakhogy hozzá kell olvasni a következő mondatot is, amely viszont így szól: „De egy újraegyesített Németország határait csupán egy olyan megállapodás rögzítheti, amelyben egy össznémet kormány szabadon megegyezik, egy olyan megállapodás, amely meg kell hogy teremtse a jószomszédság mindkét nép által helyeselt tartós és békés viszonyát." Azaz: a lengyelek várjanak határaik biztosítására mindaddig, amíg Németország újraegyesítése megtörténik — addig tehát nem biztosítottak a határai! — S meddig várjanak — kérdem, miután Kiesinger maga is azt mondta kicsit később — hogy a német egység megteremtésének időpontját „még nem lehet belátni"? És hogy melyek lennének azok a határok, amelyeket „mindkét nép" helyeselni fog, arról egyetlen szó sincs a beszédben! (Nyilván nem a maiak, hisz akkor másképp kellett volna fogalmazniok.)

S ha ez így van, akkor nincs jogom eltekinteni minden egyébtől, hanem hozzá kell adnom az egyebeket: az atombombáért való ágaskodást, a hadsereg aránytalan, az NSZK gazdasági helyzetét ma már súlyosan megterhelő fejlesztését, a kivételes állapotról szóló törvényjavaslatot, amely lehetővé tenné az ország teljes militarizálását, a kommunista párt működésének tilalmát, a náci szervezetek és pártok ágálásának engedélyezését, a háborús bűnök elévüléséről hozott törvényt, a tétovázást a müncheni paktum megtagadásában, a minősíthetetlen uszítást az NDK ellen, az igényt Nyugat-Berlinre, mint az NSZK részére, az egyedüli képviselet elvének fenntartását... S ez csak egy csokor abból, amit hivatalosan tesznek. (Ha ehhez még hozzáveszem, hogy Niemöller lelkész ellen eljárás indult, mert Észak-Vietnamban járt, egészen odáig, hogy Mulka, az auschwitzi gyilkos újra szabadlábon van, „humanitárius" okokból... hát van mitől rémüldözni.)

Higgyünk... higgyünk... higgyünk...! De uraim, minek

higgyünk, ha nem a szemünknek, amely előtt mindez lejátszódik? S mit csodálkoznak meg panaszkodnak akkor azon, hogy tovább él, meg újból feltámad — visszamenőleg és esetenként a legvégletesebb formákban — a gyanakvás, a bizalmatlanság, s azon túlmenően: a félelem, a fenyegetettség érzése, és ami ettől elválaszthatatlan, a harag a fenyegetők ellen?

S hogyan vélik mindezt áthárithatónak az NDK-ra? Milyen alapon szeretnék azt (amire oly gyakran célozgattak), hogy mi marasztaljuk el ottani elvtársainkat? Hiszen nekik semmiféle követelésük sincs se nyugatra, sem keletre, viszont természetes, hogy keményen védekeznek és felháborodva tiltakoznak a nyomás ellen, amely elsősorban rájuk nehezedik. Hogyan várhatják el Bonnban, hogy a higgadtság és a megértés szelleme uralkodjon a porondon, amikor Európa sorskérdéseiről van szó, és a lehető legelfogulatlanabb, legjobb szándékú közeledésnél is ezekre a torz és feloldhatatlan ellentmondásokra bukkan az ember? (S azzal is számolniok kellene, hogy az összes indokolatlan aspirációról való egyértelmű lemondásuk után is kell egy kis idő ahhoz, hogy a világ hitelt adjon nekik!) Pedig én mint magyar újságíró, viszonylag még könnyebben lehetnék elfogulatlan, mint barátaink az NDK-ban, akiknek államát Bonn nem hajlandó elismerni, vagy azoknak az országoknak a lakói, amelyeket Németország a II. világháborúban megtámadott, és amelyekkel szemben a nyugatnémet kormány ma is ki tudja, milyen igényeket támaszt... Vagy talán azt hiszik, hogy mert velünk magyarokkal szemben nincsenek hasonló területi igényeik, nekünk mindegy, hogy mit terveznek Európában, mindegy mint internacionalista szocialistáknak, és mindegy mint egy olyan ország népének, amely békét akar?

No lám, mégiscsak elkapott a szenvedély... Pedig nem jó ez, tudom én; amíg csak egy, egyetlenegy mód van arra, hogy kikerüljünk a zsákutcából, ahová Bonn behajtotta önmagát (s vele együtt Európát), ki kell belőle jutni. S ehhez még az önuralmunkat is meg kell őrizni. Két okból is: egyrészt életbe vágó érdekünk az európai megbékélés, a normális egymás mellett élés ezen a földrészen és a világon. De ennél is fontosabbak az objektív erőviszonyok, azok a körülmények, amelyek, ha nem is ma, de holnap vagy holnapután arra kényszeríthetik az NSZK-t, hogy érdemben változtasson külpolitikájának említett irányvonalán. Illúzió volna azt gondolni, hogy a szándék erre már megvan. De nem illúzió

bízni abban, hogy ez a szándék megszülethet. Az érdek miatt nem szabad, az erőviszonyok miatt nem kell elcsüggedni. Így hát, akármilyen kétségek között is, kérdezzünk csak tovább.

A TÉNYEK

Azzal fejeztem be legutóbb, hogy bármilyen nehéz is, önuralommal tovább kell kutatni az utat, amelyen Európa kijuthat a bonni zsákutcából. S hogy túl a szándékokon, az objektív körülmények is adnak erre indítékot. Politikánk tudományos igénye is erre kötelez. Meg kell vizsgálni azt, ami végső soron a pártok, a kormányok állásfoglalását meghatározza, nemcsak azt, hogy melyek a ma kinyilvánított szándékok, a deklarált akaratok.

Amikor például kimondták a XX. század második felének eddig alighanem legfontosabb politikai szentenciáját, miszerint az erőviszonyok annyira megváltoztak a szocializmus javára, hogy az imperialista, háborús támadás „többé nem végzetszerűen elkerülhetetlen", még egyetlen kapitalista kormány sem beszélt békés egymás mellett élésről, sőt még évekkel később sem. És ma? Egy egész sor megnyilvánulásra lehetne hivatkozni, élén De Gaulle szavaival, arról, hogy a szocialista országok szándékai békések. S a tábornok nem egy tettére, amely igazolja e felismerés komolyságát, egy sor kisebb nyugati állam kormányának hasonló jellegű állásfoglalására — és azoknak az államférfiaknak a megnyilatkozásaira, akik ma még csak kényszerűségből beszélnek a békés együttélésről, nehogy kalandorok hírébe keveredjenek, és lehetetlenné váljanak saját közvéleményük előtt. (Ez ugyan kétszínű játék, de ugyancsak a megváltozott viszonyok tükrözése.)

Mert valóban megváltoztak a nemzetközi erőviszonyok. Ez ellen lehet ágaskodni vagy berzenkedni, ezt meg lehet próbálni szavakkal, szépekkel és csúnyákkal, elfedni, de nem tudomásul venni végül is nem lehetséges. Különösképpen Európa közepén nem, a szocialista országok közvetlen szomszédságában, ahol minden turista évről évre lemérheti, hogyan fejlődik az új társadalmi rendszer, és még azt is felbecsülheti, körülbelül mikor hozzuk be a történelmi hátrányból eredő lemaradásunkat! S ezt az NSZK befolyásos körei is tudják, ha Bonnban megannyit kertelnek is. Némelykor meglepő, milyen nyersen ki is mondják ezt — nem hivatalos helyen persze. Különösen a gazdasági szakemberek,

akik már rég rájöttek, hogy az erőszakos expanzív törekvések a mi irányunkban a Varsói Szerződés acélfalába ütköznek. S hogy itt csak egyetlen alternatíva marad: a gazdasági kapcsolatok fejlesztése, amely már eddig is hasznot hozott az NSZK-nak, és a kölcsönös érdekek alapján még tetemesen növelhető.

— Tudja, mi volt eddig ez a szövetségi köztársaság? — mondta nekem még októberben egy nagy ipari vállalat politikában igen jártas igazgatója. — Mire hozták létre ezt az államot? Hogy legyen az USA-nak egy fegyveres csapata a kommunizmus ellen Európában, amellyel Mister Dulles végrehajthatja majd nagy tervét, a roll-backet, a kommunizmus felgöngyölítését Európában... Hát abból nem lett semmi, meg az utána következő koncepciókból sem, a szocialista országok aláaknázásából meg fellazításából, azután az egymás ellen való kijátszásukból és az NDK elszigeteléséből. Csupa képzelgés! Ha ránk hallgattak volna, akik ismerjük az önök országait, mert sokat járunk oda, megtakaríthatták volna maguknak ezeket a játékokat. Most meg itt állunk, és fizethetünk az amerikaiaknak — akik közben Vietnamban nyakig belemerültek a háborúba — egy olyan fegyverkezésért, amely lényegében még mindig az erőpolitikán alapul. Az USA elevez az itteni vizekről, egyrészt, mert rá kellett jönnie, hogy nagyratörő tervei Ázsiában a végsőkig igénybe veszik erőforrásait, másrészt, mert tudomásul kellett vennie: Európában nem lehet úgy lavíroznia, mint másutt. Itt minden konfliktus világháborús feszültségekkel terhes. Mi meg továbbra is szorongatjuk a veszett fejsze nyelét. Egyetlen szövetségesünk sincs, aki a mi határügyeinkért hajlandó lenne bármilyen kockázatot vállalni. Ez az Erhard... S kezdte szidni a *„gumioroszlánt"*, ahogy a bonni humoristák elkeresztelték a pufók kancellárt.

Igaz, amikor legutóbb, januárban újra beszéltem ezzel az igazgatóval, az előbbi analízist némileg óvatosabban ismételte. Hangsúlyozta, hogy ők természetesen hálásak az amerikaiaknak azért a segítségért, amit a háború után nyújtottak, és nem ellenük mondja, amit mond. Meg, hogy nekünk is látnunk kell: a kormány magatartása jelentősen megváltozott — ez már nem a régi vonal. Csendben hallgattam, nem vitáztam vele. Minek is? Csak ismételhetném az előbbieket... Céltalan játék: inkább arra emlékezzünk, amit az objektív helyzetről korábban elmondott, és amit ő ma is tud, ha most éppen nem is hangoztatja: az imperialisták agressziós koncepciói sorra megbuknak, mert megváltoztak az erőviszo-

nyok. S nagy valószínűséggel megbuknak ezután is. Hogy az uralkodó körök keserves lassúsággal veszik csak tudomásul a valóságot, hogy az NSZK-ban még ma is sokan belekapaszkodnak minden lehetőségbe (hátha mégis megfordul a helyzet!), s akik — s ez súlyos, de igaz vád — érdekeltek a nemzetközi helyzet *bármely* éleződésében, ennélfogva szükségszerűen szurkolói minden feszültségnövelő mozzanatnak a világpolitikában, sajnos — ez még ma is így van.

De ezzel a magatartással nemcsak nekünk, hanem saját szövetségeseiknek is az idegeire mennek: az amerikaiaknak most azért, mert azok is zsákutcába kerültek Vietnamban, és — nem hátsó szándék nélkül persze — szívesen könnyítenének európai bajaikon; a franciáknak, mert azok most valóban az enyhülést akarják, távolabbi terveiknek is ez felel meg; az angoloknak azért, mert a legkisebb gondjuk is nagyobb annál, semmint hogy latba vessék erejüket egy egyesült Németországért a kontinensen (ami iránt egyébként Nyugaton senki sem érez valódi vonzalmat). S mindegyik unja azt is, hogy az NSZK — a német újraegyesítéshez, illetve Nyugat-Berlinhez való „jogaival" revolverezve — mindnyájuk feje felett meghatározhassa, ki milyen viszonyt alakíthasson ki a Szovjetunióval vagy más szocialista országokkal, sőt a harmadik világban is beleszóljon mindenkinek a dolgába.

Egy politikus Bonnban — talán a legjózanabb, akivel beszéltem — így fogalmazta meg következtetéseit: — Fel kell hagyni azzal a gyakorlattal, hogy az enyhüléshez való viszonyunkat mechanikusan összekapcsoljuk az újraegyesítéssel, azzal a taktikával, amely az európai feszültség enyhülése felé tett minden lépésért egy lépést követel az újraegyesítés felé. Az enyhülést öncélnak kell tekinteni, ami mindenképpen érdekünk. — S ebben annál is inkább egyetérthettünk, mert mindketten jól tudtuk: a politikát *ma* a *mai* realitásokhoz kell igazítani. Az enyhülés mind az NDK, mind a többi szocialista ország irányában már ma megvalósítható.

De azért még ő is roppant óvatosan és csak nagy általánosságokban fogalmazott, mint aki ismeretlen talajra merészkedik. *Az enyhülés mint öncél* — aki csak ennyit mond, az se tudhatja, holnap nem vádolják-e itt meg a „nemzeti érdekek" feladásával. (Alig hat éve Adenauer még gyanús divatkifejezésnek nevezte az enyhülés szót.) A szerep, amelyre a nyugati hatalmak betanították ezt az államot, így kísért még mindig. Pedig már rég egy másik darabot játszanak a világpolitika színpadán...

— A nagy koalíció kormánya nem lesz a nagy kapituláció kormánya — dörgött a CDU külpolitikai szóvivője a parlamentben. Ideje lenne már, hogy az ilyen nyugatnémet szónokok felhagyjanak a nagy szavakkal...

Most is milyen nagyra vannak az európai szocialista országokkal való diplomáciai kapcsolatok kérdésében, amelyben (még ha csak részlegesen is) feladták a hírhedt Hallstein-doktrinát! Bonn *győzelméről*, Bonn *sikeréről* cikkeznek a lapok, mintha az előrehaladás nem éppen azt jelentené, hogy ők látták be: az ún. egyedüli képviselet elve, azaz az NDK negligálása lehetetlen helyzetbe szorította őket. Beszélgettem egy igen felkészült ipari vezetővel, aki — sokszor úgy éreztem — nagypolitikai kérdésekben is messzebb lát a hivatásos politikusok nagy részénél, és aki gunyorosan megjegyezte: — Hallotta már az új kifejezést? „Az egyedüli képviselet elve nem jelenti az egyedüli jelenlét elvét"... (azaz Bonn ott is Németország egyedüli képviselőjének tekintheti magát, ahol a másik német állam, az NDK is jelen van). No nem is kételkedtem benne — mondta ironikusan —, hogy Bonnban találnak majd frazeológiát az új helyzethez, ebben nagyok vagyunk...!

Pedig már eljöhetne „az igazság órája" — hogy a bonni sajtó kedvenc kifejezését használjam. A közvélemény erre — úgy látom — érettebb, mint a politika. Mind ez idáig, ha a diplomáciai kapcsolatok létesítése szóba került, a hivatalos nyugatnémet álláspont az volt, hogy ez nem olyan egyszerű, mert hiszen itt rendezetlen kérdések vannak, és nekik tekintettel kell lenniük a választókra, az áttelepültekre. Ha ők elismernek bennünket, akkor az valamiképpen mégiscsak az NDK „felértékelését" jelenti, meg a fennálló viszonyok (értsd: határok) közvetett legalizálásának is lenne tekinthető, és ezért a választók a fejüket vennék. Még az ősszel, októberben is így érveltek nekem jobboldali képviselők. S lám: most kiderül, hogy Bonn „győz", Bonn „sikert arat", feltéve, hogy sikerül diplomáciai kapcsolatokat teremtenie Kelet-Európával. Ugyanazok az urak, akik októberben még azt magyarázták, hogy milyen belpolitikai „kockázatot" jelentene ez, ma sütkéreznek a tévések és filmesek fényszóróinak melegében, miközben arról nyilatkoznak, hogy ők eredménnyel jártak, illetve járnak a mi országainkban...

S hol vannak a felháborodott „tömegek"? Az NPD persze kígyót-békát kiabál, a régi és az új náci szervezetek ágálnak, az

NSZK-ban húsz év óta gyülekező ellenforradalmi emigránsok siserahada is támadásba lendül, a szélsőségesek a parlamenti pártokban is nyugtalanok, és rémisztgetik az embereket. S félénkek még azok is, akik pedig azt vallják: ezt a lépést meg kell tenni. A háború utáni revansizmus politikai öröksége, meg a korábbi évtizedeké még jelen van. Hogy is ne lenne jelen? De a tömegek, beleértve még az áttelepültek nagy tömegét is, a megnyugvást óhajtják. Szemben a korábbi hivatalos értékeléssel, az utóbbi hetekben ez bebizonyosodott, és ami ugyancsak lényeges, hogy aki ma az NSZK-ban a nagyobb népszerűségre törekszik, annak az enyhülésről és megértésről és megbékélésről kell beszélnie. Ez azt mutatja: aki békét akar, az érzi, hogy a politikusok már régóta összevissza beszélnek, megvalósíthatatlan célokat űznek, nincs világos koncepiójuk, hacsak nem a hidegháborúé — attól viszont félnek a tömegek. S most, hogy a gazdaságban sincsenek illúziók, hogy pangás, visszaesés, munkanélküliség váltja fel a fellendülést (egymillió munkanélkülivel is számolnak), mindehhez az oly sok munkával megteremtett jólét féltése is társul.

Aki itt úgy spekulál, ahogy a világgazdasági válság idején a német nagytőke spekulált (amikor Hitlernek átjátszotta a hatalmat és a háborúban keresett kiutat), az mindenekelőtt a nemzetközi erők térképére vessen egy tekintetet. De azt a kérdést is vesse fel magának, hogy vajon az utóbbi húsz év alatt belpolitikailag sikerült-e (egyáltalán sikerülhetett-e) — ilyen erőviszonyok mellett! — az, ami a világháborút megelőző húsz év alatt a német reakciónak és fasizmusnak sikerült? És számoljon azzal is, hogy ma Kelet-Európában olyan szocialista erőkkel állnak szemben, amelyekkel életveszélyes ujjat húzni nemcsak számukra, hanem az egész imperialista világ számára. És hogy létezik, fejlődik, erősödik a Német Demokratikus Köztársaság, amely az enyhülés, a békés egymás mellett élés elvét vallja — a két rendszer és a két állam között is —, amely élvezi a szocialista országok feltétlen testvéri támogatását és világszerte azoknak a rokonszenvét, akik a legutóbbi háború után azt remélték, hogy létrejön egy olyan Németország, amely senkit sem fenyeget, amely a béke szilárd támaszává válik.

Ezek a tények. És ezekhez kell tartania magát mindenkinek, aki (mindenekelőtt a saját érdekében) a realitás talaján akar maradni. A nagypolitika ugyanis — ezzel kezdtük, hát végezzük is ezzel —: kemény közeg.

Meditáció egy fényképről

Erfurti élménybeszámoló helyett hadd írjak egy képről. Arról a fényképről, amelyet a *Neues Deutschland* nyomán a *Népszabadság* is közölt. Willy Brandt a kegyelet virágait teszi le az emléktáblára Buchenwaldban, azon a helyen, ahol több mint 25 évvel ezelőtt megölték Ernst Thälmannt, a Német Kommunista Párt egykori vezetőjét.

Helyszíni beszámolóval sajnos, mint legtöbb kollégám, aki ott volt Erfurtban, én sem szolgálhatok — már csak azért sem, mert az újságírók közül alig volt valaki jelen az aktusnál, amelyre azután került sor, hogy a szövetségi kancellár letette koszorúját a volt koncentrációs tábor emlékművénél. De hát talán nem is az a legérdekesebb, hogy Brandt hogyan állt ott, és milyen megilletődötten nézett, amikor elhelyezték a virágokat, miközben egy helybeli elvtárs néhány intő szót szólt az újabb kori német történelem legnagyobb tanulságáról, a szociáldemokraták és kommunisták egységének szükségességéről, illetve hiányáról, a fasizmus felülkerekedésének idején. Sokkal érdekesebb, ami e jelenet mögött van, illetve ami nincs mögötte. Erről szeretnék szólni.

Ugyanis hibás interpretáció lenne jelképpé emelni ezt a jelenetet, annak jelképévé, hogy a német szociáldemokráciával, a munkásegységgel most értünk volna el oda, ahová 1933-ban kellett volna eljutni. Ha már jelképesen gondolkodunk, akkor a Willy Brandt—Thälmann-kép mellé oda kellett tenni az előbbi jelenetet, amikor a kancellár és kísérete megállt az emlékműhöz levezető lépcső alján, ahol a nemzeti néphadsereg egy díszalakulata állt sorfalat.

Nem mintha ott valami rendkívüli történt volna, csupán az, hogy az ilyen állami aktusoknál szokásos módon a katonazenekar eljátszotta a vendégek és a házigazdák himnuszát. Elsőnek tehát az NSZK-ét, azaz a „Deutschland, Deutschland über Alles"-t. Gondolom, érthető, hogy az ismert, de oly rég nem hallott han-

goknál némi borzongás fogta el az ittenieket, az NDK képviselőit. De hát Brandt annak a német államnak a kancellárja, amelynek mindmáig ez a nevezetes dal a himnusza! Hát miért ne hangozzék fel itt, Buchenwaldban? Hadd hallgassák csak, miként cseng ott ez a szöveg (a „Németország mindenekfelett, mindenekfelett a világon"), ahol óhatatlanul azokat a borzalmakat idézi fel, amelyeket a fasizmus elkövetett — a többi között a felsőbbrendűségének tudatától eltelt német nacionalizmusnak a tradíciójára támaszkodva, amelyhez a világ e legszerencsétlenebb szövegű himnusza is hozzátartozik. Valami hasonló talán felrémlett itt Brandtban is, aki a fasizmus elől emigrációba menekült; vajon gondolta-e akkor, hogy huszonöt év múltán a Deutschland-Liedet fogják játszani, és éppen Buchenwaldban, s éppen az ő tiszteletére...? Hogy nem ő tehet róla, ha Adenauerék annak idején ragaszkodtak e dalhoz, és csupán annyit változtattak rajta, hogy az első strófát a harmadikkal helyettesítették? A melódia maradt, ami volt. S nem volt Brandt már akkor sem akárki, és a pártja sem, amikor az NSZK-t „gründolták". És azóta is volt némi beleszólása az ügyek vitelébe.

Tehát, mint említettem, ha jelképeket idézünk, ezt se felejtsük el. A Thälmann sírjánál való tisztelgés még bonyolultabb hátteret idéz fel. Nem kétséges: Brandt részéről ez olyan gesztus, amelyet a nyugatnémet jobboldal, Strauss és Barzel — Thaddenről nem is szólva — a végtelenségig ki fog használni ellene. Az ő politikájukat ez a gesztus olyan ponton éri, ahol megszűnik a taktikai érzékük is. Az NSZK-t többek között az a gyűlölet és az a rettegés szülte, amely a fasiszta és nem fasiszta reakciót Németországban már akkor is elfogta, ha csak Thälmann-nak a nevét is hallotta. A Thälmann nevével is fémjelzett eszme ellen is viselték a háborújukat, ezért is taszítottak sírba 50 millió embert, ezért folytatták a hidegháborút, ezért osztották ketté Németországot, ezzel etettek évtizedekig mindenkit, akit lehetett... S most elmegy a kancellárjuk, s virágokat tesz le a német kommunista vezető emlékfala elé? Nem, ez nem kis dolog Brandt részéről. Mivel védheti majd ki a szájtépők támadását? Hogyan válaszolhat majd azoknak, akik a szemére vetik, hogy fellazítja az NSZK rendjét, hogy demoralizálja, aláássa az oly nagy gonddal felfejlesztett nacionalizmust?

Egyféleképpen nyilván védekezik majd. Érzékeltetni fogja, hogy az ilyen gesztusokért a partner is fizet: hisz az ilyen gesztusok segítenek majd elfogadtatni az NDK-ban az NSZK kormányának

törekvéseit, bizonyos bizalom légkörét teremtik meg és ezzel a befolyásolás lehetőségeit... Mit ért el a CDU—CSU húszéves kormányzása alatt, hisztériakeltésével, hidegháborús tevékenységével, fenyegetőzéseivel, pökhendiségével, nyílt ellenségeskedésével? Sok kárt okozott az NDK-nak, de az NDK ezt meghaladó mértékben képes volt új tartalékokat mozgósítani, ezt meghaladó mértékben kapott segítséget barátaitól. Azaz végeredményben semmit sem ért el: az NDK ma erősebb, mint valaha. Csakhogy Thälmann emléke felett odakacsintani a szélsőjobboldalnak, mondván: bízzátok rám, egy csokor virág még nem a világ, ez nemcsak cinikus, hanem irreális játék is lenne.

Húsz év van mögöttünk, pontosabban huszonöt év, amelynek során Németország nyugati részében a fasizmustól való üldözésből felszabadult szociáldemokrácia egyik része sietve szövetségre lépett az antikommunistákkal. Szemben a régi reformisták pártjával, amely a kapitalizmus „megjavítását" a munkásellenzék pozíciójából képzelte megvalósíthatónak, létrejött a szociáldemokrácia új típusa, a modern menedzserek pártja, amely átveszi a kapitalizmustól „gebinben" az ügyek intézését, maga szállítja a modelleket, a manipulációs ötleteket, a kádereket és a megbízatást még azzal is meghálálja a nagy monopóliumoknak, hogy a szocializmus legújabb formáiként hirdeti őket.

S ez egymagában kizárja azt az alternatívát, hogy Buchenwaldban valamiféle munkásegység felé történt volna lépés. (Mert ez az, amit nem szabad a fénykép mögött látni!) De nincs kizárva egy másik lehetőség, amely ugyancsak pozitív, és amelynek bizonyos realitása is van. Ez pedig az, hogy akik ma az NSZK-ban a kormányrúdnál állnak, idővel belátják: nemcsak a módszereken kell változtatni, hanem módosítani kell a célokon is.

Miért? Mert az utóbbi tíz-tizenöt esztendő nemcsak a Dulles-féle elképzelések kudarcát hozta, egyre-másra csődbe jutnak a legeszesebb és legravaszabb egyéb tervek is; a fellazítási próbálkozások is megbuknak. Többek között azért, mert fellazítással csak azt lehet összedönteni, ami merev és ellentmondásai miatt gyenge. Ami erős és rugalmas, azt hiába rázzák, az nem dől össze.

A nagy imperialista stratégák, akik ezt figyelmen kívül hagyják, a szocializmusnak egy olyan időszakára építik terveiket, amely visszavonhatatlanul elmúlt. Más szóval, ezek a „modern" urak egyre inkább elmaradnak a fejlődéstől. S ahogy halmozódnak ennek jelei, jelentkezhetnek újabb és józanabb elképzelések. Itt

nem a szocializmus felé hajló vagy azzal rokonszenvező erők növekedésére gondolok (ami a jövő igazi ígérete), csupán a tőkés rend olyan magas intelligenciájú képviselőire, akik képesek felismerni például azt, hogy a NDK, amely ma egyike a világ első tíz ipari államának, nem kényszeríthető semmire, döntéseire maga határozza el magát.

Vagyis a kép, amelyen Brandt szembenéz a Thälmann-emléktáblával, nem harcostársat ábrázol, aki régi harcostársának sírjánál lerója kegyeletét. Nem vagyunk persze gondolatolvasók, nem tudhatjuk, hogy Willy Brandt valóban mire gondolt, amikor ott állt és hallgatta a beszédet. Egyébként sem az az ember, akinek mozdulatlan, szinte fából faragottnak tűnő arcvonásaiból olvasni lehet. Csak hinni szeretnők; az a gondolat is foglalkoztatta, hogy másképp alakultak a dolgok, mint ahogy korábban hitték; így hát a folytatásuk is más lesz. Azokról az elvekről, az igazságokról, amelyeket Thälmann képviselt, Brandttal vitatkozni aligha vezethet egyetértésre, a tárgyalásokon mondott beszéde is bizonyíték erre. De a tényektől nem függetlenítheti magát tartósan senki, az sem, aki ellenkezéssel veszi tudomásul őket. Az is nagy dolog volna ebben a szörnyen összebonyolódott világban, s benne a két német állam oly sorsdöntő viszonyában, ha ez a fénykép ennek a jelképeként kerülne a történelem dokumentumai közé.

Utazás a „plusz" körül

I.

Emlékeimben böngészek. A téma — moszkvai, harkovi, novoszibirszki utazásom témája — a szovjet tudomány és technika. Sohasem foglalkoztam ezzel hivatásszerűen, újságíróként sem módszeresen. Mégis: mi minden tolul fel a múltból!

Már a harmincas évek elejéről: a Dnyeprogresz; Németországban láttam akkoriban egy brosúrát hatalmas fényképekkel. Aztán a szovjet pavilon az 1941-es Budapesti Nemzetközi Vásáron: laboratóriumok képei, makettek... S a felszabadulás után a mátravidéki centrálénál a szovjet mérnökök; felkészült szakemberek, precíz szervezők — apám mesélt róluk. Szemináriumi emlékek következnek: Lenin írásai a Goelróról. Híres egyenlete, amely szerint a kommunizmus = a szovjethatalom + villamosítás. Lenin harca a polgári tudósokért; levelei, utasításai: ennek adjanak tüzelőt, annak lakást, ne háborgassák feleslegesen ezt vagy azt a kiváló szakembert. Ugyanez a téma színházi előadásban, Zabelin mérnök a *Kreml toronyórájá*ban, aztán Polezsajev professzor, a nagy orosz tudós és hazafi, aki a forradalom oldalára áll. Filmekben is feltűnik ugyanez a típus. Igazán rokonszenves, de már-már úgy látszik, mintha minden szovjet tudós amolyan Polezsajev volna.

1949-ben felrobbantják az első szovjet atombombát. Ezt is Polezsajevok készítették volna? Nem lehet tudni, nevek nem szerepelnek. (A hidegháború tetőpontja: 1950-ben letartóztatják Amerikában a Rosenberg házaspárt; az „amik" úgy állítják be, mintha az atommonopóliumot miattuk vesztették volna el; kivégzik őket, ami közönséges gyilkosság.) Más tudományokkal kapcsolatban persze lehet a szovjet sajtóban neveket olvasni. Sztálinét is; a természetátalakítás sztálini terve. Sztálin elképzelése alapján erdősávokkal borítják majd be az egész Szovjetuniót... Liszenko neve is gyakran szerepelt; különösképpen a burzsoá biológiának titulált Mendel—Morgan-féle kísérletekkel kapcsolatban, amelyeknek ő a legkérlelhetetlenebb ellenfele... Nem sokat értettünk a geneti-

kához, de még az alapfokú szemináriumokon is dőrögtünk Mendel, e szelíd osztrák szerzetes ellen. Mint később Marr ellen, miután nyelvtudományát Sztálin megbírálta — alighanem több okkal.

Közben egyre több praktikus tudományos eredmény jut el hozzánk; Petrovszkij professzor a magyar egészségügy példás megszervezésében segít. Bargyin akadémikus, a kohászat világhírű szakembere is gyakran jár nálunk, igazi tekintélyek. És olvasunk a nyaktörő sarkvidéki szovjet expedíciókról, neves meteorológusokról, geológusokról.

1953-ban újra robbantási hír: a Szovjetunió felrobbantja az első hadászatilag használható hidrogénbombáját. Már nem lehet arról beszélni, hogy ezt is „elorozták". És alig egy év múltán, Genfben, sorra megdőlnek a maccarthysta koncepciók. A szovjet atomtudósokkal való első találkozójukon az amerikai kollégák (legtöbbjük régi ismerős, Göttingából, Berlinből, Cambridge-ből együtt indultak 25—30 évvel korábban!) nem győznek csodálkozni, mi mindent fedeztek fel a Szovjetunióban. Bemutatják az az első, már működő atomerőmű modelljét... Először kényszerítette ember békés szolgálatra az atomenergiát.

Közben már leszállt a Ferihegyi repülőtéren is az első TU-104-es, amely annak a Tupoljevnek a nevét viseli, akiről tíz évvel korábban sajnos nemigen lehetett hallani. (Hisz ő is a koncepciós perek egyik érintettje volt; igaz, dolgozhatott, kiváló konstrukciók sora került ki a keze alól.)

A TU-104 még csak a kezdet: az igazi ámulat, amely az Egyesült Államokban valósággal pánikot vált ki, még csak ezután következik: 1957-ben fellövik a szputnyikot — a világűrben először kering ember alkotta tárgy... A *Pravdá*ban nagy cikk jelenik meg, amely a világraszóló tudományos és technikai siker alkalmából a tudósok és a mérnökök hosszú sorát méltatja: majdnem harminc év szovjet tudományát idézi fel, mintegy bizonyítva, hogy nem a semmiből született a „csoda". Joffe és Fok, Tamm és Landau, Kapica és Kurcsatov, Mandelstam és Vinogradov, Kolmogorov és Szoboljev, Keldis és Lavrentyev, Szemjonov és Nyeszmejanov... megannyi kiváló elme, akikről korábban keveset tudtunk. Kurcsatovról még csak ezután tudjuk meg majd, hogy ő volt az „atyja" a Szovjetunióban az atomenergia felszabadításának: nagy tudós és egyben zseniális szervező, akinek a teljesítményéhez hasonlíthatót csak Oppenheimer vitt véghez Amerikában, és — a rakéták tervezésében — egy másik szovjet tudós,

Koroljov, akit sokáig csak így emlegettek a sajtóban „a főkonstruktőr". Előbb azok a „függönyök" tűnnek el, amelyeket az igazságtalan megítélés vont az egyes tudósok körül. Aztán azok is eltűnnek, amelyek a feszült nemzetközi helyzettel függtek össze. A Nyugat is „felébred", 56-ban Szemjonovnak ítélik oda a Nobel-díjat, 58-ban Cserenkovnak, Tammnak, Franknak, 62-ben Landaunak... Ezek a tudósok csak egy töredékét alkotják annak a tudományos iskolának, amely a Szovjetunióban kialakult, és rászolgál a világ elismerésére. De hát a Nobel-díjakkal manipulálni is lehet, és ez a lehetőség, úgy látszik, befolyásos embereknek megtetszett odaát. No de ez már a jelen...

Vajh mit fogok most látni, miután — kedves vendéglátóim, pravdás kollégáim segítségével — alkalmam lesz egy kicsit betekinteni a szovjet tudomány és technika világába? Minthogy egyik úticélom Novoszibirszk és Akademgorodok, a szibériai tudomány „fővárosa", figyelmesen elolvastam persze az útirajzokat, amelyeket kollégáim Szibériáról az elmúlt tíz évben írtak, és amelyekben nagyon izgalmas történetek számolnak be a pionírokról, akik utakat vágtak a tajgában, feltárták ennek a kontinensnyi országrésznek fantasztikus kincseit. Győzelmes hadijelentésekként hatnak ezek a történetek ma is, az emberi akaraterő, kitartás, hűség krónikáinak, az elemekkel vívott ütközetek hősi eposzainak. Ilyesmit hallok-e majd én is, a „vad-Kelet" meghódításának újabb részleteit?

Mindjárt előre bocsátom: nem ilyeneket hallottam. Nem mintha itt is, ott is mindez nem került volna szóba, de az előtérben más kérdések álltak. A nagy tudósoknak azt a nemzedékét, amelynek létére másfél évtizeddel ezelőtt döbbent rá a Nyugat, ma már nem kell senkinek „felfedeznie": aki közülük bírja erővel, hatalmas intézményeket vezet, magas tisztségeket tölt be, a legidősebbek közül is a legtöbb még tanít; néhányukkal, sajnos, mint Kurcsatovval, Koroljovval már csak a Kreml falánál találkozhatunk, ide temették őket — az elődök, Lenin munkatársai, Krzsizsanovszkij, Karpov, Suk, Lihacsov, a többi nagy gazdasági szervező és tudós mellé, akiket legjobbjai sorában tisztel a szovjet nép. A lenini hagyomány — a párt és a kormány nagyvonalú gondoskodása a tudományról, a tudósok bevonása az ország vezetésébe, a szabad tudományos vita — zavartalanul folytatódik. Apró jeleken ezt magam is lemérhettem.

Miközben a Szovjetunióban jártam, akkor tartotta meg ülés-

szakát a tudományos akadémia. Az új ötéves terv irányelvtervezetét tárgyalták. Így néhány intézetben — ahol a vezető akadémikus — csak a helyettese fogadhatott. Elnézésemet kérték, de hát ilyen napirendnél nem hiányozhat senki, még az ország legtávolabbi vidékéről sem.

Más tudósokat meg azért nem láthattam, mert külföldi utakon voltak: végképp a múlté az az idő, amikor a tudomány nemzetközi „munkamegosztását", ami persze a kutatások hadiipari területére nem alkalmazható, — gyanakvás vette körül. Megszámlálhatatlanul sok külföldi művet fordítanak le. Igen élénk a személyes érintkezés is — kutatók, oktatók cseréje, ösztöndíjasok fogadása, küldése. Sok a közös kutatási program — mind szocialista, mind kapitalista országokkal. Nem voltam olyan kutatóintézetben, ahol ne tartozott volna a bemutatkozó „kiselőadás" témájához azoknak a magyar intézményeknek, tudósoknak, mérnököknek a felsorolása, akikkel az itteniek rendszeresen együttműködnek; magyar kollégáik dedikált műveit mutatják, magyar tanítványaik sikereivel büszkélkednek. Az egyik akadémikus szobájában két kép: Lenine és egy amerikai fizikusé, Bridgman Nobel-dijasé, akinek elméleti felismeréseit ebben az intézetben fejlesztették tovább, itt sikerült először gyakorlati célokra hasznosítani; egy skóciai kongresszus képei is előkerülnek, e kongresszuson a magasnyomású fizika terén elért szovjet tudományos eredmények világraszóló sikert arattak; licencek nyugati eladásáról számolnak be a metallurgiai intézetben; japán elektronmikroszkópot mutatnak a szibériai genetikusok... A szovjet tudomány ma minden értelemben része a világ tudományának. S ez korántsem csak a szovjet tudománynak van hasznára.

Talán ideológiai-politikai viták állnak az előtérben? A nyugati irodalmat olvasva, az a benyomás keletkezhet az emberben, mintha a szovjet tudományos-technikai értelmiség valamiféle sündisznóállásba kényszerült volna, harcban állna az „apparátusokkal" és olyan erőkkel, amelyek lépten-nyomon ideológiai leckéztetésben akarják részesíteni. Nos, három vagy négy tucat vezető tudományos emberrel, mérnökkel beszéltem, és mondhatom: ennek a legkisebb nyomát sem tapasztaltam. Igaz, erre azt lehet mondani: nem kötik a vendég orrára a belső konfliktusokat. Csakhogy nem erről van szó, hisz rengeteg belső problémáról szóltak nyíltan és kritikusan. Én senkitől sem hallottam frázisokat.

A kényesebb problémákat feszegető kérdéseimre is mindenkitől objektív, pontos, konkrét válaszokat kaptam.

Ami az aktuális közélethez való viszonyt illeti, felmerülhetne az is — tudósokról, specialistákról lévén szó —, hogy nem valami apolitikus szférában élnek-e? Ha nem is úgy, mint a gyanakvás zord éveiben, elkülönítve a társadalomtól, de talán önként elkülönülve — a tudomány elefántcsonttornyaiban? De ez a feltételezés is üres spekuláció.

Aligha van más olyan ország, ahol a tudományos értelmiség annyira együtt lélegezne a társadalommal, mint a mai Szovjetunió. Éppen ezzel függ össze az, ami a szovjet tudomány sajátossága ebben az évtizedben: a legizgatottabban a gyakorlat, a tudományos eredmények alkalmazása körül csapnak össze a szenvedélyek. Amit közkeletű szóval tudományos-technikai forradalomnak neveznek, annak itt ez ma az egyik legfeltűnőbb jele. Az „expedíciók" fő iránya ma erre van, az erőfeszítések, a viták, a konfliktusok középpontjában az ezzel kapcsolatos kérdések állnak.

Frázisokat, mondom, nem hallottam, de olyan beszélgetésem sem volt, amelyen ne kerültek volna szóba a XXIV. kongresszus irányelvei. Vagy konkrétan azok a kitételek, amelyek az illető intézmény területére, kutatási feladatára vonatkoznak (ilyen sok van!), vagy általában az a törekvés, hogy a tudományos-technikai vívmányok bevezetését gyorsítani kell. Ezt a két szót („bevezetni", „gyorsítani"), hamar megtanultam oroszul is. A továbbiakban ezekről az „expedíciókról" számolnék be, amelyek — ha mások is — olykor majdnem olyan izgalmasak, mint a jégmezőkön, meg a zajló folyókon átkelő úttörők történetei.

II.

A „plusz" — amelyet e sorozat címéül választottam — először a moszkvai metallurgiai intézet folyosóján szúrt szemet. A kutatóintézetek falai nem bővelkednek jelszavakban, többnyire népszerű ábrák, ismertetők borítják őket, amelyek az intézmény konkrét eredményeit mutatják be. Ez az egy hely kivétel. Talán azért, mert ez a képlet, ez a „plusz" (a „villamosítás" helyébe nyugodtan írhatnánk „tudományos-technikai forradalmat") napjainkban új időszerűséget kapott. Hogy milyen értelemben? Ahol csupán a „villamosítás" valósult meg (értsd a fejlett civilizációt), mint teszem, az Egyesült Államokban, ott olykor még a tudósok is a

tudományos-műszaki forradalom ellen fordulnak. Legfőképpen az atomfegyverek miatt, de nemcsak ezért; kitűnt, hogy a tudomány és a technika más, önmagukban békés és hasznos vívmányai is az ember ellen fordíthatók; eleget olvashatunk a szmogtól fojtogatott nagyvárosokról, a mérgektől szennyezett folyókról, arról, hogy az igényesebb életforma egyre inkább igénybe veszi az idegeket, hogy a gyógyszereket kábítószerként használják, hogy a tömegkommunikáció lehetőségeit a népbutítás szolgálatába állítják, és így tovább. Az elektrifikációból (civilizációból) egymagában nem lesz olyan társadalom, amelyért az embernek minden erejét érdemes megfeszítenie. Más is kell ahhoz — olyan hatalom amely a népé, neki felelős —. Viszont mi van akkor, ha kihagyjuk a második tagot, azaz a civilizáció fejlődését az összeadásból, ha a korszerű haladás kérdésében olyan álláspontra helyezkedünk, mint például azok a kínai ideológusok, akik a tudomány és a technika szerepét lebecsülik, holmi burzsoá furfangnak gúnyolják, amellyel elegendő lesz szembeszegezni a nép győzni akarását és Mao elnök jelszavait? (Mellesleg: ez az ideológia egy pillanatig sem zavarja a kínai vezetőket atom- és rakétatechnikájuk szorgos fejlesztésében.)

A tudományos-technikai haladás problematikája körül másutt is vannak viták. Ha nem is ilyen szélsőséges álláspontokkal, de mély aggályokkal, fenntartásokkal máshol is lehet találkozni. Vannak, akik valahogy így gondolkoznak: a szocializmus lényege a társadalmi igazságosság, amelynek letéteményese, őrzője a néphatalom, az új politikai és erkölcsi kapcsolatok az emberek között: ha ez egyszer megvan, minek úgy törni magunkat a tudomány és technika legújabb vívmányai után? A lenini fogalom, a „plusz" ezzel szemben is érv: Lenin nem a szegénység, de még nem is a normális életvitelhez épp hogy szükséges létminimum kommunizmusára gondolt, hanem a legfejlettebb kapitalista országokét is felülmúló termelékenységre alapozott anyagi és szellemi kultúrára.

Ennek útját keressük ma a szocialista országokban. Ha pedig közülük ki kell emelni a Szovjetuniót — ebben a tekintetben is —, akkor egyebek között azért, mert sehol sem vált annyira a gondolkodás tényévé, alapelemévé ez a bizonyos „plusz". Itt nem lehet legyinteni a tudományra, vagy a modern technikára. Aki azt az értelmiség rögeszméjének, a szakbarbárok elfogultságának tartaná, azt meg se értenék, esetleg valami „barlanglakónak" tekintenék. A leninizmus közvélemény-formáló erejének ez manapság az

egyik legelevenebb bizonyítéka. Nincs még egy ország, amely — a hatalmas természeti kincsek és az óriási szellemi-anyagi potenciál mellett — annyira alkalmas lenne befogadni ezt a különös „forradalmat", nem utolsó sorban éppen a közgondolkodás szempontjából. Itt ismerik a legkevésbé azt a lidércet, amelyet a modern tudomány másutt okozott, itt bíznak leginkább az erejében, az áldásaiban.

A tudományt és a tudóst itt inkább a legendák glóriája veszi körül, mint a falanszterektől való iszonyat: a tudósokat nemcsak tisztelik, hanem szeretik is. (Észtországban a jövő hónapban bemutatják *Az ember tragédiáját*. Kíváncsi lennék, hogyan rendezik majd az idevágó jelenetet...) Olykor meglepetések érik az embert. Mert például arról a tudósról, aki rám a leginkább úgy hatott, mint a tiszta ráció, a hidegen ragyogó logika, a félelmetes tárgyilagosság megtestesülése — Szolouhinról, a Budker-féle magfizikai intézet helyettes igazgatójáról, aki akadémiai levelező tag is —, azt mesélték a pártbizottságon, hogy szülővárosában, Vlagyimirban, ha olykor hazamegy, valóságos ünnep van. Mindenki büszke rá, mintha a saját fia volna. (A mai tudósok legnagyobb része egyébként is népi származású értelmiség.)

És még Szolouhin tekintete is — villogó szemüvege mögött — mintha ellágyult volna akkor, amikor a fiatal, csendes Szkrinszkijről beszélt, akiből — mint mondja — senki sem nézné ki, hogy akadémikus és a magfizika legújabb generációjának egyik úttörője. És vezetőnek, szervezőnek is kitűnő, lelkesíteni tudja munkatársait.

A félszegségig szerény és nagyon tehetséges fiatal tudósnak a típusáról másutt is és sokszor esett szó. Úgy tűnik, mintha ez a típus volna ma az egyik kedvence nemcsak a tudományos életnek, de egy kicsit az egész közvéleménynek is. Egy jellegzetes anekdota az ugyancsak levelező akadémikus, Jurij Jersov matematikusról szól; amikor először meghívták az egyetemre előadni, és felment az előadói emelvényre, a diákok zajongani kezdtek: „Öregem, jó lesz, ha lejössz onnan, mindjárt jön az új prof..." Pedig ő volt az, az új professzor. Harmincéves, de még annyinak se néz ki.

A fiatalokat egyébként is nagyon favorizálják. Tudják: az előttük járó nemzedék, az egészen nagyok többsége is igen fiatalon ért el kimagasló eredményt; Landau — talán mind között a legzseniálisabb, az emberiség egyik legnagyobb elméje — 14 éves

korában kezdte el és 19 éves korában fejezte be a főiskolát, 21 évesen már Niels Bohrral, a modern atomtudomány akkor mindenkit felülmúló tekintélyével vitatkozott össze. Koroljov 27 éves korától már irányító szerepet játszott a szovjet rakétakutatásban. Kurcsatov ugyanolyan idős volt, amikor már önálló laboratóriumot vezetett. A különbség abban van, hogy erre a tudóstípusra akkor még nem irányult rá a közfigyelem. Ezek a kutatók, ha meg is kaptak minden támogatást, társadalmilag valahol a periférián voltak, olyan egyedekként, akiknek rendkívüli képességeit szükséges volt respektálni a dogmatizmus képviselőinek is (különösképp, amikor az ország honvédelme azt megparancsolta), de akiknek rendhagyó stílusával nehéz volt mit kezdeniük...

Egy kitűnő fiatal kutatóval annak révén ismerkedtem össze, hogy figyelmes vendéglátóim kinyomozták: magyar felesége van. Jurij Jermakovnak hívják, vegyész, az akademgorodoki katalíziskutató intézet helyettes igazgatója. Már a beszélgetés legelején kitűnt, hogy itt személyes dolgokról nagyon nehéz lesz beszélni; Jermakov is a „félszegek" közé tartozik, mindenről szívesebben beszél, mint önmagáról. A szabad idő, a művelődés problémái felől próbálok közeledni hozzá. De eléggé eredménytelenül; csak annyit mond, hogy e tekintetben a tudósoknál gyakran elmosódnak a határok, nemegyszer odahaza is folytatják az intézeti munkát; a tudományos gondolkodás folyamata nem osztható be úgy, mint a termelőmunka; hiába „csöngettek le" hiába van „fájront" — az agy tovább dolgozik. (Miközben hallgatom, egy Landauról szóló történet jár az eszemben. Egy amerikai szerző által írt életrajzában olvastam róla, hogy meghívták a Kremlbe egy fogadásra, ahol Hruscsov beszélt; az eseményt a televízió is közvetítette és így az egész ország láthatta, hogy Landau, aki valahol belekerült a képkivágásba — teljesen megfeledkezve a helyről és az alkalomról — egyszerre csak izgatottan keresgélni kezdett a zsebeiben, papirost kotort elő, amelyre sietve képleteket rajzolt... Ugyanis történetesen éppen ott jutott eszébe valami fizikai problémának a megoldása. Fogadás ide, fogadás oda — ezt rögzítenie kellett... Itt valóban nincs „munkaidő".)

Jermakov másban is generációja tipikus képviselőjének látszik. A többi között abban, ahogy a szervezést, a szervezettséget alapvető követelménynek tekinti a kutatásban. Olyan intézetben, mint az övé, ez a hatékonyság egyik legfőbb feltétele. A katalíziskutatásnál, mint megtudom, sokféleképpen lehet eljárni. Amolyan

„sok lúd disznót győz" módon is lehet eredményt elérni, azaz empirikusan, rengeteg kutatóval és rengeteg kísérlettel. Célszerűbb azonban, ha megpróbálják a problémát előbb elméleti oldalról megközelíteni: ez azt jelenti (ha sikerül!), hogy a kutatás eredménye gyorsabban, kevesebb emberrel, kevesebb ráfordítással is biztosítható, csak megfelelően kombinálni kell a teoretikus előkészítést a laboratóriumi munkával; ehhez persze több kvalifikált munkaerő kell, mélyebb, alaposabb előkészítés. Mindez káderek és gondos szervezés kérdése. Napjainkban a tudomány termelőerővé válik. De ez együtt jár azzal, hogy a kutatás maga is termelés jellegűvé válik. Csakhogy ez sajátos termelés, amelynek szervezését (Kapica ír erről) nem lehet adminisztrátorokra bízni: tudós szervezőkre van szükség, akiknek önálló koncepciójuk van. A tudomány nem fejlődhet új elméletek, alkotó gondolatok, jelentős tudósok nélkül — ezeket semmiféle szervezet sem pótolhatja —, de ugyancsak alkotóerőre van szükség a kutatás megszervezésében is!

A katalízisintézet e tekintetben az élen jár: az úgynevezett matematikai modellezés módszere is ezt támasztja alá. Ebben a részlegben (Anna, Jermakov felesége is itt dolgozik) azzal foglalkoznak, hogy még mielőtt hozzáfognának a katalízishez szükséges reaktorok konstrukciójához, matematikai módszerekkel, komputerek segítségével kiszámítják az ipari készülékek optimális méreteit, mutatóit — tisztán teoretikus módon. Ezután kezdődik csak meg az apparatúrák megtervezése és gyártása. „Az új technológiák és berendezések kidolgozásának ideje — írta erről legutóbb Lavrentyev akadémikus az *Izvesztyijá*ban — így harmadára-ötödére csökken." Mint látható, itt is a gyakorlatiasság uralkodik, és ezen belül is a legfőbb igyekezet: időt nyerni, időt, időt és mégegyszer időt. (A kongresszusi tézisek ide vonatkozó mondatai: „A tudományos berendezések kihasználásának fokát határozottan növelni kell... A kutatások, a kísérletek és a tervezési munkák megszervezését oly módon kell megjavítani, hogy ezek a tervek átfogják e munkák minden szakaszát, egészen a termelésbe való bevezetésig.") Jermakovék számára szinte természetes, hogy a tudományos eredményeket nem egyszerűen valamiféle szellemi kalandként kell értékelni, hanem mindenekelőtt gyakorlati szempontból, mert mindennek legfőbb értelme a nép jólétének emelése. Ez olyan magától értetődő, hogy erről nem is beszélnek sokat.

Valami szkepszis ébred bennem. Meg is mondom Jurijnak

mindjárt: nem vezethet-e vajon ez a szemlélet valami sivár pragmatizmushoz? Nem látják-e majd kárát az alapkutatások? Hol marad itt a jövő tudománya? Csodálkozva néz rám. Hát nem hallottam, az előbb mondta, hogy ők mindenekelőtt a katalízis *teoretikus* problémái felől keresik a megoldást? Ezek korántsem pragmatikus témák, éppenséggel a kvantumfizika legbonyolultabb területeire vezetnek el.

Ami az elmélet és gyakorlat viszonyát illeti, Hotkevics professzortól, a harkovi nagy egyetem fizikus rektorától hallottam erre egy kitűnő meghatározást; Boltzmann, az osztrák tudós mondását idézte: „Nincs praktikusabb dolog, mint egy helytálló elmélet".

III.

Hogy micsoda potenciállal rendelkezik a szovjet tudomány és technika, arra hadd idézzem Gvisianyi akadémikusnak, a szovjet minisztertanács mellett működő Tudományos-Technikai Állami Bizottság elnökhelyettesének megállapításait: „Jelenleg a Szovjetunióban körülbelül 5000 tudományos intézmény működik, 2500 tervező-kutató szervezet és 40 000 tervezőiroda. A tudományos munkatársak száma az országban 880 000, a tudomány és a technika fejlesztésében — ha a kiszolgáló személyzetet is ide soroljuk — több mint 3 millió ember dolgozik."

Lényegében három szinten folyik kutatás és tervezés: az akadémiai kutatóintézetekben, a szakminisztériumok ágazati tervezőintézeteiben és a nagyüzemek (újabban az üzemi egyesülések) által fenntartott úgynevezett konstrukciós irodákban.

Ennek a szervezeti felépítésnek az absztrakt sémája könnyen áttekinthető; már nem ilyen egyszerű annak a tisztázása, hogyan is működik ez az óriási gépezet. Egy nyugatnémet „szovjetológus", Arnold Buchholz 1963-ban megjelent könyvében olvasom: „Míg Nyugaton az ipar, már csak a konkurrencia okából is, állandóan azon fáradozik, hogy a tudományos intézetekből »kiszivattyúzza« a kutatási eredményeket, a szovjet akadémia az előtt a feladat előtt állott, hogy vívmányait »belepumpálja« az iparba." Nos, ez — enyhén szólva — a múlt. (Azért „enyhén szólva", mert ez így sohasem volt egészen igaz. Mellesleg Nyugaton sem, ahol a szivattyúk olykor eldugulnak, hisz a konkurrenciát kikapcsoló monopóliumok nem egy tudományos eredményt szántszándékkal elfektetnek.)

Ma „pumpálnak" is, meg „szivattyúznak" is. Mint említettem: a szovjet tudósok is rendkívüli módon szorgalmazzák a legkorszerűbb eredmények felhasználását a gyakorlatban. Ennek rengeteg jelét észlelhettem. Például azt, hogy nem voltam olyan kutatóintézetben Akademgorodokban, ahol ne került volna szóba a városka melletti új település: az Ob partján most emelkedő tervezőintézeti város. Ugyanis rájöttek: ha meg akarják gyorsítani a „bepumpálás" folyamatát, akkor célszerű térben is megrövidíteni az utat a tudományos kutatástól az ipari gyakorlathoz szükséges berendezések megtervezéséig. Egy másik példa: néhány évvel ezelőtt arra vállalkoztak az akademgorodoki számítástechnikai intézet kutatói, hogy a néhány száz kilométernyire fekvő barnauli rádiótechnikai gyár számvitelét, anyaggazdálkodását, normaszámításait, bérszámfejtését a saját számítógépekbe programozzák, és az eredményeket közvetlen vonalon Barnaulba szállítják. A tapasztalatok alapján az intézet kidolgozott különféle programozási sémákat, amelyek között válogathatnak az ipari üzemek.

Ami a másik oldalt illeti, vagyis azt, hogy a termelő szervek „szivattyúzzák" is ki a laboratóriumokból a tudomány eredményeit — annak az a feltétele, hogy érdekeltek legyenek a legkorszerűbb technika bevezetésében. Ebben az irányban van még mit tenni, de éppen ezért itt talán még elevenebb is a mozgás. Ha ezen az utazáson először azt tanultam meg, hogy mit jelent oroszul „gyorsítani" és „bevezetni", akkor másodszor azt kellett megjegyeznem: hogyan mondják az „anyagi ösztönzést" és a „gazdasági reformot". Semmiféle ódium vagy álszent szégyenlősködés nem veszi körül ezeket a fogalmakat, senkinek nem jutott eszébe azon problémázgatni, hogy vajh nem adják-e el magukat a kapitalizmus ördögének, amikor az érdekmechanizmust úgy igyekeznek fejleszteni, hogy az jobban sarkallja a termékenység növelését, a modern technika bevezetését.

Így gondolkoznak azok a közgazdászok is, akikkel Harkovban két egyetemen találkoztam. Így például Verba, a nagy harkovi egyetem közgazdász professzora és Ruban, az egyetem párttitkára, azt magyarázták, hogy a reform lényeges eleme a megfelelő érdekeltségi rendszer létrehozása: a kiindulópont a meglevő állóalapok jobb kihasználása volt. Ma ennél jóval differenciáltabb problémákkal is foglalkoznak, Verba professzor részletesen elmondta, hogyan ösztönöz például az eszközlekötési járulék mai rendszere a gépi berendezések gyorsabb lecserélésére, az új gépek beszerzé-

sére. (A kongresszusi irányelvek erre közvetlenül is felszólítják a gyárakat.)

A másik harkovi egyetemnek, a mérnök-közgazdász intézetnek a rektorhelyettese arról szólt, hogyan segítenek az egyetem tanszékei helybeli gyáraknak az anyagi érdekeltség rendszerének lebontásában az üzemrészekre, a reform — úgymond — „finomításában". (Harkovban egyébként azért is égető kérdés a műszaki fejlesztés, mert itt — az erősen iparosított Ukrajna egyik fő központjában — ma már az egyre növekvő munkaerőhiánnyal is szembe kell nézni. Más okok miatt ez a kérdés Szibériában is felmerül. És a munkaerőhiány kegyetlen hajcsára a termelés korszerűsítésének!)

A tudományos-technikai fejlődés szorító követelményeiről alkalmam volt beszélgetni a Tudományos Technikai Állami Bizottság egyik elnökhelyettesével, Trapeznyikov akadémikussal, aki igen energikus képviselője a tudomány, a technika és a gazdaság közötti kapcsolatok korszerűsítésének.

„Abban az esetben, ha nem törődnének a tudományos-technikai fejlesztéssel — írta egyik cikkében tavaly —, vagyis a munkaeszközöknek csak a számát szaporítják, anélkül, hogy javítanák tulajdonságaikat, és elavult berendezéseket használnak, továbbá ha nem emelik a munka szervezettségét, akkor a társadalom életszínvonala nem fog emelkedni." Ez a fogalmazás félreérthetetlenül kimondja, hogy a tudományos-műszaki összetevő a fejlődés fő hatóereje. Trapeznyikov elvtárs ezt szóban is megerősíti. Szerinte az életszínvonal emelkedésének iramа „majdnem azonos" a tudományos-technikai haladás ütemével, az ország életszínvonala pedig egyenesen arányos az „ismeretek színvonalával". Nem nagyon technika-központú szemlélet-e az, nem valamiféle technicizmus? A tudós egyenleteket rajzol fel, Marx képleteire hivatkozik; nem gondolja ő ezt technicista módon; az „ismeretek színvonala" fogalomba nagyon is beleérti a dolgozó embert is, a maga öntudatával, a munkához, a társadalomhoz való viszonyával, termelői tapasztalataival. De ezen belül nem tagadja, sőt hangsúlyozza a legkorszerűbb, a legmagasabb színvonalú technikai és tudományos ismeretek döntő szerepét. Technokrácia? Láthatóan nem szíveli, ha ezzel a jelszóval „ijesztgetik", de érthető, hogy a tudományos-technikai változások lebecsülésének sem örülne.

A tudomány, a technika és a gazdaság társadalmi összefüggé-

sekben való elemzése nemcsak széles körben tapasztalható gondolkodásmód. Vannak egész tudományágak, amelyek ezekkel a kapcsolatokkal hivatásszerűen foglalkoznak. E sajátos diszciplínák egyik legtekintélyesebb tudósával, Aganbegjannal az akademgorodoki közgazdasági intézetben volt alkalmam találkozni. A mindössze 39 éves, örmény nemzetiségű közgazdásztól, aki az akadémia levelező tagja és Szibéria gazdasági kérdéseivel foglalkozik, megtudjuk, hogy e terület gazdasági fejlesztése is másképp fest ma, mint tegnap. Óriási természeti kincseket tártak itt fel az utóbbi 10—15 évben. Csak egy adat: Nyugat-Szibériában fedezték fel a világ leggazdagabb olaj- és földgáz-lelőhelyeit, amelyek 1990-ben már annyi terméket fognak adni, mint ma az Egyesült Államok egész területe! Szibéria jövendő gazdaságának terveit mégsem egyszerűen a föld kincseire építik.

Nem mintha lejárt volna az expedíciók kora. (Ha ma már nem a kincskeresők módján, hanem többnyire a repülőgépek fedélzetén működő műszerek segítségével kutatnak is.) Csupán kiegészült másfajta „expedíciókkal": a matematikus-közgazdász kutatókéval, akik számítógépeik segítségével megállapítják, hol és milyen ipart érdemes fejleszteni, matematikai módszerekkel vizsgálják a természeti, a gazdasági, a szállítási, a szociológiai és egyéb tényezők kölcsönhatását, ezek alapján ún. dinamikus modelleket dolgoznak ki, amelyekből az állami vezetés aztán kiválasztja a legmegfelelőbbet.

Egy másik új tudományág, a vezetéstudomány kiváló művelőjével, Afanaszjev professzorral vendéglátóimnál, a *Pravda* szerkesztőségében találkoztam. Ő ugyanis „civilben" az SZKP központi lapjának első főszerkesztő-helyettese; csak emellett foglalkozik a társadalomirányítás tudományos módszereinek kutatásával. Tanszéke is van az egyetemen. (A társadalomirányításról szóló kötetét nálunk is kiadta a Kossuth Könyvkiadó.)

Egyik legutóbbi brosúrájában — a harmincas évek közepét követő időszakról szólva, amikor a szovjet gazdaságban az adminisztratív módszereket és a centralizációt abszolutizálták, a demokratikus elveket megsértették — Afanaszjev azt írja: „Mindez nem jelenti azt, hogy a tudományos vezetés elvét egészében elvetették volna... De a tudományos vezetés kérdéseinek megoldása láthatóan elmaradt a tudományos-technikai fejlődés színvonalától, a szovjethatalom nyújtotta lehetőségektől. Érezhetően aránytalanság keletkezett a társadalmi fejlődés intenzifikálásának két leg-

fontosabb eszköze: a tudományos-műszaki forradalom és a tudományos irányítás között." Aránytalanságokkal járt az a másfajta szubjektivizmus is, amelyet a XXIII. kongresszuson ítélt el az SZKP.

Afanaszjev egy szovjet traktor példájára hivatkozik, amely a maga idejében kitűnő modell volt, világszínvonalon állott; több helyen állították elő, de fejlesztését egyetlen intézetből irányították, ahol a legjobban tudták összpontosítani a szükséges szakembereket. Azután áttértek a területi népgazdasági tanácsok rendszerére; a kapcsolatok a gyártó cégek és a fejlesztési központ között meglazultak, az egyes üzemek a maguk ízlése szerint kezdtek „újítani", a típus elmaradt a világszínvonaltól. A tudományos-technikai forradalom — ezt hangsúlyozza Afanaszjev — korunknak az a folyamata, amely a legkevésbé tűri meg a demokrácia anarchisztikus értelmezését: a legfejlettebb módszerek bevezetése a termelésbe, a gazdasági élet intenzifikálása (ez nála kitüntetett, központi fogalom) a rend szigorítását, a szervezettség növelését követeli meg; a tudományosan megalapozott technológiákról, szakirányításról stb. nem lehet és nem is kell gyűléseken dönteni.

Talán a demokrácia fejlesztése ellen beszél? Nem, egyáltalán nem, csupán a fogalom körül kavargó ködöket igyekszik oszlatni. Sőt: éppen ő emlékeztet arra is, hogy annak a bizonyos lenini egyenletnek (kommunizmus = szovjethatalom + villamosítás) van folytatása is. A VIII. szovjetkongresszusi beszédvázlatában, nyomban e képlet után Lenin a következőt jegyezte fel: „A villamosítás, mint a demokrácia bázisa." Ami a gazdasági élet „demokratizálását", a reformot illeti, Afanaszjev azt a tényt, hogy máris meggyorsult — körülbelül megduplázódott — a tudományos eredmények bevezetésének tempója, az eddigi reformok érdemének is tartja. De itt még sokkal messzebb kell menni, — mondja. A kötelező mutatók száma, mint a kongresszusi irányelvtervezet is tanúsítja, tovább csökken, az árak beszabályozásában is előbbre kell lépni (a magasabb minőségű termékek ára például gyakran szükségszerűen magasabb). Demokratizálásra is nagy szükség van, centralizációra is, és ezt az utóbbit sem a régi, nem célszerű módon képzeli el, hanem pédául úgy, hogy az üzemek közötti kapcsolatok alulról erősödnek; lásd azokat az egyesüléseket, amelyek éppen közös kutató-tervező bázis megteremtése céljából jöttek létre.

A lenini egyenlet tehát áll, mindkét oldalával — folytatásával együtt. Más tények sora is ezt bizonyítja.

IV.

Elkápráztató mechanizmusok, modern berendezések tömegét láttam. Bámulatos képességű számítógépeket, köztük a világ legnagyobb repülőtársaságának, az Aeroflotnak Sziréna nevű új elektronikus géprendszerét, amelynek központja Moszkvában még az idén működni kezd, és fokozatosan átfogja az egész országot, 3000 polgári repülőterével! Ez azt jelenti, hogy minden repülőtéren, minden jegyirodában lesz egy kezelőasztal, abba a kezelő betáplálja az utazó kívánságait, a gép meg pillanatok alatt közli, melyik járatra van hely, hol kell és lehet átszállni, mi az utazás ára, s már adja is ki a jegyet. És a belső használatra szükséges adminisztrációt is elvégzi, a helyi pénzbevételtől az utaslistákon át a napi teljes forgalom statisztikai összesítéséig, sőt, gazdasági értékeléséig!

De nem kevesebbet ámulhattam a moszkvai meteorológiai központban Pugájev akadémikusnál és munkatársainál, ahol a rengeteg komputer mellett egy olyan automatát is bemutattak, amely maga rajzolja meg az egész földgolyó meteorológiai térképét. Egy másik helyen diaképeket mutatott a gép: 35 perccel ezelőtt ilyen volt a ködfelhő Alaszka fölött — a meteorológiai mesterséges hold akkor készítette a fotókat, közben átért szovjet terület fölé, „leadta" a felvételeit, már elő is hívták — tessék... (A mesterséges holdakat, az űrállomásokat a szovjet fejlesztési programok mind nagyobb részben köznapi feladatokra veszik igénybe.)

A magasnyomású fizikai intézet új kutatóintézetében, a Moszkva mellett épülő akadémiai városban — mindenfelé létrejönnek ilyen „tudósvárosok", Szibériában legalább hat! — nem kevésbé fantasztikus dolgokat mutattak: gépalkarészeket, bonyolult profilú csöveket, köztük ritka és rideg fémekből, amelyeket nem forgácsoltak, nem húztak, semmiféle szokásos mechanikai módon nem munkáltak meg: hidegen sajtolták őket egy profilon keresztül hidraulikus úton. Igaz, 16 000 (!) atmoszféra nyomás alatt. Ilyen magas nyomás mellett a legszilárdabb testek is úgy viselkednek, mint a gyurma vagy a viasz. S a megmunkálás után még szilárdabbak lesznek, mint voltak. Verescsagin akadémikus és munkatársai a mesterséges gyémánt előállítása során szerzett tapasztalatok alapján dolgozták ki e gép technikáját. S az intézet mellett már épül az új kísérleti prés — 50 000 atmoszférára!

Az akademgorodoki automatika-elektrometrikai műszerkutatóban pedig olyan készülékeket konstruálnak, amelyek egy másod-

perc félmilliárdnyi töredékéig (!) tartó folyamat tizenhat mutatóját képesek mérni. Olyan technika ez, amely soha el nem képzelt mértékig szélesíti ki az ember informálódási lehetőségeit. Vagy beszámolhatnék azokról a csodákról, amelyeket Szalgányik doktortól hallottam. (Őt is ismerik Magyarországon; egyike volt annak a két szovjet katonaorvosnak, akik a második világháború alatt — a frontvonal kellős közepén, Cegléd környékén egy elhagyott tanyán világra segítettek egy magyar parasztgyereket, méghozzá operációval, pedig életükben nem láttak szülést, csak valami gyorstanfolyamot végeztek. Három évvel ezelőtt aztán mindkettőjüket meghívták a fiú esküvőjére, történetük akkor járta be a magyar sajtót!)

Szalgányik ma az akademgorodoki genetikai intézet helyettes vezetője. Hallatlanul izgalmas biokémiai és biofizikai kutatások eredményeiről beszélt. Például arról a répafajtáról, amelynek kromoszómáit sikerült vegyi úton befolyásolniuk, így cukortartalmát meg lehetett növelni 10—15 százalékkal. Vagy arról: hogyan gyógyítják a vírusos szemmegbetegedést, amióta rájöttek, hogy bizonyos enzimekkel meg lehet akadályozni azt a molekuláris folyamatot, amelyet a betegséget okozó vírusban levő nukleinsav a megtámadott sejtekbe „beprogramoz".

És még tucatnyi, más tudományos-technikai újdonságról számolhatnék be. De nem ez a kenyerem; csak jelzések céljából szóltam egyikről-másikról, az ismeretterjesztés szakmájába sem akarnám magam dilettánsként beleártani. (Különösképpen azután nem, hogy egyik-másik technikai csodával odakint megjártam. Pl. az Aeroflot számítógépeivel. Én naiv laikus, azt hittem, hogy ott is úgy lehet figyelni a telexet, mint nálunk a szerkesztőségben, s amikor az egyik fogadó gép kattogni kezdett, odaálltam a szalaghoz olvasni... De majdnem félreugrottam, úgy megijedtem, amikor egy másodperc alatt egy méternyi papírdarab — sok ezer számmal — valósággal kiugrott a gépből. Itt még a gyorsaság fogalma is más.)

Ami foglalkoztatott ezen az úton, az nem a felfedezések káprázata volt, hanem az, hogy az a nagy szellemi erő, amely ezekben a gépekben is testet ölt, hogyan formálja az életet, hogyan válik a társadalom hasznára, mind nagyobb méretekben, tömegesen.

Visszatekintve a sokféle beszélgetésre, benyomásra, csak mosolyogni lehet azokon az interpretációkon, amelyekkel a nyugati „szovjetológusok" hiszékeny közvéleményüket ijesztgetni akarják, — azon a görcsös igyekezeten, ahogy erről a mai, rendkívül dina-

mikus, progresszív fejlődésről az ellenkezőjét akarják kimutatni. Pedig nyilvánvaló, hogy semmilyen lényegi progresszív folyamat nem fordítható vissza. Akár a városok külső képét nézzük, az új épületeket, amelyek mellett a 6—8 évvel ezelőttiek is régieknek látszanak, — akár mélyebbre tekintünk, azokba a belső folyamatokba, amelyekben az új megszületik. S ezek nem utolsósorban a tudományos-technikai forradalom folyamatai.

A Nyugat ma olyan „adukat" akar kijátszani, mint az ún. Szolzsenyicin-ügy. De hát nézzük csak meg, mi van ma, teszem, azokkal az emberekkel, akikről az író egyik legproblematikusabb és „odaát" oly óriási publicitással terjesztett, az „Első kör" c. művében szól? A kérdés nem esik távol témánktól, hisz a szóban forgó könyvben is tudósokról van szó, olyanokról, akiket a személyi kultusz idején igazságtalanul bezártak. Alkalmam volt — ugyancsak magyar kapcsolatai miatt kerültem vele össze — egy ilyen tudóssal beszélgetni: Jurij Boriszovics Rumerrel, generációjának ismert elméleti kutatójával, fizikussal, aki ma 70 éves — mellesleg testvére annak az ötvenes években elhunyt Oszip Rumernek, akit Petőfi-fordítóként nemrég mi is bemutattunk olvasóinknak. Rumer ma Akademgorodokban él, és ékes magyar nyelven szólva, Kossuth- és Arany-idézetekkel fogadott. Az ő neve sem teljesen ismeretlen idehaza, egy Landau-val közösen írott népszerűsítő könyvecskéje a relativitáselméletről — gyerekek részére! — nálunk is megjelent.

Életpályája — őmaga fogalmazza így — a XX. század Newtonjai között vezetett. 1926-ban Moszkvában fejezte be egyetemi tanulmányait. 1929-ben Németországba látogatott, ahol a göttingai fizikusiskola fejének, Max Bornnak adta elő új ötdimenziós elméletét, a relativitáselmélet egyfajta továbbfejlesztését. Born nem érezte magát a tárgyban eléggé felkészültnek, s elküldte őt Einsteinhez, de olyan benyomást szerzett róla („*...ez az ember olyan okosan beszél*..."), hogy még azt is ajánlotta Einsteinnek: vegye maga mellé Rumert asszisztensnek. Rumer Einsteinnek is nagyon megtetszett — Bornhoz intézett levelében „eredetinek és formálisan jól levezetettnek" minősíti elméletét —, de Born javaslata nem valósult meg. Mint Born és Einstein levelezéséből kitűnik (nemrég jelent meg könyvalakban), Rumer elméletei továbbra is foglalkoztatták a két nagy tudóst, e tárgyban 1931-ben írt Born utoljára Einsteinnek. („A két uraságnak nem volt más dolga, mint rólam levelezni" — mondja tréfálkozva Rumer.)

Abban az időben Németország valóban az „új Newtonok" egyik fő találkozóhelye volt; azok az emberek, akik később felfedezték — igaz, két központban, nagyon is ellentétes erők segítségével — az atomenergia felszabadításának módját, akkor még egy laza „társaságot" alkottak. Landau és Kurcsatov ugyanúgy megjelent köztük, mint a fiatal Oppenheimer. 1932-ben Rumer visszatér Moszkvába, ahol egyetemi katedrát kap. 1938-ban őt is perbe fogják, ugyanazon tudósok közé kerül, akikről az említett regényben szó esik: odabent is másokkal együtt tudósként dolgozik. (Ott tanulta meg, egyik magyar társától — amolyan hobbyból — a mi nyelvünket.) Csakhogy az ő pályája nem követi a regény logikáját és nem követi Max Bornét sem, aki — mint az Einsteinnel való levelezését közlő kötetből kitűnik — úgy véli: a megpróbáltatások Rumerből bizonyára olyan „pártatlan" értelmiséget csináltak, amilyen Nyugaton sok van, aki minden államhatalmat lényegében egyformán ítél meg, egyformán ellenez.

Az ötvenes évek közepén a kapcsolatok újraéledésének idején, Born ilyen értelmű levelezést kezd Rumerrel, — aki 1948 óta Novoszibirszkben él, ott kutat és tanít. De Born nagyon meglepő válaszokat kap. Rumer azt írja neki — a szakmai zsargonnal játszva —: a szimmetria fizikai törvényei szerinte nem érvényesek a társadalomra, a polgári hatalom és a népi hatalom között nincs lényegbeni azonosság. Born nem győz ezen csodálkozni könyvében; szinte sértődötten panaszolja el, hogy Rumerben az őt ért igazságtalanságok „nem hagytak keserűséget, nem hagytak ellenséges érzületet a rezsimmel szemben. Ellenkezőleg, megkísérelte, hogy hosszú levelekben bebizonyítsa nekem a szovjet rendszer fölényét a nyugati intézmények felett, nemcsak politikai és gazdasági, hanem morális értelemben is".

Pedig Rumert igazolta a történelem is, és saját élettörténete is. Az idős Rumer ma olyan kiegyensúlyozott ember, amilyen egy alkotó csak lehet. Nagy életbölcsességgel tud beszélni tudósi pályájáról is, arról, hogy az ő elméleti tevékenysége (így nevezi: a „tojások", amelyeket ő a modern tudomány „fészkébe" rakott), csak lassan kelnek ki, talán még húsz év is eltelik, míg a matematikai fizikában és genetikában egészében „sorra kerülnek" az ő koncepciói. De hát az elméleti tudós sorsához ez is hozzátartozik. Viszont, ami a lényeg: ma minden tudományos gondolatnak, vitának szabad az útja. Publikációit mutatja, amelyekben a modern fizika eléggé kényes problémáival foglalkozik, az anyag természe-

tével, Engels anyagfogalmával, impulzussal és energiával stb. (Elgondolkozom: hová tűntek az idők, amikor Zsdanov még „ördöngösségnek" nevezte annak a feltételezését is, hogy az anyag „a hullámok valamiféle konglomerátuma"? S eszembe jut Szalganyik, aki elmondta azt, hogy megszüntek a monopolizálási törekvések, egyebek között az is bizonyítja, hogy Liszenkó ma nyugodtan dolgozik. Nem úgy, mint „az ő idejében" a vele ellenlábas kollégái.)

Rumer még egy boldogító élményét is elmeséli: tanúja volt a pillanatnak, amikor ez a város, Akademgorodok, amelynek nevét azóta megtanulta a világ — megszületett. Hozzá, Novoszibirszkbe jött le 1957-ben Lavrentyev, — az ő kisfiával hármasban mentek „városhelyet" nézni. A gyereknek, aki akkor 8 éves sem volt, itt valahol a közelben mondta Lavrentyev a puskini sorokat: „Itt város épül majd." S fel is épült. Azóta a fiú is, akiből szintén tudós lett, itt dolgozik. És itt tanul még rengeteg nagyszerű fiatal, és egyre többen jönnek a néptömegek határtalan tartalékából: új Landauk, új Koroljovok és Kurcsatovok. Mert ebben az országban nyitott az út minden tehetség előtt, nincsenek sem társadalmi, sem egyéb korlátok, sohasem volt még annyira nyitott az út a tudósok és a tudomány előtt, mint most. Neki elhihetem — mondja —, ő tanúja ennek!

Így van valóban. És ezzel is szeretném befejezni ezeket a jegyzeteket. A fejlődés dinamizmusát egyaránt érzékelteti a szellemi mozgás, az elméleti igényesség és a gyakorlatias szemlélet. Nincsenek tabuk az igazság kutatásában, és nincs más bírája az igazságnak, mint a gyakorlat — ahogy Szolouhin mondta.

A tudományos-technikai fejlődés természetesen és szervesen illeszkedik be az egész ország általános fejlődésébe. Ha valahol feszültség van — erről beszélt például Janovszkij elvtárs, a filozófiai tudományok kandidátusa, az akademgorodoki párttitkár —, akkor leginkább akörül: hogyan lehetne még inkább meggyorsítani a korszerűsítést. De hát ebben, mint láthattuk, nem az elvek körül folyik a vita. Az SZKP XXIV. kongresszusának előkészítése erre a legjobb bizonyíték. Az irányelvtervezet rengeteg gondolata hasonló vitákban született, belőlük szűrődött le.

Tudomány és technika, gazdaság és életszínvonal, nép és értelmiség — mindezek fejlődése, kapcsolata egy irányba mutat; megannyi lenini „plusz" ez, amelynek végeredménye is a lenini eszme megvalósulása lesz: a kommunizmusé.

A döbbenetek országa

A PENTAGONT NEM CSUKTÁK BE

Nálunk az idősebbek közül bizonyára sokaknak eszébe jutott az amerikaiak által szervezett tonkini incidensről Kassa bombázása 1941-ben. Hasonló gyilkos hidegvérrel jártak el, éppoly cinikusan hazudoztak és manipuláltak a nácik (és hazai cinkosaik) annak idején, épp 30 éve, amikor megszervezték a bombatámadást Kassa ellen, hogy ürügyet szolgáltassanak a Szovjetunió elleni háborúra. Csakhogy Tonkin és Kassa között — mondhatják — nagy különbség van ám: hol akadhatott volna a fasiszta uralom alatt újság, amely egy ilyen provokáció okmányait megszerezhette és publikálhatta volna, mint ahogy ez most az USA-ban történt? Még talán olyan emberekkel is találkozhatunk, akik emiatt egyenesen szembeállítják a két incidenst, az utóbbinak a leleplezéséből az amerikai politikai rendszer vívmányát, életerejének bizonyítékát olvassák ki. Lám, ott még ez is lehetséges; háborúban áll az ország, de olyan erősek a demokrácia intézményei, olyan rugalmasak... Már csak azért is hamis a szembeállítás, mert a döntő az azonosság: itt is, ott is százezreknek kellett elpusztulniuk, a megtámadott oldalán mindenekelőtt, de a támadóén is — aljas és esztelen imperialista célok érdekében. A holtakat semmiféle dokumentumok utólagos közzététele nem támasztja fel, a szülőknek senki sem adja vissza meggyilkolt gyermekeiket, az árváknak senki sem adja vissza anyjukat, apjukat, a szétdúlt otthonok sem épülnek fel maguktól...

Ami viszont az ellenvetést illeti, vagyis azt a kérdést: hogyan volt mégis lehetséges, hogy sor került a titkos jelentés kinyomtatására... Csak néhány hete, hogy visszatértem az Egyesült Államokból egy több mint egyhónapos útról. Hadd kezdjem útibeszámolóimat azzal, hogy megpróbálok erre a kérdésre, ha nem is a konkrét ügy körülményeire, valamiféle megközelítési módot találni. Ebben az esetben talán az sem hátrány, hogy amerikai kormányszervek vendégeként jártam odaát, huszonegy nyugati és kelet-európai

újságíróval együtt, akik összesen tizenhét ország sajtóját képviselték (köztük négy szocialista országot). Egy ilyen, politikailag is nagyon vegyes vendégseregnek persze elsősorban a hivatalos álláspontot igyekeztek tálalni, nem a Nixon-adminisztrációtól idegen nézeteket. Ám az sem volt érdektelen, éppen a vietnami témában nem, hogy „illetékes" helyen mit mondanak.

Hát hol, hogyan is kezdjem? Talán azzal, hogy az USA-ból jövet nem tűnik annyira meglepőnek a *New York Times* és a többi lap akciója, a tonkini incidens titkos dokumentumainak közzététele. Hogy pl. néminemű feszültség uralkodik az úgynevezett nagy sajtó és a kormány között, azt még a mi programunkon is lemérhettük: hat napot töltöttünk Washingtonban, hármat New Yorkban, az összes nagy lapok, központi tv- és rádióállomások székhelyein, de még véletlenül sem szerepelt a műsoron szerkesztőségi látogatás vagy újságírókkal való beszélgetés... Annál több idő jutott a Pentagonra, ahol — jóllehet a programnak csak egy része teljesült — majdnem hat órát töltöttünk. Mellesleg emlékezetes nap volt az, amit ott töltöttünk el. Már csak a sajátos „körülmények" miatt is. Történetesen akkor reggel tetőztek a május elejei diáktüntetések, ezen a napon próbálta meg vagy 30 ezer baloldali fiatal (köztük persze ultrabaloldaliak is) az amerikai kormányzatot „becsukni"; a középületek kapui elé ültek, a hivatalok felé haladó autósorok elé vetették magukat. A városban valóságos hadiállapot volt; az utcákon nyolc—tíz rendőrkocsiból álló konvojok cirkáltak csipogó szirénáikkal; itt-ott feltűntek az alkalmi rabszállító autóbuszok, tele összefogott tüntetőkkel, akik a rácson kitartott öklükkel buzdították még szabad társaikat; a fő összeütközésektől távolabbi utcákon is marta az ember szemét a könnygáz, a Potomacot átívelő hidakat megszállta a katonaság, mintha a háború nem Vietnamban, hanem itt folynék.

Sietek nyomban hozzátenni, hogy ez éppenséggel hamis benyomás volt. Harmadnap olyan béke honolt Washingtonban, mintha semmi sem történt volna. De aznap ilyen volt az utca képe, s ez — valamelyest — még a Pentagonban is érződött. Nem a tisztviselők és a katonák számán egyébként, mert reggel — ezt nagy büszkén jelentették a szóvivők — a hadügyminisztérium 27 ezer (!) alkalmazottjából több jelent meg, mint máskor. Bizonyos, hogy az ebédidőben mérhetetlen tömeg mozgott az ötszögű folyosók labirintusában, akár egy óriási pályaudvaron. Bennünket bombabiztosnak tetsző, titokzatosan derengő folyosókon át egy

föld alatti terembe vezettek, ahol egy ezüstös halántékú, roppant elegáns és jókedvű őrnagy üdvözölte a társaságot, elnézést kérve, hogy Henkin államtitkár úr a városban zajló események miatt egyelőre nem tud jönni, viszont az egyik tábornok pillanatok alatt itt lesz. Ott is volt hamarosan. Ezt azon vettük észre, hogy őrnagyunk felpattant, a teremnek a bejárattól távolabb eső sarkába sietett, és pontosan azzal a gesztussal és hangsúllyal, ahogy a műsorvezetők a színpadon bekonferálják a következő magánszámot, bejelentette: „Hölgyeim és uraim! Engedjék meg, hogy bemutassam önöknek — hosszú szünet, nagy kézmozdulat, majd felfelé ívelő hangsúly — James tábornokot...!" (Másutt is ebben a kikiáltó stílusban mutatták be a főnököket!)

Teljesen úgy tűnt, mintha most tapsolnunk kellene, ahogy a rivaldafénybe lépő primadonnának szokás. A taps persze elmaradt. De némi meglepetés érződhetett arcunkon: a hatalmas termetű James tábornok ugyanis néger volt! Az óriási tábornoki kar két fekete bőrű tagja közül ő volt az egyik! (Azóta még hármat neveztek ki!) Hogy szándékos volt-e vagy véletlen, hogy éppen őt jelölték ki fogadásunkra, azt nem tudom; annyi bizonyos: bőrének színén kívül semmi sem különböztette meg a mai amerikai militarista típustól, talán még egy fokkal gőgösebb és buzgóbb is volt, mint kollégái, hiszen aki itt néger létére a tábornokságig viszi, annak ki kellett tűnnie ebben a szakmában. S ő ki is tűnt, már Koreában is, mint vakmerő harci repülő, aztán Vietnamban, mint bombázókötelék-parancsnok; most a nyilvánosság tájékoztatásával foglalkozó részleg helyettes vezetője a minisztériumban, azaz egyike azoknak, akik — egy sokat emlegetett amerikai tv-riport címével szólva — „eladják a Pentagont". James egyébként nem mutatkozott valami jó „eladónak", a B-52-es kormányát bizonyára jobban kézben tartotta, mint olykor felcsattanó indulatait. (Például, amikor dühösen bizonygatta: a hadsereg úgynevezett „humanizálása" nem mehet a fegyelem rovására!)

Persze, mondta a magáét. Csak egy dologról hallgatott, arról amit — kivéve a vietnamiakkal azonosuló baloldalt — senki sem szeret itt kimondani: hogy az Egyesült Államok katonai akciója Indokínában lényegében csődöt mondott, hogy ezt a háborút — magyarán szólva — elvesztették! Ezerféle magyarázatot hallhattunk a mai helyzet okairól, de mind csak részigazság volt, amelyből nem lehet kiindulni. Kiindulni abból kell, ami alapvető, vagyis abból, hogy a vietnami hazafiak ellenállása, harci készsége,

kitartása, elszántsága (és az a támogatás, amelyet a szocialista országoktól, legfőképp a Szovjetuniótól kaptak) erősebbnek bizonyult az agresszornál.

Ezt „gondolati kísérlettel" is bizonyítani lehet. Csak azt a kérdést kell feltenni: hogyan alakultak volna, hogyan esnének latba a mai háborút ellenző álláspontok, ha a Pentagonban kitervelt hadjárat sikerre vezetett volna? Bizonyos, hogy azok, akik most mint egy görög dráma tragikus vétségéről beszélnek a „nagy", a „súlyos", az igazán „sajnálatos" hibáról (ezen értendő a háborúba keveredés, amit 4—5 évig simán tudomásul vettek), semmiféle hibát nem emlegetnének; az olajra éhes konszernek pedig vígan kiaknáznák a vietnami lelőhelyeket, nagyobb biztonsággal, mint a csapatok kivonása után. Sőt, ezt se hallgassuk el: a diákmozgalmak hulláma se csapott volna olyan magasra, ha a vietnamiak törhetetlensége miatt nem húzódik el egyre tovább a háború, ha nem folytatódnának a behívások. S alighanem így lenne a leleplező sajtópublikációkkal is.

Ha már Kassával vetjük össze Tonkint, akkor meg kell nézni az időpontot is: a német imperialisták között is akadt, aki a háború legvégén igyekezett magát elhatárolni a történtekről és másokra, bűnbakokra mutogatni. Már sokszorosan több bombát dobtak le Vietnamra, Laoszra, Kambodzsára, mint amennyit az egész második világháború folyamán, végeredményben az amerikaiak számára eredménytelenül, amikor megindult az „átértékelés". Vietnamot nem lehet egyszerűen azonosítani a második világháború szövetséges hatalmaival és az Egyesült Államokat sem a hitlerista Németországgal. Csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy az amerikai hadsereg fiaskót szenvedett Indokínában, és hogy mindazt, ami az USA-ban manapság történik, enélkül nem lehet megérteni.

A tábornok máskülönben nem fejtegette volna: a „katonai emberek" 90 százaléka helyeselte a vádemelést a vietnamiakat súlyosan bántalmazó Calley hadnagy ellen, mert — úgymond — ilyesminek nem szabad megtörténnie, ez súlyos fegyelemsértés. S azt sem bizonygatta volna, hogy a hadügyminisztérium nem önálló, hanem a civil szervek, a kormány ellenőrzése alatt áll. Még arról is értekezett, hogy az Egyesült Államok „nem tehetett mást", „kényszerítve volt" a Diem-rezsim megsegítésére — akár háború útján is —, máskülönben minden szerződéses kötelezettsége hitelét vesztette volna. A Svédországba szökött amerikai katonákról pedig elmondta, hogy azok csupán azért voltak olyan

„bátrak", mert nem kellett félniök a főbelövéstől; az amerikai rendszernek éppen ezt a liberális nagylelkűségét védik a Vietnamban harcoló amerikai csapatok... (Morgás a teremben.) Képzeljék csak el, hogyan hangzott volna mindez, ha az USA történetesen győz Délkelet-Ázsiában! Akkor büszkén vállaltak volna mindent; Calley kegyetlenkedése szent buzgalomnak minősült volna, a civilek ellenőrző szerepe helyett a katonák politikai példamutatására esett volna a hangsúly, a háború nem szerződéses kényszerként, hanem lánglelkű keresztes hadjáratként szerepelt volna, a szökevények utolsó árulóként, akikkel elbánnak majd... Ha már arról van szó, hogy rugalmasságot lássunk az egyre-másra kirobbanó botrányokban, akkor inkább azt kell mondani: az USA-ban nagyon későn és nagyon lassan következik be a változás. A *New York Times*, meg a *Washington Post* okos szerkesztőinek csupán az az érdemük, hogy valamivel gyorsabban kapcsoltak.

Volt alkalmunk az Egyesült Államok (és a világ) legnagyobb magánbankjának egyik elnökhelyettesével beszélni, C. M. Van Vlierden úrral, a Bank of America igazgatóságának kacsalábon forgó felhőkarcolójában, San Franciscóban. Nagyon figyelmes, nagyon intelligens és kellemes úriembert ismertünk meg benne, szerényen és disztingváltan fejezte ki magát. Azt közölte velünk, hogy a bank, amely (csekélyke) 26 milliárd dollárt tart kézben és összesen 87 országban működtet fiókokat, elsősorban az iparosított országokban érdekelt, de egyaránt tevékeny az atlanti- és a csendes-óceáni térségben is. Higgyük el neki — mondotta —, a banknak nincs semmi haszna a háborúból (bár mindenki feltételezi), ők amellett vannak, hogy a háborút minél előbb be kell fejezni. A csapatok kivonása Vietnamból persze nem jelentheti az amerikai érdekek visszavonását Ázsiából, amelynek gazdasági jelentősége mindinkább nőni fog. Ők a világkereskedelem növelése mellett vannak, a „szárazföldi" Kínával is. Egyébként is: ők csak abban támogatják a kormányt, amiben azt szükségesnek látják, ők csupán a törvényeknek vannak alávetve. (Van Vlierden úr nem áll egyedül a háborúra vonatkozó nézeteivel. Nemrég megjelent egy brosúra, amelyben a legnagyobb trösztök egész sorának elnökei amellett teszik le a voksot, hogy a háború befejezése előnyösen érintené az USA gazdasági életét. De hát ki nevezhetné gyorsnak ezt a reagálást? Akkor meditálgatni erről, amikor már az isten tudja, hányadik nemzetközi dollárkrízis tört ki, amikor már nyilvánvaló, hogy Nyugat-Európa azért tud gazdaságilag gyorsabban

tért hódítani, mert nincs „Vietnamja!" S vajon miféle cégnek tűrné el a Bank of America, hogy hét éven át kudarcot kudarcra halmozzon, tönkretegye a firma hírnevét, esztelenül szórja a milliárdokat, szétzilálja a pénzügyeit, munkaerejét? Miféle rugalmasság, gyorsaság az, ha csak most ébrednek rá a csődre, amelyet már az egész világ felismert? Ez lenne a big business tempója? Ellenkezőleg, éppen annak az okát kellene megkeresni, hogy miért reagáltak ilyen szokatlanul lassan.

Tulajdonképpen a katonáknál is — ha elfogadjuk az ő állításaikat — hasonlóképpen fogalmazhatók meg a kérdések. Nutter államtitkár, aki egy félórácskára megtisztelt bennünket a Pentagonban (civilben, négy civil munkatársával), elpanaszolta például azt a bánatát, hogy az Egyesült Államok ráfizeti a gatyáját a vietnami háborúra, így nem marad elég pénz a stratégiai fegyverek fejlesztésére, és ennek az a következménye, hogy a Szovjetunióval való stratégiai egyensúly felborul (vagy már fel is borult), az ország katonailag „alárendelt" helyzetbe kerül. A jövőben szigorúan ügyelni fognak arra, hogy ne bonyolódjanak bele olyan ügyekbe, amelyek nem rájuk tartoznak (értsd a dél-vietnami rendszer belső gyengeségét). Ha nem is helyeselhető egy amerikai izolációs politika, de nem vállalkozhatnak — ez az ő kifejezése volt! — a világ csendőrének szerepére sem; Vietnamon, sőt a vietnamizáláson is túl kell tekinteni, a jövő felé, amelynek hadügyi politikáját az elnök doktrinája határozza meg és az úgynevezett realisztikus elrettentés elve... De hát milyen honvédelem az, amely — egy pillanatra tegyük fel, hogy így van — elfeledkezik az alapvető, a stratégiai biztosítékokról? S amelynél hét évig tart, amíg rájön arra, hogy elérhetetlen célokat kerget? A Pentagon nagy kiabálása a Szovjetunió erőfölényéről, nyilvánvalóan arra is irányul, hogy a hadügyi költségvetést még magasabbra emeljék. Az üzleti körök törekvései is megegyeznek ezzel, a stratégiai fegyvergyártással a munkanélküliség felszökését is korlátozni akarják. Igen ám, de ezzel az érveléssel mindent lehet bizonyítani, csak az előrelátást nem! Akkor kapnak észbe, amikor már ez is, az is, amaz is felborul? S mind ezt egy olyan rendszerben, amely arra büszke, hogy milyen hallatlanul rugalmasan, dinamikusan képes alkalmazkodni a változó világhoz!

A hajlékonyság, a képesség a dinamikus reagálásra, legalábbis a gazdaság szférájában, valóban még mindig óriási, a tartalékok hatalmasak. Hol reked meg ez a képesség, hol húzódik a konzerva-

tivizmus fala? Hajszálpontosan az antikommunizmus mellett. Szinte minden beszélgetésünkből ez tűnt ki. Az egyébként oly pragmatikus (és praktikus) amerikai kapitalizmus itt saját ideologikus képzelgéseinek rabjává vált, emiatt nem képes kiaknázni még meglevő lehetőségeit sem. Persze nem lehet elképzelni olyan tőkés rendszert, amely ne állna szemben a kommunizmussal. Ez természetes. De itt antikommunizmuson nem egyszerűen a kapitalista rendszer önfenntartó szándéka értendő,hanem az a törekvés, hogy a szocialista országokat, illetve a kommunista világmozgalmat felszámolják, hogy azt olyan embertelen, ördögi hatalomnak állítsák be, amellyel szemben az amerikai demokráciának kell megvédenie a humánumot és a szabadságot.

Ehhez a világképhez hozzátartozik aztán a felsőbbrendűség tudata, Amerika valamiféle elhivatottságában, világmissziójában való hit stb. Ezek a hiedelmei — történelmi okokból is, de nem kismértékben a hidegháborús időkben nagy hévvel folytatott „tudatformálás" eredményeképpen — mélyen beivódtak az amerikai társadalomba; ezt túlhaladni csak úgy lehet, ha az illúziók egész rendszerét felszámolják, ha szembenéznek a múltjukról szóló hazugságokkal, ha rájönnek arra, hogy fantasztikus anyagi eredményeik mellett is mérhetetlenül elmaradott rendszerben élnek. Amerika ma — ez a legtöbb, amit elmondhatunk róla — a döbbenet állapotában él, rádöbben arra, hogy valahol az alapokban nagy bajok vannak. Ebben rejlik a haladó erők nagy esélye is, ezt próbálják előbbrevinni — többnyire lovasrohamszerű és nem eléggé átgondolt módszerekkel — a diákok, az úgynevezett új baloldal; errefelé keresi a kiutat, más módszerekkel, mértékletesebben, esetleg éppen dokumentumok közzétételével a józan polgári értelmiség, vagy az a néhány politikus, aki úgy érzi, ezt kívánja a rendszer védelme. De a haladással szembeni ellenállás még iszonyúan erős, és senki sem tudja, mire képes az ellenoldal.

Seabury professzor, a Harvard Egyetem tanára azon kesergett előttünk, hogy az amerikaiak túlságosan türelmetlenek, mert a gazdasági szférában hozzászoktak a gyors sikerekhez, de sajnos a politikai és különösen a külpolitikai viszonylatokon nem lehet olyan hamar változtatni. Tessék nézni ezeket a diákokat is — mondja —: a demokratizmus és a totalitarizmus követeléseit tökéletesen összekavarják...

Pedig alighanem fordítva áll a helyzet; az amerikaiak túlságosan is sokáig tűrték, hogy szemérmetlenül manipulálják őket, hogy

a gyermekdedséget súroló politikai naivitásukat kihasználják, hogy nevükben egyik gazságot a másik után kövessék el. Amire a mai mozgolódások nagy része kifut, azok korántsem forradalmi célok; a diákok képzelete előtt is elsősorban a reformok lebegnek. Azért tűnik fel olykor merészebbnek, meredekebbnek egy-egy vállalkozásuk, mert elfelejtjük, hogy már réges-régen esedékes változtatásokról van szó. A döbbenet azért is olyan nagy, mert olyan nagyok voltak az illúziók, oly végtelenül hamis a társadalmi tudat!

Hogy milyen erők és eszmék állnak a változás útjában, arról is sok tanulságos leckét kaptunk. De ezekről és más témákról majd a továbbiakban.

W. D. PAWLEY IS BÉKÉT KÍVÁN

A nagykövet úr villáját — Miami milliomosainak egyik szigetén (sok van belőlük) — csak nehezen találtuk meg. A külügyminisztérium helybéli megbízottja, B. úr vagy háromszor körbekocsikázott velünk — vagy másfél tucat európai újságíróval — az egyik település pálmaövezte útjain, amíg kitűnt, hogy a szomszédba vagyunk hivatalosak, s ezt is csak a sziget bejáratát őrző japán magánrendőrtől lehetett megtudni. Az istenien csendes, árnyas sétányokon még véletlenül se lehetett élő emberrel találkozni. (Mint Amerikában általában: a séta ismeretlen fogalom.)

A kis kerülőt nem bántuk meg, legalább szemügyre vehettük: hogyan laknak milliomosék errefelé. Mindenesetre másképp, mint Európában. Kevésbé különcködően, kevésbé rejtetten. A francia Riviérán például alig lehet tudni, hol tanyáznak, annyira elrejtőzködnek, a nagy parkok mélyén, a magas kőkerítések mögött. Itt van ugyan saját rendőrük, de a házak körül nincs kerítés (más lakótelepeken sincs), az épületeket övező (nem túl nagy) kertek átmennek egymásba, egyetlen, csodálatosan ápolt parkot, ligetet alkotva. A legtöbb épület egyemeletes, nem lehet bennük több, mint hat-hét szoba és a mellékhelyiségek. Építészetileg, de elrendezésükben is majdnem pontos másai azoknak a villanegyedeknek, amelyeket Boston környékén, Lexingtonban és Concorde-ban láttunk, ahol két évszázaddal ezelőtt az Egyesült Államok függetlenségét kivívó honalapítók laktak. A villatulajdonos forradalmár ősök hagyományát annyiban szigorúan becsben tartják, hogy az övékéhez hasonló stílusban építkeznek: ennyit őriznek a korai

elődök vidéki kúriáinak egyszerűségéből, azoknak a régi polgárgenerációknak az életstílusából, akik még maguk csinálták a dolgokat.

No, de ez csak az építészeti aspektus... Lépjünk közelebb, a fogadásunkra az ajtóba rendelt pincér is erre invitál. B. úr elnézésünket kéri a keresgélésért, nem olyan ismerős ő errefelé, teszi hozzá. Mellesleg: nem sajnálkozó hangsúllyal, hanem inkább önérzetesen — nehogy véletlenül is azt gondoljuk, hogy ő „ezek" közé tartozik. (Ha már neki nem jutott annyi pénz, miért vállalna közösséget a milliomosokkal, a „cápákkal", ahogy itt mondják?) Mint majd kitetszik: a környezettől való különállását, mint állami tisztviselőét, még más miatt is volt oka hangsúlyozni. Az ő számára is kissé meglepőnek bizonyult ugyanis ez a party, mindenekelőtt vendéglátónk — név szerint William D. Pawley — személye miatt, aki az Egyesült Államok nyugállományú (brazíliai és perui) nagykövete, jelenleg pedig a Talisman Sugar Corporation elnevezésű cukoripari cég főnöke és milliomos tulajdonosa. Hát még nekünk mennyire meglepő volt, amikor sétahajókázásra hívott meg a „Repülő tigrisen", régimódi, de remekül karban tartott jachtján.

De a meglepetések csak fokról fokra jelentkeztek. A nagykövet például — megjelenését tekintve — nem volt rendhagyó. Sportosan, ruganyosan mozgott, tett-vett körülöttünk (még a zakóinkat is ő vitte le a fedélzet alatti lakosztályba), barnára sülten, szálfaegyenes tartásával (még hatvanévesnek sem látszott, pedig már a hetvenen is túl van) olyan volt, amilyennek a történelmi filmekben ábrázolják a jenki pionírt, aki fejszével és puskával meghódítja a vadont. A jacht a szigetek között halad, jobbról is, balról is Pawleyékéhez hasonló villák között. A pincér remek mini-szendvicseket kínál, a bárban válogatni lehet a finom italok között. Jóllehet öthetes utazásunk végén járunk, és ez isten tudja, hányadik party, úgy érzem, itt talán egy fokkal jobban ki lehet majd bírni a bájcsevegések unalmát; legalábbis a környezet kellemes.

Már nem emlékszem pontosan, mivel kezdődtek a meglepetések, — de annyi bizonyos, hogy már az első percekben észrevehetően változott a légkör. Kubáról folyt a beszélgetés. A nagykövet úr nagyon otthonosan mozog a témában. Ő már ötéves korában Kubában élt. Kennedynek is megmondta annak idején: őt ne világosítsa fel senki Kubáról. A Disznó-öböl elleni támadás kudarca után volt ez. Az elnök azt magyarázgatta neki — őneki! —,

hogy az Egyesült Államoknak most kell fizetnie azért, hogy Kubát annyi ideig kizsákmányolta, szegénységben tartotta...! Szép kis magyarázat!

Pawley hangja felcsattan:

— Én előre megmondtam, hogy ebből a vállalkozásból csőd lesz. Nem lehet ilyen akciót egy harminckét éves fiatalemberre bízni, aki méghozzá nem is járatos az ilyen ügyekben; egy dolog a hírszerzés és más dolog a partraszállás. De hát a főnökök sorra lejjebb adták a feladatot, mindenki tovább a beosztottjának. Ha rám hallgattak volna, nem így végződött volna a Disznó-öbölbeli támadás! És hol lenne már Castro! Mindent előkészítettem, még.. — gondolkodik egy kicsit — Eisenhower idején. Igen, Eisenhower volt. Nyolcszor jártam nála csak ebben az ügyben. Elmesélek valamit, amit eddig még sohasem mondtam el: akkoriban Frondizi, az argentin elnök meghívott magához és azt mondta (négyszemközt tárgyaltunk, hisz ugyanúgy beszélek spanyolul, mint angolul): — Figyelj ide, én mindig tudtam, ki az a Castro. Ezzel nem lehet kukoricázni. Adok hadihajókat és tízezer tengerészgyalogost, nem kell közvetlenül beavatkoznotok; a kubai emigránsok partra szállnak és fellázítják a népet. Ha sikerül, akkor jó, ha nem sikerül, mi foglaljuk el Havannát és kész. Hát lehetett volna politikailag jobb megoldást elképzelni: latin-amerikai kezdeményezés, sehol egyetlen jenki. De megfúrták! Megfúrták!

Hogy kik? Megvetően legyint ránk, tudatlan tökfilkókra: ezt sem tudjuk?

— Hát maguk még nem hallottak arról, hogy mi van a mi külügyminisztériumunkban? Vegyék tudomásul, hogy ez a világ legostobább nemzete! Igen, igen, ne tessék olyan csodálkozva nézni — húzza ki magát. — Én mondom ezt, William Pawley: az amerikai a világ legostobább nemzete! Ezt az országot kérem, az ellenségei igazgatják, a külügyi apparátust az ellenség tartja a kezében, az Egyesült Államokban ügynökökből álló titkos kormány működik, amely hetenként ülésezik, ott történnek a valóságos döntések...

Nocsak, nocsak! Tátott szájjal hallgatom: színtiszta McCarthy! Dehát miért hoztak hozzá? Ja, B. úr sem ismerős errefelé... Mindenesetre nem kell unatkozni! Csak a szemem sarkából kapom el magyar kollégám tekintetét; hunyorgó mosolygása félreérthetetlenül nekem szól, és szavak nélkül is azt mondja: figyelj csak, ez a te témád: Dél-Amerika, Argentína, militarista pucs-

csok... De nemcsak mi, hanem nyugat-európai szaktársaink is hegyezik a fülüket. Csak a külügyminisztériumi kísérőink látszanak sértődöttnek. Persze, persze, honnan is tudhatnánk, hogy őket nem sorolja-e házigazdánk a „titkos kormány" ügynökei közé? Mindenesetre megkockáztatok egy szerény kérdést?

— Tudná ezt bizonyítani, nagykövet úr?

Szemüvege mögül fölényes tekintet villan. Ő ne tudná! Minden szavát a tények garmadával tudja alátámasztani. Most fejezte be memoárjait, ott minden állításához dokumentumokat mellékel. (Csak legyen majd kiadó, aki ki meri adni! Még a felesége is le akarja beszélni...) Egy példának a sok közül, elmondja, hogy egyszer közbenjárt Trumannál, a brazil elnöknek szerzett gabonát a hadsereg számára. S tessék idefigyelni — mondja —: amikor másodszor meg akartam ismételni az akciót, a külügy megakadályozta!! Egyszerűen megakadályozta!!! Oly diadalmas mosollyal mondja ezt, mint aki a világ legcáfolhatatlanabb bizonyítékát tette le az asztalra.

A társaság figyelme kezd megoszlani: vajon érdemes-e egyáltalán hallgatni azt, amit az öregúr itt előad? Nem hiányzik-e valamelyik kereke? Meglehet, de hát hosszú éveken át mégiscsak ő volt az USA nagykövete Brazíliában és Peruban. S mint büszkén újságolja: ő volt Eisenhower megbízottja, akkor amikor megdöntötték Guatemalában Arbenz demokratikus kormányát, az első haladó rendszert, amely mélyreható reformokat hajtott végre Latin-Amerikában. (De ott rendelkezésemre is állt katonai erő, flotta, hadsereg, mi tudtuk kérem, hogyan kell azt csinálni!...) A Kuba elleni inváziót is ő készítette elő, csak Kennedy idején kivették a kezéből az akciót.

Ott folytatja, ahol az előbb abbahagyta:

— Honnan veszi, elnök úr — kérdeztem Kennedytől —, hogy Kubát kifosztottuk, hogy Kuba szegény. Kuba gazdagabb volt, mint az USA akármelyik állama. Kubában több volt az egy főre eső milliomosok száma (!), mint bárhol másutt az Államokban, több volt a szálloda, sőt, több volt az egészségügyi intézmény. (Értsd: Kuba volt valamikor az USA idegenforgalmi gyarmata és a magzatelhajtási „ipar" központja.) Csak azt szeretném tudni — mondtam neki —, ki ülteti az Ön fejébe ezeket a nézeteket.

Ömlik belőle a szó, nincsenek gátlásai, meggondolásai. Meg is mondja, hogy miért: túl van a hetvenen, nincs mit vesztenie, egyetlen ambíciója, hogy a világ megtudja az „igazságot". Mert

ő nagyon sok mindenről tud, amiről mások nem tudnak. Ezt alighanem el is lehet hinni neki: pályafutását Ázsiában kezdte, ő építette az első indiai repülőgépgyárat Bengalore-ban. Nagyon megörült, amikor megemlítettem: véletlenül én is jártam — 1963-ban — abban a gyárban. (Csak azt hallgattam el, hogy akkor már történetesen szovjet MIG-eket szereltek ott. Enélkül is meg volt győződve arról, hogy a kommunisták mindenhová befészkelték magukat.) Pawley — mint kiderült — 1941—44 között Kína déli határán, a csang-kaj-sek-ista Kuomintangnak is hadirepülőgépgyárat épített. A második világháború idején a „Repülő tigriseket" istápolta, a japánok ellen harcoló amerikai repülőgépeket. (Innen a jacht neve.) Két fia, akik pilótaként szolgáltak, itt estek el; majd a könyvtárában megmutatja nekünk az arcképeiket! A fiai pusztulása sem szegte háborúzó kedvét. Lent, a jacht lakosztályában fényképalbumok vannak kiterítve. A legdíszesebbet Tajvanról hozta, ahol régi barátja, Csang-Kaj-sek, néhány évvel ezelőtt — az ő látogatása alkalmából! — katonai díszszemlét rendezett; az arca csak úgy fénylik a boldogságtól a képeken, s most is, amikor mutogatja őket. Micsoda fegyverek, micsoda katonák!

S hogy Csang-Kaj-sek iránt él benne a hála, arról is meggyőződhetünk: megmutatja egy 1969 decemberében közzétett cikkének a különlenyomatát, amely az American Security Council nevű gyülekezet Washington Report című kiadványában jelent meg (csupa hozzá hasonló, hétpróbás „szabadságharcos" a társaság tagja — a hidrogénbombás Tellertől a korcai és vietnami háború nyugalmazott tábornokáig). Ebben a cikkben arról értekezik, hogy az amerikai csapatokat— ha már ki kell őket vonni Vietnamból —, hasonló létszámban tajvani csapatokkal kell felváltani; ez ugyebár, többféle haszonnal járna: a Thieu-rezsim nem omlana össze, a tajvani kínaiak (közvetve legalábbis) harcba kerülnének a „szárazföldiekkel", megvalósulna az „Ázsiában ázsiaiak háborúzzanak" jelszó, megtérülne valami azokból a milliárdokból, amelyeket az USA ráköltött a csang-kaj-sek-ista hadsereg felfegyverzésére...

Egyébként, ha őrá hallgattak volna, rég béke volna mindenütt — mondja —, hisz békét kíván ő, csakis békét; minden néppel, velünk, a „csatlós népekkel" (így mondja, más szó persze nem jut eszébe), de a szovjet néppel is. A béke kedvéért javasolta akkoriban Marshall tábornoknak a japán kapituláció után, hogy szálljanak partra Vlagyivosztokban, és szólítsák fel a Szovjetuniót minden nehéz fegyverzetének megsemmisítésére, gentleman agree-

ment alapján. — És ha a szovjet kormány ebben nem bízott volna, ezt visszautasította volna — kérdem —, nem lett volna újabb háború? — Ó, ó, hát akkor még sok minden lehetséges lett volna; csak az USA-nak volt atombombája... És az a terv megért volna egy misét, legalább száz évig béke... — Egészen átszellemült ettől a víziótól. Aztán a népi Kína ellen, a koreai háborúról nyilatkozik, majd a vietnamiról. Micsoda háborúk ezek?! Elkezdik őket, de nem akarják őket megnyerni?!

Újra elkapom magyar barátom tekintetét: mintha csalódottságot olvasnék most ki belőle. Igaz is, nekünk olyan ez a szöveg mintha valami régi szemináriumfüzetünket olvasnánk. Csakhogy Pawley nem a mi papírunkból mondja...

Nemcsak a külpolitikában vannak „világraszóló" ötletei, belpolitikai programja is ezen a szinten mozog. Neki elég volna, ha hat hónapra megbíznák az elnöki teendőkkel, ő rendet csinálna azonnali hatállyal, bizony, de még milyen rendet. Már holnap rögzítené az árakat és a béreket, rendelettel: kész. Észak-Vietnamnak ultimátumot küldene, 30 napon belül vonjanak ki minden csapatot! Ha elutasítják, a földdel egyenlővé tenné Hanoit és Haiphongot; ez is kész. A bűnözés megfékezése is egyszerű: minden főbenjáró bűntett kivizsgálását, eljárását — emberélet, rablás, nemi erőszak — 30 napra kell korlátozni, utána villamosszék, kivégzés; ez is el van intézve. A diákokat is megtanítaná móresre úgy, ahogy megtanították őket itt, a 30 000 hallgatót számláló floridai magánegyetemen, amelynek ő valami felügyelője: az első alkalommal, rögtön kirugták azt a pár taknyost, aki szemtelenkedni mert és a tanársegédeik mehettek utánuk...

Így ment ez órákon át. Szó, ami szó: ezen a hajókiránduláson nem sokat láttam a miami partokból, őexcellenciája „tour d'horizon"-ja, ahogy a franciák mondják, az egész látóhatárt átfogó fejtegetései nagyon lefoglalták figyelmemet.

De hát komolyra fordítva a szót: hová is kell tenni ezt a nagykövet urat? Külügyi kísérőink ítéletére nehéz hagyatkozni, mert az elején érdemekben dús, régi diplomatának mondták, némi gunyorossággal emlegetve, hogy jól megszedte magát a külügyi pályán. Amikor viszont másnap megkértem B. urat, szerezzen nekem is egy különlenyomatot ebből a tajvani cikkből, szokatlanul mérgesen reagált: — Minek az önnek? Nincs annak semmi jelentősége, őrült fantáziálgatások ezek, egyébként is egy nyugalmazott emberről van szó...

Valóban? Egy minden értelemben immár illetéktelen embert hallottunk itt hepciáskodni? Ez a kérdés! Biztos, hogy a diplomáciai pályáról leszorították. Azt mondták neki — így meséli —, hogy a legtöbbet most azzal segítene a nemzetnek, ha cukrot termelne. Sajnálja, hogy nincs időnk meglátogatni az ültetvényeit, pedig ott láthatnánk egyet s mást: olyan szálláshelyet létesített a munkásainak, valóságos kastélyokat, minden szobában tévé, külön mozi, saját kis kórházuk is van. És tízszer annyit fizet nekik, mint amit odahaza kapnak. — Hogyhogy odahaza? — kérdezzük. — Hát nem idevalósiak? — A nádvágáshoz amerikaiakat? Hova gondol? Arra sem fehér, sem fekete amerikai nem alkalmas, elpuhult ez mind. Jamaicából hozat belevaló legényeket, repülőgéppel, négy hónapra. Itt megszedik magukat, aztán usgyi vissza. — S nem kerül ez nagyon sokba, különösen ha ennyi bért fizet? — Firkás mosoly ül az arcára. Nem kell őt félteni; tízszer annyit kapnak, de hússzor annyi nádat vágnak! Csak az az átkozott cukorkvóta ne lett volna, amellyel a kormány megkötötte a kezét, hogy Perunak és Bolíviának piacot biztosítson. Az idén, reméli, jobb lesz. Legfőbb ideje, utóvégre 48 milliója fekszik az üzletben.

No, de ha nem is aktív diplomata már, ha mint az ágyúnaszádgyarmatosítás tipikus képviselője le is szerepelt, vajon ez azt is jelenti, hogy már nincs befolyása? A könyvtárában a falon egyik fiának csecsemőkori képe — Eisenhower festette; Trumanhoz jó barátság fűzte, Kennedynél, Johnsonnál — sok vezető amerikai politikusnál — bejáratos volt. Elképzelhető, hogy Nixonnál — akinek az öböl másik oldalán van nyaralója — ne volna szabad bejárása? Róla csak annyit mondott: ha Nixon azt tehetné, amit szeretne, nem lenne semmi baj. Csak a „politikusok" nem hagyják, egyszerűen nem engedik azt tenni, amit akar!

Abban, hogy vannak a körülményeket úgy-ahogy felismerő emberek, akik „nem hagyják" Nixont, talán van valami igaza: legalábbis az egészen régi módon, az ő módján valóban nem lehet már folytatni a játszmát. De a játszmában azért ő is benne van. S ha olyan lapot kap, amelyet kijátszhat, ő biztos, hogy nem fog habozni.

Az Egyesült Államokat ma új emberek irányítják, új vágású manipulátorok — ezt mondják. A változásokra nem odafigyelni, hiba volna, magunkkal szemben is. Oda kell figyelni, nem eltúlozva a dolgokat, nem túlbecsülve azt, ami eddig megváltozott. Pawley úr vallomásai erre ugyanúgy figyelmeztetnek, mint a Pentagon most közölt okmányai.

HANGADÓ HANGTALANOK

Megfogadtam ugyan, e jegyzetek megírásához fogva, hogy nem kísérlem meg semmiféle „Amerika-kép" megrajzolását, ellent fogok állni elméletieskedő hajlamaimnak éppúgy, mint annak a csábításnak, amelyet az ország jelenéről és jövőjéről megjelenő amerikai könyvek jelentenek, véghetetlen ugyanis az idézésre (illetve a polémiára) ösztökélő új elemzések száma. De egy öthetes, első ismerkedés után általánosításokat megkockáztatni (vagy másokét vitatni) egy olyan országról, mint az Egyesült Államok, nem kevés kockázattal járna. Mindössze egyetlenegy, nagyon is szerény általánosításra vállalkozom, nevezetesen annak a kimondására, hogy rendkívül bonyolult, rettenetesen összekuszált, és ezért borzasztó nehezen kiismerhető világ ez.

Mint mindenkinek, nekem is volt valami elképzelésem Amerikáról, olvastam, hallottam róla, láttam amerikai filmeket, képeket. Hogy olyannak láttam-e a valóságban, ahogy elképzeltem? Jellegében, fő vonásaiban igen. A méreteket, a jelenségek heveny voltát, a kontrasztok mélységét illetően azonban már nem egészen fedték a személyes benyomások előzetes feltételezéseimet. Amit óriásnak képzeltem el, még óriásibbnak bizonyult, amiről tudtam, hogy idegen vagy iszonyatos, még idegenebbnek, iszonyatosabbnak mutatkozott meg. Gazdagabb ország ez, mint amilyennek gondoljuk, hatalmasnak tudott létesítményei a valóságban még hatalmasabbak; amit a termelés és a fogyasztás terén produkál, amit e bolygó kincseiből kihasított magának, az felülmúlja fantáziánkat. S az ember, akit mindez állítólag szolgálna, még kiszolgáltatottabb, magára maradottabb és tehetetlenebb, mint gondolnánk, az elesettek szenvedése, szegénysége még kínzóbb, a nyárspolgári lét sivársága még kietlenebb. Megpróbálok majd a további témák kapcsán ezekről a „meglepetésekről" is valamit szólni, ám a legnagyobb meglepetésem a már említett bonyolultság volt. „Egyszerűbbnek hittem ezt a létet eddig, ma már megvetem" — mondhattam volna én is, Füst Milánt idézve. Pedig valójában nem vetettem meg: Amerika bonyolulttá válása éppen belső változásaival függ össze. S ha van, amiért ma különösen érdemes odafigyelni erre a hatalmas országra, akkor éppen ezek a változások azok.

Miben áll ezeknek a lényege? Politikai válság? Az éppen hatalmon levők kormányzati válsága, vagy a politikai rendszeré? Elhúzódó gazdasági válság, vagy a kapitalizmus általános válság-

tüneteinek a vetülete? Bizonyára ez is, az is, de olyan kérdések ezek, amelyek megválaszolásához egy utazás esetleges benyomásai nem sokkal járulhatnak hozzá. Amit — beszélgetésekből, az atmoszférából — érzékelni lehetett, azt inkább úgy nevezném, hogy az amerikai társadalom önmagával való meghasonlottsága vagy — így is mondhatnám — a nemzeti tudat válsága.

Hogy a haladó gondolkodású embereket kétségbeejti — elsősorban Vietnam miatt — az USA politikája, azt tudjuk. De hogyan gondolkodik az ún. csendes többség, amelyet (jóllehet a rendszer támasza) ugyancsak beleszámítanék a „válságövezetbe"? Kezdjük mindjárt azon: mi az, hogy csendes többség? Miért csendes? Ha egyszer többség, miért nem hallatja a hangját? Korábban aktívabb volt. Mitől csendesedett el? Íme, egy példa:

Ph. úr tűzsdeügynök Phoenixben, Arizona állam fővárosában. A város szélén van a villája; a kert mögött — ahol most épül a fürdőmedence — már a sivatag kezdődik. De Ph.-ék szeretnek itt élni, ahol egész évben süt a nap; a ház légkondicionálva van, bent ki lehet bírni a legnagyobb hőséget is. Meg az sem utolsó szempont, hogy ez a város ma virágzik: maholnap egymillió lakosa lesz; száz éve, hogy megkezdték a Salt River (a Sós folyó) gyér vizére alapozott öntözőrendszer építését (egy kétezer éves indián csatornarendszer megújítását!); ma már nemcsak a narancsligetek virágoznak errefelé, meg a kukorica, meg a többi kultúrnövény, hanem gyors iramban fejlődik az ipar is, pl. az elektronikai ipar. Aki este felhajt a város feletti legmagasabb lakott pontig, a hírhedt Barry Goldwater villájáig, az elcsodálkozhat e hirtelenül elterpeszkedett vidéki metropolis fényein; ahol ilyen meredeken felfelé tör a termelés, az építés grafikonja, ott gyűlik a pénz is, a pénz meg vonzza a részvényeket...

Ez azt is jelenti: Ph. úr nem hiába ül be már reggel hatkor az irodájába (a New York-i tőzsde miatt kel ilyen korán, hiszen ott már néhány órával később van ilyenkor), — szépen lehet itt keresni. Telik az új házra (40 000 dollár), az új truckre, így hívják a félig kisbusz, félig teherautó járgányt, amelyet most vettek, harmadik autónak (6000-ért). Hat gyereküknek van, de még arra is jut a jövedelmükből, hogy a jezsuitákhoz járassák őket, nem azokba a bűnrossz állami iskolákba. Még egy vonás Ph. úr arcképéhez: Ph. tartalékos tengerésztiszt. Szóval o. k. — minden szempontból.

Egyszóval: Ph.-ék — ahogy a szociológusok mondanák — reprezentatív család; az amerikai középosztálynak is „a közepéből"

valók, milliók gondolkodását lehet rajtuk keresztül megismerni. Pl. ahogy az orvosokat szidják: „Ha valamiben megértünk a szocializmusra — mondja a férfi —, hát ebben igen; el sem tudja képzelni, hogyan szipolyoznak ki bennünket, hogyan uralkodnak rajtunk. Ilyen kizsákmányolást..." Alighanem igaz, amit mond: mindenütt hasonlókat hallottam. De hát a tőzsdeügynökök talán jobbak — gondolom magamban —, alighanem tőlük is tanulták az orvosok a bizniszmentalitást.

Beszélünk nagypolitikai kérdésekről is, pl. a vietnami háborúról. Ph. úr így fogalmaz: minek kezdték el ezt a háborút, ha nem számoltak azzal, hogy hogyan nyerjék meg? Nem merem megkérdezni tőle, hogy 1966-ban a helybeli elnökjelöltre, Goldwaterre szavazott-e? Ha annak idején már Arizonában laktak, úgy biztosra vehető, hogy igen, már csak lokálpatriotizmusból is; de ha máshol éltek, akkor is valószínű, hogy Goldwaterre szavaztak, hiszen ő volt az, aki nyíltan hirdette, hogy bármilyen eszközzel és bármilyen áron, de Vietnamban győzni kell! Csakhogy Goldwater nem lett elnök, Johnson meg frázisokba burkolva csinálta, amit csinált; defenzívának álcázta az offenzívát. De ez is csődöt mondott. Nixonnak már nem maradt más hátra, mint a csapatok kivonásáról beszélni...

„Minek kezdték el a háborút, ha nem számoltak a győzelemmel" — így csak az fogalmaz, aki először is azt szerette volna, hogy győzzenek; majd tudomásul kellett vennie, hogy győzelem pedig nem lesz; és akinek — végül — arra már nincs erkölcsi ereje, hogy önmagának is bevallja: az ügy, amelyet ő maga támogatott, nemcsak időlegesen, esetleges okok miatt (pl. a vezetők ügyefogyottsága stb.) bukott meg, hanem — lényegében — véglegesen, mert leáldozik a hódítók napja. Érzi ezt vendéglátónk, de még nem képes bevallani magának. Ezért tesz úgy, mintha a végzetes ellentmondás nem a valóságban volna — az amerikai imperialisták szándékai és a velük szemben álló világ anyagi és morális ereje között —, hanem a kormány határozatlanságában. Csak ebben a szégyenlős formában, ebben a „minek kezdtek bele, ha..." fogalmazásban hajlandó tudomásul venni a kikerülhetetlent. Persze, belülről remegve, fogcsikorgató dühvel — de fegyelmezett, csendes hangon.

Mi sem jellemzőbb erre a sok amerikait karakterizáló lelkiállapotra, mint az a gyermekded játék, amelyet országszerte űznek nemzeti zászlajukkal. Ha a fiatalok tüntetnek Washingtonban a

kormány háborús politikája ellen, ha a bíróság elé kerül egy My Lai-i gyilkos, ha a *New York Times* nyilvánosságra hozza a Pentagon okmányait — szóval akármi történik, ami nacionalista érzéseik ellen van —, ezek az amerikaiak mindig ugyanazzal válaszolnak: a lakóházakra, az irodákban, sőt, mint New Yorkban a tőzsde nagytermében láthattuk, még a részvényügynökök standjára is kiteszik a kék-fehér-piros, csillagos-sávos lobogót! Ez a hazafiasnak nevezett tiltakozás legelterjedtebb formája, ez, és nem több.

Persze vannak aktív reakciós szervezetek is. De ma már nem ők a hangadók, hanem — ha szabad így mondani — a csendes többség, a hangtalanok. Hangadók? Többség? Talán ide is kérdőjeleket lehetne tenni. Ki számolta meg őket, ki mérte fel hangerejüket? S ha netán ők vannak is többségben, nem látszik jelentéktelennek az a réteg sem, amely náluk messzebb jutott el, amely úgy hazafi, mint azok a vietnami háborús „veteránok", akik a Lincoln-emlékmű lépcsőire dobták a hadi „érdemeikért" kapott kitüntetéseiket. S ez a réteg mozgásban van, nem elégszik meg azzal, hogy morcosan maga elé meredjen.

Csakhogy őket sem könnyű kiismerni. Már csak azért sem, mert valami olyan hévvel szidják önmagukat, az országot, a kormányt, hogy az embernek az az érzése, holnapra megdöntik a rendszert. Pedig eszük ágában sincs ilyesmi. Akkor meg honnan, minek a nagy indulat? Csak lassan kezdtem ezt megérteni. T.-éknél töltöttem egy estét. T. újságíró, az egyik nagy lap munkatársa, járt nálunk Pesten is, innen ered ismeretségünk. Felhívtam telefonon, még aznapra meghívott magához. A félszeg, kicsit életidegen értelmiségiek közül való. Annál meglepőbb, ahogyan a képernyőn éppen szereplő McCloskey, az egyik fiatal kongresszusi képviselő beszédét kommentálja. (Pedig az is elég meredeken fogalmaz! Őszintétlenséggel, azaz hazudozással vádolja a kormányt; azt követeli, hogy az elnök ne kerteljen tovább, jelölje meg a csapatkivonások időpontját; vessenek véget ennek a szégyenletes háborúnak, amely az amerikai nemzet hírnevét a sárba rántja stb. stb.) „Hát most mondja meg, kérem — fordul hozzám T. —, hogy hová jutottunk? Hogy mit műveltünk? Gyalázatos, igazán gyalázatos. Mondhatom: ha nem lennének a fiatalok, meg azok a veteránok, a tükörbe sem nézhetnénk. Pfuj..."

Mi volna az, amit ebben az indulatban nehéz megérteni? Nem természetes-e vajon, hogy egy politikailag tisztességes, rendes

ember így beszél? Nem ugyanezt mondjuk-e mi is? Dehogynem, csakhogy az ő hangvétele más. Azért más, mert ami nekünk régóta, már-már az unalomig ismert, az neki megdöbbentő, szívbe hasító új felfedezés. Nekünk, és ezen mellesleg nem kizárólag a szocialista Európát értem. Így nyugat-európai kollégáim számára is sokszor különösnek tűnt az amerikaiak heves mea culpázása, amikor nemegyszer, fogadásokon, csoportos beszélgetésekben hallhattuk, amint saját hazájukat szidják: „Szörnyű ország ez. Nem találják önök is annak? Gyűlöletes, kibírhatatlan!"

Aztán lassan rájöttünk: a korábbi, nagyon is ködös illúziók ellenhatásával van dolgunk: ezt az „Amerika-ellenességet" a csalódás még nagyon friss fájdalma sajogtatja, mögötte még közvetlenül ott van az előbbi állapot, amikor ugyanezek az emberek végtelen bizalommal (ostoba naivitással) viseltettek Amerika mint a demokrácia, a szabadság bástyája, az emberi méltóság, a haladás zászlóhordozója iránt. Mintha soha sem hallottak volna az amerikai tőke véres krónikájáról, mintha mind ez ideig a polgári forradalom hőskorában, eszméiben éltek volna... A történelem egyik rejtélye: hogyan őrizte meg magát ebben a vad és rideg országban ez az együgyű „idealizmus", amelyből most váltanak át egyfajta kiábrándultságba. Gondoljunk bele: micsoda politikai vakság, tájékozatlanság kellett ehhez a hithez az utóbbi két évtizedben! A hidegháború, a mccarthysta boszorkányüldözés, az atomfenyegetőzés időszakától, a koreai háborún, a guatemalai és a dominikai intervención, a Kuba elleni próbálkozásokon át a két Kennedy, Martin Luther King s a többiek meggyilkolásáig, az olajtól bűzlő közel-keleti konfliktusig! S már mióta tart a vietnami háború! Ennek a háttérnek és a korábbi gyanútlanságnak a kontrasztját kell érzékelni ahhoz, hogy az ember megértse: mi megy ma végbe Amerikában. A késő felismerés hatása valóban olyan, mint az egymás mögé állított dominókockák esése: az elsőt megbillentik, sorra ledől a többi is. A lelkiismeretesebb emberek úgy érzik magukat, mint akik körül minden, vagy legalábbis sok minden összeomlik.

Ettől a lelkiállapottól nincs olyan messze a diákok protestálása sem, ha hangjuk harsányabb is. Jó részük nem a rendszer alapjait támadja, sőt, éppen a rendszerbe vetett, még eleven hite miatt olyan elkeseredett. Hibákról, reformok szükségességéről beszél.

Azon a napon, amelyen a fiatalok „megszállták" Washingtont — a Pentagonba való látogatásunk előtt —, a minket meghívó

U. S. Information Agencynek az előcsarnokában gyülekeztünk. Odakint „állt a balhé" a rendőrök és a gyerekek között. A ház előtt elvonuló fiatalok közül egyik-másik — akinek a könnygáztól már egészen kivörösödött a szeme — az épület előtti szökőkútban áztatta ki a zsebkendőjét; voltak, akik amúgy vizesen, kócosan, csapzottan bejöttek az előcsarnokba is. Pontosan emlékszem egy csúnyácska, viharkabátos kislányra, aki nagy, barna mandulaszemét törölgetve egyszerre csak elénk állt, s mintha már régóta ismernénk egymást, szinte szavunkba vágva kezdte fejtegetni: „Ez az ország gazdag, ez az ország hatalmas, Önöknek minden eszközük megvan, hogy boldoggá tegyék az embereket. Miért háborúznak? Hát van aljasabb dolog, mint a háború? Képesek Önök ezt összeegyeztetni a lelkiismeretükkel?"

Megilletődve hallgattuk. Magyarázzuk meg neki, hogy nem mi vagyunk az illetékesek? Szegényke, egészen oldalra dönti a fejét, hogy a könnye gyorsabban folyjon, hogy előbb szabaduljon meg a maró fájdalomtól.

Forradalmár lenne ez a lány? Aligha. Ahogy könyörögve és egyben szuggerálóan ránk néz, inkább az üdvhadsereg vagy valamely vallásos szekta tagjaira emlékeztet. Ezek a gyerekek váltották volna ki a lelkiismereti krízist? Ők döbbentették volna meg a hatalom képviselőit dacos akcióikkal vagy könnyes, nagy gyerekszemeikkel? Néztek azok már ilyen szemekbe anélkül, hogy a sajátjuk megrebbent volna! Ezek a fiatalok csak a maguk módján tükrözik a válságot. Valamelyest el is mélyítik (sajnos, nem olyan mértékben, amennyivel lehetne, mert sok akciójuk a visszájára fordul), de a pólusok, amelyek között a válság feszül, mélyebben vannak — a társadalom legmélyén és azon túl, Amerika viszonyában a világhoz, az emberiséghez.

A csendes többség és a hangos kisebbség — ha más módon is — de erről tanúskodik. Hogy Amerika ettől megújhodna? Azzal a reménnyel jöttem haza, hogy igen, lehet, hogy igen. Már idehaza elmondtam ezt egy régi vágású amerikainak, aki önmagát is a csendes többséghez sorolja. A fejét ingatta, azt mondta: ne higgyek a vágyaimnak. Amerikát nem lehet „lebírni"... S hogy ő jobban tudja ezt. De hát akkor ne is várja el, hogy a mi véleményünk megváltozzon róluk — tettem hozzá. Mégis elgondolkozva váltam el tőle: lehet, hogy neki van igaza? Talán ma még igen. De holnap?

A BROWNSVILLE-I TANÁCSTÓL JÖTTÜNK

Legutóbb már írtam arról, hogy milyen meglepetések érik az embert, aki első ízben látogat el Amerikába. Meglepetések értek a négerkérdésben is. Mi például nem láttunk olyan vendéglőt, szállodát, buszt, iskolát, ahová néger nem teheti be a lábát. S nem véletlenül, mert ilyen nincs is. Egyetlen (nem nyilvános) helyen találkoztam a régifajta diszkriminációval, Washington egyik legelőkelőbb klubjában. Egyik kollégánk megkérdezte, ide járhat-e néger? Házigazdánk, akivel addig kellemesen csevegtünk, nem örült a kérdésnek; de azért meg kellett mondania az igazat, hogy nemigen. — James tábornok sem jöhetne ide, az a fekete tábornok, aki a Pentagonban fogadott bennünket? — feszegettük tovább a kérdést. — Hát, hogyan is mondja. Szóval, ha James a barátja volna, lebeszélné arról, hogy idejárjon; Harlemben, a New York-i négernegyedben van egy dzsesszmuzsikusairól híres vendéglő, oda meg ő nem mehetne el... De hát ez a klub volt a kivétel.

A televízióban is gyakran szerepelnek négerek mint bemondók, sőt kommentátorok. Az állami hivatalokban, minisztériumokban (ideértve a Pentagont), a szenátus irodaszobáiban, a vállalatok tisztviselői között mindenütt látni négereket, a kisebb beosztásokban jóval nagyobb számban, mint ahogy az ember gondolná.

Láttunk persze néger nagyburzsoákat is. Washington egyik legszebb villasorát néger milliomosok lakják. Miamiban megcsodálhattam egy piperkőc fekete dandyt, lila frakkban, még nála is feltűnőbben öltözködött hölgyiképével. Ezeket a képeket is meg kell jegyezni.

Gondolom, ez is hozzátartozik az igazsághoz — ne rekedjünk meg a Tamás bátya kunyhójának szentimentális homályában. A legkegyetlenebb realizmus legvakítóbb fényében is megrendítő téma ez, nincs szükség semmiféle, e problémát leegyszerűsítő hamis romantikára.

Hadd mondom el, mit láttam Brownsville-ben, Brooklyn nagy négernegyedében, ahová azért látogattam el, mert legutóbb — május elején — itt tört ki lázadás. T., New York-i kollégám segített hozzá, ő kérte meg lapjának egyik riporterét, a kérdés egyik szakértőjét (aki maga is néger), hogy vigyen el a helyszínre. Mondanom sem kell, hogy némi félsszel indultam erre a kirándulásra: annyi rémtörténetet hallottam a fekete gettókról, a fehérek inzultálásáról, rablótámadásokról; és Brownsville-ben még néhány

nappal ezelőtt is gyújtogatások, lövöldözések voltak — mi várhat ránk ott? S hogy kísérőm maga is néger? Ha állig felfegyverzett fekete banditavezér kísérne, akkor sem biztos, hogy nem kapnak el mások; a gengszterek feketéket is megtámadnak...

De már nincs idő morfondírozni, úton vagyunk, és S. barátunk gyorsan hajt. Nagyon rokonszenves, hallatlanul nyugodt és mégis elkötelezett embernek látszik, a realisták legjobb fajtájából való, azok közül, akik nagyon pontosan tudják, mi van, de nem esnek kétségbe, és nem is válnak közönyössé, hanem keresik a módját annak: mit kell tenni ma azért, hogy holnap újra lépni lehessen. Hogy milyen értelemben?

— Nézze, ha nekem itt kellene élnem — mutat ki a brooklyni gettó 2—3 emeletes század eleji, vörös téglás házaira —, én is a Fekete Párducokhoz állnék. Itt nem lehet másként embernek maradni. Látja azokat ott, egy kicsit lassabban megyek, figyelje a meztelen karjukat, látja, hogy össze vannak szúrkálva?

Néhány fekete fiatalember ül az egyik ház külső feljáróján; bambán maguk elé merednek. Egyikük egy bottal figurákat rajzol a járdára; a másik hátraszegi a fejét, szeme csukva — mintha napozna. Széttárt karján apró sebek mutatják az injekciók helyét.

— Heroinos roncsok. Sokan közülük hamarosan elpusztulnak. Mit számít ezeknek a mások élete? Hiszen a maguké sem számít.

— S mi lesz ebből?

— Nem tudom. Meglehet, hogy egy napon polgárháború. Ne felejtse: ezeknél mind — mutat körbe a következő sarkon csellengő fiúkra — van fegyver. A zsebükben tőr vagy pisztoly, odahaza soknál puska is. Ezek a fiúk nem a nemi érettségtől számítják a férfikort; attól kezdve érzik magukat felnőttnek, hogy megszerezték az első revolvert. Iszonyú tömeg fegyver van náluk. Akinek ilyen csillogó műanyag dzsekije van, meg már kivette a részét egypár igazi „balhéból" — az a „menő fej". S mindegyik az akar lenni.

Közben megtaláltuk a május eleji események színhelyét. S. azt ajánlja: szálljunk ki a kocsiból. És a fényképezőgép? Egy kicsit körülnéz. Kevesen vannak az utcán. Int, azt is hozhatom, nem lesz semmi baj. Kiégett házak előtt álltunk meg, megpróbálunk bemenni egy lépcsőházba, de nem lehet feljebb jutni, nincs lépcső, — leszakadt. Bútordarabok, törmelék, félig elszenesedett gerendák, égett ruhaneműek, mindenféle szemét... Láttam én ilyet eleget 1944-ben, 1945-ben. Az amerikai újságok azt írják: a néger

gettók olyanok most, mint Drezda volt a háború után. Ez túlzás, de valóban emlékeztet a kép a háború dúlta városok romjaira.

S nemcsak ott, ahol tűz volt. A tűz csak következménye egy átfogóbb romlásnak: sok ház amúgyis összeomlik, a bedeszkázott vagy üresen tátongó ablakok sora jelzi ezt. Azért pusztulnak el, válnak lakhatatlanná, mert senki sem vállalja karbantartásukat, a háztulajdonosok lemondtak a tulajdonjogról, nem szednek bért sem, mert a legelemibb javítást sem érdemes vállalniok. No de miért nem sajátítják ki a házakat a lakók, miért gyújtják fel őket?

S. csak legyint. Olyan naiv kérdés ez, hogy nem is érdemes foglalkozni vele. A választ majd megkapom utóbb, szavak nélkül. Inkább beszéljünk azzal a néger asszonnyal, aki ott a parkolóórára támaszkodik. (Mert amíg ki nem égett az utca, a parkolásért itt is fizetni kellett, annyi volt az autó! Autók tömege, parkolóóra egy nyomornegyedben...? Érthetetlen! Pedig nem is olyan nehéz megérteni: Amerikában autója — persze használt autója — úgyszólván mindenkinek van, aki dolgozni jár. Másképp nem juthat el a munkahelyére. Vagyis: elemibb szükséglete ez az életnek, mint a lakás; öreg autót meg bagóért lehet kapni.) Az asszonytól megtudtuk: abban a házban élt, amelynek leszakadt a lépcsője, mindene odaveszett. Egy szállodai szobakulcsot szorongat a kezében; a városi tanácstól kapott alkalmi segélyből bérli. Hogy mi lesz vele? Hogyan lesz ezután? Nem tudja. Családja nincs. Szelíden mosolyog. Lehet, hogy egy kicsit ivott is.

Továbbmegyünk, egy oktatási központhoz. De hiába: akivel találkoznunk kellett volna, az nincs ott. Hát most mit csináljunk? S. a környék történetét mondja el: ez amott egy piac- és bazártér. A kiskereskedők, akik ma is itt árusítanak, valamikor ezen a környéken laktak, aztán a házak állaga leromlott, az árusok odébbköltöztek, ennél valamivel jobb környékre, ide meg benyomultak a négerek. Van itt mobilitás...

Nem lehetne bemenni egy házba, egy lakásba? — kérdem. Hümmögés a válasz. Nem ismer ő itt senkit. Jó, hát menjünk be ide! Fiatal pár ül a kapu előtti lépcsőn, az asszonyka a férfi göndör üstökével bajlódik, hajmosás lehetett, tépi—cibálja a kedves drótszerű sörényét, ahogy csak tudja. Remek kedvük van! Mitől? Nem, itt sem mindenki szerencsétlen. Odabent a házban nem látni senkit, az ajtók zárva. A keskeny udvar alján fél méter magasan áll a szemét (másutt még magasabb). S. magyarázza, hogy miért. Ahogy beáll a szürkület — az utcát, a bejáratokat, a kapualja-

kat gyanús alakok szállják meg; ilyenkor az itt lakó asszonyok sem nagyon merészkednek le az utcára, és a gyerekeket sem szívesen küldik le a kukákhoz; az ételmaradék viszont a patkányokat és a bogarakat felcsalogatja. Egy óvatlan pillanat elég, hogy az asszonyok leszórják a szemetesvödör tartalmát az udvarra; ki tudja meg, hogy ki volt a tettes?

No, de talán egy lakásban körülnézhetnénk egy pillanatra...? — noszogatom tovább kollégámat. Felmegyünk a lépcsőn, sehol senki, minden ajtó zárva. S. kínjában a gyerekek firkálta falfeliratokat silabizálja nekem; de ezek ugyanolyanok, mint a világon bárhol, párocskák nevei, ki kivel jár, no meg válogatott malacságok. Fent vagyunk már a harmadik emeleten. Jövünk lefelé a lépcsőn, hirtelen kinyílik egy ajtó. (Talán a kémlelőnyíláson figyeltek bennünket?) Egy fiatalasszony áll előttünk, tüdőbaja lehet, ijesztően sovány, ferdén tartja magát. S.-re szinte rákiált: „A tanácstól jöttek?" Pillanatnyi csend, aztán S. rábólint; halkan válaszolja: „Igen". A vér megáll az ereimben. Mi lesz ebből? És ha rájönnek, hogy nem igaz? Hátha valami történt itt a lakásban, amiben... És még hagyján, hogy S. füllentett; de én, én mit keresek itt, hogyan adhatom ki magam a brownsville-i tanács hivatalnokának?

Minthogy ma Pesten rovom e beszámoló sorait, nyilvánvaló: semmi végzetes nem történt. Nem lepleződtünk le, egy teljes órán át jártuk a ház lakásait, papírral, ceruzával, úgy, ahogy a helyi tanács lakásügyi vagy jótékonysági előadóihoz illik; feljegyeztünk mindent, kiégett szobákat, beomlott falakat, használhatatlan csapokat, hiányzó villanyórákat, gázszivárgást, összetört vécélefolyókat, a szobák, a lakók számát, a kutyák számát. (S. ez utóbbit is mindenütt megkérdezte; azért is, mert hozzátartozik a szokványos adatfelvételhez, meg azért is, mert sok helyen volt kutya!)

Nem volt-e cinikus játék ez az adatfelvétel? Alighogy kiléptünk a kapun, ezt a kérdést akartam S.-nek felvetni. De még meg sem szólalhattam, amikor kijelentette: — Ne féljen; meg fogom én ezt írni! Az többet segít rajtuk, mintha valóban hivatalos adatfelvétel történt volna. Ki fognak jönni, és csinálnak valamit; kénytelenek lesznek rá. És az is fontos, hogy maga ide bejuthatott. Sokan csak az autó felhúzott ablaka mögül látják a négernegyedeket.

Ami engem illet, én csak egy lakásról szólnék, Mrs. Cynthia C.-éről, aki megszólított bennünket. Hat gyermekével, nővérével és egy női albérlővel lakik együtt. Apáról, férjről nem esett szó, bár amikor nevét bemondta, hangsúlyozta, hogy asszony. Egy

apától vannak-e a gyerekek? Lakásügyi megbízottak vagyunk, milyen címen kérdezhetnénk? Egyikük sem dolgozik; egy megjegyzésből kitűnik: jótékonysági segélyből élnek. A mama nyilván nem hagyhatja magára a gyerekeket; de a nővér és az albérlő is otthon van, délelőtt 11 órakor. Kaphattak volna munkát valahol? Ez sem tartozik ránk. De annyit tudok a május 6-i lázadásról szóló cikkekből: Brownsville-ben minden öt emberből négy városi segélyből él; adnák-e vajon a segélyt, ha lenne munka? A lázadás is azért tört ki, mert tíz százalékkal csökkentették a segélyek összegét; egy gyerek ellátására már csak 90 cent jut naponta. Mennyi az? Egy olcsó bisztróban egy gyenge reggelit sem kapni ennyiért.

A lakás tulajdonképpen óriási; nagycsaládos kispolgárok élhettek itt, hét szoba két fürdőszobával. Mégis olyan pokol, amelyet nálunk még a legelesettebb szegények viszonyaihoz is alig lehet hasonlítani. A fürdőszobák használhatatlanok, egyetlen csapból sem folyik a víz; csak az egyik vécét használják, de a lefolyója el van törve, a szennyvíz egy része ott poshad a padló alatt, a bűz émelyítő. C.-né, mint akinek az élete azon múlik, hogy mindent megmutasson nekünk, ide-oda rohangál. Nézzük: itt is, ott is, mindenütt dől le a fal; ott azt a lábtörlőt, amely körül óriási tócsa van — lökjük csak félre: a padlóból sisteregve tör elő a gőz (az alatta levő lakás törött bojleréből). És ami a legszörnyűbb: a gáz, a gáz! Több helyen is szivárog, bele kell ebbe őrülni! Minden reggel rettegve ébred: élnek-e még a gyerekei? Azt se tudja, mikor gyújtják magukra a lakást. Három hónapja képtelen elérni, hogy megcsinálják. Tessék, itt vannak a számlák: dupla fogyasztás három hónap óta, pedig ő semmivel sem használ többet, mint azelőtt. Meg is mondta a jótékonyságinál, ne fizessék ki azoknak a dögöknek a gázvállalattól... A konyhában állunk, a zsivaj fülsiketítő: szól a színes tévé és a rádió, a legkisebb baba bömböl, nem kell neki az étel, két gyerek bennünket bámul, a többi verekszik, kiabál... Pokoli a bűz meg a lárma, de még pokolibb a forróság; ezekben a házakban vaslemezből vannak a födémek; a padlót valamikor álparketta fedte, ami nagyrészt lekopott, az ember léptei alatt döng a fém, amely belülről árasztja a meleget; kívülről meg az a jó New York-i klíma segít be... Ömlik rólunk a veríték.

Hajlott hátával, csontsovány karjával úgy ágál előttünk ez a kis asszony, mint egy Szent György-lovag, aki a hétfejű sárkánnyal viaskodik... Láttam már nála szegényebb embereket, sokkal szegényebbeket, például Calcuttában, Indiában, olyanokat, akiknek

egész életükben nincs fedél a fejük felett, de sohasem láttam még szerencsétlenebbet, a színes tévé meg az ócska, nagy frizsider ellenére, amelyet feltehetően még akkor szereztek, amikor volt a háznál férfi, aki dolgozott. (Hová lett? Nagyon sokan egyszerűen otthagyják a családjukat, a felelősség ma is az asszonyé. De lehet, hogy Vietnamban pusztult el a férj.)

Semmi sem tanúsítja jobban e család szerencsétlenségét, mint a mérhetetlen szenny: minden ragad tőle, az asztalok, az edények, az ágyról nem is beszélve... Régi igazság: a piszok a reménytelenség fokmérője. S én még azt kérdeztem, hogy miért nem hozzák rendbe a házakat ők maguk... És vajon mi lesz, mi lehet ezekből a gyerekekből? Tanulni, művelődni, innen kiemelkedni? Ki csodálkozhat azon, hogy oly sokan közülük köztörvényes bűnözőkké válnak, vagy elkeseredésükben esztelen terrorakciókhoz folyamodnak, heroinnal gyilkolják magukat, vagy másokat, hogy a kábítószerhez hozzájussanak? S attól, hogy ott van a tévé az orruk előtt, amely kora reggeltől késő estig azt demonstrálja: micsoda jómódban, kényelemben, luxusban élnek mások ebben az országban, még féktelenebbek az indulataik.

— Hát ilyen ez — mondja S. kint az utcán, miközben a zsebébe gyűri a jegyzeteit. Visszaül a kocsiba, irány a city. Nem látszik felindultnak. Szárazon, tárgyilagosan kommentál. Tudni kell, hogy ez egy ház a sok közül, méghozzá egy igen jellemző ház. Milliók élnek így, és nem a nyomor a legszörnyűbb számukra, hanem a kilátástalanság. Hogy mennyi pénz kellene a megoldáshoz? Sok. Körülbelül tíz éven át 80—85 milliárd dollár, a nemzeti jövedelem 8 százaléka. Ennyiről persze még álmodni sem szabad. Mit költenek most? Talán ha két- vagy két és fél milliárdot. (A legprogresszívabb polgári politikusok tervei sem mennek ötmilliárd fölé!) S mint láthattuk, még a segélyek összegét is megnyírbálják. Pedig mire jó az a segély? Ezeknek a viszonyoknak a konzerválásához, az újratermeléséhez. Egyetlen dolgot értettek meg odafent, azt, hogy a munkanélküliség elsősorban és mindenekelőtt ide üt (és innen üt vissza!), hogy egy olyan gazdaságpolitika, amely nem törődik valamelyest a munkanélküliséggel, óhatatlanul felidézi a néger és más színes bőrű gettók lázadását. Ennél többet mindmáig nem értettek meg. Ami a négerek egyenlő jogai érdekében történt, az jó, de az a nagy tömegek életén nem változtatott. A haladás iránya: az egyenlő feltételek. Az pedig nem jogi, hanem társadalmi kérdés. Ahhoz nem elegendő a paragrafu-

sok megváltoztatása, ahhoz valamit vissza kell fizetni abból, amit a négerekből évszázadokon át kisajtoltak.

— De hát a forró nyarakról, a nagy felkelésekről — kérdem —, mostanában mintha múlt időben beszélnének. És igaz, hogy a négermozgalom hanyatlik? A Fekete Párducok belső ellentéteiről mindenki tud, a polgárjogi mozgalmakban is megtorpanás van. A rendőrség brutális akciói, a sok beépített ügynök zülleszto tevékenysége, az anarchista terroristák kártevése...

A brooklyni hídon robogunk keresztül. S. mereven előre néz, mintha semmi más nem foglalkoztatná, mint az előttünk haladó autó lökhárítója. Hangsúlytalanul, közönyösnek látszó tárgyilagossággal mondja:

— Múlt időről én nem beszélnék. Ami eddig történt, az csak a kezdet. Szinte semmi. A négermozgalmak egysége pedig növekszik; a radikálisabbak is, a békésebbek is egyre-másra rájönnek arra, hogy együtt kell működniük, akár engedmények árán is, s hogy szervezettség nélkül nem érnek el semmit. Semmit. Én nem kívánom ezt a harcot. De nem tagadom meg senkitől e harc jogát. Mindaddig nem, amíg ez a társadalom úgy viszonylik a problémához, ahogyan ma. Hogy mikor döbben rá, hogy gyökeres változásra van szükség? És hogy erre még időben kerül-e sor?... Nem tudom. De annyi bizonyos: Amerikának még jó ideig ez a legsúlyosabb kérdése. A legsúlyosabb.

KÍNAI NEGYED

Messziről és több kiinduló pontról kezdem beszámolómat, éppen ezért előre megmondom, hová akarok kilyukadni: Nixon pekingi meghívásához. Erről, persze, májusban — akkor jártam az USA-ban — még nem esett szó. De hát a ping-pong-diplomácia labdái már pattogtak, egy amerikai-kínai közeledés lehetősége tehát a levegőben volt. Három élményt, három beszélgetést mondanék el ezzel kapcsolatban.

Az elsőnek a helyszíne az USA ENSZ-missziójának székháza volt, New Yorkban, közvetlenül az ENSZ-székházzal szemben; főszereplője a misszió vezetője. Ő is késve érkezett; őt is úgy konferálták be, mint a tévé-revüben a sztárokat szokás, nagy odamutató gesztussal, kikiáltói hanghordozással: „Hölgyeim és uraim, engedjék meg, hogy bemutassuk önöknek... (rövid szünet)...

az Egyesült Államok delegátusát az Egyesült Nemzeteknél... (hosszú szünet)..., George Bush nagykövet urat!..." Csupán egy tekintetben volt más a helyzet: őt kis híján valóban megtapsoltuk. Ugyanis Bush urat olyan külsővel áldotta meg a természet, amelyet bármely bonviván filmszínész megirigyelhetne: micsoda remek termet, bájos mosoly, ruganyos léptek...

Ha nem húszegynéhány szkepszisben pácolt európai újságíró ülné körül az elegáns nagy tárgyalóasztalt, hanem ugyanannyi bakfislány, alighanem a nyakába is ugrottak volna. Meg aztán: a nagykövet úr másban is jeleskedik: mindenekelőtt abban, amit először szerénykedésnek véltünk. Nem győzi hangsúlyozni, hogy ő új fiú, hogy még csak öt hónapja ismerkedik a területtel, hogy kíváló munkatársai nélkül — rájuk mutató gesztus — semmit sem tudna tenni stb., stb. Mondom, szerénykedésnek hittük ezt, pedig színtiszta igazság volt. Tudni kell, hogy Bush Nixon kegyeltje és viszont: a nagykövet úr dúsgazdag texasi olajmágnás, aki sok pénzt adott ez elnökválasztáshoz. Még arról is szó van, hogy alelnökjelölt lesz; igaz, még szenátornak sem jött be a helyi választásokon; éppen hogy vígaszdíjként kapta az ENSZ-delegátusi posztot. Ebben a minőségben kinevezték a kormány tagjává is, ami eddig nem volt szokásos. „Stílusa — írta beiktatásakor a *Neue Zürcher Zeitung* — a kékvérű New England-elegancia és a texasi közvetlenség vonzó keveréke. Külpolitikai érdekeltségeiről semmit sem lehet tudni."

Külpolitikai érdeklődéséről sem igen sikerült benyomást szereznünk. Bevezető szavaiban „nehéz sorsát" ecsetelte. Mint az ENSZ házigazdájának ugyanis még azzal is bajlódnia kell, hogy a delegátusok és alkalmazottak rossz helyen parkoló autóit elviszi a rendőrség; az ellopott autókról nem is szólva... Aztán mi tettünk fel neki kérdéseket. A beszélgetés fő témája, persze, mi más lehetne, mint Kína ENSZ-tagsága. Bush úr csodálatosan tájékozatlan. Nem valamiféle tettetés ez, hanem valóban nem ismeri alaposan a dolgok állását! Csak annyit mond, amennyit az újságokból mindenki tud; vagyis, hogy nincs még eldöntve semmi, hiszen, ha az USA a szárazföldi Kína ENSZ-tagságát támogatja, akkor ugyebár, Tajvan helyét újra kell rendezni. Ismert a „két Kína" koncepció gondolata, de van más alternatív javaslat is: az elnök úrnak kell majd ebben állást foglalnia, ez csakis az elnök úr kompetenciája, és az elnök úr még nem foglalt állást...

Kicsit unottan nézünk magunk elé. Igazán kedves fiú ez a nagy-

követ, jól lehetne vele teniszezni, csak hát még azt sem tudja, hogyan kell mellébeszélni. Pedig van itt erre magas színvonalú technika, hallhattuk nemegyszer. Érdemes ezt a jó embert további kérdésekkel kínozni? Legyünk ilyen kegyetlenek? De hát mikor van alkalma az embernek az amerikai kormányzat egyik illetékesével a kínai kérdésről beszélni?

Mégis nekidurálom magam; legalább egy kérdést felteszek neki: „Nagykövet úr, az Egyesült Államok kormánya húsz esztendőn át minden módon ellenezte, hogy a Kínai Népköztársaság elfoglalja jogos helyét az ENSZ-ben. Most viszont — ön is említi — arról van szó, hogy az amerikai álláspont módosul. Viszont egy kormány, amely elveihez hű, csak akkor módosítja álláspontját, ha a feltételek módosulnak. Vagy megváltoztak volna az amerikai elvek a kínai rendszer megítélésében? Úgy tudom, a kínaiaké sem változott az amerikai társadalom megítélésében. De ha ez sem változott, az sem változott, mégis mi történt? Miért változtatnak Kína-politikájukon?"

A nagykövet mosolya még igézőbb lesz, mint volt. Micsoda fogsora van! 43 éves. Fenomenális! Már meg is bántam az egészet; hiszen megmondta, hogy nem ért ő ehhez... Azt kezdi el magyarázni, hogy a koreai háború (!) befejeződött, Kína és az USA között tehát nincs hadiállapot. És ha jól tudja (segélykérő tekintet a munkatársakra), akkor a két ország 1964 óta nem nevezi egymást agresszornak... Sajnos bizony nem jól tudja; mindenki szemlesütve hallgat. Csak az a szerencse, hogy más elfoglaltságai elszólítják körünkből. Távozása előtt még megjegyzi, hogy az elnöki döntés nyolc-tíz hét múlva várható. Erre már senki sem figyel oda.

Pedig ez volt az egyetlen mondanivalója, ezt kellett volna megjegyezni. Május 7-én voltunk Bush úrnál, pontosan tíz hét múlva, július 16-án jött a hír: Nixon Pekingbe látogat. Most visszatekintve az is figyelemre méltónak tűnik az ügyben, hogy mennyire nem készítették fel az embereiket. Nem volt természetes, hogy Bush úgy beszélt mellé, hogy minden jelenlevő előtt a napnál is világosabb volt: a szovjet-kínai konfliktus miatt változott meg az irányvonaluk. Hiszen éppen ez az, amit tagadni szeretnének, amíg és amennyire csak lehet.

A második beszélgetés színhelye nem volt olyan előkelő, mint az elsőé, — a Harvard Egyetem valamelyik rosszul világított fogadószobájában zsúfolódtunk össze. Mégis, az a két óra, amit

Edwin Oldfather Reischauer professzorral itt töltöttünk el, volt hivatalos programunk egyik fénypontja. Azok közül, akikre a külügyminisztérium rábízott bennünket, ő volt a leginkább szókimondó. Nem egészen a mai politikai menedzserek típusa, nem is a Kissinger-féle szuperintelligens és szuperlelkiismeretlen főmanipulátorok közül való. Idősebb is ennél a generációnál (61 éves), meg tapasztaltabb is. Az USA egyik legfelkészültebb Ázsia-szakértője. Tokióban született, amerikai misszionáriusok gyerekeként; miután első, francia származású felesége meghalt, japán nőt vett el. Franciaországban, Japánban és Kínában tanult, a második világháború alatt a katonai hírszerzésnél szolgált, ugyancsak Ázsiában. Közel másfél évtizedig távol-keleti nyelvekkel, irodalommal és történelemmel foglalkozott, kutatott, tanított. Több könyvet írt (Ázsiáról és különösen Japánról, Kínáról), amíg 1960-ban Kennedy kinevezte az USA tokiói nagykövetévé. Johnson újraválasztása után visszavonult a diplomáciától, azóta megint a Harvardon tanít.

Reischauer professzor tehát nem tájékozatlan. Talán éppen ellenkezőleg, az a baja az Egyesült Államok ázsiai politikájával, hogy régóta ismeri és nagyon is sokat tud Ázsiáról, erről a bonyolult és nehéz földrészről, ezért élesen látja az USA irányvonalának katasztrofális hatását is. A Japánnal szemben elkövetett hibákról beszél, Okinawáról, a japán irredentizmusról, amelyet az amerikai katonai megszállás váltott ki. Épp tíz évvel ezelőtt — mondja —, nem sokkal tokiói nagyköveti kinevezése után, ő már javasolta a bázis felszámolását; ha nagyon jól megy, jövőre át- (illetve) eladják a japánoknak a berendezéseket, de az amerikaiak, mint „vendégek" továbbra is ott maradnak. Esztelen dolog volt, a legesztelenebb, hogy az USA a második világháború után hajlandó volt a korhadt európai gyarmatbirodalmak helyreállításában segíteni, illetve az európai kolonializmus nyomdokaiba lépni — mondja. Így keveredett bele a vietnami háborúba is, ezzel követte el a legnagyobb hibát, de nem az egyetlent! És ma is képtelen olyan múlt századi politikai sémáktól megszabadulni, mint a hatalmi egyensúly. (Értsd a hatalmak kijátszását egymás ellen.)

A professzor kritikai szemléletét hamar érzékeljük, de alapvető elvi álláspontját nagyon nehéz kiismerni. Először úgy tűnik, mintha semmi közösséget sem érezne az Egyesült Államok politikai-stratégiai-gazdasági érdekeivel Ázsiában. Sorra veszi az egyes országokat és elemezve nemzeti történelmüket, politikai hagyo-

mányaikat, büszkeségüket, érzékenységüket, bizonygatja: olyan durván belegázoltak a jenkik ezeknek az országoknak az önérzetébe mint az elefántok a porcelánkereskedésbe.

Olykor úgy beszél, mintha nem is amerikai professzor, amerikai politikus lenne, hanem Ázsia szülötte. Csak fokról fokra tűnik ki, hogy azért erről nincs szó.

Azt magyarázza, hogy az embargó Kínával szemben „arrogáns ostobaság" volt, hogy Kína érzékenyebb a presztizsére, mint bármely más állam a világon, hogy Kína nem mondott le és nem fog soha lemondani Tajvanról, mint ahogy Singapúrt és Hong Kongot sem írta le, sőt nem mondott le arról sem, hogy minden külföldön élő kínaival — politikai célzattal — ápolja kapcsolatait; Kína, amely magát a világ legrégibb államának tartja, ma is politikai egységként fogja fel a kínaiak világközösségét. Mindezt össze kell vetni azzal — teszi hozzá —, hogy Kína, lakosságához mérten ma is nagyon gyenge ország, katonai eszközökkel, még ha akarná sem valósíthatná meg céljait. Ő nem hisz — fejtegeti — azokban az analízisekben, amelyek Kínának expanzív elképzeléseket tulajdonítanak, szerinte még a nukleáris fegyverekre is elsősorban presztizsokokból van szüksége... Az ember csak hallgatja, és óhatatlanul az az érzése, hogy a professzor a mai kínai politika valamilyen propagandistája-prókátora, és még minket, a szocialista országokból jött újságírókat is, akik a „kulturális forradalomra" és az Usszuri partján történtekre, a kínai provokációkra is jól emlékezünk, meg szeretne győzni.

Csakhogy a következő félórában hasonló — pártoló, megértést követelő — hozzáállásból beszél Japánról. Pedig azt egészen másképp ítéli meg. A mai Japán — mondja — kétszer olyan erős gazdaságilag, mint volt a háború előtt, amikor Kínát is leigázta. Japán Ázsia igazi — gazdasági — gigásza; eddig évi 10—12 százalékkal nőtt a nemzeti jövedelme! S hogy katonailag nem gigász?... Az ország közvéleménye sohasem vette tudomásul, hogy Japánnak meg kell húzódnia az USA árnyékában. Az említett „hibák", mint Okinawa, csak erősítették ezeket az érzéseket. Japánnak minden feltétele megvan ahhoz, hogy a világ harmadik katonai nagyhatalmává váljék... (Egy közvélemény-kutatási intézet legutóbb kimutatta: a lakosság nem kívánja, de 50 százaléka valószínűnek tartja, hogy 1980-ban Japánnak is lesz nukleáris fegyverzete.)

A gazdasági növekedés máris lelassult és a közeljövőben még

inkább le fog lassulni — folytatja —, az ipari kapacitásokat nem lehet vég nélkül aritmetikusan növelni. Piac- és nyersanyagproblémák is vannak; többet kell tenni az életszínvonal emeléséért; eddig csak gyárakat és — a gyárak fejlesztéséhez szükséges — iskolákat építettek; de a belső piac szélesítése nem pótolhatja az exportot. Igaz, a japán gazdaság egyik sajátossága — mondja —, hogy páratlan mértékben képes önmagát kontrollálni, képes úgy alakítani az exporttermelés struktúráját, ahogy azt a külső lehetőségek engedik, illetve kívánják. Ám az ökonómia expanziójával továbbra is számolni kell. És Délkelet-Ázsiával vagy Kínával amerikai politikát folytatni úgy, hogy nem számolnak Japánnal, ennek a rendkívül egocentrikus és hallatlanul szervezett államnak az ambícióival — enyhén szólva lehetetlenség — fűzi hozzá. Nincs kockázatosabb, mint ezzel a tűzzel játszani. Előre látható — folytatja —, hogy egy komolytalan amerikai politika — amely Japán feje fölött lépne szövetségre Kínával vagy más ázsiai hatalmakkal — nagyon érzékenyen érintené Japánt, sőt feltámasztaná a japán militarizmus veszélyét. Gondolni kell arra is, hogy Japán szempontjából a Szovjetunió sok tekintetben ideális partner: gazdag nyersanyagokban, közel van, kiválók a kereskedelmi lehetőségek. Arról sem lehet megfeledkezni, hogy Japánban a baloldal — ő így számolja — ma a szavazatok 47 százalékával rendelkezik. S mi lesz öt vagy tíz év múlva? Az Egyesült Államok számára az alapvető érdek Ázsiában Japán „egész"—ségének megőrzése. Még egyszer hangsúlyozza: ő lehetőségekről beszél; Japán ma nem militarista hatalom, hisz nemzeti jövedelmének csak egy százalékát fordítja fegyverkezésre, a kormányzat pedig nem baloldali és nem Amerika-ellenes. De hát, előre kell gondolni, végre valahára — előre!

Így derül lassan fény arra is, hogy voltaképpen hol áll Reischauer professzor. Nem Kína és nem Japán és nem Ázsia, hanem egy, a mainál átgondoltabb, felvilágosultabb, hajlékonyabb és átfogóbb amerikai Ázsia-politika oldalán. Kár, hogy nem beszélhettünk vele a Nixon-út bejelentése után, de ha helyesen értettem elemzéseinek logikáját, akkor alighanem azok között lesz, akik durva, egyoldalú, át nem gondolt taktikázásnak vélik az amerikai és a kínai vezetők flörtjét. Nixon és Kissinger „rosálását" olyan politikának, amely egy kortesérvért, egy választási sloganért feláldozza Amerika összázsiai, hosszútávú érdekeit; mondjuk: egy bástyáért a királynőt. Bush még meg se értette, mire megy az első

lépés, de a professzor úr már előre látta a tizediket. És ezért riadózott már előre.

Hogy mindez ellentmondásos, zűrzavaros? Meg kell tanulni számolni ezekkel az ellentmondásokkal. Például azzal, hogy van egy olyan amerikai világpolitikai irányzat, egy olyan „globális" stratégia, amely még a konkrét amerikai érdekeket is kockára teszi Ázsiában, mert alfája és omegája a szovjetellenesség, a szocializmus pozícióinak gyengítése — általában.

Még egy harmadik találkozást is meg kell említenem. Az már nem volt „hivatalos", színhelye szerint sem, hisz a New York-i kínai negyed egyik utcasarkán játszódott le. Egy, az ENSZ-nél dolgozó magyar kollégámmal sétálva, összefutottunk egy tajvani kínaival, aki ugyancsak az ENSZ alkalmazásában állt, mint tolmács. Az Amerikában élő kínaiak állásfoglalásáról beszélgettünk — a népi Kína ENSZ-tagságával kapcsolatban. A fiatalabb generációban — magyarázta partnerünk — erősödik a progresszív gondolkodás: a realitásokat, mondják, figyelembe kell venni. Tajvanon is sokan gondolkodnak hasonlóképpen.

A realitásokat? Milyen realitásokat? Azt, hogy Kínában megszűnt a kapitalizmus? Vagy, hogy a szárazföldi Kína lakossága ötvenszer nagyobb, mint Tajvané? Vagy azt, hogy Kína olyan ellenséges politikát folytat a Szovjetunióval szemben, amilyent folytat? S kik azok a fiatalok? A kínai tőkések, a nagykereskedők gyermekei, vagy a kínai munkásoké, parasztoké? Ahogy itt nézem, bár szerény kis házak előtt, egy szűk utcában állunk, az előbbiekből sincs kevés. Vasárnap délelőtt van, a korzózás ideje.

Informátorunk nem hajlandó belemenni a vitába. Érthető is, utóvégre ő itt ENSZ-alkalmazott, olyan nagyon nem is illik politizálnia; meg aztán csak a gyerekekkel jött le egy kis levegőt szívni. Tündéri pici kínai kislány, kerek fekete szemeivel, pöttömnyi kis orrocskájával — mintha leheletből lenne az egész gyerek. Elnézem az angyali csöppséget: de őt is mi óvja majd meg ebben az összevissza kavart amerikai-kínai „negyedben"? Miféle jövőt ígérhet az olyan politika, amelynek színpadán a tegnap még egymásra hangzatosan acsarkodók ma keblükra ölelik egymást? Mit csinálnak holnap? S mi jut eszükbe holnapután? Mint okos professzorunk okfejtése bizonyította: még egy burzsoá világhatalom józanabb hatalmi politikáját sem szolgálhatja ez jól; hát még a népek közeledésének, az államok békés megegyezésének komoly és nehéz ügyét?

KELET CSILLAGAI PHOENIXBEN

Elnézést kell kérnem, hogy — amerikai útijegyzeteim sorát folytatva — olyan amerikai nőkről írok ezúttal, akik — hogy is mondjam — nem válnak sem nemük, sem nemzetük díszére. Vagy talán kerülnöm kellett volna ezt a szóhasználatot? Bizonyos értelemben persze nagyon is díszesek voltak, úgy csillogtak, mintha egyenesen valami keleti meséből kerültek volna ide. Mint utóbb megtudtuk, keleties volt a nevük is: tarka ruháik egy Kelet Csillaga (Eastern Star) nevű egyesület színeit képviselték. Fölöttébb fura szerzetek voltak. Azt a huszonkét fős európai újságíró-csoportot, amellyel bejártuk az „államokat", napokig jórészt ők foglalkoztatták; szórakoztunk is rajtuk, de szellemi energiánkat is lekötötték, ugyanis rá szerettünk volna jönni e furcsa társaság „titkára", szociális, kulturális, politikai hátterére, létrejöttének okaira, céljaira, — és ez nem volt könnyű feladat.

Phoenixben, Arizona állam fővárosában találkoztunk velük. Amerikai mérték szerint a szállásunk szerény turista motelban volt, de azért az sem volt utolsó hely. A világoskéken csempézett, pálmák övezte úszómedence körül két-, háromemeletes épületekben laktunk. Az arizonai sivatag tikkasztó hősége után esténként élveztük ezt az „oázist", a vizet, a csendet, — New York kőrengetegei után, ez a mégoly mesterségesen kialakított „természet" is felüdített bennünket. Aztán egyik délután hirtelen, mintha csak bomba csapott volna a Sahara Motelbe: a szálló halljába vagy ötven-hatvan idősebb hölgy „tört be" és nyüzsgött a recepció körül. Meg sem lehetett mozdulni, a bőröndök, kalapdobozok, útitáskák hegyei foglalták el a foyer nagy részét, egy kisebb teherautóból segédmunkások hordták befelé az italos ládákat, a whiskyt, a gint... Mi lehet ez? Turistacsoport? Egy pillanatig úgy tűnt, — de csak egy pillanatig. Hisz hol járnak a turisták olyan, szinte egyenruhaszerűen azonos ruhákban, mint ezek a dámák? S hogyan állhatna össze véletlenül egy csoport, amelyben kizárólag idős nők utaznak? (Korátlaguk hatvanon felül volt.) Az az egyenruha, amelyben megérkeztek, még nem volt különösen feltűnő, mintha csak ügyeltek volna arra, hogy a három nap alatt, amelyet a hotelben együtt töltöttünk, fokozatosan ismerjük meg ruhatáruk kincseit. Becslésem szerint vagy húsz „egyenruha" került elő a kofferek mélyéről. És — mintha parancsszóra — körülbelül minden két órában egyszerre váltották a kosztümjeiket!

Nem vagyok nagy értője a női öltözködés művészetének, de annyit megfigyeltem: nem divatruhákról volt itt szó, hanem úgynevezett fantáziakreációkról, színházakban használatos kosztümökről; közös sajátosságuk a keleties pompa volt, a rikítóan tarka, fémesen csillámló, minden színben játszó strasszhímzések bőséges alkalmazása. Egyes modelleket még ízlésesnek is lehetett volna nevezni, de nem nagyon illettek a többnyire ősz hajú dámákhoz. De voltak köztük olyanok, amelyek még fiatalabb „Papagénákon" is csiricsárénak hatottak volna. Egyébként nem voltak pontosan egyformák ezek a ruhák; nyilván ugyanabban a szalonban készültek, egyazon terv alapján, de azért mindegyik ruhán volt valami egyéni is. Mennyi időt tölthettek el, mit trécselhettek össze, amíg mindegyik típusban és mindegyik egyedi darabban ilyen szépen megegyeztek, hány zsúr, hány próba... és mennyi pénz mehetett el minderre, — még belegondolni is sok.

De nemcsak a folytonos átöltözés tartozott a hölgyek programjához; azonkívül, hogy állandóan vedelték a magukkal hozott rengeteg italt, naphosszat játszottak... De nem ám kártyát vagy társasjátékot! Ennél sokkal gyermekdedebb módon folyt a szórakozás! Előfordult, hogy spicces állapotban, korukat meghazudtoló fürgeséggel, sivítva rohangásztak az udvar körüli nyitott gangokon, fel a lépcsőkön, le a lépcsőkön — bújócskáztak! Volt, amikor mindenféle állathangokat, csipogást, kuvikolást, ugatást utánozva szólítgatták egymást. Aztán nyolcan-tízen kiváltak a csoportból, nadrágos operett-uniformist öltöttek, körbe álltak valamelyik teraszon, és zenélni kezdtek — a hagyományos cserkész-zenekarok módján: trombitákkal, csilingelő ütőhangszerekkel, kis dobokkal —, csinnadratta gyerekdalokat, meg régi nótákat játszottak, olykor énekeltek hozzá... Esténként viszont, amikor táncoltak (egymással), nyitott ablakaikból a dzsessz meg a beat harsogott. A hajnalig is eltartó heje-huja csak akkor hagyott alább, amikor az alkoholtól és a fáradtságtól végképp nem bírták tovább...

Mi volt ez a Walpurgis-éj arizonai módra? Kik voltak ezek a mámoros matrónák? Talán valamiféle leszbikus társaság? Élvhajhászók, perverzek? Semmi jel nem mutatott erre. Kísérőinket faggattuk róluk, de nem sokat tudtak záporozó kérdéseinkre felelni. Ők sem láttak még ilyen társulatot — mondták —, csupán annyit tudtak, hogy van még néhány hasonló ilyen női klub, mint az Eastern Star, de van ehhez hasonló férfi klub is, a törökösdit játszó Oriental Shriners. (Ennek tagjai fezben járnak és padisának

meg basának szólítják egymást.) Hogy mi célja lehet ennek az egésznek, hogy minek csinálják? Hát láthatjuk magunk is! „*They make fun*" —, ami körülbelül annyit jelent, hogy szórakoznak, bolondoznak. S miért is ne? Ki tiltaná meg nekik, ha egyszer így érzik jól magukat. Hogy vajon gazdagok-e? Inkább jómódúaknak neveznék őket, a középosztály úgynevezett felső rétegéből jöhetnek. Vagyis ügyvédek, orvosok, közepes beosztású állami emberek, tőzsdeügynökök, kisebb üzletemberek feleségei. S az is bizonyos — tették hozzá, jóakaratú elnézésünket is kérve —, hogy mindenféle jótékonysági akciókban is részt vesznek ezek a hölgyek. Segítik a szegényeket, gyűjtenek a háború árvái számára...

Ez persze magyarázkodásnak kevés, magyarázatnak meg éppenséggel semmi sem volt. Konkrétabbat azonban nem tudtunk meg — a hölgyektől végképp nem; minden próbálkozásunkra, kérdezősködésünkre valami blődlivel feleltek, egyetlen komoly szót nem lehetett váltani velük. Egyébként nem voltak kacérak; ha akadt volna férfikollegáink közt (talán akadt), akit valamelyik csinosabb dámácska kísértésbe hozott volna, nem hiszem hogy sikerre számíthatott. Nem, másról volt itt szó, mint amit a köznapi képzelet sugallhatott az embernek.

Közös fejtörésünk eredményeképpen hozzávetőleg a következő konklúzióra jutottunk: ezeknek a néniknek a bolondos viselkedésében az amerikai polgári családi élet valamilyen sajátos eltorzulása jelenhet meg. Feltehetően egy egész életet éltek le illedelmesen, mindig azt tették, amit a normák szerint tenniük kellett, — rendes háziasszonyként nevelték a gyerekeket, szépen otthon ültek, amikor a férjeik a klubba mentek, hogy leigyák magukat; élvezték — és elszenvedték — mindazt a megkülönböztetett, de nagyon is formális tiszteletet, amellyel a konzervatív amerikai társadalom a feleséget és az anyát övezi. Most pedig, hogy felnőttek a gyerekek, hogy a ház kiürült, a magányra ítélt asszonyok kirúgnak a hámból: engedélyeztek maguknak egy kis kikapcsolódást, szabadságolták magukat az eddigi életvitelből: hadd éljenek egyszer ők is úgy „igazából", ahogy kedvük telik. Csakhogy mi lehet az az „igazi" élet, amitől eddig elestek? Ha nem az volt az „igazi", amit a házasság, a család, a gyerekek jelentettek, akkor — és alighanem itt van e furcsa magatartásmód titka — vissza kell térniük fiatal korukhoz, vissza kell vedleniük kamaszlányokká, bakfisokká, — cserkész-zenekarral, bujócskával, bolondozással, féktelen hancúrozással... Csapatostól csellengeni az ut-

cákon, viháncolni, kicsit felbosszantani azokat az unalmas felnőtteket, ugratni őket is, egymást is... És kell-e más, kell-e több, egy kis mesebeli átváltozási-öltözködési játékkal tetézve, hogy az ember egy kis időre elfeledje az oly üressé vált, örökké egyforma hétköznapokat? „Let us make fun" — bolondozzunk, ma még lehet, ma még bírják az izmaink, a csontjaink, hisz ápoltuk őket, a kényelmes élet nem görbítette meg a hátunkat, holnap talán már ehhez is késő lesz...

Túlságosan elnéző, túlságosan szomorkás következtetésre jutottunk? Nem hiszem. Valójában ez az amerikai „macskajáték" — hogy Örkény remekbe készült komédiájának címét idézzem — inkább szomorú, szinte tragikomikus volt. Felháborodni rajta, őszintén szólva, nem tudtunk, — kivéve egyik NATO-országbeli kolleganőnket (aki még a phoenixi rendőrséget is felhívta, hogy teremtsen csendet a szállodában). Mi többiek még az éjszakai nyugalmunkat sem bántuk: az ilyesmi már a mesterséggel jár. Nem mindig kínálkozik hivatalosan utazó újságírónak alkalma arra, hogy egy társadalom ilyenfajta intimitásaiba betekintsen. Hisz arról, hogy e mamák gyermekei menekülnek szüleik életéből, mindenki tud: tüntetéseiktől, tiltakozásaiktól visszhangzik az ország. De hogy a mamák maguk is menekülnek (ha csak saját gyermekkori nosztalgiáikba is) — ki hitte volna?

A HARMADIK VÁDLOTT

A hatvan éves phoenixi „bakfisok" emlékkockája is beilleszthető az össze-vissza Amerika össze-vissza képének valamelyik sarkába. De most hadd írjak az Amerikáról összerakott mozaiknak egy másik részletéről, egy kis társaságról, amelynek tagjai körében ugyancsak volt néhány idősebb asszony, — csakhogy illetlenség volna őket akárcsak összehasonlítani is a phoenixi hölgyekkel. A kis társaság, amelyről ezúttal írni kívánok — zömmel középkorú férfiakból és nőkből állt. R. néni, a házigazda, hatvan éves lehet, agg anyjával él kettesben egy szerény New York-i lakásban. Tiszteletemre egyszerű, de finom vacsorát szervezett, amelyre vagy egy tucat barátját is meghívta. Mindahányan az amerikai kommunista párttól „balra" álló, marxista képzettségű, de a marxizmust tőlünk eltérően értelmező, kvalifikált értelmiségiek voltak. Korábban nagy részük a párt tagja volt, ma különféle baloldali társadalmi

akciókban vesznek részt (persze, a kenyérkereső foglalkozásuk mellett). Érdekes emberek, ha sok vitatható és meglepő nézetet vallanak is.

Mindjárt az elején váratlan fordulatot vett a beszélgetés. Történetesen a fentebb aposztrofált hölgyekről volt szó, minthogy előadtam arizonai élményeinket. A társaság azon kapott össze, hogy ezek a hölgyek vajon milyen szociális réteghez tartozhatnak. Volt ugyanis, aki kijelentette: minden bizonnyal sok közülük az ún. alsó középosztályhoz tartozik, ahová az amerikai statisztikák a képzett szakmunkásokat is számítják. Mások, a többség, ezt azért mégis túlzásnak tartotta. De már ebből a kis összeszólalkozásból is érződött: ebben a körben sajátos indulatok hullámzanak a munkásosztály körül. Nem sok kell hozzá, hogy egyikük-másikuk olyan életformát, olyan életvitelt tételezzen fel az amerikai munkásokról, legalábbis azok nagy részéről, amely felismerhetetlenné teszi a határt a burzsoá és a dolgozó rétegek között. Ez volt az a hozzáállás, amely miatt aztán óriási és heves vitába keveredtünk; a téma az amerikai viszonyokról hamarosan áttevődött a szocialista országokra és általában a nemzetközi munkásmozgalomra.

Az eszmecsere végletesen zavaros nézeteket hozott felszínre. Az alapvető okot abban éreztem, hogy ezek a sokat tapasztalt, az amerikai progresszió számtalan küzdelmében kipróbált emberek bizonyos mértékig csalódtak az utóbbi évtizedek gazdasági konjunktúrájától politikailag befolyásolt munkásokban. Ez látszik legalapvetőbb sérelmüknek, innen kiindulva lehet csak megérteni magatartásukat. Emiatt valahogy egész világképük kifordult a sarkaiból. Pedig talán nem is olyan titokzatos dolgokról van szó: az amerikai munkás is, akár az európai, csak a második világháborút, még pontosabban hidegháborút követő években kezdett el komolyabban „gyarapodni", első ízben tudott magának szerezni valamit. Az Egyesült Államokban, amely időközben ellenőrzése alá vonta többé-kevésbé a világ egész nem szocialista részét, ez a gyarapodás nem volt jelentéktelen: ma egy jól kereső amerikai munkásnak megvan a családi háza, azelőtt elképzelhetetlen komforttal, minden nyelven beszélő automatizált háztartással. Van színes tv-készüléke (lehet, hogy kettő is), van garázsa, amelyben többnyire a második használt autónak kell helyet szorítani... Az ég szerelmére! Hát elképzelhető volna, hogy ez a munkás ne védje foggal-körömmel ezt a korábban álmodni sem mert életszínvonalat, hogy ne ragaszkodna hozzá, mint sok évtizedes harcainak

végre-valahára elért eredményéhez, a valóságos értékét messze felülmúló mértékben is?

Hogy itt nem szabad megállni? Persze, hogy nem! Nem lehet belenyugodni abba, hogy az amerikai munkásosztály öntudata — egyébként sok más tényező miatt is — csak lassan fejlődik, és hogy egyes rétegei kiszolgáltatják magukat a tőkés rendszernek, s könnyű prédájává válnak a monopóliumok manipulációjának. Ám R. néni barátai nem így fogják fel a problémát, nem átmeneti, szinte természetes jelenségnek látják, hanem mélységesen fel vannak miatta háborodva, szitkozódnak, még gyűlölködnek is; s nem is csak az amerikai munkások ellen. Ezek az indulatok régóta filozófiai síkra tevődtek át, világnézetté váltak, némiképp már a materializmusukat is kikezdték, eljuttatták őket az anyagi érdekeltség elvének — még ha szocialista országokban alkalmazzák is — a teljes tagadásához. Az egyik közgazdász annyira belelovalta magát előítéleteibe, hogy azt kezdte bizonygatni: az amerikai kapitalizmus sem az anyagi érdekeltség révén érte el eredményeit a harmincas években, hanem olyan módszerekkel, amelyek a munkásokban azt az illúziót keltették, hogy a tőkés tulajdonos megosztja velük hatalmát és gondjait; más szóval egyfajta kapitalista üzemi demokrácia útján... Mit erőltetjük hát folyvást azt az átkozott egyéni érdekeltséget? S meg tudom-e mondani, hol lesz a határ, amikor úgy ítéljük meg, hogy már eleget tettünk az egyéni érdekeltségnek, és áttérhetünk a kommunizmusra?

Az erőltetett kérdésfeltevések, a mereven felállított ellentétpárok egy gondolkodásmód görcseit éreztették. Voltaképpen ők maguk is elismerték ezt. Elegendő volt közbevetni néhány szót, és máris visszavonultak, mondván, hogy tudják ők is, hogy túloznak, de csak azért teszik, hogy a dolog másik oldaláról se feledkezzünk meg. Mégis: szellemileg megkínzott emberek benyomását keltették, olyanokét, akik — mert nem találnak kielégítő választ a kérdéseikre — nehezen viselik el, hogy mások megfogalmazzák a maguk válaszait, és a gyakorlatban próbálják ki azokat. Ők annyi mindent megkíséreltek, és annyi mindenben csalódtak, miért tudnánk éppen mi megoldani azt, amiben ők oly sokszor kudarcot szenvedtek?...

Minden jelenséget elsősorban saját feltételei között kell vizsgálni. S ha így nézem, a mai amerikai társadalmat mérhetetlen kuszaságával, zűrzavarával egyetemben, ha nem is bocsánatos, de némileg érthető az ő zavarodottságuk is. Hogy hol vétették el a

lépést? Valamiképpen elvesztették a hitüket abban, hogy a társadalmi forradalom objektív folyamat, máshonnan nem várnak változást, mint egy forradalmi szándékú kisebbségtől, amely mintegy saját sörényénél fogva kirángatja magát a fogyasztási társadalom mocsarából, hisz szilárd talaj már sehol sincs, a munkások is belesüppedtek a mocsár iszapjába.

De hát kikből regrutálódjon ez az élcsapat? 1971-et írunk. A berkeleyi események, a diákmozgalom fellángolása óta már hét év telt el, a néger gettók forró nyara óta is már három; rég bebizonyosodott, hogy egyetlen nagy aktussal semmi sem oldható meg — szervezettség és forradalmi ideológia kell... és a munkásosztály vezetése nélkül egyetlen haladó mozgalom sem boldogulhat. Voltaképpen tudják ezt ők is, nem szakadtak el végképp a szálak, amelyek a mozgalomhoz kötik őket, ma is aktívak, tesznek, ahol úgy érzik, tenni lehet valamit.

A legújabb tapasztalatok is el kell hogy gondolkoztassák őket. Beszéltek is pl. a kábítószerek züllesztő hatásáról a diákmozgalomban, amitől őszintén kétségbe vannak esve. Fájlalták a Fekete Párducok mozgalmának szétbomlását, amelytől pedig annyit vártak; keserűen ironizáltak a kínai—amerikai diplomáciai flörtről a kulturális forradalom után, amely még az ő „baloldaliságuknak" is sok volt. A kínai vezetők kokettálása a militarista Amerikával — ezt már nem vette be a gyomruk... (Pedig, amikor ott jártam, még csak a pingpong-előjátéknál tartottunk.) Bizonyos, hogy egykor Kínában láthatták az amerikai modell ellenpólusát, az anyagi érdekeltség tekintetében mindenképpen; de miféle ellenpólus lehetne az akarva vagy nem akarva Nixont támogató, a Vietnam számlájára manőverező és súlyos belső problémákkal is küszködő Kína? Ebből is érthető, miért érdekli őket olyan tüzetesen, hogyan mennek most a dolgok nálunk, hol tart az új gazdaságirányítási rendszer, a szocialista demokrácia... Szkepszis és várakozás egyaránt érződik felkészült kérdéseik mögött. Nem kezdők a témában...

Külön kell szólnom két vendégről, Mortonról és Helenről, Morton feleségéről. Heroikus-romantikus történetük részleteit csak utóbb tudtam meg R. nénitől, aki, miután a társaság éjjel feloszlott (1 óra is elmúlt már), ott tartott még egy ideig, hogy kicsit „eligazítson". R. néni ugyanis rendszeresen járja az európai szocialista országokat, Magyarországon is volt már többször, és jól tudja: nem olyan könnyű nekünk az amerikai baloldal bonyolult

világában tájékozódni. Pedig Mortonról mifelénk is tudtak valamikor, nevét az egész haladó világ visszhangozta, két másik amerikai név mellett. Szégyenszemre én is elfelejtettem (Morton Sobellnek hívják); csak ahogy R. néni betűzve diktálja le, idéződik fel halványan egy emlék. Régen volt, igaz. Több mint húsz éve, hogy Mortonra mexikói lakásában rátörtek az FBI ügynökei, és áthurcolták az Egyesült Államokba. Három évig tartott a bírósági komédia, amelynek folyamán — harmadrendű vádlottként — harminc évre elítélték.

Hogy is írhatnám le Mortont? Nem mindennapi ember, az biztos. Csak annak nem nehéz őt maga elé képzelni, aki járatos a mai tudósok világában, és ismeri azt a hagyományos Krisztus-képre és Albert Einsteinre egyaránt emlékeztető típust, amely az előbbire naivan lágy térítői lelkületével, az utóbbira a végtelennel parolázó intellektus elvontságával, mindkettőjükre pedig — külsőleg — hosszú hajzatával emlékeztet. A tájékozatlan ember — megjelenése alapján — tán még kiöregedett hippinek is vélné, céltalanul ődgyelgő fantasztának. Pedig mi sem áll távolabb tőle, mint ez a magatartás. Viselete, öltözködése nem szertelenkedés, nem demonstratív póz; azért viseli hosszan a haját, mert felesleges időtöltésnek tartja a fodrásznál elvesztegetett negyedórát, tükörbe meg sohasem néz; ha valamiben a szentekhez lehet hasonlítani, akkor csakis abban az értelemben, hogy hivatásának tudata áthatja egész lényét, másra nem futja a figyelméből. Morton mérnök és matematikus, jelenleg a számítógépek elvi problémáival foglalkozik, több szakmai könyvnek is szerzője-társszerzője, de a számítógép, mint egyfajta társadalomalakító tényező is foglalkoztatja.

Amikor megtudja, hogy Magyarországról jöttem, megélénkül a tekintete: úgy hallotta, hogy jelentős elképzeléseink vannak, számítógép-programunk nagyon érdekelné; szívesen el is látogatna hozzánk: van-e valamilyen szakmai publikáció, amelyet angol nyelven elolvashatna; milyen intézetek, személyek foglalkoznak a problémával? stb., stb. — Szabadkoznom kell, nem vagyok a kérdésnek szakértője; ha még élne és itt lenne unokatestvérem, Rényi Alfréd, a matematikus, ő bizonyára tudna kérdéseire válaszolni... A név ismerős neki, persze, persze, a valószínűségszámításról szóló tanulmányai, tudományfilozófiai dialógusai egyikét-másikát olvasta is, nagyon érdekes, nagyon érdekes, de hát visszatérve a mához, milyen koncepció szerint képzeljük el a számítástechnika fejlesztését? Záporoznak a kérdései, követni is nehéz, hát még

megválaszolni. Később, az anyagi érdekeltségről és az amerikai forradalomról szóló vitában is megszólal, de a társadalmi valóságtól bizony eléggé távoleső nézetei miatt olykor mintha a többiek elvennék tőle a szót. No, nem durván, nem lehurrogva, inkább gyengéden, mint akik óvni akarják valami blamázstól — olyan területen, ahol nem elég otthonos. Igen, határozottan úgy emlékszem, megkülönböztetett, kitüntető figyelemmel, gyengéden bánnak Mortonnal és később érkező filigrán kis feleségével, Helennel is.

Nem ok nélkül. Nem akármilyen sors jutott osztályrészül ennek a két embernek. Morton Sobell volt ugyanis az amerikai hidegháború legnagyobb kirakatperének, a Rosenberg házaspár ellen indított koncepciós pernek a harmadik vádlottja. Mint közismert, Ethel és Julius Rosenberget 1953-ban halálra ítélte az amerikai bíróság és kivégeztette, miután a legképtelenebb koholmányok és hamis tanúvallomások alapján rájuk sütötték, hogy a Szovjetuniónak kiszolgáltatták az atombomba gyártásának lényegbevágó titkait. A per — ki ne emlékezne rá, aki az ötvenes évek elején újságolvasó ember volt — világpolitikai jelentőségű eseménnyé vált. Az amerikai imperializmusnak és főinkvizítorának, a megveszekedett McCarthy szenátornak több célja is volt az ítélettel. Egyfelől az USA világuralmi presztízsét megvédeni, az atommonopólium elvesztését diverzánsok és kémek cselszövésének tulajdonítani, hogy ne kelljen bevallaniok: nem ügyes hírszerzők, hanem a Szovjetunió általános fejlődése és ezen belül a tudomány szféráiban elért haladása ütötte ki az amerikaiak kezéből az atomegyeduralmat (s ezzel a világuralom lehetőségét is). Másfelől jól jött a kirakatper mindenféle „renitens", azaz a békés együttélés elveit hirdető elem megbélyegzésére az országban, egy olyan üldözési akció megindítására, amellyel meg lehetett félemlíteni a baloldali, sőt még a valamicskét liberálisabban gondolkodó emberek nagy részét is. A munkásmozgalom baloldala mellett szörnyen megszenvedte ezt az időszakot az amerikai intelligencia nagy része. Robert Oppenheimer meghurcoltatásától kezdve a szélesen elterjedt értelmiségellenes kampányig, számos jele volt ennek.

Ha már a témánál vagyok, hadd tegyek hozzá még valamit. Isten valóban nem ver bottal. Azt az „árulást", amelyet valamikor Rosenbergékre és Sobellre akartak ráfogni, ha nem is egy másik hatalom javára, de elkövette az amerikai értelmiségi: Ellsberg, a Pentagon volt munkatársa, aki néhány hónapja kiszolgáltatta a

nyilvánosságnak a Pentagon titkos okmányait, valóban késői „árulója" annak a politikának, amely a koreai háborúhoz, Rosenbergék meggyilkolásához és a vietnami agresszióhoz vezetett. És Ellsberget sok ember ünnepelte bátorságáért.

Az azóta eltelt időszakot Morton börtönben töltötte. A harminc évből, amelyre ítélték, tizennyolcat le is ült. Tavalyelőtt engedték ki, az ún. harmadolást beszámítva, két évvel korábban, mint az előírás. Szó sincs arról, hogy a pert felülvizsgálták volna, hogy Rosenbergéket, ezeket a nagyszerű embereket, legalábbis holtukban rehabilitálták volna, vagy hogy megsemmisítették volna a Morton elleni ítéletet. Amíg a büntetése le nem telik, Morton még most is mindenféle korlátozás alá esik; csak meghatározott körzetben mozoghat; ha el akar utazni, külön engedélyt kell kérnie. Épp a napokban volt tárgyalása, abból kifolyólag, hogy részt vett egy politikai tüntetésen; igaz, most az egyszer a bíróság neki adott igazat.

Mindezt — nem győzöm ismételni — R. néni meséli, miután ketten egyedül maradtunk, s a mama is lefeküdt már. Morton előtt, a többiek előtt nem beszélt volna erről a világ minden kincséért sem. De így elmondhatja, s talán szívesen is teszi ezt. Mindenekelőtt azért, mert fontosnak érzi Morton sorsát, olyasminek, amit meg kell őrizni tanulságnak is, példának is, mások és más generációk számára.

Morton szülei régi munkásmozgalmi emberek voltak, sőt, anyja nevezetes alakja a baloldalnak. Mint Rosenbergéket, Mortont is teljesen ártatlanul ítélték el. Az égvilágon semmi köze nem volt az atombombához, valami műszergyárban dolgozott. Rosenbergnek sem volt közeli barátja, csak alkalmilag találkozó iskolatársak voltak. Ha volt „bűne", akkor csak az, hogy meggyőződéses ellenfele volt az atomzsarolásnak, mint a háború után minden tisztességes ember. Semmit sem tudtak rábizonyítani, pedig nagyon kellett volna éppen az ő vallomása, még Rosenbergék kivégzése után is, hogy megerősítsék a halálos ítélet nagyon is rozoga hitelét. Miután Ethelt és Juliust villamosszékben kivégezték, őt évekre elvitték az Egyesült Államok leghírhedtebb, legszörnyűbb börtönébe, Alcatraz-szigetére, a legveszedelmesebb gyilkosok és rablók közé — hátha megtörik, hátha a jobb elhelyezés reményében terhelő vallomást tesz. Rosenbergék úgyis halottak, nekik már mindegy, s önmagának csak használhat. De hiába zsarolták. Morton használni akart magának, de másképp; például úgy, hogy szellemileg

és testileg is jó kondícióban igyekezett tartani magát; volt olyan börtönökben, ahol lehetett futni, tornászni, minden lehetőséggel élt, hogy megőrizze erejét.

R. néni nem érzelmes alkat, — abból a józan aktivista fajtából való, amellyel minden haladó mozgalomban találkozni az idősebb nők körében, akiknél közéleti tevékenységgé válik az az energia is, amit másoknál a szerelem, az anyai szeretet, a családi gondoskodás emészt fel. De azért kicsit elérzékenyül, amikor most Morton és Helen fényképeit mutatja. Az egyikből nekem is jut egy kópia; nyomban Morton kiszabadulása után készült, amikor még nem volt olyan hosszú a haja, mint most. S nehéz is nem elérzékenyülni a képek láttán: a mi századunk kevés olyan legendás szerelmet-házasságot ismer, mint e törékeny, fekete kis asszonykáét és e garabonciás matematikusét. 18 évre választotta szét őket az önkény; de Helen ennek a 18 évnek minden napján levelet írt Mortonnak. Nem hagyott ki egyetlen alkalmat sem, hogy ha csak néhány sorban is, hírt adjon férjének a külvilágról, a családról, magáról, a barátokról. A néni visszaemlékszik arra a partyra, amelyet a barátok, két évvel ezelőtt, Morton kiszabadulása alkalmából adtak (mert Amerikában party nélkül nem megy semmi sem). Nem győztek csodálkozni Mortonon, aki mindenkiről mindent tudott, úgy beszélgetett az egybegyűltekkel életük eseményeiről, pályájukról, mindennapos dolgaikról, mintha nem is lett volna börtönben akkor; a közben született, felcseperedett gyerekek is jó ismerősei voltak — az asszony levelei révén napról napra, évről évre együtt élt korábbi környezetével, magán- és közemberként egyaránt.

Az epopeia végére értünk, lassan már hajnalodik. Az éjszaka, bár csak május végén vagyunk, forró és fülledt. A fáradhatatlan R. néni is lankad, nem tartóztat tovább. De arra még akkurátusan kioktat: hol kaphatok taxit, eszembe ne jusson ilyenkor ezen a környéken gyalog menni, az nem tanácsos.

RADICAL CHIC—MIAMIBAN

Még egy patyról kell szólnom — a kontraszt kedvéért is —, nehogy abba a gyanúba keveredjek, hogy nem tudom megkülönböztetni a dolgokat, és hogy R. néniék társaságát összetévesztettem a high society, a felső tízezer valamiféle divatos összejövetelével. Ugyanis Amerikában mostanában (vagy mostanáig?) az elő-

kelő körökben is nagyon dívik a baloldaliaskodás, Tom Wolfe riportkönyvének címével szólva: a Radical Chic, a radikális sikk. Voltam én ilyen összejövetelen is, ha nem is éppen olyanon, mint amiről Wolfe adott képet. (Leonard Bernsteinnek a Fekete Párducok tiszteletére néhány évvel ezelőtt adott fogadásáról írt egy remekbe szabott, a legapróbb részletekig hiteles és kegyetlenül szarkasztikus beszámolót!) Az a fogadás, amelyre Miamiban, utolsó este, mi hivatalosak voltunk, persze nem volt olyan exkluzív; a baloldali elemet sem olyan rendkívüli emberek képviselték, mint a fekete párducok vezérei; mi, a szocialista országokból jött újságírók képeztük a legradikálisabb elemet, vendéglátóink sem voltak annyira rendkívüliek, a házigazda is csak „iparos", legutóbb (az elektronikus iparban) szerezte néhány millióját.

A helybeli művészvendégek közül a legnagyobb nevet (fájdalom, elfelejtettem), egy festőnő képviselte. Nagy testű, kicsit már nehezen szuszogó, roppant kedves néni volt, mindig két kézzel szorongatta a kezemet, miközben arról biztosított, higgyem el: ő nagyon sokat, nagyon megfeszítetten dolgozik, de hát más alternatíva nincs, ezt a világot nem lehet megváltani, itt minden elpusztul, a mai Amerika maga a pokol. Csak a tudomány és a technika, és megint csak a tudomány és a technika, más itt nem létezhet. Hát nem borzasztó: igazuk van a fiataloknak, ezerszeresen igazuk, ebből csak katasztrófa lehet, kataklizma, világvége... Hol marad itt hely a humánumnak, az embernek, az emberi és különösképpen a női szívnek, a nőnek...? Keresztnevemen szólított, mindjárt a bemutatkozás után, ami annyit jelent amerikaiul, mint nálunk a tegeződés. Igazán megható volt. Csak az zavart kissé, hogy kétperces ismeretség után olyan készen, olyan rutinosan ontotta elém vallomását a világról, az emberről, a művészetről, mint a mixer a házi bárban a whiskyt szódával.

De ő még hagyján, neki mégis volt valami méltósága, matrónás tartása. Nem így az ügyész úr fiatal és csinos feleségének, akinek nemcsak a dekoltázsa volt merészebb mint az idős hölgyé, hanem a világnézete is. No, nem kell semmi rosszra gondolni, a nagyságos asszonyt csak a vasfüggönyön túli humánum, csupán a gondolat kalandjai foglalkoztatták és nem egy kaland gondolata. Ő is a fiatalokkal kezdte, akiket annyira meg tud érteni, sőt, tulajdonképpen csak azokat tudja megérteni, senki mást. Forradalom kellene ide, nagy égés, tisztítótűz, amely egy csapásra felszabadítana mindenkit. Ó, persze, persze, Európában bizonyára minden másképp van,

mondta is a férjének, hogy utazzanak oda... de hát az ő férje, kérem szépen, azzal nagyon nehéz megértetni az ilyen dolgokat, sokat vitatkoznak, úgy is mondhatná éppen, hogy sokat veszekednek; ez az ember csupa ráció meg logika, meg hidegség, úgy értem, hideg ész, mintha nem is lenne idegzete, lelke, mindig csak az a számítás, amikor pedig lebegni kellene, ugye, lebegni (mutatja)... Ömlik belőle a fecsegés — lélekről és szépségről és forradalomról. Közben mindenkinek bemutat, aki a közelünkbe kerül, mindenkivel lelkendezve közli, hogy micsoda elragadó party ez, milyen érdekes beszélgetést folytat (két szót, ha ki tudtam nyögni, az is sok; a hölgyet a legkevésbé sem érdekli, hogy mit mondanak neki, csak végszavakra van szüksége, hogy újra beszélhessen).

Idővel a férj is előkerül, szemüveges, pipás, 30 és 40 közötti, száraz, érdektelen amerikai, de az átlagnál udvariatlanabb, a soha nem látott tengerentúli vendégek előtt sem restelli durván leszólni a nejét. Az asszony éppen az ifjú generációról lefetyel, arról, hogy sajnos, ezek a fiatalok is hamar beadják a derekukat, amikor a férj ridegen a szavába vág: „Ugyan, hagyd már a szamárságaidat. Azoknak is megvan a magukhoz való eszük!"

Az asszony nem sértődik meg, csak egy cinkos pillantással jelzi, hogy íme, láthatom magam is, micsoda szörnyeteg ez az észlény, bezzeg nálunk, Európában... A férfi valóban abból a tárgyilagos, célratörő menedzser típusból való, amely — némely nagyon „modern" elmélet szerint — ezt a társadalmat vezeti. Csak egy-két percet időz velünk, aztán továbbáll. A legújabb divat szerint berendezett tágas helyiségben jó pár tucat millió dollárt reprezentáló urak és hölgyek vannak jelen; mit töltse ezt a drága időt a liba feleségével, meg ezekkel az isten-tudja miféle európai firkászokkal; újfajta menedzserség ide meg oda, a személyes kapcsolatok ápolása azért ma is hozzá tartozik az üzlethez, a vevőt főzni kell, erre való a party, nem lelkizésre...

Szép partnernőm azonban nem enged elkalandozni. Az ő lelke még sok minden mástól is buzog, és nem mindennap van alkalma olyan vérbeli európaiaknak nyilatkozni, mint amilyenek mi vagyunk. Mondjam meg neki — kéri —, hogyha Európába látogatna, mit nézzen meg, hová menjen, mi a legigazabban európai Európában? Ő már annyit hallott és olvasott Párizsról! De hát Moszkvát is szeretné látni, az orosz erdőket, a sztyeppét...! S hogy ott milyen hideg van és trojka van és a dalok, a dalok...

Már én sem nagyon tudok odafigyelni. Egy pillanat töredékére

még valami megértést is érzek a kellemetlen, arrogáns férj iránt. Persze, neki könnyű volt odébbállni, de én hogy meneküljek innen? Végül mégis csak sikerül elszabadulnom, de nem kisebb személyiségnek, mint az Egyesült Államok elnökének segítségével: sajtókonferenciáját ugyanis a tévé közvetíti, őnagyságának is meg kell értenie, hogy ez bennünket, újságírókat szerfelett érdekel; a házigazda a másik szobában már be is kapcsoltat nekünk egy készüléket. Hát igazán köszönjük, remekül éreztük magunkat. És már el is tűntünk a szomszédos helyiségben. A party közben folytatódik, olykor egy-egy hangosabb nevetés be is hallatszik, a falra vetített elektronikus dekoráció váltakozó fényei is néha átszűrődnek az üvegajtó függönyén...

Nixont hallgatjuk, — a sajtókonferencián részt vevő újságírók törik magukat, hogy az elnök nekik adjon szót. Látszólag minden borzasztóan spontánul történik, — csupán az a meglepő, hogy a válaszok úgy hangzanak, mintha előre leírták volna őket, a bevezető mondatnál már tudni lehet, mi lesz a záróakkord. A szobában csak mi vagyunk, az európaiak. A helybeliek közül egy sem kíváncsi az elnök úr megnyilatkozásaira. Úgy látszik, ez is hozzátartozik a sikkhez.

A mozaik három kis kockáját mutattam be. Vajon össze is tudnám rakni őket? Aligha; túl messze helyezkednek el egymástól. Ha mégis van egy nézőpont, ahonnan közelinek látszanak (sok más amerikai benyomásommal együtt), akkor az, hogy mindegyik egy bizonyos zavarodottságot, egzaltáltságot érzékeltet, azt, hogy az emberek különböző csoportjai nagyon hajlamosak hóbortokba és spekulációkba menekülni. Igaz: menekülnek. Ki-ki a maga lehetőségei, a maga alkata szerint persze, de valahová menekülni igyekszik. Az angolszászok terminológiájában van is erre egy szakkifejezés: escapism-nek mondják, s ezen a nyomasztó valóság elől való menekülés különböző formáit értik. S ha ezek a magatartásformák nem is illeszthetők egészen ebbe a fogalomkörbe (ahová mindenekelőtt a hallucinációkba, transzállapotokba való elmenekülést sorolják, az olyan módszereket, amelyekkel az emberek tudatosan eltávolítják magukat a realitástól), egy csepp ebből is van benne. Egy olyan megbolydult, felzaklatott társadalmi állapotot tükröz, amellyel az egyén valójában nem tud megbírkózni, egyfajta tanácstalanságot, amely, úgy tűnik, nemcsak az Egyesült Államok jelenére jellemző, hanem félő, hogy rányomja bélyegét jövőjére is.

„AMERICA IS GREAT"

Nem festem-e feketébbre Amerikát, mint amilyen, nem válogatom-e célzatosan ki az árnyoldalait? Persze — hadd ismételjem meg —, lehetetlenség egy öthetes utazás után és néhány cikkben — ha mégoly hosszúra sikerültek is — bármilyen „Amerika-képet" adni.

Amerika a titokzatosságig bonyolult ország. A legjobb amerikaiaktól is hasonlókat hallottam: ők is úgy vannak saját hazájukkal, mint egy elvarázsolt, titokzatos kastéllyal, amelynek káprázatos gyorsasággal elkészült csodálatos új épületszárnyaiban is idegenül ténferegnek, bámészkodnak, kísértetektől félve — különösen azoktól, amelyek újabban tűntek fel. Ilyen kísértet például most a kábítószerfogyasztás, amely viharosan terjed a fiatalok körében.

Témáim megválasztásában — érthetően — az is befolyásolt, hogy mi történt visszatérésem óta: ezek a hetek úgy alakultak, hogy nehéz lett volna nem reagálni arra, amit éppen az Amerikából eredő napi hírek az ember orra elé toltak. Olyanok, mint a Pentagon—okmányok nyilvánosságra hozatala, vagy Nixon pekingi útjának bejelentése... (A titokzatosság, a váratlanság mozzanatait ezeknél az eseményeknél is bőven felfedezhetjük.) Ha mégis megkísérelném e jegyzetciklus befejezéseként egy kicsit kitágítani a képet, akkor csak úgy, mint egy mozaikrakó, aki nem készült el a művével, nincs is hozzá elég kockája, hát egy marékkal azt amije van, odaszórja a betöltendő keretbe: legalább azt lássák, milyen színű köveket szedett össze.

Nem egyszínűeket, az bizonyos. Íme egy példa: már Phoenixben, az arizonai sivatagban szó esett Frank Lloyd Wrightról, az Egyesült Államok legnagyobb építészéről (90 éves korában, 1959-ben halt meg). Ph.-ék említették, hogy szomszédságukban lakik idős özvegye. Valóságos építészkolónia van itt mellettük, Taliesinben; itt él Frank Lloyd Wright korábbi veje is, William W. Peters (első felesége, Wright lánya, baleset áldozata lett). Wright olyan figurája volt az amerikai építészetnek, mint a franciának Le Corbusier, a németnek Gropius. San Franciscóban aztán még kétszer esett szó Wrightról. Annak az orvosnak a felesége, akihez egyik este meg voltunk híva, a kocsiban említette — ő jött értünk a városba, hogy kivigyen a távoli villanegyedbe —, érdekes épületet fogunk majd látni az úton, San Rafaelben. Wright egyik utolsó

alkotását, Marin County (Marin megye) ún. Civic Centerét, új közigazgatási és kulturális központját, egy nagyon eredeti épületkomplexust, amelynek célját, annak idején, 1957-ben a környék lakosságához intézett üzenetében így határozta meg a művész: „Itt döntő alkalom kínálkozik arra, hogy ne csak Marin Countynak, hanem az egész országnak rányissuk a szemét arra: mit képesek tenni a köz emberei, ha egyesítik erejüket, hogy tágasabbá és szebbé tegyék az emberek környezetét, életét."

De még ki sem értünk a városból, újra szóba került Wright neve. Egy kórház mellett hajtottunk el, a Marin General Hospital mellett. — Itt szül most Petersnek, Wright volt vejének új felesége — mondja az asszony. S ez miért érdekes? — csodálkozunk az információn. — Hát gondoltam, maguknak érdekes — somolyog. — Peters új feleségét ugyanis korábban Szvetlana Allilujevának hívták... (Másnapra Allilejuva meg is szülte Olga nevű lányát; az itteni sajtó öklömnyi címei szerint: Sztálin legfiatalabb unokáját.)

Nem állunk meg: következik Marin County városháza. Valóban egyedülálló építészeti kísérlet: Wright itt is, mint késői műveiben többnyire, megkísérelte kerülni a kubusszerű szögletes formákat; a hosszan elnyúló, a tájba simuló épületeken minden elem kör alakú; és ezt a kör-körös ornamentikát mindenütt megtartotta, ahol csak lehetséges volt, az ablakok, az átjárók a lámpák formáján: körök, félkörök, gömbök vagy vágott harmadkörök, semmi más. Mintha csak fellázadt volna a kocka és tégla alakú épületek, különösképpen a felhőkarcolók ridegsége ellen. Kétségtelen, a maga módján lázadt is: az amerikai életformát szerette volna humanizálni. Ezért becsülik mindenütt nagyra — a Szovjetunióban is. Hogy szegről-végről éppen olyan családtag került a famíliába, aki az amerikai életforma utolsó dicsőítői közé tartozik, s akinek történetesen olyan kommunista vezető volt az apja, mint Sztálin...? Ezek egyedi-személyi ügyek, lehetnek kiszámíthatatlan véletlenek.

Csakhogy a Wright által tervezett épület másról is nevezetes. S ez már nem véletlen. Ugyanis ebben az épületben — egyik szárnya a helybeli törvényszék otthona — került sor tavaly augusztusban James McClain néger vádlott perére, amelynek tárgyalását váratlanul félbeszakította egy másik néger megjelenése, a 17 éves Jonathan Jacksoné, aki a hallgatóközönség soraiból McClainnek

és a tanúként jelenlevő Ruchell Mageenek hirtelen odadobott egy-egy pisztolyt, majd más fegyvereket is. Ezek segítségével a vádlottak pillanatok alatt túszul ejtették a bírót, az ügyészt, három esküdtet, összekötözték őket... Az olvasó alighanem emlékszik ennek a fantasztikus szöktetésnek a tudósításaira és véres befejezésére is: az épület előtti lövöldözésben meghalt Haley bíró, McClain, Jackson és egy harmadik néger vádlott, az ügyész súlyosan megsebesült... Ez a történet utóbb nagyon is nevezetes lett: ebben az épületben használták azokat a fegyvereket, amelyeknek beszerzésével Angela Davist vádolják, ez az eset szolgáltatott ürügyet a hatóságoknak arra, hogy lefoghassák és a kaliforniai bíróságnak kiszolgáltassák... De hol is van Angela Davis?

Az épület alján halad el az országút: az asszony az architektúráról beszél, itt lesz majd a szabadtéri színpad... S egyébként ezen a részen, itt fent, a boltíves átjáró felett, ahol azok a kör alakú ablakok vannak, ott van a törvényszék börtöne, ott van most Angela Davis is...

Másnap, ragyogóan napfényes vasárnap volt, még egyszer találtam alkalmat, hogy ide kijöjjek, fényképeket készítsek, pár szót váltsak a börtönőrökkel, megcsodáljam az elrejtett fegyverek felkutatására szolgáló modern átvilágítógépezetet, amelyen mindenki kéretik általhaladni, aki a börtönbe lép: meghallgassam a seriff úr tréfálkozásait, aki közli velünk, hogy vasárnap ide csak az jöhet be, akit aznapi bűntény miatt szállítanak be; a látogatás engedélyezése pedig, különösképpen újságírók részére, hát ő nem hiszi hogy lehetséges... De bevallom, minthogy ilyesmivel nem is számoltam, nem nagyon figyeltem oda. Az architektúra kötött le, a remekül átgondolt boltívek és a többi ívek, csupa kör, félkör, meg gömb; a börtöngarázs rácsán is ugyanazok a félkörök. Ide szállította be a rabszállító kocsi Angela Davist, akinek göndör feje a szebbé, értelmesebbé váló világ egyik jelképe lett...

Hogy mi teszi majd valóban széppé az emberi életeket? Rövid az út Szvetlana kórháza és Angela börtöne között, hogy az ember ezt végiggondolhassa. Nyilván az építészetnél is hatékonyabb eszközökre lesz szükség.

Pedig építészet-feliratú kocka is van mozaik darabjaim között, a többi között éppen a Wright (és mindenki) által gyűlölt New York-i felhőkarcolók sora. A földkerekség egyik legfantasztiku-

sabb tája ez, fantasztikusabb, mint a Grand Canyon, ahová vendéglátóink ugyancsak elvittek. Annak folyó rágta sziklahegyei úgy hatnak, mintha épületek lennének; mindenféle formát ki lehet belőlük olvasni. Eredetibbnek, félelmetesebbnek és izgalmasabbnak éreztem a fordítottját, Manhattant mérhetetlen épülettömbjeivel: ezt az emberi kéz alkotta hegységet, amelynek utcáin úgy jársz, mint egy rengeteg mélyeiben, felszegzett, merevedő nyakkal figyelve a szakadékok jaj de magas peremét, aztán a fölötte magasodó teraszokat és legfelül a csúcsokat. Borzalmas város, halálra ítélt város, menekülésre késztető város, a telekspekuláció szörnyszülöttje, a big business, a gőg, a presztízsverseny szülte monstrumok városa, mérgezett, levegőtlen, párás, mérhetetlenül piszkos... Senki sem akar már itt élni. Aki csak teheti, elmenekül a távoli külvárosokba, a cégek is máshová települnek át. És ennek ellenére: egyre-másra épülnek az újabb felhőkarcolók és a szuperházak. És micsoda iramban — egy ház (30—40 emeletes is) egy év alatt! Most áll befejezés előtt a World Trade Centre irodaházának két tornya, amely a város két legmagasabb épülete lesz, száznál is több emelettel. De kérdezd csak meg, mi épült itt a legutóbbi 10—15 évben! A „vulkán" még hevesen dolgozik, a tektonikus mozgások mind újabb vonulatokat emelnek. Pedig senki sem akarja, senki nem tartja célszerűnek, nem gazdaságos, katasztrófába vezet, az építészek is ellenzik. (Közben a világ legjobb tervezői tervezik az épületeket...)

Talán ezért nem lehet ez előtt a város előtt úgy állni, mint az emberi alkotóerő egyik megtestesülése előtt, az emberi géniusz nagyságának tisztelegve. Ahhoz túl szertelen, vad és spontán. Nem az emberi világra, hanem a természetre emlékeztet, a vad vegetációra, a dzsungelre, a féktelen, a gátlás nélkül burjánzó természetre, amely nem ismer tervet, mértéket, harmóniát, csak mohó növekedést, szívja-falja magába mindazt, amit csak megkaparinthat. Csakhogy nem növényi nedvek dagasztják, nem sistergő lávafolyamok elementáris energiája munkálkodik itt, hanem az emberi agyak, kezek, gépek százezreinek, millióinak hallatlan szervezett ereje, a legmagasabbrendű civilizáció mechanizmusa emeli ezt a hegységet.

Egy-két kis kockám ezekről a mechanizmusokról is van: például a clevelandi „kalandom". Mit kerteljek? Lemaradtam a repülőgépről (életemben nem először, és még ezen az úton sem

utoljára). Bostonból Phoenixbe vitt az utunk, Clevelandben csupán rövid pihenőt tartott a gép; én valahogy úgy tudtam, hogy 30 percig állunk, utóbb kiderült, csak 25 percünk volt. Mire kiértem a beszállókapuhoz, az úgynevezett gate-hez, se híre, se hamva gépnek, újságírócsoportnak, külügyi kísérőknek. Nálam sem jegy, sem útlevél, sem csomag, minden a gépen... Most mi lesz? Hát, annyi minden történt, a végén meg sem bántam a lemaradást, mert az alatt a 15 perc alatt — amíg ügyemet intézték —, egy pici résen át betekinthettem az egyik mechanizmusba. Tanulságos volt.

E negyedóra alatt sorrendben a következők történtek: az ügyet kézbe vevő repülőtéri tiszt (száraz, szófukar, de bámulatosan gyors ember) feltárcászta Bostont, közvetlenül azt a jegykezelőt, aki a csoport jegyeit kezelte (az interurbán telefon itt csodálatosan működik), megbizonyosodott arról, hogy van a nevemre szóló érvényes jegy, egy szempillantás alatt megállapította (a nem kevésbé fejlett technikával, praktikusan szerkesztett menetrendből), hogy melyik járattal érhetek el a leggyorsabban Phoenixbe, megkérte és megkapta a helyfoglalást a Cleveland-Chicago és a Chicago Phoenix-útvonalra (mindez másodpercek alatt, a számítógépes jegyrendelési hálózat segítségével); közben rádióüzenet érkezett a repülőgépről, hogy megtaláltak-e engem, az is hozzá futott be; ő visszaüzente, hogy igen, megvagyok, próbálja intézni továbbításomat; néhány perc múlva még egy rövid rádióüzenetet küldött, amelyben közölte, hogy melyik járatra foglalt nekem helyet, és hogy csupán 30 perccel később érkezem meg, mint a csoport. Mint utólag hallottam, külügyi kísérőink a gépen már nagy izgalomban voltak, hogy hátha nem is egyszerű „lekésésről" van szó, hátha... De nekik is volt annyi lélekjelenlétük, hogy visszaüzenjenek, melyik phoenixi szállodában foglaltak szállást. Az én amerikaimnak mindezek után még maradt ideje arra, hogy az utolsó rubrikáig kitöltse a bonyolult repülőpótjegyet, megtudakolja azt is, hogy Chicagóban melyik gate-tól indul a phoenixi gépem, felírja nekem egy cédulára az összes szükséges adatokat, és személyesen ki is kísérjen a chicagói géphez, nehogy még egyszer elvesszek...

S máris gurult ki velünk a futópályára a chicagói gép. (Csak ott volt egy kis fennakadás: tíz Boeing 707-es állt még előttünk, várni kellett a sorunkra, mint az autóknak a villanyrendőrnél.) Úgy megkapott ez az ügyintézés, hogy a repülőtársaság panasz- és javaslattevő nyomtatványán köszönő levelet írtam az American Airlines

alelnökségének. Mire Pestre visszaértem, már itt volt az alelnök úr válasza: „Ha egy ügyfél, mint most Ön, veszi magának az időt, hogy valamilyen rendkívül jól teljesített szolgálatról értesítsen bennünket, biztosítanunk kell, hogy azok, akik ezért felelősek, tudomást szerezzenek erről. Ezért az Ön nemes levelének egy másolatát eljuttattuk clevelandi menedzserünknek." Ennyit a tökéletesen működő mechanizmusokról.

Ne túlozzuk el persze ezt sem! A termelés, a gazdaság szférája, a fogyasztó szolgálata, ó, dehogyis hibátlan: különben nem lenne annyi hallgatója (és rajongója) Ralph Nadernek, ennek a rámenős fiatal ügyvédnek (a tévében mi is láttuk egyszer), akinek az a vesszőparipája, hogy leleplezi a közszükségleti célokra gyártó monopóliumok minőségrontásait.

De azt látni kell, hogy ebben az országban hihetetlenül nagy termelői kapacitásokat hoztak létre. A többi között éppen ez a mérhetetlenül felduzzadt gazdaság és az ehhez igazodó igények állítják szembe az Egyesült Államokat az emberiség nagy részével; hisz ennek a gazdaságnak az étvágya telhetetlen, körülbelül tízszer annyi nyersanyagot fogyaszt el, mint amennyi lakosságának számaránya szerint megilletné. Ha valami ezt ellensúlyozhatná, akkor csak az, hogy közkinccsé válnának hatékony belső mechanizmusai, tudományos, technikai, szervezői tapasztalatai — a nagy mechanizmust, az amerikai társadalmi rendszert, amúgyse nagyon irigyli tőle senki.

Rokonszenves amerikaiaktól többször hallottam, amolyan gúnyos hangsúllyal — mintegy kifigurázva a hivatalos apologetikát és a nemzeti nagyzolást — ezt a kifejezést: „America is great!" Való igaz, Amerika nagy, — sőt, túlságosan is az. A világ csodájára jár ennek az országnak, lehet is, teljesítményeiért, de a világ szenved is Amerikától, és ezért gyűlöli is, teljesítményeivel egyetemben, vadul, indulatosan. Olykor annyira, hogy vele együtt azokat a remek eszközöket is ellenségének érzi, amelyeket az amerikai civilizáció kitermelt, és amelyekre a világ többi részének is oly nagy szüksége van. Ez persze ostobaság, de Amerikában még ezen is el kell gondolkodni. Kezdenek is gondolkodni rajta, és ez is fontos, ez is eredmény. De hát hol vagyunk még e gondolatsor végétől? Még az sem vált világossá, hogy az USA hiába próbál mostanában „előre menekülni". Jelenlegi helyzetéből nem lendítheti ki a kormány, de annak ellenzéke sem, mindaddig, amíg meg

nem értek rá a körülmények. Egyelőre annyit kellene elérni, hogy Amerika együtt tudjon élni másokkal, békében. Hogy ne legyen világkatasztrófa. S ez nemcsak az objektív erőviszonyokon, hanem azok felismerésén és Amerika szándékain is múlik. Sokat kell még gondolkodni a további teendőkön. Bizonyára egyszer még azon is: milyen segítője lehetne ez az ország a világnak, mennyi mindent adhatna a népeknek, cserébe azért is, amit elvett tőlük. Sajnos ma még nem tartunk itt.

Persze így is hálával tartozom vendéglátóimnak, hogy láthattam országukat, hogy valamit szólhattam róla. Amerika valóban „great", valóban nagy, és rajta fordul meg, hogy ez a szó ne csengjen gőgösnek, félelemkeltőnek, taszítónak.

Mi újság az NDK-ban?

SCHILKIN ÚR KI- ÉS BEIKTATÁSA

Sartre mondta néhány évvel ezelőtt, hogy korunk legizgalmasabb szellemi kalandja a szocializmus, és a művészet legérdekesebb feladata az ember ábrázolása a szocializmusban. Más kérdés, hogyan áll e feladat megoldása. Ám nem a művészetről akarok szólni, inkább tágítani szeretném a gondolatot abba az irányba, hogy a publicisztikának is az a legérdekesebb „leckéje", hogy beszámoljon az olvasóközönségnek arról: mi történik a szocialista országokban. Nekünk újságíróknak is egyre nő az adósságunk, — egyre több a törleszteni valónk.

Nem mintha nem tudnám, hol vannak akadályok azon az úton, amely például egy, a mainál sokkal elevenebb, érdekfeszítőbb publicisztikához, riportázshoz vezethetne. Mondjuk ki kereken: az egyik ok az, hogy barátokról, harcostársainkról, elvtársainkról lévén szó, nehezebben szánjuk rá magunkat, hogy problémákról, nehézségekről is szóljunk, mint saját bajaink esetében; még azt se nagyon szeretjük idézni, amit ők maguk mondanak kritikusan önmagukról. Régi rossz beidegzettség-e az oka ennek, vagy a túl óvatos „államrezon", nehéz lenne megmondani. De annyi bizonyos, hogy a „legérdekesebbet" a problémák nélkül nem lehet elmondani. A legérdekesebbek azok a folyamatok, amelyekben a társadalom, az emberek megbírkóznak külső meg belső nehézségeikkel és önmagukkal is. Bonyolítja az ügyet, hogy a burzsoá világ szinte elektronikus mikroszkópokkal vizsgálgat minket, és különösképpen arra figyel nálunk, amiről azt reméli, hogy ellentéteket szíthat általa.

Egy nyolcnapos NDK-beli útról visszatérvén, és sok szellemi izgalmat keltő beszélgetés emlékével gyarapodva, meditálgattam a témáim felett. Ez alkalommal, a szokástól eltérően, csak belső kérdések foglalkoztattak. Még a fülemben csengenek annak a német elvtársnak a szavai, aki bírálta azt a fajta okoskodást, amely a fejlődés szükségszerűen jelentkező ellentmondásaiban

holmi takargatni való szégyent lát. „*Widersprüche sind keine Mängel*" (az ellentmondások nem fogyatékosságok) — így mondta, s egy tekintélyes testületre hivatkozott, amelynek ülésén ez elhangzott. Nem jegyeztem fel, hogy melyikén; de ez itt nem is lényeges, mert a gondolat igaz. Persze ahhoz, hogy vissza lehessen adni a fejlődés ellentmondásait anélkül, hogy Nyugaton rosszízű szenzációkat gyárthassanak belőlük, az is kell, hogy az ember megmutassa azokat a konkrét feltételeket, történelmi előzményeket, fejlődési tendenciákat, amelyekben a változások, a mozgások végbemennek. S ehhez — egy berlini televíziós felvételben elmondtam már, de hadd ismételjem el itt is — az szükséges, hogy az ember beletekintsen jellemző részletekbe, felvázolja az összefüggéseket, egyes, különös példákon demonstrálja a tipikust.

Ehhez kértem és kaptam berlini tartózkodásom alatt olyan elvtársak segítségét, tanácsát, őszinte magyarázatát, mint Werner Lamberzét, aki a Német Szocialista Egységpárt Politikai Bizottságának tagja és a Központi Bizottság titkára, mint Wolfgang Rauchfussét, aki mint a miniszterelnök egyik helyettese, nálunk is gyakran megfordul. Hosszan beszélgettem Peter Lorf külügyi szóvivővel, Gerd Rossow-val, a pártközpont kulturális osztályának helyettes vezetőjével, Karl-Eduard von Schnitzlerrel, a televízió főkommentátorával (nemcsak a képernyő előtt) és végül, de nem utolsósorban a *Neues Deutschland* főszerkesztőjével és helyetteseivel, Joachim Hermann-nal, Hajo Herbell-lel és Sander Drobelával, akik oly kedvesen gondomat viselték.

Tulajdonképpen egyetlen kérdést tettem fel mindenkinek: mi újság az NDK-ban, s miért éppen ez az újság és mi váltotta ki? Annyit mindjárt előrebocsátanék, hogy bárhová is tekint az ember, bárminek jár is utána, mindenre kiterjedő változásokat kell érzékelnie. Ez azzal függ össze, hogy mozgásban van a közéletipolitikai gondolkodásmód: különösen a nevezetes, 1970. december elejei 14. pártplénum és a tavalyi pártkongresszus óta. Már csak terjedelmi okok miatt sem tudom visszaadni mindazokat a felettébb érdekes dolgokat, amelyeket elmondtak; inkább azon igyekszem, hogy — néhány jelentősebb példa kapcsán — a gondolkodásmód alakulását érzékeltessem, úgy ahogy én azt értettem, értelmeztem, mintegy lefordítva a mi viszonyainkra, anélkül, hogy a sokágú beszélgetéseket részleteikben idézném.

Változás, mozgás, alakulás... — miért nem mondod ki, hogy fordulat? — lesznek, akik így, gyanakvóan-kérdően olvassák majd

e sorokat. Csakhogy a legnagyobb buzgalommal sem lehet így, ilyen kiélezetten fogalmazni! Az NDK-ban ma sok mindent elvetnek, ami elavult, túlhaladott, sok ballaszttól szabadulnak meg. De fordulat nem volt, mert nem volt olyan szituáció, hogy az alapvető iránytól el kellett volna fordulni. Elképzelhető volna, hogy kritikus helyzet alakuljon ki az NDK-ban, és az árgus szemű nyugatnémet propaganda ne kiabálta volna ezzel tele a világot? Aki valamelyest ismeri az ottani viszonyokat, az tudja, hogy odaát szép számmal vannak, akik mindent kiaknáznak, ami az NDK-ban javukra fellelhető. Az NDK-ban végbemenő változásban a többi között éppen az az izgalmas, hogy legalábbis külsőre nem volt izgalmas. És nem azért nem volt az, mert „dedramatizálták", mert holmi ravasz manipulációval elrejtették, hanem azért, mert ők maguk ismerték fel — és ismerik fel —, hogy min kell változtatni. Az NDK-val szemben oly ellenséges nyugatnémet jobboldal veszteséglistáján alighanem az egyik legnagyobb tételként szerepel az elvesztése annak a bajkeverésre szolgáló esélynek, amelytől az utóbbi egy—másfél esztendő reformjai az NDK-ban elütötték az urakat. Mulatságos, hogy ezt mindmáig tulajdonképpen nem is vették észre, igazából még nem is tudják, mi történt. Most meg már késő volna bepótolni.

De hagyjuk az elvont fejtegetéseket, térjünk rá a konkrétumokra.

Érdekes újságokat ígértem, hadd kezdjem hát Schilkin úrral. Schilkin úrral, aki néhány hónappal ezelőtt még tőkés volt, s ma már nem az. Schilkin úrral, aki szeszgyáros volt, és ma is szeszgyáros — de pedáns helyesírással a szó második részét már idézőjelbe kellene tenni. Schilkin úr gyárát ugyanis államosították, pontosabban ő felajánlotta a nagyrészt személyes tulajdonában levő gyár részvényeit az államnak, az állam befizette az ellenértéket Schilkin úr kontójára, aki onnan — évente meghatározott keretben — kivehet egy bizonyos összeget. Hogy mennyit kapott összesen Schilkin úr, azt nem tudom, de gondolom, 200—300 emberrel dolgozó üzeméért szép summát utalhattak át neki. Mellesleg azt is feltételezem, hogy Schilkin úrnak erre az összegre sincs nagy szüksége; összeszedett annyit egy negyedszázad alatt, volt neki annyi pénze a bankban, nem zárolt kontón, hogy abból vígan megél, nem is szólva arról, hogy Schilkin úr ma is igazgatói fizetést kap, hisz ő vezeti továbbra is a gyárát, pardon, a gyárat.

Vagy mégis a gyárát? Nem is olyan egyszerű kérdés ez az éke-

zet. Hisz két tekintetben is továbbra az ő gyára: egyrészt annyiban, hogy továbbra is ott dolgozik, ő maradt a gyár felelős igazgatója mint az állam alkalmazottja; másrészt abban, hogy az immár állami tulajdonban levő üzem, s annak nevezetes gyártmányai továbbra is az ő nevét viselik, csak éppen nem mint AG (részvénytársaság) vagy GMBH (korlátolt felelősségű társaság), hanem mint VEB (népi tulajdonban levő vállalat), ahogy az NDK-ban az állami üzemeket nevezik. Ő kérte, hogy így legyen, s az illetékesek örömmel hozzájárultak, hisz így ismerik az üzem készítményeit a szeszes italok barátai, a Schilkin név márkát jelent az államnak is (védjegy és pénznem értelmében egyaránt). De hogy még tarkább legyen a kép: Schilkin urat és néhány hozzá hasonló vállalkozót, aki a felajánlási mozgalmat megindította, még ki is tüntettek valami állami érdemrenddel. S mindez még ünnepi gyűlések keretében is történt, ahol ünneplőben jelentek meg a dolgozók, ünnepélyesen átvették az állam megbízottai a gyárat, kiiktatván a gyárost tulajdonosi jogköréből, és beiktatván ugyanazt a „gyárost" az igazgatói, műszaki igazgatói vagy más vezető munkakörbe!

CSENDES „FORRADALOM"

Schilkin úr, a szeszgyáros történetét mondtam el. S azt ígértem, hogy érdekes történetet fogok elbeszélni. De hát nem vethetnék-e ellene: vajon valóban olyan érdekes az, hogy az NDK-ban mostanság már amúgy is félállami üzemekben kártalanítottak néhány tulajdonost? Csak hogy nem „elhanyagolható mennyiségről" volt itt szó: az a szektor, amelyet most — ahogy német barátaink joggal fogalmazzák — átvezettek a szocialista gazdaságba (10 900 kisebb-nagyobb üzemet!) állította elő az NDK ipari termelésének tizenhét százalékát! Ez — a világ kilencedik ipari hatalmáról lévén szó — nem éppen csekélység.

Az ún. félállami üzemek, amelyek között akadt olyan is, ahol csak húsz százalékos volt az állami részesedés, magukban foglaltak több mint ötven középüzemet, amelynek dolgozói létszáma kétszázon felül volt, de néhány még az ezer főt is elérte. Összesen körülbelül 430 000 ember dolgozott a magán- és félmagániparban. Ehhez vegyük hozzá, hogy számarányánál is nagyobb volt a vegyes és a magánszektor gazdasági súlya, mert számos állami üzem számára olyan speciális munkát végzett, amely pótolhatat-

lan; az exportban is kiemelkedő helyet foglalt el. Így állunk a nagyságrendekkel. S még arról sincs szó, hogy Schilkin úr sorsa egyedülálló volna a maga nemében. Korántsem: a volt tulajdonosok több mint a fele igazgató maradt az államosított üzemben, s több mint hetven százaléka műszaki vagy más vezető állást kapott.

De már hallani vélem a következő fenntartást is: ha meg így van, miért hagyták ilyen sokáig, a köztársaság 23. évéig fennállni ezt a tekintélyes „maszek-világot?" Pergessük vissza a történelmi előzményeket, hogy az olvasó lássa: a magánszektor az NDK-ban és a mi „maszek" szektorunk korántsem azonos gazdasági képződmény; mi az 1948-as nagy államosítások után, 1949-ben 10 alkalmazotton felül minden üzemet államosítottunk, illetve szövetkezeti iparrá alakítottunk át. Az NDK területén az ipari kapacitások zömének népi tulajdonba vétele 1945-ben, 1946-ban, a felszabadulással és a termelés megindításával egyidőben történt, mégpedig azért, mert a Hitlerrel kollaboráló nagyobb tőkések majdnem kivétel nélkül elszeleltek Nyugatra. Egy olyan, zömmel kisés középtőkés réteg maradt csak vissza, amely hajlandó volt az adott körülmények között is folytatni tevékenységét; nyilván egy ideig arra várva, hogy Németország egész területén polgári rendszer lesz, 49 után pedig arra, hogy az NSZK kikényszeríti az újraegyesítést a maga fennhatósága alatt.

De nem ez történt; így hát tudomásul vették azt is, hogy 1956-ban az üzemek túlnyomó többségét átalakították félállami vállalatokká, ami egyfajta biztonságot is jelentett a magántulajdonosoknak, meg anyagilag se ütött ki rosszul, hisz volt, ahol az állam nagyobb részt vállalt a beruházási terhekből, mint amennyi a tulajdonban való részesedése volt. A restaurációra irányuló reményeknek aztán végképp befellegzett 1961-ben, amikor Berlinben is államhatárt létesítettek. Hozzájárult persze e szektor fennmaradásához az is, hogy azok a polgárok, akik megtalálták a maguk helyét az NDK-ban (ki előbb, ki utóbb), nem voltak — ha szabad így mondani — hálátlanok az államhoz. Java részük szorgalmasan dolgozott, szervezett, törte a fejét, és ez több árut jelentett a piacon. „Kuponvágó" részvénytulajdonos csak kis részük volt. Emellett általában lojális állampolgárai voltak a fennálló rendnek, külföldön is, belföldön is támogatták azt. Olyan emberektől, mint a „divatkirály" Heinz Bormann, vagy a nálunk is ismert Pico-játékvasutak gyártója, Werner Zeuka, nem lehetett egy rossz szót sem hallani az NDK-ról, — ellenkezőleg. Pedig a tőkés

rendszer oly szorgalmas propagandája igazán igyekezett. Körüludvarolták, ajnározták meg sajnálgatták őket, mégsem sikerült kicsalni belőlük azt a panaszt, amivel a nyugatnémet középrétegeket ijesztgetni lehetett volna.

S úgy látszik, hogy már ezután sem fog sikerülni. A félállami üzemek 92 és fél százalékának és a teljesen magánkézben levő üzemek háromnegyedének átadása néhány hete befejeződött. És úgyszólván semmiféle megrázkódtatással nem járt; a munkások, akiknek bérszintjét az intézkedések nem érintették, hamar megnyugodtak, sőt százmillió márkával több árut termeltek az utóbbi félév alatt, mint amennyit a terv előírt. Józanítóan hatott egyesek illúzióira az is, hogy megmutatták nekik: a tulajdonos, a „gazda", némely helyen nemcsak a termelést szervezte, hanem a maga extrajövedelmeit is! Abban is egyetértésre jutottak, hogy nyissanak új lapot a mérlegkönyvben, amelyben immár szocialista mércével mérnek.

Ami pedig a volt tulajdonosokat illeti, azok — igaz, csak utólag — bevallották, hogy már egy ideje számoltak valami hasonló rendelettel. Az átalakítás formáját, módját rendkívül tisztességesnek tartották, félelemérzések sem vettek erőt rajtuk, nem estek pánikba; nem hallottam személyes tragédiákról. Néhány idősebb ember disszidált ugyan, de ezek száma csak ezrelékek töredékeiben fejezhető ki. Más szóval ezt az egész tulajdonosi réteget békességben „magába integrálta" a társadalom: most megszüntették azokat a gazdasági alapokat is, amelyek révén valamiféle rekapitalizálódás történhetett volna.

Részvényeik ellenértékét, mint említettem, megkapták, azt — esetenkénti elbírálás alapján, amelyet elég nagyvonalúan kezelnek — idővel felélhetik. Igen ám, de ezek a megváltási összegek nem örökölhetők, s ez nem érdektelen mozzanat, mert azt jelzi: a tulajdon-„váltás" egy nemzedékváltás mezsgyéje mellett is húzódik végig; az utánuk következő generációt már nem fogják megkülönböztetni a múltból eredő egyenlőtlenségek. Ezt az új nemzedék régóta tudja, és nem is nagyon bánja. Régen kiszámíthatták, hogy a szocializmus fejlett fokán nem lesz helye ennek a szektornak, — főként nem e szektor fejlődésének.

Hogy ezt ilyen elvszerűen és természetesen, zavar nélkül végre lehessen hajtani, ügyelni kellett arra, hogy a változás ne szítson fel valami feleslegesen éles osztályharcos hangulatot az országban, ne zavarja meg a lakosság számára oly jelentős szolgáltatáso-

kat nyújtó kisiparosokat, kiskereskedőket, akik — kb. hasonló feltételek mellett, mint amelyekben a mi törvényeink határozzák meg a magánszektor működését — továbbra is léteznek, sőt az utóbbi időben fokozott támogatást élveznek.

Nyitva marad még egy kérdés. Ha eddig ilyen tűrhetően megvoltak ezzel a félig államosított középüzemű szektorral, akkor miért kellett éppen most változtatni a helyzeten? Talán az NSZK-hoz való viszony miatt? A kapcsolatok normalizálódása tette volna fel a kérdést, — a magánipar valamiféle politikai veszélyt jelenthetett volna? De akkor fordítva is lehetne kérdezni: egy ilyen akció taszítóan is hathatott volna, méghozzá egy olyan időpontban, amikor az NDK — külpolitikai értelemben! — a közeledésben különösen érdekelt volt. Vagy netán ennek az iparnak a profitjára volt szüksége az államnak? Aligha hihetjük ezt: az állami kezelésbe vétel az állam kötelezettségeinek növekedésével jár együtt, és — vállalkozó szellem ide meg oda — ezek az üzemek nagyrészt korszerűtlenek, technológiailag elmaradottak voltak, és különösképpen rosszul ellátottak szociális létesítményekkel. A tulajdonos jobban megtalálta a számítását, ha dugpénzeket osztogatott, mindenféle különprémiumokat, hogy odakösse az embereket, biztosítsa magának a munkaerőt. (Az sem véletlen, hogy sok helyen nem is voltak olyan szervezetek, amelyek a munkáskollektívák mindennapi érdekeivel törődtek volna.)

Egyszóval: aligha hihetjük, hogy az állam közvetlen gazdasági érdekei játszották volna a főszerepet ebben a döntésben. Inkább azt mondanám, hogy az ország fejlődésének fő irányát nézték, amelyet a VIII. kongresszuson az azóta oly sokat emlegetett „főfeladattal" definiáltak is. Szó szerint így szól ez a meghatározás: „Az ötéves terv fő feladata a nép anyagi és kulturális életszínvonalának további emelése — a szocialista termelés magas szintű fejlődési üteme, a hatékonyság, a tudományos-technikai haladás és a munka termelékenységének növekedése alapján." Még visszatérek erre a magától értetődőnek látszó, de az adott helyzetben egyáltalán nem érdektelen fogalmazásra. De annyi talán így is kiviláglik belőle: az életszínvonal emelését, mint célt és a gazdaság fejlesztését, mint eszközt világosan elválasztó formula a gazdaság egészére irányítja a figyelmet. Ha teszem, a tudományos-technikai haladást úgy állítjuk az első helyre, hogy kiszakítjuk a legmodernebb fejlesztési ágazatokat, hogy azokat, mint lokomotívokat felfűtsük (talán egy kicsit túl is fűtsük), s nem törődünk azzal, milyen vago-

nokból áll a szerelvény, nem ragadt-e be a fék egyik-másik kocsinál, akkor meglehet, hogy a vonat nem gyorsabban, hanem lassabban fog menni, akármilyen modernek is a vontató masinák. A vonat egészét kell átvizsgálni, a gazdaságot a maga komplexitásában, összetettségében mint egységes organizmust kell felfogni. Aki csak a legfejlettebbre tekint, az könnyen belenyugszik az aránytalanságokba, abban bízik, hogy a technikai fejlődés mindenhatónak vélt dinamizmusa szinte önmagától korrigálja majd azokat. Az NDK-ban ma a jelszó: a realizmus, amely nem veti el a jövő nagyszerű terveit, de jobban ügyel a jelenre és a közeli jövőre. Elsősorban ez a fajta politikai-közéleti gondolkodásmód irányította rá a figyelmet a vegyes és magánvállalatok problematikájára.

„Négy rövid hónap alatt — így adott számot az ügyről a központi bizottságnak az NSZEP Politikai Bizottsága — az üzemek ezreiben olyan változások történtek, amelyek szocialista termelési viszonyaink látható erősödését eredményezték." S még egy mondat a jelentésből: „Ezt a forradalmi átalakítást sikerült néhány hónap leforgása alatt lebonyolítani, termelésbeli zavarok és komplikációk nélkül." A forradalmi átalakítást én emeltem ki, hogy jobban szembetűnjön, amolyan csendes forradalom játszódott le Schilkin úr ki- és beiktatása között.

Gondolom, neki is gratulálhatunk és sok sikert kívánhatunk a „VEB Schilkin" élén. De mindenekelőtt azoknak szeretnénk gratulálni, akik végrehajtották ezt a szocializmus egész történetében egyedülálló akciót.

ÚJ ÁB-ÁBÉCÉ

Hadd folytassam huzakodásomat a szkeptikus olvasóval. Meglehet, hogy az a kérdés vetődik fel benne: merre lépett tehát az NDK? „Balra" talán, hisz váratlanul napirendre tűzte és véghez vitte azt, amit fentebb — bizonyára nem egészen pontos szóval — csendes forradalomnak neveztem? Vagy „jobbra", mert oly békésen-nagyvonalúan hajtotta végre mindezt, nem élezve ki mesterségesen az ellentéteket; mert oly módon számolt fel egy polgári réteget, hogy a hozzá tartozó embereknek lehetőséget adott a dolgos életre, a társadalom számára is hasznos tevékenységre? Arról győződhettem meg, hogy semmilyen mellékirányba nem lépett;

pedig lépett, nem is kicsit. Balra lépett, idézőjel nélkül, a szocialista forradalom útján, és előre lépett, ami azt is jelenti, hogy a valósághoz közelebb — elvszerűen és hajlékonyan, pontosan úgy, ahogy az egyfelől az adott viszonyoknak, másfelől eszményeinknek megfelelt. (Mellesleg: az állami tulajdonba való átvezetés nemcsak magán- vagy félállami üzemekre terjedt ki, hanem olyan kisipari termelőszövetkezetekre is, amelyek időközben szabályos ipari üzemekké nőtték ki magukat, és tömegméretekben, sorozatgyártásban állították elő termékeiket. Ezek a ktsz-ek is választás elé kerültek: vagy visszavedlenek kisipari és szolgáltató vállalatokká — akkor megmaradhatnak szövetkezeteknek —, vagy állami tulajdonba mennek át. A szövetkezetek csaknem kétharmadában — ezek adták az ipari termelés 3,9 százalékát —, a tagság az utóbbit választotta. Ezzel tulajdonképpen „bevallotta", hogy szövetkezetük, jóllehet nagyon hasznos dolgokat csinál, visszafordíthatatlanul eltávolodott eredeti hivatásától. De számukra is méltányos feltételeket biztosítottak, úgy hogy itt is nyugodtan és zavartalanul ment végbe minden.)

Ez volt hát az egyik újság, amellyel demonstrálni akartam, mi újság az NDK-ban.

A másik, nem kevésbé érdekes változás, a lakosságnak egy egészen más rétegével kapcsolatos. Nem az öreg burzsoákkal, hanem a legfiatalabb „szocialistákkal", köztük az NDK még csak most megszületendő állampolgáraival. A születésszabályozásról és a gyermekgondozásról akarok ugyanis szólni.

Mi volt itt a probléma? Az 1963-ban elért csúcspontról, amikor az ezer lakosra eső élve születettek száma elérte az optimálisnak nevezhető 17,6-ot, évről évre visszaesett a születések száma (jóllehet, a halva születettek aránya itt is csökkent), és tavaly már csak 13,8-et ért el. Ez a mi közismerten alacsony születési rátánknál is alacsonyabb. (Nálunk a csúcs 1954-ben volt — 23 élve születéssel! —, a legalacsonyabb szintre 1963 és 65 között szálltunk le, 13,1-del, míg tavaly nálunk 14,5 élve született gyermek jutott ezer lakosra.)

Mint elsőrendű okot, a nők rendkívül magas foglalkoztatottsági arányát állapították meg: a szülésre alkalmas korban levő nők 80 százaléka dolgozik vagy tanul. A másik ok: a mezőgazdaság „iparosodása", amely a falut és várost a család nagysága tekintetében is közelíti egymáshoz; falun mindig több volt a nagy létszámú család; a különbség most gyorsan kiegyenlítődik, a parasztasszo-

nyok kevesebb gyereket szülnek. Ehhez kapcsolódik, mint másodrendű, ám ugyancsak fontos szempont: a fiatal házasok lakásproblémája, a bölcsődei hálózat nem megfelelő — bár a miénknél magasabb — fejlettsége (a 3 évesnél kisebb gyerekek 30 százalékát képes befogadni.) Elmaradás van az óvodáknál, amelyek az igények 70 százalékát elégítik ki. Ez ugyancsak magas arány, mégsem felel meg a szükségleteknek. S még egy okot említettek: a gyermekes szülők hátrányos helyzete, ha családostul akarják eltölteni szabadságukat vagy szabad idejüket.

Meg szeretném jegyezni — a mi kicsit túlságosan szenvedélyes vitáinkra gondolva —, hogy olyan „okok" nem szerepeltek a problémák listáján, mint a nemzet „biológiai fáradtsága", vagy a felelőtlen viszony a jövő kérdéseihez, vagy a hazafias érzület hiánya. Pedig az NDK-ban új nemzet születik, ami azt is jelenti, hogy az új nemzettudat kialakításának, igen érthetően, még az elején tartanak; más szóval, több okuk lett volna ebben az irányban érvelni, ha összekapcsolták volna a haza iránti hűség eszméjét a gyerekszaporodással. De nem tették ezt. (Nem szólva a munkaerőhiányról, amelyet ugyancsak több indokkal emlegethettek volna, mint a mi szerzőink.) „Antianyákat" sem igyekeztek felkutatni, más ördögöket sem festettek a falra, amitől, tudvalevőleg, nem szokott megjönni az emberek kedve utódok nemzésére és felnevelésére. Viszont alaposan számba vették, hogy mit tehetnének azoknak a szociális gondoknak az enyhítésére, amelyek elsősorban a nők megterheléséből adódnak.

Az idén hozott rendelkezések szerint, amelyeket más, főként a nyugdíjasok és a kiskeresetűek jövedelmét növelő intézkedésekkel együtt, az úgynevezett szociálpolitikai programon belül hoztak, többféle új, illetve megemelt segélyt fizetnek a gyermekek után. 1000 márka a bébikelengyéhez való hozzájárulás. Az első és a második gyerek után egyenként és havonta 20 márka gyerekpótlék jár, a harmadik után 50, a negyedik után 60 és minden további után 70. Szakszervezeti üdülőben négytagú család két hétre csak 200 márkát fizet és 33 százalékos vasúti kedvezményt élvez. Egyedül élő és dolgozó anyák, akiknek kisgyermeke nem jutott bölcsődei helyhez, egy csemete esetén havi 250, kettőnél 300, háromnál 350 márka gyermekgondozási segélyt kapnak. Negyven órára szállították le azoknak a teljes foglalkoztatottságú anyáknak a munkahetét, akik legalább három gyereket nevelnek. Elősegítik, hogy a fiatalok lakáshoz jussanak, bár ez az egyik legnehezebb

lecke. Mindenki láthatja: a juttatásoknak van olyan része, amely elmarad a mieinktől és van része, amely felülmúlja a mieinket (a magasabb életszínvonal mindenképpen érezteti hatását), de a cselekvés iránya ugyanaz.

Mindehhez azonban járult egy sajátos elem, amelyről ugyancsak érdemes szólni. Különösképpen idehaza, ahol mostanában mindenféle teóriák keringenek, javaslatok születnek arra: hogyan is lehetne tovább javítani a demográfiai grafikont, amely a gyermekgondozási segély bevezetése után szépen emelkedett, 1968-ban elérte ezer lakosra a 15,1-et, de most stagnál, sőt vissza is esett. Nem titok: olykor az a gondolat is jelentkezik, hogy drákóian meg kellene szigorítani, vagy teljesen betiltani a magzatelhajtást. Semmi kétség — a születésszabályozásnak különösen rossz, ártalmas formája a kürett. Mindenekelőtt felvilágosítással és a fogamzásgátló eszközök terjesztésével kell oda hatni, hogy általában más, a nők és későbbi magzatuk egészségére nem ártalmas módszereket használjanak azok, akik szociális meg egyéb meggondolásból nem akarnak szülni. De vajon igaz-e, hogy a művi vetélés drasztikus eltiltásával biztosítani lehet a születések magas arányát, méghozzá tartósan? Az NDK példája éppen az ellenkezőjét bizonyítja: idén áprilisig az NDK-ban lényegében tilos volt a terhességbe való mindenfajta művi beavatkozás — kivéve olyan okokat, mint a nő súlyos egészségi állapota vagy öt gyermek szülése, az anya 40 évesnél magasabb vagy 16 évesnél alacsonyabb kora, vagy a túl gyors egymás utáni szülések, s még néhány rendkívüli eset. S ennek ellenére jutottak el a valóban igen alacsony 13,8-es mutatóhoz. Így született az az elhatározás, hogy növelik a szociális segítséget, és egyúttal — indokolt esetben — lehetővé teszik a magzatelhajtást!

Lehetővé? Talán ez sem a helyes kifejezés. Mert nem egyszerűen engedélyezik, hanem a terhes anyát, akinek meg kell szakítani terhességét, betegállományba veszik, táppénzt kap, amíg fel nem épül. És ingyenes minden védekezőszer is, amellyel a nem kívánt terhességet meg lehet előzni, a pirulától kezdve a különféle óvszerekig. Nem ismeretlenek a hasonló rendszabályok az olyan országokban, ahol a túlnépesedés a probléma, de az NDK-ban az ellenkező véglettel van dolgunk. Vajon miért ezt az utat választották? Ez a legizgalmasabb kérdés az NDK születésszabályozási reformjában. S logikus a válasz is.

A terhességmegszakítás tilalmát annak idején hasonló meg-

gondolás jegyében vezették be, mint mi az ún. Ratkó-korszakban, a háború okozta súlyos népesedési probléma megoldására. Csakhogy náluk ez a rendhagyó módszer, amelyet a német forradalmi munkásmozgalom elvként mindig is elvetett, és amelyet csak átmeneti, szükségmegoldásként lehetett elfogadtatni, egészen 1972 márciusáig érvényben volt. Pedig évről évre jobban bebizonyosodott, hogy kár bármilyen prüdériából vagy más meggondolásból kitartani mellette. Nemcsak azért, mert mind kiáltóbb lett az ellentmondás a jelen és a baloldali tradíciók között — a húszas években a német kommunisták egyik jelszava volt az abortuszt tiltó hírhedt 218-as paragrafus ellen folytatott harc, amelyet a progresszív erők az egyházi reakcióval vívtak. És nem is csak azért, mert ez a harc az utóbbi években újra fellángolt Nyugat-Németországban, ahol a szociáldemokrata vezetés — rettegvén a klérustól, féltvén a szavazatait — nem tudja rászánni magát érdemi változásokra. Az NDK mindenekelőtt azért változtatott a korábbi gyakorlaton, mert ellenkező hatást váltott ki a születések számát illetően. És emellett mindenféle más problémákat is okozott.

Például azt, hogy az illegális orvosi beavatkozások száma mértéktelenül elharapódzott; az első becslések szerint hozzávetőleg évi százezer tiltott műtétet hajtottak végre, az újabb becslések — amelyek a művi vetélésre most jelentkezők számából következtetnek vissza — ennél jóval magasabb számot is feltételeznek. Ismeretes, hogy az ilyen méretű törvényen kívüli tevékenység milyen romboló hatást gyakorol az orvosok és az egészségügyi személyzet moráljára, és hogyan hat ki általában a társadalomra; például szociális feszültségeket okoz, hiszen akinek van pénze, az megengedheti magának az illegális beavatkozást, akinek nincs, az nem; a lelkiismeretlen orvosok mérhetetlen összegeket szednek össze, a tisztességesek nem stb., stb.

Ehhez hozzá kell venni, sőt talán a legfontosabbak közé sorolni a rengeteg izgalmat, feszültséget, házastársi konfliktust, anyagi zűrzavart, amelyet a családok, az emberi viszonylatok tíz- és tízezreiben a nem kívánt gyermekáldással járó gondok okoztak. Ha egyszer az a helyzet, hogy egy rendszabály sehogy sem találkozik össze az érintett emberek akaratával — és olyan kérdésről van szó, amelyet a közérdeknek megfelelően másképp is rendezni lehet! —, akkor változtatni kell rajta.

De a kormányzat még ennél is tovább ment. Ha már úgy

összekuszálódtak a dolgok, mint ezen a téren, ha sok ember így begörcsölt, annyira nem tudta elfogadni az addigi szabályozást, akkor olyan módon kellett fordítani a dolgokon, hogy ezek a lelki görcsök is feloldódjanak: azt kellett éreztetni az emberekkel, hogy visszanyerték jogukat a döntéshez, a társadalom bízik bennük; olyannyira biztosítja a jogokkal való élést, hogy mindenki érzi: arra épít, hogy nem fognak velük visszaélni. Ellenkezőleg: a saját elhatározásukból meg fogják tenni azt, amit a korlátozás miatt nem tettek meg. Társadalmi felelősséggel, felszabadultan. És végül is nem kevesebb, hanem több lesz a gyerek.

Nem máról holnapra, ezt ők is jól tudják. Az abortuszbizottságok, az ún. AB-k új ábécéje nem ilyen egyszerű. De idővel — és együtt a szociális kérdések megoldásával — bizonyára, sőt, biztosan így lesz. Nem véletlen, hogy olyan mélyről jövő visszhangja támadt a döntésnek, hogy a párthoz, a kormányhoz szinte már a nyilvánosságra hozatal pillanatában érkeztek a táviratok. Az egyházak oldalán persze, volt némi mozgás, s különösen egyes orvosok — korántsem a szakma egésze — nem győzték kifejezni aggályaikat, amelyeknek az illegális magzatelhajtás éveiben, különös módon elfelejtettek hangot adni. A társadalom nagy többsége annak a szociális politikának vonásaként üdvözölte, amely tudja, mi nyomja az embereket, és ezen segíteni akar és tud. Vagy így is mondhatnám: a munkásosztály humanizmusára ismertek benne. Hasonló élményeket szereztem más vonatkozásban is.

MI LESZ VELED, EMBERKE?

Tévedés ne legyen, nem akarom folytatni fejtegetéseimet a népszaporulatról: az „emberke" az alcímben már nem a kisbabákra vonatkozik, hanem az utca embereire, közéleti terminológiánk új szóhasználatával: a gyalogosokra. (Akik, uram bocsá', akkor is „gyalogosok", ha van egy Trabantjuk!) A Mi lesz veled emberke? regénycím volt: Hans Fallada egyik, a weimari Németország és a világgazdasági válság időszakáról szóló híres és azóta (méltánytalanul) feledésbe merült könyvének címe. Csak a címe, ez a kis mondat élte túl az időket: „*Kleiner Mann — was nun?*" (Braun Soma, aki az 1933-as magyar kiadást fordította, szövegezte az idézett, s nálunk is ismertté vált címet: az eredetit szó szerint így lehetne visszaadni: „*Kisember, most mi lesz?*") Egyszóval: arról

szeretnék szólni (immár összefoglalóan és e sorozat lezárásaképpen), hogyan válaszolják meg ezt az éppen negyven éve Berlinben megfogalmazott kérdést — mi van és mi lesz a kisemberrel — a mai Berlinben, az NDK fővárosában.

Érdemben nem másképp, mint három, hat, vagy kilenc évvel ezelőtt. Csak annyi változott — s ez sem elhanyagolható különbség —, hogy gyakrabban teszik fel, csökönyösebben faggatják a változó valóságot, a politikát, a gazdaságot, a kultúrát: mit tesz, hogyan segíti a kisembert? A kérdések és a válaszok sorrendjében feljebb, az első helyre ez került. Persze nem úgy kérdeznek manapság, mint Fallada idején — olyan gyengéden-óvóan, mint ahogy az ember egy sután csetlő-botló kiskölyökhöz odahajol. Az az *„emberke"* ma kihúzhatja magát, és ki is húzza magát, látván, hogy keze munkája nyomán hogyan szöknek sorra a magasba a háborúban földig lerombolt városok, hogy szaporodnak a modernebbnél modernebb gyárak, hogyan járnak sokfelől csodájára az NDK gazdaságának stb. Nem „emberke" ő már, mint Fallada elesett berlini figurái, hanem ember, akinek nevét, mint Gorkij tette, nagy E-vel írják.

Hogy mégis az ember „kisemberi" mivolta kap ma nagyobb hangsúlyt, annak okát más összefüggés-rendszerben kell keresni. A fejlődés dinamikája, volumene imponáló volt eddig is, s az lesz továbbra is, még ha valamelyest lassúbbodni is fog a nemzeti jövedelem növekedése. A „mi lesz" kérdése ebben a gyökeresen megváltozott környezetben vetődik fel, mintegy fordított előjellel: nem a gazdasági pangás, hanem a gyors gazdasági növekedés körülményei között. Azt a bizonyos fő feladatot, amelynek definícióját Erich Honecker beszédéből, a KB kongresszusi referátumából idéztem, azért emlegetik ma olyan sokszor az NDK-ban, mert nagyon nyomatékosan kidomborítja: mi a cél és mi az eszköz. Vagyis nem engedi összekeverni a kettőt: mert mi lesz, teszem, ha a tudományos-technikai bázis fejlesztése — amely óriási és nélkülözhetetlen eszköze a társadalmi haladásnak, a politikai és a szociális kérdések megoldásának — öncéllá válik? A cél csak az lehet, amit „a nép anyagi és kulturális életszínvonalának emelése"-ként határoztak meg. (Bár az ember önmegvalósításának, amelyről Marx beszél, az életszínvonal-növelés is csak eszköze. De hagyjuk ezt most, ne bonyolódjunk bele e nagyon is elvont témába.)

A mi „kisemberünknek" bizonyos hangsúlyokkal volt baja, amelyek olyannyira aláhúzták a tudományos-technikai elemet, hogy

a cél, mondjuk így, kezdett homályossá válni, és olykor már-már úgy tűnt — ha ezt nem is állította soha senki —, hogy a világszínvonal elérése az ilyen, olyan és amolyan berendezések, műszerek, gépek gyártásában a szocializmus célja, és ennek kell alárendelni — ha nem is mindent, de egyre többet.

Az ilyesmi persze aránytalanságokat, idővel feszültségeket is szül. A társadalmat élő organizmushoz lehet hasonlítani annyiban is, hogy az élő szervezet is elviseli, ha egy ideig bizonyos részeit különösen igénybe veszik, vagy ha bizonyos táplálékai hiányoznak —, de tartósan sem az élőlények, sem a társadalmak nem viselik el az egyenlőtlen megterhelést, az egyenlőtlen fejlesztést. Beavatkozni, alakítani a dolgokat — nemcsak lehet, hanem kell is. A szocializmusnak utóvégre egyik alapvető vonása, hogy a szükségszerűségeket felismeri, nem hagyatkozik az ösztönös fejlődésre. Azonban a fejlődés léptékét, ütemét, mértékét is pontosan kell megállapítani. A Német Szocialista Egységpártnak és mai vezetésének nagy érdeme, hogy ezt a mértéket a kellő időpontban — ha szabad erre is egy hazai terminust használni — beszabályozta. Hogy mindez oly szerényen, csendesen, minden hűhó nélkül történt, az ugyancsak a változás lényegéből következett. Ez talán menti a baráti országból érkező vendéget is, aki örömteli felfedező kedvében, kicsit jobban kidomborítja a látottakat, hallottakat, mint ahogy német elvtársaink maguk teszik.

Hogy konkrétan mi mindenben nyilvánul meg a cél és az eszköz e világos elhatárolása, abból — gondolom — az előzőkben elmondott példák is érzékeltettek valamit. De egy-két dologról még szólnék. Például arról: hogyan módosul a politikai élet és annak stílusa, amióta minden szorosabban akörül forog, hogy mi is lesz az „emberkével".

Berlinben ma mindenütt hallani, „fent" is, „lent" is, egy tréfás mondást: a legtöbben öniróniával használják, arra utalva, hogy kiment a divatból az a gondolkodásmód, amelyet kifejez. Így mondják: „Tudja, mi már nem vagyunk a világ legnagyobb NDK-ja." Nem akarom agyonfilozofálni ezt a kis viccet, csak azért idéztem, mert jellemzően és elég pontosan tükrözi — iróniájával — az atmoszféra változásait. Nem azt értik ezen, hogy kár volt súlypontokat kialakítani a gazdaság fejlesztésében, kár volt némelyik szektorban célul tűzni a világszínvonal elérését vagy talán túlhaladását is. A túlzásokra gondolnak, a lehetőségeket számba nem vevő fejlesztésre, az irreálisan kitűzött célokra. Úgy

nem megy — mondják —, hogy felfuttatjuk ezt vagy azt az iparágat, és elfeledkezünk arról, hogy ehhez arányosan felfejlesszünk egy sor más ágazatot is, biztosítsuk a szükséges plusz energiát, a többi segédipart és utánpótlást. S az se vezet jóra, ha a technikai-termelési cél szerint osztályozzák az embereket. Persze, a magas kvalifikációt meg kell becsülni. De az már zavart okoz a társadalmi és az emberi viszonylatokban, ha a magas képesítés megbecsülését valamelyik kiemelt szektorban oly módon fejezzük ki, hogy más szektorokban az emberek nem látnak többé-kevésbé hasonló távlatokat maguk előtt.

A tudományos-technikai forradalom hallatlanul feszített feladatai, igaz, erre csábítanak, és ezekkel a kísértésekkel a szocialista országoknak is meg kell birkózniok. De, mint a jelek nálunk, meg az NDK-ban és más országokban is mutatják: ezeket a problémákat is másképp kell megközelítenünk, mint ahogy a kapitalizmus teszi. S valljuk be, még ennél elemibb problémáink is vannak, különösen a kisebb országoknak; és az NDK sem nagy ország. Ha az elektronika bámulatos fejlesztése mellett elmarad a lakosság közellátása, akkor idővel az elektronika sem fog fejlődni: a beruházások túlzott összpontosítása „a világ legnagyobb" fogalomkörébe tartozó vállalkozásokra, óhatatlanul ilyen bajokra is vezet.

Összefügg mindez azzal: hogyan értelmezzük a versenyt a másik oldallal — s hol van ország, amelyet közvetlenebbül szorítana erre a helyzete, mint az NDK? Ezért is keltett bennem olyan nagy tiszteletet az a határozottság, amellyel elvtársaink, barátaink Berlinben arról beszéltek: a kapitalizmussal való verseny élvonalába nemcsak kiemelkedő tudományos-technikai eredményekkel kell betörni (azokkal is!), hanem elsősorban komplexen, — egyszóval úgy is mondhatnám: a szocializmussal. A szocializmussal, mint egységes egésszel, amelynek fölénye — szocialista humanitása — a többi között abban van, hogy az ember egész társadalmi-gazdasági, kulturális környezetét harmonikusan, arányosan, kiegyensúlyozottan igyekszik fejleszteni.

Optikai csalódás azt hinni, hogy ez az út a lassúbb, hogy ily módon elmaradunk az ellenoldaltól. Aki egy kicsit távolabbra tekint, akárcsak egy évtizeddel is, az másképp fogja ezt is látni. Különösen, ha jól odafigyel, hogy mi történik odaát már ma, ha felfedezi, hogy milyen beteges anarchikus mozgások rázzák meg a burzsoá világot, hogy a tudományos-technikai haladás nyújtotta nagy lehetőségek hogyan fordulnak vele szembe (akármennyit és

akármilyen ügyesen manipulál is!), mert érdemben képtelen megbirkózni annak társadalmi hatásaival.

Az emberi viszonylatok óvása, ápolása, „a gondoskodás az emberről" a tudományos-technikai változások forgatagában persze egyáltalán nem könnyű feladat; rengeteg munkát, figyelmet, tapintatot kíván, gondos számbavételét a társadalmi rétegek eltérő állapotának, különböző törekvéseinek, sajátosságainak. Ez is az oka annak, hogy az NDK politikai szótárából kiiktatták a régebben annyit emlegetett *„szocialista emberközösség"* fogalmát. Tévedés ne essék: nem mint célt, csak mint egy már meglevőnek hitt, de valójában még ki nem alakult formációt. Ez a szóhasználat ugyanis eltakarta a rétegek és osztályok közötti tényleges érdekviszonyokat, kapcsolatokat. Ma nem szocialista emberközösségről beszélnek, hanem a vezető szerepet betöltő munkásosztályról és a vele szövetséges tsz-parasztságról, és a többi szövetséges rétegekről, az értelmiségről, az alkalmazottakról, a kispolgárságról. Azért is, hogy a munkásosztály vezető szerepét kidomborítsák, s azért is, hogy a szövetségi politikát világosabban értelmezzék.

Többet tesznek azért, hogy a munkások anyagi, társadalmi megbecsülésükön keresztül is érezzék a maguk szerepét, felelősségét, — de még inkább élnek politikai és ideológiai eszközökkel. Nagyon tanulságos volt az, amit a legutóbb már említett szociálpolitikai programmal kapcsolatban elmondtak: a program tervét, amely a legalacsonyabb jövedelműek, a kis nyugdíjasok és a többgyermekes családok fokozott támogatását határozta meg, sokat vitatták, mielőtt véglegesítették. Minthogy igen jelentős összegről volt szó, sokan azt javasolták: az intézkedéseket apránként, fokozatosan vezessék be, úgy ahogy a gazdasági fejlődés megengedi. Mégis úgy döntöttek, hogy egyszerre vezetik be, tudva, hogy majd csak ezután kell előteremteni fedezetének egy részét. De ezt meg is mondták az embereknek. Ami más szóval azt jelenti, hogy közölték velük: ezt és ezt meg kell oldanunk, mert ez mindnyájunk érdeke, de megvalósítani is csak együtt tudjuk, ha együttesen többet teszünk a közért. A kibicek körül, akik mindenütt akadnak, és akiknek semmi sem drága, így elfogyott a levegő: a szociálpolitikai program egyben munkaprogrammá vált, amelynek megvalósítását a tervek teljesítésével és túlteljesítésével, a hatékonyság növelésével, az önköltség csökkentésével stb. a dolgozók maguk teszik lehetővé. Nem valami nemzeti ajándék ez, amelyet az állam a mellényzsebéből fizet ki, hanem a munkásosztály zömének s

mellette a parasztság, az értelmiség nagy tömegeinek segítsége a rászorulóknak. Az emberek nagy többsége vállalta ezt a többletmunkát.

Az *emberke* ugyanis, a többi között akkor lesz *ember*, sőt *Ember*, ha azt érzi: törődnek vele meg embertársaival, ha maga irányíthatja jövőjét, ha tudja: olyan társadalomban él, amelynek az a gondja: mi lesz ővele!

Milyen évszámot írunk?

Ratifikálnak vagy nem ratifikálnak?

Amióta egy hattagú magyar PEN-delegáció tagjaként március közepén egyhetes tartózkodás után visszaérkeztem az NSZK-ból, mindenki ezt kérdezi. Mit lehet erre válaszolni? Szellemeskedni persze lehet — „nem vagyok jós" stb. —, de érdemben mit feleljek? Inkább arról mondok el néhány benyomást: milyen az atmoszféra odakint, mi izgatja az embereket.

Valamit érzékelni lehet a Baader-Meinhof-ügy keltette hisztériából is. A kis anarchista csoport továbbra is a jobboldali heccsajtó legdédelgetettebb témája. A rendőrség továbbra is óriási razziákat rendez. Elég, hogy valaki egy gyanúsnak tűnő mozdulatot tegyen, a rendőrök máris lőnek. A karikatúrák szerint szántszándékkal nem fogják el a még szabadon levőket, hogy legyen mivel riasztani a nyárspolgárt: „A felforgatók... a vörösök... a baloldal — lám csak, ide vezet, ha Brandt és társai kormányoznak továbbra is..."

A hamburgi repülőtéren vagyunk: búcsúztatásunkra Siegfried Lenz is kijött, ő volt itt a házigazdánk. Kitűnő író, rendkívül rokonszenves, szerény ember: a nyakába szakadt világsikert s ami vele jár, a felhajtást, nehezen viseli. A foga közt sziszegi: — Borzasztó, mit bámulnak rajtam? — Valóban, a zsúfolt váróteremben szinte mindenki őt figyeli: ma egyike errefelé a legismertebb embereknek. Nekünk is be kell állnunk a sorba, ahol a rendőrök töviről-hegyire átvizsgálnak minden kézipoggyászt. Amióta általános divattá vált a repülőgéprablás, mindenütt így van, motozás, röntgenátvilágítás. Csakhogy itt a szokottnál is jóval szigorúbb az ellenőrzés, több az egyenruhás ember. Nemrég palesztin gerillák eltérítettek egy nyugatnémet Boeing 747-est, és ötmillió dollár váltságdíjat fizettettek ki a Lufthansával. Baader-Meinhofék pedig — így mondják — konspirálnak a palesztinaiakkal. Lenzet mint

vendéglátót láthatóan bántja, hogy nekünk is alá kell vetnünk magunkat az ellenőrzésnek. Hogy valahogy oldja a hangulatot, egy másik „hamburgi illetőségű" irodalmárt idéz, aki ugyancsak arról panaszkodott, hogy „a sok porosz finánc / a táskám kotorászta". Persze ismerjük mi is a verset, Heine „Németországát", a „Téli regét", s vele együtt szavaljuk: „Szaglásztak benne, túrva szét / kendőm, gatyám s az ingem... / Dugáru? Azt, ti jó hülyék, / bőröndben mért cipelném? / A csempészárut, mit hozok, / fejemben rejti elmém!"

Nyugtatgatjuk a jó Lenzet. Nem ellenünk szóló intézkedés ez, nem azért van, mert szocialista országból jöttünk. Értjük mi ezt, persze, nem sértődünk meg. De hát azt is tudjuk: ami őt zavarja, az nem az ellenőrzés ténye, hanem a túlhajtott nagy készültség.

Erről a túlhajtásról ugyanis vitatkoztunk már, amikor előző nap vendégségben voltunk nála.

A Baader-Meinhof-ügyet nem akarom újra leírni, néhány hete a *Népszabadságban* is részletesen megjelent. A vita témája nem is ez volt, hanem Böll cikke, — Heinrich Böllé, a nyugatnémet PEN és egyben a nemzetközi PEN elnökéé. Német íróbarátaink, akárcsak mi, nagyon is tisztességesnek és bátornak tartották Böll első állásfoglalását a *Spiegel*ben. Tökéletesen igaza volt Böllnek, amikor kimondta: az a hajsza, amelyet a Springer-lapok, a jobboldali politikusok és a hatóságok e maroknyi, senkit sem képviselő kalandortársaság ellen folytatnak, rosszindulatú politikai kampány, amelynek célja nem elsősorban a fegyveres erőszakkal, áruházgyújtogatással, bankrablással vádolt merénylők ártalmatlanná tétele, hanem a valódi baloldal megbélyegzése.

Csakhogy Böll egyhelyt eltévesztette a hangot, nevezetesen, amikor Andreas Baadernak, Ulrike Meinhofnak és még néhány bújkáló társuknak (a többieket vagy lefogták, vagy az utcán lőtték le) „kegyelmet", illetve „szabad elvonulást" követelt, amikor arra szólította fel antifasiszta olvasóit, hogy helyezzék bele magukat a körözöttek helyzetébe, érezzék át lelkiállapotukat, hisz voltak ők is üldözöttek...

Egy kicsit meglepődtem, hogy vendéglátóink nem ezen ütköztek meg Böll írásában; sokkal inkább az zavarta őket, hogy a hisztériakeltésből adódó veszélyt „fasisztoidnak" nevezte, hogy egyáltalán a fasizmust emlegette. Pedig ez a taktika — a nyugatnémet publicisták a baloldal „kriminalizálásának" nevezik — na-

gyon is emlékezteti az embert a harmincas évek elejére! Ha akkor nem is voltak önkéntes anarchista felforgatók — hisz a nácik a Reichstagnál egy gyengeelméjűt kényszerítettek a gyújtogató szerepére —, a recept ugyanaz volt: zűrzavaros, beszámíthatatlan egzisztenciák tetteivel kompromittálni a politikai ellenfelet, a baloldalt.

Mi lesz itt, ha olyan jóindulatú és baloldali érzésű értelmiségiek, mint a mi vendéglátóink, sem ismerik fel, hogy erre megy a játék?

Annyi kétségtelen: a jobboldal minden rosszra el van szánva; jól tudja, az ún. keleti szerződések véglegesítése olyan helyzetet teremt, amelyben lehetetlen lesz számára a régi módon manővrirozni, s hogy más módon sikerül-e, az is nagyon kétséges.

No de más dolog a szándék és megint más dolog, hogy lesz-e módjuk visszaforgatni az idő kerekét. Ez már a kormánytól, mindenekelőtt a szociáldemokráciától függ.

Hárman beszélgetünk a vonaton, amely delegációnkat Kölnből Hamburgba szállítja. Mindhárman, történetesen, annak idején a helyszínen, Németországban éltük át a weimari demokrácia végnapjait, Hitler hatalomra jutását. Igaz, én még gyerekfejjel, de azért már annyira tudatosan, hogy sok részletre is elég pontosan emlékszem. Például a nagy fáklyásmenetre 1933. január 30-án este, a diadalittas ordítozásra. Vagy arra a házkutatásra nálunk, 1933 tavaszán, amikor a barna inges rohamosztagosok és a rendőrök átkutatták a könyvtárunkat; szomszédok jelentették fel szüleimet, hogy a lakásunkon — Hamburgban éltünk — titokzatos összejöveteleket tartanak, pedig csak a nácik által feloszlatott szabadegyetem egyik történelmi szemináriumát fejezték be, amelyet az ismert Marx-kutató professzor indított...

Most mégiscsak más évszámot írunk. Kölnben tegnap ugyancsak egy szabadegyetemen olvastunk fel, ahol — a program szerint — sok értelmes témával foglalkoznak, akárcsak 1933 előtt. Marxról meg eszembe jut: aznap együtt ebédeltünk Köln városának vezérkarával, csupa helybeli előkelőséggel, a vásárpalota tornyának valahányadik emeletén; alattunk, előttünk a város panorámája. S kivel dicsekedett a polgármester úr az üdvözlő beszédében (pedig nem is Köln fia, hanem Trieré)? Marxszal, aki itt szerkesztette a *Neue Rheinische Zeitung*ot. Bizonyára nekünk szóló figyelmesség a hangsúlyos hivatkozás. De azért teljesen elképzelhetetlen, hogy holnap valamely másik hamburgi lakáson csönget-

nének, és Marx-műveket keresnének csizmás-uniformisos NPD- vagy más pártszolgálatosok...?

Anekdotákban gondolkodom, és az anekdoták sosem bizonyítanak. Az ellenérvek erősebbek:

— Figyeld csak meg a szociáldemokraták tétovaságát, határozatlanságát — így szól az egyik. Miből adódik az? Egyetlen dologból: nem akarják elveszteni választóikat. Tudják, hogy a német kispolgárt gyerekjáték nacionalista frázisokkal, misztikus faji meg más zagyvaságokkal félrevezetni. Olyan itt a levegő, mintha nem 1972-t, hanem 1932-t írnánk...

A szociáldemokrácia? Ítéljük meg azokról az írókról, akik csak alkalmilag keveredtek bele a politikába? A szociáldemokrata pártban mégis mélyebben élnek az 1933-as tanulságok!... Csakhogy ami a szociáldemokrata apparátust illeti, éppen fordítva áll a dolog. Azok az írók, újságírók, tévések, akik az NSZK utóbbi éveiben a baloldalon aktivizálódtak, lendületesebbek és következetesebbek, mint a pártapparátus.

Beszélgettem egy szociáldemokrata funkcionáriussal — nem a legfelsőbb tisztségviselők, de a leginformáltabbak közül —, akin ezt a különbséget jól le lehetett mérni. A ratifikálás kilátásairól volt szó.

— Mi a probléma? — kérdezte a világ legnyugodtabb hangján, és széttárta a kezét, mintha itt nem is lehetne semmiféle aggály.

— Hát az, hogy a koalíció többsége igen gyenge...

— Miért gyenge? Megvan a 250 szavazatunk, még mindig eggyel több, mint amennyire — rosszabbik esetben — szükségünk van. Csak nem fogunk felülni az ellenzék kiagyalt kombinációinak, ennek a mesterséges idegháborúnak...? Főként a szocialista országokon múlik, hogy a szerződések ratifikációja rendben lebonyolódjék...

— Hogyhogy a szocialista országokon? Hát a szerződések szövegét mindkét fél...

— Nem, nem így értem. Arra gondolok, hogy a sajtójukban ne hangsúlyozzák annyira az ellenzék részéről fenyegető veszélyt, ne adjanak alkalmat rá, hogy az ellenzék a beavatkozás vádját emelhesse.

— De miként segíthet önöknek, ha mi ezt a veszélyt elhallgatjuk?

Persze, persze: bonyolult helyzetben van ez a mai nyugatnémet szociáldemokrata vezérkar! Miután a hatvanas években nagy buz-

galommal felszámolta minden, még meglevő szocialista kötöttségét, hivatalosan is lemondott a marxizmusról, sietett eltüntetni munkáspárti jellegét — a hetvenes években rá kellett jönnie (és szerencsére, tegyük hozzá, rá is jött), hogy a legtöbbet azzal nyerheti, ha rendezi az NSZK viszonyát a Szovjetunióval, a Német Demokratikus Köztársasággal s általában Európa szocialista részével. Mégpedig ez volt az egyetlen programpontja, amelyben vitathatatlan előnyre tett szert.

Csakhogy ez azt is jelenti, hogy a jobboldallal sokkal élesebben került szembe, mint amire eredetileg felkészült: nekiszegezik a demagóg vádak tömegét, kezdve a nemzeti érdekek „kiárusításától", egészen a nyugati szövetséggel szembeni „árulásig". Újra ők lettek a „vörösök", még azzal is támadják őket, hogy be akarják vezetni a szocializmust Nyugat-Németországban. A CSU-nak sikerült mozgósítania a Vatikánt is. Jellemző a stílusra, hogy az egyház jobboldalán álló, a Springerrel is konkurráló katolikus heccsajtó „gyilkosoknak" nevezi a magzatelhajtási törvény reformjának kormánypárti szószólóit... A Marxnál is „marxistább" baloldali értelmiség pedig, amely a keleti szerződéseken annyira fellelkesedett, s amelynek támogatására a mai helyzetben feltétlenül szüksége van a pártnak, a szociális kérdésekben is tovább akar lépni...

Ebben a helyzetben kizárólag a parlamenten belüli — nagyon is bizonytalan — számarányokra hagyatkozni, a politikai harcot a pártközi taktikai játékra korlátozni, nem a tömeghez fordulni — veszélyes óvatosság.

A nagy hetilap egyik szerkesztője mondotta nekünk:

— Tudják, én nagyon nagyra becsülöm, ha egy államférfi hidegvérű, ha nem hagyja magát egykönnyen kihozni a sodrából. De hát ennek is van határa! Ha Brandték nem fognak hamarosan beszállni a baden-württembergi tartományi választási harcba: nem tudom, mi lesz.

Pedig a lehetőség arra, hogy „beszálljanak", régóta nem kecsegtetett több eredménnyel, mint éppen most. A lakosság többsége — ezt igazolja minden közvéleménykutatás — akarja a ratifikálást, szeretné a megegyezést. Ebben döntő része van annak is, hogy az erőviszonyok a szocializmus javára tolódtak el. De azt sem felejthetjük el, hogy mit gazdagodott a mi oldalunk tapasztalatokban: a kommunista pártokban, mindkét német államban és általában Európában jól emlékeznek 1932—1933 tanulságaira. Ma valóban

maximális a készség arra, hogy megakadályozzák az akkorihoz hasonló katasztrófa megismétlődését.

Az NSZK-nak választania kell — így fogalmazott legutóbb Brezsnyev — „az együttműködés és a konfrontáció, a feszültség enyhítése és felszítása között, végső fokon a béke politikája és a háború politikája között". S leszögezte: „Lényeges pozitív változások mennek végbe az NSZK-hoz fűződő kapcsolatainkban." Ez a bizalom és a nyíltság hangja, és bár illúziómentes, mégsem a gyanakvásé, az elzárkózásé. S ez nagyon fontos. Ugyanezt a hangot ütötte meg Bachmann, az NKP elnöke, amikor egyes szociáldemokrata vezetőkhöz szólva arról beszélt, hogy akik most sem képesek átugrani saját kommunistaellenességük árnyékát, ám cselekedjenek egyedül, de cselekedjenek, mert itt a legfőbb ideje. Általánosságban pedig azt hangsúlyozta, hogy „félretéve minden nézetkülönbséget", közösen kell megverni a reakciót.

Hogy ratifikálnak-e, azt nem lehet előre megmondani. De annyi bizonyos: mégiscsak 1972-t írunk, nem 1932-t.

Robert, Jack és Jimmy

ROBERT BURNS A BRITISH PETROLNÁL

Lassan már január végét írjuk, mi meg múlt év októberében jártunk Angliában... Illő-e ilyen késve beszámolni az útról? Csak egyetlen mentség jut eszembe: R. D. kollégámé, a legpatinásabb angol napilap munkatársáé: ő 1972 tavaszán járt nálunk és októberben jelent meg egy cikke Magyarországról, másnap, hogy mi — az angol külügy vendégeiként Angliában járó újságírók — a lap főszerkesztőjénél látogatást tettünk. Vagyis jó féléves késéssel. Kevés a hely a lapban, mi meg messze vagyunk... Csak hát az a kérdés, olyan messze van-e Anglia Magyarországtól, mint Magyarország Angliától? Bizonyos tekintetben, úgy látszik, nem: erről szólnék ebben az első jegyzetben.

Igaz, ez nem Angliában jutott eszembe, hanem Skóciában, egy Grangemouth nevű városkában, amely ott fekszik, ahol a szigetország a legkeskenyebb, s ahol a Firth of Forth elnevezésű tengeröböl szinte darázsderekúvá szorítja össze a szeszélyes partvonalat. Miért épp ide hoztak bennünket előzékeny vendéglátóink? Grangemouthnál a legrövidebb az út a nyugati és a keleti part között, itt épült — 1790-ben! — a szigetet átszelő Firth and Clyde-csatorna, amelyen az első gyakorlati célra készült gőzhajót kipróbálták. Young glasgow-i vegyész ezen a tájon állított elő először szénből és tőzegből világításra alkalmas olajat, paraffint, ebből a vállalkozásból született a brit olajipar, amelyet később az Angol-Perzsa-Olaj Társaság — a mai British Petrol elődje — felszívott magába. A British Petrol — a BP, ahogy mindenütt ismerik — az 1920-as évek elején olajfinomítót létesített Grangemouthban, legfőképp a Young-féle olajiparban már gyakorlott munkások meg a jó kikötő miatt. A második világháborúban azonban nem volt mivel üzemeltetni az olajfinomítót, utána meg akkorára nőttek meg a tankhajók, hogy azokkal már nem lehetett bejönni a folyami kikötőbe.

Így határozták el, hogy az Atlanti-óceán partjától, Finnartból,

ahol a háború idején nagy olajkirakodó létesült, csővezetéket fektetnek Grangemouthig. Nem nagy ügy, hisz összevissza 57 mérföld választja itt el a két partot. A finnarti kikötő manapság már félmillió tonnás hajókat is képes fogadni. A legutóbbi 20 évben nemcsak a finomítót bővítették, hanem nagy vegyi kombinátot építettek mellé, amely a műtrágyától a műanyagokig és a szintetikus élelmiszerekig ki tudja, mi mindent állít elő. Köztük olyan vegyi termékeket, amelyeket hozzánk is exportálnak, de amelyeknek nevét inkább ide sem írom, mert úgyis csak eltéveszteném őket. Apám ugyan vegyész volt, de e tekintetben messze estem tőle; analfabétaként hallgatom a mérnökök és az igazgatók szakszerű magyarázatát; még azt se nagyon tudom, mit kellene kérdezni.

Mentegetődzöm is, hogy a családi tradíciót így cserben hagytam: de hát mit tegyek? Kollégáimból is nehezen tör fel egy-egy kérdés. Ülünk a gyönyörű, csupa üveg tanácsteremben, amelyből elénk tárul a gyár élő panorámája. És a program szerint még előttünk két-három óra, amelyet itt kell eltöltenünk! De mivel? Hiszen már az első fél óra után akadozik a beszélgetés, mind hosszabbak a szünetek. Az üzemet, minden jel szerint, nem akarják megmutatni. Persze, persze, vegyipar, gyártási titkok... Ha tudnák, hogy nekünk még a legegyszerűbb eljárás is megfejthetetlen talány, és a legnagyobb titokból, mégha éppenséggel az orrunkra akarnák is kötni, se értenénk semmit. Pedig már végigkérdeztük a béreket is, a fizetéseket is. E témában nem igen akad válasz, amelyet előre ne tudnánk. Valósággal felszabadító ötletnek tetszik, hogy nézzük meg a gyár házi múzeumát: ott legalább néhány érdekes makettet látni azokról az úszó szigetekről, amelyek segítségével az Északi-tengerben legutóbb felfedezett kőolajat kiaknázzák. Valóban fantasztikus méretű építmények; csak ilyen monstrumokkal lehet e rendkívül zord és viharos éghajlat viszonyai közepette biztosítani a normális életet, hiszen az embereket nem lehet innen naponként partra szállítani. Heteken át itt kell lakniuk, étkezniük, művelődniük, szórakozniuk; egy-egy ilyen bázis hosszú éveken át otthont kell hogy adjon nekik. Csakhogy erről is már sokat hallottunk, láttunk. A legnagyobb szenzáción is túl vagyunk: megkóstoltuk azt a lisztes ízű fehér port is, amely, mint mondják, a jövő szintetikus élelmiszere lesz — szegény utódaink! Azon veszem észre magam, hogy minduntalan a szám elé emelem a kezem, mert hát ásítani mégsem illik... S most jön még csak az

ebéd a tisztviselői kantin különtermében: miről fogunk ott beszélni?

Az asztalnál persze kicsit háttérbe szorulnak a vegyületek, akörül forog a szó, hogy vendéglátóink nem angolok, tévedés ne legyen, ők Nagy-Britannia alattvalói, de nemzetiségük szerint skótok, az angol — az valami más. Meg hogy viták dúlnak, az északi-tengeri olaj miatt is, mert az tulajdonképpen skót olaj és a haszna is Skóciát illetné. De hát mindenki tudja, hogy ez sem olyan egyszerű; sem állami, sem etnikai határról nem lehet már beszélni. A skót terület leginkább abból profitálhat, hogy közelebb van a lelőhelyhez, ide fog hát telepedni a kisegítőipar, itt fognak kiépülni a kikötők, csővezetékek. Egyébként is a kiaknázást több mint felerészben nem angol, hanem amerikai, nyugatnémet és más cégek végzik.

És már megint kifogytunk a témából, pedig még csak az előételnél tartunk...

Tudom persze, hogy milyen fontos az olaj, meg a vegyipar, meg a tudomány, a technika... De nem lehetne mégis valami olyan témát találni, amelyben otthonosabban mozoghatnánk? Újra apám jut eszembe, aki, mint már írtam, vegyészmérnök volt. De szerette a költészetet és amolyan amatőr műfordítóként, egyszer visszafordította angolra az Arany János fordította angol népballadát, a Sir Patrick Spens-t. Dehogyis angol! Skót ballada volt az! Hogy is kezdődik? „Ül a király Dunfermlinben / Bort iszik, vér-pirost; / Ó, hol kapok egy jó tengerészt, / Szép új hajómra, most?" Az valahogy nagyon jól sikerült, hála Aranynak, aki olyan hűségesen fordított, hogy mintegy vissza lehetett találni az eredeti szavakra. Kérdem hát őket, nem ismernek-e egy balladát, amely valahogy így kezdődik: „The king, he sits in Dunfermlin, / drinking his blood-red wine..."

Hogyne ismernék! És már mondják is az eredetit, amely, bár fonetikája régies, a szavakban csak itt-ott tér el a visszafordított fordítástól. De hát honnan ismerjük mi ezt? És ki volt az az Arany János? S hogy-hogy éppen skót balladát fordított? Egy pillanat alatt megváltozik az atmoszféra; már a kezemet sem kell folyton emelnem. Mondjam azt: az irodalom „legyőzte" a kémiát? Inkább úgy fogalmaznék: irodalombarátokként jobban tudtunk közlekedni egymással. Főként, amikor kitűnik, hogy Arany érdeklődése az ő balladáik iránt a magyar irodalomnak valóságos „skót hagyo-

mányából" nőtt ki, amely legnagyobb nemzeti költőjükkel, Burns-szel függ össze; Burns hatásával Petőfire, a magyar romantikára... És mindez a két nép sorsával. Hirtelen annyi mondanivalónk van...

De hát azért el ne bízzák magukat skót barátaink, nehogy azt olvassák ki mindebből, hogy a mi kis költészetünk az ő nagyjaik nyomdokaiban bandukolt... Mert hát — mondom — a legjobb Burns-verset, azt nem angolul írták, és nem is skótul, hanem *magyarul*! És kezdem mondani, előbb magyarul, aztán nyers fordításban angolul a „*Falusi randevút*", Szabó Lőrinc utolérhetetlen fordítói remekét, a csavargó és a lány édes-pajkos párbeszédét.

„Van itt valaki? Ki kopog? —
Én vagyok, mondta Findlay.
Takarodj, senki sem hívott! —
Ugyan már, mondta Findlay.
Lopni indultál? Mit csinálsz? —
Megsúgom, mondta Findlay.
Valami rosszban sántikálsz. —
Nem rossz az, mondta Findlay."

Csakugyan, még bűbájosabb, még elragadóbb a magyar változat, mint az eredeti, amely egyszer már a kezembe akadt. Angolban nem olyan frappáns, nem olyan sikerült az évődés. Mutatja az is, hogy vendéglátóink közül a legjobb Burns-ismerők sem hallották ezt a verset. De a nyersfordítás alapján most már ők is egyre kíváncsibbak. Mégiscsak szégyen, hogy ezek a magyarok itt olyan Burns-verset szavalnak, amelyről ők nem is tudnak.

Egyik is, másik is mondja egy-egy sornál: ismerős, olvasta ő ezt, de hát, nem tudja, melyik is lehet... Én meg hogyan emlékeznék az eredetinek a címére? Egymás után mondják a verseket, de ez sem hasonlít rá, az sem. Aztán az egyiknek megszakad a türelme: kell hogy legyen valahol itt a házban egy Burns-kötet; pár perc múlva hozza is. Szinte kitépik egymás kezéből. Végigböngésszük a tartalomjegyzéket, lapozzuk a gyűjteményes kötetet, de sehogysem találunk rá a mi Findlaynkre. Közben az eddig ólomlábakon járó idő elrepült. A program sürget, Edinburghban várnak bennünket a minisztériumban, menni kell. Köszönjük, köszönjük. De kár, hogy nem sikerült megtalálni azt a verset — ezzel búcsúzunk.

Edinburgh nincs messze, az út kitűnő. De úgy látszik, olyan gyorsan mégsem sikerült odaérnünk, mint Grangemouthban számolták. Már az előbb kerestek bennünket telefonon a British Petroltól. Nem hagytak üzenetet? Nem, csak annyit, hogy majd este felhívják a szállodánkat Londonban. Mit akarhattak? — töprengtünk kísérőnkkel, aki egy kis gyanakvó pillantással felém fordult: „Nem hagyta el megint a fényképezőgépét?" Nem, nem, a gép — ez alkalommal — megvan.

Már majdnem éjfél van, amikor a szállodába érkezünk. Alighogy beértem a szobába, csöng a telefon: a vonalban a mi kedves kísérőnk és házigazdánk van, aki szintén skót származású. Halk szavú ember, de most úgy szól a hangja, mint egy győzelmi fanfár: — Telefonáltak Skóciából. Megvan a vers!

Hát tessék mondani: nem volt-e végül mégiscsak érdemes elmennünk Grangemouthba? Valamit azért mi is felfogtunk abból, milyen okosan szintetizálják ott a vegyületeket; ők meg arról hallottak, hogyan szintetizálta Arany János meg Szabó Lőrinc a világ költészetét (s benne a skótokét) a magyarral. Ahhoz, hogy az elöljáróban emlegetett távolságok egyformákká váljanak, hozzátartozik ez is — akár a kemikáliák és más áruk cseréje. S ha grangemouthi vendéglátóink netán szemrehányást kapnának, hogy komoly vegyész létükre egy délutánon át lázasan egy szerelmes verset kerestek, legyenek hozzájuk kegyesek a BP istenei: Burns vitte őket kísértésbe.

JACK HASTON MEGVALÓSÍTJA A SZOCIALIZMUST

Már a helyszín is „gyanús" volt; jobban mondva: nagyon ismerős. Kis vidéki kastély, nem messze a fővárostól, ideálisan csendes helyen. Igen, pontosan így festenek — mutatis mutandis — nálunk is azok a hajdani úri kastélyok, amelyeket gyermekotthon, szakszervezeti iskola vagy más hasonló intézmény céljára igénybe vettek. Mégiscsak tudják a mi londoni vendéglátóink, hová kell hozni bennünket, hol érezzük majd otthonosan magunkat: a villamossági szakszervezet kollégiumában vagyunk, Esher Place-ben, a néhai Lord d'Abernon rezidenciájában.

S nyilván a kedves vendéglátó is amolyan „belevaló" ember, hisz Jack Haston, a kollégium vezetője — mint nyomban a szívélyes bemutatkozás után közli — valamikor a mi elvtársunk volt,

Nagy-Britannia Kommunista Pártjának tagja, fiatalkorában a III. Internacionalé funkcionáriusa.

Jó hatvanas lehet már, oroszlánsörénye tiszta ősz, de azért ma is energikus, eleven ember, aki nagy lendülettel fejtegeti nézeteit. No, ez biztos érdekes beszélgetés lesz, illetékes embertől hallunk majd a brit munkásmozgalom mai életéről.

Mint mondja — járt Szovjet-Oroszországban —, s ha az emlékezete nem csal, akkor valamikor a húszas évek végén Romániában találkozott — persze szigorúan illegális körülmények között — Kun Bélával is. Nem tudjuk sem megerősíteni, sem cáfolni, amit mond. Lehet, hogy csak imponálni akar nekünk?...

A folytatásból nem ez tűnik ki, mert nyomban utána azt közli, hogy régóta szakított a kommunistákkal, trockista lett, az angol trockizmus egyik exponált vezetőjévé vált. Azok közé tartozott, akik a második világháború idején szabotálták Anglia háborúját a nácik ellen, mert az volt az álláspontjuk, hogy a háború semmi más mint az imperialista nagyhatalmak harca egymás ellen, amelyben a forradalmárok egyik felet sem támogathatják. (Hogy a Szovjetunió és a nyugati hatalmak antifasiszta koalíciójának létrejöttével végképp megváltozott a nácik elleni háború jellege, az egyeseket megzavart, a többieket szovjetellenes gyűlöletükben még inkább megerősítette. Egy francia trockista folyóirat még 1968-ban (!) is azt írta: „Egyetlen forradalmárnak sem volt helye az ellenállási mozgalomban... A forradalmi szervezetnek pedig el kellett utasítania minden felhívást, amely a nemzeti függetlenség nevében harcba szólított a hódító ellen.")

Csak nem szántszándékkal hoztak ide minket? Az arcunkra is kiülhetett a megdöbbenés, mert Haston hahotázva folytatja: — No ne ijedjenek meg, az is már régen volt, kigyógyultam én már a trockizmusból. Labourista vagyok, és ahogy az elvtársaik mondanák: a szélsőjobboldalon állok. De keményen!

Érzem, élvezi a hatást, mert nyilván ez a „vallomás" is tükröződik a képünkön. Jól megforgatja ő ezeket a kíváncsiskodó magyarokat, volt ő velünk is, túltett ő rajtunk „forradalmiságban" is meg „realizmusban" is, majd meglátjuk... Széles mosollyal figyeli a hatást...

Ám hagyjuk a múltat. Térjünk a tárgyra. Évente vagy 1600 bizalmi és főbizalmi végzi el az esheri kollégium tanfolyamait (általában kéthetesek, bentlakásosak). Hogy mi a sajátos bennük? Az, hogy Haston kollégánk nem konvergenciaelméletekről papol,

nem azt bizonygatja, hogy a szocializmus és a kapitalizmus majd valahogy közeledik egymáshoz, hanem a gyakorlatban akarja bebizonyítani, hogy a kapitalizmusban meg lehet valósítani a szocializmust; ehhez csupán egy dolog szükséges: a munkást rá kell venni, hogy felelősnek érezze magát a termelésért, egészen addig a fokig, hogy a munkások maguk szervezzék meg az ésszerű munkát az üzemekben.

A menedzserek, a mérnökök, a technikusok Angliában sok helyen bizony csődöt mondtak; igen sok a nem nyereséges vállalat: szó sincs róla, hogy a menedzsment mindenütt olyan fene modern, mint a szó csengése. – Rengeteg maradi, elaggott hülye dolgozik ott — mondja —, aki tehetetlen, vagy tehetségtelen, akinek rossz a kapcsolata a fizikai dolgozókkal stb. Ezen kell változtatni, ettől függ a munkások jóléte. Harcolni a tőkés céggel a munkások érdekeiért, a nyereségben való részesedésükért? Az megy magától is! Egyetlen dolog fontos: növelni a termelékenységet, s ez a munkásérdek. No de mit lehet tenni ebből a célból? Nem újságcikkeket kell írni a kapitalisták és a munkások osztálybékéjéről, hanem össze kell hozni a tőkések menedzsereit és a munkások képviselőit. De nemcsak a kollektív szerződések vagy a bértarifák tárgyalásánál, sőt! Sokkal fontosabb annak a megértése, hogyan lehetne az adott gyárban a konkrét termelési feladatokat megoldani.

Esher Place-nek ez az ideológiája, a specialitása. Egy ideig üzemszervezési alapfogalmakra tanítják a szakszervezeti bizalmiakat, azután meghívják a tőkés cég megbízottait, igazgatóit, műszaki vezetőit, és napokon át egy osztályban, közösen a szakszervezeti tanár vezetésével megvitatják: hogyan lehetne ésszerűbben megszervezni a munkát a szóban forgó üzemben, hogyan lehet többet profitálni a munkások erejéből, eszéből, képességeiből. Hát nem egyszerű? Hát nem ez a közös érdek? Hát hogyan fizethessen az a gyár jól, ha egyszer nem jól termel? A gyökerüknél kell megragadni a problémákat, kérem, ez a gyökér pedig itt van, a termelés korszerű mechanizmusában!

Haston közben nagyon belemelegedik a témába, csak úgy ömlik belőle a szó. Nyomtatványokat hozat, sokszorosított jegyzeteket, cikkeket. Hadd idézzek az egyikből néhány passzust:

„Ugyanezek a bizalmiak (az ICI nevű vállalatról van szó) ugyanezekkel a menedzserekkel évről évre tárgyaltak. De az osztályterem fesztelenebb légkörében, mihelyt egyszer túljutottak az

egyedi gátlásokon, megindult az informálódás, egyfelől mohón várták a felvilágosítást, másfelől szívesen meg is adták. A gondolatcsere hajlékonysága és mozgékonysága nemcsak megfigyelhető volt, de ők maguk is buzgón kommentálták, beszéltek róla. Felhoztak problémákat, amelyek érdekkonfliktusokból adódnak, megvitatták és részben meg is oldották őket... A legizgalmasabb és legeredményesebb kurzusokat a Fairfields Hajógyár új vezetőségével közösen szerveztük. A gyár lehozta a kollégiumba összes bizalmijait, küldötteit, kazánkovácsokat, mérnököket, villanyszerelőket, kárpitosokat, festőket — mind a tizenhárom szakszervezet, amelynek a gyárban bizalmija van, részt vett a kollégium három tanfolyamán. A csúcsmenedzsment, beleértve az igazgató tanács legtöbb tagját, a technikai menedzsment kulcspozícióit betöltő személyeket és a tanácsadókat, szakszervezeti tisztségviselőket —, mindenkit ideküldtek, hogy együtt vizsgálják végig azokat a problémákat, amelyekkel az új gyárnak majd szembe kell néznie... Ez olyasvalami, ami a hajóépítők számára a Clyde folyó mentén csak álom."

„Fejlődő társadalmunk szükségletei meg fogják követelni az effajta közös tevékenység kibővítését. Az igazgatóságok tanácstermeiben azt szokták kérdezni: »Mi ezen a haszon? Minek megyünk ebbe bele?« A helyi szakszervezeti szinten még mindig ott van a félelem a múlttól és attól, hogy agymosást folytatunk — tekintettel a jövőre. De objektív szükségletről van szó, reális szükségletről, amelyet ki kell elégíteni... Ez a munka akkor éri majd el csúcspontját, ha közös kurzusok lesznek, ahol a műhelybizalmiak, a felügyelők és a menedzserek egy osztályteremben fognak ülni, felváltva — mint diák és mint konzultáló tanár. És akkor, ahogy George Brown mondaná: »Testvérek, rajta vagyunk az úton.«"

Való igaz. Haston és társai „rajta vannak az úton"! Ez már nem is „út", ez az angol reformizmus valamiféle végpontja: a munkásszervezetek mint az elernyedt, dezorganizált tőkés vállalatok megszervezői, megújítói...

Haston homlokát törülgetve magyaráz. Aztán megint megáll egy pillanatra, várva a hatást. Jól megadta ezeknek a komcsiknak; hisz mi mást csinál ő itt, mint amit azok odahaza prédikálnak! Hát ők is azt mondják, hogy a munkás jóléte „a termelékenységtől" függ, hogy a munkást be kell vonni „az üzem" érdekeltségébe. Vagy talán nem?

Csakhogy mi már nem lepődünk meg semmin. Visszamosolygunk.

— Nagyszerű — mondom —, igazán nagyszerű. Eljöhetne egyszer hozzánk átadni a tapasztalatait. Az üzemszervezés és azon belül a munkások aktív részvétele: nagyon időszerű kérdés. Hogy az ebben való közös tevékenységet a gyárak vezetői és a bizalmiak közös tanfolyamával is segítsék — alighanem ilyesmi is van nálunk, de az igazán jó ötlet, hogy egy adott üzem adott problémáival foglalkoznak... Maguk meg átvehetnék tőlünk a tőke kisajátítását, a burzsoázia, a magántulajdon megszüntetését, mert, ugyebár, az a bizalmatlanság, amelyről a cikkei szólnak — a félelem a múlttól, meg az agymosástól egyfelől, másfelől az igazgatók fenntartásai — az azért mindenekelőtt a tulajdonviszonyokból, meg a hatalom jellegéből adódik. És ez azért eléggé zavaró tényező; kiváltképp, mert nemcsak egy osztályterem feszélyezett légkörét, nemcsak egyedi gátlásokat kell feloldani. Itt vannak ezek a sztrájkok, a munkanélküliség, a másik oldalon a fantasztikus luxus... Nem gondolja?

Azt vártam, persze, hogy élcelődésemet gúnyosan visszautasítja. De nem így reagál. Először a sztrájkolók ellen dörög, akik képtelenek megérteni, hogy a bajokat a gyökerüknél kell megfogni; aztán hirtelen vált az irányon, kijelenti, hogy hamarosan itthagyja ezt a kollégiumot, mert elege van a másik oldal értetlenségéből is, amely sehogy sem akarja elfogadni, hogy ez az egyetlen út, hogy a munkást be kell vonni...

— Nem lehet, hogy attól félnek: az ön módszere túlságosan is előtérbe tolja azt a bizonyos „közös érdeket", és hogy ez a munkásokban eretnek gondolatokat támaszt? Mármint hogy ön nem lesz majd képes megfékezni a palackból kiengedett szellemet...

Bosszúsan legyint. Tulajdonképpen megértem. Akkor miért nem féltek tőle, amikor „forradalmat" hirdetett? Az előbb mesélte, hogy a háború végén mint trockistát törvényszék elé állították, a tárgyalás alatt éppen német bombatámadás volt — és mégis felmentették! (S hogy ő ezt soha, de sohasem fogja elfelejteni, mert ilyen csak Angliában lehetséges, a demokrácia fellegvárában...) Az ő hűségében igazán nincs mit kételkedniük. A módszerében lehet a baj. Hogy is írta az előbb idézett cikkében? „Ez olyasvalami, ami a hajóépítők számára a Clyde folyó mentén csak álom."

Másnap épp a Clyde partján jártunk, Skóciában, a skót hajó-

építők országos hírű vezetőjénél, Jimmy Reidnél. Ott egy s más kiderült arról, hol is a probléma Jack Haston „testvéri" üzemszervezésében.

ESTI BESZÉLGETÉS JIMMY REIDDEL

Harmadnap este Jimmy Reid lakásában ülünk: Skóciában, Glasgow-ban, összepréselődve egy kanapén — magyar újságírók, vendéglátóink, az angol külügyminisztérium megbízottai és a helybeli sofőr, mert hát ide ő is bekéredzkedett. A hangulat olyan, mint százmillió más munkáscsaládban, lefekvés előtt. Igaz, csak addig, amíg hatalmas termetű, mély és dörgő hangú házigazdánkat szóra nem bírjuk: abban a pillanatban mintha el is tűnt volna a környezet. És nemcsak azért, mert Reid olyannyira szónok, annyira megszokta a tömegek előtt való beszédet, az élénk taglejtéseket (óriásiakat csettint az ujjaival), hogy mihelyt (erős helyi akcentussal) megszólal, mi is gyűlésen érezzük magunkat. Ami az embert különösképpen megkapja, az az eredeti, sajátos mód, ahogy ez a munkásvezető osztálya problémáihoz nyúl. S ha még egyszer visszatérek ehhez az emlékhez, ezért teszem. Nem azért, hogy újra elmondjam, hogyan vették kezelésbe Reid és társai vezetésével két éve a Clyde menti hajógyárakat a munkások, hogyan biztosították 8000 hajógyári és további 20 000 más munkás létalapját, rákényszerítve a kormányt az üzemek szanálására, és hogyan lett Reidből, a kommunista hajóépítőből, az angol KP vezetőjéből a labourista neveltetésű angol munkásosztály valóságos hőse, utóbb a diákoké is, akik tavaly megválasztották a glasgow-i egyetem társadalmi rektorává.

Hogyan is jellemezhetném röviden azt, ahogy ő a kérdéseket felveti? Talán azzal, hogy ő az a kommunista munkásvezető, aki nem egyszerűen elutasítja a különféle értelmiségi protestáló mozgalmak, a marxizáló entellektüelek tételeit, hanem megkísérli a talpukra állítani őket, a reális viszonyok közé. (Meglehet, hogy ezért is van olyan jó kapcsolata a diákokkal.)

Jellemző rá, hogy rektori székfoglaló beszédében az elidegenedés fogalmáról beszélt. Szélesen és sokrétűen értelmezte a marxi kategóriát, de mindenféle ködevő spekuláció nélkül. Nem a túltökéletesített munkamegosztásra vagy az értelmetlenül hajszolt fogyasztásra korlátozta a figyelmet, hanem sokkal elemibb helyze-

tekből indult ki, például annak az embernek az elidegenedett helyzetéből, aki azt tapasztalja: „Valaki valahol elhatározta, hogy ő nem kívánatos, őt kidobják az ipar szemétdombjára." És az igazgatósági termek olimposzi magaslatairól szólt gúnyosan, ahonnan az emberek csak termelési egységeknek tűnnek a maximális profit szolgálatában. „Hogy a helyzet embertelenségét felfogjuk, annak a szemében kell meglátni a megbántottságot és kétségbeesést, akivel váratlanul közlik, el van bocsátva." „Kétségbe vonom bármely ember vagy csoport jogát az üzleti és a kormányzati világban, hogy egy embertársunkról kijelentse: azt fel kell áldozni." Egyszóval Reid az első helyre az emberek jogát a munkára tette: az egyén elmagányosodása ellen küzdve elsősorban ezt kell biztosítani. No de nem gondolja — faggattam —, hogy a fordított helyzet, a munkahely biztonsága, a fogyasztás magas színvonala is szüli az elidegenedést, nincs-e igazság abban, hogy a munkásokat is demoralizálhatja a növekvő életszínvonal, hogy a „jóllakottság" arányában elveszhet a munkásszolidaritás, mindenki magának való fogyasztó lehet, más szóval: elkispolgáriasodhat?

Hevesen, szinte indulatosan ellenkezik. Ő munkás volt mindig, munkások leszármazottja, méghozzá a szegények szegényei közül került ki, egyik testvére, a nagy gazdasági világválság idején a szó szoros értelmében éhen halt. De ő az utolsó, aki a munkásosztályt vagy a szegénység morálját idealizálná. A munkások között is vannak, korábban is voltak, ma is vannak korlátolt emberek, még reakciósok is, például fajgyűlölők meg rongy emberek; az, hogy valaki munkás vagy szegény, még nem határozza meg a szemléletét vagy erkölcsét. Ám az sem igaz, hogy a kiemelkedés a nyomorból azonos lenne az osztályszolidaritás, az osztályharc feladásával.

És sorolja a legutóbbi labourista kongresszus adatait; a legjobban kereső szakmák szakszervezetei közül ez is, az is — alighanem a legtöbb — a baloldalt támogatta, a kommunistákéhoz közelálló vagy velük azonos indítványokat. A munkások forradalmi vagy radikális gondolkodása dehogy is csökken mechanikusan, életszínvonaluk emelkedésével. Ez sokkal bonyolultabb folyamat, amely alapvetően azzal függ össze, hogy mi van a fejekben, milyen neveltetésben, milyen eszmei befolyásokban részesültek az emberek, mennyire szervezettek, mi az élettapasztalatuk. A tőkések sem számolnak egy ilyen mechanikus összefüggéssel, ellenkezőleg: nagyon jól tudják, hogy azok a munkásrétegek, amelyek

ma kevésbé jól keresnek, mert gyengébbek voltak a szervezettségben és ezért kevesebbet értek el az osztály-, benne a bérharc csatáiban, azokat tudják a leginkább manipulálni. A többi között éppen azzal, hogy ellenérzéseket szítanak fel bennük a jobban keresőkkel szemben, azt a hiedelmet keltve, mintha azok miatt jutna nekik kevesebb. Így hát — mondják nekik — ne a burzsoázián, hanem munkástestvéreiken kérjék számon a saját hátrányukat, ne a tőkés profitjának, hanem a másik munkás bérének a rovására próbáljanak többet keresni.

Egyszóval: nem sokra értékeli Jimmy Reid az életszínvonal automatikusan negatív hatásáról szóló elméleteket. De még elutasítóbb a munkások már elért életszínvonalának túlértékelésével, a tőkés viszonyok ilyen értelmű apologetikájával szemben. Mérhetetlenül túloznak az erről terjengő hiedelmek, illetve a tudatosan terjesztett, szuggerált propagandaszólamok. Annak az aránya, ami a dolgozónak az általa előállított értékből jut, és amit a tőkés kisajátít — akár felhalmozza, akár elfogyasztja azt —, a múlt század óta alig változott; a sok keserves harc nem sokkal többet ért el, mint azt, hogy ez az arány ne változzék a munkás kárára; a termelés összvolumene növekedett, a technikai és a tudományos fejlődés, a szervezők és a munkások tudása révén — az abból eredő plusz azonban korántsem akkora, hogy az angol munkások (a rosszabbul kereső skóciaiakról nem is szólva) jólétükben már azt se tudnák, hová legyenek. Lakása, frizsidere, tévéje a legtöbbjüknek van, sokaknak autója is. De egyiket sem adják ingyen, és a fenntartása, a bére, a használata sincs ingyen, az annyiba kerül — az árak gyors emelkedése mellett különösképpen —, hogy meg kell fogni minden pennyt, vállalni a különórákat, különmunkákat, keményen meg kell dolgozni érte.

Így kerül szóba a gyárfoglalások története. Hogyan is lehetett győztes az a harc, hogyanlehetett a munkásokat rávenni arra, hogy hónapokra saját kezelésükbe vegyék a gyárakat, maguk szervezzék meg a munkát, honnan volt az elszántság, amivel végül is kiharcolták az üzemek szanálását, rekonstrukcióját, munkahelyeik biztosítását? Eltunyult, tohonya, semmire sem vállalkozó, elkispolgáriasodott munkásokkal meg lehetett volna nyerni ezt a csatát? Semmiképp sem. Kellett hozzá, volt is hozzá osztályöntudat, mintahogy volt harcos szakszervezetük, voltak bátor vezetőik, baloldaliak, kommunisták. Kellett hozzá az a tudat, hogy a tőkés rendszer nem az a „jótétlélek", amelyre rábízhatják magukat, s

nem is az az olajozott mechanizmus, amely fölényes módon, játszva megbirkózik minden válságával. Egyáltalán nem az. Pedig annak szeretné magát láttatni.

Nem mintha itt meg lehetne állni, nem mintha a harc a munkahelyért, az anyagi biztonságért vagy a fogyasztás bővítéséért egymagában elegendő cél volna. Hogy ez elemi követelmény, még korántsem jelenti, hogy ez az egyetlen követelmény. Jimmy Reid továbbmegy az elemzésben. A különbség az ő gondolatmenete és az absztrakt forradalmároké között azonban itt is szembetűnő. Hadd idézzem itt — töredékes jegyzeteim helyett — az említett székfoglalót, amelyben ugyanazt fejtegette. Sohasem a civilizációval, a tudományos-technikai haladással szemben keresi a megoldást, hanem annak a közösség, a nép szolgálatába való állításában.

„Ha a modern technológia nagyobb és kiterjedtebb termelési egységeket kíván — mondja —, ám tegyük a jólétet teremtő forrásainkat és potenciáljainkat nyilvános ellenőrzés és társadalmi beszámoltatás tárgyává."

„De ez sem elég — folytatja. — Nem elegendő a társadalmi haladást egyedül az anyagi növekedéssel mérni. A mi célunk csak az élet egész minőségének gazdagítása lehet. Az ország szociális és kulturális, ha úgy tetszik, szellemi átalakítására van szükség." Ehhez pedig az szükséges, hogy a népet bevonják a döntések meghozatalába. „Az úgynevezett szakemberek azt fogják önöknek mondani, hogy ez nehézkes és lényegében nem hatékony. Én kész lennék a nép részvételéért cserébe a hatékonyság egy részét feláldozni. Egyébként, hosszabb távon, el sem fogadom ezt az ellenérvet. Hogy az emberekben lappangó képességeket felszabadíthassuk, felelősséget kell rájuk ruházni. Meggyőződésem, hogy a mi népünk nagy tömegei úgy élik le az életüket, hogy fel sem sejlik bennük, mivel járulhattak volna hozzá embertársaik jobb sorsához. Ez egyéni tragédia, meg társadalmi bűn is. Személyiségének kibontakoztatása, képességeinek felvirágoztatása az előfeltétele minden egyén fejlődésének. Ebben az összefüggésben a nevelésnek életbevágó szerepe van. A feladat az lesz, hogy az embereket az életre neveljük, készítsük fel — ne csak a munkájukra, ne csak a foglalkozásukra. A szabad idő alkotó felhasználása, embertársainkkal együtt és értük: az ember önmegvalósításának fontos eleme lehet és kell hogy legyen."

Az ív, amelyet Jimmy Reid fejtegetéseiben bejárt, egészen idáig

vezetett. Ő és társai nem önmagáért a fogyasztásért harcolnak, amikor biztosítani akarják a dolgozó embereknek az élet gazdag anyagi alapjait, amikor elutasítják az anti-civilizációs elméleteket, amelyeket Jimmy egy szóval intéz el: ostobaság! A kor különböző követelményeit, alapvető fejlődési tendenciáit nem szabad szembeállítani egymással, nem lehet válogatni köztük, hanem egyesíteni kell őket, összehozni: ahogy a „fehérgallérosokat", akik a gyárfoglalás idején velük tartottak, még inkább össze kell hozni a munkásokkal meg a diákokat, akiknek nagy része ma már természetesnek tekinti, hogy részt vegyen a munkások akcióiban.

Jimmy Reidék kis nappali szobájában azon az estén nem tárgyalhattunk meg mindent, ami a közismerten igen bonyolult angliai munkásmozgalomban munkál. De valamit megérthettünk azokból az energiákból, amelyek formálják, és tapasztalataiból is, amelyekre érdemes figyelni.

Alkotmányvédők az alkotmányvédelem ellen

A jelenet — egyfelől — tulajdonképpen pontosan illett a mai ünnephez, november 7-éhez, a forradalmi proletariátus nagy napjához. Egyfelől — mondom. Mert hogy másfelől is azt illusztrálta, amiről ezen a napon meg szoktunk emlékezni, az már nem olyan egyszerű. Éppen ezt szeretném alább bebizonyítani.

Hogy milyen jelenetről volt szó? Arról, hogy a Német Kommunista Párt (DKP) vasárnap véget ért hamburgi kongresszusának harmadik napján, a pártszervezetek által benyújtott határozati módosítások és kiegészítések vitáját megszakítva, az ülés elnöke bejelentette: a Mannesmann-művek düsseldorfi üzeméből küldöttség érkezett, annak a 121 munkásnak egy csoportja, akiket a legutóbbi sztrájk szervezése miatt elbocsátottak. Nagy ünneplással fogadták a kis csapatot, amelynek kommunista vezetője — maga is kongresszusi küldött, aki csak a gyárban kialakult helyzet miatt nem jöhetett korábban — beszámolt a kizárás körülményeiről. Elmondta, hogy eddig 40 gyár üzemi tanácsától kaptak szolidaritási nyilatkozatokat, pénzsegélyeket, s hogy újabbak és újabbak csatlakoznak hozzájuk. Felszólította a jelenlevőket: mozgósítsák üzemeik munkásait is. Felsorolta azokat a helyeket, ahol a nagytőke hasonló akciókat indított el, és csődöt mondott: az utcára kidobott embereket fogcsikorgatva bár, de vissza kellett venniük. A kongresszusi dekoráció jelszava — a DKP a nagytőke ellen — menetelő munkásfiguráival mintha megelevenedett volna: ezekben a percekben a kongresszus tanácskozó, két év tapasztalatait felmérő testületből átalakult akcióközponttá; szinte stílszerűnek lehetett volna érezni, ha az előcsarnokban nem farmernadrágos-garbópulóveres hamburgi munkásgyerekek őrizték volna a csillogó mozgólépcsőket, hanem amolyan Szmolnij-beli töltényhevederes matrózok...

Pedig nem a Szmolnijban játszódott le mindez, hanem a Loewcég által nemrég épített Hamburg-Plaza nevű kongresszusköz-

pontban, Európa egyik legnagyobb luxusszállójában, amelynek nagytermét nem fegyveres bolsevikok foglalták el, hanem az itteni elvtársak bérelték ki erre a három napra — hadd pukkadjon a nyugatnémet burzsoá, hadd tapasztalja, hogy ez a párt nemcsak „valahol" létezik (még mindig bújkálva, ahogy ő szeretné), hanem csakazértis az ország legreprezentatívabb helyiségét veszi ki — és nincs jogcím, amellyel ezt meg lehetne tagadni tőle!

De ezzel már át is tértem arra, amit az előbb jeleztem. Ugyanis sok mindent hallhattunk ezen a kongresszuson, ami „másfelől"-nek hangzott.

Köztudott, hogy a nyugatnémet kommunistáknak 1956-tól 1968-ig nem volt legális szervezetük. S hogy ma két pártjuk van: a legális DKP (Német Kommunista Párt) és a máig is betiltott KPD (Németország Kommunista Pártja). A betiltást annak idején a karlsruhei bíróság határozta el, az alkotmány védelmének nevében, kijelentvén, hogy olyan párt, amelynek programja kimondja a proletárdiktatúra elvét, nem ismerheti el az alkotmányt, és ezért az alkotmány alapján nem működhet. Meg kell védeni az alkotmányt, vagy, ahogy itt mondják, az alaptörvényt.

Ezt harsogta akkor az egész polgári sajtó, és az alkotmány nevében konszolidálták a régi urak új államhatalmukat is; később pedig az alkotmány nevében csukták le tucatszámra elvtársainkat. S hogy kerek legyen a kép: alkotmányvédelemnek nevezték a politikai, illetve titkosrendőrségüket, azt az intézményt, amely a megboldogult Gestapótól nemcsak némely nyilvántartást vett át, hanem szép számmal káderekat is. A paradox, sőt, így is mondhatnám, a mulatságos ezen a kongresszuson az volt, hogy e tekintetben szinte tökéletesen felcserélődtek a szerepek: a nyugatnémet kommunisták kezében az NSZK alkotmánya ma amolyan „bunkócska, te drága", amellyel ott páholják politikai ellenfeleiket, ahol a legjobban fáj: a sokat dícsért demokrácia kérdésében.

Az alkotmány ürügyén üldözött pártból „alkotmányvédő" párt lett a DKP. Herbert Mies a pártelnökség beszámolójában például — a jobboldalról szólva — arra hívta fel a figyelmet, hogy „újabb veszedelmes merényleteket készítenek elő az alaptörvény demokratikus szubsztanciája ellen... Ezért országunk demokratikus közvéleményét ébersége, az alkotmány védelmére szólítjuk fel".

A foglalkozási tilalmak körül dúló és jelenleg nagyon kiélezett harc persze ugyancsak a paradox jelenségekhez, a „másfelőlhöz" tartozik. Sok szó esett erről a kongresszuson is: a tilalom által

érintettek közül nem egy elvtárs személyesen számolt be meghurcoltatásáról. De hát mit is jelent ez a tilalom, miért került a politikai érdeklődés középpontjába az a néhány kommunista, akitől, rövidebb-hosszabb huzavona után, végül is mindenütt megtagadták az állami alkalmaztatást? Csakugyan arra vettek volna irányt nyugatnémet elvtársaink, hogy bírói meg egyetemi tanári és más funkciók révén, mintegy a „személyzeti osztályok" útján birtokba vegyék az államapparátust, így ássák alá a rendszert, ahogy Springer újságjai írják? Természetesen nem. Szórványos esetekről van szó, a kérdésnek nem a gyakorlati, hanem az elvi jelentősége nagy.

Akadhat persze a mi oldalunkon is, aki azt mondja: mit keresnek kommunisták annak a hatalomnak mondjuk az igazságügyi gépezetében, amely gépezet a burzsoá osztályelnyomás eszköze? Miért pályázik meg pl. egy kommunista jogász, mint Volker Goetz, egy bírói állást az NSZK-ban?

Ez utóbbinak nagyon egyszerű a magyarázata: a nemrég kitűnőre végzett diplomás, aki kezdettől fogva bírónak készült, tanulmányai *közben* lett kommunista. Pályaválasztását emiatt nem módosította; megpályázott egy meghirdetett állást, és a jelentkezők közül a legjobbnak bizonyult. Ügyet ebből nem ő és nem a kommunista párt csinált, hanem a reakció, a jobboldal, amely — szándékos indiszkréció folytán — megtudta, hogy kinevezése küszöbön áll. Az ő ellenakciójuk emelte ki az esetet a maga hétköznapiságából, a tilalomgyalázat körül dúló csata közepébe. Ijesztő példaként használták, amellyel a kommunista vagy szimpatizáns, vagy csak egyszerűen baloldali tanárok ennél is szélesebb körét lehet nyomás alá helyezni, pontosabban nem is csak őket, hanem minden tanárt, az iskolákban, az egyetemen, aki esetleg eretnek gondolatokat forgat a fejében. Mutatis mutandis értendő ez persze minden területre: aki kommunista, aki baloldali, az nem áll az alkotmány talaján, az felforgató elem. Más szóval, itt is jogi köntösbe bújtatott alattomos politikai manőverről van szó; ha úgy tetszik, arról, hogy a KPD betiltását, amelyet annak idején egyetlen aktusban hajtottak végre, az azóta bekövetkezett változások miatt, megkísérlik most — a DKP ellen — fokozatosan, decentralizáltan, az egyes tagokra gyakorolt nyomás útján végrehajtani. E gyakorlat ellen forgatják a német kommunisták az alaptörvény fegyverét, az alkotmány paragrafusait, amelyekben ki van

mondva, hogy politikai nézetei miatt senkit sem érhet hátrány, hogy világnézete miatt senkit sem lehet mellőzni.

A legalitás „bunkócskája" nemcsak itt és így segít. A kongresszusi teremben csak úgy röpködnek a paragrafusok számai, fejezetei, alfejezetei: a monopoltőke, a nagytőke — hangzik el gyakran — az alkotmány ellensége, ő a törvényszegő, a zűrzavar előidézője, a rendbontó, az anarchikus elem a társadalomban.

Demokratikus illúziók? A burzsoá alkotmány szentté avatása? Parlamenti kreténizmus? Szó sincs róla. Csupán arról van szó, hogy változtak az idők: a polgári alkotmányba megtévesztő céllal beépített, szerzői által soha őszintén nem gondolt ígéreteket visszafordítják azokra, akik annak idején, 1949-ben, amikor ezt az alkotmányt létrehozták, bízva erejükben, beleírták a szép frázisokat — maszlagként a választópolgárnak. A halott Adenauer így áll bosszút az élő Brandton, akinek ma helyt kell állnia a tetszetős szavakért; pedig azokkal elég nehéz a nagytőkés monopóliumok rabló nézeteit igazolni és védelmezni. A DKP így, *ebben* az *értelemben* az alkotmány pártja, és mint a munkásosztály pártja, egyben a nemzet pártja is!

Mert ez is szóba került a hamburgi kongresszuson: a nemzeté, ha nem is éppen abban a szellemben, ahogy azt a nacionalisták szokták itt és másutt emlegetni, hanem szigorúan osztályalapokon, az ország valóságos érdekei alapján. Nem ontottak krokodilkönnyeket azért, mert a nácizmus veresége után sokan — és mind többen — elfordultak a súlyosan kompromittált nemzeti fogalmaktól. Egy ideig egyszerűen nem volt mód rendet teremteni ebben az ideológiai törmelékhalmazban; minden kísérlet a nemzeti öntudat helyreállítására a fasisztáknak és a reakciónak segített volna. Ma azonban e tekintetben is megváltoztak a viszonyok. Így magyarázható, hogy a pártelnökség beszámolójában — a szociális ellentétek és súlyos igazságtalanságok kritikai és beható elemzése mellett — olvashatók mondatok, amelyekből a lenini értelemben vett nemzeti büszkeség szól, a nép alkotóerejének önbecsülése, az ország eredményei felett érzett öröm és elismerés.

„A Német Szövetségi Köztársaság ma — mondotta Herbert Mies —, hála a munkásosztály szorgalmának, hála technikusai, mérnökei és tudósai alkotó szellemének, magasan iparosított és gazdag ország. A szövetségi köztársaság a világ negyedik legerősebb ipari hatalma. Bruttó nemzeti jövedelme már 1972-ben 828,5 milliárd márka volt. Ezek az előnyös anyagi feltételek, a

jelentékeny ipari növekedés, és a gyorsan emelkedő termelékenység lehetővé tehetnék, hogy népe jólétben és szociális biztonságban éljen." Ami megkeseríti a lakosság életét, és ez nem kevés, a rohamos inflálódástól a közlekedési káoszig, nem kikerülhetetlen végzet. A feladat: felderíteni, mi e bajok oka. Nem tagadva az alkotó emberek által létrehozott vívmányokat, a rendszer alapjaiban rejlő, a gyökerekig nyúló torzulások ellen harcolni. „Mi, kommunisták — tette hozzá a beszámoló —, minden haladó mellett vagyunk, ami valaha is összekapcsolódott a német névvel!" Így értelmezik elvtársaink a nemzeti feladatokat, nem valami absztrakt, tértől és időtől, haladástól és reakciótól független nemzetkép alapján, ami éppen német földön volna talán a legveszedelmesebb.

És így interpretálják a nemzeti egységet is. Példa erre is az, ahogyan a kongresszus a Brandt-kormány munkájáról nyilatkozott. Érdekes a következő mondat, ugyancsak Mies beszédéből: „És ha jó néhány gondolatunkat és követelésünket átvette a szociáldemokraták által vezetett szövetségi kormány, akkor ez ellen nincs semmi kifogásunk. Nekünk a dolgozó nép, annak életszínvonala és joga a fontos. Csak az a fontos, hogy a demokratikus reformokat keresztülvigyék. Ezért állunk ki, és készek vagyunk bárkit támogatni, aki ugyanezt akarja." Vagyis a DKP nem az alkotmány sáncain kívül keresi a helyét, hanem szerepét úgy fogja fel, mint részese és előrehajtója a demokratikus és szociális mozgalomnak; ezt tanúsítja, hogy a kormány pozitív lépéseit támogatja, miközben negatív törekvéseit a legélesebben ellenzi és visszautasítja. Teljesen tisztában van azzal, hogy gyökeres és végleges megoldás nem lehetséges a kapitalista rendszer alapján. De ez egy pillanatig sem rettenti vissza attól, hogy teljes erejével a napirenden levő reformokért küzdjön. „Nem hagyjuk magunkat ultrabaloldali csoportok által sem befolyásolni — állapította meg a referátum —, amelyek a munkások napi érdekeiért való akcióink ellen dörögnek, és a demokratikus reformokért való harcot revizionizmusnak minősítve rágalmazzák meg."

A végcél a szocializmus, a harc a kapitalizmus, illetve a szociáldemokrácia által hirdetett álszocializmus ellen. Ma a harc, ahogy a kongresszuson nevezték, az „antimonopolista demokráciáért" folyik, egy olyan államhatalomért, amelyet a munkásosztály és minden monopóliumellenes erő tart fenn, és amely a döntő termelőeszközök társadalmi tulajdonára épül.

A szociáldemokrácia „demokratikus szocializmusáról" pedig tömören így vélekednek: „Micsoda különös szocializmus ez! A magántőkés-tulajdonhoz nem akar nyúlni. A munkáshatalmat elutasítja. Ellene küzd. Kitalálói szerint sem alapozható meg tudományosan." A kommunisták álláspontja változatlanul: „A döntő erő a munkásosztály és az is marad... Olyan demokráciát akarunk, amely a monopóliumok hatalmát korlátozza és lebírja. Aki semmit sem akar elvenni a monopóliumoktól, az a dolgozó népnek semmit sem tud adni."

Más szóval: ha nem is voltunk a Szmolnijban, ha nem is álltak a kapuban fegyveres matrózok, és nem is írtunk 1917-et, hanem a Hamburg-Plaza palota kényelmes székein hallgattuk az okos és konkrét felszólalásokat, és szürcsöltük a Loew-cég feláras Coca-Colaját, mégis ide illett a mai keltezés: a november 7-i dátum.

A precizitás dalnoka

Határozottan zavarban vagyok. Egy nálunk ismeretlen művészről akarok írni, akinek dalszövegeiből egy sort sem fordítottak még le magyarra, méghozzá egy „politsong"-komponistáról, -gitárosról és -énekesről, akinek zenéjéről és zenéléséről is „képet" (hangot!) kellene adnom (nekem, aki egy hangjegykulcsot nem tud odakanyarítani), ráadásul: fiataloknak! Megannyi, számomra új és ismeretlen, nyaktörően kockázatos feladat! Kihez fordulhatnék fohásszal — az ókori meg középkori szerzők szokása szerint —, hogy adjon bátorítást és útmutatást? Legfeljebb Thomas Mannra gondolhatok, a szavakkal leírt zene egyedülálló mesterére, de a példa nagysága inkább elbátortalanít, semhogy erőt adna. S mégis, mindennek ellenére úgy érzem: meg kell kísérelnem. A fiatalok politikai dalmozgalma idehaza — amely korántsem olyan erős, mint amilyen lehetne — többet nyerhet a figyelem felkeltésével, mint amennyit a krónikás tekintélye veszíthet, ha vállalkozása gyengén sikerül.

A közepén kezdem. Az énekes egyik lemezének is a közepén; oda tegyük a tűt. Egy nagyon tiszta férfihang — természetesen németül — bemondja a címet: Lágerdal. Halk, éles recitatívóval

kezdi. Egy lágerlakó szól társához, akit most szállítottak be — fojtottan suttogja (nyilván, hogy az őrség meg ne hallja) — kérdéseit: mi van odakint, milyen híreket hozott? A gitárkíséret a náci koncentrációs táborok fájdalmas-szomorú dalaira emlékeztet, de valahogy hidegebb az intonáció, dermesztőbb, keserűbb. Döbbenten hallgatjuk: miféle pokolból jönnek, honnan hasogatnak belénk ezek a kínzó akkordok? Talán történelmi műfajról volna szó? Talán egy, a hitleri fasizmusról, Auschwitzről szóló opera részletéről?

De hát figyeljünk a szövegre! A helyzet, semmi kétség, ebbenabban hasonlít: amit a régi lágerlakó a jövevénynek elmond — a foglyok meghurcoltatásáról, a rabok összetételéről, az őrök kegyetlenkedéséről — ha nem is a negyvenes évek Auschwitzára, a harmincas évek Dachaujára, a nácik első koncentrációs táboraira érthető. Csakhogy — csakhogy lépten-nyomon más nevek és fogalmak bukkannak fel; például Springeré, a nyugatnémet reakció mai sajtócsászáráé; aztán szó esik a Bundeswehrről (vagyis az NSZK hadseregéről), meg arról, hogy a szigorú törvényeket, amelyek alapján fogva tartanak itt „békebarátot, szakszervezeti vezetőt, szocit, kommunistát" — a Rajna mellett hozták! De hát miféle törvényekről beszél ez a dal, miféle táborról, ahol a gúnyos refrén szerint: „rád cimbalom, flóta, hárfa sem rest zenét ontani / s ahol mindent meg lehet és meg is muszáj mondani." Hol vannak ilyen lágerek az NSZK-ban? Springer meg Bundeswehr persze van, és a Rajna mellett hozzák a törvényeket. De a harmadik strófa táján azért már rájössz, amit befejezésül a dal maga is elmond, így: „Megvallom, csak rossz álom volt, mit megénekelt e dal, / magát el sem hiteti tán kedves hallgatóival / Pedig bíz' a félsztől kap csak régi urunk vérszemet / e honban, hol mindent akar: mindent lehet és tehet." Más szóval: ez a lágerdal azoknak a dala volna, lehetne, akiket — ha egyszer Nyugat-Németországban életbe lépnének a hírhedt szükségállapot-törvények — koncentrációs táborba zárnának: a jeges levegő, amely a gitár kísérő szólamából, a dallamból felénk csap, a refrén gunyorosan feljajduló hetykesége — egy képzelt jövőről szól (fenyegetően) — a jelenhez! Nem átélt borzalmakról beszél, hanem bekövetkezhető veszélyekre figyelmeztet.

No, de minek játszanám tovább a bújócskát: a művészt, akiről szólok, 1969-ben hallottam először, a Német Kommunista Párt (DKP) esseni, alapító kongresszusán. Neve: *Dieter Süverkrüp.*

1934-ben született, apja mérnök volt, anyja munkáslány. Eredeti foglalkozása szerint reklámgrafikus; a 60-as évek eleje óta — először az úgynevezett húsvéti menetekben, a nyugatnémet békeharcosok demonstrációiban — szerepel nyilvánosan is: első önálló lemezének megjelenése szinte egybeesik a legális DKP színrelépésével, azóta lett — sok más tehetséges kommunista és baloldali énekes körében — a nyugatnémet új politikai song legkiemelkedőbb alakja. Sőt, bátran állítanám: Európában és Amerikában sem igen van hozzá fogható, ha azt tekintem mércének, ami művészetének lényege: a politikai mondanivaló és kifejező erő mélységét, sokoldalúságát és precizitását.

Már négy éve is így láttam, amikor először hallottam őt, s csak egy lemezét ismertem, de akkor még nem mertem volna ezt leírni; most, egy sor lemeze ismeretében, újra meg újra való meghallgatása után nem félek kijelenteni: Süverkrüp a műfaj világraszóló művésze. Mint költő, annak a tradíciónak a folytatója, amely Németországban Heine politikai dalaitól húzódik a XIX. század proletárköltészetén, Brecht songjain át Brecht legjobb utódaiig. De amely tradíció talán még korábbról kelteződik, zeneileg mindenképpen a nagy francia forradalom dalaitól (Süverkrüp egy egész lemezt csinált belőlük — Ça ira! címen), a német és francia munkásdalon át Eislerig és Weillig, és a korunkbeli protest-song értékeiig. Igaz, legtöbb elődjének és társának alkotásával is nehéz összevetni Dieter Süverkrüp műveit, hisz maga írja szövegüket, maga szerzi dallamukat és — önmagát kísérve — maga is adja elő őket. Mellesleg remekül; nemcsak kitűnő énekhangja, orgánuma van, hanem ragyogó az utánzóképessége is. Mindenféle fekvésben, hangszínben, dialektusban tud énekelni és beszélni, utolérhetetlen nyelvi bravúrral tud hadarni, buta gügyögést és zavaros mámort, őrmesteri harsogást és infantilis hetyegést, édeskés szentimentalizmust és banális meghatódottságot előadni; a csontfagyasztóan félelmetestől a szívbemarkolóan behízelgőig mindent tud, és mindennek a karikírozását. Gyerekdal és zsoltár, dzsessz, sanzon és beat, keleti zene és mozgalmi ének — mondandója szerint komolyan vagy ironikusan —, mindegyiket alkalmazza. És a felszabadult hahotától a szíveket szorongató csendig terjed hatásának skálája.

Nyugatnémet elvtársaink, de a velük haladó baloldaliak — főként munkásfiatalok, nem anarchista, de radikális gondolkodású diákok — ma már szétvetik a termet, ha valahol fellép. A DKP

kongresszusán, Hamburgban, a záró kultúrműsoron alig akarták elengedni. A vonatjára hivatkozva szűnni nem akaró ovációk közepette szökött meg. Tavaly óta fellép az NDK-ban is; a harmadik berlini politikai dalfesztiválon szerepelt először a tévében; a VIT-nek is ő volt az egyik kedvence. Lassacskán az NSZK nyilvános fórumai sem tudják agyonhallgatni; a rádióban itt-ott szerepeltetik, hébe-hóba bejut a képernyőre is. A polgári sajtóban pedig, „kénytelenek" támadni! (A támadás ugyanis publicitást jelent.) „Tetszésnyilvánítási viharok a bunkerben", „Még rossz vége lesz ennek a Süverkrüpnek!" — ilyeneket írnak. „ Jelentések a hadihelyzetről dalban", „Tandrámák, úgyszólván precíz utasítások az ellenállás szervezésére a bázison". Udo Jürgens is kénytelen volt valamit motyogni róla. Amikor a protest-énekesekről faggatták, azt a benyomást igyekezett kelteni, mintha a sikeresek közülük — Bob Dylan, Joan Baez — csupán üzletből vállalkoztak volna a tiltakozó énekekre. De a puritán Süverkrüpre ezt sehogyse lehetett alkalmazni. „Hallottam már Süverkrüpről — nyilatkozta —, meglehet, hogy a kivételek közé tartozik. Aki az ilyesmit idealizmusból teszi, azt elfogadom." De aztán gyorsan hozzátette: „És egyáltalán: ez a protesthullám már »passé«, elmúlt."

Tévedett, különösen, ami Süverkrüpöt illeti. Ő nem puszta idealizmusból, nem a munkásosztályhoz, a dolgozó emberekhez leereszkedő, vigasztaló sajnálkozásból teszi azt, amit tesz, hanem mint harcosa és tagja a jogaiért és jussáért küzdő népnek. S ami nem kevésbé fontos: mint tudatos marxista, mint olyan művész, akinek a tudományos szocializmus, a párt politikája oly mértékben meggyőződése, hogy a gitárjából, a melódiáiból és szövegeiből is az szól. Éppen itt érkezünk el a fenomén, a jelenség lényegéhez.

Az eddigiekben már kétszer szerepelt a szó: „precíz". Precizitás, vagyis: rendkívüli pontosság. Létezik-e a költészettől, a zenétől, az éneklő, az érzelemtől távolabb eső fogalom? Különösen, amikor ebben az esetben a szót politikai és ideológiai értelemben kell használni? Másképp feltéve a kérdést: létezik-e, létezhet-e „versben megénekelt marxizmus"? Persze, nem a weimari avantgarde, nem a húszas évek agit.-prop.-művészetének tárgyilagosan száraz-direkt módján, hanem abban a gazdag spektrumban, amelyet fentebb jeleztem. Talán senki sem adhat erre egyértelműbb választ, mint mi, magyarok, akiknek van József Attilájuk, akik kívülről tudjuk a Döntsd a tőkét, a tőkehaszon-balladát, a Dunánál című verset, vagy a Lebukottat.

Csakhogy — Süverkrüp esetében — még tovább kell kérdezni; hisz ő a napi politikai harc témáiból csiholja dalait, az agitáció pillanatnyi szükségletét messze túlélő, száz színben csillogó remekléseit. S hogy még nehezebb legyen a lecke: mindez abban az NSZK-ban játszódik le, amely az utolsó évtizedben az Adenauer-Lübke-Globke-féle vezetéstől eljutott a Brandt, Heinemann és Wehner nevével jelezhető uralkodó politikáig, ahol a kommunistáknak — a változásnak megfelelően — ma sok mindent másképp kell megközelíteniük. (Mégha gyakran ugyanarról van is szó!) Hogyan lehet ezt költészetben és zenében győzni? Süverkrüp próbája ez.

A Lágerdalban jelzett veszélyekről, a szükségállapot-törvényeket elfogadó, a civilrendőri alakulatokat szervező, a náci időkre nosztalgiával vissza-visszatekintgető, a „gazdasági csodagyerekkora" végét élő NSZK-ról. a CDU-CSU-uralomról szólt Süverkrüp első nagy lemeze. Egyik dalában, talán eddigi életműve legjobb alkotásában, a halálról énekelt. A halálról, „aki" nem jön a telefonhoz, mert Svájcban telel, csak minden kedd délelőttjén tűnik fel, amikor nehezen zihálva átlépi acélműve kapuját; a halálról, akitől a munkások rettegnek, mert „jó néhányukat, asszonyostul, gyerekestül már könnyekre fakasztott"; a halálról, aki délután a felügyelő bizottságban arról referál, milyen örvendetes és stabil a fegyverpiac, és aki, persze, szentimentális is, senkitől sem sajnálja a sörét és a békéjét; sőt a „szabadságért" is odavan, ameddig azt „védik", mert „ha háborúkat készítenek elő, az mellesleg és mindenkor az acélrészvényeknek is hasznos". Szent (Mann) Tamás! Bár azt is le tudnám ide írni, hogy milyen e dal melódiája: ez a sejtelmes-sötét, zengő románchang, ez a szívszorítóan szomorú-lágy gitártremoló, amelyből az olyan szavak, mint „telefon" meg „acélmű", „felügyelő bizottság" és „gyorstüzelő puska", „munkanélküliség" és „acélrészvény" úgy villannak elő, mintha egy Rembrandt-kép bensőséges sziéna barna enteriőrjébe belefestettek volna egy krómtól csillogó autót vagy egy villanyvasalót! Mégis nagyon messze van ez a művészet az „agitkák" szimpla harsogásától, tisztelt sznobok, akik bizonyára azt gondoljátok: holmi megrendelésre danoló mozgalmi iparost dícsérek.

Ha nem is mind ilyen lélekbe markoló, de hasonlóan kitűnő a többi mű is; a leghíresebb is, amivel annak idején feltűnt, a „kriptokommunistáról" szóló „ijesztő tanmese", amelyben a nyugatnémet nyárspolgár elképzeléseit gúnyolja ki — a vodkát reggeliző,

égetett szesszel fogat mosó, mongol arcú, tigris járású felforgatóról, aki fél tízkor kék szemű és szőke óvodásokat fal fel, miközben Teréz nővért meggyőzi a világbéke fontosságáról, majd — titkos rejtekhelyén! — filozófiában, analízisben és dialektikában gyakorolja magát, míg este — az álnok — gyerekeivel játszik, és Bach H-moll miséjét hallgatja — persze, ezt is csak félrevezetés céljából...

A csattogó ritmusú dallam egyként érzékelteti a buta látomásaitól gyötört burzsuj izgatottságát és primitív rémüldözésének nevetségességét. A *Cseresznye tejszínhabon* című sanzonhoz viszont olyan melódiát komponált Süverkrüp, hogy az ember azon veszi észre magát: könny szökött a szemébe. Igaz, itt másról van szó, egy koncentrációs tábort megjárt reszketős, szerényke jóvátételéből élő öregemberről, aki a kis kávéházban süteményét fogyasztva, rájön: a szörnyűséges emlékek már sohasem fogják elhagyni — a piros cseresznyéről a fehér habon is a borzalom jut eszébe, a vérnyom a hóban. A mellette ülő pusmogó párocska ezt már sohasem értheti meg. Végül az öreg mégis kirántja magát a rezignációból; a duruzsoló sanzonhangból szinte kifordul az utolsó két sor: „Az élet: élni. Más-e vajon? /Tízezer hulla. S ég a neon."

De ne folytassuk a példákat. Csak arról szólnék még, hogyan válaszolt (és válaszol) Süverkrüp arra a „kihívásra", amelyet a politikai helyzetben és harcban bekövetkezett változások jelentenek művészete számára. Itt térek vissza a precizitás fogalmára. Ugyanis őt ez óvja meg attól, hogy sutba dobja a protestgitárt; az, hogy pontosan, azaz mélyen érti és pontosan, azaz hitelesen értelmezi a változó valóságot — a világét éppúgy, akárcsak hazájáét.

Ismétlem: marxista-leninista módjára. Azt, hogy mi változott és mi nem, pontosan tudja. S míg mások, azok, akiket a tetszetősebb külszín kielégít, abbahagyják a protestálást, ő — aki sohasem volt puszta protestáló — új ihletet merít lényeg és jelenség módosult viszonyából. Van egy dala, az újabbak közül, a Rezsimváltás, amelyben maga teszi fel így a kérdést: „Ah, de mérgem elfogyott már / dalt sincs miről költenem, / amióta az SPD / uralg szülőföldemen. / Most, hogy minden másként fordult, / elették a kenyerem. / Orvul tolták az elvtársak / műsoromat el nekem."

S hogyan válaszolja meg? Úgy, hogy elkezdi dicsérni — egy kicsattanóan jókedvű verklinóta muzsikájára — a szociáldemokrata vezetést! Kezdve azon, hogy gyorsan-gyorsan ratifikálták az atom-

szerződést, elismerték az NDK-t, elégették a müncheni szerződést, egészen addig, hogy elismerték az Odera—Neisse-határt... A hallgató már azt hihetné, hogy Süverkrüp átállt Brandtékhoz, hisz ez mind jó és igaz! Csakhogy ezt az ellenállhatatlanul vidám verklit nem lehet többé megállítani, a dalocska egyre folytatódik. A dalénekes már azon örvendezik, hogy az NSZK kilépett a NATO-ból, a fegyverkezési büdzsét a felére csökkentette, félig üresen állnak a kaszárnyák, keresztülvitték a művelődési reformot, a szükségállapot-törvényeket széttépték, Flick, a milliárdos azt kéri, hogy vagyonát vegyék át népi tulajdonba, az osztályharcnak vége, a rendőr is „elvtárs"... Mondanom sem kell: ez a tettetett jókedvű „túljátszása" a valóságnak a végén már egyenesen kísérteties; nyilvánvaló: az illúziók holdbéli tájain járunk...

És ez korántsem az egyetlen válasz: a szervezett munkások öntudatának emeléséről épp annyi új mondanivalója van, mint pl. az ultraradikálisokról — a munkásokat semmibe vevő határtalan nagyképüségükről. S akkor még nem adtam számot a szocializmusról, a Szovjetunióról, az NDK-ról, Vietnamról szóló meleg hangjairól.

Már csak egy kérdés marad: miért újságpapíron, suta leírásban találkozik a magyar közönség egy énekessel, költővel, zeneszerzővel? Legutóbb, Hamburgban, két óra hosszat beszéltem Süverkrüppel, aki egyébként a világ legcsendesebb és legszerényebb embere. Arról beszéltem neki, hogy majd megkíséreljük lefordíttatni, amit lehet. (Nagyon nehéz lecke, hisz versei tele vannak szójátékokkal, külföldön érthetetlen célzásokkal; lábjegyzeteket pedig nehéz énekelni). Meg hogy keresünk énekeseket, akik dalait fordításokban előadják. Örömmel hallgatta; ilyen kísérlet eddig csak Franciaországban volt, és ott nagy sikerrel járt. És azt is megvallottam neki: előbb megpróbálok róla írni, a zenéjéről is. Megpróbáltam.

Werther—festékszóróval

„A szabályok javára sok mindent el lehet mondani, körülbelül mindazt, amit a polgári társadalom javára. Aki szerintük műveli magát, nem fog semmi ízetlent, rosszat cselekedni, mint ahogy az, aki a törvényekhez és a jóléthez igazodik, sohasem lesz elviselhetetlen szomszéd, nem válik rendhagyó gonosszá; ezzel szemben minden szabály — mondjon bárki bármit — elpusztítja a természet igazi érzéseit és azok őszinte kifejezését."

Gondolom, az olvasót ebből a rövid idézetből is megcsapja a múlt levegője. Épp most volt kétszáz éve, hogy ezeket a sorokat papírra vetette egy 25 éves német ügyvédbojtár, akit szülei Wetzlar városkába küldtek a helybéli bírósághoz gyakorlatra, és aki sehogy sem tudta megszokni — hamarosan ott is hagyta — a szűkös, illedelmes nyárspolgári világot, amelyről az idézet is szól. Csakhogy nem az 1774-ben megjelent és már a maga korában világhírűvé vált könyvből idéztem, hanem egy mai tárgyú NDK-beli színdarabból, amelyet Berlinben és az NDK más városaiban évek óta telt házak előtt játszanak, és amely — ha az említett könyv sikeréhez nem lehet is hasonlítani — ugyancsak bejárja a nagyvilágot. Játsszák Nyugat-Berlinben is, műsoron van az NSZK több színpadán, leközölte már több mint egy éve az *Innosztrannaja Litye-ratura*, ismertetve a mellette és ellene szóló véleményeket, előadták Nagyváradon, s bizonyára még sok helyen, színpadra fog kerülni nálunk is.* Az ügyvédgyakornokot és könyvének hősét nem kell bemutatnom, elegendő megnevezni őket: Goethéről van szó és az ifjú Wertherről, az akkori német társadalom álszenteskedésével szembeforduló lázadóról, Rousseau, a francia felvilágosodás eszméit újrafogalmazó német Sturm und Drang nevezetes irodalmi figurájáról.

* A Pesti Színház 1975. novemberében mutatta be.

A színdarab címe: Az ifjú W. újabb szenvedései. Ennek hőse és írója kevésbé ismert. Az előbbi, Edgar Wibeau, nem ügyvédnek készült, hanem ipari tanulónak, de ahhoz se volt kitartása, végül is segédmunkásnak állt a fővárosban, egy mázolóbrigádban dolgozott. Annyiban persze hasonlít előképéhez, hogy ő is egy Charlottéba habarodik bele — igaz, hogy nem Lottének, hanem Charlie-nek szólítja, és a lány nem testvérkéit gondozza a szülői házban, mint Lotte tette, hanem óvónő a tanácsi óvodában. De ennek a lánynak is megvan már a maga szíve választottja, egy tisztes tanárjelölt, aki ugyanolyan kötelességtudó — és unalmas —, mint az elöljáróban említett szabályok, míg az ifjú W. ugyanolyan sziporkázóan fantáziadús, szenvedélyes és játékos, mint Werther, csakhogy éppen nem frakkban és térdnadrágban járja a menüettet, hanem a farmerért rajong, és Satchmo Armstrong zenéjére rockot táncol. Ennek megfelelően hasonlóak e háromszög belső viszonylatai is. Charlie-Charlotte valójában kedveli Edgart — és nehéz is volna nem megszédülnie e bűbájos kamasz ostromai közepette —, de végül is kitart a sótlan, derék férj mellett. Igen ám, de hogyan kerül ez a régi csizma a mai asztalra? Mi ellen lázadozik, mitől szenved Wibeau, a mai Werther? S miért pusztul el végül? (Mert persze egy Werthernek, akárcsak Goethénél, el kell magát pusztania.)

Ulrich Plenzdorfnak, a szerzőnek (1934-ben született) elsősorban erre kellett válaszolnia a darabban, s erre kellett felelnie az azt követő vitának is. Plenzdorf nyilván nem elégedhetett meg azzal — a nagy példához méltatlanul —, hogy hőse pusztán szerelmi bánatában végezzen magával. A kielégületlen vágy nem volt és nem lehet ma sem egy „wertheri" öngyilkosság végső motívuma: a konfliktus mindenekelőtt társadalmi. Hogy Wibeau nem kaphatja meg feleségül Charlie-t, ahogyan Werther sem vezethette oltár elé Charlottét, — ez azért okoz tragikus bonyodalmat, mert a konvenciók, az uralkodó szokások, a mindenható előítéletek visszatartották a lányt attól, hogy érzelmei — azaz „természete" — szerint válasszon: az imádott lény önmegtartóztatása mögött a „szabályok" rideg és kegyetlen uralma lapul. Ennek a felismerése rendíti meg Werthert és adja kezébe a revolvert. De hogyan kerül Wibeau kezébe a magasfeszültségű vezeték, amelynek áramütése halálra sújtja?

Az ifjú Goethe a kis feudális fejedelemségek korában élt, abban a német mizériában, ahogy Marxék nevezték —, amelynek kis-

szerűségében, korlátoltságában, levegőtlenségében a polgári haladás minden híve fuldoklott. Plenzdorf ma játszódó darabjának legfrappánsabb kitételei, legélesebb célzásai — semmi kétség — egytől-egyig Goethétől valók. A fiú, aki otthagyta az anyját (szülei elváltak, lényegében apa nélkül nevelkedett fel), valami faházikóba telepszik be, és ott, a telek budijában talál rá a Werther egyik példányára: abból idézi filozófiai szentenciáit. Ilyeneket: „Van valami egyhangúság ezzel az emberi nemmel. A legtöbben az idejük legnagyobb részét ledolgozzák, hogy élhessenek és attól a kevéstől, ami a szabadságból megmarad nekik, annyira félnek, hogy minden eszközt felhasználnak, csak attól is megszabaduljanak." Roppant mulatságos, ahogy a fiú jasszos monológjaiba újra meg újra belefűzi — ahogy ő mondja — *Old Werther* bölcsességeit, és éppen ezek azok, amelyek vitapartnereit leginkább kihúzzák a cipőből. Csakhogy a néző tudja: ezt nem ez az izgága kölyök mondja, hanem a sérthetetlen írófejedelem, a mindenek fölött álló klaszszikus! Ha ő, aki végül is eljutott a *Faust*ig, a csúcsokig, ilyeneket mondhatott fiatal korában . . . hátha ebből a srácból is lehet még valami . . .

Mégsincs semmilyen oka a mai kortársnak ezen megütköznie; az analógia, amellyel Plenzdorf játszik, nem a társadalmak, hanem a konzervatív magatartások hasonlósága. S hogy Edgar Wibeau, akármilyen elragadóan persziflálja is elődjét, mégsem azonosítható Wertherrel, az ugyancsak a mai társadalom eltérő minőségéből adódik, a társadalomból, amelynek ez a hőzöngő fiatalember nagyon is édes gyermeke. Igaz, ez csak a végén derül ki, és éppen a halálában. Edgar Wibeau ugyanis nem lesz öngyilkos, hanem baleset áldozatává válik. Az elszigeteltségből, amelybe az értetlen környezettel való konfliktusa sodorta, úgy akar kikerülni, hogy elhatározza: ő majd megkonstruálja azt a festékszórót, amellyel a nagyszájú brigádvezető odabent az üzemben nem boldogul. Valóban támadt is valami zseniális ötlete, csak éppen dilettáns volt a kivitelezéshez; individualizmusa pedig nem engedte, hogy mások segítségét kérje. Így pusztította el önmagát — akaratlanul. Werther lázadása nem ismeri ezt a tragikumot. Az ő magányának nem volt alternatívája; Wibeau-énak volt, vagy lehetett volna.

Tragédiáról, halálról, szélsőséges konfliktusokról beszélek. Még azt hihetné valaki: zokogás és rémület uralja a nézőteret. Vagy a Vörös Sivatag hippijeinek szorongató komorságára, netán a Szelíd motorosok fájó érzelmességére gondol. Pedig másról van szó!

Edgar, ha Goethe mellett Salingert, az amerikai jassz klasszikusát is kedveli, és bármennyire nem állhatja ki a „fogyasztói" fetisizmust, cseppet sem szenvedő, saját sebeit nyalogató és még kevésbé agresszív nihilista. Szentimentálisnak persze ő is szentimentális, meg vannak támadó indulatai is, és korántsem a végső igazságok tudója a maga tizenhét évével, de olyan elbűvölő kópé, akinek vagánykodása, szájalása, szemtelenkedése egy tisztább, őszintébb, emberibb világ iránti vágyából ered. Hogy épp újítóként éri utol a végzet, annak stílusos voltáról lehetne vitatkozni, de hogy egy jobbra, magasabb rendűre törekvő embertípus reprezentánsa ő, az egyértelmű: határozott karakterű hősben ilyen magávalragadóan bájos, szeretni való figurát rég nem láttam modern színpadon.

De hát hová tegye az ember ezt az egész jelenséget, hogy úgy mondjam, irodalmilag, irodalomtörténetileg? Hogyan támadt új életre a német szentimentalizmus e muzeális műve, ez a kötelező iskolai olvasmány, amelynek stílusán Edgar eleinte maga is így gúnyolódik: „Csak úgy hemzseg a szívtől meg a lélektől meg a boldogságtól meg a könnyektől. El sem tudom képzelni, hogy valakik valaha is így beszéltek volna, akár háromszáz évvel ezelőtt." A wertheri figura még szerzője életében archaikussá vált, s amikor pályája végén Goethe még egyszer megidézte *A szenvedély trilógiája* című költeményben: — „Fölmerészkedsz, sokaksiratta árnyék, / a fényre megint csöndesen" —, nemcsak a túlvilágról kellett előhívnia, hanem egy más korból. „Te mosolyogsz, illőn, érzelmesen" — így jellemezte az öreg költő ifjúsága hősét — „egy szörnyű vég híre a neveden, / megünnepeltük sorsod nyomorát, / s búban-örömben itt éltünk tovább." Hogyan került hát ez az illőn, érzelmesen mosolygó Werther 1972-ben a Deutsches Theater és még nem tudom, hány NDK-színház nézői elé? S hogyan vált e mai Werther heves, de végül is elsimult viták után a fiataloknak amolyan kedvencévé?

Annyi mindenképpen nyilvánvaló: Wibeaunak is a „szabályok" világával van konfliktusa, pontosabban a túlszabályozottsággal, a folytonos kioktatással, olyan elvárások únos-untalan számonkérésével, amelyeket a fiatalok általában nehezen viselnek el, s különösképpen a Wibeau-félék. A darab körüli vitában talán mindenekelőtt azt feszegették: jellemzőek-e a fiatalság egészére Wibeau konfliktusai a környezettel. Intenzitásban nyilván nem; de nem azért, mert ez a fiatalember eleve renitensebb a többieknél, hanem

mert különösen tehetséges, eredeti személyiség, és ennek arányában fokozottan érzékeny is. Vagyis abban az értelemben, ahogy Werther korában használták a szót, az ifjú Wibeau: zseni. Tipikus, nem az átlagos, hanem a különös értelmében.

És mi az, ami zavarja ezt a fiút, amitől — korosztályának szóhasználatával — a falra mászik? Mindenekelőtt a képmutatás; például az, hogy neki mint az igazgatónő mama fiacskájának mindig eminens tanulónak kellett lennie; meg hogy a tanműhelyben, amikor a mester lábára ejtette azt a vaslemezt, pedig nem is akarta és bánta is, nyilvános önkritikát követeltek tőle. Aztán, hogy folyton dolgozatot írattak vele arról, hogy ki a példaképe. (Egyszer majdnem meg is írta: „*Legnagyobb példaképem Edgar Wibeau. Olyanná akarok lenni, amilyenné ő egyszer lesz.*") S azt se bírta, hogy az ő hibáiért mindig másokat okoltak, mivel őt taknyosnak nézték. A tanonckodást azért hagyta abba, és otthonról is azért. ment el, mert ez volt a szándéka, ő így akarta. Tehát csak ő tehet róla. Mint ahogy abból is elege volt, hogy élő bizonyítéka legyen annak, hogy egy fiút nagyon jól fel lehet nevelni apa nélkül is . . . De ugyanúgy megvolt a véleménye a filmekről is, amelyekben az emberek folyvást épületes dolgokat tanulnak és folyvást megjavulnak, pedig mindenki rögvest észreveszi, hogy mit kell neki belőle tanulnia . . .

Csak ott, a fabódéban tűnt először úgy Edgarnak, mintha minden megváltozott volna, mintha minden merev szabályozás szorítójából kiszabadult volna: Charlie meg az óvodások idilljében, „természetes" világában. Hogy a lány nevelgette, meg összeszidta (mert nem evett, hiszen akkor még nem dolgozott, és az is volt az elve: „aki nem dolgozik, az ne is egyék"), azt persze elviselte Edgar, ha egyszer-egyszer sikerült a fejét a szeretett lány ölébe hajtania, vagy legalább megleshette, ahogy Charlie mindig precízen felemelte a szoknyáját, mielőtt leült. De aztán megjelent a színen — miután letöltötte a katonaéveit — a vőlegény, ez a Dieter, aki olyan kimérten járt, mint Bismarck, háromszor meggondolta, amíg egy szót kinyögött, és annyira érzéketlen volt, hogy azt sem vette észre, miféle szenvedélyek lángjai csapnak ide-oda Charlie és Edgar között. Dieter, akinek a szobája „olyan kedélyes volt, mint egy pályaudvari váróterem" és olyan tiszta és rendes, mintha „egy évben csak két napig laknák és akkor is a higiéniai felügyelőség főnöke". És éppen ez a tokba bújt stréber, ez vitte el Charlie-t, ehhez ment férjhez az imádott lény. (Hát el lehetett ezt viselni?

Hát nem volt igaza Werthernek, amikor lejegyezte: „. . . az ember ember, s az a kis ész, ami valakinek megadatott, nem sokat számít, ha a szenvedély dühöng és az emberség határai szorítják"?)

Más szóval: a lelketlen rend és a bamba kötelességtudás, a mások iránti közöny, a meg nem értés és az érzéketlenség — ezek azok a magatartásformák, amelyektől az ifjú W. szenved. A társadalmi rendszerrel nincs baja, sőt nagyon is elgondolkoztatóan, így beszél róla a maga kamasz iróniájával: „Egyetlen valamelyest intelligens ember sem lehet manapság a kommunizmus ellen. De egyébként mégis ódzkodnak. A mellette levéshez nem kell bátorság. Azonban mindenki bátor akar lenni. Következésképpen ellenkezik. Ez az."

Az NDK megalakulása 25. évfordulójának idején láttam a színdarabot. Az előadás után gyalog mentem haza. Berlin főútvonalain színes lámpafüzérek köszöntötték az ünnepet. Az Alexanderplatzon késő éjszakáig ragyogtak a fénycsövek a hatalmas irodaházsor minden ablakában. S díszkivilágításban úszott az új 37 emeletes szálloda is. Láttam ezt a teret 23 évvel ezelőtt is, emlékszem nyomasztó sötétségére, a romok kísérteties kontúrjaira. Olyan büszkeséggel sétálgattam most a nagyáruház mutatós kirakatai előtt, mintha nekem is részem volna mindebben.

De gondolatban újra meg újra visszatértem a színházbéli ifjú W.-hez, akit — a hatáshoz nyilván ez is hozzájárult — egy nagyszerű színész (Dieter Mann) felejthetetlen alakításában láthattunk: megejtő humorral, groteszk jellemzőkészséggel és akrobatikának is beillő mozgással keltette életre a nála majd húsz évvel fiatalabb Edgart. Benne van ebben a városban is — meditáltam — az Edgarok meg a Charlie-k és persze a Dieterek verítéke. Ha fanyalogna is az ifjú W. a kirakatbabák elegáns cuccain, azért — ha életben marad, — azzal a festékszóróval ezt az építést gyorsította volna meg! De máson is járt az eszem: azon, hogy milyen jó dolog: már arról is fesztelenül folyik itt a vita, milyen legyen az emberek közötti kapcsolat, a társadalom, a közélet stílusa, hogyan jutnak túl bizonyos megcsontosodott konvenciókon, hogyan bontakoztassák ki az elevenebb, mozgékonyabb, belülről vállalt rendet. Hogy ezen is folyik az eszmecsere, annak nem lényegtelen bizonyítéka, hogy mit hoztak létre e negyedszázadban, mint pl. az a 37 emeletes felhőkarcoló.

S hogy ehhez a szentimentalizmus is szolgáltathat eszközöket,

adhat keretet és inspirációt? Miért ne? Nem irodalomtörténeti bujócska ez, nem játszadozás az idézetekkel, inkább a német történelem egy sajátos vetülete. Olyan nemzet formálódik itt, amely szembenézett és leszámolt múltjának legnehezebb tehertételeivel, s ma már szembenézhet a felemás polgári fejlődés olyan maradványaival is, mint például az érzelmi kultúra elakadása, amely Goethét és társait annak idején izgatta. Sturm und Drangnak nevezték mozgalmukat akkor, az érzelmek viharát, rohamát, sodrát jelezte ez a lefordíthatatlan elnevezés. A kincsestár, amelyet a német szellem nagyjai, a nép alkotó ereje az utókorra, a világra hagyott, ugyan miért ne lehetne segítője az új, a humánus élet, a szocialista életforma alakításának?

Old Werther és ifjú örököse, úgy érzem, így illeszkedik bele a mai képbe.

Az emberiség méreteiben

„TEÓRIANÉZŐBEN"

Egy fél tucat szovjet tudományos intézetben jártam; megannyiban nemzetközi témákat kutatnak. Volt köztük úgynevezett világkutató, mint a világgazdasági vagy a világirodalmi intézet, és regionális, mint a szlavisztikai, az észak-amerikai, a latin-amerikai, az afrikai, — amelyek más kutató műhelyekkel együtt átfogják a világot; beszéltem Kína-kutatóval és a magyar történelem specialistájával. Néhány évvel ezelőtt végigjártam itt több kutatóhelyet, ahol egzakt tudományokkal foglalkoznak, és főként azt firtattam: hogyan válnak a műszaki-tudományos eredmények termelőerővé. Ez alkalommal más témát választottam, azt, hogy hogyan foglalkoznak az egyetemes társadalmi haladás problémáival — egy kicsit patetikus, de mégis ideillő kifejezéssel — az emberiség sorskérdéseivel. Izgalmas téma ez, önmagában is, különösképpen pedig abban az országban, amely döntő szerepet játszik e problémák megoldásában, amely az internacionalizmus legnagyobb bázisa, tényezője, és amelynek az egyetemes marxista-leninista tudomány művelésében is ismeretei a legátfogóbbak, tapasztalatai a legmélyebbek. Nem sebtiben adandó konkrét válaszokat kértem e nagyhorderejű világkérdésekre — amelyek egy futó interjúba amúgysem férnek bele —, hanem a módszer, a megközelítés szempontjai felől érdeklődtem.

Csak egyetlen tapasztalatomról szeretnék ez alkalommal szólni. Azt előre tudtam, hogy nagyon felkészült, az elméleti tudományokban és a maguk szakterületén is kitűnő képzettségű és remek képességű emberekkel találkozom majd; a mai szovjet tudomány vezető kádereinél, akadémikusoknál, intézetek irányítóinál ez nem újdonság. Ez is bátorított rá, hogy — egy kissé provokálóan — új elméleti tételeket kérjek számon rajtuk.

Azzal érveltem, hogy a világ, amelyet kutatnak, rengeteg új, — korábban előre nem láthatott jelenséget produkál: hol tartunk a teoretikus válaszokkal, amelyek a mára úgy reagálnak, mint

Marx vagy Lenin válaszai a maguk korának aktuális kérdéseire?

Nagyon sokféle és igen érdekes megközelítést hallottam, de egy tekintetben a megkérdezettek szinte teljesen azonos módon reagáltak. Egyöntetűen hangsúlyozták, hogy tudományos válasz csak kutatásból, a tapasztalatok nagy tömegének általánosításából születhetik: hipotéziseket, feltevéseket nem hajlandók elméleteknek kikiáltani. Láthatóan éppen úgy idegenkednek a marxizálók körében divatos újsütetű spekulációktól és rögtönzésektől, mint a vulgarizáló elméletektől, amelyek korábban mifelénk is oly divatosak voltak.

Íme, néhány beszélgetésrészlet, amelyet jegyzeteimből — többek megjegyzéseiből — rekonstruáltam, e tudósok szellemiségének illusztrálására.

— A klasszikusok — mondtam — a teóriában a legszélesebb alapokat alighanem a politikai gazdaságtanban hagyták hátra. De hát itt jelentkezik talán a legtöbb probléma is, különösen, ha az egész világgazdaságot át akarjuk tekinteni.

— Ön valami olyasmire gondol, hogy tegyünk le az asztalra egy olyan tanulmányt, amilyen Leniné volt az imperializmusról, mint a kapitalizmus legfelsőbb fokáról. Mellesleg jövőre lesz hatvan éve, hogy Lenin e műve elkészült, a pártkongresszus után meg fogunk róla emlékezni, hiszen nagy történelmi jelentősége mellett módszertanilag ma is útmutató. De azóta összehasonlíthatatlanul bonyolultabbá vált a problematika is, az imperializmus nem egyeduralkodó többé, a két rendszer harca, illetve versenye nagymértékben belejátszik a tőkés világ folyamataiba, a fejlődő országok súlya növekszik stb. stb. Rendkívül sok vonatkozást kutatunk, a jelenségek elemzésétől a konkrét prognózisokig; matematikai eszközökkel dolgozunk, bizonyos kérdéseket az ún. modell-eljárással vizsgálunk.

Tudományos eredményeinket tekintetbe veszi a politikai vezetés, amikor nemzetközi irányvonalát meghatározza. Gondoljon csak például arra a politikai publicisztikában szokványossá vált fordulatra, hogy a két rendszer gazdasági együttműködése a politikai enyhülés egyik szilárd bázisa lehet; ez nem légből kapott jelszó, hanem tudományos elemzésekkel alátámasztott felismerés, amely a kölcsönös gazdasági érdekek felmérésén is alapul. De a tőkés válság viszonyai között erőteljesebben jelentkeznek az enyhüléssel szembeni erők. Erről sem szabad elfeledkezni, az összes tényе-

zőket komplexen kell vizsgálni, és hierarchiájukat is tekintetbe kell venni. Ha Leonyid Iljics Brezsnyev ma arról szól, hogy a politikai enyhülést katonai enyhülésnek kell követnie, akkor ebben kifejeződik a tőkés világgazdaság ellentmondásainak tudományos analízise is, annak a felismerése, hogy az objektív érdekviszonyok ezt lehetővé teszik. Annál nagyobb szerepe van annak, hogy a szubjektív tényezők is ebbe az irányba hassanak, hogy az a pszichológiai fordulat, amely az ellenoldalon elkezdődött, folytatódjék. Csak az a teória lehet vezérfonal a mai cselekvéshez, amely a dolgok minden lényeges oldalát tekintetbe veszi. Amennyi így kikristályosodik, azt a politikai dokumentumok magukba tömörítik, lásd az 1969-es nagy tanácskozás elemzéseit, lásd pártunk és a testvérpártok kongresszusi dokumentumait; az SZKP következő kongresszusa is nyilván foglalkozni fog a mai helyzet új kérdéseivel.

Nagy mozgásban van Dél-Amerika, különösen a kubai győzelem óta. Újszerű teóriák sora tűnt fel a kontinensen, egyesek nem igazolódtak, mások csak részben, a tapasztalatok azonban mind gazdagabbak. Ennek következtében még fontosabb a tisztánlátás.

Ha szabad itt rögtönözni, valahogy így áll a dolog: a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának okmányaiban Latin-Amerika és a hasonló térségek a kapitalista országok tipológiájában még csak egyetlen gyűjtőfogalom alatt szerepeltek, mint félgyarmati országok. A szocialista út lehetősége akkor fel sem merülhetett, a fő irányvonal ennek megfelelően az volt, hogy a kommunista pártok támogassák a polgári demokratikus mozgalmakat, sajátos osztályarculatuk megőrzése mellett. S ez akkor nem is igen lehetett másképp.

Azóta sokkal differenciáltabb lett a kontinens képe, és a marxista tudomány is sokkal többet tud róla. De a mi kutatásaink és más marxisták kutatásainak előterében is ma az egyes országok sajátos viszonyainak feltárása áll. S ez aligha véletlen. Itt voltak a chilei tapasztalatok. Öt éve, hogy az Unidad Popular hatalomra jutott. Értékelni kell nagy jelentőségű pozitív hagyományait is, de le kell vonni a vereség tanulságait: ma már nagyobb a rálátásunk, és ez növeli a teoretikus tisztázás lehetőségét. Az időtényezőt semmiképp sem lehet itt elfelejteni: vesse össze Marxnak azokat az írásait a párizsi kommünről, amelyek a történések sodrában iródtak, Lenin későbbi munkájával, az „Állam és forradalommal",

amely elméleti következtetéseiben természetesen jóval messzebb ment. Chile megerősítette azt a meggyőződésünket, hogy érdemben állást foglalni csak mélyenszántó, komplex kutatások alapján lehet. Több mint egy tucat vitacikket közöltünk *Latin–Amerika* című folyóiratunkban a bukás okairól, köztük chilei szerzők írásait. De abban nincs eltérés az álláspontok között, hogy az elemzés kiindulópontja csak a konkrét helyzet, az ország sajátos történelme lehet. Enélkül nem lehet eljutni új, általánosítható tanulságokhoz, legyen az az agrárkérdés, a külföldi monopóliumok vagy a hadseregek szerepe.

Afrikáról beszélgetve felvetődött a nem-kapitalista út fogalma.

— A kérdés úgy volt feltéve: hogyan viszonyuljunk a szóhasználathoz, ha egyszer ezek az afrikai országok, mozgalmak, fejlődésük alternatíváját így nevezték: szocialista út vagy nem-kapitalista út? Hogy az előbbi tudományos értelemben nem pontos? Hogy az utóbbi csak egy tagadást fogalmaz meg? De vajon ebben az esetben helyénvaló lett volna-e az elméleti pontosság számonkérése? Nem értették volna-e azok, akik új utat kerestek, úgy ezt a precizitást, hogy eleve megkérdőjelezzük szándékaikat? Nem löktük volna-e őket ezzel a másik oldal felé, ahol az elnevezésről nem sokat vitatkoztak volna — titulálhatták volna céljaikat akárminek —, csak velük tartsanak.

Nem, nem volt időszerű a terminológia oldaláról közelíteni a kérdéshez. Azt kellett tisztázni: milyen is ezekben az országokban az osztályszerkezet, milyen társadalmi erők veszik fel ezeket az elnevezéseket, és szubjektíve mit értenek rajtuk. Hogy hogyan hangzanak majd a teoretikus meghatározások — amelyek ugyancsak nagyon sokfélék, nagyon összetettek lesznek —, milyen általános törvényszerűségek érvényesülnek a szocializmushoz való átmenetben ott, ahol nincs sem kifejlett burzsoázia, sem kifejlett munkásosztály a megszokott értelemben, ahol a társadalmi-politikai fordulatban gyakran a tisztikar, illetve annak egyes részei játsszák az élcsapat szerepét, vagy törzsi ellentétek formájában jelentkezik a haladás és a reakció harca? Minderre még nincs kész válasz, akármilyen kiterjedtek is a marxista-leninista kutatások, amelyekben a mi kutatóink, mások is — például az önökéi is — részt vesznek.

Kultúrtörténeti témában a szovjet tudósok olyan úttörő vállalkozásokba fogtak, mint például az első valóban egyetemes, marxista világirodalom-történet.

— Azt kérdi, hogy a világirodalom történetét vagy a világ irodalmának történetét kutatjuk-e. Értjük a kérdést. A világirodalmon egyfajta makrostruktúra értendő, a világ irodalmán pedig az egész világ nemzeti irodalmainak összessége. Hogy az előbbiről van szó, azt már az is tanúsítja: ahogyan felépítettük a tíz kötetre tervezett munkát. Egy-egy kötet egy-egy korszakot ölel fel, horizontálisan, azaz együtt tárgyalja az adott időszakon belül a különféle nemzeti irodalmakat, a köztük kialakult kölcsönhatásokat, a világirodalmi folyamatot. Persze sok esetben bonyolult feladat a periodizálás is. Vannak ugyanis olyan világirodalmi folyamatok, amelyek a világ egyik részén más időben mennek végbe, mint a másik részén. Nem egyszerű a regionális összefüggések rendszerezése sem. Erről 1972-ben éppen Budapesten folytattunk nagyon érdekes eszmecserét. Azután az említett kettéosztás sem olyan egyszerű: a világirodalom és a világ irodalma között nincs éles határvonal. A soknemzetiségű szovjet irodalom története, amelyen húsz évig munkálkodtunk, bőséges tapasztalatokat adott a nemzeti és a nemzetközi dialektikájának megértéséhez. De foglalkozunk a Szovjetunió és az 1945 után felszabadult szocialista országok irodalmának egységével, kölcsönhatásaival is. Vannak igen érdekes új elméleti tanulmányok is, amelyeket hasznosítunk, de a „teóriagyártástól" óvakodunk.

Elöljáróban egyetlen vonatkozást emeltem ki a beszélgetésekből, amelyekre majd részletesebben visszatérek: a felelet, amelyet „teóriasürgető" kérdéseimre kaptam. S ez arról győzött meg, hogy nemcsak rendkívül alapos, igazán tudományos lelkiismeretű kutatókkal válthattam szót, hanem egy olyan szellem képviselőivel, amely az emberiség méreteiben gondolkodik, a marxizmus-leninizmus világeszméjéhez méltó felelősséggel munkálkodik annak fejlesztésében, állandó megújításán. Az új problémák teoretikus megválaszolásának a mi bonyolult világunkban csak ez lehet az útja.

MAGASISKOLÁK

Gyakran beszélünk, hallunk, írunk, olvasunk a nemzeti érzésről, arról, hogy az embereket a hazához, a szülőföldhöz érzelmek kötik. Okkal, joggal. De olykor már egyenesen úgy tűnik, mintha

csak a nemzeti gondolatnak volna érzelmi szférája, a nemzetköziek nem; mintha az emberiséghez, a népek közösségéhez „csak" elvont eszmék, „csak" racionális következtetések útján kötődnénk, nem pedig érzések által is. Pedig nem így van, egyáltalán nem! Jóval a munkásmozgalom előtt sem így volt ez, hiszen már a polgári forradalmak idején is eget ostromló érzelmeket gerjesztett a népek testvériségének eszméje. Gondoljunk csak a IX. szimfónia grandiózus indulatára, a Schiller-ódának a földkerekséget átfogó pátoszára („Ölellek, ti milliók; csókot az egész világnak!"), vagy Petőfi világszabadságot, világforradalmat megidéző lángoló poéziséreI

A forradalmi munkásmozgalom történetét pedig meg sem lehetne érteni vagy értetni a proletár internacionalizmus, a munkástestvériség érzelmi töltése nélkül, az Internacionálé őszinte pátoszától kezdve az „El a kezekkel Oroszországtól" szenvedélyes jelszaván át a nemzetköziség olyan mai, ugyancsak antiimperialista indulatoktól fűtött, lelkes megnyilatkozásáig, mint a Vietnammal vagy most az Angolával való szolidaritási akciók. És még az sem igaz, hogy ez az érzelem kevésbé hatolna az emberek szívébe, mint a nemzeti érzés. Ennek is, annak is megvan a maga útja, története; fogantatásuk, kialakulásuk, fejlődésük objektív folyamat, — azonban mindkettőre nevelni is kell az embereket. Jól szeretni a hazát — tanulni, tudni kell —, mint ahogy a népekben, az emberiségben való gondolkodásnak is megvan a maga értelmi és érzelmi kultúrája; egyiket sem szívjuk magunkba az anyatejjel.

De talán ennyi elég is, hiszen csak azért említettem mindezt, hogy érzékeltessem: a proletár internacionalizmusnak, akár a szocialista hazafiságnak is megvan a maga története és bonyolult struktúrája. Napjainkban pedig ebben is, abban is — szinte párhuzamosan — végbemegy egyfajta konkretizálódás. A nekibuzdulások korán túl vagyunk. Olyan világ kialakításán dolgozunk, amelyben a népek együttes harca, a munkások, a dolgozók internacionalista összefogása, a haladó erők egyetértése — a nagyon is rokonszenves vágyakon, akaratokon, érzelmeken túl — racionális, tárgyszerű és tisztázott viszonylatokra alapozódik. Ma már mind kevésbé „élünk meg" úgy, hogy csupán egy-egy gyakorlati akcióra, egy-egy nagyobb veszély elhárítására, egy-egy győzelem kivívására fordítjuk a figyelmünket, egy-egy közös nemzetközi feladatnak veselkedünk neki. Az internacionalizmus ma többet követel meg, éspedig nemcsak a szocialista országok közösségét ille-

tően — amelynek kooperációját, közös cselekvését régóta létező és egyre jobban működő intézmények biztosítják —: hanem többet, nagyobb erőfeszítést igényel az emberiség méreteiben is.

Mit ér a szolidaritás, a segítség, ha nem azt nyújtja, amire szüksége lenne a rászorultnak? Hogyan alakul a közös harc, ha nem jól ismerjük az ellenséget, taktikáját, erejét és gyöngéit? És milyen lesz a közös front, ha nem tudunk eleget a partnerekről, törekvéseikről, gondolkodásmódjukról, igazi (vagy vélt) érdekeikről? Az emberi haladás közös frontjának szélesítése, megszilárdítása, dinamikája mind nagyobb mértékben attól függ, mennyire ismerjük, tudatosítjuk és érvényesítjük azt, ami ebben objektív szerepet játszik és szubjektíve segíthet.

Az internacionalizmussal kapcsolatos érzésvilág ettől bizonyára differenciáltabbá, sokrétűbbé válik, de semmi esetre sem veszít emocionális tartalmából. Ugyanakkor hallatlanul feldúsul, gazdagszik az internacionalizmus téma- és problémaköre, soha nem látott, új elvi-elméleti feladatok sora elé állítja a gondolkodást. A munkásosztály, a népek világméretű összefogásának magasztos, felemelő, de óhatatlanul igen általános eszméje, ahogy a marxizmus prizmájával közeledünk a matériához, millió konkrét kérdés színes spektrumává terül szét.

Évtizedeink egyik legizgalmasabb történelmi és szellemi folyamata ez, és szólni róla nemcsak azért szeretnék, mert alkalmam volt „magasiskoláiban", a szovjet „világkutató" intézetekben járni, hanem mert annak megértéséhez is hozzásegít, milyen korban is élünk. Nem véletlen, hogy ezeknek az intézeteknek jó része az utóbbi két évtizedben létesült vagy vált önálló kutatóbázissá, azóta, hogy az SZKP — a háború elkerülhetetlenségéről szóló tétel módosításával — ráirányította a figyelmet az erőviszonyok gyökeres megváltozására, a győztes szocializmus hatásának növekedésére és mindinkább meghatározó szerepére a világban. A legutóbbi évtizedben ezt a nemzetközi viszonyok alakításában elért vívmányok sora, mindenekelőtt a szovjet békeprogram nagy sikerei támasztották alá. Az enyhülés lehetőségének kimondásától eljutottunk oda, hogy az enyhülés visszafordíthatatlanságának biztosítását tűzhettük ki célul. Ez a váltás tette lehetővé és egyben szükségszerűvé, hogy a Szovjetunió kifejlessze nemzetközi kutatásait, — amelyeket egyébként igen szoros együttműködésben folytat a baráti szocialista országok hasonló intézményeivel és általában a marxista-leninsta elméleti munka centrumaival mindenfelé a világ-

gon. (Nem jöhettem el egyetlen intézetből sem anélkül, hogy el ne mondták volna: milyen magyar kutatókkal állnak kapcsolatban, mennyire becsülik a mieink és mások hozzájárulását a közös ügyhöz.)

Érdemes megjegyezni, hogy vajon mi jellemzi ezeket a kutatásokat. Már említettem, hogy a szovjet tudósok mennyire másképp értelmezik feladataikat, mint a régi és az új „teóriacsinálók", mennyire idegenkednek a dogmatikus vulgarizálástól és a felelőtlen elméleti rögtönzésektől, amelyeknek mostanában olyan nagy a divatja Nyugaton, az úgynevezett radikálisok körében. Többfelé jártam már a világon, sokféle intellektuális típust ismertem meg, mégsem találkoztam sehol ennyi fegyelmezetten gondolkodó, komolyan mérlegelő, mindenféle hatásvadászatot kerülő, ennyire körültekintően érvelő emberrel, mint legutóbb Moszkvában. Úgy tűnik, hogy ez összefügg a hivatásukkal is. A nemzetközi viszonyokban való objektív tájékozódás, a komplex szituációk megítélése, a cselekvés, az együttműködés útjainak-módjainak meghatározása szempontjából olyan emberekre van szükség, akik a tárgyilagosság tekintetében épp olyan megvesztegethetetlenek, mint amilyen rendíthetetlenek a tudományos szocializmus elméletének és módszerének védelmében, fejlesztésében.

A Világgazdasági Intézet munkatársai számára — vagy pl. N. N. Inozemcev, az igazgató számára, akivel beszélhettem — természetes, hogy a mai gazdasági folyamatokat globálisan kell vizsgálni! Mint vitathatatlan evidenciáról tudnak csak szólni erről. Aki elfeledkezne a két ellentétes társadalmi rendszer között fennálló kapcsolatokról, arról, hogy a tudományos-műszaki forradalom korában a világgazdaságot mennyire mélyen fekvő szálak szövik át, akinek kevés a dialektikája ahhoz, hogy megértse: ez nem szünteti meg a különböző rendszerek ellentétét, versenyét és harcát, csak azok formáit módosítja, az már ma sem értheti meg a Szovjetunió és a szocialista közösség gyakorlatát. És holnap még kevésbé fogja érteni. De a szovjet világgazdaság-kutatók nem ismernek tabukat a gondolkodásban. Ha egyszer a gyakorlat kimutatja, hogy a termelékenység növelésében még a beruházások volumenénél sem játszik kisebb szerepet a technikai eszközök variálhatósága, a berendezések átcsoportosításának lehetősége, a tudományos módszerek alkalmazása, a munkaerő felkészítése, vagy az irányító tevékenység színvonalának emelése, akkor ezeket nagy figyelemmel kell kísérni a kutatásokban, sőt, amennyiben

ez még nem történt meg, le kell vonni a következtetéseket a szocialista gazdasági gyakorlatra nézve is.

De felidézhetném e beszélgetések egészen más oldalait is. A kutatások általános jellemzője, szinte törvénye — mondják barátaink —, hogy az egyes országokat, régiókat múltjuk és jelenük egységében vizsgálják, és nemcsak politikai vagy gazdasági, hanem etnikai és kulturális aspektusból is. Kiemelt figyelmet fordítanak a köztudat, a közvélemény változásaira, állapotára. Nemcsak az alapvető osztályok mozgását figyelik, hanem az értelmiségét, az alkalmazottakét, a katonaságét és így tovább. Igyekeznek tisztába jönni a sajátos hagyományokkal, gondolkodásmóddal, szokásokkal. Példák sorát mondják el, amikor látszólag másodrendű tényezőknek meghatározó szerep jutott bizonyos helyzetek kialakulásában.

Hallgatom a sokoldalúan árnyalt, rendkívül objektív elemzéseket, és közben azon jár az eszem, hogy a két rendszer közötti harcnak nem akármilyen színtere ez: amelyik oldal mélyebben, pontosabban, tudományosabban ismeri a másikat, annak mindig jobb esélye lesz a harcban! Meggyőződésem, hogy itt behozhatatlan előnyünk van, már csak tudományos világnézetünk, a marxi—lenini tanítások miatt is. De — éppen ezt magyarázza V. V. Surkin, az USA-intézet helyettes vezetője — e harci terep jelentőségét felismerte az ellenoldal is. A Szovjetuniót és a szocialista országokat kutató amerikai intézményeket a hidegháború szülte: mindenekelőtt a Kelet-Európában leszerepelt, emigrált burzsoá politikusok kezdeményezésére jöttek létre — mint a szellemi hadviselés támaszpontjai, az antikommunista propaganda előretolt állásai. Ma azonban a burzsoázia befolyásos körei abban is érdekeltek, hogy tájékoztatásuk megbízható legyen. Más kérdés a propagandájuk, amely — mint napjainkban is tapasztalhatjuk — a pillanatnyi szükségletek szerint előhúzza a régmúlt és a közelmúlt kliséit. De miért csapnák be önmagukat, amikor elsőrendű érdekeik fűződnek a való helyzet ismeretéhez? Ez tükröződik abban, hogy egyik-másik intézetből lassan kiszorítják a régi „szovjetológusokat", akik közé ma már odakerülnek a „fellazítás" bajnokai is.

Csakhogy olyan ellentmondásról van itt szó, amelyet bárhogy is igyekeznek, nem oldhatnak fel. Akárhány részkérdésben szembe nézhet a burzsoá tudomány a valósággal, — a nagy egésszel, a jövővel (azaz saját idejének lejártával!) képtelen szembenézni,

mert ezzel a burzsoáziának önmaga létjogosultságát kellene megkérdőjeleznie, megtagadnia.

Az érzelmekkel kezdtem, a testvériség nagy dalaival, amelyeken túl és amelyek mellett meg kell tanulnunk az internacionalizmus gyakorlatát, azzal a konkrétsággal, amelyre az említett kutatók vizsgálatai és szemlélete mutatnak példát. Hadd térjek most ide vissza, mert ez a kettő összefügg, ahol nincs eszme, ott nemcsak érzelem nincs, de mindjobban vergődik az értelem is! Forradalmi dalaink nagy szárnyalása és a szocialista tudomány szigorú objektivitása, az igaz ügy szülte nagy érzelem és a nagy eszméhez méltó tudományosság — ugyanannak az éremnek különböző oldalai.

UNDERSTATEMENT — OROSZUL

A „világkutató" intézetek tevékenységének ugyancsak a lényegéhez tartozik az, amiről még szólni szeretnék, csak éppen megfogalmazni nem könnyű: az a bonyolult viszony, amely abból adódik, hogy e kutatóintézetek egyfelől a Szovjetunió intézményei (vagyis azé az országé, amely létrejötte óta a világfolyamatokra a legnagyobb hatással van), másfelől a marxizmus—leninizmus nagy kutató központjai (vagyis azé az elméleté, amelynek a világfolyamatokra egyetemleges válaszokat kell adnia, nemcsak a Szovjetunióra vonatkozó, hanem még általánosabb, globális érvényű válaszokat).

Nyilvánvaló; ha egy marxista kutató korunk valamelyik fővonulatát elemzi, akkor az objektív, történelmi igazságnak megfelelően általában az októberi forradalomból kell kiindulnia, Lenin teoretikus és gyakorlati tevékenységéből, számba kell vennie a majd 60 éves szovjet út tapasztalatait, a Szovjetunió szerepét annak idején, később és most. Csakhogy ennek hangsúlyozásán túl a tudománynak mélyen és pontosan meg kell határoznia, részleteiben is, a szocializmus hatását, le kell vonnia a társadalmi haladásért és a békéért folytatandó harcra vonatkozó következtetéseket. Eltúlzásra való hajlammal nem találkoztam a szovjet kutatóknál, így nincs mit szólnom róla. Viszont: akár a tűztől, úgy félnek és óvakodnak a nagy szavaktól, az elvont általánosságoktól.

Az angoloknak van egy remek kifejezésük, az „understate-

ment", amelynek sajnos nincs magyar megfelelője, azt jelenti, hogy valamit a valóságnál kevesebbnek, kisebbnek tüntetni fel. Nem tudom, hogy az oroszban van-e megfelelő szó, de moszkvai beszélgető partnereim megfogalmazásaira — az bizonyos — nemegyszer illett volna. Nem mintha az angolszászok hűvös stílusát honosították volna meg, de roppant kínosan ügyelnek az arányokra, és ha ez nem egészen pontosan sikerül, akkor biztos, hogy inkább valamivel kevesebbet mondanak, mint többet.

Pedig nem az understatement szabályai, nem az angol illem szerint viselkednek, amelyről mindenki tudja, hogy voltaképpen csak finom, kultúrált játék. Őszintén bajlódnak a dilemmával, amely annál nagyobb, mivel a Szovjetunió nemcsak világtörténelmi tényező, hanem világhatalom is. A nemzetközi témával foglalkozó tudósra, aki persze kizárólag érveivel, kutatásainak bizonyítható eredményeivel, tudományos lelkiismerete szerint kialakított álláspontjával kíván részt venni a vitában, nem kis pluszfelelősséget hárít ez a körülmény.

A szlavisztikai intézetben, ahol a Habsburg-monarchiával kapcsolatos történelmi tanulmányokat is folytatnak, szóba került ez a kérdés is. Én valami olyan megjegyzést tettem, hogy nem lehet könnyű a Monarchia területén alakult nemzeti államok történettudósainak meglehetősen gyakori vitáiban állást foglalniuk, minthogy a szovjet kutatókkal szemben szinte maximálisak az elvárások . . . „Ne is mondja! — intett le az igazgató, Markov akadémikus. — Mi is csak emberek vagyunk, mi is csak közelíteni tudunk az igazsághoz, még ha a legjobb meggyőződésünk szerint és a tőlünk telhető leggondosabb, legalaposabb kutatómunka alapján is." A tudomány felelősségét mérhetetlenül megnöveli ez a politikai felelősség. Pedig tudjuk: a tudományos gondolathoz fantázia is kell, hipotézisek is kellenek, a felelősségtudat súlyát vállaló merészségre van szükség.

Aki rendszeresen érintkezik a szovjet kutatókkal, gondolom, még több tapasztalatot szerezhetett, még több benyomást gyűjthetett róluk, mint én alkalmi beszélgetéseim során. Az azonban számomra is nyilvánvaló, hogy általában ők tartanak a legmesszebb a nagy dimenziójú témák feltárásában, nekik van a legnagyobb áttekintésük, a legnagyobb kutatói potenciáljuk. De abban is biztos lehet a látogató, hogy az első alkalmat megragadják — lehetőleg azzal kezdik —, hogy a más országokban — mindenekelőtt persze a vendég hazájában — folyó munka eredményeire utalja-

nak. Nem puszta udvariasság ez, nem is understatement, annál mélyebb, komolyabb magatartásról van szó. Ők valóban rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak a marxista álláspont egyetemlegességének és annak, hogy a különféle nemzetileg meghatározott tapasztalatok összevetéséből vonják le a tanulságokat. Persze téves volna a szigorú elhatárolódást saját nézőpontjuk abszolutizálásától a más nemzetbeliek sajátos látásmódja felértékeléseként értelmezni, azt hinni, hogy internacionalista önfegyelmükkel a szovjet kutatók mások esetleges elfogultságának kedveznek. Erről semmiképp nem lehet és nincs is szó. Csak arról, hogy az internacionalista gondolkodásmód alakításának ez a belvilága nagyon kényes: az olyan tudós, akiben nincs elegendő tapintat és jártasság, biztos, hogy félreérti vagy meg sem érti akcentusait, kifejezésmódját.

V. M. Ozerovval, a *Voproszi Lityeraturi* főszerkesztőjével és munkatársaival, majd a Világirodalmi Intézetben I. G. Nyeupokojevával, az új, tízkötetes világirodalom szerkesztőjével és társszerkesztőivel hosszan beszélgethettem a nemzeti és a nemzetközi elemek viszonyáról a világirodalomban és annak kutatásában. Grandiózus vállalkozásba fogtak a szovjet kutatók ezzel az egyetemes irodalomtörténettel — de nemcsak a méretei miatt, hiszen a világ minden népének irodalmát és irodalomtörténetét érinti, illetve elemzi majd ez a mű —, hanem a cél miatt, amely nem kevesebb, mint felmutatni az emberiség egész irodalmi alkotótevékenységét összefűző, egymásra reagáló, egymást folytató folyamatok rendszerét.

Rendkívül nehéz elméleti kérdéseket vet fel az ilyen nagyszabású munka; Ozerovnak teljesen igaza van, amikor azt fejtegeti, hogy nemzeti kultúrán kívül nem születnek irodalmi értékek. Ugyanakkor hangsúlyozza azt a marxista igazságot is, hogy az osztálytársadalomban minden nemzeti kultúrán belül két kultúra viaskodik egymással, más szóval: nemcsak nemzeten kívüli irodalom nincs, de osztályon kívüli sincs; az osztálymeghatározottság pedig elválaszthatatlan a társadalmi haladás és reakció nemzetközi vonalaitól. Megragadni az irodalmi fejlődést társadalmi és nemzeti, általános és sajátos dialektikájában kell. Elegük volt ezekben a kérdésekben az egyoldalúságokból — hangsúlyozzák —, az összefüggéseket kell elemezni, a kölcsönhatásokat, a maguk bonyolultságában.

A kérdés megközelítésében kivételesen nagy előnye van a szovjet tudománynak: a sok nemzetiségű szovjet állam hallatlanul

gazdag tapasztalata. Akár irodalomtörténetről legyen szó, akár bármi másról, nincs olyan terület, amelyben ne meríthetnének a hat évtizedes szovjet fejlődés tanulságaiból. Méghozzá mindenféle és -fajta tapasztalatból: az azonosan fejlett nemzetiségek egymás közti viszonyát éppúgy ismerik, mint a fejlettebbek és fejletlenek közelítésének módozatait; nemcsak a világ élvonalába tartozó kultúrákban otthonosak, hanem a még nemrég nomád törzsekében is. Igaz, volt olyan beszélgetésem is, amelynél úgy éreztem: egyes fiatalabb kutatók számára már annyira magától értetődő saját kiindulópontjuk: a szovjet nemzetiségek szovjet volta — azaz a közösséget teremtő szocialista és internacionalista politika és világnézeti alap —, hogy olykor egy kissé háttérbe szorul előttük az a tény, hogy a nemzeti sokféleség a világ más tájain még korántsem csak az emberi kultúrát gazdagító pluszként jelentkezik, van még bőven nemzeti egoizmus, elzárkózás, gőg, sőt annál rosszabb törekvés is, amely nemzetinek tünteti fel magát.

De még ha elvétve lehet is egy-egy ilyen hangvétellel találkozni, mennyivel jobb az ilyen túlzó jóhiszeműséget tapasztalni, mint a rosszhiszeműséget, a más nemzeteket lekezelő, fennhéjázó, faji vagy kulturális felsőbbrendűséget hirdető elfogultságot, amelytől a világ más tájain bizony még sokat szenvednek a népek. Csak osztozni lehet abban az örömben, amellyel újra meg újra elújságolják, hogy mennyivel nőtt csak az utóbbi évtizedben a Szovjetunióban az önálló nemzetiségi irodalmak száma, amellyel beszámolnak a kirgizek, vagy akár csak néhány ezres kis néptöredékek soraiból feltűnt, ma már országos hírnevű alkotókról. Már csak azért is, mert a nemzetiségek iránti bizalomból internacionalista szellemiség árad, és ezt megérzik, megértik azok, akiknek szól: a bizalomra bizalommal válaszolnak a szovjet haza, a szocializmus iránt; a nemzeti kérdés leninista kezelése így viszi előbbre az osztályöntudatot is.

No, de ezt csak mellesleg: a tudomány nem érzelmekkel bizonyít, hanem tényekkel, logikával, dialektikával. Ez volt kiindulópontom, ide is térek vissza, e kis moszkvai „epopeia" lezárásaképpen. Mert hogy mennyire képes kiszűrni a szovjet kutatás a szubjektív elemet, ha ez a próbatétel — arról is szereztem tapasztalatot. A mai „világkutatás" — hadd nevezzem így — legfájdalmasabb kérdésében, a kínai probléma tanulmányozásában, amelyről Sz. L. Tyihvinszkij akadémikussal, a kínai történelem egyik ismert specialistájával válthattam szót.

Nincs olyan ténye a kornak — ez túlzás nélkül állítható —, amely a szovjet közvéleményben mélységesebb döbbenetet váltott volna ki, mint a minden képzeletet felülmúló vádaskodások, a leggátlástalanabb gyanúsítások, a legalaptalanabb támadások sorozata, amely Pekingből árad. Az imperializmus sötét erői nagyobb effektív kárt tudtak okozni a Szovjetuniónak, mert nagyobb az anyagi potenciáljuk. De fájóbb sérelem nem érhette a Szovjetuniót, mint amit a kínai vezetők részéről kapott, annak az országnak a vezetőitől, amelynek a szovjet kormány, a szovjet emberek annyit segítettek. És mégis a mai kínai vezető körök rágalmaikkal még a legszélsőségesebb burzsoá reakciósokat is felülmúlják, sőt ösztönzik őket a szovjetellenes uszításra.

A viszonyokra jellemző, hogy míg a Szovjetunió említett kutatóintézetei az utóbbi egy-másfél évtizedben alakultak, a sinológiai intézetet 1960-ban — éppen a kínai vezetők kívánságára! — eredeti formájában be kellett zárni; 1970 óta a Távol-Kelet Intézetben folytatódnak a kutatások, amelyek kezdetei mintegy kétszáz évre nyúlnak vissza. Az akadémikus, akivel beszéltem, az *Újabb kori és legújabb kori történelem* című folyóirat főszerkesztője, mindenekelőtt az orosz, majd a szovjet sinológia, a Kína-kutatás történetét vázolta fel előttem. E beszámoló is érzékeltette, hogy a szovjet marxisták ugyanolyan tudományos szigorral és alapossággal tanulmányozzák a kínai történelmet, mint bármely más országét, és a maóizmust, mint különféle történelmi okok által meghatározható jelenséget, amelynek káros volta ellen küzdeni is csak úgy lehet eredményesen, ha ismerjük történelmi gyökereit, szubjektív és objektív összetevőit. S hogy ez korántsem valami öncélú tudományosság, azt semmi sem tanúsítja jobban, mint a szovjet politikai gyakorlat a kínai kérdésben, egy óriási erejű világhatalom önuralmának, mértéktartásának alighanem páratlan példája.

A maga módján ez is amolyan understatement — oroszul, vagyis szovjet módon. Annak a tudata testesül meg benne, amit a szovjet tudomány műhelyeiben minden más kérdésben is tapasztaltam: az igaz ügy tudata.

A plebejusok próbálják a hatalmat

„A plebejusok próbálják a felkelést" — a nyugatnémet publicisztikában nagyobb pályafutást futott be annak idején Günther Grass e drámájának *címe*, mint maga a darab. A drámát (nem ok nélkül!) rég elfelejtették, de még mindig variálják a címet; ha például a diákok sztrájkolnak a felemelt villamostarifa ellen, akkor azt írják: „A nebuló kpróbálják a felkelést". Ha a belügyminisztérium — az anarchista csoportocskák elleni harc ürügyén — óriás razziákat szervez az utakon, akkor a cím: „A rendőrség próbálja a szükségállapotot". Az idei nápolyi Unità-fesztiválon az embernek egy újabb változat juthatott eszébe: „A plebejusok próbálják a hatalmat".

Hogy ebben az értelemben is próba volt ez a fesztivál, azt kezdetben nem értettük. Mindenki azt magyarázta: nem akármilyen elhatározás volt az olasz kommunisták részéről Nápolyban rendezni az idei központi sajtóünnepséget, első ízben Délen, a Mezzogiorno fővárosában. Kicsit be kellett szívni ennek a legnyugtalanabb, legneurotikusabb olasz nagyvárosnak a levegőjét, hogy értelmezhessük, miért is hangsúlyozták ezt annyira.

Először véletlennek hittük, hogy a szállodánk előtt két géppisztolyos rendőr strázsál, pedig nem volt az: az Unità külföldi vendégeire való tekintettel állították őket oda. (Nem mintha másutt nem lehetett volna látni hivatásos és magánrendőröket, akik bankokat, vállalati székházakat, lakóépületeket őriznek, akárcsak az USA-ban.) Úgy óvtak bennünket vendéglátóink, mint akik állandóan aggódnak a személyi biztonságunkért is. De nemcsak ennek szólt a fokozott figyelem és figyelmesség. Általában bizonyítani akarták, hogy ebben a vad és kiszámíthatatlan, kavargó Nápolyban is biztosítani lehet a rendet és a szervezettséget.

És nagyban, tömegméretekben ugyanez volt a feladat az egész fesztivállal. Azt kellett megmutatni az országnak, hogy a nápolyiak is tudnak rendet tartani, velük is meg lehet szervezni egy

bonyolult rendezvényt, úgy, ahogy másutt, csak szót kell velük érteni, velük együtt és értük kell csinálni a dolgokat. Kicsit járni kellett a várost, hogy az ember felfogja, mit is jelent ez. Például az óváros középkori utcáit, sikátorait, ahol százötvenezer munkanélküli él, elképesztő körülmények között, kívülről, építészetileg csodálatos, de emberi lakhelyként borzalmas, nyirkos, patkányjárta odúkban. Délutánonként, esténként egyetlen bazárrá alakul át az óriási városrész, kirakják a csempészáruk és az isten tudja honnan szerzett káprázatos holmik tömegét, de annyi az árus, hogy még azt is nehéz elképzelni, hogyan élnek meg ők, akik pedig itt a burzsujok. És miből egzisztálnak a többiek, akik minden rendszeres kereset nélkül tengődnek? A családok zömét a gyerekek tartják el, a tíz-tizennégy-tizenöt éves gyerekek, akik üzletekben, kávéházakban, itt-ott kifutóskodnak, besegítenek és ezért borravalót kapnak; belőlük élnek a szüleik és az idősebb testvéreik. Emiatt persze nem járhatnak iskolába, nem szerezhetik meg a továbbjutáshoz szükséges ismereteket. Ördögi kör ez, amelyből szükségszerűen következnek az anarchikus jelenségek is.

Szenátorunkkal, Angelo Abenante elvtárssal rójuk a négy-ötszázéves kövezetet. Három választási periódusban ő képviselte szülőföldjét a római szenátusban. Környékbeli szegényparaszt családból származik, itt nőtt fel, ezek között a nápolyi gyerekek között. Kevesen ismerik jobban ezt a világot, mint ő. Jól tudja, hogy milyen kiszámíthatatlan ez a közeg, hogy itt nem ipari munkások, nem osztálytudatos proletárok élnek. De azt is tudja, hogy nemcsak a züllés tenyészik itt, hanem a szolidaritás is, az egymásrautaltság szelleme is. Valamilyen értelemben egy nagy kollektíva ez a pauper-gettó.

A kommunistáké a feladat, hogy ezt az ösztönös kollektivizmust tudatossá fejlesszék, értelmes és előrevivő törekvéseket plántáljanak belé. Mint annak idején, 1943-ban, a felkelés napjaiban. Nápolynak egy éve kommunista polgármestere van. Azóta szervezték meg a munkanélküliek bizottságait; mindenfelé kézzel írt plakátokat látni, amelyek a bizottságok gyűléseire hívnak. A város új, baloldali vezetőinek a legnagyobb gondja új munkaalkalmakat teremteni. Abenante felelős a fesztivál ipari pavilonjáért, ahová meghívták a városban és környékén működő állami és magánvállalatokat; ösztönözni kell a beruházásokat, hogy munkát szerezhessenek az embereknek. Meg kell mutatni Nápolynak, hogy a kommunisták szervezni, építeni tudnak, viszonylagos rendet te-

remteni a káoszban, és ebbe be kell vonni még az óvárost is; az ösztönös, ide-oda csapódó indulatokat egybe kell fogni, cselekvő erővé változtatni... Ennek is próbája a fesztivál, így is értendő, hogy a plebejusok próbálják a hatalmat.

Valamikor Mussolini építtetett Nápoly szélén egy kiállításvárost, egy a fasiszta impériumot dicsőítő, bombasztikus együttest, nagy parkkal, csarnokokkal, stadionokkal, szökőkutakkal. De alighogy elkészült, jött a háború, és az impériumnak is hamar vége lett. A felszabadulás után meg senkinek se kellett, a szemetet hordták ide, a lelátókon fák nőttek a padok között, az épületek szétmállottak, életveszélyesek lettek. Ezt a helyet választották ki a fesztivál színhelyéül. Hetekig, hónapokig társadalmi munkában dolgoztak, teherautókkal szállították el a hulladékot, kiirtották a gyomot, virágokat ültettek; megcsinálták a sétányokat, úgy-ahogy még az épületeket is rendbehozták. Nemcsak az ünnepség két hetére gondoltak, hanem arra, hogy a város lakosságának egy népligetet ajándékoznak, amelyet ezentúl bárki használhat. Melyik párt tudott volna ehhez hasonlót véghezvinni?

Mindenki tud a fesztiválról. Még az állami utazási iroda hirdetéseibe is bekerült: „Utazzon Nápolyba szeptemberben! 4-étől 19-éig: Unità-fesztivál!" Az óvárosban is tudják ezt. Pöttömnyi gyerekek bemásztak egy ketreccel borított kútba. A legkisebb nem tud újra kikászálódni. Abenantéval együtt szabadítjuk ki „börtönéből". A szenátor rá akar ijeszteni a srácra, azt mondja, rendőrök vagyunk és ha még egyszer meglátja, hogy ide bemászik, elviszi az őrszobára. A gyerek szája széles mosolyra húzódik: „Nem vagytok ti rendőrök. Ti kommunisták vagytok!" — és diadalmasan rámutat a zakónk hajtókáján a fesztivál jelvényére. (Nem véletlen, hogy a fesztiválon nagy gyerekváros is van, ahol mindenféle öntevékeny játékkal foglalkoztatják az apróságokat.)

A „Festival Nazionale" nagy siker, két hétig minden délután és este sűrű tömeg hullámzik a pavilonok és a színpadok körül, a hétvégeken mozogni sem lehet, annyi a látogató. Kuba az idei díszvendég, a főhely az övé. Tőle balra vagyunk mi, magyarok, jobbra átellenben a szovjet pavilon, mellettünk az NDK.

Nagyon forgalmas pontra került a Népszabadság standja: a fotókiállításhoz, az információs ablakhoz vezető lépcsőkön olykor alig fér fel a tömeg; a magyar étterem előtt sorba állnak esténként

(amióta az egyik nápolyi lap ostoba támadást intézett a magyar ételek ellen, még többen jönnek); éjfélig és tovább megállásuk sincs az ercolanói pártszervezet aktivistáinak, munkásoknak, tanároknak, háziasszonyoknak, akik itt önkéntesen felszolgálnak. A város és a környék kommunistáinak jó része a fesztivál idejére vette ki a szabadságát, és ellenszolgáltatás nélkül végzi a dolgát, többnyire olyasmit, amit életében még nem végzett, de annál nagyobb kedvvel és odaadással. Érdekes megfigyelni, hogy az emberek számára hogyan válik játékká az a munka, amihez nem szoktak: az az elemi iskolai tanító, aki a sült kolbászos tányérokkal balanszíroz a nyitott konyha és az asztalok között, valósággal ragyog, ahányszor sikerül a mutatvány.

De persze más mulatság is van ebben a játékban: az ügy szolgálatáé. S az is örömöt okoz: annál nagyobbat, minthogy a nápolyi kommunisták első ízben eredményeit is látják harcuknak. Mióta Valenzi a polgármester, egy s más megváltozott a városban. Nagy fordulatokról nincs szó, de pozitív tendenciákról igen, és ez Nápolyban már valami. Nem véletlen, hogy a munkanélküliek, akik azelőtt a városháza előtt tüntettek, ma a prefektúra elé vonulnak, a kormány megbízottját ostromolják követeléseikkel. „Valenzi megteszi, amit meg tud tenni; a kormányon a sor, hogy segítsen" — így fogalmaznak. Legendák keringenek a kommunista polgármesterről, de nagy részük nem is legenda.

Nápolynak sajátos politikai története van, sok tekintetben eltérő az országétól. A környező latifundiumok urai lakták valamikor, feudálisok és monarchisták uralták a közvéleményt is; még a polgári forradalmat is túlélte a nápolyi királyság eszméje; tovább élt a tömegek, a városi szegénység egy részében is, amelynek egyetlen problémáját sem oldotta meg a burzsoázia felülkerekedése. Olyan polgármestert nem éltek még meg, aki ujjat mert volna húzni a polgári hatalmasságokkal. Valenzi az első. Még azt is megtette, hogy felrobbantatott a városi tanács engedélye nélkül, spekulációs célzattal megkezdett építkezéseket. Az anyagi lehetőségek természetesen igen korlátozottak, a város gazdasági helyzete a kormánytól függ és nagy adósságok nyomják a költségvetését. De amit e lehetőségeken belül tenni lehet, azt az olasz kommunisták a tanácsban megteszik. Jellemző, hogy a többi párt is jobbnak látja keresni velük az együttműködést vagy legalábbis nagyon vigyázni. Az Unità-fesztivál tiszteletére adott fogadáson a tartomány kereszténydemokrata vezetője köszönti a megjelente-

ket és jelen vannak mindenféle más pártbeli notabilitások is. (Persze csak azok köréből, akikkel az olasz kommunista párt az együttműködést lehetségesnek tartja.)

A legnagyobb élmény, mondani sem kell, a záró nagygyűlés volt, 19-én, vasárnap. Már délelőtt tele volt Nápoly a más városokból, más vidékekről érkezett, zsúfolt buszokkal, amelyekből harsogott a *Bandiera rossa* és az ablakokból lengtek a pártszervezetek vörös, arannyal hímzett selyemzászlói. Délután ötkor kezdődött a rendezvény a terület főterén, ragyogó napsütésben és sötétedésig tartott. Hányan voltak? Én nem tudom; annyi bizonyos, hogy több százezren, talán háromszázezren is, vagy annál is többen. Tízezrek nyakán piroslik a hatalmas pártjelvényes kendő, rengeteg a zászló is.

Nem lehetett nem elragadtatottnak lenni a látványtól, és magától a tömegtől. Az emberek lelkesek voltak, jókedvűek, mindenre élénken reagáltak, és ami a legmeghatóbb volt: a legalább két és fél órás, de inkább háromórás gyűlésről senki nem ment el, amíg — igazi nápolyias intonációban — el nem énekelték az Internacionálét. Ünnepelve fogadták a párt vezetőit: Luigi Longót, Enrico Berlinguert név szerint is éltették, s mindig újra Valenzit, a polgármestert. Feszült figyelemmel hallgatták Berlinguer nagy beszédét.

Az emelvényen ültem, nem messze a szónoki emelvénytől. A rögtönzött tolmácsoláson keresztül csak nagy vonalakban tudtam követni a szöveget. Inkább Berlinguer alakját figyeltem, hangját, gesztusait, mozgását. Sajátosan hatott ennek az óriási tömegnek a gyújtópontjában. Ha az ember nem látta markáns, mélyen barázdált arcát, akár fiatalembernek gondolhatta volna, talán diáknak, vagy tanársegédnek. Vékony, filigrán testalkatú. Szemüveget visel, de szinte pillanatonként leveszi, azután újra felteszi. Csak ahhoz kell neki, hogy belepillantson a jegyzeteibe. (Feltehetően távollátó.) Nem orátor-típus, nem az a szónok, aki szuggerál, aki hangjának modulációival játszik, aki a visszhangot, a tapsot provokálja. Inkább értekezik, tudálékosság nélkül persze, a nagy tömeg számára is érthetően. Nem lelkesítő, hanem magyarázó, nem deklaráló, hanem elemző a stílusa. Gesztusai is ilyenek: mindkét kezével gesztikulál, de nem a szavak ritmusát húzzák alá mozdulatai, nem a taktust, mint a karmester, a gondolatokat magyarázza vizuálisan is, mintha a levegőbe ábrákat rajzolna.

Ebben a különösen emocionális, érzelmileg reagáló közegben

mégsem ellenpont. Vagy csak úgy, mint a zenében a kontrapunkt: egymással összecsengenek a szólamok. Messzire vezetne az okait megkeresni, de hogy így van, az alighanem a bonyolult korral is összefügg, amelyben élünk, és amely a politikától racionalitást követel. És még inkább az olasz közélettel, amelyben a szónokiasságból, a nagy szavakból sohasem volt hiány, csupán a szavak és a tettek egységéből.

Ez is hozzá tartozik az olaszországi változásokhoz. Az olasz plebejusok próbálják a hatalmat — írtam elöljáróban. A nápolyi fesztivál, semmi kétség, a sikeres próbák egyike volt.

Feliratok

A bonni Hofgarten nagyrétjén glédában áll a díszalakulat, még lábhoz tett fegyverrel. A park egy részét lezárták; a kordon mögött kíváncsiak gyülekeznek, színes a kép; a régi egyetem sárgafehér barokk homlokzata a háttérben, előtte a tarka tömeg, oldalt néhány lovas rendőr, elöl a sisakos kiskatonák szürke négyszöge; velük szemben egy megfeketedett bronztábla. A nap perzsel, minden ragyog; csend van, a város forgalma ide nem hallatszik.

Vidéki helyőrség vasárnap délelőtti hangulata, kisvárosi idill katonazenekarral — valami ilyesmire gondolhatna, aki nem tudja, hol vagyunk, s minek leszünk a tanúi. Pedig a pillanatnak történelmi levegője van, európai és nem provinciális távlata. S ami emlékként fölrémlik mögötte, az sem napsütötte, hiszen az aktus, hazánk legtekintélyesebb képviselőjének ez a tiszteletadása az NSZK fővárosában, egy hosszú útnak az állomása, amelynek kiváltképp kezdetét sok-sok árnyék borította. Végállomása? Még nem. A múlt nem tűnik el egykönnyen, nyomtalanul.

Aki figyelmesen olvassa az emlékmű feliratát, és összeveti a vendég koszorújának szövegével, ezen is észreveheti. Az emlékművön ez áll: „A háborúk és az önkényuralom áldozatainak". A koszorún pedig ez: „A háború és a fasiszta önkényuralom áldozatainak". Németül írták a koszorúra is, elolvashatja mindenki. Kádár János, mielőtt tisztelegne, lehajol, hogy megigazítsa a koszorú szalagjait; ő szereti a rendet és a világos beszédet.

A magyar küldöttség azoknak az emléke előtt hajtja meg a kegyelet piros-fehér-zöld trikolórját, akik a háborúnak és a fasiszta önkénynek estek áldozatul, a fasiszták háborújának; köztük azoknak a németeknek az emléke előtt, akiket a fasizmus hajszolt a halálba, a koncentrációs táborokban, a hátországban és a fronton; azoknak az emléke előtt, akik ebben az országban hasonló sorsra jutottak, mint az a 600 ezer, akit otthon gyászolunk, és akiről Kádár János tegnapi pohárköszöntőjében fájdalommal szólott.

Míg a tiszteletadás tart, trombitaszóló játssza a régi német katonadalt, az *Ich hat einen Kameraden*-t. Önkéntelenül is magamban mondom a szöveget, amely a bajtárs haláláról szól, és arról, hogy a csatában nem lehetett tudni, őt találja-e el a golyó, vagy a másik katonát. Ha ma írnák, alighanem másképp szólna — arról, hogy ha egyszer lövedékek repülnének, egyikük se maradna életben, egyikünk se.

Erre is emlékeztetett ez a koszorúzás. És az idők változására. Hisz ki hitte volna akár csak tíz esztendővel ezelőtt is, hogy erre — belátható időn belül — a Bundeswehr katonáinak sorfala előtt, a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára itt, Bonnban, emlékeztethetett?

Való igaz, a nehéz múlt nem tűnik el egy csapásra. És mégis, mind messzibbre és messzibbre kerülünk tőle.

Két úr Karlsbadban

A történelem poétizálásához mindig is hozzátartozott a rendkívüli, a szabálytalan vagy váratlan — megtörtént vagy csak lehetséges — találkozások felidézése, kiszínezése. Németh László drámájában, amelyet a minap láthattunk újra a képernyőn, feltehetően írói fantázia szülötte, hogy Galileit felkeresi Torricelli. Thomas Mann regényt kerekített az öreg Goethe egysoros naplóbejegyzéséből, mely szerint fiatal korának szerelme, Werther Lottéja matróna korában meglátogatta őt Weimarban. Vannak aztán egészen más színezetű „találkozások", amelyeknek szuggesztivitását az utókor cseppet sem romantikus eseményei adják. Néhány éve egy osztrák lapban riportot olvastam arról, hogy 1914 előtt Sztálin és Hitler egy ideig Bécsben csak néhány sarokra lakott egymástól; az utcán vagy a villamoson akár naponta találkozhattak. S említhetnék olyan létre nem jött találkozásokat, amelyek a maguk korában is hathattak volna. Szemere Bertalan egy 1859-es feljegyzéséből tudjuk, hogy Kossuth és Marx csak azért nem találkoztak — feltehetően Londonban —, mert mindkettő elvárta volna, hogy a másik látogassa meg őt. Pedig Kossuthot nagyon megragadta a Brumaire tizennyolc, és szeretett volna szerzőjével eszmét cserélni.

Egy ilyen volt—nem volt találkozást járok körül gondolatban mióta, most augusztusban, Karlovy Varyban töltöttem két hetet és napjában kétszer-háromszor leereszkedtem a Zámecky Vrch nevű utca lejtőjén a kolonádokhoz, hogy — a Státny Sanatorium ifjú orvosnője szigorú parancsának engedelmeskedve — megigyam a Vacláv nevű, 8-as számú kútból a rám kirótt gyógyvizet, a helyi rítusok szerint egy órával az étkezés előtt, lassan kortyolva az erre rendszeresített csöves ivópohárból, a nevezetes promenádon sétálgatva, a világ egyetlen utcáján, ahol — fájdalom — szabad téren is tilos a dohányzás.

A Zámecky Vrch meredek utca, jó része lépcsőkből is áll. Volt hát időm nézelődni. Karlovy Varyban egyébként is érdemes kö-

rülnézni, olvasgatni a feliratokat, az emléktáblákat: alig van még egy hely a világon, ahol ennyi nevezetes ember járt. Szinte úgy tűnik: az egész XIX. század itt adott egymásnak randevút; ha más nem, de a gyomorbaj mindenkit összehozott.

Az egyik emléktáblát mindjárt első nap felfedeztem, a Zámecky Vrch 11. alatt, rajta három évszám: 1874, 1875, 1876. Mellette minden alkalommal el kellett mennem. A másik (házszáma: 4.) egy kicsit oldalt esett, ahol az utca terecskévé szélesedik: ezért is hívhatták kastélytérnek azelőtt, Schlossplatznak. Ezen is évszámok láthatók, amelyek azt jelzik, hogy az illető 1869-től kezdődően évenként ide járt, s az utolsó három év itt is ugyanaz, mint a kétszáz lépéssel feljebb levő táblán: 1874, 1875, 1876.

Gyógykezelésre érkezett vendégekről lévén szó, mindkettőjük útja nyilván a forrásokhoz vezetett le ugyanazon az utcán, amelyen kicsit zihálva igyekszem most fölfelé. Pontosan ezen a helyen, ennek a kis lépcsőnek az alján futhattak össze. Kora reggel jártak inni, hat óra tájban kezdték a kúrát, az egyiknek négy, a másiknak hat-hét poharat írtak elő az orvosok, negyedóránként egyet. Ott is összeakadhattak, meg napközben, a környező erdőkben, ahol többnyire egyedül sétálgattak.

No de még mást is mérlegelni kell. Mondjuk a korukat. De ez se lehetett akadály, egy év híján azonos volt még a koruk is. A 11-es számú ház, a *Germania* szálló lakója 1874-ben 56 éves volt, a *Zum Jäger* (A vadászhoz) elnevezésűé pedig 57, akárcsak egy évszázaddal későbbi lakótársuk az utcában, és alighanem hasonlóképpen fujtattak, mint én, amikor felkaptattak a meredélyen.

Hogy szóba elegyedjenek, ahhoz közös nyelv is kellett. Ám az is volt, nem is egy; beszélhettek németül, franciául, talán még angolul is, ha egyiküknek nem is volt az angol beszédben gyakorlata. (Persze ógörögül meg latinul is kiválóan tudtak, de azon nem szokás az utcán tereferélni.)

S hogy viszonyultak egymáshoz „társadalmilag"? Az öltözet is számított, meg az is, hogy ki milyen színvonalú szálláshelyen lakik, melyik „rendhez" tartozik — az is lehetett gátja vagy elősegítője az érintkezésnek. De ebben sem volt köztük elválasztó határ: a *Germania* szobái a korabeli képek szerint tágasabbak lehettek, mint a *Jägeré*, feltehetőleg egy kicsit drágábbak is. Csakhogy ez nem a vendég státusából adódott, hanem abból, hogy barátai azt remélték, ilyen szolid helyen kevésbé figyelnek fel rá a hatóságok. (Ez mellesleg az első évben be is vált; csak 75-ben és 76-

ban ment a rendőrségi jelentés Bécsbe, s onnan Berlinbe.) Nem volt tehát szembetűnő vagyoni különbség a két úr között. S egyébként is mindkettő az volt, amit ma értelmiséginek szoktunk nevezni — és abból a fajtából, amely nem sokat törődik külsőségekkel.

Végül azt is sikerült megtudnom, hogy, ha csak két napra, és két évben is (1875 és 1876 augusztusában), ugyanazokon a napokon tartózkodtak itt; kétszáz lépésnyire, hét házra laktak egymástól. Többről, sajnos, nem tudunk. Arról, hogy összeismerkedtek vagy szót váltottak volna, nem szól semmilyen forrás. És alighanem később sem derül majd fény rá, ismerte-e egymást Arany János és Marx Károly, és ha igen, miről cserélt eszmét a törékeny, kissé már hajlott költő és az ugyancsak betegeskedő, de még mindig robbanékony teoretikus.

De elképzelni ezerféle témát lehetne. Mondjuk, beszélhettek a betegségükről, a kúráról, a gyógyvízről, amelyben mindketten hittek, vagy a családjukról, az otthon maradt feleségről, hisz leveleikből megtudható: mindegyiket nyomta, hogy nem hozta magával az asszonyt, akinek ugyancsak kellett volna a kúra. És beszélhettek volna világirodalomról, amelyben műveltségük, sőt kedvenceik szinte azonosak voltak: Arany Arisztophanész fordításával szórakoztatta akkoriban magát, akiért Marx is rajongott; Shakespeare-t egyik jobban ismerte, mint a másik, Robert Burns, a népi, kedvenc költőik közé tartozott. És Dante és Goethe és Puskin és Gogol és Heine... Vagy szóba jöhetett Turgenyev, sőt szembe is jöhetett volna, hisz ő is ott lakott ugyanakkor a Schlossplatzon az *Angol Király*ban.

És Magyarországról, a magyar történelemről, 1848-ról és 1849-ről? Marx aligha ismerte Arany nevét, hacsak Heine révén nem kerülhetett a kezébe Kertbeny valamelyik Arany-fordítása. De Petőfiről bizonyára tudott, akihez Arany haláláig hű maradt. Kossuthról is lett volna mit beszélniük, ha mégoly eltérő felfogásban is. És Arany vajon ismerte-e Marx nevét és szerepét? Mint a *Pesti Napló* olvasója, bizonyára olvasott Engelsről. De tudhatott Marxról is — fia révén, aki a magyar emigráció politikai történetét dolgozta fel. Vagy a *Sprudel* című fürdőlap 1875. évi 22. számából, amely a szocialisták legjelentősebbjének nevezi Marxot és — a többi között — így jellemzi: „Marx lebilincselő elbeszélő, kevesen értik úgy a mesélés művészetét, mint ő, ragyogó dialektikus, aki meleg érzelmi hangokat is meg tud ütni, tud ihletni,

tanítani és lekötni, de szemlélődő természete, spekulatív, kritikus szelleme, művészi kedélye, lényének tisztasága nem látszanak alkalmasnak arra, hogy tudásának súlyos aranyrúdjai a tömeg apró-pénzévé váljanak, felkavarják a tömeget és tettekre lelkesítsék."

Ha nem is a legtalálóbb jellemzés, hiszen aki ezt írta (mint Egon Erwin Kisch *Marx Károly Karlsbadban* című esszéjében meg is jegyzi), azért ábrázolta Marxot elsősorban nagy csevegőnek, hogy a rendőrség békén hagyja; de arra alkalmas lehetett, hogy Arany érdeklődését felkeltse. Ha nem is szólt volna talán hozzá a gothai program vitáihoz, amelyek Marxot akkor foglalkoztatták, de beszélhettek például a gyáripar szülte nyomor költészetéről, amelylyel mindketten már a 40-es években foglalkoztak — az egyik Heinével, a másik Petőfivel cserélve eszmét. Nyilván Aranyt izgatta volna az az ember, akinek nevét, mint az idézett cikk írta, „a burzsoá megriadt fantáziája *mene tekel*ként a paloták, a páncélszekrények homlokzatára írta fel". Elképzelhető: egy-egy oldalpillantással vizsgálgatta volna, mennyire más ez a bozontos szakállú tudós-közgazdász, mint amilyennek ők valamikor a paloták lobogó ostromlóit, az „Apostolt" képzelték.

De értette ő az idők változását. Még ha a Schlossplatz magaslatáról is IV. Károly vadászait látta, Toldit meg a császárt, aki fürdőt telepített ide, akkor is a maga korában élt. S attól se félt, hogy a Toldi-eposz veretes, középkori világából kiszóljon — önmagára, betegségére, Karlsbadra utalva, így emlékezzen a Toldi szerelmében:

S hol a fürdő épült a forrás fölébe,
Ötszáz évvel utóbb — vagy igen, már többel,
Sokat ábrándozott egy beteg ősz ember;
Ha nem új életért, új élet-reményekért...

(Akárcsak Marx, akire „Karlsbad, mint mindig, csodásan hatott".)

Így ábrándoztam — Karlsbadban és száz évvel utóbb — e találkozás lehetőségeiről. Mint említettem: a história romantizálásához tartoznak az efféle képzelgések. Hogy — ha nem is testi mivoltukban, de szellemiségükben — végül mégis találkoztak, a mai magyar kultúrában, az viszont már a történelem valóságához tartozik.

Ezért is volna olyan jó tudni, hogy az a két úr ott Karlsbadban már akkor is ismerte-e egymást, s ha igen, miről váltott szót.

Dolores hangja

A vasárnap délutáni madridi nagygyűlést a Casa del Campo amfiteátrumában minden valószínűség szerint feljegyzi majd a spanyol munkásmozgalom története.

Nem is csak a méretei miatt, bár több ember egyszerűen nem zsúfolódhatott volna össze a sportstadion lelátóin és küzdőterén, a környező épületek tetőin. Nem is csak a politikai légkör forrósága miatt; a SKP más gyűléseiről is mondják, hogy hasonlóak: a felszabadultság ünnepei ezek, ahol az emberek még azt az elemi tényt élvezik, hogy szabadok, őszintén kifejezhetik érzelmeiket, hogy vörös, pártjelvényes sapkákat hordhatnak, a maguk zászlóit lengethetik, a maguk dalait énekelhetik, a maguk jelszavait kiálthatják — ami mindmegannyi csodával határos dolognak hat, ha összevetjük a csak néhány évvel ezelőtti állapotokkal. Ide tartozik, hogy a szombati lapok címlapjai öklömnyi betűkkel közölték: a parlament elfogadta az amnesztiát, amely a francóista időkben hozott mindenféle politikai ítéletre vonatkozik. Ez Spanyolországban társadalmi méretű kérdés, hisz a fasiszta börtönök fenyegetése 40 éven át nagy tömegeket sújtott és még nagyobbakat tartott félelemben.

Hogyne volna öröm, hogyne volna boldogító érzés, hogy ma annak a pártnak a gyűlésén ünnepelhetnek, tüntethetnek, amellyel egyetérteni vagy rokonszenvezni még nem oly rég a szomszéd előtt is titkolni való volt; még a családban sem volt mindig tanácsos róla beszélni, hátha a gyerekek rossz helyen fecsegnek majd róla. Hogyne volna öröm tapasztalni, ami itt kitetszik: nevezetesen az, hogy amit eddig mindenki csak szűkebb környezetéről tudhatott — ugyanúgy éreztek százezrek és milliók. Csak ezen az egy rendezvényen, e két nap alatt megfordult másfél millió ember!

Ezt a gyűlést mindemellett és mindenekelőtt más valami is emlékezetessé tette. Ez volt az első alkalom, hogy a fővárosiak nagy tömege láthatta — egy részük majd négy évtized után újra lát-

hatta — Dolores Ibarrurit. Hazatérte óta sokan vártak erre; mióta híre ment, hogy beteg, hogy szívműtéten esett át, növekvő aggodalommal lesték a jelentéseket. S most eljött! Nyolcvankét évével, olyan élettel a háta mögött, amelyet e század nagy forradalmárai közül is csak kevéséhez lehet mérni! És milyen egyenesen tartja magát, még ma is olyan sudár termetű, amilyennek régi képekről ismerték; markáns, szép vonásait hófehér haja keretezi, kontyát hátul az itt hagyományos nagy fésű tartja össze; földig érő fekete kabátot hord, mint a spanyol parasztasszonyok. Nekünk is, akiknek alkalmunk volt őt a nemzetközi pavilonban köszönteni, kezet szorítani vele, nehéz volt nem elérzékenyülni; hát még a spanyol elvtársaknak, köztük sok olyannak, akinek a legszörnyűbb kiszolgáltatottság és megaláztatás idején az ő neve jelentette a reményt.

Amikor megjelent a nagygyűlés elnökségében, elemi erejű ovváció fogadta. De különösen megható volt, hogy a tömeg értette a helyzetet. Tudta, hogy Dolores szívének — mindkét értelemben, fizikailag is, lelkileg is — nehéz teherpróba ez a pillanat. És hogy csak rövid ideig állhat, hogy le kell ülnie, pihennie, miután felkapaszkodott a meredek, magas emelvényre. Éltették, ünnepelték, de nem késztették szólásra.

Simon Sanchez Montero nyitotta meg a gyűlést, üdvözölte a megjelenteket, a fesztivált létrehozó pártmunkásokat és a testvérlapok képviselőit, köztük a *Pravdáét*, az SZKP központi lapjáét, amelyet a legnagyobb tapssal köszöntöttek a gyűlés részvevői. Majd Santiago Carrillo, a párt főtitkára tartott beszédet. Csak belpolitikai kérdésekről beszélt, azt a tárgyalást elemezte és méltatta, amelyet a kormány a parlamenti pártokkal a jelenlegi helyzet megoldása érdekében folytatott a Moncloában, a miniszterelnök palotájában. Ismertette az SKP álláspontját, mely szerint most — a hadsereg reakciós vezetői és a francóista erők veszélyes törekvéseivel szemben — a legsürgősebb, a mindent megelőző feladat, az úgynevezett demokratikus tömörülés létrehozása, amely képes megvédeni és tovább folytatni a demokratizálási folyamatot. Utána még Rafael Alberti, az ugyancsak hosszú emigráció után hazatért költő állt az egybegyűltek elé, egy Doloreshez szóló versét olvasta fel.

De ezek után már nem lehetett visszatartani az embereket. Nem mehettek innen haza úgy, hogy ne hallották volna legalább Ibarruri hangját. Az egész tömeg — vagy százezren lehettek — most már ütemesen kiáltotta: „Do-lo-res! Do-lo-res!" Közben ő is

összegyűjtötte erejét, felállt, s előrejött a mikrofonhoz, hogy néhány szóval köszöntse a gyűlést. Csak annyit mondott: örül, hogy ezen a két napon együtt lehetett velük, s azt kívánja, a demokrácia és a szocializmus útján haladjanak előre. Persze most nem az volt a lényeg, hogy mit mondott, hanem az, hogy ércesen csengett a hangja, keményen, nem reszketősen, hogy egy pillanatra érzékelni lehetett legendássá vált szónoklatainak szenvedélyét — egyszóval, hogy Madridban újra megszólalt *La Pasionaria!* És attól, hogy ezt megélhették, mintha erősebbnek érezték volna magukat a madridiak, bizakodóbban tekintettek volna a jövőbe.

Akik ott voltunk velük, mi sem éreztünk másképp.

KIADJA A GONDOLAT, A TIT KIADOJA
FELELŐS KIADÓ A GONDOLAT KIADÓ IGAZGATOJA
FELELŐS SZERKESZTŐ KISS GYORGYNE
MUSZAKI VEZETŐ KÁLMÁN EMIL
MUSZAKI SZERKESZTŐ HODU PÁLNÉ
A KOTÉSTERV BÁNÓ ENDRE MUNKÁJA
MEGJELENT 8000 PÉLDÁNYBAN
29,25 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN
EZ A KÖNYV AZ MSZ 5601—59 ES 5602—55 SZABVÁNYOK SZERINT KESZÜLT

78/5148. FRANKLIN NYOMDA, BUDAPEST.
FELELŐS VEZETŐ: VÁGÓ SÁNDORNÉ IGAZGATÓ

„Képes folyóiratok tartalomjegyzékében szokás feltüntetni: *A címlapon* látható kép ezt és ezt ábrázolja. Hogy e könyv borítóján ki van a kalap mögött, azt az olvasó megtudhatja majd az azonos című fejezetből... Az az úriember, aki — míg fényképeztem — oly állhatatosan az arca elé tartotta a girardiját, merő véletlenségből akadt az utamba; nem én kerestem őt, ő hívott meg utitársaimmal együtt, ugyancsak merő véletlenségből, anélkül, hogy tudta volna, kik vagyunk. De hogy nem szerette, ha fényképezik, arra jó oka volt, mint ahogy az is érthető, hogy a titokzatosság, amely övezte, felcsigázta érdeklődésemet. A róla szóló riport címét és az őt ábrázoló fotót azonban csak jelképesen használom, annak jelképéül, hogy az itt közölt írások, akármiről, akárkiről szólnak, barátról vagy ellenségről, azzal az igyekezettel íródtak, hogy valamivel többet tárjanak fel a jelenségekről, a kor egyes szereplőiről és egyes folyamatairól, mint amit azok a felszínen mutatnak...? Ez a meggyőződés verődik vissza e beszámolók „politizáló" igyekezetében. Nem tézisek magyarázatára vállalkoztam, nem *a priori* politikai igazságokhoz kerestem illusztrációkat; mennél messzebb estek élményeim a sablonpéldáktól, annál jobban izgattak, de a magyarázatot és a következtetéseket a politika tájain kerestem. És mennél görcsösebb volt a rejtőzködés — mint azé az emberé a kalap mögött —, annál inkább gyanakodtam arra, hogy a háttérben sötét politikai szándékok húzódnak meg... Hogy mi rejtőzött házigazdánk kalapja mögött valójában, s hogy nem csak múltja volt, de jelene is, hogy véres játszmái folytatódtak, egyre inkább nyilvánvalóvá vált. Politika volt ez is, háborún, elnyomáson, kizsákmányoláson alapuló politika. Mint ahogy — ellenkező előjellel — politika az is, hogy tudjuk: kik vannak az ilyen kalapok mögött..."

Részlet az előszóból

40,— Ft